Вулиця Ліспенард

1

В одинадцятій квартирі була лише одна шафа, але тут, за розсувними дверима, виявився невеличкий балкон, а з нього добре було видно на балконі будинку напроти чоловіка з сигаретою в футболці і шортах, хоч був уже жовтень. Вілем підпив руку, ніби вітаючись, але той не відреагував.

У спальні Джуд рипав дверцятами шафки, зачиняючи та відчиняючи їх, коли Вілем увійшов до кімнати:

Лише одна шафа, — сказав він.

Усе гаразд, — відказав Вілем. — Мені однаково нічого до неї класти.

Мені теж.

І усміхнулися один до одного.

А ріелторка ходила й оглядала квартиру разом з ними.

Нам вона підходить, — сказав їй Джуд.

Та в офісі ріелтерської агенції виявилося, що квартиру вони не зможуть орендувати.

Чому ж ні? — допитувався Джуд.

;

— Ви удвох не заробляєте стільки, щоб сплатити оренду на півроку вперед, і у вас немає заощаджень, — ураз досить лаконічно відповіла ріелторка. Вона вже встигла перевірити кредитоспроможність хлопців, їхні банківські рахунки. Щось непевне завбачила жінка в тому, що двоє двадцятилітніх молодиків, які не були коханцями, хотіли винаймати однокімнатну квартиру в дещо одноманітному, та досить дорогому районі Двадцять П'ятої вулиці.

— А може, хтось стане вашим гарантом і підпише папери? Ваш начальник чи батьки?

— Наші батьки померли, — швидко відповів Вілем.

Ріелторка зітхнула:

— Тоді вам варто знизити запити. Ті, хто займається будинками такого класу, не здадуть вам житло за такі кошти, — і зараз же підвелася, даючи знати, що розмову завершено, й недвозначно поглянула на двері.

А от коли цю історію переповідали Джей-Бі та Малколь- му, вона вже набрала комічного вигляду. Виявляється, на підлозі вони бачили послід мишей, чоловік на балконі протилежного будинку буцімто був ексгібіціоністом, а ріелторка образилася, бо намагалася фліртувати з Вілемом, а він на те не повівся.

— Та хто захоче жити на розі Двадцять П'ятої та Другої? — запитав Джей-Бі.

Зараз вони сиділи в Чайнатауні' в ресторації «Фо В'єт Хионг», куди вибиралися двічі на місяць, щоб пообідати. Насправді кухня тут не була першокласною — фо був дивно солодкуватим, лаймовий сік мав якийсь мильний присмак, і після кожних посиденьок хоч одному з них ставало зле. Та вони все одно приходили сюди і за звичкою, і по потребі. За п'ять доларів у «Фо В'єт Хионг» можна було замовити миску супу або сандвіч, 8-10 доларів коштувала величенька

‘ Чайнатаун, Іст-Сайд, Маленька Італія, Дакота, Сохо та ін. — невеликі райони в Нью-Йорку.

основна страва, а половину її можна було забрати з собою додому на вечерю, чи щоб з'їсти вже наступного дня. Один лиш Малкольм не здужав з'їдати всю основну страву й ніколи не забирав нічого з

собою додому; поївши, він відсунув ще не порожню миску в центр столу, щоб завжди голодні Вілем і Джей-Бі могли доїсти, що там лишалося.

— Звісно, що не хочеться жити на розі Двадцять П'ятої та Другої, Джей-Бі, — терпляче пояснював Вілем, — та насправді вибору катма. Пам'ятай, у нас немає грошей.

Я не розумію, чому би вам не лишитися на тому самому місці, — зараз Малкольм копирсався у своїй тарілці, совав туди-сюди гриби з тофу, а Джей-Бі з Вілемом спостерігали збоку. Цю страву він завжди тут замовляв: устриці з підсмаженим тофу і гливами в густому коричневому соусі.

Та ж я не можу. Пам'ятаєш? — сказав Вілем. За останні три місяці він пояснював те саме Малкольму вже разів із десять. — До Меріта переїжджає його бойфренд і мені треба вибиратися.

А чому саме ти маєш вибиратися?

А тому, Малкольме, що на договорі про оренду стоїть ім'я Меріта, — пояснив Джей-Бі.

А-а, — проказав Малкольм і трохи помовчав. Він частенько забував про неважливі деталі й не переймався, мнш хто на нього сердився за забудькуватість. — Ну, дооре, нарешті пересунув гриби на центр столу. — Але ж ти, Джуде...

Малкольме, я ж не можу жити в тебе вічно. Коли-не- Оуді, твої батьки мене таки приб'ють.

Батьки тебе люблять.

Я радий, що ти так кажеш, але якщо я не переберуся, то більше не любитимуть.

і чотирьох друзів лише один Малкольм жив удома, і, як Джей-Бі полюбляв говорити: «Якби в мене був такий дім, в іеж гам завжди жив би». У будинку не було насправді нічого видатного, до того ж він був скрипучим і не вельми доглянутим — якось навіть Малкольм загнав скабку, просто провівши рукою по поручнях, — але ж дім був просто величезним, справжнісінький тобі міський особняк Верхнього Іст-Сайду. Сестра Малкольма Флора, на три роки за нього старша, нещодавно переїхала зі своїх кімнат на цокольному поверсі, і там оселився Джуд — звісно, тимчасово: батьки Малкольма планували перебудувати приміщення на офіс

літературної агенції його матері; а тому Джудові (якому надто важко долати ті сходи) треба було підшукувати для себе інше житло.

А отже, цілком природно винайняти помешкання разом із Вілемом, адже вони ще з коледжу були сусідами по кімнаті. Перший рік учотирьох жили в блоці з двома кімнатами: в спільній кімнаті стояли письмові столи зі стільцями й диванчик, який подарували тітки Джей-Бі і привезли вантажівкою «Її-Наиі», а в другій, набагато меншій, стояли два двоярусні ліжка. Там було так тісно, що, лежачи на протилежних ліжках, Малкольм і Джуд, що спали внизу, могли потиснути один одному руки. Малкольм і Джей-Бі ділили одне ліжко, Джуд із Вілемом друге.

— Це чорні проти білих, — казав Джей-Бі.

— Джуд не білий, — відповідав Вілем.

— А я не чорний, — додавав Малкольм, більше щоб подражнити Джей-Бі, аніж вважаючи так насправді.

— Ну, а зараз, — говорив Джей-Бі, підсовуючи своєю виделкою тарілку з грибами поближче, — і сказав би я, що ви обидва можете пожити в мене, та вам, хай йому грець, це зовсім не сподобається.

Він жив у просторому брудному лофті будинку в італійському кварталі, повному дивних покручених переходів, які заводили в глухі закутки, та гіпсокартонових недобудованих простінків, а належав лофт їхньому товаришеві по коледжу Езрі. Це був не дуже обдарований художник, але такому й не потрібно бути майстерним, бо, як любив нагадувати Джей- І ii, йому не доведеться все життя тяжко гарувати. І не лише ж іiому самому, а й дітям, і дітям дітей можна буде ніколи не працювати: впродовж поколінь їм можна буде клепати непотрібні, нікчемні вироби, які ніхто не купуватиме, та все одно вони зможуть за дурничку придбати найкращі картини, які тільки побажають, непотрібно величезні лофти в центрі Мангеттена", зможуть їх засмічувати своїми нездалими архітектурними задумками, а коли їм набридне врешті мистецьке життя, а Езрі, на думку Джей-Бі, воно точно набридне, і о годі варто їм буде лише зателефонувати своїм повіреним юристам, і вони просто з неба отримають таку суму, про яку чотирьом друзям

(певне, окрім Малкольма) в житті годі наїм м, мріяти. Тим часом знайомство з Езрою було корисним, і не тільки тому, що він дозволив жити в лофті Джей-Бі та ще кільком шкільним товаришам — бувало, що троє-четверо їх кило в тих закутках; а ще він був добренним та досить щедрим хлопцем, час від часу влаштовував непомірні вечірки, де можна було від пуза пригоститися наїдками, випити й навіть покурити травички.

Ану, чекай-но, — промовив Джей-Бі, відклавши палич- ки для їди вбік. — Я щойно згадав, там у журналі хтось питав про оренду, нібито тітчина квартира, чи щось таке, десь на околиці Чайнатауна.

І скільки? — поцікавився Вілем.

Можливо, задарма, вона не знає, скільки й заправити. А ме хоче, щоб жив хтось добре знайомий.

То як, спробуєш замовити добре слівце?

Краще я вас познайомлю. Зможеш завтра приїхати до офісу?
Джуд зітхнув.

Я не зможу вирватися, — він поглянув на Вілема.

Млнгеттен, Квінс, Бруклін, Бронкс — основні частини Нью-Йорка.

— Не турбуйся, в мене вийде. О котрій?
— Думаю, під час ланчу. О першій.
— Я прийду.

Вілем ще не наївся, однак лишив гриби для Джей-Бі. Почекали всі ще якусь хвильку, бо зазвичай Малкольм замовляв і морозиво з джекфрутом, досить гарний пункт у меню ресторанчика, набирав собі ложку-другу, а потім решту доїдали друзі, та цього разу обійшлися без морозива, вони отримали чек, вивчили його уважно й розділили на всіх до останнього долара.

Наступного дня Вілем прийшов до офісу Джей-Бі. Той працював адміністратором у впливовому невеликому журналі в Сохо, який висвітлював події мистецького життя центру міста. Взагалі-то ця посада була лише однією зі сходинок більшого стратегічного

плану; як він одного вечора розповів Вілему, що задумав заприятелювати з кимсь із редакторів і потім переконати знімати його власні роботи для журналу. На це виділив шість місяців, і з них попереду мав ще три.

На роботі у Джей-Бі завжди був напускний вираз невіри: і в те, чи варто йому взагалі працювати, і в те, як це досі ніхто не здогадується, що він має унікальний талант. Адміністратор з нього був недолугий. Телефони безугавно дзеленчали, а він рідко на ті дзвінки відповідав. У будівлі мобільний зв'язок був не налагодженим, і якщо комусь із друзів справді треба було до нього самого додзвонитися, то доводилося дотримуватися певної кодової системи: два дзвінки, відключитися, зателефонувати знову. Та навіть тоді він міг не взяти слухавки, адже під столом його руки займалися справою: там під ногами стояв чорний поліетиленовий мішок на сміття, повний чорного волосся, а він сплітав з нього джгутики.

Як Джей-Бі сам казав, нині в нього настав «волосяний період». Нещодавно він вирішив покинути тимчасово живопис і взятися за скульптури з чорного волосся. І вони утрьох мусили щовихідні плентатися за Джей-Бі по голярням, перукарням та салонам краси Квінса, Брукліна, Бронкса та Ман- геттена, чекали, доки він заходив усередину й випрошував у власників обрізки волосся та щетини, які всі зазвичай змітали й викидали. А потім волочили неоковирний і зростаючий вантаж вулицями. Його перша робота мала назву «Булава», для неї він обдер тенісний м'яч, розрізав навпіл, наповнив піском, намастив клеєм та довго качав по чорному волоссю, аж доки фігура не обросла неначе водоростями-хвиля- ми. В роботі «Квотідієн» (на латинський манер «Щоденне») були зібрані укриті щетинками звичні предмети: степлер, лопатка, чашка. А тепер же він узявся до грандіозного проекту, про який навіть друзям відмовлявся розповісти, говорив лише натяками; спершу він мав вичісувати і сплітати нескінченно довгу волохату косу з чорного волосся. Минулої п'ятниці його друзі спокусилися обіцяними піцою та пивом, мучилися годинами монотонної роботи, але зрозумівши, що ні піци, ні пива не дочекаються, сердиті, проте не дуже й здивовані, втекли.

Той волосяний проект сидів усім їм у печінках, крім хіба Джуда. Він вважав ті витвори славними, і що коли-небудь їх визнаватимуть як видатні. На знак вдячності йому було вручено волохату щітку для волосся. Та ось виникла надія, що друг Езриного батька зацікавився нею, може, захоче купити, і Джей-Бі щітку забрав, та так і не повернув, навіть коли сподівання на зацікавлення розтанули. Волосяна затія була невдалою ще з інших причин: якось увечері вони знов узялися «прочісувати» Маленьку Італію в пошуках волосся, і Малкольм бовкнув про те, що волосся смердить. Не сказа- і и. щоб чимось бридким, та запах справді відчувався: це був икийсь масний металевий душок немитої шкіри. Зараз же у Джей-Бі аж істерика почалася, він обізвав Малкольма не- гром-расистом, дядечком Томом та зрадником власної раси. Малкольма взагалі важко було розізлити, та не з такими звинуваченнями, і ось зараз він виплеснув вино зі своєї склянки в найближчий мішок з волоссям, підвівся та потупцяв геть. Джуд як міг, поспішив услід, а вже Вілем лишився, щоб заспокоїти Джей-Бі. Наступного дня ці двоє вже й помирилися, але насправді Вілем і Джуд, можливо, даремно, та все ж ображалися на Малкольма, адже їм у вихідні довелося знову плуганити по цирульнях Квінса і пробувати компенсувати той запас волосся, що його споганив Малкольм.

— Як там життя на чорній планеті? — запитав Вілем у Джей-Бі.

— Чорне, — відповів той, засовуючи закудлану косу до мішка. — Ходімо, я попередив Аніку, що ми будемо о пів на другу.

Задзеленчав телефон на столі.

— Ти що, не відповіси?

— Вони передзвонять.

Усю дорогу до центру Джей-Бі скаржився. Поки що він спрямував усі свої засоби звваблення на старшого редактора Діна, котрого всі звали ДіЕн. Якось вони були на вечірці в Дакоті в особняку батьків одного з редакторів, де кімнати були просто обвішані витворами мистецтва. Доки Джей- Бі теревенив на кухні з колегами, Малкольм з Вілемом (а де ж тоді був Джуд? Здається, працював) пройшли по всьому будинку, розглядаючи роботи Едварда Буртинського', виставлені у гостьовій спальні,

фотознімки водонапірних башточок від Бехерів", які рядочками чотири над п’ятьма

■ Едвард Буртинський (1955 р. н.) - канадський фотограф і художник українського походження (1951 року його батько емігрував з СРСР), відомий світлинами, які зображають індустріальні пейзажі.

' ■ Бернд і Хіла Бехери (1931-2007,1934-2015) - німецькі художники і фотографи-концептуалісти, відомі фотороботами-типологіями, що зображають промислові споруди.

прикрашали стіну над столиком на цокольному поверсі, у бібліотеці над низькими книжковими шафами розпростерся безмірний Бурський', а в хазяйській спальні стіна була так завішана фотороботами Діани Арбус, що ледве можна було завбачити хоч дещицю вільного простору, лише нагорі та внизу. Вони саме милувалися світлиною, що зображала двох красивих дівчат із синдромом Дауна, які позували в якихось затісних і занадто дитячих купальниках, як до них підійшов Дін. Він був високим, але обличчя мав якесь маленьке, тхоряче та прищаве, і тому здавався дикуватим та ненадійним.**

Хлопці відрекомендувалися і пояснили, що вони прийшли сюди, бо Джей-Бі — то їхній друг. Дін відрекомендувався як старший редактор журналу, він опікувався рубрикою, яка висвітлювала мистецькі теми.

— А, — промовив Вілем, стримавшись, щоб не впіймати погляд Малкольма, хоч би той виду не подав, що знає: це напевне той самий художній редактор, якого зібрався завойовувати Джей-Бі.

— А ви коли-небудь щось подібне бачили? — запитав редактор, вказуючи на роботи Арбус.

— Ніколи, — відповів Вілем. — Мені Дієн Арбус подобається.

Враз маленьке обличчя Діна напружилося, дрібні риси немов зібгалися у вузол.

— Це ДіЕн'".

— Що?

— Ви вимовляєте її ім’я «Дієн».

Вони ледь стримували сміх, доки не вийшли з кімнати.

Андреас Гурський (1955 р. н.) — знаменитий німецький фотограф.

Діана Арбус (1923-1971) — американський фотограф єврейського походження. Каталог її робіт, виданий журналом «Арегіиге», мав найбільший попит в історії фотографії.

В англійській мові жіноче ім’я Діана вимовляють як «Даєн», іноді •Дієн*

- **ДіЕн! - казав Джей-Бі, коли йому переповіли розмову. - Ну що за претензійність!**
- **Але він - саме твоя претензійність, - додав Джуд. від тоді вони називали Діна не інакше, як Діен.** ^

Однак, на жаль, згодом виявилося, що хоч Джеи і втомно плекав і годив Діну, та його мета - потрапити на *аг*рінки журналу - була так само недосяжною, як і три м.ся тому. Навіть згодився було з ним переспати в парилщ пР спортзалі, але зрушень усе одно не було. Джеи-Бі знаход зачіпку щодня тинятися коло списків з планами на насту ний квартал, що висіли біля редакторського відділу, і щоде но в секції, присвяченій перспективним молодим митц ' вишукував на білих картках своє прізвище, та щоразу роз ровувався. Натомість там з'являлися імена різних перех лених і бездарних художників, а також тих, хто досяг сл завдяки впливу високопосадовців.

- **Якщо там з'явиться прізвище Езри, мені** лишається **класти на себе руки, — сказав Джей-Бі.**

А друзі відповідали на це:

- **Ні, ти не вб'єш себе.**
- **Не хвилюйся, Джей-Бі, колись і ти там з'явишся.**
- **На біса вони тобі здалися, Джей-Бі?**

А він їм по черзі відповідав:

- **Ти впевнений?**
- **Я сумніваюся.** **„йТрИ**
- **Чорти би їх усіх узяли, я так на це повівся, виклав с місяці ідіотського життя! Це якщо, бл... мене там так і не** ^ **це ж стільки часу пішло псові під хвіст, та й усе решта... усе чортихався і згадував уже ту решту: і закінчення ш і переїзд до Нью-Йорка, і «волосяний період», і життЯ0 лом, - то вже залежало від його нігілістського настрою**

дня. _ . Н10ЦЯВ.

Вони вже дійшли до вулиці Ліспенард, а він у Ані Вілем, що жив у Нью-Йорку давно, ані навіть Д* котрий виріс у Брукліні, ніколи й не чули про таку вулицю — та це була навіть і

не вулиця, а швидше, провулок на два квартали за квартал на південь від Каналу.

Знайшли вони й будинок, натисли при вході дзвоника коло позначки квартири 5С, почули дівочий голос, через до- мофон він звучав нечітко і глухо. А тоді їх впустили.

Коридор будинку мав височенну стелю і глянсові бурі бугруваті стіни. Проходячи ним, друзі почувалися, неначе на дні колодязя.

Біля дверей квартири на них чекала дівчина. Вона кинула: «Здоров, Джей-Бі!» і почервоніла, глянувши на Вілема.

- Аніко, це мій друг Вілем, - сказав їй Джей-Бі, і до дру

га: - Вілеме, Аніка працює в мистецькому відділі. Вона крута дівчина. *у*

Аніка опустила очі долу, потім швидким рухом подала

руку:

- Рада знайомству.

Джей-Бі копнув Вілема по нозі й вишкірився. Та той не звернув уваги:

- Я теж радий з тобою познайомитися.

“Ну. тепер про квартиру, так? Вона тітчина. Тітка жила тут п ятдесят років, а тепер переїхала до будинку для літніх людей, - заторохкотіла Аніка: про тітку; про те, як та полюбляла теревенити, як змінилися околиці; про те, що ніколи не чула про вулицю Ліспенард, аж допоки не переїхала сюди жити; про те, як їй шкода, що квартира ще не пофар- бована, адже тітка недавно, можна сказати щойно, виїхала,

"ІХ НИХ*ДНИХ вони тільки й встигли, що трошки прибрати. Дівчина обрала вже для себе тактику спілкування з Віле- мом: не дивилася на нього зовсім, немовби від якого сві- 1 ила' в'Дво Дила погляд, спиняючи його то на штампованій бляшаній стелі, то на потрісканому паркеті підлоги, то на стінах, на яких виділялися примарні тіні, залишені кар- гиками, які тут колись висіли - доки Вілему не довелося

м’яко перебити її і запитати, чи не можна оглянути все помешкання.

— Ох, будьте моїм гостем, — сказала йому. — Я залишу вас самих, — тепер розмовляла вже з Джей-Бі, ідучи слідом, згадала якогось Джаспера, а ще бідкалася, мовляв, як так можна, що він використовує шрифт «Арчер» для всього, і чи не здавався, на думку Джей-Бі, він занадто круглим і вибагливим як для основного тексту. Зараз Вілем стояв до неї спиною, вона вже відкрито витріщалася на нього, а мова ставала ще недоладнішою.

А Джей-Бі все спостерігав, як то вона поглядала на Віле- ма. Такого ще ніколи не бачив. Зараз така знервована, і поводиться, як дівчисько, а зазвичай він бачив її похмурою та мовчкуватою, а в офісі її навіть дещо побоювалися, коли вона було повісила в офісі над своїм столом складну фігуру створеного з лез сердечка; та він бачив, що жінки часто реагували схожим чином на Вілема. Усі жінки. Один їхній товариш Лайонел припустив, що в минулому своєму житті Вілем, схоже, був рибалкою, бо так уже зваблював кицюнь. Та майже завжди Вілем тієї уваги до своєї особи навіть не помічав. Було колись, Джей-Бі у Малкольма запитував, звідки ж та увага, а той пояснив, що, може, тому вона й виникає, що сам Вілем її не помічає. На це Джей-Бі лиш гмикнув, та сам міркував інакше: якщо вже сам *Малкольм*, на його думку, найбільший тугодум серед його знайомих, якщо вже він помітив, який їхній друг піднімає ажіотаж у жінок, то навряд чи сам Вілем його не помічає. А згодом Джуд вигадав ще одне роз'яснення: Вілем навмисне нібито *не* помічає уваги, щоб чоловіки навколо нього не відчували загрози з його боку. Це було ближче до правди. Вілем подобався усім і ніколи й нікому не хотів завдавати незручностей, а тому виробив якесь мимовільне ігнорування. Усе одно за цим було дивовижно спостерігати, друзям то ніколи не набридало, і жартувати теж, а він на те лише всміхався і нічого не казав.

Зараз він різко повернувся до Аніки й запитав:

— А ліфт тут справно працює?

— Що? — спантеличено запитала дівчина. — Так, він досить надійний, — відповіла, витиснувши з блідих вуст усмішку, певно, гадаючи, що вона кокетлива, — зараз Джей- Бі стало за неї аж незручно. І подумав: «Ох, Аніко».

— А що ж ви насправді розраховуєте цим ліфтом затягувати до

квартири?

— Нашому другові важко долати сходи, йому потрібен ліфт, — пояснив їй сам, випередивши Вілема.

— А-а-а, — промовила, знову потупившись. — Пробачте. Та працює він.

Квартира справляла не надто гарне враження. Тут був малесенький, ледь більший за килимок на підлозі, передпокій: двері праворуч вели до кухоньки — невеличкого спекотного масного куба; ліворуч була, так би мовити, їдальня, де вміститься хіба що ломберний столик, об'єднана напівперего- родкою з вітальнею, та ж мала аж чотири віконця - вони виходили на південь, а за ґратками виднілася засмічена вулиця. Коридорчик праворуч вів до ванної з молочного кольору світильником та емальованою пощербленою ванною. Напроти ванни була спальня, а в ній під стінами припнуті два двоярусні дерев'яні ліжка, навіть без матраців. Лише на одному незграбною масою височів футоновий' матрац, і здавався таким важезним, мов дохла коняка.

— Футоном ще не користувалися, — взялася пояснювати Аніка. Вона, мовляв, мала сюди перебиратися, купила було для себе цей матрац, та, зрештою, переїхала натомість не сюди, а до свого друга Клемента, він не її бойфренд, ні, лише товариш; Господи, нащо вона, дурепа, взагалі згадала про це.

І Іу, а якщо Вілему підійде, то вона футон може й задарма віддати. Вілем подякував і звернувся до Джей-Бі:

Футон — вид об'ємного матраца, зазвичай без твердого каркаса.

— Ну, а ти як думаєш, Джей-Бі?

Що він думав? Насправді він міркував собі, що це була най-справжнісінька паршива нора. Хоча й сам жив у такій норі, та тоді то був його вибір, жив він там безплатно, а зекономлені на оренді кошти зміг витрачати на фарби, матеріали, травичку, інколи на таксі. А якби колись Езра став правити з нього гроші за житло, то він швидко звідти зслизнув би. Може, його сім'я і не має таких фінансів, як у Езри чи Малкольма, та вона не погодилася б, щоб він викидав гроші за таку нору. Рідні тоді знайшли б для нього

щось краще або підкидали би щомісяця грошенят. Та от у Вілема з Джудом не було такого вибору. Мали самі за все платити, а коштів не було, і тепер жити в такій норі — це їхня доля. А якщо вже так, то можна й тут, адже це дешево, в центрі міста, і потенційна власниця уже погодилася на знижку п’ятдесят відсотків. Отже... «Я гадаю, ідеально», — відповів Вілемові Джей-Бі.

Вілем погодився. Аніка аж завищала від захвату. А після коротких перемовин вона отримала пожильців, а хлопці — житло, а ще Джей-Бі нагадав Вілемові, що не відмовився би, якби той пригостив його порцією локшини на обід по дорозі до офісу.

Джей-Бі ніколи не займався самоаналізом, та коли в неділю їхав потягом до матері, не міг не привітати сам себе й не визнати, що вдячний за таке життя і за таку сім’ю.

Батько Джей-Бі колись емігрував до Нью-Йорка з Гаїті, та помер, коли малому було лише три роки. Джей-Бі подобалося думати, що він досі пам’ятає лагідне батькове обличчя, з тонкими вусиками й щоками, які округлялися, мов сливки, від усмішки. Чи справді пам’ятав, чи просто той образ був навіяний невеличкою світлиною, яка стояла на столику біля маминого ліжка — хтозна. Лише це захмарювало його дитинство, та й то, швидше, через те, що так годиться. Він був дитиною без батька і знав, що треба за ним сумувати, бо так роблять інші. Однак насправді він аж так не побивався. Мати — американка таїтянського походження в другому поколінні, після смерті чоловіка отримала докторський ступінь у галузі освіти й одночасно вчителювала у громадській школі по сусідству (для Джей-Бі вона підшукала щось краще). Коли він перейшов до старшої школи, досить дорогого приватного закладу, для навчання в якому він виграв стипендію (добиратися туди доводилося годину), мати вже була директором іншої, спеціалізованої школи в Мангеттені, а ще обіймала професорську посаду в коледжі Брукліна. Газета «Нью-Йорк Тайме» навіть опублікувала статтю про неї, про інноваційні методи навчання, і хоча перед друзями того не визнавав, Джей-Бі пишався мамою.

Він підростав, мати завжди була зайнятою, та в нього ніколи не виникало відчуття, що ним нехтували чи що мати більше уваги й любові віддає своїм учням, а не власному синові. А вдома він мав ще бабусю, яка готувала все, що йому подобалося, співала французьких пісень і невтомно повторювала, яке ж то він золотце, який геній, і він — єдиний мужчина для неї на все життя. А ще були дві тітоньки: материна сестра, детектив поліції з Мангеттена, та її партнерка, американка в другому поколінні з Пуерто-Рико, яка була фармацевтом; власних дітей вони не мали і плекали хлопчину, як рідного. Тітка по матері займалася спортом, навчила його кидати та ловити м'яча; тоді це не дуже було цікаво, та згодом таке вміння стало в пригоді, коли вже подорослішав. Її дівчина зналася на мистецтві й у пам'яті Джей-Бі залишився дитячий спогад, як вони їздили до Музею сучасного мистецтва, а там він вражено й оніміло стояв перед картиною Пол- лока «Один: Номер 31,1950», геть не слухаючи тітчиних пояснень, як то художник створював те полотно.

У старшій школі з'явилася потреба якось себе виокремити. і він переглянув власну історію життя та багато що змінив у ній, — для того щоб його багатим однокласникам було незручно; тепер його мали за мулата-безбатченка, нібито мати змогла закінчити навчання вже після того, як він народився (він не уточнював, що то вже була магістратура, і товариші думали, що йдеться про старші класи), а тітка його буцім тиняється вулицями (однокласники дійшли висновку, що вона була повією, насправді ж вона патрулювала район як детектив поліції). Його улюблену сімейну фотографію зробив однокласник і найкращий друг Даніель, ось йому він і розповів правду вже перед самим процесом створення сімейного портрета.

Друг задумав сімейний проект «Від джерел», і впускаючи його до будинку, Джей-Бі мимохідь коригував відомості, які той колись отримав від нього, адже товариш думав, що тітка — повія, а мати малописьменна. До дверей вийшла мама Джей-Бі, запросила хлопців увійти й погрітися з холоду; Даніель аж рота роззявив і ні пари з вуст не випустив, а лиш слухняно увійшов.

Усе ще не при собі, він розставляв членів родини для сімейного портрета. У кріслі з високою спинкою врочисто сиділа бабуся Івета, обабіч неї стояли дочки, поряд із тітонькою Кристиною була її кохана Сильвія, поруч із мамою став Джей-Бі. Уже все було готове для зйомки, аж ось Івета виголосила, що хлопець мусить зайняти її місце, а коли доньки запротестували, вона пояснила;

— Він — король у цьому будинку, — і до нього: — Жа- не-Батисте! Сідай!

І він сів. На тій світлині він обома пухкенькими ручками обхоплює поручні крісла (ще й тоді він був повнотілим), а жінки задивляються на нього. Сам він дивиться прямо в камеру, широко всміхається, сидячи на законному бабусиному місці.

Родина твердо вірила в нього, в його життєвий тріумф, і від цього йому аж ставало не по собі. Вони (більше, ніж він сам, адже його впевненість уже не раз проходила через випробування) були переконані в тому, що колись Джей-Бі стане видатним художником, а його витвори висітимуть у найкращих музеях, а ті, хто не дає йому шансу себе проявити, просто ще недооцінили його талант. Інколи та віра надавала йому сил і він навіть сам починав вірити. А бувало, й підозріло роздумував: чому це їхня думка настільки відрізняється від решти, а може, вони його жаліють чи просто несповна розуму? А може, у них кепський смак? Як це може бути, що чотири жінки мають таку точку зору, що геть відрізняється від будь-чиєї іншої взагалі? Так-так, думка про те, що лише їхнє враження є правильним, була дуже дивною.

І все ж таки він із полегшенням щонеділі приїжджав таємно додому, де їжі було вдосталь, вона була безплатною, бабуся подбає про прання, там усі ловитимуть кожне його слово й кожен ескіз буде вподобано та схвально оцінено. Будинок матері — це була знайома територія, тут його завжди шануватимуть, тут до інтересів його особи навіть припасовували традиції та звичаї. І коли-небудь увечері, вже після пізнього обіду та перед легким десертом на вечерю, у вітальні біля телевізора збирається вся родина, його коліна гріє мамин котик, і він дивиться на цих жінок та відчуває, як у грудях щось розростається. Згадує нараз Малкольма, його невтомного, розумного батька і пристрасну та

неуважну матір, а тоді Вілема, батьки котрого померли (колись одного разу, ще на першому курсі, він їх бачив, друзі у вихідні вибиралися з гуртожитку, і як же дивно йому було, що вони були неговіркими й холодними — зовсім не схожими на Вілема); н адує, звісно, і Джуда, і його ну просто неіснуючу родину (тут крилася таємниця, адже знали вони один одного понад десять років, та досі впевненості не було, чи й були де ті батьки. чи ні, знав лише — там усе погано, і вести розмови про ге зась); і груди заполоняє, мов океанською хвилею, почуття щастя і вдячності. «Мені щастить», — думає він. А ще він звик порівнювати досягнення друзів і вести підрахунки, тож йому серед них усіх найбільше щастить. А те, що, можливо, він на те щастя ніколи й не заслуговував, йому навіть на думку не спадало. Він навіть не замислювався над тим, що має докласти певних зусиль, аби якось віддячити своїй родині. Вони були щасливими, бо він був щасливий, а тому єдиним обов'язком Джей-Бі перед родиною був обов'язок бути щасливим, жити повним життям, як самому хочеться, на його умовах.

— Ми не маємо родин, на які заслуговуємо, — колись під кайфом сказав Вілем, маючи на увазі насамперед Джуда.

— Я згоден, — відповів тоді Джей-Бі. І він поділяв цю думку. Ніхто з хлопців не мав родини, на яку заслуговував, навіть Малкольм. Він же вважав таємно себе винятком: він на свою родину заслуговував. Вони в нього чудові, просто чудові, Джей-Бі це знав. Більше того, він справді на них заслуговував. Хай коли б він приїжджав до них у гості, Івета вигукувала: «Ось мій дорогоцінний хлопчик!». І це була правда — інакше й бути не могло.

Коли вони мали переїжджати на нову квартиру, ліфт зламався. Вілем вилаявся:

- Прокляття! Я ж питав про це Аніку. Джей-Бі, у тебе є її номер? — ні, номера не було. Гаразд, та хіба буде ж якась користь від того дзвінка? Тому він звернувся до друзів: — Вибачайте, доведеться підніматися сходами.

Ніхто не заперечив. Був гарний сухий осінній день, прохолодно й вітряно; їх аж восьмеро взялося переносити пакунки, коробки та декілька предметів меблів: Вілем, Джей-Бі, Джуд, Малкольм,

товариш Джей-Бі Ричард і подруга Вілема Кароліна, та ще двоє спільних друзів з однаковими іменами Генрі Янґ, і друзі жартома їх звали: Генрі Янґ (азіат) та Генрі Янґ (чорний).

У Малкольма, бувало, несподівано прорізалася організаторська жилка, і зараз він досить ефективно розподілив навантаження. Джуд піде нагору до помешкання, там розбереться зі всім і керуватиме, що куди ставити. Доки друзі заноситимуть коробки, він потроху почне розпаковувати все, що принесуть. Кароліна і Генрі Янґ (чорний), обоє хоч і невисокі, та міцні, вони візьмуться за книжки, які досить зручно запаковані, щоб підняти їх одному. Вілем, Джей-Бі та Ричард тягнутимуть нагору меблі. А сам Малкольм та Генрі Янґ (азіат) заберуть решту пакунків. По дорозі донизу треба буде забирати порожні коробки й упаковки, які Джуд сплющить, і складати на купу на тротуарі біля сміттєвого бака.

Вілем тихенько запитав Джуда, коли інші стали шукати, хто що нестиме:

— Тобі допомога потрібна?

— Ні, — коротко відповів той.

Вілем дивився услід Джудові, а той поволі шкандибав нагору сходами. А східці ж ті — круті, високі! Ось Джуда вже й не видно — повернув.

Переїзд став легкою, швидкою і недраматичною подією — усі ще пообдивлялися навколо, розпакували речі, посиділи, поїли піци й нарешті порозходилися кудись там ще: ХТО **до бару, хто на вечірку, і, зрештою, в новій квартирі Вілем і Джудом залишилися самі. Все лежало ще безладно, та зараз втомлювала навіть сама думка про те, щоб узятися і порозставляти речі на місця. Тож вони прибирання затягували, їм було дивно, що так швидко стемніло, і те, що ось у них у Мангеттені вже є житло, вони зможуть за нього платити.**

<)бидва помітили ввічливо приховані несхвальні погляди товаришів, якими вони вперше оглянули помешкання, а особ- іино потім перепало їхній спальні (згодом Вілем переказав Джудові, казав хтось, що комірка з двома вузькими двоярусними ліжками нагадувала сиротинець вікторіанських часів), а '!<■ вони на те не зважали, квартира вже їхня аж на два роки, вони підписали

договір, вже ніхто не відбере її назад, а ще можна навіть буде заощадити трохи грошей, і взагалі, навіщо їм просторіше житло? Певна річ, вони обидва прагнули краси, та вона, зрештою, зачекає. І вони на неї теж почекають.

Вони все розмовляли, Джуд лежав із заплющеними очима, і Вілем уже знав, що другові боляче: його вії тремтіли, мов крильця колібрі, руки так стиснуті в кулаки, що аж сині канати вен випнулися. Він знав, що біль досить сильний, адже ноги, що спочивали на в'язанці з книжками, були надто напружені. Та знав Вілем і те, що сам не зможе нічим зарадити другові. Якщо він скаже: «Джуде, дати тобі аспірину?», то у відповідь почує: «Все гаразд, Вілеме, мені нічого не треба». Якщо він скаже: «Джуде, чому б тобі не полежати?», то Джуд скаже: «Вілеме, у мене все добре. Облиш». А тому йому лишилося зараз зробити те єдине, до чого вже звик за роки перебування з Джудом під одним дахом, коли в того боліли ноги. Він піднімався з місця і залишав друга самого, щоб полежав на самоті без усіляких розмов та почекав, доки біль ущухне, і щоб не доводилося напружуватися й вигадувати якісь пояснення, чому ж він ліг: чи то стомився, чи то через судому.

У спальні Вілем витяг з великого мішка постільну білизну й узявся застеляти ліжка: спершу Джудове, а потім своє. Для Джуда теж купили футоновий матрац — тиждень тому його за півціни продавала подружка Кароліни, котра вже стала майже колишньою подружкою. У звільнені від книжок картонні коробки він поскладав окремо свої сорочки, штани, білизну, шкарпетки й засунув те все під ліжко. Джудів одяг не чіпав, а пішов до ванної кімнати, яку вже перед тим вимив і продезінфікував. Тут на поличці він розклав зубну пасту, мило, леза та шампуні. За цей час декілька разів зазирав до спальні, а там Джуд усе лежав із заплющеними очима та стискав руки в кулаки. Обличчя повернув до стіни, щоб не видно було його виразу.

У нього були складні почуття до Джуда. Він його любив, це зрозуміло, він боявся за нього, часом почувався не так другом, як братом і захисником. Він знав, що Джуд міг чудово жити й без нього, і обходився вже, а часом вбачав у Джудові щось таке незбагненне, що його дуже бентежило, і він почувався

безпомічним, однак прагнув допомогти (хоча той його дуже рідко просив про допомогу). Вони всі любили Джуда, захоплювалися ним; та йому той відкрився трохи більше, ніж іншим, а що ж далі з тим знанням робити, Вілем і гадки не мав.

Ось узяти, приміром, його хворі ноги: відколи друзі були знайомі, відтоді всі знали про проблеми з ногами. Ну, того й важко було не помітити, адже Джуд всюди ходив із ціпком, і в коледжі теж. А він знав його ще раніше: за два роки до того, ще підлітком, і ходив він з милицями, і носив на ногах якісь важкі ортопедичні пристрої. Металеві спиці виднілися зверху ніг, а прикручені були просто до кісток, і через те ноги не згиналися зовсім в колінах. Та він ніколи не скаржився, жодного разу, і співчував іншим, якщо хто жалівся. Якось на другому курсі Джей-Бі посковзнувся на льоду і зламав собі зап'ясток. Який тоді він підняв рейвах! Скільки було скигління, театральних стогонів і викриків! Після накладання гіпсу Джей-Бі ще тиждень не повертався з університетського медичного пункту й залюбки приймав відвідувачів, а ще про нього навіть статтю написали в шкільній газеті. В їхньому гуртожитку ще був хлопець, футболіст, що колись порвав меніск. гак той казав, що Джей-Бі й не знає, що значить справжній біль. Та, як і всі друзі, Джуд щодня навідував Джей-Бі, як міг висловлював йому своє співчуття.

Я кось уночі, невдовзі після того, як Джей-Бі нарешті зволив іи'вернутися до гуртожитку, де насолоджувався другим раун- іпм уваги товаришів, Вілем прокинувшись, побачив, що в кім- " іі і сам. Нічого дивного, щоправда, не було: Джей-Бі пішов і" і ного любого, Малкольм цього року вивчав астрономію і у вівторок та четвер часто ночував у лабораторії. Сам він теж у подружки підночовував, та тоді вона злягла із грипом. А от Джуд не мав ані подружки, ані друга, завжди ночував удома, і це вже стало настільки стабільним, як саме море.

Не знати чому, та щось підштовхнуло Вілема підвестися з ліжка. Сонний, він постояв трохи посеред кімнати, озираючись, чи, бува, друг, як павук, не спуститься зі стіни. Та ось помітив, що не було ціпка, і взявся вже його тихенько кликати: спочатку в загальній кімнаті, а потім через хол пройшов до спільної ванної. Світло від

флуоресцентної лампи було тремтливим і неприємним, хоч після темного холу здалося яскравим. Він дезорієнтовано роззирався, аж ось помітив під дверима кабінки Джудів черевик і поряд ціпок. Він постукав у дверцята й прошепотів:

— Джуде! — той не відповідав. — Я заходжу.

Вілем відчинив дверцята. Джуд, підігнувши одну ногу, сидів на підлозі. Він щойно виблював, і вміст шлунка, абрикосово-плямистий, заляпав усе навколо, обличчя також. Вілем зрозумів, що йому й досі дуже зле, бо вхопився і тримав міцно ціпка, увесь спітнів, очі заплющив.

Спершу Вілем перелякався, збентежився і почав засипати друга запитаннями, а той на жодне не був здатен відповісти, аж ось він зумів підняти його на рівні ноги, і так бідоласі боліло, що аж скрикнув. Якось довів-дотяг до кімнати, уклав до ліжка, невміло обмив. Там уже біль, вочевидь, трохи стих, і він запитав у Джуда, чи не треба викликати лікаря, а той похитав головою.

— Але, Джуде, — заговорив тихенько, — у тебе страшний біль. Хтось же мусить допомогти.

— Нічого не допоможе, — відповів Джуд і, помовчавши, продовжив: — Треба лише почекати.

— А що ж мені зробити?

— Нічого, — потім обидва помовчали. — Можеш зі мною ще трохи лишитися?

— Звісно.

Він лежав і тремтів, немов у пропасниці. Вілем зняв ковдру зі свого ліжка й загорнув його нею. Намацав руку, розтиснув вологу скоцюрблену долоню і тримав тепер його за руку. Давно вже не торкався ось так чоловічої руки — відтоді як братові ще багато років тому робили операцію, — на диво, потиск руки був сильним, пальці жилаві. Джуд кілька годин тремтів і цокав зубами, то Вілем ліг поруч і заснув.

Наступного ранку він прокинувся у Джудовому ліжку; рука боліла, пальці Джуда залишили на ній синці. Устав, злегка похитуючись, і вийшов до вітальні, а там вже сидів за письмовим столом Джуд і читав, в яскравому вранішньому світлі важко було щось прочитати на його обличчі.

Як побачив Вілема, то підвівся і якусь хвилю вони в тиші дивилися один на одного.

— Вілеме, пробач мені, — нарешті вимовив Джуд.

— Джуде, немає за що вибачатися, — він і справді так вважав. Не було за що, а той усе повторював: «пробач мені, Вілеме», та «мені дуже шкода», ніяк не заспокоювався, хоч Вілем його все втішав.

— Тільки не кажи Малкольму та Джей-Бі, гаразд?

— Я не скажу, — пообіцяв він. І справді він ніколи не розповідав нікому, хоча те й не мало значення, адже згодом якось хлопці й самі кілька разів ставали свідками подібних нападів.

Ніколи вони не говорили з Джудом на цю тему, та Вілем роками спостерігав напади, коли друг потерпав від сильного болю, бувало, кривився від невеликого, а інколи біль і 1.1 **пав нестерпним, і він блював чи падав на підлогу, чи про- і то ставав ніби відсутнім, мов впадав у ступор, як ось зараз у вітальні. Вілем завжди дотримувався обіцянок, та все ж якась його частина дивувалася, чому ж він так жодного разу їй- брався його розпитувати, як він почувається. Чому він не і мін прислухатися до свого інстинкту, який вже сотні разів підштовхував: то ж підійди до нього, сядь поруч, розітри, промасажуй ноги, нехай ті нервові закінчення оживуть. Так ні ж, сховався ось у ванній, вигадав собі якесь заняття, а там, за кілька метрів, на гидкій канапі повільно приходить до тями його любий найкращий друг, і це довге й болюче повернення у живий світ відбувається на самоті.**

— Ти — боягуз! — сказав власному віддзеркаленню у люстрі. У відповідь обличчя втомлено глянуло з огидою. Не чутно ані звуку з вітальні, а він усе стояв непорушно, мов на посту, і чекав повернення Джуда.

— Ну й паршива нора! — говорив Малкольму Джей-Бі, та хоч він і мав рацію — від самого лише вигляду коридору в нього сироти на шкірі повиступали, проте додому повертався він у меланхолійному настрої, все думав, чи варто людині жити з батьками, чи й далі жити в паршивій, але власній норі.

Логічно було би сказати, що йому не варто рипатися. Заробляв він небагато й мав довгий робочий день, а материн будинок такий великий, що як не захоче рідних побачити, то й не побачить. Його особиста частина займала увесь четвертий поверх будинку (і це, сказати по правді, теж було кепсько — така вже плутанина — коли служниця Інес випадково розбила модель будиночка, яку створив Малкольм, і той потім визвірився за те на неї, мати перестала посилати її нагору прибирати в його кімнаті) — крім свого поверху, він мав доступ до кухні, пральні та до багатого зібрання газет і журналів, які виписували батьки; раз на тиждень він складав брудні речі до окремого мішка, який наступного дня мати по дорозі на роботу заносила в хімчистку, а через день речі забирала додому Інес. Не надто він пишався тим, що ось йому вже двадцять сім, а мама досі може зателефонувати йому в офіс, щоб спитати, чи розраховувати на нього, коли сьогодні купуватимуть полуницю, чи їстиме увечері на обід гольця або ляща.

Було би легше, якби рідні поважали його власний простір та час, як, приміром, Малкольм поважав їхній. Його запрошували на сніданок щоранку й щонеділі на другий сніданок, а ще частенько заходили до хлопця ніби в гості, а коли сам Малкольм пробував призначати час для відвідин, які вони називали «соціальними візитами», хоч і просив спершу постукати у двері, та завжди стук лунав одночасно з поворотом дверної ручки, що, як їм часто казав Малкольм, позбавляло стук у двері сенсу.

Звісно, з його боку так думати — то якось по-дитячому, якось невдячно, та все ж інколи аж боявся, ніби якийсь підліток, що коли добереться додому і спробує пробратися до себе нагору, його, немов за шкірку, спинять — і доведеться вести легку світську бесіду. Особливо страшився тут жити, коли виїде Джуд: звісно, помешкання в підвальному поверсі було більш приватним, та все одно його батьки могли весело забігти до нього *«у* гості», і часто, як Малкольм спускався до друга, то там уже сидів і розповідав щось нудне його батько. Джуд батькові особливо подобався, він вбачав у ньому якусь вагомість і глибину, на відміну від інших синових друзів-ба- ламутів; тепер, коли Джуда вже тут не було, то батько візьметься вже за нього, доведеться тепер йому

вислуховувати надскладні оповіді про ринок, зміни глобальних фінансових реалій і таке інше, що було Малкольму до лампочки. Він вже було починав собі мислити, що батько волів би за сина мати не його, а Джуда: обидва ж відвідували колись той самий юридичний коледж, а перегодя Джуд працював помічником судді, який у давні часи навчав самого батька на його першій роботі. Тепер Джуд обіймав посаду помічника прокурора у кримінальному відділі окружної прокуратури, а саме в ній батько теж працював ще замолоду.

Часто батько виголошував:

— Запам’ятайте мої слова, з цього хлопчини будуть люди.

Або:

- **Так рідко можна зустріти людину, що від самого початку кар’єри вже готова стати зіркою, що «зробила сама себе»! — часто говорив батько Малкольмові та дружині після якої-небудь чергової розмови з Джудом. На його обличчі читався самовдоволений вираз, ніби саме він відкрив нового генія. А Малкольм намагався не дивитися в обличчя матері, він знав, який вираз співчуття побачить на ньому.**

Було би набагато легше, якби з ними зараз жила тут Флора. Коли вона зібралася переїжджати на орендовану квартиру, Малкольм усе натякав, що міг би жити разом з нею у новій двокімнатній квартирі на вулиці Бетьюн, та вона чи справді не розуміла, чи лишень вдавала, ніби не розуміє. Флора, здавалося, охоче проводила надмірну кількість часу, якого батьки від дітей вимагали, в їхній компанії, а він хоч тоді міг більше часу витрачати на архітектурні моделі у своїй кімнаті й не спускатися до цокольного поверху, де батько влаштовував фестиваль нон-стоп-переглядів фільмів Одзу . Як були молодшими, Малкольм аж ревнував, чого це батьки настільки очевидно надавали перевагу їй, що навіть друзі сім’ї це помічали. В різні періоди життя батько називав дочку «Казкова Флора», «Хоробра Флора», «Дика Флора», «Сильна Флора», і навіть зараз, коли їй було вже тридцять, йому приємно було про неї поговорити. Він міг сказати за обідом: «Казкова сьогодні таке сказонула! Дотепно», хоча і мати, і Малкольм самі бачилися й розмовляли з нею, або як разом снідали неподалік від її нової квартири: «І чому це Казкова переселилася від нас, та ще й так далеко?», а до неї ж можна було за п’ятнадцять хвилин доїхати машиною! Це вже починало діставати Малкольма, адже батько потім заводив мову про те, як йому ще малим довелося переїжджати з Гренадин [1]

до Квінсу, а пізніше він почувався людиною, яка розривалася між двома світами, і, мовляв, Малкольму варто теж коли-небудь стати експатріантом, адже такий досвід дуже збагатить його особистість, відкриє в житті нові горизонти, і так далі, і таке інше. А от коли сама Флора переїде, та не до іншої країни, а просто навіть з острова', то батько такого не витримає, Малкольм був у цьому впевнений.

У самого хлопця не було прізвиська. Час від часу батько міг його називати на прізвище інших знаменитих Малколь- мів, таких як Екс («Х»), чи Макларен, Макдавел, чи Маґґе- рідж", а на честь останнього його буцімто назвали. Проте, коли він чув таке звертання, то в ньому не було любові, воно звучало більше як докір, мовляв, от ти міг би таким стати, але не став.

Інколи Малкольм думав, що з його боку гадати, що батько не любить його, то дурниця, та й мати часто говорила, коли знов і знов батько підкреслював перевагу дочки над сином: «Ти ж знаєш, що татусь нічого такого не мав на увазі». Йому хотілося їй вірити, однак це вже сердило, що мати в розмові з ним ще й досі вживає слово «татусь». І він у відповідь на її запевнення мугикав щось, бурмотів, ніби йому те абсолютно байдуже. Іноді, хоча ні, занадто часто, його сердило вже те, що він узагалі надто часто думає про батьків. Це ЩО. нормально? Щось тут забагато було патетики. І взагалі, йому вже двадцять сім років! І що, так завжди буває, коли /кивеш з батьками? Чи лише з ним? Ось це був найвагоміший іріумент для того, щоб змінити житло, і він нарешті пере- ' тане бути наче маленьким. Часом вечорами він дослухав- і м до звичного домашнього шуму: труби у ванній погуділи о имовкли — батьки вмивалися перед сном; припинився інший шум: у вітальні вимкнули радіатори, і він без усякого

Йдеться про Мангеттен.

Ікс, Макларен, Макдавел, Маґґерідж — прізвища відомих амери- мік ьних юристів і адвокатів.

годинника визначав час: ось вже одинадцята, пів на дванадцяту, північ: а він будував плани на найближчий рік: що ж то йому потрібно змінити — роботу (бо зараз застій), любовні стосунки (їх

немає), статеве життя (нічого чіткого), майбутнє (непевне). Ось ці чотири пункти незмінно залишалися, часом лише мінявся їхній порядок у плані значущості на певний момент. І незмінною лишалася здатність розумно оцінити стан речей у поєднанні з нездатністю знайти хоч якесь вирішення проблем.

І наступного ранку вже прокидався з готовим рішенням: необхідно переїжджати, а батькам сказати, щоб дали йому спокій. Та ось він спускався зі своєї кімнати, а тут мама припрошує снідати, каже, що має сьогодні купувати квитки, та запитує, чи багато часу він з ними зможе провести в поїздці до Сент-Бартса. (А друзям він і словом ніколи не обмовиться про те, що у відпустці батьки й досі за нього платять.) І відповідав він: «Так, мамо». А потім снідав і знову виходив у світ, а там уже його ніхто не знав, а сам він міг бути ким завгодно.

2

О п’ятій пополудні в будні та у вихідні об одинадцятій Джей-Бі сідав на потяг підземки та їхав до своєї студії на Лонг-Айленді. Особливо приємно їхати у будні: він сідав у районі Каналу, а далі на кожній зупинці споглядав, як вагони наповнюються (а потім порожніють) сумішшю представників різноманітних національностей: приблизно щодесять кварталів «населення» вагона поволі змінюється, гуртуються провокативні й несподівані комбінації: гурти поляків, китайців, корейців, сенегальців; сенегальців, домініканців, індійців, пакистанців; пакистанців, ірландців, сальвадорців, мексиканців; мексиканців, ланкійців, нігерійців, тибетців — а єдиним, що їх об’єднувало, було те, що вони в Америці вперше, а на обличчях у всіх — виснажений вираз завзятості й покірності, характерний лише для емігрантів.

Ось у такі хвилини Джей-Бі відчував особливу вдячність за те, яка доля йому випала, і сентиментальну любов до свого міста, хоч траплялося це нечасто. Він не один із тих, хто славив місто ніби яку яскраву мозаїку, ні — з таких балачок він і сам підсміювався. Він просто захоплювався (а як же інакше?) тим, як багато

довелося працювати цього дня його попутникам у поїзді, і яка це титанічна колективна праця — справжня праця. І незважаючи на те, що сам не перетруджувався, йому було не соромно, а радісно.

Лише з однією людиною Джей-Бі колись поділився — і то образно — власними відчуттями — це був Генрі Янґ (азіат). Вони колись разом їздили на Лонг-Айленд (до речі, саме Генрі Янґ і знайшов йому гарне місце у студії), коли худий, жилавий китаєць увійшов до вагона, а важка поліетиленова торбинка висіла на однісінькому суглобі вказівного пальця правиці, наче в господаря вже не було ні сил, ні бажання взятися за неї хоч трохи міцніше, і він посунув до лави, втиснувся між людьми напроти друзів, підібгав ноги, обхопив себе руками й умить заснув. Генрі Янґ, син швачки, який заробив стипендію для навчання у старшій школі, як і сам Джей-Бі, иерезирнувся з ним і самими губами прошепотів: «От, лише з ласки Божої». Джей-Бі зрозумів, бо відчував те ж саме: і провину, і втіху.

А ще в підвечірніх поїздках на метро йому подобалося світло, яке наповнювало вагони, мов жива сутність; вагони бігли мостом, а воно осявало й оновлювало обличчя попутників у вагонах, змивало втому й повертало їм той вигляд, який мали вони, замолоду ще прибувши до країни, сподіваючись її завоювати. Це душевне світло сиропом заливало вагон, розганяло турботи з чола, змінювало сивину на золо- гавість, пом'якшувало агресивний полиск дешевої тканини
до блискотливої витонченості. Та врешті сонечко ховалося, і вагони байдуже тяглися вже далі, а сумовиті форми й кольори поверталися у свій звичний світ, а люди — у свій звичний сум, і змінювалося так усе зненацька, немовби від помаху чарівної палички.

Джей-Бі подобалося прикидатися одним із них; ба ні, не був він з ними. Інколи в поїзді бували й гаїтяни. Тоді він якимось вовчим чуттям уловлював у навколишньому гаморі м'які співучі креольські нотки — і незчувався, як уже вдивлявся і виокремлював з натовпу кругловидих, як батько, чоловіків чи кирпатих жінок, схожих на маму. Мав надію, що колись випаде слушна нагода розпочати розмову, наприклад, вони

сперечатимуться про те, як знайти кудись дорогу, а він зможе допомогти порадою; проте та нагода так і не випадала. Інколи помічав, як вони розмовляють, а погляд блукає по обличчях пасажирів, готувався усміхнутися — ану ж, чи впізнають свого? — та його так і не виокремлювали серед інших, не впізнавали як свого.

Та й так зрозуміло, що він не свій. Він добре знав, що має більше спільного з Генрі Янґом (азіатом), і трішки з Мал- кольмом, і трішки з Вілемом, навіть із Джудом, ніж з ними. Проте погляньте на нього зараз, як він виходить з метро на Площі Суду і три квартали простує до колишнього склозаводу, бо там із трьома товаришами винаймає студію! А справжні гаїтяни мають власні студії? А чи додумаються гаїтяни, маючи гарне безплатне помешкання, де вільно можна малювати і творити, півгодини витрачати на метро (а скільки ж за цей час можна було б іще зробити!) для того, щоб попрацювати просто в добре освітленому місці, хоч і дещо бруднуватому? Та, звісно, ні! Для такої розкоші потрібно мати вже американський характер мислення.

Лофт, чи просто мансарда, до якої він оце їхав, була на третьому поверсі, а підніматися нагору треба було металевими східцями, а під ногами вони аж гуділи, мов той дзвін;
у студії були вибілені стіни і підлога теж, хоча дерев’яні дошки були такі неотесані, що подекуди аж кучерявилися під ногами, мов той килим. Кожну стіну пронизував ряд високих старомодних вікон на шарнірах, от про їхню чистоту вони гарно дбали — нічого було розводити бруд, адже саме завдяки світлу і простору сюди й приїздили хлопці. Кожен із чотирьох мав доглядати за своєю стіною, своїм вікном. Тут був і санвузол (ох, краще й не згадувати!), і кухонька, теж страшненька, а посередині студії стояв великий грубий стіл, насправді, то вони на три хрестовини поклали дешеву мармурову плиту. Столом користувалися всі, і за довгі місяці роботи він устигав покриватися бузковими, помаранчевими плямками, крапочками дорожчого барвника — червоного кадмію. Ось сьогодні тут лежали довгі відрізи органзи, вручну розписаної різними барвами. Краї тканини, яку на столі притискало прес-пап’є, звисали додолу й ворушилися від потоку

повітря від вентилятора на стелі. А в центрі стояла зігнута картонка з оголошенням:

СОХНЕ. НЕ РУХАТИ!
ЗАВТРА ДО ВЕЧОРА ВИСОХНЕ.
ДЯКУЮ ЗА ТЕРПІННЯ! (Г. Я.)

Мансарда була без перегородок, та художники умовно поділили її на чотири рівні частини десь по п’ятсот квадратних футів на кожного: і підлогу, і стіни, і навіть стелю посмугували ізоляційною блакитною стрічкою, позначивши «кордони території» кожного. Вони аж занадто поважали чужий простір, інколи вдавали, що й не чують, що діється у сусіда, хоча добре було чути навіть притишені розмови по телефону, навіть шепіт до дівчини в слухавку; якщо треба кому було зайти в гості» до товариша, тоді чемно стояли на лінії, придивляючись, чи не занадто заглиблений у творчий процес митець, а потім неголосно гукали, і лиш почувши відповідь, просили дозволу «зайти».

О пів на шосту студію зазвичай заполоняє потужне густе, аж маслянисте, світло, як оце в поїзді, воно несе в собі простір і надію. Зараз Джей-Бі був тут сам. Ричард, що займав праву від Джей-Бі четвертину, приїздив сюди зранку, а ввечері підробляв у барі. Алі, що напроти, також бував тут уранці. Лишався Генрі, який приїздив після роботи в галереї вже десь о сьомій. Джей-Бі зняв куртку, кинув її в куток, розчохлив мольберта і, зітхаючи, сів на табурет. Він приїздив сюди ось уже п’ять місяців. Йому тут подобалося, він любив тут працювати, сам навіть одразу не усвідомивши цю любов. Йому подобалося те, що товариші по студії — справжні художники, а в Езри йому не вдавалося творити по-справжньому, і не тому, що (він вірив — тому) сказав його улюблений викладач: де злягався, там не варто малювати, ні, у Езри в його творчий процес повсякчас могли втрутитися дилетанти, а вони там постійно крутилися. Там мистецтво було другорядним, неначе якимось додатком до справжнього життя. Там художник щось малював, ліпив чи робив паршиві інсталяції лише для того, щоб виправдати свій імідж: брудні джинси, запрана футболка, іронічно-дієтичне американське пиво, іронічно-дорогі

американські цигарки ручної скрутки. А тут, у цьому місці, ти займаєшся мистецтвом тому, що воно — це те єдине, що тобі дійсно вдається робити гарно, насправді про нього ти думаєш між короткими спалахами думок, притаманних усім — про секс, їжу, сон, друзів, гроші, славу. І чи ти де-небудь у барі з кимсь заграєш, чи з друзями за обідом, усередині, в зіницях усе похитується те полотно, над яким працюєш, виникають нові можливості і форми, і відбувається те десь на ембріональному рівні. Буває навіть таке, а може, то лише надії, що життя твоєї картини для тебе самого стає важливішим і реальнішим, ніж власні будні, й тоді, де б ти не був, ти мрієш чимскоріше повернутися до студії, а то й не помітиш, як за обіднім столом починаєш на жменьці розсипаної солі пальцем виводити знайомі сюжети, візерунки й перспективи, а крупинки солі під пальцями податливі, мов мул.

І особлива й несподівана товариськість приміщення студії йому теж подобалася. У вихідні бувало збиралися тут усі вчотирьох, тоді він виринав із туману власного творіння і відчував, що троє інших сконцентровано працюють і немовби дихають в унісон; колективна енергія поширюється, неначе газ, наповнює повітря, вона горюча й солодка; і якби ж її закоркувати, щоб зберегти, і щоб можна було пізніше живитися нею у часи спаду, тоді як годинами сидиш перед полотном, втупившись у нього порожнім поглядом, немовби чекаючи на який спалах дорогоцінного заряду. Подобалася Джей-Бі церемонія очікування на блакитній стрічці-кордоні, відкашлювання та звертання до Ричарда з проханням підійти й поглянути на живопис, а тоді удвох стояти й мовчки розглядати полотно, перекидаючись кількома словами, адже чудово розуміли думку один одного. Зазвичай так багато часу витрачаєш на пояснення іншим своєї роботи: ким ти є, що ти намагався виразити, що цим хочеш сказати, чому обрав такі кольори, такий матеріал, такий спосіб, таку техніку, – і як же буде легко й вільно ось так поруч стояти з людиною, нічого не пояснюючи, можна було просто розглядати, лиш час від часу відповідаючи на незначні запитання, поверхові, технічні,

буквальні. Вони наче обговорювали двигун чи водогін – це прям технічні питання, і на них існує одна-дві відповіді.
Кожен з них прцював у своїй сфері, а тому між ними й не було ніякого змагання, можна було не боятися, що відео режисер обере не твою роботу, а сусідову, і що куратор проекту коли-небудь загляне і вподобає зовсім не твою роботу. І ще робив, як сам називав, «деструктивні скульптури» із шовку; це була ікебана з химерно вигнутих квітів та гілочок із різномастового шовку. Коли композицію було завершено, той навіщось витягував усі каркасні дротинки і... вся споруда враз опадала на підлогу, стаючи просто пласкою абстрактною купкою різнобарвних клаптиків, сам же Генрі дивився на неї як на тривимірний об’єкт.

Фотограф Алі працював над проектом «Історія азіатів в Америці», і він робив світлини, зображаючи події минулих десятиліть, починаючи з 1890 року. Щоб зробити знімок, він брав окрему соснову коробку площею десь із квадратний метр яку для нього майстрував Ричард, і брався п фарбу вати та населяти. Для кожної історичної епохи чи події він створював діораму, купував у крамницях пластикові фігурки людей і сам їх розписував, з глини ліпив та обпалював і дороги і дерева; розписував і тло пензлями з тонесенькими, мов війки, щетинками. Потім Алі фотографував свої діорами й роздруковував. З чотирьох хлопців лише в Алі вже планувалася виставка, за сім місяців мав відбутися показ, та про нього краще було не питати - тільки згадував, як уже починав хвилюватися та скиглити. Він не підбирав сюжети в хронологічному порядку - ОСЬ уже були ГОТОВІ и двохтисяч Ні - світлина зображувала Нижній Бродвеи, ним походжали пари - білі чоловіки, а за кілька кроків позаду кожного азіатки; на світлині з вісімдесятих сюжет був такий; у кінці брудної та вологої від дощу (завдяки лакові) парковки двоє білих гицелів лупцюють гайковими ключами хирлявого китайця; а зараз тривала робота над сороковими - це мав бути сегрегаційний табір Тьюлілейк, а в ньому близько п ятдесяти фігурок чоловіків, жінок та дітей. Праця Алі була найбільш копіткою, і товариші часом, відклавши свої роботи, заходили до нього, сідали поруч, і він давав до рук чи то жерстяну драпачку - розібрати, з обривків скрутити ніби перекотиполе то тонесеньку дротину - її потрібно було поскручувати вузликами, щоб зробити схожими на колючий дріт, а сам заледве голову підводив від збільшувального скла, поглинутий розписуванням спідниці візерунком «в ялинку» і двоколір них черевиків на манюній фігурці завбільшки з три дюими.

Та найбільше Джей-Бі милувався Ричардовими творами. Той також був скульптором, а працював з недовговічними матеріалами. Спершу вимальовував на кальці незвичайні фігури, а потім втілював їх у льоду, маслі, шоколаді, смальці, а коли вони починали танути, то знімав на плівку. Коли плід його рук просто руйнувався, він сам веселився. А от минулого місяця, коли масивне восьмифутове’ крило кажана із замороженого

виноградного соку, виставлене, мов вітрйло, поступово тануло, скрапуючи, мов густа кров, і перетворилося на ніщо, він мало не розплакався, а чому, і сам не знав — чи то жалкуючи за тим, як гине щось прекрасне, чи то від того, що гине воно так надзвичайно буденно.

Згодом Ричарда вже цікавили не субстанції, що тануть, а субстанції, що можуть привабити рої комах, як, наприклад, міль зліталася на мед. Він говорив, що бачив видіння, як створену фігуру так обсіли комахи, що годі було розрізнити форму того, що вони пожирали. На вікні Ричарда виднілися баночки з медом, а пористі стільники в них нагадували заспиртовані анатомічні препарати.

Лише Джей-Бі єдиний серед них займався класичним живописом. І, що гірше, він займався образотворчим мистецтвом. Уже у випускному класі мало хто думав про живопис, займа- лисн хто чим: відеоробoтами, інсталяціями, фотографією — це все було набагато цікавішим за написання картин, тим паче за живопис. Один із професорів зітхав у відповідь на нарікання Джей-Бі: «Ось так і ведеться майже з п'ятдесятих років. Ти шлеш, який девіз у морських десантників? „Нас мало, хоробрих" ось це про нас і сказано, ми самотні, ми позаду».

11 і, звісно, в ці роки він спробував свої сили в інших жанрах і видах (згадати хоча б отой дурнуватий волосяний проект,
*** валькований у Мерет Опенгейм**)! То ж було таким дешевим**

Ііизько 3 метрів 40 сантиметрів. 1 фут = 30,1 см.

Мерет Опенгейм (1913-1985 рр.) — німецько-швейцарська художниці! еюрреалістка.

і незначним! А вони ж якось навіть ледь не побилися з Мал-кольмом, коли той назвав його працю ерзацом Лорни Сімп- сон\ а найгірше було те, що Малкольм таки мав рацію; і хоча важко й перед самим собою зізнатися, та він вважав, що бути живописцем — то якось аж занадто слабко, чи то пак по-дівочому, не по-пацанськи; та все ж нещодавно він примирився з тим фактом, що живопис — це його шлях: він любив фарби, любив портрет, і саме цим і займатиметься.

Ну, то що ж далі? Джей-Бі знав набагато кращих, майстерніших художників. Хтось міг ліпше виконати рисунок, хтось мав тонше відчуття композиції та кольору, ще хтось був дисциплінованішим. Та в них не було жодних ідей. Митець, письменник, композитор потребує теми, ідеї. Досить довго і в нього не було ідей. Пробував було зображати самих темношкірих, та це й до нього хтось робив, це зовсім не нова тема. Малював трохи повій, але те швидко набридало. Писав портрети свого родинного жіноцтва, та зрозумів, що знов повертається до кольорового населення. Почав ілюструвати комікси про Тентена, зображав героїв як реальних людей, та потім робота здалася йому занадто іронічною і марною, тож він облишив. Тому якийсь час він просто байдикував, витрачав час і полотно на те, щоб малювати перехожих на вулицях, пасажирів у метро, невеличкі сценки на вечірках у Езри (ці роботи були найменш вдалими, адже на вечірці кожен часто одягається і поводиться так, ніби знає, що за ним спостерігають. Джей-Бі вже назбирав чимало таких ескізів: дівчата позували, хлопці чепурилися, усі старанно відводили погляд), аж допоки одного недільного вечора він, сидячи на депресивній канапі в депресивній квартирі Вілема і Джуда, спостерігав, як вони обговорювали кухонні справи, і скидалися в цей час на пару старенькихлесбійок. Таке бувало нечасто: додому не поїхав тому, що мати з бабусею і тітоньками

' Лорна Сімпсон (1960 р. н.) - афроамериканка, художниця і фотограф.

вирушили у круїз Середземним морем, а він цього разу не схотів їхати. Він звик, що в неділю коло нього люди, звик до справжньої вечері, яку для нього все життя готували вдома, отож запросив сам себе в гості до друзів. Знав, що обидва будуть удома, адже ходити по кав’ярнях грошей вони не мали.

З собою Джей-Бі мав альбом для ескізів, він розгорнув його й машинально почав малювати Джуда. В кухні не було робочої поверхні, а тому підготовляти продукти для страв хлопцям доводилося на столику в кімнаті, ось Джуд і взявся нарізати тут цибулю. З кухні долинав запах підігрітої оливкової олії, враз

почувся грюкіт, то Джей-Бі зазирнув і туди. Зі спокійним на диво виразом обличчя Вілем гатив дном маленької пательні по розпластаній курці. Намалював і його.

Не маючи ще нічого певного на думці, коли наступної неділі вони вчотирьох пішли поїсти до «Фо В'єт Хионг», він узяв один зі старіших фотоапаратів Алі і знімав, як друзі вечеряли, а перегодя, як ішли засніженою дорогою додому. Ходили завжди досить повільно, зважаючи на хворі ноги Джуда, а зараз ще й слизько було. Він розглядав друзів через видошукач камери: Малкольм і Вілем обабіч од Джуда, досить близько (він знав чому, сам також із ними поруч гуляв), не занадто близько, щоб Джуд не подумав було, що вони оберігають його від падіння. Можливо, вони навіть робили це, заздалегідь не домовляючись: просто почали так ходити й усе.

Він їх сфотографував.

— Джей-Бі, що ти робиш? — запитав Джуд, і Малкольм одночасно почав нидіти:

— Припини, Джей-Бі.

Того вечора вечірка була на вулиці Сентер у лофті їхньої шайомої на ім'я Мірасоль, а її сестру — близнючку Федру — вони знали ще з коледжу. Всередині друзі розійшлися, приєдналися до різних груп. Джей-Бі помітив Ричарда, помахав іїому рукою, а потім роззирнувся навколо. Мірасоль для вечірки подала непогані закуски, і хлопець розсердився на себе, навіщо ж було йти до «Фо В'єт Хионг» та витрачати чотирнадцять доларів, адже тут можна поїсти на халяву. Сам не помітив, як підійшов до групи коло дивана, де Джуд розмовляв із Федрою і з якимось гладуном, певно, Федриним бойфрендом. Упізнав іще й Джудового товариша по роботі, худого бороданя. Джуд спирався на спинку дивана, поруч сиділа Федра, обоє поглядали на гладкого та худорлявого перед ними й усі з чогось сміялися. Він зробив знімок.

Зазвичай на таких вечірках або він сам брав попід руки одного-двох товаришів, чи його так брали, і саме Джей-Бі ставав центром і душею компанії на весь вечір, він тоді переходив від однієї групи до іншої, збирав чутки, починав безневинні плітки сам, напускав на себе співчутливий вигляд, скаржився на когось, нібито щиро

розказував свої таємниці з тим, щоб і йому довірилися і розповіли, хто кого ненавидить. Та цього вечора він був зосередженим, майже тверезим і стежив за трьома друзями, робив знімки там, де сиділи, куди підходили і з ким спілкувалися вони. За декілька годин застав лише їх трьох: стояли біля вікна, і Джуд говорив щось, а до нього нахилилися, прислухаючись, Малкольм з Віле- мом, а то вже разом зареготали. Якоїсь миті Джей-Бі навіть відчув ревнощі, зміг сфотографувати обидва епізоди й був цим задоволений. Сам собі сказав: сьогодні я — оператор, а завтра буду просто Джей-Бі.

Виявилося, вечірка ще ніколи не приносила такої втіхи, а, здається, крім Ричарда, ніхто й не помітив його цілеспрямованих маневрів. Тільки коли вже прощалися і готувалися розходитися (Малкольм поділився наміром пошукати материну травичку, доки її немає вдома, бо поїхала з чоловіком на село), Ричард тепло потиснув Джей-Бі плече й запитав:

— Маєш якусь ідею?

— Думаю, що так.

— Молодець.

Наступного дня Джей-Бі переглядав на комп'ютері зроблені за ці дні світлини. Камера не була першокласною, і на деяких кадрах був жовтуватий серпанок, а ще він не дуже вмів наводити фокус, і зображення вийшли якимись м'якими, інколи з нечіткими краями, неначе їх знімали крізь склянку віскі. Придивився до обличчя Вілема, ось тут близький ракурс: він до когось усміхається (певно, що до дівчини, десь там, поза кадром): а ось інша світлина: на дивані сидять Джуд і Федра, Джуд одягнений в яскравий темно-синій светр (а чий він — чи то Джудів, чи то Вілема, уже й не згадаєш, носили його обидва), на Федрі вовняна сукня винного відтінку, дівчина схилилася перед Джудом і завдяки її темним косам його волосся видається світлішим; вузлувата оббивка дивана тьмяно-бірюзова, і на її тлі фігури обох людей виділяються і аж сяють, як самоцвіти, кольори одягу ясні і святкові, їхня шкіра ніжна. Тут були такі барви, які будь-який художник захотів би зобразити, то Джей-Бі так і зробив: спочатку в альбомі накидав олівцем ескіз, потім аквареллю вже на дошці, а згодом акриловими фарбами на полотні.

Було це чотири місяці тому, а тепер він мав уже одинадцять майже завершених полотен, які зображали сцени з життя друзів. Як на Джей-Бі, така кількість була вражаючою. Ось готується до прослуховування Вілем: він востаннє повторює слова, перечитує сценарій, стоїть під якоюсь липкуватою червоною стіною, притиснувшись до неї підошвою черевика: ось на виставі сидить Джуд, обличчя затінене, та Джей-Бі вдалося вихопити момент миттєвої усмішки (тоді як робив знімок, його ледь не вигнали з театру); це Малкольм з батьком переглядають фільм Бунюеля, телевізора не видно, сидить дуже прямо на канапі, руками обхопив коліна. Проекс- иериментувавши з розмірами, Джей-Бі визначив для себе такий, щоб кожне полотно розміром двадцять чотири на двадцять дюймів було як стандартне фото, він коли-небудь планував зробити перегляд і роздрукувати їх та розмістити на стіні, щоб нескінченною змією йшли одна за одною, не- мов кадри в кінострічці. Зображення на картинах були реалістичними, та все одно лишалися схожими на фотознімки, фотоапарат Алі він не змінював на кращий, він так і намагався на полотні передати особливу атмосферу, яку вихоплювала з життя фотокамера й надавала якогось приглушеного тепла, показувала те славне, що звичайно від людського ока було приховане.

Інколи в нього виникали моменти непевності, Джей-Бі побоювався, а раптом весь проект видасться приреченим, буде занадто інтимним чи що, ось тут і допомагав показ тоді ти знав, що комусь твоя робота подобається, хтось вважає її важливою або хоч трошки гарною, а ще не міг не отримувати радості від праці й почуття власності та задоволення. Як же інколи Джей-Бі жалкував, що на полотнах немає його самого! Він творив історію життя своїх друзів, а сам же був теж його частиною, проте із задоволенням відмічав і якусь власну богоподібну роль. Тепер він уже по-іншому дивився на друзів: вони були не просто додатками до його власного життя, а й головними героями своїх життєвих історій, бувало, що після багатьох років знайомства він бачив їх ніби вперше в житті.

Місяць минув у фотографуванні, і нарешті тоді Джей-Бі вирішив, що ось на цьому він і сконцентрується: звісно, довелося

розповісти друзям, чого це він переслідує їх зі своїм фотоапаратом, втручається в їхнє звичне буденне життя, чому важливо дати дозвіл на це втручання, на зйомку. Зайшли тоді пообідати локшиною у в єтнамській крамниці на Ор- чард-роуд, мали надію, що вона замінить їм «Фо В'єт Хионг». Джей-Бі якось незвично нервово виголосив свою промову, а тоді втрьох подивилися на Джуда: знали, що з ним про те буде домовлятися проблематично. Двоє погодяться, та цього мало. Потрібна згода усіх трьох, інакше все не мало сенсу, а Джуд був найсором'язливішим з-поміж них, коли у школі хтось намагався друзів фотографувати, він відвертався чи ховав обличчя, а коли усміхався чи сміявся, то механічно затуляв рукою рота, і лише за останні роки він відучився від цієї звички, що так засмучувала друзів.

Як і побоювався Джей-Бі, Джуд поставився до його ідеї з підозрою.

— І що ж ти зніматимеш? — усе допитувався, а Джей-Бі терпляче пояснював, та ще й не раз, про те, що він не мав на думці якось принизити чи то експлуатувати його, а просто збиратиме по краплинах загальну хроніку життя друзів. Інші двоє мовчали, надали право слова одному. Зрештою, Джуд погодився, хоч і без радості.

— І скільки ж це триватиме? - запитав Джуд.

— Я сподіваюся, що постійно.

Справді, так і було. Зараз Джей-Бі дуже шкодував, що не почав свій проект набагато раніше, коли вони ще були зовсім молодими.

Коли виходили, Джей-Бі пішов поруч із Джудом і тихенько, щоб інші не почули, сказав:

— Джуде, ті знімки, на яких будеш ти, я спершу показуватиму тобі. Якщо ти накладаєш вето — я їх ніколи не виставлю.

— Обіцяєш?

— Богом присягаюся.

Він одразу ж пошкодував про обіцянку, бо насправді найбільше любив писати портрети Джуда: той був з усіх хлопців іьійвродливішим, мав найцікавіше обличчя, найнезвичай- ніші кольори шкіри й волосся, був найскромнішим, а тому Його портрети здавалися йому ціннішими від інших.

Наступної неділі Джей-Бі вдома перетрушував свої коробки і скриньки з речами, що лишилися ще з коледжу: пін знав, що десь мала бути стара фотокартка. Ось вона, знайшов: хтось сфотографував Джуда-першокурсника, і чомусь та світлина опинилася у Джей-Бі. Хлопець стояв у півоберта до фотокамери у вітальні їхнього блока в гуртожитку. В правиці якось невпевнено тримав незапалену цигарку, а лівицю притис до грудей, на ній блиском сузір'я виділявся шрам. Біло-синя сорочка з довгими рукавами здавалася ніби знятою з чужого плеча, а втім, тоді він завжди носив завеликий одяг, і згодом стало зрозуміло чому: сам купував його на виріст. Волосся носив довге, звисало аж до підборіддя — за ним він міг ніби ховатися. Найбільше в цій світлині Джей-Бі пам'ятав вираз на обличчі Джуда: це була постійна сторожкість. Джей-Бі роками не бачив фото, а знайшовши, відчув якусь пустку, яку й словами не передаси.

Над цим портретом він працював зараз, заради нього вирішив навіть змінити формат картини: це мало бути квадратне полотно діаметром сорок дюймів. Декілька днів він підбирав правильний відтінок для хитро-зміїного, зеленого відтінку очей Джуда, знову й знову змінював колір волосся, аж допоки не вдовольнився результатом. Це була чудова робота, все було довершеним, він знав це напевне і не збирався показувати Джудові картину, аж поки колись не вивісить її на стіні в картинній галереї; тоді Джуд уже нічого не вдіє. Джей-Бі був певен: другові не сподобається те, яким він здавався там тендітним, яким жіночним, яким вразливим, яким юним, а це ж саме Джей-Бі таким його і зобразив, та знайде ще купу інших вигаданих зачіпок, щоби придертися до картини, про них Джей-Бі й думати не хочеться, він же не такий самоненависник, як той Джуд. А в очах Джей-Бі його витвір якраз втілював те, до чого прагнув, створюючи всю ту серію полотен: це був любовний лист, документ, сага, він сам. Коли писав це полотно, то його охоплювало відчуття польоту, а весь світ з його галереями, вечірками, художниками, амбіціями стискався у крихітну кульку на вістрі голки, і він міг її відфутболити геть від себе подалі, нехай собі крутиться по власній орбіті десь далеко від нього.

Уже майже шоста. Невдовзі й освітлення зміниться. Простір навколо спокійний, лише вдалині власного дорогою прогуркотів поїзд. А перед ним полотно, воно чекає. Джей-Бі узяв до рук пензля і почав.

У підземках була навіть своя поезія. Над рядами сидінь-совочків між рекламою стоматологічних клінік та компаній, які обіцяли заочну освіту, приліпили довгі ламіновані аркуші з надрукованими віршами. Гнів і красу другосортні Стівенси, третьосортні Рьотке та четвертосортні Ловелли стиснули до пустопорожніх афоризмів, які нікого не здатні вразити.

Так говорив якось Джей-Бі. Він був противником такої поезії. Вперше побачив такі написи ще в старших класах, і ось уже п’ятнадцять років усе нарікав.

Зараз оце вони стояли в метро і, перекрикуючи скрегіт гальм поїзда, Джей-Бі звертався до Вілема:

— Замість надавати підтримку реальним художникам, реальному мистецтву, вони спонсорують купку нероб-біблі-отекарів і ще якихось книжкових нікчем для того, щоб вишукували десь оте лайно! І це все дурниці цієї Едни Сент-Вінсент-Мілей’! Чи вихолощують і справді гарні уривки! А ти помітив, що всі вони — білі? Що, в біса, тут коїться?

Наступного тижня Вілем побачив постер з Ленґстоном І 'юзом” і вказав на нього Джей-Бі. Той гмикнув:

Ленґстон Г’юз? Дай-но вгадаю, «Відкладена мрія», так? Я так і знав. Та-а-а, це не рахується. Якщо десь щось вибухне, то це вмить зірвуть геть.

Увечері Вілем побачив напроти вірш Тома Ганна:

Една Сент-Вінсент Мілей — американська поетеса і драматург, перам жінка, яка отримала Пулітцерівську премію за поезію.

Джеймс Мерсер Ленґстон Г’юз — афроамериканець, поет, прозаїк, драматург і колумніст.

А стосунки їхні складались з дискусій про те, чи вони розвивались.

Під надрукованими рядками хтось дописав чорним маркером: «Пацане, не хвилюйся, я теж ніяк подружки не знайду».

Вілем заплющив очі.

Мало хорошого в тому, що тільки четверта пополудні, його зміна ще й не починалася, а він уже такий стомлений. Треба було не їздити увечері з Джей-Бі до Брукліна, але хто б тоді поїхав? Та ще Джей-Бі нагадав, що Вілем йому винен, адже минулого місяця ходив з ним на ту жахливу шоу-виста- ву одного актора.

Звісно ж, він пішов. Як стояли на платформі, Вілем поцікавився, чия то мала бути група. Він був одягнений у тоненьке пальто, а ще загубив одну рукавичку, і тому поза його зараз свідчила про спроби зігрітися: він обхопив руками груди, засунувши пальці під пахви, і утримував рівновагу на вітрі, гойдаючись на підборах.

Джей-Бі відповів на запитання про групу:

— Джозефа.

— Ага, — тільки й мовив Вілем. Хто такий той Джозеф, він поняття зеленого не мав. У Джей-Бі було широке соціальне коло знайомств, і він почувався в ньому, як Фелліні, і це тішило Вілема. Кожен персонаж був яскраво й незвично одягнений, а троє його друзів лишалися важливими, та все ж аксесуарами до того його бачення, такими собі монтажерами чи другими художниками-постановниками, і вважав, що вони мовчки погоджуватимуться підтримувати увесь процес у потрібному руслі.

— Вони грають техно-хард-рок — додав, ніби таке пояснення могло якось охарактеризувати того Джозефа.

— А як група називається?

— Ну, добре, — криво посміхнувся Джей-Бі. — Вона має назву «Торт зі смегми — 2».

— Як? — Вілем розреготався. — «Торт зі смегми — 2»? А що сталося з «Тортом зі смегми — 1»?

— Вони захворіли на стафілокок, — прокричав Джей-Бі крізь шум поїзда. На них вже скоса позирала немолода жінка.

Дива не сталося — «Торт зі смегми — 2» виявився паскудним гуртом. Більше того, це не був хард-рок, а швидше, щось у стилі

ска, таке тягуче й хитке. Під час виконання довжелезної композиції «Захоплення фантома 3000» Джей- Бі прокричав на вухо Вілему: «У них якісь проблеми зі звуком!» Вілем крикнув у відповідь: «Так, щось затягує». Пісні тяглися хвилин, здавалося, по двадцять кожна, і десь на середині концерту через абсурдність музики й тісняву навколо у Вілема вже запаморочилося в голові, і він узявся невміло танцювати з Джей-Бі. А тоді розійшлися так, що вже розштовхували тих, хто поруч танцювали і стояли, а вони весело тупцювали, мов напідпитку, поклали руки один одному на плечі і сміялися. В такі моменти життя він дуже любив Джей-Бі, його здатність і готовність кинутися в дурнуваті пустощі; це було неможливо з Малкольмом, що б там він не казав, він дотримувався пристойності, і з Джудом теж — той був серйозним.

Ну, а вранці він уже мучився. Сьогодні прокинувся на не-застеленому матраці Джей-Бі в його закутку в лофті Езри. Не пам'ятав навіть, як це вони вчора вночі перейшли міст. Спав майже на підлозі, а сам Джей-Бі солодко сопів на купі білизни, що чомусь пахла торфом. Вілем зазвичай не пив багато, але й не відмовлявся, та поруч із Джей-Бі часом він поводився не так, як завжди. З полегшенням він пробирався десь між одинадцятою ранку і першою до їхньої чистенької й тихої квартирки на Ліспенард, коли вже сонце прогріло крізь вікно його частину спальні, а Джуд давно вже подався на роботу. Він навів будильника, упав на ліжко й заснув, а коли встане, то ледве встигатиме прийняти душ і випити пігулку аспірину, перш ніж знову поспішати до поїзда.

Працював зараз Вілем у ресторані, в ньому подавали й особливі страви, складні, та не екстремальні, і ще відомий він тим, що був тут постійний і «досяжний» штат працівників. В «Ортолані» їх учили бути приязними, але не фамільярними, дружелюбними, але офіційними. «Ми не називаємося „У друзів", — його бос Фінлей, головний менеджер ресторану, полюбляв повторювати. — Усміхайтеся, та не називайте іншим вашого імені». І було ще багато інших правил для працівників. Наприклад, жінкам можна було носити лише обручки, більше жодних прикрас. Чоловіки повинні підстригати волосся коротко, воно не мало сягати

кінчиків вух. Ніякого лаку на нігтях, не довша, ніж дводенна, щетина. Ледь мирилися з вусами і з татуюваннями, то були радше винятки.

Ось уже два роки Вілем працював в «Ортолані». До цього був інший ресторан у районі Челсі, куди він приходив у ранкову зміну в будні, і в денну у вихідні. Це був завжди людний, популярний заклад «Діджитс»', а відвідувачі, здебільшого чоловіки за сорок, полюбляли допитуватися у Вілема, чи в меню зазначений він сам, а потім шкодливо і самовдово- лено реготали, неначе вони не десяті-дванадцяті, а перші за зміну поставили це запитання. А він завжди усміхався і відповідав: «Лише як аперитив»; а вони вигукували: «А я хочу на закуску!», а він знову всміхався. У кінці він отримував добрі чайові.

Це один знайомий актор Роман відрекомендував Вілема Фінлеєві, а сам звільнився, бо отримав другорядну роль у серіалі. (Він ледь згодився на те, але що вдієш? Не міг же він відмовлятися від таких грошей!) Вілем радо скористався пропозицією, адже, крім їжі та обслуговування, «Орто- лан» ще був тим відомий, що працівникам можна було мати

‘ — символи (англ.) гнучкий графік роботи, особливо коли сподобаєшся Фінлею. Тому подобалися маленькі плоскогруді брюнетки та всі високі худі чоловіки (подейкували, щоправда, тільки не азіати). Часом Вілем визирав з дверей кухні й спостерігав, як залом снували в дивному стабільному менуеті розрізненими парами темноволосі жіночки та високі худорляві хлопці.

Не всі офіціанти в «Ортолані» були акторами. А точніше, не всі актори, що працювали тут, лишалися ними й досі. У деяких ресторацiях Нью-Йорка працювало багато крлишніх акторів, як і тих, хто, обслуговуючи клієнтів, усе ще прагнув ними стати. А якщо це був хороший заклад з доброю репутацією, то такий початок акторської кар’єри був і непоганий, навіть бажаний. У ресторані з гарною репутацією можна було зарезервувати друзям столик, а ще заприязнитися з працівниками кухні й діставати від них зайву порцію, щоб пригостити друзів на дурничку (хоча, як

Вілем зрозумів, заприятелювати з кухнею було непросто). А що міг для своїх друзів зробити актор, який підробляв як офіціант? Лише дістати квитки на якусь виставу, настільки далеку від справжнього Бродвею, що для ролі брокера, який мало не став зомбі, довелося приносити з дому костюма, бо компанія не мала досить коштів. Торік він справді це робив, сам костюма не мав, то позичив у Джуда, а той вищий за нього, то довелося на час вистави задовгі ногавиці підклеювати зсередини скот- чем.

В «Ортолані» легко було визначити, хто з офіціантів був колись актором, а хто досі ним є. Ті, хто колись грав на сцені, були звичайно старшими, вони намагалися чітко виконувати всі правила й команди Фінлея, а в час обіду для персоналу задумливо похитували якесь вино у склянці й запитували в сомельє: «Це вино схоже до Лінн Калодо пті сера, яке ви подавали минулого тижня, чи не так, Хосе?», або «А це вино має мінералізований присмак, чи не з Нової Зеландії, бува?». Зрозуміло, що таких не варто запрошувати на ваші виступи,

;
можна лише покликати свого колегу-офіціанта, а коли тебе самого запросили, то ввічливо було сходити чи погодитися і спробувати прийти, але не можна обговорювати ні прослухо- вування, ні агентів — нічого такого. Гра на сцені для них була війною, а вони — її ветеранами: не хотіли думати про війну, не мали ніякого бажання про неї говорити з наївною молоддю, готовою кидатися в окопи, і хотіли бути в центрі подій.

Сам Фінлей теж колись був актором, на відміну від інших, він полюбляв говорити (а може, краще було б сказати, просто говорив?) про минуле життя, чи то про його власну версію. Він згадував, як одного разу майже був поставлений до складу акторів на роль другого головного героя для постановки «Світлої кімнати під назвою „День”» (а от один з офіціантів нишком повідав, що в тій п’єсі всі головні ролі — жіночі). Він мав роль у другому складі для постановки на Бродвеї (хоча не уточнював, для якої п’єси). Фінлей був ходячим нагадуванням про минулу кар’єру (так би мовити, шешепіо тогі’), персонажем притчі в сірому вовняному костюмі, і актори або намагалися його уникати, неначе його переслідувало яке прокляття, що могло стати заразним, або ж уважно вивчали, ніби контакт із Фінлеєм допоміг би їм убезпечити себе від негараздів.

А от коли і чому Фінлей вирішив покинути сцену? Просто через вік? Він і справді вже старий: сорок п’ять чи п’ятдесят років, десь так. Як це людина вирішує, що настав час піти зі сцени? Чи так, як було з Джоелем, коли в тридцять вісім років він так і не знайшов для себе агента? Чи так, як у Ке- віна: за рік, який присвятив акторству, той більше заробляв, працюючи офіціантом, ніж коли перебивався другорядними ролями, і досі з другом винаймали одну на двох кімнату, і це в сорок років! А може, через те, що гладшаєш, лисієш або після невдалої пластики (іноді в поєднанні з надмірною вагою та

' Пам’ятай про смерть (*італ.).*

лисиною)? Коли це амбіційність перетинає межу сміливості, що переходить у глупство? Як дізнатися, коли слід зупинитися?

Колись ще, в минулі десятиліття, життя було жорсткішим і лишало менше надій, та можна було собі дати раду, все було простіше: спиняєшся, коли стукне сорок, або коли одружишся, чи коли з'являються діти; через п'ять років, десять чи п'ятнадцять. Тоді ти знаходиш реальну роботу, а акторство, твої мрії про кар'єру вже лишаються на вечір і згодом тануть без вороття, неначе кубик льоду в теплій ванні.

Та настали часи самореалізації: коли ти берешся за щось інше, не те, що раніше було пріоритетом у житті, то це вже ознака слабкої волі, і за це соромно. Якимось чином відступ під натиском злої долі ставав ознакою не гідності, а боягузтва. Бувало так, тебе просто змушують бути щасливим, неначе щастя — це обов'язкова для всіх мета, яку повинні і зможуть усі досягти, і це гнітило, неначе будь-який компроміс на цьому шляху — це вже твоя провина. Хіба до снаги йому, Нілему, отак рік за роком працюючи в «Ортолані», постійно їздити на прослуховування, читати репліки знову і знову, знову і знову, малесенькими кроками, мов яка гусінь, наближаючись до мети, і наближення те буде таким незначним, що наближенням і годі назвати? Чи стане йому коли мужності покинути ці спроби, чи розпізнає він ту мить? А може, колись прокинеться і побачить у дзеркалі старого діда, що ж е пнеться зватися актором, яким насправді стати не може, місим так ніколи й не стане?

Якщо прислухатися до думки Джей-Бі, то причиною неуспіху був сам Вілем. Свої улюблені повчання він починав 11 фрази: «Вілеме, якби в мене була твоя зовнішність... — а іакінчував приблизно так: — Та тебе просто зіпсувало те, що н житті все надто легко вдавалося, а тепер ти вважаєш, що ії далі отримаєш усе, що хочеш. І знаєш що, Вілеме? Ти красунчик, але тут усі красунчики, тому тобі доведеться вже дуже докласти зусиль!»

Звісно, така тирада від Джей-Бі була смішною (це Вілем зіпсований? Та поглянь же на власну родину! З Джей-Бі носилися мов з писаною торбою, підсували улюблені страви і свіжі випрасувані сорочки, одаровували компліментами й любов'ю. Якось Вілем випадково підслухав розмову друга по телефону. Той просив матір приготувати йому білизну, він, мовляв, заїде в неділю

в обід і забере (до речі, на обід його чекали тушковані реберця), а втім, Вілем зрозумів, що мав на увазі його друг. Це не були лінощі, ні, але, правду кажучи, йому бракувало в житті амбітності, яку мали Джуд і Джей-Бі, не було похмурої і жорсткої цілеспрямованості, саме через неї вони довше за всіх затримувалися на роботі, а в очах читався якийсь віддалений погляд, що підштовхував до думки про те, що часточкою свідомості вони вже живуть десь у майбутньому, контури якого для них уже викристалізовуються. Амбіції Джей-Бі неначе живилися цією жагою майбутнього і його очікуванням, а щодо Джуда, Вілем гадав, що того підштовхував іти вперед страх відкотитися назад до минулого, до того життя, яке той колись мав і про яке нікому не розповідав. Та не лише Джей-Бі та Джудові було таке властиве: Нью-Йорк населяли амбітні. Інколи це було єдиним, що всіх об'єднувало.

Це були амбіція та атеїзм. Якось увечері за пивом Джей-Бі повідав Вілему: «Амбіція — ось моя єдина релігія». Це прозвучало занадто вже натреновано, як на публіку, так ніби він уже репетирував цей байдужий, недбалий тон, але Вілем зрозумів, що Джей-Бі говорив щиро. Було зрозуміло, тут ти вже мусиш виправдовуватися за те, на що здатен заради кар'єри, і тут вже доводиться виправдовуватися, що ще в щось віриш, крім самого себе.

У цьому місті Вілем часто відчував, що втрачає щось важливе в житті, що ця втрата прирікає його на вічне животіння в «Ортолані». У коледжі він мав схоже відчуття, там він був найтупішим у класі, таким собі звиклим-до-всього- дивакуватим-бідним-білим-селюком, якого прийняли лише для рівноваги. Напевно, інші теж мали схоже відчуття, та воно турбувало, здається, тільки Джей-Бі.

— Інколи, Вілеме, я в тобі чогось не розумію, — сказав йому колись Джей-Бі, та ще таким тоном, що стало очевидно, що те незрозуміле було чимось поганим.

Ця розмова відбулася торік, коли його сусід по кімнаті Меріт отримав одну з головних ролей у позабродвейській постановці «Справжнього Заходу». Іншу роль зіграв актор, який нещодавно

знявся в якійсь незалежній кінокартині й тепер насолоджувався своїми можливостями та сподіваннями на подальші успіхи. Режисер, з яким Вілем так хотів працювати, пообіцяв узяти на другу роль невідомого актора. Так і сталося: із двох претендентів, що лишилися, він обрав не Вілема, а Меріта, вони обидва дійшли до фінального про- слуховування.

З цього приводу друзі просто шаленіли.

— Та той Меріт навіть не вміє грати! — аж стогнав Джей- Бі. — Він же просто стоїть на сцені, сяючи, і вважає, що цього досить! — Якось вони утрьох ходили на останню виставу, де грав Меріт; то була якась провінційна постановка «Травіати» в суто чоловічому виконанні; дія відбувалася на Вогняному острові в 1980-х, і Віолетта у виконанні Меріта, якій дали навіть інше ім'я — Віктор — помирала не від туберкульозу, .і від СНІДу; друзі дійшли одностайної думки, що те дійство не варто було дивитися.

Але ж у нього справді гарна зовнішність! — Вілем спробував хоч якось виправдати відсутнього зараз сусіда по кімнаті.

Ні, він зовсім не гарний, — сказав з дивною гарячковістю Малкольм.

Вілеме, усе здійсниться, — дорогою додому втішав друга Джуд. — Якщо у світі існує справедливість, то все здійсниться. А режисер — просто ідіот.

Джуд ніколи й не винуватив Вілема, на відміну від Джей- Бі, і що було тут гірше, а що краще — не зрозуміло.

Вілем із вдячністю сприйняв їхній гнів, та, сказати по правді, він не вважав, що Меріт — поганий актор. І точно не гірший за нього, можливо, в чомусь і кращий. Перегодя він сказав про це і Джей-Бі, а той після довгої несхвальної мовчанки почав свої настанови:

— Інколи, Вілеме, я в тобі чогось не розумію, таке враження, що ти й не хочеш бути актором.

— Це не так, — запротестував той. — Я лише не вважаю, що ці відмови безпідставні і на те, що мене хтось обійшов, є теж причини.

І знову мовчанка.

— Вілеме, ти занадто добросердий. Так ти нічого не досягнеш, — похмуро мовив Джей-Бі.

— Дякую, Джей-Бі!

Висловлювання Джей-Бі рідко бували образливими, найчастіше він мав рацію; та якраз тоді Вілем був не в гуморі вислуховувати похмурі передбачення друга про його майбуття, якщо він чогось не змінить у власному характері. Він повісив слухавку й довго не міг заснути, відчуваючи порожнечу і жаль до самого себе.

Ну, цілком змінювати характер — про це не могло бути й мови, адже трохи запізно, чи не так? Перш ніж стати добросердим чоловіком, він ще був і сердечним хлопчиком, і це всі помічали: і вчителі, і однокласники, і їхні батьки. У записках учителі писали часто до його батьків: «Вілем так уміє співпереживати!». І прочитавши ті рядки, швидко й мовчки, батьки відкладали їх до купи газет та конвертів, яку готували здавати на макулатуру. Він підростав і дізнався згодом, що така реакція батьків чужих дивувала й бентежила; якось один із вчителів у старших класах зізнався Вілему, що, знаючи його самого, він очікував, що батьки виявляться не такими.

— А якими ж?

— Приязнішими.

Сам хлопець не вважав себе аж таким уже щедрим чи незвичайно добросердим. Йому все чудово вдавалося: спорт, школа, друзі, дівчата. Він не був просто з усіма добреньким, не шукав дружби з усіма, не терпів грубих, дріб'язкових, підлих. Скромний, чемний і роботящий, а зовсім не надро- зумний. Батько, бувало, казав йому: «Знай своє місце». І сам знав своє.

Якось після суворих приморозків в окрузі, через які загинуло багато ягнят, у батька брала інтерв'ю кореспондентка, розпитувала, як це вплине на місцеві фермерські господарства. Вона почала було:

— Як ранчеро, ви...

Та батько перебив:

— Не ранчеро, а працівник ранчо, — через акцент слова прозвучали ще грубіше. Він, звісно, мав рацію, якщо бути точним, у широкому розумінні слова «ранчеро» означало

••землевласник», а він не був ним. Та на селі безліч таких людей, як він, називали себе ранчеро, насправді не будучи ними. Батько ніколи й не казав, як треба, і завжди був байдужим до чужої думки, та сам поводився саме так, і його дружина, мати Вілема, також. Пиха була не для них.

Мабуть, таки через це він завжди знав, ким був, і що далі віддалявся від дитинства, то менше хотілося змінювати- і и чи перевиховувати себе. У коледжі він був лише гостем, у і таршій школі також, а тепер він — гість Нью-Йорка, лише і в ті. у житті красивих і багатих. Ніколи він не вдавав, наче 11 **и родився для такого життя, зовсім ні: він — селянський ' пі і і ранчо в Західному Вайомінгу, те, що він звідти виїхав, и тим не означає, що все пережите там з часом і з досвідом ін шинне стертися і переписатися начисто, які б не були його і гатки.**

Підем був четвертою дитиною в сім'ї, та він єдиний вижив. І її | мім>н> у батьків знайшлася дівчинка, Брітта, та от померла від лейкемії у два рочки задовго до народження Вілема. Тоді ще його батько, ісландець, працював у Швеції на рибній фермі, там і познайомився з данійкою, майбутньою Вілемовою матір'ю. А тоді вони переїхали до Америки, народився синок Хемінґ, та в нього був церебральний параліч. А за три роки знайшовся іще хлопчик, Аксель, то він помер уві сні, як, буває, помирають немовлята — просто без причини.

Коли народився Вілем, Хемінґові було вісім років. Він не вмів повзати чи розмовляти, та все одно Вілем любив його і ставився як до старшого брата. Умів він усміхатися, тоді оголялися рожеві ясна, а ще намагався затулитися, тримаючи ручки човником. А Вілем навчився повзати, потім ходити, бігати — а Хемінґ так і лишався сидіти в своєму важезному візку з непристосованими до сільських заростих травою стежок високими й неповороткими колесами, він призначався для пересування в приміщеннях, і коли Вілем уже досить підріс, він почав постійно катати брата околицями ферми, де стояв невеличкий дерев'яний будинок їхньої сім'ї. Нагорі містилася головна садиба — довга низька споруда, оточена прибудованою відкритою терасою. Біля підніжжя пагорба були побудовані стайні, в них і проводили робочий день батьки.

Вілем для брата був і нянькою, і товаришем упродовж усіх шкільних років. Прокинувшись уранці, він готував каву для батьків та окріп, щоб запарити братові вівсянку; а коли увечері Хемінґа в візочку з центру соціальної допомоги (до нього їхати було з годину) привозив фургон, то Вілем завжди чекав його на узбіччі. Вони з братом були дуже схожими — блондини, як і батьки, сіроокі, як тато, в обох зліва коло рота з'являлася приємна складочка, що передувала усмішці, а усміхалися обидва часто; але мало хто на те зважав: помічали в першу чергу інвалідний візок, те, що в Хемінґа постійно відкритий і мокрий рот, що він зизоокий, і часто видається, що косує на якусь лише йому видиму хмарину.

— Хемінґу, що ти бачиш? — інколи Вілем питав його, особливо під час вечорових прогулянок, та, звісно ж, брат не відповідав.

Батьки справно й уміло гляділи старшого сина, та Вілем знав, що то не з любові. Інколи він сидів допізна в школі, через футбол чи зустрічі, чи треба було відробити додатковий час у крамниці, і тоді на тротуарі на приїзд фургона чекала їхня мама. І вона вже заносила дитину до ванної, купала, насипала рис із куркою, годувала, міняла підгузки перед вкладанням спати. Та ніколи йому не читала, не розмовляла й не гралася з ним так, як Вілем. Йому було боляче бачити таке ставлення ба тьків до брата, хоч вони робили для нього все, що слід, та то було лише з почуття обов'язку, не більше. Згодом уже доводив с ам собі, що це й так добре, нічого чекати кращого. Та все одно треба, щоб вони більше любили Хемінґа, хоч трошки більше.

(А може й так, що чекати від них любові не варто було: вони втратили забагато дітей, і вже не могли повністю віддавати себе тим, котрі лишилися. Колись і Хемінґ піде в небуття, і він їх покине, тут вони не зможуть обирати, і список в трат поповниться. Але таке розуміння прийшло до Вілема аж через роки.)

Коли Вілем навчався в коледжі, на другому курсі, Хемін- ґоні зробили термінову операцію — вирізали апендикс. Мати говорила по телефону:

Сказали, що ледве встигли вчасно зробити, — а голос рівний, діловий, не вчувалося в ньому ні полегшення, ні три- в»язі, проте

не було й розчарування (хоч йому й не хотілося ирс і те думати, та подумав). Добре, що доглядальниця Хемін- і і міс цева жителька, яку після від'їзду Вілема на навчання впинюся найняти, щоб піклувалася про хлопця уночі, помішав, як він хапався за живіт і стогнав, обмацала живіт, у боці ш і ребрами виявила ґулю і змогла правильно діагностувати апендицит. А під час операції лікарі вже виявили пухлину и мішківнику, дослідили і знайшли метастази.

— Я приїду, — сказав Вілем.

— Ні, ти тут не допоможеш ніяк, — відраджувала мати. — Ми повідомимо, як буде щось серйозніше.

Мати з батьком були просто вражені, коли він вступив до коледжу, Вілем навіть не зізнавався, що подав документи: та коли вже вчиться, то хотіли, звісно, щоб завершив навчання і забув про це ранчо.

А вночі він усе думав про Хемінґа, який лежить самотній у палаті на лікарняному ліжку і, може, плаче від страху, прислухається, чи не почує його голос. Колись йому вже видаляли грижу, Хемінґові був двадцять один рік, і він плакав, доки Вілем не взяв його за руку. Так, треба було їхати додому.

Однак летіти літаком було дорого, він цього навіть не підозрював. Переглянув маршрути автобусів: добиратися доведеться аж три дні, і три дні на дорогу назад, а в нього семестрові екзамени, їх треба гарно здати заради стипендії, і не втратити ще місце, де він підробляв.

У п'ятницю ввечері він тоді випив і скаржився Малколь- му. А той витягнув чекову книжку й виписав чек. Вілем зразу відмовився:

— Я не можу.

— Чому ні? — вони ще посперечалися, і, зрештою, Вілем чек узяв.

— Я все поверну, ти ж знаєш. Гаразд?

А той лише знизав плечима:

— Звучатиме це по-дурному, але мені все одно.

Однак Вілемові було не все одно, він вважав необхідним повернути борг, хоч Малкольм і не хотів брати його гроші. Тоді Джуд придумав інший спосіб, і ще довго Вілем, отримавши зарплату в ресторані, щодва тижні вкладав купюри — дві-три

двадцятки — до гаманця Малкольма, доки той спав. От невідомо ще, чи він помічав появу грошей, адже витрачав (часом на них самих, на друзів) дуже швидко. Але Вілем борг повертав із задоволенням і цим пишався.

Добрався він тоді до Хемінґа. Радо повернувся додому (коли повідомив матір про свій намір приїхати, вона лише зітхнула). Вілем був і радий побачити брата, і стривожився від того, як той змарнів, а ще ледь не кинувся до медсестри, коли вона обробляла шви, а Хемінґ стогнав і плакав од болю. Увечері вони їли мовчки, він відчував, що батьки все віддаляються, було таке враження, що вони готувалися змінити статус: зараз вони — батьки двох синів, а невдовзі...

Третього вечора Вілем узяв ключі від вантажівки, щоб знову з'їздити до лікарні. Це тут, на сході, була вже весна, а там на залишках трави виднілася паморозь. Він уже спускався сходами, коли на ґанок вийшов батько:

— Як ти приїдеш, він спатиме.

— Та я просто надумав собі з'їздити.

— Вілеме, — вів далі батько. — Та він навіть не знатиме, приїхав ти чи ні.

Вілем відчув, яке розпашіле його обличчя, він не стримався, вдався у крик:

— Я знаю, що вам він до лампочки! А мені ні!

Оце вперше він на батька підвищив голос, аж сам остовпів па секунду, боявся і сподівався, що батько теж сваритиметься, і цо відповідатиме. А той лише відсьорбнув своєї кави, повернувся спиною і зайшов до хати, легенько зачинивши двері.

І Це кілька днів однаково тягнулися: вони по черзі сиділи біли хворого, як не був у лікарні, допомагав матері з чеками. то батькові у стайні — треба було міняти коням підкови. Д вночі в лікарні він ще й уроки робив. Хемінґ лежав, спогля- 1-111 **стелю, кліпав очима, а Вілем читав йому вголос «Декаме- |німле й розв'язував задачі, йому не все вдавалося, напевно, наробив купу помилок. Друзі звикли, що задачі й приклади вів -і ди за всіх зробить Джуд, він їх лускав як горішки. У перший рік навчання Вілем чесно намагався осягнути й зрозумі- ш, ,і Джуд вечорами з**

ним займався, знову і знову поясню- і ı ,ı Вілем так і не зрозумів нічого.

— Та я занадто дурний, щоб це все зрозуміти, — говорив він після виснажливих багатогодинних занять, після яких хотілося вийти на вулицю і кілька кілометрів пробігти. Почувався тоді таким печальним і мізерним, що Джуд терпляче сказав:

— Ти не дурний, це я не вмію як слід пояснити.

А сам записався і відвідував семінари з теоретичної математики, а друзі навіть уявляти не хотіли, чим це можна там займатися.

Тепер ось згадував, як його здивував власний подив, коли місяці по тому, аж у травні, мати зателефонувала й повідомила, що Хемінґа вже підключили до апарата*. Вілем тоді складав випускні екзамени. Мати попросила, ні, просто наказувала: «Вілеме, не приїжджай, не треба!»

З батьками Вілем спілкувався шведською мовою і сам не знав, як вона звучала в його вустах, аж доки через багато років не працював з одним директором-шведом, і той не вказав, як беземоційно його мова сприймається збоку: виявляється, за роки спілкування рідною мовою лише з батьками він перейняв і їхній сухий, стриманий тон.

Декілька днів Вілем переживав і сяк-так склав іспити: французьку, порівняльне літературознавство, якобінську драму, ісландські саги та ненависну математику. Затіяв сварку зі своєю пасією, старшокурсницею, і вона розплакалася, Вілем відчував провину, та не зміг пересилити себе, щоб виправити ситуацію. У думках засів лише Хемінґ, той апарат: це він заганяв життя до легень. Може, треба поїхати? Він мусив повертатися додому, все одно не зможе лишитися вдома надовго. З 15 червня вони з Джудом переїжджали з кампуса на квартиру, адже обидва знайшли підробіток у центрі міста. У будні Джуд працював особистим секретарем викладача класичної літератури, а у вихідні в тій самій пекарні, що

' Апарат штучної підтримки життєвих функцій хворого в умовах лікарні.

й перед канікулами. Вілем ставав до праці як асистент учителя у центрі для неповносправних дітей. А перед тим мали ще побувати в батьків Малкольма в Аквінні на Мартас Віньярдс, звідти вже Джей-Бі й Малкольм мали повертатися машиною до Нью-Йорка. У ці вечори Вілем набирав номер телефону і просив когось із батьків чи медсестер піднести слухавку Хе- мінґові до вуха й говорив з братом, знаючи, що навряд чи той його чує. А що як справді чує, чому ж було не спробувати?

А тоді тиждень по тому зателефонувала вранці мати й повідомила — Хемінґ помер. У нього забракло слів: не міг зараз звинувачувати, попрікати, чому йому не сказали раніше про тяжкий стан хворого, адже він і здогадувався, що його не повідомлятимуть про це. їм нічого було сказати, якби він почав бідкатися, чому ж не був поруч. Не міг розпитувати про її почуття: щоб вона не говорила, того буде замало. На батьків хотілося кричати й бити їх, хоч щось із них витягнути: хоч ознаку горя, порушення витримки, визнання непоправної втрати, щось же смерть сина означала в їхньому ипті, хіба ж ні? І було вже не важливо, чи справді вони те відчували, але хоча б показали, сказали, треба було побачи- іп поза непорушним спокоєм хоч щось, тече ж там густою прохолодою ніжний струмок і виграє рибинками, оточений гранами та білосніжними квіточками, і все тонке й тендітне,

І он боляче дивитися.

Годі він не розповідав про Хемінґа друзям. Вони приїха- ііі до Малкольма й улаштувалися в красивому будинку, най- і іріппіому, який Вілем коли-небудь бачив, а не те що бував, і о,неп в окремій кімнаті зі своєю ванною (он який величез- мші дім); і він вибрався з нього й годинами блукав дорога-

коли ці, освітленими величезним, сяючим замороженою

п ою місяцем. Намагався ні про що окреме не думати,

і прі к то сконцентровував увагу на тих предметах, що оточу- и і ні його й виокремлював таке, на що вдень ніколи не звер- і їй \ ваги; він ішов і помічав, що бруд на дорозі, виявляється, такий дрібний, мов пісок, і від його кроків здіймаються хмаринки пилу, а тонесенькі бурі стеблини трави під його кроками по-змііному

шелестять. Дошкандибав до океану, а тут і місяць заховали хмари, рвані, мов лахміття, і небо, і повітря було густим, вологим, важким.

Може, ось такий вигляд і має смерть, подумав Вілем, здається, не так вже й погано. Йому стало легше.

Трохи переймався, як це він усе літо проведе серед хворих, що нагадуватимуть йому про Хемінґа, та навпаки було добре, трохи навіть допомогло. У центрі в його групі було семеро дітей, років по вісім, у всіх тяжкі порушення здоров'я, ніхто з них не міг нормально рухатися. І хоч метою його уроків було навчати їх кольорів і форм, більшість часу Вілем з дітьми просто грався: читав їм, штовхав-гойдав, лоскотав пір'ячком. Коли наставала перерва, відчинялись усі двері і з класів викочувалися, виходили, виїжджали десятки пацієнтів із хворобами різного ступеня тяжкості, а механічні пристрої, що їх підтримували, були настільки різноманітними, і так наповнювали скрипом простір майданчика для ігор на свіжому повітрі, що видавалося іноді, що то якісь механічні комахи одночасно запищали, задеренькотали й загуділи, заполонивши двір. Діти їхали в інвалідних візках, на манюніх майже мопедах, що деренчали, шпорталися та черепашачим ходом сунули вздовж огорож, а інші були пристебнуті до коротких рівних дошок з коліщатками (нагадували вкорочені дошки для серфінгу), а вони ліктями чи самими куксами допомагали собі котитися далі; а деякі були зовсім немічними, то ті сиділи на руках у няньок, і голівки їм підтримували ті самі руки. Ці дітки найбільше нагадували йому про Хемінґа.

Окремі з їздців на візочках і мопедиках могли й розмовляти, то Вілем бавився з ними, обережно кидав великого пінопластового м'яча, влаштовував для них на майданчику перегони. У них брав участь і сам. Спочатку нездало, повільно й похитуючись, намагаючись не дуже бути й смішним, дріботів попереду, а потім десь на третині дороги спотикався й картинно падав, а дітки сміялися і з вигуками «Підводься, Вілеме, підводься!» обганяли його, то він і вставав, та приходив на фініш останнім. Часом замислювався, чи не заздрять діти тому, що він легко підводиться і далі йде, можливо, того не варто робити перед ними? Та коли

запитав поради в наставника, той лиш глянув і відповів, що дітям весело дивитися на його падіння, і хай він і далі так робить. І він падав щодня, а коли під вечір чекав з тими дітьми на їхніх батьків, то ті з них, хто умів розмовляти, запитували, чи він і завтра упаде, а він начебто самовпевнено відповідав: «Та ніколи! — (А вони пирскали.) — Ви що, смієтеся? Що це ви маєте мене за такого неповороткого?»

Гарне то було літо. Проживали біля самого МІТу', у квартирі професора математики, який на цілий сезон поїхав працювати до Лейпцига і за житло брав із хлопців так мало, що вони просто з вдячності навіть дещо в ній лагодили. А ще поскладали і просушили купи книжок, що траплялися тут на кожному кроці і тхнули вільгістю, і шмат стіни привели до ладу — вона від вологи поцвіла (за це взявся Джуд), а Ві- мем добре поприпасовував дверні ручки й полагодив мийку, ви.і протікала, змінив у бачку клапан. Він почав зустрічати- і и і однією асистенткою на кафедрі в Гарварді, і вона часом приходила до них у гості, готувала спагеті по-монгольськи, їм їді Джуд брався розказувати про професора, що полюбляв розмовляти з ним тільки латиною чи старогрецькою і дотримуй.тої цього правила, навіть коли хотів лишень сказати: • Мені треба ще скріпок» чи «Дивися, щоб назавтра стало ■ п ін соєвого молока для капучино». Настав серпень, і до мі- і і .і почали вертатися з канікул друзі та знайомі (і з Гарварда, і і МІТу, і з Велслі, і з Тафта). Інколи перед переїздом на свої і и.іртири чи в кампус ці друзі лишалися в професорських

М.м < ачусетський технологічний інститут, розташований у Бостоні.

апартаментах на ніч-другу. Одного вечора вони навіть організували вечірку на даху, на неї заявилося чоловік із п'ятдесят. Усі допомагали Малкольму з барбекю — він готував смажені на грилі в банановому листі кукурудзяні початки, креветки та мідії. Наступного ранку приємно було вимітати купи сміття та знаходити в них обгорілі черепашки, і слухати, з яким брязкотом ті падають із совка до урни на сміття.

Цього літа Вілем зрозумів, що тепер, без Хемінґа, нічого більше й повертатися додому, вже не було сенсу, можна не прикидатися, що йому потрібно лишатися у батьків. Вілем підозрював, що так само почувалися й батьки — вони про це в розмовах не згадували, і ніколи вже не знаходив він особливої причини для приїзду, а вони теж не запрошували. Час від часу вони телефонували й вели розмови, як завжди, сухі, ввічливі, ділові. Він розпитував про ранчо, а вони його - про навчання. На випускному курсі він зіграв роль гостя-джентльмена у шкільній постановці «Скляного звіринцю», але перед ними не похвалився, а коли повідомив, що на випуск їм аж на схід країни немає потреби приїжджати, то вони й не сперечалися. Все одно, якби й хотів, щоб приїхали, то, може, вони й не змогли би лишити господарство (якраз був час появи молодняку на фермі).

Родини Малкольма та Джей-Бі давали притулок їм із Джудом у вихідні, а коли когось із них не було вдома, то знаходилися й інші друзі, вони запрошували прийти на недільний обід, святковий ланч чи просто на природу.

Раз чи два на рік Малкольм починав розмову:

- Але вони ж — твої батьки! Не можна просто отак узяти й припинити спілкуватися.

Однак насправді можна — Вілем був живим доказом. Як і в звичайних стосунках, відносини з батьками потребували сил, відданості, уваги, а якщо жодна сторона не докладає зусиль - то нащо тоді взагалі продовжувати? Окрім Хемінґа, він найбільше сумував за самим Вайомінгом, з його надзвичайними просторами, з деревами такого глибокого відтінку, що зелень ставала вже синню, і за солодкувато-гірким яблучно-торфяним запахом коня, якого протирають перед тим, як на ніч заводити в загін.

Коли навчався останній рік, батьки померли: батько — той від інфаркту в січні, а мати вже в жовтні від інсульту. Тоді вже Вілем приїхав додому — батьки, звісно, постаріли, він вже іі забув, якими вони були невтомними й активними,.а тепер здивувався, якими ж стали змарнілими. Спадок залишився Вілемові, та після виплати їхніх боргів (він був просто враженим: була впевненість, що лікування Хемінґа й медичний догляд покривала страховка, та

виявилося, що після смерті брата ось уже чотири роки батьки все виписували чеки на «начні суми на рахунок лікарні) він залишився майже ні і чим. Лишилося мало що: небагато готівки, трохи в цінних паперах, срібний глечик із важким дном, який належав ще давно померлому діду, батькова погнута й затерта до тьмяного блиску обручка і ніколи не бачений досі чорно-білий портрет Хемінґа та Акселя. І він залишив собі ці пам'ятки, ра кім з ще декількома речами. Старий власник ранчо, який 1 '.і і нків колись наймав, давно помер, проте його спадкоємець і правію платив їм за роботу й гарно до них ставився, і врешті милалив за похорони саме він.

Лише в смерті Вілем урешті згадав, що любив їх, це вони " і вчили його тому, що знав, і ніколи не вимагали від сина нічого непосильного й неможливого. Ще кілька років тому,

' III його ставлення було менш милосердним, в тому, що пі якось апатично сприймали його вчинки чи відсутність ■ и і Ні лем вбачав байдужість. А Малкольм сперечався з ним, ' і і пі тю, і з заздрістю казав: «Який це батько зможе змов- • "и коли єдина дитина заявляє, що хоче бути актором?»

1 11 отім за свої слова, щоправда, вибачився.) Та зараз, подо- ціліший, Вілем вже реально оцінив те, що батьки й не " 1 1 ні під нього нічого, не вважали, що він їм щось винен чи що має лишатися вірним, люблячим чи відданим. Не знав Вілем і того, що ж змусило батьків переїхати до Штатів, що там сталося колись у Стокгольмі. Батьки не чекали, що він буде схожим на них, ще невідомо, чи подобалося їм бути самими собою.

Ось так почалося для Вілема доросле життя, останні три роки він борсався в забрудненому життєвому ставку, кидався від берега до берега в оточенні густих дерев, які настільки заступали крайнебо, що годі навіть було узріти, чи відкриється шлях з озера до чистого простору широкої річки, чи так і доведеться лишитися на роки, десятиліття, назавжди в замкненому світику болітця, і тикатися носом, шукаючи виходу, якого не існувало.

Якби ж у нього був який поводир, агент, щоб підказав, як можна уникнути поганого, як влитися в добру життєву колію! Але такого

й досі не було (він сподівався все ж таки, що колись така людина з'явиться), усі його друзі й знайомі були такими самими шукачами того невловимого провідника, що колись допоможе вибратися з озерця, до якого ніхто не хотів повертатися.

Він дуже хотів дочекатися, і він ждав. Та останнім часом терпіння починало зношуватися і трухлявіти, і проривалося вже до дірок.

Але як-не-як, Вілем не був ні нетерплячим, ні схильним до жалю до себе. І навіть із почуттям досягнутої мети часом він приходив до квартири на вулиці Ліспенард після зміни в «Ортолані» чи після репетиції вистави, за участь в якій платили так мало, що годі було навіть собі замовити комплексний обід у себе в ресторані. Квартира все ще якась сумна й потаємна, неначе збентежена від того, що її вже називають справжніми апартаментами, після того як хлопці вклали в неї стільки сил і роботи, вони вважали її справжнім досягненням. І в такі хвилини Вілем ловив себе на думці: цього поки що й досить. Жити в Нью-Йорку, бути дорослим, стояти на дерев'яному помості і промовляти слова, які хтось колись писав - це навіть більше, ніж він сподівався, це ж таке небувале, нереальне життя, про яке ніколи й не мріяли батьки і брат, але до якого прагнув сам щодня.

Та часом ті почуття танули, і Вілем знову вивчав мистецьку рубрику на сторінках газет, вчитувався в рядки про такі заняття митців, про які й уявити собі було важко, до висот яких навіть не могла сягнути уява, і тоді знову світ здавався величезним, а озеро бездонним, а ніч смолистою, і народжувалося бажання повернутися до Вайомінгу, знов чекати на Хемінґа, і щоб єдиний добре знайомий шлях медово осявало світло на ґанку батьківської хати.

Спочатку впадало в очі напружене офісне життя: в головній залі сорок чоловік працювали за конторками, ближчий до Малкольма кабінет Рауша з прозорими стінами був в одному кінці, а кабінет Томассона, теж скляний, — на іншому. Низка вікон однієї стіни виходили на П'яту авеню, і було видно парк «Медісон-сквер»,

вікна протилежної стіни дивилися н.і тьмяний сірий поплямований жувальною гумкою тротуар Ьродвею. Офіційний робочий день тривав із десятої ранку ні сьомої вечора з понеділка по п’ятницю. Тут працівники виконували те, що їм загадували: працювали над макетами, і рсслили ескізи, копіювали креслення, розбирали езотеричні кривульки Рауша й чіткі каліграфічні вказівки Томассона. і " ін з'являвся якийсь знаменитий клієнт (а це траплялося їм <■ частіше), то всі нахилялися до столів, ставало так тихо,навіть Рауш переходив на шепіт, хоч колись нарешті під-ІИІ і онував гучність голосу до звичного шуму офісу.

Исчорами починалося інше, справжнє життя офісу. То- '" і он;і все одно рідко бачили, то зважали передовсім на Г імн,і. чекали всі з нетерпінням, інколи й дуже довго, коли "'[1] він куди-небудь дінеться: чи на вечірку піде, чи на прес-конференцію, на лекцію, чи на які дебати, а то й у подорож майне. Проте він був справним працівником, коли й мав від’їхати у справах, то міг і повернутися, і тоді притьмом усе прибирали, щоб офіс мав той самий вигляд, як дотепер. Краще було взагалі дочекатися ночі, тоді він точно не повернеться, хоча й доводилося сидіти часом аж до дев’ятої-десятої години. Вони вже давно задобрили асистентку Рауша, пригощали кавою та круасанами, то тепер були добре обізнані з розкладом Раушевих поїздок.

І коли вже всі знали напевне, що Рауша не буде, тоді миттєво відбувалося перетворення офісу, неначе гарбуза на карету. Вмикали музику на різний смак: чоловік із п’ятнадцять по черзі обирали, що поставити слухати, замовляли з ресторану закуски: на кожному комп’ютері згорталися і далеко ховалися в папки робочі програми їхньої архітектурної фірми «Ратстар Аркітектс», немилі й забуті до завтра. Вони дозволяли собі на годинку розслабитися, побайдикувати, уявляли і передражнювали тевтонську лють Рауша, вели пересуди, що він сам з Парамуса і таємно взяв собі чуже ім я — Йооп Рауш (хіба ж не звучить воно якось фальшиво?) — та ще й незрозумілий акцент, а сам приховує той факт, що насправді він якийсь нудний Джесс Розенберґ десь із Джерсі. А ще перекривляли хижий вираз обличчя Томассона і його

картинну ходу вздовж і впоперек їхньої зали, і його гавкання ні до кого окремо, а на всіх: К'$ ге уцгк, §епйетеп! її з ге уцгк! («Працувайт, джентлмени, працувайт!»). Сміялися і з самого старшого директора Домініка Чунґа, адже скільки б йому не обіцяли Рауш та Томассон, та, очевидно, незважаючи на талант, партнером фірми стати йому не судилося, і він ставав усе злостивішим. Насміхалися і з проектів, над якими працювали на той час, — нереалізована досі церква з вапнякового туфу в Каппадокії в неокоптському стилі, дім у Ка руїзаві без видимої каркасної структури: тепер крізь скляні поверхні проглядала іржа; Музей їжі в Севільї мав виграти приз, та це не вдалося; Музей ляльок з Санта-Катаріни не заслуговував на приз, а отримав. Висміювали ті архітектурні факультети, на яких навчалися, — в Массачусетському технологічному інституті, Єлі, Школі дизайну Род-Айленду, Колумбійському та Гарвардському університетах — як їх попереджали, що життя буде важким і жалюгідним, а тепер усі без винятку переконані (і насправді потай на це сподівалися всі, як один), що їхнє життя стане особливим. Сміялися з того, як мало грошей тут заробляють і в свої двадцять сім, У тридцять, у тридцять два роки досі живуть у батьків, з товаришем, чи в подружки з банку, чи в хлопця з видавництва, і як це сумно, жити за їхній рахунок, адже заробляють її більше. А ще хвалилися, чим могли б займатися у житті, якби не застряли на цій проклятій роботі. Список занять не свідчив про значні статки: хтось став би куратором (а грошей отримував би менше, ніж тепер), хтось сомельє (і тут теж), хтось власником галереї (іще один), хтось письменником (і тут не розживешся) - вочевидь, навіть у фантазіях не знали, як краще заробляти. Велися суперечки щодо того, кому які подобалися чи дуже не подобалися будинки. Обговорювали виставки фотографій чи показ відеомистецтва в тій чи іншій і алереї. Аж до крику сперечалися про критиків, ресторани, про філософії та матерії. Перетирали на зубах тих знайомих, що вже досягли успіхів, зловтішалися над тими, хто покинув (я інес, хто узявся десь у Мендосі розводити лам або в якомусь Анн-Арборі став соціальним працівником чи вчителем математики в Ченду.

1

Удень вони гралися в архітекторів. Приходив клієнт і при-
'ччливо оглядав працівників, погляд зазвичай спинявся на
I **их двох, хто мав найбільш представницький вигляд: це був**
Едуард, або Маргарет, і тоді Рауш викликав до себе об- І'.пюго,
ніби допускав дитину до обіднього столу дорослих,
II **І іав: «Так-так, це Маргарет», - а клієнт у цей час схваль-**

оглядав, як і кілька хвилин перед цим ухвалив було її ж ескізи на Раушевому столі. Рауш ще вів далі: «Настане день, і вона мене зовсім виживе геть із міста», — а потім хитро, якось по-моржовому кашляючи сміхом, невесело видавав своє «ха, ха, ха!».

Маргарет усміхалася, віталася, а коли відвертала від них обличчя, то закочувала очі. Вона добре знала, про що думали вони, колеги по цеху: «Дідько би тебе ухопив, Рауше, та коли ж я тебе виживу звідси, коли вже настане моя черга?»

Решту часу займала гра: після суперечок, криків та пе- рекусів запановувала тиша, і офіс наповнювали клацання комп'ютерних мишок, коли з папок виймали файли, сухий пісочний розчерк олівця на папері. Тут працювали всі, користувалися спільними ресурсами, проте не було заведено цікавитися роботою одне одного, справлялося таке враження, ніби вони змовилися про те, що роботи партнерів просто не існують. Ось так і проводили вони години, проектували й викреслювали структуру будівель, параболи на папері втілювали спроектовані мрії в форму, а майже опівночі розходилися вже і прощалися всі тією самою жартівливою фразою: «Ну, то побачимося за десять годин». Або й за дев'ять чи вісім — залежало від того, скільки ж спромігся того вечора устигнути зробити.

Сьогодні ж Малкольм пішов раніше й сам. Якби він із кимсь і вийшов, то однак їхати було не по дорозі: він жив майже за містом, а його колеги в центрі чи в Брукліні. Гарна перевага того, щоб іти наодинці з роботи, полягала в тому, що вони не бачили, як Малкольм добирається додому на таксі. Не один він тут із заможної родини, ще була Катаріна багата і, певне, Маргарет та Фредерік, але з усіх тільки він один жив з батьками.

Зловив таксі, кинув водієві:

— Перетин Сімдесят Першої та Лексу, — коли таксист виявлявся чорношкірим, тоді називав квартал «Лексингтон», а якщо ні, тоді пояснював точніше: «Між Лексом і Парком, ближче до Парку». Таку його манеру Джей-Бі вважав смішною, а то й образливою.

— Що ж це ти, думаєш, що раз живеш ближче до Лекса, то тебе матимуть за бандита? Ну ти й віслюк, Малкольме!

Роками вони з Джей-Бі вели вічну суперечку про колір шкіри, про таксистів, а ще про неповну «кольоровість» Мал- кольма. Правду кажучи, у Малкольма ніколи й не було проблем з тим, щоб піймати таксі, хто колись на таке скаржився, певно, дуже перебільшував. А втім, почавши сперечатися і вже зрозумівши власну помилку, все одно важко спинитися. Було якось на другому курсі, коли вони з Джей-Бі вперше і востаннє забрели на щотижневе зібрання Спілки чорних студентів, і які ж були очі у Джей-Бі, як його налякав і звеселив якийсь самовпевнений чувак з Атланти, який вичитав Малкольму за те, що він, по-перше, заледве чорний, по-друге, орео‘, і по-третє, через те, що мав білу матір, насправді ніколи не зможе зрозуміти всіх проблем чорношкірих; і хоч Джей-Бі й сам, бувало, закидав Малкольму відносну расову належність, та ось коли це робили інші, та ще в чужій компанії, та ще серед чорношкірих, а не серед чотирьох друзів, те вже йому зовсім не подобалося, і зараз він почав друга захищати.

Вже удома, на своїй Сімдесят Першій вулиці (ближче до Марку), перекинувшись із батьками звичними: «Це ти? — •Такі» — «Ти їв?» — «Так!» — «Ти голодний?» — «Ні!», Мал- кольм добрався до свого барлогу нагорі й узявся знову обмірковувати свої життєві незгоди.

Джей-Бі не був свідком сьогоднішніх перемовин Мал- юніьма з таксистом, та все ж таки в першому пункті списку проблем було його расове почуття провини та аж ненависть іо себе. Для Малкольма завжди каменем спотикання була ною раса, в другий рік навчання йому раптово стукнуло

<)рео зневажливе прізвисько, яким чорношкірі наділяють тих із ', икі прагнуть влитися в спільноти білих.

в голову: він же не чорний, а як ото бувають постмодер- ністи, так і він — постчорний (сама ідея постмодернізму дійшла до свідомості набагато пізніше за однокашників, бо в пориві пасивного протистояння матері він відмовлявся ходити на заняття з літератури). Але, на жаль, таким поясненням нікого не переконаєш, тим паче Джей-Бі, про якого він вже почав думати як про якогось представника перед- чорної раси, неначе чорношкірість була якимось ідеалізованим станом, якого все намагався досягти, щось на кшталт нірвани.

Та ось Джей-Бі винайшов іще один спосіб, щоб побити в суперечках Малкольма. Останній відкривав для себе пост-модерністську ідентичність, а Джей-Бі — мистецтво пер-формансу, на заняття курсу, що мав назву «Ідентичність як мистецтво, перформативні трансформації і сучасне тіло», полюбляли являтися лесбійки з вусиками, їх боявся Мал- кольм, вони чомусь горнулися до Джей-Бі.

Якось Джей-Бі так вразила особа Лі Лозано, що, працюючи над семестровим проектом, він вирішив віддати їй данину й сам припинив розмовляти з білими навколо себе, назвавши задум «Вирішуємо бойкотувати білих» (наслідування Лі Лозано). Якось у суботу і вибачливо, і гордо він пояснив свій план друзям, адже припиняв спілкування і з Вілемом, і наполовину з Малкольмом. Походження Джуда було туманним, то дякуючи етнічній невизначеності, з ним він розмовлятиме, але лише загадками й посиланнями дзен.

Малкольм помітив, як короткими поглядами обмінялися між собою Джуд з Вілемом: вони були серйозними та багатозначними, роздратовано подумав (та й узагалі, він мав підозру, що в нього за спиною ці двоє мають якусь окрему дружбу), що їм, очевидно, весело, що зараз почнуть Джей-Бі потурати. А він сам мав би радіти, що трохи відпочине від Джей-Бі, та насправді не радів, його дратувало, що той з расовими питаннями просто грається, а потім цю дурну затію опише в проекті (та ще й просторікуватиме про расову приналежність Малкольма, це взагалі не його собаче діло) та ще й отримає за нього «відмінно».

Ну так от, спілкуватися з Джей-Бі за нових умов (чорт, вони, здається, все життя пристосовувалися до його вибриків) було не гірше, ніж і без нього. Хоч розмов стало менше, це не заважало Джей-Бі просити час від часу купити щось заразом і для нього у крамниці, по дорозі заповнити бланк до пральні, позичити примірник «Дон Кіхота» на урок іспанської літератури, бо свій залишив у вбиральні бібліотеки. А припинити розмовляти з Вілемом — зовсім не означало відсутність несловесних прохань: міг просто написати: «Сходимо на „Хрещеного батька" до Рекса?» й передати Вілемові. І Іасправді та Лозано мала на увазі зовсім інше. А спілкування з Джудом у стилі Йонеско раптово довелося припинити, коли Джей-Бі знадобилася допомога друга з домашнім виїданням з математики. То йонеско швидко перекидається на муссоліні, особливо, коли розумієш, що доки був чимось гам зайнятий у вбиральні, лишалася купа нерозв'язаних задач. а урок за сорок п'ять хвилин почнеться, то й прозвучало:

■ Джудику, допоможеш? Для тебе ж це не важко, чи не так?»

11 у, а Джей-Бі залишався сам собою, багато хто з одноліт- іов іавжди прагнув до незвичного і кричущого, і от про його маленький експеримент уже написали в шкільній стіннівці, а потім навіть у новому літературному «чорному» журналі Кая ття існує», і про нього якийсь аж задовгий час уже гово- І<ин увесь кампус. Така увага до проекту підтримувала гаснути ентузіазм, Джей-Бі тримався ось уже впродовж восьми

І. помітно було, як же йому хочеться поговорити з Віле-

м* їм і а все ж він протримався ще два дні й величаво оголо-

■ ии про переможний кінець.

А Малкольм запитав:

А сенс? У тому, що ти все одно набридав білим, хоч і не рив до них?

— Та пішов ти, Меле, — ліниво кинув Джей-Бі, почуваючись для сварки занадто самовдоволеним. — Тобі не дано зрозуміти, — а сам зібрався й пішов до свого білого любчика з личком, як у богомола, який завше дивився на нього з обожненням, і це аж викликало в Малкольма нудоту.

Малкольм сподівався, що дискомфорт щодо власної раси був тимчасовим, чисто контекстуальним, може, він буває в усіх у шкільному віці, а потім, як і все тимчасове, мине з роками. У тому, що був темношкірим, він не вбачав ні ентузіазму, ні гордості, лише якось віддалено мав розуміння (наприклад, як із чорношкірими таксистами), та це все були теоретичні розумування, а не справжній досвід. І все ж таки раса — ось це була важлива частина сімейної історії, її переповідали з уст до уст і до блиску відточували. Батько ж був третім чорношкірим за всю історію керуючим директором у фінансовій фірмі, третім чорним головою правління у школі для хлопчиків (переважно білих), яку відвідував Малкольм, другим чорним фінансовим директором у комерційному банку (занадто пізно він народився, щоб бути хоч десь першим чорношкірим). Справді, він був рідкісною темною птицею у тих коридорах, якими ходив: південь Дев'яносто Шостої і північ П'ятдесят Сьомої, схід П'ятої і захід Лексингтона, просто як той рудохвостий яструб, що гніздився напроти їхнього будинку на Парк-авеню. Малкольм подорослішав і питання батькової та його раси відійшло на другий план: наперед вийшло те, що було набагато важливішим — видатне місце матері в літературних колах Мангеттена, а насамперед їхня заможність. Нью-Йорк, в якому жив Малкольм з батьками, був поділений не стільки расовими межами, а швидше, ставкою податку на прибуток, і Малкольм виріс, і від багатьох незгод був захищений своїм багатством, зокрема й від обмежень і расизму, через роки він це зрозумів. Фактично тільки в коледжі він дізнався, як по-різному все сприймають ті, хто мають однаковий колір шкіри, а ще більшою несподіванкою стало відкриття того, що його фінансове становище дуже вирізняє і відділяє його від решти, від більшості, хоча, можливо, і те, що більшість однокласників не можна ототожнювати з більшістю населення. От Джуда він уперше зустрів більш як десяток років тому, і досі в голові не вкладалося, як можна було жити в таких злиднях: колись він був шокований, як нарешті повірив, що все майно Джуда помістилося в рюкзаку, з яким той приїхав до гуртожитку, і відчув аж фізичний стрес, такий сильний, що навіть узяв і розповів про те батькові, чого ніколи не

робив, адже не хотів потім вислуховувати повчання про власну слабкість. А батько, який сам виріс у небагатій сім'ї у Квінсі й колись радів, якщо від батьків, які обоє працювали, раз на рік мав обновки, так от, батько теж був вражений, і, як Малкольм відчув, спробував те прихова- і и за спогадами про власні дитячі негаразди (колись різдвяну ялинку вдалося купити тільки після Різдва), і видавалося, ніби спеціально намагався виграти у змаганні, кому було гір- ніс. хоча першість була за суперником.

Та от коли після навчання минуло вже шість років, питання расових відмінностей втрачає значущість, і ті, хто й досі ним переймається, вже здаються занадто і по-дитячому панчішними, це більше нагадує якісь старомодні, ще з коле- ажу. захоплення асоціацією міжнародної амністії чи грою на іу(я. і вони втратили свою привабливість ще перед вступом /ні коледжу. В його віці на перше місце для визначення іден-

I с її виходять сексуальні подвиги, професійні досягнен-

і гроші. Але за всіма пунктами Малкольм пас задніх.

і ара з гроші — не головне, колись він успадкує багато. На- • и інної багато, він не знав, ніколи не запитував, і ніхто не "н 11 пі іа потрібне йому повідомити суму, отже, й справді, "мі були великими. Не настільки великі, як мав Езра...

■ <ч їм. хтозна. Батьки вели набагато скромніший спосіб житні ні- я могли собі дозволити, насамперед завдяки негатив- и"м\ і іавленню матері до розкоші на публіку, то Малкольм напевне й не знав, чого це жили в районі Лексингтон і Парку, а не десь, скажімо, між Медісон і П'ятою — чи через те, що другий район був задорогий, чи тому, що мати вважала занадто показним життя там. Малкольм, звісно, намагається сам собі заробляти на життя, та він не один з тих, хто мучитиметься такою проблемою. Звісно, постарається досягти власних цілей у житті, та не все залежало від нього.

От те, за що справді він сам відповідав, був секс і сексуальна самореалізація. У тому, що в житті його не вистачало сексу, не можна сказати, хто винен — чи низькооплачувана робота, чи батьки, що так його виховали. (Хоча ні, а може, й справді через них, адже в дитинстві вони з Флорою часто бували свідками їхніх

задовгих обіймів, а пізніше, можливо, те й притупило якесь почуття, дух суперництва, чи що?) Востаннє Малкольм мав стосунки з жінкою аж три роки тому, але Імоджен покинула його, стала лесбійкою. Ще й досі він був не певен, чому був з тією дівчиною, чи справді вона вже так його фізично приваблювала, чи то просто йому подобалося бути з кимось, хто може сам вирішувати за обох. Імоджен теж була архітекторкою, працювала в громадській організації над такими проектами (малобюджетне експериментальне житло), які й Малкольм сам обрав би (а може, тільки думав, що хоче цього). Нещодавно вони зустрілися, і він жартома і трохи ніби дражнячись сказав дівчині, що має підозру, що то вона через нього стала лесбійкою. А вона роздратувалася й випалила, що лесбійкою була завжди, а з ним спала тільки тому, що хотіла йому допомогти й чомусь навчити, таким він був сексуально безпомічним і зеленим.

Відтоді він не мав нікого взагалі. І що це з ним таке? З сексом та сексуальністю він мав визначитися вже давно, ще в коледжі, бо там востаннє люди й переживають усе і непевність ще розуміють. Після двадцяти років Малкольм пробував і закохуватися, і розлюбити теж: це були і Флорині подружки, і однокласниці, і клієнтка матері — романістка-початківець, яка вже навіть написала «роман з ключем» про сексуально заклопотаного пожежника, — але він досі не визначився, хто ж його приваблює. Інколи вже й гадав, чи він не гей, бува (цю думку про гомосексуальність важко було перенести, як і питання раси, вона здавалася реалією далекого коледжу, зараз настав час дорослішання і практичніших сфер життя), це давало б відповідь на багато питань і було досить привабливим з погляду на побічні можливості, на політичні фактори, естетичний аспект. Якщо ставати геєм, то йому не вистачало відчуття жертовності та зараженості й постійного гніву, які надавало йому колись сприйняття себе як чорношкірого, та він не мав сумнівів, що інтереси, спільні з геями, у нього знайдуться.

Вже часом Малкольм помічав у собі щось схоже на закоханість у Вілема, а то і в Джуда, а на роботі ловив себе на милуванні Едуардом. Та згодом помітив, як на Едуарда заглядається ще й

Домінік Чунґ і спинився, адже не хотів скидатися на сорокап’ятирічного Домініка, який хтиво хоче копту у фірмі, в якій ніколи не стане партнером. Кілька тижнів тму Малкольм у вихідні завітав до квартири Вілема й Джу- да. щоб зробити якісь виміри: проектував їм у кімнату стелаж на книжки. І ось за метром-стрічкою, що впала, перед ним нахилився Вілем. А Малкольму стало млосно, він вибачився, ми **ні т має якісь справи в офісі, і, не слухаючи Вілемових запитань, швидко пішов геть.**

Справді, забрів до офісу, на повідомлення Вілема не від-

плав, а тупо дивився в дисплей комп’ютера й не бачив, що " і а файл відкрився, сидів і дивувався сам собі, чому ж він "<'|іаи роботу в «Ратстарі». Відповідь була очевидною, і це

їм найгіршим — передовсім аби вразити батьків. Після ■ и Інчпіня школи архітекторів мав гарний вибір: піти пра-

ги и «Ратстар» або до однокурсників Джейсона Кіма

а на Марса, які заснували власну фірму на гроші діда

Коли виголосив перед хлопцями про своє рішення, то почув від Джейсона: «Та ти жартуєш! Ти ж розумієш, що в тому місці ти зможеш бути лише помічником»?

— Це чудова фірма, — казав поважно, тоном своєї мами, а Джейсон аж очі закотив. - Я про те, що для мого резюме це буде класний рядок.

Але насправді розумів інше (боявся, що Джейсон теж вловить): коли-небудь на вечірці батько залюбки казатиме друзям про фірму сина. Якось він почув на коктейлі, як той говорив гості: «Двоє дітей. Моя дочка - редактор у ФСГ, а син — архітектор у „Ратстар Аркітектс”». А жінка розуміюче гмикнула й Малкольм відчув, як щось у ньому розтануло, а хвильку тому хотів же сказати батькові, що хоче йти геть. У такі моменти він трохи заздрив тим друзям, яких колись за те саме й жалів: ті мали звичайнісінькі родини (або й не мали їх), що нічого видатного від своїх дітей не очікували, а діти мали керуватися в житті лише власними амбіціями.

А тепер що? Вже он про впроваджені проекти Джейсона з Соналом написали «Нью-Йорк» і «Нью-Йорк Тайме», а Малкольм і досі гарує над чужими роботами, як на першому курсі, і платять

мало ті два сноби, що претензійно назвали свою фірму рядками з претензійного вірша Анне Секстон.

А до архітектурної школи Малкольм вступив з якнайбезглуздішої причини — йому подобалися споруди. Як хобі це було поважно, і батьки в дитинстві підкидали йому ще задоволення оглядати різноманітні будівлі та пам'ятки, де б вони не подорожували. Ще малим він часто малював споруди просто з уяви, такі собі вигадані структури — в них він міг утілити все, ЩО не міг вимовити, що не міг вирішити, вони були його втіхою і його комфортом.

А ще одне, чого він найбільше соромився: ні, не поганої обізнаності в сексі, не расових своїх тенденцій, не неможливості відділитися від батьків чи заробляти досить власних грошей, чи жити як незалежний чоловік. От тоді, коли вони з колегами сиділи вечорами, поглинуті власними мріями і планами, усі рисували та проектували свої небувалі будівлі, а от він нічого не робив. Втратив уже уміння щось вигадувати. Щовечора, коли інші щось творили, він просто копіював, малював будинки, які бачив під час подорожей, які хтось інший вимріяв та спроектував, у яких сам колись жив, в яких бував. Він знову і знову робив те саме й навіть не намагався нічого покращити, просто копіював. У двадцять вісім років уява Малкольма покинула, він стар лише копіювальником.

Йому було страшно. У Джей-Бі були свої серії портретів, у Вілема своя робота, у Джуда своя. А що буде, як Малкольм нічого більше не зможе створити? І він жалкував за тими роками, коли можна було сидіти в кабінеті, а рука викреслювана олівцем лінії по розлінованому папері, коли роки складних рішень і самовизначення були далеко попереду, коли вирішували за нього батьки, йому лишалося дбати тільки про єдине: чиста гостра лінія, проведена на папері, ідеальний край під лінійку.

і кгй Бі придумав, щоб святкування Нового року відбулося квартирі Джуда та Вілема. Вирішили про це на Різд-іи 1 і няткування якого розділили на три частини. Переддень • 'і їдка відсвяткували в Форт Грін у матері Джей-Бі. У Мал-.моному будинку відбулася урочиста офіційна вечеря, у одягали костюми та краватки, а перед тим зібралися 'формальний ланч у тіток Джей-Бі. Ось такого ритуа-римувалися уже давно, а чотири роки тому додали ще " і' мі. подяки удома в Джудових друзів Гарольда і Джулії, " І ' мБриджі. А от про Новий рік ніколи наперед не зага- і 1 ' мі Торік, коли вже всі закінчили навчання і в одному місті влаштувалися, з Новим роком вийшло все порізно й нескладно. Джей-Бі сидів у Езри на тупій вечірці, Малкольм - у друзів батьків десь на околиці, Вілема затягнув Фінлей на святкову зміну в «Ортолані», а Джуд зі своїм грипом нудився в ліжку на Ліспенард. Тож усі вирішили, що наступний Новий рік треба планувати. Та відкладали все до останнього, ось уже й грудень минає, а нічого досі не вирішили напевне.

Отже, коли за всіх усе вирішив Джей-Бі, то ніхто й не заперечував. Спочатку підрахували, що тут може з комфортом помістится двадцять п’ять осіб, а без комфорту чоловік сорок. Джей-Бі швиденько вирішив: «Нехай буде сорок», вони на це й пристали, та згодом, як складали список, то записали лише своїх і Малкольмових гостей — двадцятьох, вони знали напевне, що Джей-Бі запросить більше, ніж домовилися. Він візьметься роздавати запрошення друзям друзів, а ще колегам, і барменам, і продавцям, аж доки помешкання не переповниться тілами, і навіть відчинені вікна не рятуватимуть від спеки й диму, що заповнять усе.

— Не треба вам заморочуватися, — казав Джей-Бі, і Вілем з Малкольмом знали, що попередження стосується, насамперед, Джуда. Він сприймав завжди все серйозно, занадто ретельно готувався, що було непотрібним, наготовляв за ніч купу гужерів’, хоча гості могли вдовольнитися й піцою, вилизував заздалегідь

усю квартиру, ніби то хтось переймався б налиплим брудом на підлозі чи плямами засохлого мила чи їжі на вмивальнику.

Напередодні свята було незвично тепло, так тепло, що Вілем дві милі від свого «Ортолану» додому подолав пішки. А тут його зустріли густі пахощі сиру, фенхелю та тіста, і здалося, що ніби й не покинув щойно ресторан. Побув трохи на кухні, обламуючи з печива, що покоїлося і вистигало на ґратках, обвислі боковини, помилувався і кукурудзяним

' Гужер - різновид здоби із заварного тіста, часто з сирною начинкою.

імбирним печивом, і обсипаними зеленню сухариками в коробочках, стало трохи сумно від того, як гарно Джуд поприбирав, адже знав, що це добро бездумно проковтнуть, поїдять і зап'ють пивом ще до початку Нового року, а потім топтатимуться по шматочках і крихтах, що валятимуться на підлозі. Зараз Джуд уже спочивав у спальні, вікно було причинене нещільно, а густе повітря навіяло сон про весну та дерева в жовтому цвіту, зграйку дроздів і як їхні чорно полаковані крила безшумно мерехтять у небі, синьому, як море.

Коли прокинувся, в пітьмі, Вілем зауважив, що погода вже змінилася: від холоду тіло тремтіло, а звуки, які вчував він уві сні, то був голос вітру, а зі сну виринув тому, що здалося, що із вітром прозвучало його ім'я: Вілеме, Вілеме! — та голосом не пташиним, а людським.

Перевернувся на бік, підвівся на лікті та придивився до Джуда, зараз його видно було частинками: ось обличчя... а це рука, він підтримує правицею ліву перед собою, а на ній чомусь намотаний рушник, такий білий, що в темряві ніби аж «чім виділяє світло.

Вілеме, пробач, — проказав Джуд, а голос такий тихий, що **Вілем подумав, що то все сон, уже не слухав. Аж ось повощився: — Тут дещо сталося... вибач, відвези мене, будь лати, до Енді.**

Вілем нарешті прокинувся повністю.

А що сталося?

Я порізався. Випадково. Ти відвезеш мене?

Так, звісно, — відказав напівсонний, збентежений Ві- ■ і якось навмання одягся і в передпокої приєднався до і ' 1.1 Вони дійшли до Каналу, і Вілем повернув було до ме- і Джуд його спинив:

Я гадаю, краще взяти таксі.

Вій же й повідомив таксистові адресу. Тут Вілем помітив, пі досі на руці тримав рушника.

І І.івіщо ти сюди рушника взяв?

— Я ж тобі сказав: я порізався.

— То що, рана така велика?

А Джуд лиш здвигнув плечима. Зараз, у машині, Вілем завважив якийсь дивний колір його вуст, чи то справді були безбарвними, чи то освітлення далося взнаки? Доки таксі мчало на північ, вуличне світло вихоплювало й знову ховало окремі риси обличчя, надавало йому жовтого, вохряного, нудотного білуватого, як личинки, відтінків. Джуд прихилився до вікна, очі заплющив, і в цю хвилину на Вілема напала нудота, страх. Він не міг би сказати, від чого те відчуття, але розумів, що щось сталося: відбувається щось погане, ось зараз у таксі, а йому несила навіть зрозуміти, щось серйозне, життєво важливе уникає його розуміння, а те вологе тепло, яке відчував кілька годин тому, зникло і розтануло, а натомість увірвалася морозяна жорстка реальність із сирою жорстокістю кінця року.

Приймальня Енді розташувалася на перетині Сімдесят Восьмої і Парку, неподалік від будинку Малкольма. Як уже зайшли всередину, при нормальному освітленні, Вілем вгледів, що сорочка Джуда поплямована кров'ю, і рушник теж, аж став липким і вологим, а бавовняні махрові петельки нагадують мокре хутро. Енді відчинив двері і впустив їх усередину, Джуд привітався лиш: «Вибач, Енді». Лікар розмотав пов'язку, і відкрилася страшна картина: рука неначе виростила на собі рот, він вибльовував з себе кров, вона бульбашками пінилася і радісно просилася назовні.

— Господи Боже, Джуде! - Енді повів Джуда в оглядову, а Вілем залишився чекати. Він думав зараз одне: «Боже ти мій, Боже!» Механічно повторював подумки лише ці слова. Він постарався розслабитися, та в приймальні було занадто світло, а одне слово

в унісон ритму серця і далі билося і в голові, і в тілі: «Боже! Боже! Боже!»

Цілу годину чекав, доки лікар не покликав його. Друзі давно знали Енді, він був на вісім років старшим. На другому курсі у Джуда був такий сильний напад болю, що вирішили відвезти його до лікарні при університеті, а Енді там чергував у приймальні. І як потрібна була знову допомога лікаря, то Джуд погоджувався тільки на його втручання. Енді тепер був хірургом-ортопедом, але завжди допомагав, з чим би Джуд не звертався — з ногами, спиною, грипом чи застудою. Усім їм Енді подобався, і вони йому вірили.

— Можеш відвезти його додому, — сказав Енді. Зараз він був сердитий, різко скинув і відкинув геть гумові рукавички, всі в крові, відштовхнув стільця. На підлозі виднілася роз- мазана руда пляма, ніби хто намагався помити, а потім на шндорозі кинув. І на стінах були червоні патьоки, і на светрі 11 їді теж. І сидів там на столі Джуд, згорблений і жалюгідний, і римав у руках скляну пляшку з помаранчевим соком, волос- і н мав заплутане й липке, важка затверділа сорочка здавала- і н вже не з полотна, а з металу.

Джуде, проходь до приймальні, — наказав Енді, і той і нухняно вийшов.

Лікар зачинив за ним двері й поглянув на Вілема:

Ти не помітив за ним суїцидальних намірів?

Що? Ні, — та враз аж закам’янів. — То він намагався • і'Гіг вбити?

І і їді лише зітхнув.

Каже, що ні. Але... я не знаю. Ні, не знаю, не можу ска- •'•иі. потім підійшов до вмивальника і взявся люто терти м и Л якби ви поїхали до відділення «швидкої», що мали [1](робити, чорти б вас узяли, його би поклали до лікарні, тому він, певно, й не захотів, — зараз Енді говорив '••■її міг і ам до себе. Він витиснув помпою з пляшечки на руку І'їмимп мила й мив руки ще раз. — Ти ж знаєш, що він себе І'і *(' * чи не так?

III.

Гиді«і іпрнувся і поглянув уважно на Вілема, в цей час ре- н н им витираючи кожен палець.

— Він не був у депресії? Він регулярно їсть, спить? Чи не здається часом, ніби він не при собі?

— Він мав нормальний вигляд, - так Вілем сказав, а насправді й не знав, чи Джуд щось їсть, чи спить. А що, він мав усе помічати? Хіба треба було уважніше приглядатися? - Я маю на увазі, він мав вигляд такий, як і завжди.

— Ну, що ж, — зараз обидва стояли майже впритул, та один на одного не дивилися. — Поки що я сприйму це на віру. Я й сам бачився з ним тиждень тому й нічого незвичного не помітив. Але, Вілеме, якщо в його поведінці з явиться щось дивне, то телефонуй мені одразу.

— Обіцяю, — відповів Вілем. За ці роки вони кілька разів зустрічалися і не раз відчував Вілем його незадоволення щодо різних людей: і щодо себе, щодо Джуда, а особливо щодо друзів Джуда, найбільше коли Енді бачив, що ніхто з них не пропонує і не може допомогти Джудові, подбати про нього. Ця риса Енді Вілемові подобалася, хоча й боявся його звинувачень і вважав їх трохи несправедливими.

І як завжди було, після докорів голос лікаря пом'якшав, став майже лагідним. Він сказав:

— Я знаю, ти постараєшся. Уже пізно, їдьте додому. Коли він прокинеться, простеж, щоб чогось попоїв. З Новим роком!

Додому їхали мовчки. Таксист кинув довгий погляд на Джуда й заявив:

— З вас іще двадцять доларів.

— Нехай, — відповів Вілем.

Уже почало розвиднятися, та він знав, що не зможе заснути. В машині Джуд сидів, одвернувшись до вікна. А вдома затримався в дверях і повільно повернув було до ванної кімнати — прибрати, та Вілем сказав:

— Не треба. Йди до ліжка.

Джуд слухняно (хоч раз) пішов до спальні, ліг і одразу ж заснув.

А Вілем сидів навпроти нього і спостерігав за ним. Він враз відчув кожнісінький м'яз, кожну кісточку свого тіла, почувався

дуже старим і якийсь час сидів, просто втупившись перед собою.

— Джуде! — покликав раз, другий, а той не відповідав. Вілем підійшов до ліжка і поторсав Джуда за спину. Повагавшись хвильку, закасав рукав на правій руці. Під пальцями відчув тверду кірку тканини, що ледве зібгалася, була схожа більше на картон, відігнути рукав вдалося лише до ліктя, та вже їх побачив — три ряди маленьких білих шрамиків з дюйм завширшки, вони похилою драбинкою піднімалися по руці. Вілем просунув свій палець вище й намацав вище ліктя й інші шрами, тільки на біцепсі їх вже не було. Далі перевіряти вже нічого не хотів, забрав руку. Ліву руку перевірити неможливо — Енді розрізав рукав і наклав тов- і гу пов'язку з білого бинта — але ж зрозуміло, що там буде ге ж саме.

Коли Енді запитав Вілема, чи той знав про те, що Джуд І и ге себе, то він збрехав. Хоча ні, він не був упевнений, та це лиш формально: насправді давно про щось таке здогадував- іі Колись у те літо, по смерті Хемінґа, в гостях у Малкольма пнем і Малкольмом трохи випили, а потім під вечір сиділи и поглядали на Джуда з Джей-Бі, які прогулювалися ген , дюнах, гралися, кидаючи один в одного піском. Малкольм міді **запитав:**

Ги помітив, що Джуд завжди носить одяг з довгими ру- •' ДІІ.І ми?

Пі лем у відповідь невизначено гмикнув. Звісно, що так — було не помітити, та ще як спекотно, але якось він мін лишався над причиною. Ось така була в них дружба: домі багато чого поспитати, а він цього не робив, мабуть, н відповідей.

Трохи помовчали і спостерігали далі, а там п'яненький Джей-Бі упав горілиць, а Джуд присів і почав заривати його в пісок.

— Одна Флорина подруга, її звали Маріам, теж носила тільки довгі рукави, так та різала собі руки.

Знову мовчали, і Вілем чекав, а тиша аж оживала. І в них у гуртожитку була дівчина, вона робила те саме. На першому курсі вчилася з ним, а ось її вже цілий рік не видно. Лише зараз це збагнув.

— Навіщо? — запитав Малкольма. А ген там Джуд зарив уже

Джей-Бі по пояс, той лежав собі й щось нерозбірливе і немелодійне наспівував.

— Я не знаю. Здається, вона мала багато проблем.

Вілем почекав пояснень, та тому сказати було нічого. Він урешті запитав:

— То що з нею сталося?

— Я не знаю, вони втратили контакти, коли Флора вступила до коледжу, і про неї більше ніколи не говорила нічого.

Вони ще помовчали. Якось так, наче без слів було вирішено, що саме Вілем дбатиме про Джуда; і зараз Малкольм підкидав йому проблему — потрібно знайти її вирішення; невідомо навіть, у чому тут річ і як розв'язати цю задачу, очевидно, Малкольм сам не знав рішення.

Декілька днів Вілем уникав лишатися наодинці з Джудом, він знав, що не втримається від розпитувань, і якою би та розмова була — хтозна, не був певен сам, чи й хоче насправді поговорити. Там важко було лишатися наодинці: удень проводили час усі разом, а спали кожен у своїй кімнаті. Та ось одного вечора Джей-Бі з Малкольмом подалися ловити омарів, а в кухні залишилося їх двоє, нарізали собі помідори та промивали листя салату. Сонячний той день уже довго сонно тягнувся, і Джуд, здається, був у гуморі й безтурботний, і запитуючи, Вілем відчув якусь меланхолійну непевність, руйнуючи той гарний момент, а небокрай за вікном заливала рожева барва, а перед ним так рівненько ніж нарізав овочі, робота спорилася, а він мав усе зіпсувати. Нарешті запитав у Джуда:

— Хочеш, я позичу тобі якусь футболку?

Той не відповідав, аж доки не вирізав зелений хвостик з помідора. А потім лиш кинув:

— Ні.

— Тобі хіба не спекотно?

Джуд м'яко, та якось із попередженням, усміхнувся:

— Та невдовзі ж похолодає, вже он за кілька хвилин.

І справді, сонце сіло, стало холоднувато, і Вілем пішов до своєї кімнати по светра. Готувався до продовження розмови, знав, що

слова прозвучать по-дурному, та шкодливий настрій уже прокрався, як кіт, назовні.

— Але ти ж заляпаєш рукави тими омарами!

А Джуд якось смішно хрюкнув, то й не сміх був, повернувся до столу, до дошки з овочами й кинув:

— Я думаю, Вілеме, я дам собі раду, — він промовив ці слова мирно, але Вілем помітив, як міцно друг стискає ножа, аж кісточки пальців випнулися й пожовтіли.

їм пощастило: розмову перервали Малкольм і Джей-Бі, нкі повернулися з уловом. Джуд почав було: «А чому...», та гак і не закінчив запитання і під час вечері не спитав, а рукави і правді лишилися чистими. Вілем здогадувався, що це були м питання: «Чому ти мене запитуєш?» або «Чому ти в мене ні цитуєш про це?», адже Вілем намагався поменше випитува- і п про його секрети, заховані десь глибоко-глибоко.

А сам собі зізнався: якби це був хтось інший, а не Джуд,

би не вагався, став би вимагати відповіді, покликав би

"м друзів, посадовив би перед собою, просив би, кричав '"і чикав би, щоб виманити врешті зізнання. Але такою от '■ м дружба з Джудом, і він те знав, як і знав Енді, вони всі ні піали. Тобі про щось говорять інстинкти, а ти не слу- * п ні і ти пускаєш усе на самоплив, обминаєш гострі краї власних підозр. Ти ж зрозумів, що лишатися йому другом — це дотримуватися дистанції, слухатися того, що тобі сказали, коли перед носом зачиняють двері, треба повернутися і піти, а не намагатися відчинити їх силоміць. Інколи друзі тримали раду щодо своїх інших знайомих: чи казати Генрі Янґу (чорному), чи ні, що дівчина, з якою він зустрічається, його зраджує; дізналися, що подружка Езри його обманює, і радилися, чи варто йому розповісти, і як відкрити очі на правду, але ніколи в них не було спільної ради щодо Джу- да — адже він може таке мати за зраду, тим паче, тут не дуже чимось зарадиш.

Увесь вечір тоді вони уникали один одного, і згодом Ві- лем стояв, тримаючи руку на клямці дверей кімнати Джуда, готовий постукати, та сам себе запитував: а що ж він скаже, що хоче почути від нього? Так і пішов звідти, і наступного дня Джуд не починав заново вчорашньої напіврозмови, день минав за днем, і

Вілемові так і не вдалося навіть спробувати, може й безрезультатно, розговорити Джуда, не вдалося самому вродити те запитання.

Та запитання завжди жило поміж них, воно проторувало собі шлях до свідомості, вперто самовисувалося як предмет роздумів і було, як троль, незламним. Чотири роки тому Ві- лем навчався в магістратурі й жив в одній кімнаті з Джей- Бі в гуртожитку. А Джуд вивчав юриспруденцію в Бостоні і якось приїхав у гості до хлопців. Уночі замок у дверях ванної кімнати заклинило, і Вілем усіх налякав гриманням і різкими, стривоженими вигуками. Джуд нарешті відчинив двері, глядів сердито й чомусь повинно (а може, Вілему то тільки здалося?) і запитав його: «Чого ти, Вілеме?», а він знову не зміг нічого відповісти, та знав, що щось було не так. А у ванній стояв дивний хімічний сморід, металевий іржавий запах крові, він навіть оглянув кошика зі сміттям і виявив кільце від пластиру. Але воно певне лишилося ще з обіду, коли Джей-Бі поранився, нарізаючи моркву, бо тримав її в руці (Вілем завжди вважав, що той дещо перебільшує свої невміння на кухні, щоб нічого не доводилося робити). А може, то с лід від страхітливих нічних порізів Джуда? Але знову він нічого не зробив, проминув сплячого на канапі друга (а може, той і не спав?), нічого не промовив, і наступного дня теж, і ще через день, ті дні чистенько бігли один за одним, а він нічого не сказав.

А тепер ось, маєш тобі! Може, цього б не сталося (і взага- пі чого? Що це було?), якби він діяв ще три чи й вісім років тому.

Однак цього разу він точно почне розмову, тут вже були докази. Тепер дозволити Джудові уникнути відповіді означа- і йме самому стати винним, якщо станеться щось іще гірше.

Коли все було вирішено, то напала на нього слабкість, ж та змивала турботи й неспокій та незгоди ночі. Вона вже минала, ця остання ніч року, Вілем ліг до ліжка, заплющив ■ >чі и пам’ятав іще, як здивувався, що засинає так швидко.

Мілем прокинувся аж о другій по обіді й перше, що спало на думку, були давніші плани на сьогодні. Та було зрозумі- З" їх доведеться змінити, адже ліжко Джуда було порожнім і мі зеленим. У ванній кімнаті тхнуло підбілювачем. А за IK\ |ИПЛЬНИМ **столиком сидів Джуд і стійко, впевнено вирізав і Ні за кружечки. Побачивши його, Вілем відчув роздрату- ""инн і заспокоєння одночасно. Якщо доведеться їм спереча- "" я іараз, то хоч без жалюгідних доказів. Усівся на стілець І почив:**

Що це ти робиш?

А Джуд навіть не глянув. Спокійно відповів:

іроблю більше гужерів, бо одна партія вчора не вданій н

Чорт, Джуде, усім до того байдуже. Можна буде подати > и| .ні палички, та й по всьому.

Джуд лиш знизав плечима, а роздратування Вілема вже переростало у гнів. Сидить тут після такої страшної ночі, ніби й нічого не було, рукою он перев'язаною, певно, й поворухнути не може. Не встиг ще й почати розмову, як Джуд відклав убік склянку, яку використовував як формочку для печива, і почав першим.

— Вілеме, мені так шкода, — промовив тихо, аж ледве чутно. Помітив погляд друга, спрямований на перев'язану руку, забрав її зі столу, опустив на коліна. — Я не повинен... Вибач! Не сердься на мене.

А гнів Вілема уже розтанув:

— Джуде, що ж ти накоїв?

— Це не те, про що ти думаєш. Правда.

Багато років по тому Вілем пригадував цю розмову, роз'яснював Малкольму не стільки її зміст, а більше форму, намагався довести йому свою некомпетентність, свою невдачу. Адже можливо таке, що все змінила би лише одна вимовлена ним фраза. Можна було ж просто запитати: «Джуде, ти що, хочеш вкоротити собі віку?» або сказати: «Джуде, ти маєш пояснити, що відбувається», а може, «Джуде, навіщо ти це з собою робиш?». Якби ж він щось таке от промовив, почалася б складніша розмова, можна ж було в ній тоді хоч щось виправити, попередити, хіба ні?

Та тоді він лише промимрив у відповідь:

— Гаразд, — потім просто посиділи довго мовчки, було чутно, як

десь у сусідів працював телевізор. А згодом уже Вілем замислився, чи такий кінець розмови задовольнив насправді, чи, може, засмутив друга?

— Ти на мене дуже злишся?

— Ні, — Вілем прочистив горло. Так, він справді не сердився. Те, що він відчував, не була злість, він і не знав, як назвати. — Та очевидно, що нам варто вечірку скасувати.

Тут Джуд сполошився:

— Чому?!!

— Чому? Ти що, жартуєш?

— Вілеме, — голос Джуда набрав повчального тону. — Неможливо нічого скасувати. Через сім годин вже почне сходитися народ. Ми поняття не маємо, кого там покликав Джей- Ііі. Все одно ці прийдуть, навіть якщо інших і попередимо. І ще, — зараз він з якимось хрипом глибоко вдихнув, наче мав хворі легені. — Я почуваюся нормально. Якщо все скасуємо, буде більше проблем, краще провести вечір.

Ну чому, чому ж він завжди звик слухатися Джуда? Так, шину послухався. Була восьма вечора, вікна відчинили, кухня знову наповнилася пахощами здоби, он прибули вже Джей-Бі з Малкольмом. Ніби й не було ніколи попередньої мочі, ті години наче примарилися. Вілем стояв на порозі і пальні, застібав сорочку й дослухався, як Джуд пояснював друзям, що він обпік руку, коли ставив у духовку тісто, а по- і їм Виді накладав якусь мазь.

Та я ж казав тобі не робити жодних хрінових гужери- иии **весело говорив Джей-Бі, який полюбляв Джудову випічку.**

Нараз Вілема охопило дивне відчуття: можна зараз піти м іичинити двері, лягти в ліжко, заснути, а вранці прокинуті н п новому році, всі негаразди ніби змиються, і не будеш ' •• так про все переживати. Якою ж важкою стала думка про ип іОхідпість **вийти зараз до друзів, а потім тусуватися разом, уі міхатися, жартувати.**

І а ні, робив усе як слід, а коли Джей-Бі закомандував "і щ на дах трохи провітритися й покурити, хоч Малкольм дгщо с каржився, — мляво й марно — що там холодно, все "Міні **пішли**

нагору, і він без розмов поплуганив за трійцею ми ікритий толем дах.

VI с одно трохи сердився, то відійшов від друзів, став по- і хаіі гам самі розмовляють.

Небо над головою вже темне, опівнічно-чорне, а коли на північ, видно було мистецьку крамницю, де влаштувався підробляти Джей-Бі після того, як звільнився місяць тому з редакції журналу. А ген далі височів Ем- пайр-Стейт-Білдінґ, такий весь крикливий і не граційний, освітлений ясним блакитним сяйвом, і воно нагадало Вілему про станції заправки автомобілів, які вони минали з батьками, коли їздили навідувати Хемінґа в лікарні.

— Хлопці! — гукнув до друзів. Він і пальта не одягнув, та й вони теж. — Холодно, ходімо вже назад.

Підійшов до проходу на сходи, поторсав ручку дверей, а вона не піддалася, іще рвонув — знову марно. Двері зачинилися.

— Дідько! Прокляття!

— Господи, Вілеме! — Малкольм був вражений, адже Ві- лем рідко сердився. — Джуде, ти маєш ключа?

Ні, не мав він.

— Зараза!

Він не міг стриматися, не міг поглянути на нього. Все пішло не так, як слід. Несправедливо, звісно, та Вілем звинувачував саме Джуда, себе теж винуватив, та від цього ставало ще гірше.

— У кого є телефон?

Дурість, але не було ні в кого телефонів, вони все залишили внизу, у квартирі, і самі мали зараз там бути, а не йти за ідіотом Джей-Бі, і якби ж той Малкольм слухняно не підтримав пропозицію Джей-Бі йти на дах, а то ж слухняно робить усе, навіть найбільш нерозумне, що той загадає, якби ж не цей твердоголовий Джуд, і остання ніч, і останні дев'ять років! А то ріже себе, не дає допомогти, лякає і нервує його, а він почувається зовсім непотрібним, та все, дідько б усе взяв!

Хлопці трохи погаласували, потупотіли ногами: а може, хоч хтось із сусідів на майданчику почує (ще й не бачили досі нікого з трьох)? Малкольм ще запропонував пожбурити чимось у вікно

сусіднього будинку, та кидати було нічим, навіть гаманці залишилися в кишенях верхнього одягу, та й вікна напроти були темними.

Послухайте, — сказав, зрештою, Джуд, хоча останнього. кого хотілося зараз Вілемові слухати, це Джуда. — У мене і ідея. Опустіть мене за руки донизу, я повисну, зістрибну и залізу досередини нашої спальні.

Ідея спочатку здалася нерозумною, то й відповісти не •могли. Таке міг вигадати хіба що Джей-Бі, а не Джуд. Вілем похмуро відказав:

Ні, це божевілля.

Чому це? Я вважаю, це класний план, — це вже встряв Джей-Бі.

Д пожежні сходи тут були хиткими й ненадійними, без- иіідііо припасованими до зовнішньої стіни десь між третім іон цім поверхами, вони скидалися, швидше, на бридку де- ' орлцію, і з даху до крихітного майданчика було метрів зо ціп і він сягав лише половини ширини їхньої вітальні, до-

із.ся ще далеко перехилятися через край, щоб дістатися ми **п і їхньої спальні. І це ще як Джудові пощастить не роз'їм п собі голову чи зламати ногу при падінні! Він заперечив П'М'**п **Ііі:**

11 і, в жодному разі, — потім іще посперечалися, аж ось Ні її м уже з відчаєм почав розуміти, що то був єдиний вихід, їм її і на зав: — Але не Джуд, а я.

Ги не зможеш.

Чому це? Мені не доведеться розбивати вікно спальні, мм4ііі.і **ж пробратися через вітальню. — На вікнах вітальні Пі** ні **приварені великі ґрати, але однієї не вистачало, то Ві-**

напував, що зможе втиснутися між тими двома, що за-

і нісзі. Справді, спробує хоч так.

Я іачинив вікна перед тим, як ми вийшли, — тихим

зізнався Джуд, і Вілем зрозумів, що він ще й поза-

Мпіміїі усе. Зрозуміло, він же замикає все, що бачить: двері, .а. **мз мімірчини, — уже рефлекторно це робить. А замок на вікні спальні був поламаний, то він винайшов якийсь складний**

блочний механізм, зробив його з усіляких болтів, дротиків, і потім оголосив, що нарешті все надійно.

Дивною була ця Джудова постійна сторожкість, він ніби очікував чогось поганого, готувався до нього. Зайшовши до будь-якого приміщення, він одразу ж помічав собі, де вихід, і стояв близько коло нього; спочатку Вілем вважав те смішним, а потім вже ні. Де б не був, Джуд вживав запобіжних заходів. Якось увечері розмовляли удвох, і Джуд поділився — пошепки, мов таємницею — своєю тривогою про те, що замок на вікні може хтось коли-небудь відчинити ззовні, а він знає, як його відкривати.

— Навіщо ти мені це кажеш?

— Тому що нам його треба відремонтувати.

— Але ж ти єдиний, хто знає, як він відкривається, то яка різниця?

Зайвих грошей, щоб викликати слюсаря, вони не мали, і взагалі, нащо морочити собі голову тим, де не було жодної проблеми? Попросити управителя не могли, бо Аніка попередила, коли хлопці переїхали, що насправді вона не має права здавати в оренду житло, та доки вони не спричинятимуть проблем, власник їх не турбуватиме. Тому вони ні до кого при потребі й не зверталися, а ремонтували самотужки, як щось ламалося, тинькували стіни чи лагодили водогін.

Тоді Джуд йому відповів:

— Про всяк випадок. Я просто хочу знати, що ми в безпеці.

— Джуде, ми завжди в безпеці. Не станеться нічого страшного, ніхто до нас не увірветься.

Джуд усе мовчав, і Вілем, зітхнувши, пообіцяв:

— Я зателефоную слюсареві завтра.

— Дякую, Вілеме!

Але він так і не викликав майстра.

Це було два місяці тому, а зараз вони стояли на холоді на даху, і віконце спальні лишалося для них єдиною надією.

У Вілема вже розболілася голова.

До біса! Просто скажи, як воно відчиняється.

Ні, там замок дуже складний. Я не зможу тобі так ПОНІ **нити.**

Вони обидва вже й забули, що поруч мерзнуть Джей-Бі и Малкольм, слухають їхню суперечку, Джей-Бі, на диво, сумирний...

Я знаю, що ти мене маєш за якогось тупака, та я розберуся. ти лишень поясни простими словами.

Вілеме, — Джуд помовчав, здивований образою дру- і н Я не це мав на увазі.

Я знаю, вибач, знаю. Та вже як доведеться, то як же ми і гін[1] спустимо?

Джуд підійшов до краю даху, на висоту литки там ще під- ііім.ііісн **нешироκий бордюр, і заглянув донизу:**

Я сяду тут, над сходами, обличчям до вулиці. Ти і Джей- 1.1 і ндете обабіч, обхопите мої руки обома своїми руками І MIVI гите донизу. Коли нижче вже не буде куди, то відпусти- М І м стрибну додолу.

Як же це було ризиковано, просто безглуздо! Вілем засмі- мнгн;

Л далі що? Як ти дістанешся того вікна?

Доведеться вам повірити, я зможу.

І (є дурість.

І Іг ж єдиний можливий план. Як же тут холодно, Віле-

цс вже Джей-Бі приєднався.

і правді, холоднеча пробирала до кісток, Вілема гріла ніші **шість:**

Д ти не помітив, що вся його рука перев'язана бинтами,

111*** | п н ніж Джей-Бі встиг відповісти, Джуд промовив:**

1 .1 **все гаразд зі мною, Вілеме.**

Іще хвилин із десять погарикалися, аж доки Джуд сам не підійшов до краю:

— Вілеме, не допомагатимеш ти, то тут є ще Малкольм.

А Малкольм теж виглядав налякано.

— Ні, давай вже я.

І вони з Джей-Бі удвох стали навколішки, притиснулися до стінки, обхопили Джудові руки. Так вже позамерзали, що ледве відчували пальці. Він тримав ліву кисть Джуда, відчував лише тканину бинта. З якимось недобрим почуттям провини він міцно стиснув руку, в уяві виникло обличчя Енді.

Ось Джуд відштовхнувся від краю, а Малкольм аж скрикнув, далі пискнув. Вілем і Джей-Бі обидва перегнулися, аж доки не стало небезпечно: самі могли впасти. Коли Джуд гукнув, вони відпустили його руки, і він із брязкотом приземлився на шиферну поверхню сходів.

Джей-Бі радісно закричав, а Вілем мало його не вдарив.

— Усе гаразд! - вигукнув Джуд і помахав перев'язаною рукою, наче прапорцем, а тоді дістався до краю сходів, потягнувся до ґрат і заходився коло премудрого замка. Вілем якусь хвилину придивлявся, як той неслухняними від холоду пальцями щось там розкручував, а сам небезпечно нахилився, сперся однією ногою на ґрати, аж похитувався, утримуючи рівновагу.

— Мене туди спустіть, — звелів друзям, не слухав протесту Малкольма, а підійшов сам до краю, попередив Джуда, щоб із несподіванки від його стрибка той часом не упав.

Він сподівався, що падати буде не так страшно, а приземлятися не так боляче. Та швидко оговтався, підійшов до Джуда. Сам зручно став на ноги, навіть зачепився за ґратки поручнів ногою і обхопив руками за пояс Джуда.

— Я тебе тримаю, - сказав Джудові, тепер той зміг нахилитися через поручні сходів ще далі; а він так близько при- тис його до себе, що крізь светр відчував хребці на спині, як при диханні піднімається і опускається його грудна клітка,

>п< м'язи передають кожен порух пальців, що працювали над розплутуванням хитрого пристрою, який замкнув вікно. Коли той упорався з роботою, Вілем першим через поручні іаліз до кімнати, потягнувся по Джуда, зважаючи на рани на руці, акуратно втягнув його всередину.

Тепер стояли й гляділи один на одного, відсапувалися від напруження. Як же тут усередині було смачно, приємно, хоч і і вікна пробирався холод. Нарешті Вілем зміг розслабитися, обм'якнути. Вони в безпеці, вони врятовані. Джуд усміхався, він також, а якби оце перед ним стояв Джей-Бі, то кинулися би з радості в обійми один одному, але Вілем знав, що Джуд в > такого не звик, то й не став цього робити. Наразі побачив, "в друг його підняв обмотану руку та струсив лусочки іржі і волосся, а на бинті вже проступили бурі плями — отже, той |-П(глибоко дихає не лише від напруження, а певно що від болю. Джуд важко опустився на постіль, перед тим намацавши важкою закутаною рукою позаду себе ліжко. А Вілем сів навпочіпки поруч. Збудження минуло, його змінило відчуття їм 11, зовсім інше. Не знав чому, та він готовий був розпла- і а пн я, і почав було:

Джуде...

Ги краще впусти їх, — усміхався, а сам важко дихав.

Га ну їх. Я краще лишуся з тобою.

Гут уже Джуд засміявся, хоч і скривився, а потім дуже а ігргжно ліг на бік на ліжко, а Вілем дбайливо підняв і при-

його ноги. На светрі теж виднілася іржа, то Вілем обі-

'т 'в п. сів поруч на ліжко, не знаючи, з чого почати:

Джуде...

Іди.

Пін іаплющив очі, та усміхався й далі. Вілем знехотя ' ■ 1 ав іачинив вікно. Вимкнув світло, зачинив за собою двері • 1 н подався до сходів, що вели на дах, щоб визволити, на-

Малкольма і Джей-Бі. Іще встиг почути наполегливий ' ннпнн **у двері, який свідчив про прибуття перших гостей.**

;

Постмен

1

По суботах він працював, а в неділю так повелося, що багато ходив пішки. Потреба ходити пішки виникла ще п’ять років тому, щойно перебрався до великого міста. Так мало знав його райони, що обирав найближчий і йшов туди пішки від вулиці Ліспенард, далі по периметру обходив намічену територію і повертався додому. Не пропускав неділь, хіба що надворі зовсім не розгодинювалося. Навіть зараз не кидав ті походи, коли вже обходив уздовж і впоперек увесь Ман- геттен, бував і в Брукліні, і в Квінсі. Він щонеділі о десятій ішов з дому і вертався тоді, коли долав намічений маршрут. Прогулянки вже давно перестали приносити йому задоволення, вони просто лишалися тим, що він робив, ото й усе. Якийсь час він вважав ходьбу не просто фізичною вправою, а відновленням, як непрофесійний сеанс фізіотерапії. Тут Енді з ним не погоджувався і не схвалював ті походеньки. Він казав йому: «Я згоден з тим, що ти хочеш іноді давати навантаження ногам, але нехай тоді вже це буде плавання, а не збивання ніг об тротуар». Від плавання Джуд не відмовився би, але не було поблизу місця, досить закритого, приватного для Джуда.

Час від часу і Вілем з ним прогулювався, а коли маршрут пролягав неподалік від театру, то хлопці домовлялися зустрітися біля крамнички з соками; після денної вистави тоді чогось випивали, Вілем ділився враженнями від ранкової вистави, купував ще якогось салату, щоб перекусити перед вечірнім показом, а Джуд прямував уже на південь, додОму.

Обидва друга й далі жили на Ліспенард, хоча, якби хотіли, то хоч зараз могли кожен винайняти житло для себе, Джуд — точно може, Вілем теж. Та досі не згадували про те, щоб роз’їхатися, то й лишалися на місці. Але вони вже перебудували вітальню; з допомогою друзів виросла нова й трохи нерівна стіна з

гіпсокартону, і тепер з’явилася друга спальня, у вітальні лишилося не чотири тьмяні вікна, а два. Нову кімнатку зайняв Вілем, а Джуд залишився у старій спальні.

Останнім часом вони щось рідко бачилися, ото інколи біля театру хіба що. Вілем полюбляв колись казати, що він дуже лінькуватий, та насправді він багато працював; от три роки тому, у двадцять дев’ятий день народження, він за- присягся, що до тридцяти років повинен піти з «Ортолану». Минав рік, він уже сумнівався в своєму рішенні, аж ось за і ри тижні до тридцятиріччя пролунав дзвінок, на який Вілем чекав роками. Тоді обидва були вдома, переносили речі в нойона роджену кімнату. Вілема запросили грати роль у п’єсі, це пула гарна вистава, дуже йому подобалася, й він за тринадцять місяців (лише на рік затягнулося виконання обіцянки ' імому собі) нарешті покинув роботу в «Ортолані». Сходив і Джуд подивитися спектакль — це була сімейна драма «Те- "рема Маламуда» про професора літератури з ознаками по- ч.і і кової деменції та його чудернацького сина — фізика. Був іин гам уже п’ять разів — по двічі окремо з Джей-Бі та Мал- "'нн.мом і раз із Гарольдом та Джулією, що приїхали до міста ".і вихідні, і щоразу в театрі йому вдавалося забути про те, що на сцені — друг, і коли того викликали на біс, він відчував гордість і якусь аж заздрість, ніби при оголошенні його імені для Вілема відчинявся прохід до такої життєвої ниви, якої Джудові не сягнути.

А його тридцятиліття настало без усілякої паніки, спалахів активності й не довелося йому якось перебудовувати звичний ритм життя, щоб відповідав статусу тридцятилітнього. А от про друзів такого не скажеш, останні три роки минули в вислуховуванні їхніх планів на прийдешні роки, аналізу зробленого й не зробленого, перерахуванні всіх обіцянок та провин. І вже щось мінялося. Другу спальню спорудили тільки з тієї причини, що Вілем уже соромився, що ось уже двадцять вісім, а він усе так і живе в одній кімнаті з однокашником; і схоже було з іншими — хлопці чомусь побоювалися, що коли вже повернуло на четвертий десяток, якось ніби від чарів, вони самі зміняться, настане щось, що важко контролюється, що чимось загрожуватиме, якщо вони не

готуватимуться, тому, наприклад, Малкольм поспішив оголосити батькам про свою гомосексуальність, а тоді, менш ніж за рік, від слів відмовився, щойно почав зустрічатися з дівчиною.

Хоча друзі боялися тридцятилітнього рубежу, Джуд знав, що йому він сподобається, насамперед завдяки тому, що почувався тепер зрілим (а хлопці, очевидно, саме цього й боялися). Тепер вже очікував тридцятип'ятиріччя, адже тоді можна буде сказати, що його доросле життя вже триває більше, ніж дитинство. В дитинстві тридцять років видавалися занадто далекими. Згадав ось, коли маленьким зростав при монастирі, запитав у брата Майкла після його розповідей про власні подорожі, коли ж він сам зможе подорожувати.

— Пізніше, коли станеш старшим, — відповів той.

— Коли ж, — допитувався тоді маленький Джуд. — Наступного року? — для нього в той час і місяць здавався дуже довгим.

— Через багато років, - відповідав брат Майкл. - Ти вже будеш старшим, у років тридцять.

І ось, за кілька тижнів уже стукне тридцять років.

Зараз по неділях, перш ніж вирушати в похід містом, Джуд часто босоніж стояв на кухні в тиші, а маленьке неприваблиле помешкання здавалося просто дивом. Саме тут у нього були власні час і простір, можна зачинити й замкнути кожні двері, кожне вікно. Можна ось заглянути в глибоку-шафку в коридорі, насправді нішу, й помилуватися рядами полиць, де багато чого складено. Тут, на Ліспенард, уже немає потреби терміново вибігати на вулицю поночі, щоб купити в крамничці на Бродвеї туалетний папір (як було колись), можна вже в пошуках чогось їстівного не принюхуватися до пакета зіпсованого молока, забутого в холодильнику. Тут вони мали запаси. В цьому домі він стежив, щоб було все необхідне. В перший рік на Ліспенард він, знаючи, що його хазяйська звичка видається якоюсь для нього застарою, жіночою, чи що, складав пачки паперових рушничків під ліжком, збирав купони на знижки й ховав до портфеля, щоб переглянути наодинці, без Вілема, наче якусь екзотичну порнографію. Та якось ті заначки потрапили в руки Вілемові, коли той шукав шкарпетку, яку кудись пошпурив.

Йому стало незручно, а Вілем запитав:

Чому? Я гадаю, це класно. І слава Богу, що ти дбаєш за все.

Га от для нього самого те так і лишалося ознакою беззахисності, ще одним доказом його вивіреної прискіпливості, кім просто був нездатний стати таким, яким прагнув здаватися хоча б для інших, тут не міг нічого з собою вдіяти. Кому би міг він пояснити те, що на немилій вулиці Ліспенард, в убезпеченому, мов бомбосховище, місці він почувався спокійно і безпечно, як і завдяки диплому й роботі? І те, що тут, у кухні, на самоті він перебував у стані аж якоїсь медитації. тут розум розслаблявся, припиняв щось розраховувати, планувати якісь численні дрібниці, часточки істини, фактів, які визначали напрям його взаємодії із зовнішнім світом і людьми там, назовні? Та нікому не розповість він того, навіть Вілемові, бо за довгі роки навчився уже тримати власні думки при собі. На відміну від друзів, він не любив ділитися негараздами з іншими, щоб якось виділитися, а сам був водночас радий, і навіть пишався тим, що вони йому розповідають про свої проблеми.

Сьогодні він пройде до Верхнього Іст-Сайду, Західним Бродвеєм аж до парку на Вашингтон-сквер, далі до університету, через Юніон-сквер і знову на Бродвей і до П’ятої, аж до повороту на Вісімдесят Шосту вулицю і назад через Медісон на Двадцять Четверту, там на сході вже перетне Лексингтон, піде на південь, знову на схід до Ірвінгу, а там зустрінеться з Вілемом біля його театру. Вже минули місяці, та майже рік, як він цей маршрут долав, бо такий шлях йому підходив: можна було ходити достатньо довго, і тому щосуботи він пішки йшов до Верхнього Іст-Сайду до приватного будинку, що стояв неподалік від дому Малкольма, і займався уроками з дванадцятирічним хлопчиком на ім’я Фелікс. Та зараз березень, весняні канікули, і родина Фелікса подалася в Юту, тому сьогодні він напевне знайомих по дорозі не зустріне.

Батько Фелікса був другом друзів батька Малкольма, це він рекомендував йому Джуда. Пан Ірвінґ запитував тоді:

— Тобі ж не платять як слід у тій конторі окружного прокурора, чи не так? Не знаю, чому це ти не хочеш, щоб я просто відрекомендував тебе Ґевіну. — Це був один з університетських

товаришів пана Ірвінґа, тепер уже президент якоїсь значної юридичної фірми Нью-Йорка.

— Тату, Джуд не хоче працювати на корпорацію, — почав було Малкольм, та наче й не до нього, його батько й далі звертався лише до Джуда, і Малкольм відкинувся назад у кріслі. Джудові аж стало шкода друга, проте він трохи сердився, що попросив його було поспитати нишком у батьків про можливість стати для якоїсь дитини репетитором, а той узяв і прямо їх попросив.

— Ну, гаразд, я думаю, те, що ти намагаєшся в житті прокласти власний шлях - то дуже добре, - від цих слів Малкольм аж у крісло вгруз. — Але тобі що, справді так потрібні гроші? Я й не знав, що федеральний уряд так мало платить своїм працівникам, хоча я вже давненько не працюю на державній службі.

— Ні, зарплата непогана, — Джуд усміхнувся. Справді, так і було, її, звісно, не порівняти з тією, що мав Малкольм чи його батько, але отримував зараз Джуд більше, ніж навіть міг мріяти, вона надходила до нього акуратно двічі на місяць, ті нестримні стовпчики цифр. — Але я хочу внести завдаток вже на щось власне.

Від цих його слів Малкольм аж подався вперед, і Джуд нагадав собі, що варто буде попередити Вілема про свою брехню, а то ж друзі згодом розмовлятимуть.

— О-о, добре, я за тебе радий, — пан Ірвінґ таку ось мету вже розумів. — І от, скажу тобі, що я знаю потрібних людей.

То й був Говард Бейкер, після п’ятнадцятихвилинної співбесіди він погодився найняти Джуда займатися із сином латиною, математикою, німецькою та грою на фортепіано. (Дивно, а чому ж Бейкер на кожен із тих предметів не найняв професійних викладачів, він мав досить статків? Але Джуд не запитав про те.) Йому стало шкода Фелікса, такого малого, непривабливого, той мав звичку встромляти пальця собі н ніздрю, а тоді опам’ятовувався і швиденько забирав руку, витирав пальці об штани. І вісім місяців занять уже минули, ■ і Джуд досі не був певен, наскільки здібним був хлопчик. Не <»ун дурним, але йому бракувало живинки, зараз, у дванадця- і ирічному віці він ніби

привчив себе до того факту, що життя принесе самі лише розчарування, і в людях також. Він завжди з готовністю чекав на Джуда о першій годині в суботу, домашні завдання справно виконував, на кожне запитання відповідав, щоправда, з якоюсь запитальною інтонацією і зреченням, чи що, наче у відчаї давав непевну відповідь навіть на прості запитання (5аЬ/е, Реііх, циісі а§і$? — Е-е-е... Ьепе? («Вітаю, Феліксе, як справи?» — «Гм-м-м, добре?»)). Сам хлопець ніколи ні про що не запитував, а коли він запитав Фелікса, чи хотів би той якоюсь мовою щось обговорити, той лише стенув плечима, буркнув і знову поліз пальцем до носа. Коли після занять вони прощалися, то Фелікс проводив його до виходу, стояв у дверях, Джуд махав рукою на прощання, хлопчик безвольно піднімав руку, а потім ховався назад у дім, і в нього виникало враження, що дитина ніколи того будинку не покидає, не гуляє, не має друзів. Бідний Фелікс, а ймення в нього — як насмішка*.

Десь місяць тому вони з паном Бейкером мали розмову. Той попросив зайти до нього після занять, і Джуд слідом за служницею попрямував до кабінету. Він щось став більше накульгувати й усе думав, як то помітно, мав таке відчуття, що сам є персонажем - бідним гувернером із творів Діккенса.

Чекав, що ось зараз Бейкер почне докоряти, гніватися, хоча успіхи його сина в школі покращилися, і вже готувався себе захищати, як доведеться. Бейкер гарно платив за заняття, він навіть не чекав такого і вже будував подальші плани на ті гроші. Та Бейкер мовчки кивнув на стілець напроти й почав розмову, вимогливо запитав у Джуда:

— Як ви гадаєте, що з Феліксом не так?

Він такого питання не очікував, спершу зважив відповідь.

— Я не думаю, сер, що з ним щось негаразд, — обережно відповів. — Я лише думаю, що він... — мало не сказав: нещасний. Але що воно означає: бути щасливим, хіба не щось екстравагантне, чого просто неможливо досягти й важко навіть пояснити? Коли був сам дитиною, тоді не вмів дати визначення щастю, в житті були або жалюгідність та страх, або їх

‘ Ім’я Фелікс (Реііх) латиною означає «щасливий».

відсутність, і сам прагнув тоді лише останнього. Зараз Джуд договорив: — Я думаю, він сором'язливий.

А пан Бейкер гмикнув, очевидно, очікував зовсім не такої відповіді, а тоді запитав:

— Але він вам подобається, чи не так?

Від батьківського дивного і пристрасного відчаю Джудові стало так шкода і сина, і батька! Так ось, як воно, бути батьком? Ось як, бути дитиною, що має батьків? Така гіркота, такі розчарування, такі невиражені та нереалізовані сподівання!

— Звісно! — відповів Джуд цьому батькові, той зітхнув і виписав чек, який зазвичай при виході з дому йому вручала покоївка.

А наступного разу на занятті Фелікс відмовився зіграти уривок твору на фортепіано. Він був неуважніший, ніж завжди.

— То зіграймо щось інше, гаразд? — запропонував він.

Хлопчик знизав плечима.

— Хочеш, я щось зіграю для тебе?

А Фелікс здвигнув плечима знову. Та все одно Джуд узявся до гри. Тут був чудовий інструмент, коли часом Фелікс вправ- лявся у грі, клацаючи пальцями по красивих гладеньких клавішах, так вже йому хотілося лишитися з інструментом наодинці й дати волю в грі своїм рукам! Зараз він грав Гайдна, Сонату номер 50 ре мажор. Це був один з його найулюбленіших творів, яскравий, радісний, Джуд сподівався, що мушка їм обом покращить настрій. Коли звуки стихли, поруч гак і сидів тихий хлопчина, як і досі, і йому стало соромно за власну самовпевненість і пристрасний оптимізм Гайдна.

Феліксе, — спинився: малий чогось чекав. — Що не так?

І з подивом побачив, що Фелікс розплакався.

Феліксе, — спробував заспокоїти, невміло поклав руку на плече, пригорнув. Уявив собі зараз Вілема, який точно там би, що робити і що сказати, довго б не думав. — Усе буде гаразд. Я обіцяю.

А той і далі плакав.

— У мене немає друзів, — він уже схлипував.

— Ох, Феліксе, — вже говорив співчутливо, тепер хоч прояснився предмет співчуття. — Мені так шкода.

Він справді гостро відчув зараз усю самотину життя підлітка. Он доводиться проводити суботи поруч з кульгавим тридцятирічним дядьком-юристом, що приходить до нього, лишень щоб заробити грошей, а потім вертається у коло друзів, яких любить, і які, певно, люблять його самого, а хлопчик залишається сам, а мати, татова третя дружина, завжди в роз'їздах, а тато впевнений, що з ним щось негаразд і потрібно те виправити. Увечері, коли повертався додому (частенько за гарної погоди він відмовлявся, щоб пан Бей- кер посилав машину його підвезти), він розмірковував, що ж це за несправедливість така, ось Фелікс, який був насправді кращою дитиною, ніж колись він сам, друзів не мав, а в нього самого, який був ніким, вони були.

Як Фелікс ще плакав, він його втішав:

— Феліксе, коли-небудь усе здійсниться.

— Але коли ж?

— Невдовзі, невдовзі, — говорив Джуд і поплескував хлопчину по худій спинці. — Я обіцяю.

Фелікс кивнув. Він провів свого вчителя до дверей, і Джу- дові спало на думку, що малий знає, що він обманював його. Таке було в нього припухле від сліз обличчя, що скидалося на рептилію. А хто взагалі може передбачити, чи знайде він друзів? І дружба, і приятелювання часто не піддаються логічному поясненню, їх іноді не заслуговують, адже часто справжньою дружбою насолоджуються і дивні, і погані, і особливі, і збочені. Ніколи, звісно, не говорив про це з Феніксом, а ось сьогодні, махаючи на прощання йому вже у спину, він втямив, що, певно, хлопець уже знає цю правду, тому й здається таким змученим.

Він знав і французьку, і німецьку. Знав таблицю хімічних елементів, і навіть не замислюючись напам'ять міг цитувати значні уривки з Біблії. Він знав, що робити, коли телиться корова, як прикрутити лампу, як прочистити трубу зливу, і те, як збити з дерева горіхи, знав їстівні і неїстівні гриби, як скиртувати сіно й постукуванням у потрібному місці визначити стиглість кавуна, яблука, кабачка чи дині. (Містив він і такі знання, які волів би ніколи не мати, сподівався ніколи не застосовувати, а сама думка

чи сон про них примушували скрутитися в ліжку, від ненависті й сорому, заховатися.)

І все одно часом виявлялося, що про реальне життя він не знає майже нічого, нічого корисного. Ну добре, мови та математика. Але кожен день йому нагадував про те, як багато він ще не знав. Ніколи не чув про серіали, а їх так часто згадували інші, не ходив у кіно, не їздив на відпочинок, не бував у таборі. Ніколи не замовляв піци, льодяників чи макарони з сиром, і точно не пробував, на відміну від Джей-Бі й Малкольма, ні фуа-гра, ні суші, ні кістковий мозок. Ніколи не мав власного комп'ютера й телефона, рідко вдавалося посидіти в Інтернеті. Він раптом зрозумів, що не мав ніколи нічого власного. Он книжками пишався, латаними-перела- таними сорочками, а вони ж були нічим, просто сміттям, гака власність — це не гордість, а сором, краще вже нічого не мати! Найбезпечнішим місцем тоді була класна кімната, він міг бути в ній упевненим, а всі місця інші — такі чужі, там чекали незнані дива, і кожне нагадувало про його власну жа- 1 к(гідність і незнання. Він періодично складав подумки спи- і ок нового, про що почув і що пережив. Та не можна було про незнане запитати. Почати розпитувати означало розкрити перед іншими свою необізнаність, і виникнуть у когось запитання, і почнуться розмови, а він же до них не був готовім. Якось так він почувався іноземцем, хоча й закордонні студенти, як, наприклад, Одвал, одна монголка з села під
Улан-Батором, краще розуміли, про що йдеться. А він ніби вийшов з іншої епохи, може, дитинство пройшло не в двадцять першому столітті, а в дев'ятнадцятому? Так багато він пропустив, і такими далекими й показними здавалися усі його знання. Як це так, що всі одногрупники, хто з Лагоса, а хто з Лос-Анджелеса, мали приблизно однаковий досвід у житті, ті самі культурні віхи? Невже ще хтось є такий самий, як він, незнайко? Якщо нема, як же їх усіх наздогнати?

Інколи у вечірню годину декілька хлопців збиралися в когось у кімнаті (горіла свічка, тліла цигарка), і теми розмов переходили на дитинство, вони ще не зовсім з нього вийшли, та вчувалася дивна ностальгія і захопленість. Зараз вони дуже детально пригадували

якісь події, та ніколи не була до кінця зрозумілою мета: чи хотіли щось порівняти, чи то просто похвалитися? Здається, що знаходили радість і в тому, і в тому. Говорили і про заборони, і про бійки, і про покарання (батьки деяких хлопців їх били, і вони зараз із якоюсь гордістю про те згадували, аж якось смішно)! Розповідали про домашніх тваринок, про менших братиків та сестричок; про те, що носили, і про те, як діставали своїх батьків; про компанії, з якими водилися, та де, як і з ким втратили цноту, і як воно було; про розбиті машини й поламані кістки; про спорт, яким займалися, і про власні музичні гурти. Скаржилися на зіпсовані канікули й дивакуватих родичів, на незвичних сусідів і вчителів, яких і любили, і не зносили. Джуд навіть не уявляв, що йому подобатимуться чужі одкровення. Реальні підлітки вели просте звичайне життя, а він і сам хотів про нього більше дізнатися, і розслаблено тепер сидів і слухав повчальні розповіді. А мовчанка, що була необхідністю і самозахистом, додавала йому самому таємничості й викликала інтерес до своєї особи.

— А що в тебе, Джуде, розкажи, — запитували на початку навчального року в нього.

А він уже навчився якнайкраще реагувати — знизував плечима і з усмішкою відповідав:

— У мене все так нудно, нема що й розказати.

І його вразило, як швидко товариші примирилися з такою відповіддю, та був вдячним за те, що вони більше цікавилися собою: насправді до чужих історій ніхто не прислухався, усі хотіли розповідати власні.

Однак не всіх влаштовувало те, що він замовчував про себе, і прізвисько виникло відповідне. Це сталося того року, коли Малкольм нарешті відкрив для себе постмрдернізм, а Джей-Бі все теревенив про те, що той спочатку навіть і поняття не мав, а сам не зізнавався, що теж погано на тому знався. Він тоді сказав:

— Ти, Малкольме, зараз не можеш вирішити, що є пост-чорношкірим. Спершу треба визнати, що ти був чорношкірим.

— Джей-Бі, ти такий дурень!

— А може, ти себе досі не можеш категоризувати, і жодні терміни навіть до тебе не підійдуть, — закінчив просторікування Джей-

Бі й повернувся до Джуда. А той ураз похолов. — Ось так само і Джуді. Ми його ні з ким не бачили, не знаємо його національності, нічого зовсім не знаємо. Він поза- чи постсексуальний, пострасовий, постособистісний, постминулий, — зараз він усміхався, певно показуючи, що він тільки жартує. — Він постлюдина, Джуд Постмен.

Малкольм підхопив:

Постмен. — Йому завжди було байдуже до того, що хтось від слів може відчувати незручність, він просто відволікав увагу від себе. У формі прізвиська те слово не при- і гало тоді, повернувся Вілем, почувши суть, лише закотив очі. **і тому запал Джей-Бі трохи стих, та все ж тут нікого не обдуриш: як би він не намагався власні незвичності приховати, прізвисько дуже пасувало. Він зрозумів, вони ж знані про те, що він якийсь дивний, а він переконав сам себе в і ому, що вдалося було переконати інших, що він такий, як \ 1 1 Він усе одно тусувався вечорами з друзями, сидів у них у кімнатах, хоч і знав про небезпеку, та його тягло до товаришів.**

Про їхні зустрічі він іноді думав як про уроки, про інтенсивний курс занять для заповнення прогалин у його знаннях; інколи під час них Джуд ловив на собі пильний погляд Вілема, і його вираз обличчя важко було визначити, і думав, про що ж той може здогадуватися? Часто спиняв свій намір щось йому розкрити. Може, то й було неправильно? Мабуть, добре було би перед кимось зізнатися, повідати, який насправді він далекий від тем хлопчачих розмов, від самої мови дитинства, що описувала їхні падіння і розчарування. Та враз спиняв себе; якщо не розумів тієї мови, то довелося би *пояснити власну мову.*

Проте якщо вже відкритися комусь, то тільки Вілемові. Джудові подобалися усі троє, що ділили з ним кімнату в гуртожитку, та довіряв він тільки Вілемові. Ще в притулку він колись визначив, що буває три типи хлопців: перший — це ті, що затівають бійки, і таким був Джей-Бі. До другого належав, без сумніву, Малкольм, такі, як він, у бійку не встрявали, але й не втручалися, щоб допомогти. Найрідкісніший тип, це такі друзі, які готові тебе

виручити, до них належав Вілем. Певно, і у дівчат було щось схоже, але Джуд замало з ними спілкувався, щоб знати.

Усе частіше він переконувався в тому, що Вілем щось знав. (А *що ж можна знати*? Час від часу вже сам із собою сперечався, підбирав розумні аргументи. *Ти ж, мовляв, просто шукаєш зачіпку для того, щоб про щось йому розповісти. А коли він знатиме, що подумає? Будь розумником, нічого не кажи, не втрачай самоконтролю.)* Звісно, що тут не було ніякої логіки. Ще задовго до коледжу він розумів, яким нетиповим було його дитинство, про це можна було здогадатися навіть прочитавши кілька книжок, та от до недавнього часу не здогадувався, яким насправді воно було далеким від нормального. Те знання і вражало, і ізолювало його, він не чекав, що хоч хтось здогадається про те, що з ним було, а якби й змогли, то лише через невиразні підказки, що кидав він сам, наче корова свої пляцки, великі бридкі прохання про допомогу.

Та все одно підозра його зростала, і важко було противитися, і він розумів, що коли-небудь щось має розповісти, це було вже легше, ніж постійно ігнорувати розпитування.

Одного вечора в кімнаті гуртожитку були всі четверо. Йшов третій рік навчання, і все рідкіснішими ставали такі моменти, щоб усім було затишно й дещо сентиментально від товариства один одного, від їхнього дружнього братерства. Вони і справді були нерозлучним товариством, а він, як не дивно, теж був його частиною. Хлопці мешкали тоді в гуртожитку, в будівлі під назвою «Гуд Хол», і товариші називали їх хлопцями з Гуду. У кожного з них були й інші друзі (найбільше — у Вілема й Джей-Бі), та лишалися найвірнішими їхньому братству чотирьох, чи просто любили так думати. Особливо цю вірність один одному ніколи й не обговорювали, та їм подобалося створення якогось ніби кодексу дружби, який їм приписували.

Того вечора закусили всі піцою - замовив Джей-Бі, а оплатив Малкольм. Джей-Бі пригостив травичкою, а за вікном падав дощ, потім злива змінилася градом, що сипав і тарабанив у вікно, і вітер рвав не припасовану раму, і так затишно й щасливо почувалися вони всередині. Друзі передавали по колу самокрутку,

Джуд ніколи ще й разу не затягнувся: занадто був стурбований тим, що тоді під кайфом утратить самоконтроль і щось не те зробить чи скаже, але все одно димок заповзав у ніздрі, застилав очі, тулився, немов яка тепла лагідна звірючка. За їжу заплатили інші, тому він, як завше, з'їв дуже мало і був досі голодним. Залишилося ще два шматки на тарелі, він усе дивився на них, а потім змусив себе підвести погляд. І однаково почувався всім задоволеним. Подумав собі: так і заснути можна, то й розтягнувся на ліжку, накрився Малкольмовою ковдрою. Приємна втома огортала тіло, а в ті дні він часто стомлювався: забагато зусиль удень ішло на те, щоб видаватися нормальним, до ночі вже енергії майже не лишалося. Добре розумів, що іноді здається якимось беземоційним, холодним, нудним, але добре, що вони, ті почуття, приховували те, що в ньому насправді причаїлося. Десь удалині зараз долинала до нього суперечка Малкольма й Джей-Бі про природу зла.

— А я кажу, якби ти почитав Платона, то так не говорив би.

— Ага, ну так що у Платона?

— Ти читав Платона?

— Я не розумію...

— То читав?

— Ні, проте...

— Ага, то бачиш? Бачиш? — Малкольм аж підстрибував на місці, тицяючи пальцем у друга, а Вілем розреготався.

Коли Малкольм був під кайфом, то ставав трохи дурнуватим і водночас дуже педантичним, і тоді вони утрьох вдавалися у філософські розумування з ним, про що вони були — того вже на ранок Малкольм й пригадати не міг. А зараз уже Вілем з Джей-Бі про щось заговорили, а про що, і не розібрати, він уже був занадто сонним. Та ось крізь туман донеслося:

— Джуде!

— Та? — пробурмотів, не розплющуючи очей.

— Я маю тебе дещо спитати.

Цієї миті щось усередині напружилося, встало напоготові. Часто Джей-Бі виявляв надзвичайну здатність ставити такі запитання чи доходити таких висновків, що були і вражаючими, і

незручними. Навряд чи він мав на думці щось зле, та Джуд уже починав замислюватися, що ж там відбувалося у підсвідомості Джей-Бі. І не знаєш тоді, який він справжній: чи це той Джей-Бі, що якось учепився до дівчини з гуртожитку й запитував, як воно, бути однією з потворних близнючок (бідолашна Тріша Парк вискочила геть); чи той друг, що став свідком жахливих нападів болю у Джуда, коли він, мов еквілібрист, балансував між станом забуття і свідомості; чи той, що серед ночі з п'яним дружком подався до парку й повернувся з букетом зірваних з куща гілочок розквітлих магнолій.

Джуд обережно поцікавився:

— То що?

Джей-Бі поволі почав, набравши більше повітря:

— Так от, ми вже так давно один одного знаємо...

— Та ну? — з удаваним здивуванням устряв Вілем.

— Вілеме, заткнися! Всі ми хочемо знати, що з твоїми ногами?

— Та ну, Джей-Бі, ми ж не... — почав було Вілем, та тут втрутився вже Малкольм, який часто нелогічно ставав на бік Джей-Бі, особливо напідпитку:

— Ми трохи ображені, Джуде. Ти що, нам не довіряєш?

— Господи, Малкольме, — мовив Вілем, потім фальцетом пискнув, перекривляючи його: «Ми трохи ображені!», - та ти говориш, як дівчисько, Малкольме, це справа Джуда.

Ну, а це ще гірше. Знову Вілем, завжди тільки Вілем захищає його, та ще й проти Малкольма й Джей-Бі! Зараз він ненавидів усіх трьох, хоч і не було за що. Вони - його друзі, його перші друзі, а дружба передбачає, що потрібно ділитися і вподобаннями, і часом, і грошима, і інформацією — завжди. Хоча він не міг поділитися грошима. Він нічого не міг дати друзям, він сам нічого не мав. Не міг навіть позичити Віле- мові светра, так як той позичав йому, не міг віддати позичені в Малкольма сто доларів, не міг навіть стати у пригоді колись Джей-Бі під час переїзду, як той допомагав.

— Ну, гаразд, — почав він говорити і зауважив, як всі троє, і Вілем теж, тихо застигли, слухаючи його. — Тут немає нічого цікавого, — очі він досі тримав заплющеними. Якось легше буде сказати про це, не дивлячись ні на кого, та й не знає, чи сам витримає

таку розмову. - Це був автомобільний наїзд, мені тоді було п’ятнадцять. За рік до вступу сюди.

Джей-Бі тільки й сказав:

— Ох... — настала пауза, в кімнаті ніби змінилася атмосфера, хлопці враз ніби протверезіли. Джей-Бі продовжив: — Мені шкода, друже. Це кепсько!

— І що, раніше ти ходив? — Малкольм так запитував, ніби він зараз і ходити не може; так, сумно, соромно - отже, вони й ходьбою не вважають те, як він рухається зараз.

— Так, - відповів Джуд, хоч, може й не те вважали нормальним ходінням. — Колись я і крос міг пробігти.

— Та ти що, — це вже Малкольм, а Джей-Бі співчутливо мугикнув.

І тільки Вілем не сказав нічого, але Джуд не смів зараз очі розплющити і глянути на нього.

Ну от, пояснення з’явилося, дійсно, це було необхідно. (Мабуть, іншим справді було дуже цікаво, що ж у нього з ногами. Он Тріша Парк потім підходила й казала, що завжди думала, що в нього церебральний параліч. І що він їй мав сказати?) І якось так після розказувань-переказувань пояснення Джудових проблем звелося до автомобільної аварії з п’яним водієм.

Колись їхній професор математики доктор Лі говорив:

— Найпростіше пояснення є завжди найправильнішим.

Той принцип узяти б і припасувати сюди, але ні, не підходить. Математика — то зовсім інше, все інше в житті так не спростиш.

Однак, на диво, його пояснення всіх влаштовувало, лишалося тільки підтримувати загальну думку про аварію. Та чи через власну тупість, чи через гордість він не хотів ухопитися і триматися на найлегшому для нього шляху: він знав, що то не була випадкова аварія.

Якось він помітив ще одне. У нього стався дуже принизливий і тяжкий напад просто в бібліотеці, він щойно закінчував чергування, а Вілем завершив заняття раніше і разом із бібліотекаркою, доброю освіченою жінкою, яка йому навіть подобалася, занесли його до кімнатки для відпочинку. Панував стійкий солодкуватий запах пересмаженої кави, він здався тоді таким різким і аж дражливим, що він мало не виблював. Він

почув, як місіс Іклі запитала у Вілема про його ноги, і той пояснив:

— Автомобільний наїзд.

Ці слова досягли Джудових вух здалеку, ніби з далекого берега чорного озера. А тільки вночі він уже зрозумів: його друг вжив саме слово *«наїзд»*, а не *«аварія»*. Це що, спеціально? Що ж Вілем знає? Це так занепокоїло Джуда, що він обов язково про те запитав би, та Вілем тоді пішов на ніч до подружки.

Він відчував: зараз був сам. Кімната належала йому одному. Нашорошена істота в грудях, яку він завжди уявляв як легесенького, досвідченого, завжди готового стрибнути в разі небезпеки лемура, який постійно сканує околиці в пошуках небезпек, зараз заспокоїлася та вляглася. У такі години коледж йому найбільше подобався: зараз у тепленькій кімнаті, а завтра їстиме тричі на день, їстиме досхочу, ходитиме на уроки, його ніхто не зобидить і не примусить нічого робити проти волі. Десь поруч друзі, а він ще один день прожив і не розкрив своїх таємниць, іще один день постав між тим ним, яким він був колись, і тим, яким був зараз. Ну, здається, таке завершення дня заслуговує на гарний сон, він і зробив це, заплющив очі, потім прокинеться, і настане у **світі новий день.**

Ідею вступити до коледжу заронила в Джудові Ана, його перший і єдиний соціальний працівник, перша людина, котра його не зрадила, — вона була переконана в тому, що він зможе вступити, і він вступив. Говорили про коледж і інші, та лише вона наполягала. І промовляла свою улюблену фразу: — Я не розумію, чому б і ні.

Вони обоє сиділи у дворику Аниного будинку і їли банановий хлібець, який спекла її кохана. Не любила вона бути на природі (занадто незручно, та ще й комашня!), як полюбляла сама казати, та коли він обережно запропонував піти надвір, адже не знав, наскільки розширені межі її терпіння щодо нього, вона сплеснула долонями по поручнях крісла, в якому сиділа, і виголосила:

— Я не розумію, чому б і ні, — а тоді гукнула до подружки, яка на

кухні готувала лимонад: — Леслі! Винесеш нам надвір!

Перше обличчя, яке він побачив у лікарні, коли розплющив очі, було її. Він довго не міг пригадати ні де він, ні хто він, ні що з ним сталося, а тоді над ним виплило обличчя і виникли слова:

— Ну, ну, він прокидається.

Здається, що вона була там увесь час, бачив її щоразу, коли виринав з небуття. Часом це був день, тоді до вух долинали звуки лікарняного життя — скрипіння капців медперсоналу, гримотіння візочків, деренчливі оповіщення по інтеркому — і знову поринали вдалечінь, коли він впадав у забуття. А бувало, прокидався вночі, й навколишня тиша не давала пригадати одразу, де він і чому ж він тут, потім спогади поверталися, але не ставало легше щоразу згадати. А часом нечітка пора десь між днем і ніччю огортала невловимим запорошеним світлом, і виникали думки про небеса, мабуть, колись і попаде на них, може, тут його шлях уже скінчився. І чувся голос Ани, і він пригадував те, чому він тут, і знову хотілося заплющити очі.

У ті хвилини не говорили вони ні про що. Жінка запитувала, чи не голодний, давала бутерброд, не слухаючи його відповіді. Питала за те, чи боляче, і за те, як сильно болить. При ній він пережив і перший страшний напад. Біль був жахливим, хтось наче змією пробрався до хребта й загріб, струснув усі нерви. А хірург згодом пояснював, що для його організму травма була таким шоком, що від нього потім ніколи не звільниться. Лікар добре підібрав слова, щадив хлопця.

— То ви кажете, що він страждатиме тепер усе життя? — запитала Ана гнівно, і він за це був їй вдячним — у самого на злість не ставало сил, був аж занадто наляканим.

— Якби ж то я міг сказати «ні!», — а потім лікар звернувся до нього. — Напади не обов'язково будуть такими сильними. Хребет має гарну здатність загоюватися.

Коли за два дні почався новий напад, почув Анин голос, спочатку далекий, а тоді раптом страшенно близько, він просто ввірвався в мозок:

— Джуде, тримайся за мою руку.

А тоді голос розтікся і зник, та він міцно вхопив її руку й так стискав долоню, що відчув, як було пальці дивно перекрутилися, відчув кожнісіньку кісточку, їхній рух у власному потиску, вона здалася зараз тендітною і таємничою, хоч ніколи такою не була, ні зовні, ні в поведінці.

— Порахуй, — вона наказала, коли був третій напад, і він знову і знову рахував до сотні, відсовуючи зростаючий біль на задній план. У ті важкі дні до того, як зрозумів, що тілу легше, коли лежиш спокійно, він часто борсався в ліжку, мов викинута на дно човна рибина, шукав, за що вхопитися в пошуках порятунку, крутився на незручному лікарняному матраці, відшуковуючи позу, при якій болі зменшаться. Коли намагався лежати тихенько, то часом розумів, що видає сам якісь тваринні звуки, за заплющеними очима ховався ліс, наповнений совами, оленями та ведмедями і їхніми скриками, уявляв себе поміж них, кимось із них, то вже виходило, що ті звуки, які він видавав, це ніби звичайний саундтрек до лісового життя.

Коли напад минав, Ана давала Джудові водички у склянці з соломинкою, щоб йому не доводилося підводити голову. Підлога внизу здавалася хиткою і згорбленою, його часто нудило. На океані йому не випало побувати, але тоді він відчував, що такою і буває хитавиця: водяні потоки підштовхують лінолеум у палаті, і він береться брижами-хви- лями. Він ковтав воду, а жінка говорила в цей час: «Молодець! Давай ще. Стане краще», і він кивав, адже не міг собі уявити життя, якщо не покращає. У той період дні перетворилися на години: години без болю і години з ним, а їхній розклад був непередбачуваним, і він втрачав контроль над своїм (та де там своїм — тільки й слово, що його) тілом, воно виснажувало його, а тому він спав і спав, і дні минали без сенсу.

Перегодя йому стало простіше пояснювати іншим, що сильно болять ноги, насправді це було не так: боліла спина. Іноді вже міг і передбачити початок різкого спазму, що пошле біль від хребта до однієї ноги чи до другої, біль скидався на розпечений дерев'яний кілок, що встромили в спину, причиною могли стати різкі рухи, підняття тяжкого, потягування вгору чи й звичайна втома. Бувало, що передбачити не міг. А часом йому передувало оніміння

або поколювання, яке вже бувало аж приємним, легеньким і тонким, просто як натяк, відчуття електричного поколювання вгору і вниз уздовж хребта; тоді він знав, що варто полежати й перечекати, бо від цього вже не втечеш, не уникнеш його. Та часом біль просто навалювався, це було найгірше, адже доводилося боятися, що може початися у зовсім недоречний час. Перед кожною зустріччю з людьми, перед співбесідами, перед судовими засіданнями він молив і благав власну спину заспокоїтися, без ексцесів пронести його в найближчі кілька годин. Та до цього було ще далеко, а зараз він отримував життєві уроки від кожного нападу, години складалися в дні, місяці, роки.

Минали тижні, і Ана приносила для нього книжки, просила написати назви тих, які його цікавили, — мала замовити їх у бібліотеці й принести — та він був занадто скромним. Добре розумів, що вона — просто прикріплений до нього соціальний працівник. А вона наважилася розпитати його про те, що ж із ним трапилося лише після того, як лікарі повідомили, що за тиждень вийматимуть із ніг спиці.

— Я не пам'ятаю, — відповів він.

Тоді це була його звична відповідь, звісно, то була неправда: в пам'яті неочікувано виникали дві фари яскравого світла автомобіля, що мчав прямо на нього, а він примружувався і відкидав голову вбік, неначе так намагався уникнути непоправного.

А Ана чекала:

— Та, Джуде, все гаразд. Ми приблизно знаємо, що сталося, але коли-небудь ти маєш розказати, нам треба про це поговорити.

Тут вона запитала, чи пам'ятає він, як вона було вже розпитувала його про все. То, певно, сталося зразу після операції, коли був ще під наркозом, чи що — він такої розмови геть не пам ятав, він шкодував, що наговорив їй багато, мабуть не лише про наїзд, а й про поневіряння давніші, що ж тоді Ана про нього подумала?

Він поцікавився, скільки ж він їй розповів.

— Досить, — відповіла вона, — щоб я дізналася, що таке пекло, і що ті покидьки мають у нього потрапити.

Вона говорила без злості, та слова були сповнені гніву, і він аж очі заплющив, наляканий; невже це події його — його! — життя так можуть когось вразити?

Ана супроводжувала його під час переїзду до його нового дому, його опікунів, — родини Дуґласів. Вони ще мали двох дівчаток, яких удочерили раніше. У восьмирічної Розі був синдром Дауна, а дев'ятирічна Агнеса страждала на розщеплення хребта. Вона без сторонньої допомоги не могла пересуватися, а він у своєму кріселку на коліщатах вільно їздив по будинку завдяки цілій системі негарних, та надійних пандусів.

Ці Дуґласи були лютеранами-євангелістами, та його ходити до церкви не примушували. Ана йому казала:

— Вони хороші люди. Тебе не тривожитимуть, ти будеш у них в безпеці. Заради приватності й гарантованої безпеки вже можна стерпіти молитву перед обідом, чи не так? — Ана з усмішкою дивилася на нього. Він у відповідь кивнув. — А мені ти можеш телефонувати, щоб погомоніти про грішне.

Насправді Ана про нього більше піклувалася, ніж Дуґласи. У них він спав і їв, пан Дуґлас сидів під дверима, готовий прийти на допомогу, коли Джуд тренувався користуватися милицями у ванній, бо досі не міг устояти на ногах, приймаючи душ, навіть спираючись на ходунки. Але на огляд до лікарів його найчастіше відвозила Ана; коли він пробував ступити перші самостійні кроки на задньому дворі, вона з цигаркою в зубах спостерігала за ним; саме вона й примусила його записати свідчення проти доктора Трейлора й уберегла його від привселюдних свідчень у суді. Він казав тоді, що зможе приїхати, та Ана заперечила, мовляв, ти ще до цього не готовий, а проти Трейлора і так стільки назбиралося, що його запроторять за ґрати на довгі роки, і він з полегшенням зітхнув: не доведеться тепер вимовляти уголос те, що й не знав, як правильно назвати, а головне, не доведеться знову побачити того Трейлора. Написав Джуд, нарешті, і свої свідчення, намагався все передати простими словами, а коли записував, то уявляв собі, що то все про когось чужого, з ким колись знався, та вже ніколи не зустрінеться знову. Ана прочитала безпристрасно, кивнула йому.

— Гаразд, — кинула, склала аркуші до конверта, додала ще: —

Добре зробив, — а тоді раптово залилася слізьми; щось намагалася сказати, та ридала так гірко й не могла спинитися, що він не розумів нічого, а тоді пішла. Уночі зателефонувала й вибачилася перед ним.

— Вибач мені, Джуде! Це так непрофесійно з мого боку. Я прочитала все і просто... — трохи помовчала і глибоко вдихнула. — Таке більше не повториться.

Коли лікарі повідомили, що він занадто слабкий, аби ходити до школи, саме Ана знайшла для нього репетитора, і він закінчив шкільний курс. Потім почала розмови про коледж, говорила:

— Ти ж дуже розумний, ти це знаєш? Ти ж можеш вступити куди завгодно. І твої вчителі в Монтані теж так вважають, я з деким із них розмовляла. Ти вже подумав, куди піти? Куди б ти вступав? — і коли він відповів, уже приготувавшись до її сміху, то почув: — Я не розумію, чому б і ні?

— Ви думаєте, такого, як я, приймуть?

Знову вона не сміялася.

— Ти, щоправда, не отримав усієї належної, я маю на увазі традиційної, освіти, — усміхнулася до нього, — та всі твої тести відмінні: може, ти сам не розумієш, але ти знаєш набагато більше за інших, та за всіх своїх однолітків, — тут вона вже зітхнула. — Хоч за щось ти можеш бути вдячним брату Люкові. Отже, чому б і ні?

Ана йому допомагала в усьому: написала рекомендаційного листа, дозволила на своєму комп'ютері надрукувати вступний твір (у ньому він не згадував про останній рік, а описав, як колись він у Монтані вчився збирати паростки гірчиці і гриби). Вона ж заплатила вступний внесок за Джуда.

Його прийняли до коледжу як стипендіата, те й передбачила Ана, і він сказав, що всім зобов'язаний їй.

— Дурниці! Ти все сам зробив, — прошепотіла, бо тоді вже захворіла.

Згодом він перебирав у пам'яті попередні місяці й виявляв, як при спалаху ліхтарика, легкі ознаки хвороби. Яким же він був дурним, думав лиш про себе, нічого не помічав: вона втрачала вагу, очі пожовкли, була такою слабкою — а він що? — просто

казав: «Вам не варто курити». Це було за два місяці, він уперше так робив: давав пораду, навіть наказ. Ана відповіла: «Твоя правда», і примружила очі, дихала важко, а коли він зітхнув, то уста скривились у посмішці.

Та вона й тоді не здавалася, час від часу зверталася до хлопця:

— Джуде, нам з тобою треба все обмізкувати. — А він хитав головою, то Ана вела далі: — Тоді завтра. Обіцяєш мені? Завтра про все поговоримо.

Одного разу він пробурчав:

— Я не розумію, чому треба все обговорювати.

Він знав, що вона вже перечитала його особисту справу — переслали її з Монтани, уже знала, ким він був. Відповіла йому спокійно:

— Я одне зрозуміла: про таке тобі треба виговоритися, і відразу, доки спогади ще свіжі, а то тоді ніколи не зберешся. Я навчу тебе, як це зробити. Бачиш, чим довше ти чекатимеш, тобі ставатиме все важче, а всередині ті речі тебе все більше роз'їдатимуть, і ти думатимеш, що сам в усьому винен. І звинувачуватимеш себе несправедливо.

Він і не знав, що на таке відповісти, а наступного дня вона взялася за своє, і він похитав головою й відвернувся, хоч вона і зверталася до нього.

— Я надто довго дозволяла тобі не розповідати, сама винна. Зроби це заради мене, Джуде, — просила вона перегодя.

Та він не міг. Неможливо підібрати мову, слова, щоб навіть їй довіритися. І не хотілося знову ті роки переживати навіть подумки. Він мусив про них забути, вдати, що їх не було.

Настав червень, Ана вже й сидіти не могла, настільки ослабла. Він знав її всього чотирнадцять місяців, і ось не він прикутий до ліжка, а вона.

Не раз удома вони лишалися удвох, Леслі працювала у лікарні в денну зміну дуже часто.

— Послухай, — Ані важко було говорити, від курсу терапії горло пересихало, вона здригалася. Він потягся, щоб піднести їй води, та вона відмахнулася нетерпляче. — Перш ніж ти поїдеш, Леслі повезе тебе по крамницях, я уже склала список того, що тобі

знадобиться. І не сперечайся, Джуде, у мене немає сил, — додала, коли він було запротестував.

Ковтнула слину. Він чекав.

— У коледжі ти досягнеш успіхів. Ти розумієш, що інші студенти почнуть розпитувати про те, як ти ріс?

— Та трохи, — про це тільки й думав.

— Ага, — вона буркнула, лежала із заплющеними очима. Не вірила йому. Та враз розплющила очі й запитала: — То що ти збираєшся їм сказати?

— Я не знаю, — оце вже довелося визнати.

— Ну так от, — зараз Ана говорила поволі, часто спиняючись. — Тобі все ж таки доведеться знайти спосіб розповісти комусь про все, що з тобою було, якщо ти хочеш бути з кимось по-справжньому близьким. Що б не було в твоєму житті — тобі нічого соромитися, ти ні в чому не винен. Ти це пам'ятатимеш?

Уперше вони так щиро обговорювали не лише те, що було торік, а й давніші події. Джуд відповів:

— Так.

— Пообіцяй мені, — вона дивилася на нього дуже пильно.

— Обіцяю.

Але й тоді він їй не зміг повірити. Вона лише зітхнула:

— Треба було тебе розговорити.

Такими були її останні слова, звернені до нього. А за два тижні, 3 липня, її не стало. За тиждень відбулася поминальна служба. Він уже тоді влаштувався на роботу до пекарні на ліго. Намагався про неї не думати, сидів ото десь усередині та начиняв тістечка фонданом, а після похорону засиджувався допізна, покриваючи пласти тортів яскраво-рожевою глазур'ю.

А в кінці липня вже виїхали Дуґласи, голова родини отримав добру роботу в Сан-Хосе, із собою забирали Агнесу, а Розі удочерила нова родина. Дуґласи подобалися Джудо- ві, та коли вони попросили його тримати з ними зв'язок, він знав, що цього не робитиме — з таким відчаєм прагнув він утекти від теперішнього й усього минулого життя, захотів бути там, де його ніхто не знатиме і він не знатиме нікого.

Його поселили в тимчасовий притулок. Він відмовлявся, спочатку наївно понадіявся, що зможе спати в кімнатці при пекарні, був уже досить дорослим, щоб жити самостійно, за два місяці він усе одно поїде, та ніхто до нього не прислухався. Притулок був державним дитячим будинком, наче сірий вологий вулик, населений дітьми, яких не вдалося влаштувати в сім'ї; причини були різними: чи то вони щось вкоїли, чи то з ними кепсько поводилися, чи через вік.

Коли настав час від'їзду, йому дали тут трохи грошей, щоб купив собі чогось. Тут ним трохи навіть пишалися, і згодом оголошуватимуть його прізвище як результат власного успіху, адже він направлявся до коледжу, причому одного з найкращих. А Леслі тоді його повезла до армійського торговельного центру. Він походжав відділами, обирав ту чи іншу річ і гадав, чи він обирає те, що слід, чи ні: що ж йому знадобиться? Два светри, три сорочки з довгими рукавами, штани, сіра ковдра, що нагадувала про вугрувату лаху на диванчику в притулку.

Ніяк не йшло з голови, що він пропустив щось важливе, щось там у списку мало бути ще, Ана ж казала, а тепер він ніколи не дізнається. Ночами Джуд прагнув пригадати список, ще більше хотів його побачити, ніж її саму. Писала вона на жовтих аркушах із нотатника, який лишився ще з роботи — працювала колись юристом, і завжди механічним олівцем, смішно в кожному слові виводила великі літери. Він бачив їх уві сні і, розібравши слово, радів: «Ага! Це і є те, що мені потрібно, я так і знав, і Ана знала!» А зранку вже не міг пригадати, що ж там було. В такі хвилини він уже жалкував, що взагалі її зустрів: так мало пробула поруч, краще б її не знати було взагалі, ніж знати і втратити.

Йому передали квиток на автобус, що їхав на північ, на станцію прийшла його проводжати Леслі. Усі свої малі статки він спакував до двошарового чорного мішка на сміття, а тоді до великого рюкзака, який купив у крамниці Морського флоту. Всю дорогу глядів у вікно, не думаючи ні про що, сподівався, що спина його не підведе. Усе обійшлося.

До кімнати в гуртожитку він заселився першим. А коли прибув другий хлопець — Малкольм — у супроводі батьків, і взялися

вони заносити валізи та книжки, колонки та телевізор, телефони та комп’ютери, холодильник та ще купу якихось ґаджетів, його охопив неприємний страх, він переріс у гнів (знову несправедливо) на Ану: як це вона примусила його повірити, що він годиться для такого? Що він про себе говоритиме? Чому ж вона не сказала, яким бідним, бридким, кривавим, брудним ганчір’ям насправді було його власне життя? Як вона могла примусити його повірити, що йому тут місце?

Минали місяці, це відчуття притупилося, та ніколи не зникало, а наче покрило його всього плівкою плісняви. Щойно він змирився з усім, та от нова проблема виникла: Ана була першою й останньою людиною в його житті, якій не було погреби щось пояснювати. Вона знала: все життя, вся біографія викарбувана на його шкірі, у плоті, в кістках. От їй не треба було розповідати, чому він носить сорочки тільки з довгими рукавами, як би спекотно не було, чому він не любить, щоб до нього торкалися, і що сталося з ногами та спиною. Вона вже знала. З ким завгодно, та не поруч із нею, він відчував постійну тривогу, пересторогу, ця пильність його вже виснажувала, вона в’їлася настільки, що, як добра постава, стала вже звичкою. Якось вона потяглася до нього, а для чого, зрозумів пізніше: та ж хотіла просто пригорнути! А він, ніби захищаючись, рефлекторно затулив руками голову. Він тоді засоромився, та завдяки їй не почувався дурним чи надвразливим. Це були її слова:

— Я ідіотка, пробач. Обіцяю, більше жодних різких рухів.

Її не стало, і його тепер ніхто не знає. Усі папери, звіти десь замкнені. Останньою ланкою зв’язку з Аною стала листівка на Різдво від Леслі, вона її переслала через комітет у справах студентів. Джуд не відповів, а за кілька днів і викинув геть листівку. І про Леслі відтоді й не чув. Настало нове життя. Він був налаштований на те, щоб не зруйнувати його.

Проте час від часу думками він повертався до останніх розмов з Аною, і навіть сам із собою їх розігрував уголос. Уночі товариші засинали, хоч і не всі одночасно, хто де — поряд, над ним. «Не дозволь мовчанці стати звичкою, — Ана попереджала перед смертю. І ще: — Не треба приховувати гнів, у ньому немає зла».

Він завжди вважав, що Ана помилялася щодо нього, він не такий, як вона думала про нього. Якось сказала: «Твоя доля, хлопчику, - стати великим». Хотілося в те вірити, та не виходило. В одному вона таки мала рацію: ставало все важче. І він справді звинувачував самого себе. Намагався не забувати власної обіцянки, та день за днем вона все віддалялася і лишилася лише згадкою, як і сама Ана, улюблена героїня давно прочитаної книжки.

— На світі є два типи людей, — казав суддя Салліван, — ті, які вірять, і такі, що не вірять. У цій судовій залі ми цінуємо віру. Віру в усе.

Він частенько робив цю заяву, а тоді важко зводився на ноги (бо був дуже гладким) і тупцяв з кабінету. Звичайно в кінці роботи Салліван ішов зі свого кабінету і заходив до них — референтів, що сиділи за конторками, і брався вести перед ними свої повчальні, туманні бесіди, які перебивав значущими паузами, неначе виступав перед писарями, які мали занотовувати кожне слово. Клерків було троє, і жоден з них не конспектував його промов, навіть Керіґен, один із тих, хто щиро вірить, і найконсервативніший з їхньої трійці.

А потім, як суддя виходив, вони з посмішками перезиралися, а Томас з виразом безпомічності й вибачення зводив брови. Томас також був консерватором, але вдумливим, як полюбляв сам нагадувати, і «факт, що я маю це підкреслювати, аж вганяє в депресію».

Вони з Томасом почали працювати на суддю в один і той самий рік: Салліван мав таку собі пошукову групу, неформальну, і коли один з групи — його викладач, спеціаліст із торгово-промислових організацій, Гарольд, старий товариш судді, навесні, в другий рік навчання підбив його на те, щоб він погодився пройти співбесіду, він погодився. У колі суддів Саллівана знали як такого, що завжди брав до себе в штат хоч одного помічника, чиї політичні погляди суттєво відрізнялися від його власних, і бажано дуже. (Останній ре- ферент-ліберал перейшов працювати до групи боротьби за

право на суверенність гавайців, яка ратувала за від'єднання Гавайських островів від США. Такий поворот у кар'єрі суддя сприймав з апоплектичним задоволенням.)

Гарольд аж якось задоволено говорив:

— Салліван мене ненавидить. А тебе візьме на роботу, щоб мене позлити, — щоб не звучали слова образливо, він посміхнувся. — І ще тому, що ти — найкращий зі студентів, яких я коли-небудь навчав.

Він опустив очі долу: перед іншими професор його часто хвалив, і дуже рідко у вічі.

— Я не впевнений, чи досить для нього ліберальний, — відповів він. З самим Гарольдом вони багато в чому не сходилися думками й часто сперечалися про різні точки зору, про трактування законів, про їхнє практичне застосування. У відповідь Гарольд пирхнув і мовив:

— Повір мені, досить.

І а коли він наступного року поїхав до Вашингтона до судді на співбесіду, той про закони й політичну філософію не говорив так ревно і детально, як він очікував.

— Я чув, ви співаєте, так? — запитали його. Після години розпитувань про саме навчання і предмети (Салліван відвідував ту саму юридичну школу), про посаду редактора статей у юридичному віснику (суддя теж колись ним був) і про враження від останніх судових процесів.

— Так, - відповів, дивуючись, звідки ж той знає. У співі він знаходив собі душевний комфорт, але дуже рідко співав у чужій присутності. Невже хтось почув, як він наспівував у офісі Гарольда? А може тоді, коли вночі співав у юридичній бібліотеці: йому там подобалося, її простір був спокійним і тихим, як у церкві. Невже там?

— Заспівайте щось для мене.

— А що би ви хотіли послухати, сер? — зараз він нервував би набагато більше, але його попередили, що, беручи когось на роботу, суддя влаштовує щось на кшталт прослуховуван- ня, він любитель опери, а ще Джуд чув таку байку, що попереднього претендента той примусив жонглювати.

Суддя притулив гладку руку до пухких вуст, подумав і відповів:

— Гм-м-м. Заспівайте щось таке, що мені про вас розповіло б.

Він замислився на мить, а тоді взявся до співу. Самому стало дивно, що ж він обрав, адже Малера не дуже любив, та й пісня «ІсЬ Ьіп бег \Ае11 аЬЬапбеп §екошшеп» була складною для виконання, повільною, сумною й трагічною, вона не підходила тенору. Та все одно, йому подобався вірш, а вчитель співу з коледжу охарактеризував цю поезію як «другосортний романтизм», а він вважав, що це не так, а винен поганий переклад. Звичайно перший рядок перекладали як «Я утрачений для світу», а він же розумів так: «Я став утраченим для світу», і тоді бачив її не такою жалісною та мелодраматичною, тоді в ній бачив уже більше гідності й рішучості. ***«Я став утраченим для світу, / В якому одно змарнував так багато часу»*****. Він не був художником, а пісня саме про нього, та**

він повністю розумів концепцію втрати, втрати себе самого для світу, коли ти відступаєш, зникаєш в інший вимір, туди, де безпечно, твої пошуки утечі й відкриттів переплітаються. ***Для мене не важливим буде,***
Чи світ повірить, що я справді вмер.
Я не поясню, не заперечу,
Бо насправді я йому вже не належу.

Джуд скінчив пісню і розплющив очі: суддя сміявся і аплодував.

— Браво! А знаєте, я сказав би, що ви невдало обрали собі професію, — він засміявся знову. — Де ви навчилися так співати?

— У братів-монахів, сер.

— А-а, хлопчик-католик? — суддя аж підвівся важко у своєму кріслі, готувався до приємних слів.

— Мене виховували католиком...

— А зараз вже не католик? — тут Салліван спохмурнів.

— Ні, — роками Джуд позбавлявся від нотки шкодування в голосі.

А Салліван уже несхвально гмукнув і додав, коли взявся переглядати резюме:

— Ну, чого б там вас не навчали, та напевне, що та наука вас хоч трохи захистить від того, що кілька років напихав вам у голову

той Гарольд Стайн. Ви його науковий асистент?

— Так, понад два роки вже.

— Такий добрий розум пішов нанівець, — і кого ж це він мав зараз на увазі: його, Джуда, чи Гарольда? — Ну, дякую, що прийшли. З вами зв'яжуся. А ще дякую за пісню, такого чудового тенора я не чув уже давно. Ви впевнені у виборі подальшого шляху?

Тоді він ще усміхнувся, і то востаннє бачив він, щоб так щиро й так приємно усміхався суддя Салліван.

У Кембриджі він переповів цю бесіду Гарольдові, і той аж перепитав: «Ти співаєш?» — так здивовано, ніби він повідомив, що літав. Та він був упевнений, що його не візьмуть на роботу. Але ось за тиждень зателефонував Салліван: посаду він отримав. Гарольд, на відміну від нього, не був здивований: «Я ж казав».

Прийшов наступного дня він до Гарольда, а той йому й каже, уже й пальто вдягнув:

- **Сьогодні звичайна робота почекає, поїдеш зі мною у справах, допоможеш.**

Незвично, та Гарольд сам був незвичайним. На виході він вийняв ключі і знову до Джуда:

- **За кермо хочеш?**
- **Звісно, - відповів Джуд і подався на місце водія. Саме на цій машині він і вчився їздити рік тому, Гарольд сидів поруч з ним і був набагато терплячішим, ніж у класах. Говорив: «Добре, Джуде, давай трохи попусти зчеплення! Так, ось так!»**

У невеличкій дорогій крамниці чоловічого одягу, що стояла поблизу площі, де в останній рік навчання підробляв Ві- лем, Гарольд мав поміняти кілька сорочок.

- **Підеш зі мною, допоможеш нести, - сказав йому.**
- **О Господи, Гарольде, та скільки ж ти сорочок купив?**

У незмінному гардеробі викладача були всякі блакитні й білі сорочки, на зиму мав коричневі вельвете, на весну й літо — льняні брюки, ще носив светри різних відтінків зеленого та синього.

- **Та тихо ти.**

У крамниці він чекав на Гарольда, котрий пішов за продавцем, переглядав розкладені на вітрині краватки, такі акуратненькі й сяючі, як тістечка. Він сам носив перешиті старі Малкольмові

бавовняні костюми й за дві літні практики уже їх зносив, а для співбесіди з Салліваном позичив у сусіда по гуртожитку інший, з тонкої вовни, і тепер намагався обережно рухатися і відчував, що він для нього завеликий, а ще, яка витончено приємна його вовна.

Почувся голос Гарольда:

— Ось він.

До нього підійшли Гарольд і маленький чоловічок із кравецькою стрічкою, накинутою навколо шиї, мов змія.

— Йому знадобляться два костюми: темно-сірий і темно-синій, з десяток сорочок, кілька светрів, краваток, шкарпетки, черевики. У нього немає нічого, — при цьому він кивнув Джудові й договорив: — Це — Марко. А я повернуся за кілька годин.

— Зачекай, Гарольде, що ти робиш?

Джуде, ти ж маєш щось носити. Я хоч у таких питаннях не дуже розбираюся, але в оцьому, що на тобі, до Салліван нема чого й потикатися.

Джудові було ніяково: цей його одяг, його власна невідповідність, та ще Гарольд такий щедрий... Він сказав:

— Та я знаю. Але, Гарольде, я не можу погодитися.

Гарольд не дав йому договорити, підійшов упритул і вів своє:

— Джуде, прийми це, ти заслужив. Та це просто необхідно, я ж не хочу, щоб ти осоромив мене перед Салліваном.

І взагалі, за все я заплатив наперед, мені ніхто грошей не поверне, чи не так, Марку?

— Так, — відразу ж відповів той.

Він намагався щось заперечити, та Гарольд знову перебивав:

— Облиш, Джуде. Я маю вже йти.

Не оглядаючись, прокрокував до дверей.

Ось так він і лишився перед великим трельяжем. Стояв і спостерігав відображення своє і Маркове, як той обміряв його зі всіх боків; та ось дістався промежини, міряючи довжину кроку, і він рефлекторно здригнувся. Той поплескав його по стегну, наче вкоськуючи нервового коня, промов- ляючи. «Спокійно,

спокійно». Але коли не стерпів, майже хвицнув чоловіка ногою, коли той узявся за другу штанину, у відповідь почув:

— Гей! У мене в роті шпильки!

— Пробачте, - промовив Джуд і примусив себе стояти спокійно.

Марко закінчив свою справу, і він поглянув у дзеркало. Новий костюм робить його якимось на себе не схожим і таким захищеним! Навіть якби хтось зараз торкнувся спини, то точно не намацав би там жодного шраму, усе надійно сховано, прикрито. Якщо ось так спокійно стояти, то ти ніби порожній, ніби невидимий.

Марко і далі займався справою.

— Може, ще тут десь на дюйм забрати, — підібрав іще ззаду в талії піджак, тоді витягнув зі шва рукава нитки. — Лишилося вам іще гарно постригтися.

Гарольд уже чекав на нього біля відділу краваток, читав журнал. Побачивши юнака, запитав так, наче вся затія була запланована саме з його примхи:

— Ти вже впорався?

Вибравшись підвечеряти, він знову спробував подякувати Гарольдові, та той уже нетерпляче його спиняв. Зрештою, запитав:

— Тобі, Джуде, коли-небудь казали, що інколи варто просто все сприймати так, як воно є?

— Ти сам казав, що не потрібно приймати все просто.

— То в класі й у судовій залі. Але не в житті. Розумієш, у житті з гарними людьми трапляється щось гарне; та ти не турбуйся — часто такого не буде, хоча й треба було б, а от коли вже сталося, то просто підійди й подякуй, і живи далі, можеш ще завважити, що добра справа теж тій людині якось відгукнеться, і не потрібно їй вислуховувати, мовляв, той, кому зробили добро, може й не заслуговує, чи вважає, що на те не заслуговує.

Тоді вже він замовк, по дорозі до квартири на вулиці Хіе- форд Гарольд сидів за кермом. Коли він виходив з автомобіля, той додав:

— Крім того, у тебе чудовий вигляд. Ти надзвичайно гарний, сподіваюся, хтось тобі таке та казав, — Джуд узявся вже заперечити, а той перебив: - Прийми це, Джуде.

Отож довелося заготовлені слова проковтнути.

— Дякую тобі, Гарольде.

— Будь ласка. В понеділок побачимося.

Він постояв ще на тротуарі, провівши очима авто, і пішов нагору до свого помешкання. Це була коричнева кам'яниця поблизу корпусу студентського братства їхнього МІТу - Массачусетського технологічного. Власник - професор соціології у відставці, займав перший поверх, а інші три здавав в оренду. Нагорі жили Сантош та Федеріко, які вже невдовзі мали отримати докторський ступінь інженерів-електриків. Третій поверх зараз був у володінні аспірантів з Гарварда Януша, біохіміка, та Ісидора, який вивчав східні релігії. Вже під ними мешкав він із товаришем Чарлі Ма, якого насправді звали Цзян-Мінґ Ма, а всі називали Сі-Ем, у Медичному центрі «Тафтс» той працював інтерном. Розклади обох геть ме співпадали: коли він прокидався, мав уже йти, за дверима товариша чулося його вологе хропіння, а як повертався після занять із Гарольдом пізно увечері о восьмій, того ще не було. Та нечастого спілкування було Джудові досить, щоб упевнитися, що Сі-Ем йому подобався. Хлопець, за походженням тайванець, був вихованцем інтернату з Коннектикуту, мав сонну та хитрувату усмішку, на яку всім хотілося так само відповісти. Вони товаришували з Енді, так і познайомилися. Незважаючи на постійний п'яно-млявий вигляд, Сі-Ем був і акуратним, і готувати любив: приходив часом увечері він додому, а на столі - миска, підписана: «З'ЇЖ МЕНЕ», з підсмаженими пампушками, часом на очі потрапляли інструкції типу: перед сном перевернути курку в маринаді на інший Гіік або по дорозі додому купити жмут кінзи. Він виконував п\ про що його просили, а тоді куштував тушковану курку з підливкою чи подрібнену кінзу, загорнену в млинчики з морського гребінця. Раз чи два за кілька місяців співпадали розклади дня у всіх шести сусідів, тоді збиралися на поверсі в Сантоша й Федеріко, бо там було найпросторіше, перекушували та грали в покер. Януш з Ісидором усе скаржилися на те, що ж подумають дівчата про них, ще приймуть за геїв, адже хлопці ходили всюди майже завжди разом. Тут уже Сі- Ем значуще поглянув на нього: якось він готовий був закластися на двадцятку за те, що так воно і є, що хлопці при сторонніх намагаються

вдавати з себе «нормальних», але хіба те якось можна довести? Сантош і Федеріко все скаржилися, які тупі зараз студенти пішли, як покотилася якість навчання порівняно з тим, як п’ять років тому вони самі навчалися.

їхнє з Сі-Ем помешкання було найменшим через те, що власник частину площі поверху забрав під склад. Оскільки Сі-Ем платив значно більшу частку за оренду, то займав спальню, а він у вітальні облаштував собі закуток з еркером. Постіллю йому слугував матрац, наповнений пінопластом, таким, з якого виготовляють пакування для яєць. Книжки він виструнчив рядочком під підвіконням, а ще мав лампу й картонну складану ширму. Ширма відділяла його приватний простір. В їдальні у ніші вони поставили стіл, який придбали удвох, і два складані металеві стільці, які конфіскували в Януша і Федеріко. Стіл розділили навпіл і заклали його книжками, паперами. Ще й два ноутбуки були тут, і вдень, і вночі чулися їхні попискування та клацання.

Сторонніх вражало, як у них було зубожіло, а він звик не помічати того, хоч і не до кінця. Ось зараз сидів на підлозі перед картонними ящиками зі своїм одягом і розпаковував обновки. Обережно звільняв від білого гофрованого паперу светри, сорочки, черевики, шкарпетки, по одній клав речі собі на коліна. Найкрасивіші з тих, які він коли-небудь мав, аж трохи соромно складати їх до коробок, де були колись файли, а тому знову позагортав і вклав обережно назад до тих самих крамничних торбинок.

Йому не давала спокою щедрість Гарольдового презенту. По-перше, сам факт: він ще ніколи в житті не отримував ні від кого такого грандіозного подарунка. По-друге, він же ніколи в житті не зможе йому достойно віддячити! І по-третє, за таким щедрим жестом приховувалось якесь значення. Вже давно він знав, що цей чоловік його поважає і радіє його присутності. Та хіба таке можливо, що він став для Гарольда таким особливим, щоб той ставився до нього не лише як до свого студента, а як до реального, справжнього друга? Якщо це так, то чому ж він почувався так незручно?

Минуло багато місяців, доки він навчився сприймати Гарольда поза межами класу й офісу так, як слід, без дискомфорту, у житті, як сказав би сам Гарольд. Коли повертався додому після обіду в його домі, то відчував полегшення. Хоч і не хотів сам перед собою визнавати, але добре знав чому: дорослі чоловіки — а сам себе Джуд ще не відносив до них — цікавилися ним лише з однієї причини, і він навчився їх боятися. Гарольд, здавалося, не був одним із них. (А брат Люк же теж не здавався таким.) Його лякало буквально все, і цю рису він уже потроху ненавидів. Страх, ненависть, страх і ненависть - інколи здавалося, що в його душі живуть лише такі почуття. Страх щодо інших, ненависть до себе.

Гарольд був відомою людиною, Джуд дізнався про нього ще до того, як з ним познайомився. Він невтомно ставив запитання, до кожної фрази, що звучала в його класі, і народжувався потік різних «чому?». Елегантний, високий, ходив, бувало, колами, а коли був захоплений чи чимось поглинутий, то аж нахилявся вперед.

Йому було дуже шкода, що він мало пам'ятав Гарольда і першого курсу, той читав лекції з договірного права. Не нам ятав узагалі, про що він сам написав роботу, яка так зацікавила Гарольда, що вони ще довго потім розмовляли після уроків і, врешті, той запропонував йому стати науковим асистентом. Не пам'ятав нічого такого особливо цікавого, про що той розповідав на своїх уроках.

А от першого дня на початку цього семестру не забув, як той вів лекцію своїм низьким жвавим голосом, і ходив, і крокував аудиторією.

— Ви — ви першокурсники юридичного факультету, вітаю усіх вас! Цього року ви проходитимете курс і матимете типові навантаження: договори, правопорушення, власність, цивільне судочинство, а наступного року буде конституційне й кримінальне право. Та ви й самі знаєте. А от не знаєте ви того, що цей курс наук відображає, а саме той механізм, який красиво і просто примушує наше суспільство, наше особливе суспільство функціонувати. Щоб суспільство існувало, необхідна організаційна структура: це і є конституційне право. Нам потрібна система покарань: це

кримінальне право. Ми маємо знати, що на місцях діє система, завдяки якій інші системи працюватимуть: це цивільне судочинство. Щоб керувати й розбиратися у справах володіння та майна, це майнове право. Для того щоб знати, що за збитки, яких нам завдано, хтось фінансово відповідатиме, існує громадянська відповідальність. І нарешті, щоб бути впевненим у тому, що громадяни дотримуються угод, і обіцянок, існує договірне право, — Гарольд зробив паузу і вів далі: — Зараз не хочу занадто спрощувати, та я впевнений, що половина з присутніх прийшли сюди тому, що чекаєте, що колись зароблятимете гроші за рахунок інших — так, тут нічого соромитися — а друга половина зараз тут, тому що впевнена, що може змінити світ. Ви зараз тут тому, що мрієте вести дебати у Верховному Суді, адже гадаєте, що справжні труднощі закону зазначено між рядками Конституції. Та от я маю сказати вам, що це не так. Найправдивіша, найбільш захоплююча для вашого розуму й найбагатша сфера права — це договірне право. Договори, контракти є не просто паперовими аркушами, які вам обіцяють роботу, чи будинок, чи спадщину;

в найяснішому, найвірнішому, найширшому сенсі вони керують кожною галуззю права. Якщо ми обираємо життя в суспільстві, то ми обираємо життя за договором і маємо керуватися правилами, які там зазначені. Сама Конституція є договором, хоч і гнучким, і тоді постає питання, наскільки ж вона гнучка; і в питанні гнучкості право переплітається з політикою; ми керуємося правилами, і простими, і складнішими; згідно з договором ми обіцяємо не вбивати і сплачувати податки, не красти. І в такому випадку ви є і творцями закону, і суб'єктами, ми пов'язані його умовами; як громадяни цієї країни, з самого народження ми увібрали необхідність поважати і слідувати умовам цього договору, що ми й робимо щоденно.

— На наших уроках ми з вами вивчатимемо увесь механізм: як договір складається, як його порушують, як себе ним пов'язати і як його уникнути, та водночас вас переконуватимуть вважати саме право як низку договорів. Деякі з них є справедливішими за інші, і тільки раз я дозволю собі про це заговорити. Справедливість не є найважливішим чи визначальним у праві —

сам закон не завжди буває справедливим. І договори бувають несправедливими. Та іноді така несправедливість необхідна, вона потрібна для нормального функціонування суспільства. На наших уроках ви навчитеся розрізняти те, що справедливе, і те, що законне, і що важливіше, що справедливе, а що необхідне. Ви дізнаєтеся про обов'язки, які ми, як члени суспільства, несемо один перед одним, і те, як далеко сягає влада суспільства в тому, щоб примусити пас їх виконувати. Ви навчитеся дивитися на ваше власне життя, все ваше життя, як на серію договорів, і це вас примусить переглянути не лише право, а й саме суспільство і ваше місце в ньому.

Від промови Гарольда його дрожем пройняло, і в наступні тижні він захоплювався, як по-різному міг той мислити. І'арольд стояв посеред аудиторії, мов диригент і надавав аргументам студентів дивовижних немислимих форм. Одного дня досить прозаїчна розмова про право на недоторканість життя людини (сам Гарольд вважав його найулюбленішим і найтуманнішим із конституційних прав, а його власні визначення контрактів звичні обмеження ігнорували, і він собі вільно переходив до зовсім інших галузей права) переросла у справжню сутичку між ними двома. Стосувалася вона абортів, він вважав їх непростимими з моральної точки зору, але з соціальних причин потрібними. Гарольд — один з тих викладачів, яких цікавлять не лише правові питання, а й моральні. Він вигукнув:

— Ага! А що ж станеться, пане Сент-Френсісе, якщо ми облишимо мораль законів заради соціального регулювання? В який момент і країна, і народ повинні почати ставити соціальний контроль вище моральності? І чи настане така мить? Я в цьому не впевнений.

Та він не здавався, а аудиторія навколо них затихла й усе спостерігала за їхніми дебатами.

Гарольд написав три книжки, і остання, «Американський потиск рук: обіцянки й невдачі Декларації Незалежності», принесла йому славу. Він прочитав її раніше, ніж зустрів самого професора. Це була правова інтерпретація Декларації, дослідження того, що вона обіцяла й що не здійснилося, і якби її

написали в наш час, то чи змогла б вона протистояти тенденціям у сучасній юриспруденції. У «Нью-Йорк Тайме» написали: «Коротка відповідь: ні». А тепер він працював над четвертою книжкою, схожою до «Потиску», в ній він із тією самою метою досліджував Конституцію.

Коли Гарольд шукав собі наукового асистента, то під час співбесіди сказав йому:

— І лише «Білль про права», та ще кілька сексуальніших поправок'.

' Йдеться про 27 поправок до Конституції США.

Я й не знав, що деякі з них сексуальніші за інші, — відповів він.

— Звісно, так і є. Лише одинадцята, дванадцята, чотирнадцята та шістнадцята поправки заводять. А решта — це просто відходи минулого.

— То тринадцята поправка — це сміття? — уже весело запитав він.

— Я не казав, що сміття, просто несексуальна.

— Але саме це означає слово «відходи».

Зараз Гарольд драматично зітхнув, ухопив зі столу словника й рвучко розгорнув, щось вичитував. А тоді мовив:

— Гаразд, добре, - словника кинув на купку паперів, що від цього поїхала вже до краю столу. — То перше значення слова. А я мав на увазі третє: залишки від політичного минулого. Задоволений тепер?

— Так, — він намагався не посміхатися.

Він працював у Гарольда по обіді в понеділок, середу й п'ятницю — тоді в самого було менше роботи. По вівторках та четвергах він відвідував вечірні семінари в МІТі, де здобував цього року магістерський ступінь, увечері працював у юридичній бібліотеці, в суботу сидів там зранку, а по обіді підробляв у пекарні «Здоба». Цей заклад стояв біля медичного коледжу, і працював тут ще на третьому курсі, інколи навіть виконував особливі замовлення, як-от прикрашати печиво чи виготовляти з цукрової маси сотні пелюсточок квітів на торти, а ще сам експериментував із рецептами, і його власна знахідка — торт із десяти горіхів — став у кондитерському відділі хітом продажу. Гут він працював по

неділях теж, і ось одного разу власниця пекарні Елісон, яка вже не раз довіряла йому якісь надскладні завдання, передала замовлення на печиво — три дюжини, вироблених і прикрашених так, щоб були схожими на бактерії.

— Я гадаю, що з усіх тільки ти зможеш з цим упоратися. Дружина замовника — мікробіолог, і він хоче здивувати її та усіх у лабораторії.

— Мені треба буде трохи підготуватися, — відповів на це він, забираючи листок із замовленням, відразу ж помітив ім'я: Гарольд Стайн.

Спершу він порадився з Сі-Ем та Янушем, тоді вже приготував печиво. Вироби мали форму видовжених листків, булав, огірочків, і були прикрашені цукровою глазур'ю різних кольорів: він зобразив і цитоплазму, і мембрани, і рибосоми, і джгутики з локриці. Про кожен з видів підібрав підпис, роз- друкував і вклав свій список до коробки з солодощами, потім перев'язав її шнурочком. Тоді він ще добре не знав професора, та все одно був радий можливості хоч і анонімно, та зробити для нього щось гарне. А сам гадав: що ж такий дарунок означає: чи вони святкують публікацію, чи річницю, чи, може, просто з розкошів? А може, той Гарольд Стайн — така людина, заявляється до лабораторії дружини без причини? Він мав надію, що так і є.

Наступного тижня вже Гарольд розповів про надзвичайну випічку зі «Здоби». Ентузіазм, з яким ще кілька годин тому він обговорював у класі Уніфікований торговельний кодекс, знайшов нове спрямування: на печиво. А він аж щоки зсередини прикушував, щоб не усміхнутися, коли той захоплено оповідав, якими ж геніальними були ті солодощі, побачивши їхні деталі та подібність, уся лабораторія втратила мову, і він сам ненадовго перетворився на героя дня. «А це ж ой як нелегко серед тих, хто таємно вважає усіх гуманітаріїв тупаками».

— Ви так розповідаєте, ніби їх виготовив хтось справді одержимий, — сказав він. Він досі не розповів ще Гарольдові про свою роботу й поки що не планував казати.

— Тоді я хотів би з цим одержимим зустрітися. Вони ж були й смачними!

Лишилося тільки гмукнути у відповідь. Треба було якесь запитання вигадати, щоб перевести мову на щось інше.

У Гарольда були ще інші асистенти: два другокурсники і один третьокурсник, він їх майже не бачив, бо їхні розклади ніколи не перетиналися. Проте вони лишали записки чи спілкувалися через електронну пошту, повідомляли, коли потрібно, де в роботі спинилися, щоб інший з того місця міг продовжити. А з другого семестру першого курсу йому вже було загадано працювати винятково над п'ятою поправкою. Гарольд сказав тоді: «Це хороша тема. Неймовірно сексуальна». Другокурсники сиділи над дев'ятою поправкою, а третьокурсник — над десятою. А йому від того, що для нього така честь, було так приємно, ніби йому подарували щось таке, чого не мали інші.

Перший раз на обід до себе додому професор запросив його якось спонтанно. Холодний березневий день добігав кінця. Він, вагаючись, спитав тоді:

— Ви впевнені?

Гарольд поглянув на хлопця здивовано:

— Звісно, це ж просто обід. Треба ж поїсти, хіба ні?

Жив Гарольд у триповерховому будинку в Кембриджі, за рогом був студентський кампус. Під'їхали туди на машині, і він зазначив:

— Я й не знав, що ви тут мешкаєте. Це одна з найулюбленіших для мене вулиць. Я щодня нею проходжу, коли скорочую дорогу до кампуса.

— І для інших теж. Коли я перед розлученням купив будинок, тут навколо жили самі випускники, вікна завжди відчинені, і від густого димку марихуани можна було захмеліти просто в машині.

Падав сніжок, і як добре, що до дверей вели лише дві сходинки, а то ще посковзнувся б чи довелося б просити в Га- рольда допомоги. Всередині будинок пахнув маслом, перцем і крохмалем. Він подумав: певно, локшина. Гарольд поставив свій кейс і провів для нього невелику екскурсію:

— Тут вітальня, за нею кабінет, ліворуч кухня і їдальня.

Назустріч вийшла коротко стрижена темноволоса Джу-

лія, одразу ж йому сподобалася.

— Джуде, нарешті! Я вже так багато про тебе чула! Я рада, що нарешті ми познайомимося, — ці слова так звучали, ніби вона й справді так вважала.

За обідом вони розмовляли. Джулія походила з родини науковців з Оксфорда, в Америці жила відтоді, як закінчила аспірантуру в Стенфорді. Вони з Гарольдом познайомилися п'ять років тому у друзів. Зараз її лабораторія працювала над визначенням геному нової модифікації вірусу H5И1.

— А чи правда, що мікробіологів цікавить винайдення можливостей використання вірусів як зброї? — зараз він не побачив, а просто відчув, як Гарольд повернувся до нього.

— Так, це правда, — відповіла жінка і взялася пояснювати йому ті суперечки, які супроводжують її з колегами роботу. Він поглянув на Гарольда — той за ним спостерігав і підняв он брову, а чому — й не здогадаєшся.

А тоді теми розмов змінилися і поволі від лабораторії перейшли неупинно до нього самого. Він уже бачив, яким майстерним промовцем був Гарольд, він уміло переключав і поправляв суть розмови, обминав непевні місця і вибоїни, відмітав можливість уникнення і вів її до бажаного кінця.

Джулія запитала:

— Отже, Джуде, де ти виріс?

Переважно в Південній Дакоті й Монтані, — відповів, а істота в грудях підвелася, вона знала про небезпеку, та не могла її уникнути. Гарольд запитав:

— То твої батьки фермери?

Роками він учився бути готовим до такого потоку запитань і до того, як їх оминати:

— Ні, але там справді багато в кого є ранчо: там чудова природа, а ви коли-небудь бували на Заході?

Такого звичайно вистачало. Але не для Гарольда. Той вигукнув:

— Ха! Ось такого шовкового повороту розмови я давненько не чув, - зараз Гарольд уважно глядів на нього, аж той потупився у

тарілку.

— Отже, як я розумію, ти нам не збираєшся про них розповідати?

— Та, Гарольде, облиш його!

До кінця візиту він помічав на собі пильний професорів погляд, і коли обід скінчився, відчув полегшення.

Після того спільного вечора їхні з Гарольдом стосунки стали ближчими і складнішими. Він відчував, що розбудив у ньому цікавість і уявляв її як жвавого собаку — тер'єра з сяючими очима, щось таке невтомне й хитре, і не був упевнений, що то добре. Він хотів пізнати Гарольда краще, а за обідом йому нагадали, що пізнавати людину — це процес складніший, ніж він вважав. Він завжди це забував, а йому нагадували. Зараз дуже хотілося, щоб увесь цей процес розпитування, вивчення минулого, швидше закінчився і легко перейшов до другої стадії, на якій стосунки ставали м'якими й податливими, комфортними, в яких обидві сторони гарно розуміють і поважають якісь особисті рамки.

Інший хтось робив ще якісь спроби допитатися про щось, а потім залишив би у спокої: друзі, одногрупники, викладачі - а от Гарольд так просто не відступав. Його звична стратегія — дати співрозмовнику розповісти про власне життя І не говорити про своє, ця тактика була правильною і ефективною, та з Гарольдом вона не спрацювала. Ніколи не знав нін, коли від того можна чекати несподіванок, а коли той діяв, він виявлявся не готовим, і що більше часу вони спілку- налися, то частіше він почувався незручно.

От були вони в офісі, про щось розмовляли - про «Справу про підтвердження дискримінації в Університеті Вірджи-
що розглядалася у Верховному Суді, а Гарольд запитав:
А в тебе, Джуде, яка національність?

— Та суміш різних, — звучало у відповідь. Джуд переводив мову на інше, навіть міг для розрядки атмосфери впустити з рук купу книжок.

А часом запитання виникали спонтанно і без зв'язку, і такого не можна було передбачити, бо їх ставили без усяких передмов.

Якось засиділися з Гарольдом в офісі допізна, і той замовив, щоб їм привезли вечерю. На десерт було печиво та тістечка брауні, і

професор підштовхнув пакет до нього.

— Ні, дякую.

— Справді? — брови Гарольда піднялися. — А сину моєму колись такі подобалися. Ми вдома спробували самі спекти, та не могли підібрати правильний рецепт. Коли ти був малим, батьки тобі щось пекли? — з такою навмисною звичайністю той поставив запитання, що просто вже було несила впоратися.

— Ні, — зараз він усе вдавав, що зацікавився нотами. Га- рольд жував щось і подумки перебирав наступні запитання.

— Ти часто бачишся з батьками? — запитав Гарольд іншого вечора.

— Вони померли, — відповів юнак, не підводячи очей.

— Пробач, Джуде, — після паузи Гарольд з такою щирістю в голосі сказав, що він уважно глянув на нього. — Мої теж померли, досить недавно. Звісно, адже я за тебе набагато старший.

— Мені шкода, Гарольде. Ти з ними був близьким? — запитав, коли майнув здогад.

— Так, був. І дуже. А ти зі своїми?

Він похитав головою:

— Ні, не дуже.

Гарольд помовчав:

— Але б'юся об заклад, вони пишалися тобою.

Коли б Гарольд не ставив йому такі запитання, щось холодне проповзало по тілу ніби зсередини, а органи й нерви вкривалися шаром інею. В такі хвилини він думав про тє, що може зірватися, і, якщо ще щось скаже, то лід трісне, розіб'ється. І довелося чекати, доки буде впевнений, що голос звучатиме нормально, і тоді вже запитав Гарольда, чи йому ще знадобляться статті просто зараз, чи можна їх буде знайти завтра. У вічі не дивився, промовляв до ноутбука. Гарольд відповів не відразу, тихо сказав: «Завтра». Він кивнув і почав збирати речі, пішов до дверей, а той лише поглядом його провів.

Гарольда цікавило, як його виховували, чи є в нього брати й сестри, яких мав друзів і що вони разом робили, він просто спрагло чекав на цю інформацію. Ну хоч на останні питання він зміг відповісти: повідав про своїх друзів і те, як вони

познайомилися, про те, де були зараз: Малкольм закінчував коледж у Колумбійському університеті, Джей-Бі та Вілем навчалися в Єлі. З яким задоволенням він відповідав на запитання про них, слухав Гарольдів сміх, коли про них щось розповідав. А ще розказав про Сі-Ем і про те, що його сусіди (.антош і Федеріко з хлопцями-інженерами із сусіднього гуртожитку студентського кампуса МІТу ворогують, і от якось усі прокинулися, а за вікном - шумна флотилія дирижаблів

і кондомів на моторчиках долетіла до четвертого поверху

іі зависла, а на кожному з них — літери, що склалися у напис:

«САНТОШ ДЖАЙН І ФЕДЕРІКО ДЕ ЛУКА МАЮТЬ МІКРОПЕНІСИ».

Коли Гарольд ставив свої запитання, його просто давила •нову їхня вагомість, частота й неминучість. А від тих запи- |,и,ь, як' Щ^е не прозвучали, інколи повітря аж нагрівалося,

• • і звало ще тяжчим, ніж тоді, коли той запитував уголос. І.ІК люди хочуть багато знати, їм потрібно так багато відповідей! Він це добре розумів, сам прагнув отримати відповіді, '"іів знати все. І був вдячний за те, що мав друзів, за те, що

,|^е допитувалися, як самі облишили його на самого себе

" порожній безликій прерії, під жовтою її поверхнею крізь чорний ґрунт ворушилися черви та жуки, а рештки кістяків тверділи й оберталися на каміння.

Якось, уже десь за рік після знайомства, він усе ж не стримався і огризнувся, коли Гарольд запитав його, чи він з кимось зустрічається.

— А тебе це аж так цікавить, чи не правда? — зауваживши свій тон, припинив і вибачився.

Та Гарольд на вибачення не зважав:

— Це? Та ні, мене цікавиш ти сам, і я не бачу в цьому нічого дивного. Про таке й ведуть розмови між собою друзі.

І хоч іноді й бувало незручно, він усе одно приходив до Гарольда, коли той запрошував його на обід, хоч і знав, що якоїсь миті знову захоче просто зникнути чи боятиметься, що чимось розчаровує Гарольда.

Одного вечора за обідом він познайомився там із найкращим Гарольдовим другом Лоуренсом, що працював зараз у Бостоні в Апеляційному суді, і з його дружиною Джилліан, викладачкою англійської з коледжу Сіммонс. Голос у Лоу- ренса був ще нижчим, ніж у Гарольда. Він запитав:

— Джуде, Гарольд розповів, що ти вже отримаєш ступінь магістра у МІТі. А з якого предмета?

— Теоретична математика, — відповів він, а Джилліан засміялася:

— А як теоретична математика відрізняється від простої?

— Ну, звичною, або прикладною, математикою вважають таку, що я би назвав практичною. Її застосовують для того, щоб розв'язувати задачі, знаходити рішення у сферах економіки, інженерії, бухгалтерії, чи ще там десь. А от теоретична математика існує не для того, щоб відшукати безпосереднє чи обов'язково очевидне практичне застосування. Вона є чистим вираженням форми, якщо хочете, єдине, що вона доводить, це те, що сама математика є безмежно еластичною, звісно, в рамках загальноприйнятого набору припущень.

— Ти маєш на увазі щось таке, ніби уявна геометрія, чи як? — поцікавився Лоуренс.

— Так, і це теж. Але не тільки. Часто йдеться про доведення неймовірної та все ж неперервної внутрішньої логіки самої математики. Всередині теоретичної математики є ще й свої спеціальності: геометрична математика, яку ви згадали, алгебраїчна математика, алгоритмічна, криптографія, теорія інформації і теоретична логіка, яку я сам вивчаю.

— І що ж воно таке?

Джуд трохи подумав і відповів:

— Математична логіка, або теоретична логіка, по суті своїй — це розмова між вірними й невірними твердженнями. Ну ось, наприклад, я вам скажу: усі позитивні числа є дійсними. Два — це позитивне число. А тому два є дійсним числом. Але чи ж вірне це твердження? Це вже умовивід, це здогадка від істини. Насправді я не довів того, що два є дійсним числом, але логічно це може бути правильно. Тому вам уже доведеться знайти доведення того, що по суті своїй обидва твердження логічні і

правдиві, і що логіка умовиводу може застосовуватися до безкінечності. Зрозуміло? — нарешті він спинився.

— Уісіео, ег§0 Є8І, — раптом промовив латиною Лоуренс. — Я це бачу, тому це існує.

Джуд усміхнувся:

— А це саме стосується прикладної математики, — і, трохи подумавши, додав він, — а чиста математика сягає далі: Ітащпог, ег§о е$і — я це уявляю, тому це існує.

У відповідь Лоуренс усміхнувся:

— Дуже добре.

Тепер у *мене* є запитання, - долучився до них Гарольд, який дотепер уважно слухав обох. - То як же і чому тебе занесло до юридичної школи?

Усі засміялися, і він теж. Його часто про це запитували: і обуренням питав доктор Лі, зачудовано — його наставник і магістрату доктор Кашен, а він свою відповідь видозмінював так, щоб більше годилася для того чи іншого співрозмовника. Справжня причина полягала в тому, що він прагнув віднайти способи для власного захисту, він мав бути впевнений у тому, що ніхто ніколи знову до нього не добереться — щоб озвучити цю відповідь, вона видавалася занадто егоїстичною та поверховою, та й знову викличе низку подальших запитань. А ще, він тепер знав уже досить, щоб зрозуміти, що закон — це ненадійна форма захисту. Якби він справді хотів себе убезпечити, то мав би стати снайпером, що прищулив око, беручи на мушку, або хіміком, який вивчає отрути в лабораторії.

Ну, а того вечора він сказав у відповідь:

— Та по суті закон не дуже відрізняється від чистої математики; теоретично він може запропонувати відповіді на кожне запитання, хіба ні? Закони взагалі перевіряються на міцність і на розрив, а якщо в них не знайдуть вирішення тих питань, які вони повинні вирішувати, то вони насправді й не закони, хіба не так? — зараз він спинився і обдумав щойно сказане. — Я вважаю, що різниця в тому, що в законі існує багато вирішень багатьох питань, а в математиці багато шляхів веде до єдиної відповіді. Ще я вважаю, що закон насправді не дуже стосується

правди, закон, швидше, для керування. А математиці не потрібно бути зручною, практичною — вона повинна бути істинною. І я гадаю, що вони схожі ще в тому, що і в математиці, і в законах більше значення має те, або ж просто більше запам'ятовується, що головне — не конкретна задача, не доведення чи досягнутий результат, а та краса й економічність, з якою це зроблено.

— Що ти маєш на увазі? — запитав Гарольд.

— Ну, в юриспруденції ми говоримо про красиву заключну промову чи красиве виголошення вироку, і ми тут маємо на увазі не лише чудову логіку, а й форму. І схожим чином у математиці, коли ми говоримо про гарне доведення, то таким визнаємо його простоту, елементарність і неминучість.

— Так, а що скажеш про таке, як остання теорема Ферма?

— А це вже ідеальний приклад некрасивого доведення. Її необхідно було довести, а коли це сталося, то багато хто, як мій науковий керівник наприклад, був розчарований. Те доведення зайняло сотні сторінок, задіяні різні математичні розділи, і воно було просто вимученим, реально складеним із шматків, а тому й досі багато хто намагається знайти елегантніше доведення, хоч вона вже й доведена. Красиве доведення, як і судове рішення, — стисле, воно об'єднує лише кілька концепцій, навіть різних сфер математичного світу й лише кілька кроків приводять до величної нової узагальненої істини в математиці, а саме — до непохитного доведеного абсолюту в складному світі, в якому існує дуже небагато непохитних абсолютів, — він спинився, щоб перевести подих; нараз він усвідомив, що сам усе говорить і говорить, а інші мовчать і тільки за ним спостерігають. Він аж почервонів, і знову брудною водою його залила давня зненависть. —

І Іробачте мені, я не хотів стільки патякати.

- Ти що, жартуєш? — це був Лоуренс. - Та зараз у нас тут перша за десять чи й більше років справді пізнавальна розмова в цьому домі! Дякую тобі.

І знов усі засміялися, Гарольд із задоволеним виглядом підкинувся на спинку стільця. І він прочитав з вуст беззвучну

розмову поверх столу: Гарольдове «Бачиш?» і кивання Лоу- рсиса, і зрозумів, що то його хвалили, неочікувано йому ста- '!(»дуже приємно й аж соромно. Це що, Гарольд зі своїм дру- тм про нього вже розмовляли? А може, це вже був якийсь н і І . і він і сам не знав, що проходив оце зараз випробуванії н (полегшенням він збагнув, що пройшов його успішно, мін не підвів Гарольда, і зараз відчув полегшення ще й тому, Щ" пін дійсно заслужив на місце в цьому домі, отже, хоч ча- 1 "М І незручно, та можна буде й далі сюди приходити.

і кожним днем він почав усе більше довіряти Гарольдо- "і і,і часом його турбувало: чи він не припускається тієї ж 'і помилки? Що краще: довіряти чи бути обережним?

А чи можна мати справжню дружбу, коли якась твоя частина завжди очікує на зраду? Часом йому видавалося, що сам користується з Гарольдових щедрот, з радісної віри того в себе, а обережність — то все ж його власний вибір, якщо все погано скінчиться, то винен в усьому лишиться тільки він сам. Але не довіряти Гарольдові було складно: і сам Гарольд завдання не полегшував, а він усе ускладнював, хоч і сам прагнув, щоб істота в грудях вляглася уже й заснула, щоб ніколи не прокидатися.

Якось пізно увечері другого року навчання в юридичній школі, він уже виходив від Гарольда й відчинив двері просто в завірюху, аж обидва з Гарольдом відступили назад.

— Я викличу таксі, — сказав він, щоб господареві не довелося зараз його підвозити.

— Ні, не потрібно. Лишишся у нас.

Так він і лишився на ніч у вільній спальні Гарольда та Джулії на другому поверсі, від їхньої спальні її відділяла широка кімната з великим вікном, яка була за бібліотеку, та коридорчик.

— Ось футболка й зубна щітка, — Гарольд подав йому щось сіре й м'якеньке, а щітку поклав до шафки. — У ванній є запасні рушники. Може, щось іще потрібно? Води?

— Ні. Дякую, Гарольде!

— Будь ласка. На добраніч!

— На добраніч!

Він не відразу заснув. Огорнений пуховою ковдрою, він лежав на розкішному матраці, поглядав на засніжене вікно, дослухався до дзюрчання води в кранах, чулося невиразне мурмотіння голосів господарів, вони ще трошки походили туди-сюди, і врешті все стихло. Тоді він уявив собі, неначе вони — його батьки, він же приїхав додому на вихідні з коледжу, а це — його кімната, а наступного дня вони займатимуться справами, які звичайно і роблять підрослі діти й батьки разом.

Улітку Гарольд запросив його до їхнього котеджу в Труро на Кейп-Код:

— Тобі там сподобається, запроси ще друзів, і їм сподобається.

І от у четвер, у переддень Свята праці, коли закінчив свою практику Малкольм, вони з Нью-Йорка поїхали автомобілем. У ці довгі вихідні увага Гарольда переключилася на Джей-Бі, Малкольма та Вілема. І він теж спостерігав за друзями й милувався, як гарно вони відповідають на підколювання Гарольда, як щедро діляться своїм життям, як розказують різні історії, і Гарольд, і Джулія сміються, як їм тут комфортно, а Гарольдові з ними добре теж. Він відчував особливу радість зараз від того, як ті люди, яких сам любив, полюбили одне одного теж. Від котеджу вела окрема стежка до приватної латочки пляжу, й щоранку четверо друзів висаджували ніби десант до моря, щоб покупатися. І він сам купався — у штанах, майці й старій сорочці, і нікому не було діла до того, а потім пеклися на сонечку, а мокрий одяг підсихав і відставав від тіла. І Гарольд часом дивився на них, а то й сам плавав. А вечорами Малкольм і Джей-Бі на велосипедах їхали у дюни, а вони з Вілемом йшли за ними пішки й визбирували всякі мушлі й гострі панцирі раків-пустельників у піску, і Вілем уповільнював ходу, щоб він не відставав. Вечорами при м'якому світлі Джей-Бі й Малкольм малювали, а вони з Вілемом читали. Від сонця, їжі, солі й задоволення він аж п'янів, увечері швидко й рано засинав, а вранці уставав раніше від усіх, щоб самому постояти на Ганку і глядіти на море.

— Що буде зі мною? — запитував він у моря. — Що зі мною відбувається?

Закінчилися канікули, почався осінній семестр, і добіг вже кінця новий тиждень, і він зрозумів, що щось друзі Гарольдо- иі все ж про нього розповіли. Він був упевнений, що то не Вілем, єдиний, кому він хоч трошки відкрився, хоч мало, майже нічого — три незначні факти, один мізерніший за інший,

без сенсу, навіть якщо їх об’єднати, то буде навіть не початок історії. Більше сенсу несуть навіть перші речення у казці, ніж було в тому, що оповів він Вілемові: якось жили собі в глибокому холодному лісі хлопчик і дівчинка, і мали вони бать- ка-дроворуба й мачуху. Дроворуб дуже любив своїх дітей, та були вони дуже-дуже бідними. Тож одного дня... Тож що б там не витягнув з його друзів Гарольд, були то самі здогади, що ґрунтувалися просто на їхніх спостережливості, теоріях, припущеннях і вигадках. Що б там не сказали вони — розпитування Гарольда про те, хто він і звідки, припинилися.

Минали місяці й роки, міцніла дружба, а про перші п’ятнадцять років життя не говорили, не питали, так, ніби перед вступом до коледжу його вийняли з фабричної упаковки, ввімкнули кнопочку ззаду на шиї, і він почав жити. Чимось, напевне, Гарольд у своїй уяві заповнив ті порожні роки, може, уявляв щось гірше чи щось краще про те, що з ним насправді було. Але здогадами той не ділився, і сам він не мав бажання про них знати.

їхню дружбу він ніколи не вважав тимчасовою, та був уже готовий до ймовірного кінця. А коли переїжджав до Вашингтона на посаду референта, то думав, що вони невдовзі й забудуть про нього, і готувався до такої втрати. Але такого не сталося. Вони писали йому на електронну пошту, телефонували, а коли приїздили до міста, то разом обідали, а влітку він з друзями відвідав Гарольда у Труро, на День подяки вже з’їздили до Кембриджа. А через два роки він уже переїжджав до Нью-Йорка, щоб стати до роботи в федеральній прокуратурі. Гарольд надзвичайно радів за нього, вони з дружиною навіть було запропонували жити в їхній квартирі у Верхньому Іст-Сайді; він не знав, як погодитися на цю пропозицію, адже вони часто самі там бували, то й відмовився.

Щосуботи Гарольд телефонував і розпитував, як там йому ведеться на роботі, і він розповідав про свого начальника, заступника прокурора, який був здатен зачитувати просто з пам’яті цілі сторінки із записами рішень Верховного Суду: він заплющував очі, видобував ті аркуші й наче тримав перед собою, і тарабанив механічним нудним голосом рядок за рядком, не

пропускаючи ні слова. Він-то гадав, що має гарну пам’ять, але пам’ять Маршалла просто вражала.

Часом окружна прокуратура трошки нагадувала йому про притулок: працювали виключно чоловіки: це місце дихало якоюсь особливою постійною ворожістю і в’їдливістю — вони цілком природно виникають там, де підібрані майже схожі люди, працюють вони в невеликому приміщенні й кожен розуміє, що має дуже мало можливостей для того, щоб відзначитися (тут їх об’єднувала освіченість, а в притулку — голод і бажання). Усі двісті помічників прокурорів, здавалося, були випускниками п’яти-шести юридичних шкіл, і всі вони вже віртуально дописували в юридичному віснику й брали участь у навчальних судових процесах у себе в закладах. Він був у команді з чотирьох юристів, і працювали вони здебільшого із випадками підробок цінних паперів, і мав кожен з них якийсь козир, чимось можна було вирізнитися з-поміж інших: у нього був магістерський ступінь Массачусетського технологічного інституту (нікому до того не було діла, та все ж це було незвично), а ще в доробку мав роботу в Саллівана, з яким Маршалл мав приязні стосунки. Хорошим товаришем в офісі був для нього Сітізен, який закінчив юридичний факультет у Кембриджі й уже мав два роки адвокатської практики в Лондоні. Третій товариш, Ро- дес, попрацював уже в Аргентині як стипендіат Фулбрайта. Четвертий з них — Скотт, справжнісінький ледар, і отримав серед них місце завдяки тому, що його батько з президентом грають у теніс.

Вони в офісі звичайно затримувалися допізна, то вже вони з Сітізеном і Родесом замовляли поїсти, і це нагадувало про життя в студентському Гуді. Йому подобалася компанія цих хлопців, особливості й глибина, оригінальність їхнього розуму, та все ж він так сумував за давніми друзями! Ті мислили не так, як він сам, і навіть часто змінювали його думку. Якось вони з Родесом і Сітізеном вели розмову про логіку, і він пригадав одне запитання, яке йому під час опитування на співбесіді на першому курсі поставив доктор Лі, коли він записувався відвідувати курс теоретичної математики: чому кришка люка має круглу форму? Запитання було простим, відповідь — теж, та коли він запитав уже

в Гуді у своїх друзів, вони мовчали. А тоді Джей-Бі замріяним тоном барда-опо- відача поволі відповів:

— Якось у давні часи землю населяли мамонти, і їхні сліди залишили в землі незрівнянні круглі відбитки.

Вони тоді розреготалися. І зараз ось, згадавши ту історію, він усміхнувся. Іноді йому хотілося мати такі мізки, як у Джей-Бі, щоб уміти вигадувати історії, які потішали б усіх навколо, а не такі, які мав він сам, адже його розум завжди шукав відповідей, таких пояснень, щоб були правильними, проте позбавленими романтики, вигадки, гумору.

— Час уже показати вірчі грамоти, — прошепотів йому Сі- тізен, це було тоді, коли сам федеральний прокурор вийшов до них, і купка судових виконавців у сірих костюмах тяглася до нього, мов міль на світло. Вони утрьох (і з Родесом) теж підходили, та на тих зустрічах він хоч і мав гарний козир і до нього, і до Маршалла, щоб примусити глянути на себе уважніше. По тому, як він отримав роботу, Гарольд попросив, щоб у розмові він передав Адаму, прокуророві, від нього вітання — вони були давніми приятелями: а тоді він відповів другові, що хотів би досягати всього сам. Це була правда, та важливіша причина полягала в тому, що не хотів він називати Гарольда як свого поручителя, бо боявся, що колись сам Гарольд може пошкодувати про їхнє знайомство. Тому він і не казав нічого прокуророві.

Однак усе одно присутність Гарольда тут відчувалася. Співробітники часто згадували юридичну школу, хвалилися досягненнями, роботою, це були улюблені теми розмов ув офісі. Багато хто з них навчався в його закладі, більшість знали й Гарольда. Інколи навіть він слухав їхні розповіді про його уроки, про те, як вони мали до них готуватися, і відчував за свого друга гордість і навіть пишався сам, що був з ним знайомим, хоча це було й безглуздо. Наступного року вже має вийти книжка Гарольда про Конституцію, і всі в офісі в передньому слові, в подяках тим, хто допомагав, упізнають і його ім'я, зрозуміють про їхню співпрацю, і в багатьох виникнуть підозри, і тоді почнуть із тривогою пригадувати, що ж вони в його присутності на

викладача наговорили. Та доти він уже завоює добре становище в офісі, поруч із Сітізе- ном і Родесом, налагодить стосунки з Маршаллом.

Та все одно, як би йому самому не хотілося, як би він не прагнув, усе ж важко було вважати його другом, часом навіть переживав, що їхня близькість — то лише виплід уяви, вона з надією розрослася лише в його голові, і тоді лишалося просто підійти до полички з книжками, взяти «Красиву обіцянку», переглянути подяки, перечитати ще раз Гарольдові слова, неначе вони теж були договором, декларацією, і відчути, що його власне ставлення до друга має хоч якийсь відгук. Та він усе одно був готовий: ось у цьому місяці все й скінчиться. Л коли час збігав, говорив собі знову: ну, тоді наступного місяця, тоді вже він не захоче зі мною розмовляти, намагався гримати себе у стані постійної готовності, готувався до розчарування, хоча бачив, що його думки неслушні.

А дружба знай тривала, захопивши у свій стрімкий потік, і несла за течією, далі й далі, а куди - й не видно. Щоразу, як йому здавалося, що вже межі досягнуто, Гарольд чи Джу- лія відчиняли перед ним двері й кликали. Він познайомився а батьком Джулії, колишнім пульмонологом, зараз уже на пенсії, з її братом, професором історії мистецтв — вони приїхали з Англії на День подяки; Гарольд із Джулією, коли бували в Нью-Йорку, його з Вілемом часом запрошували на обід до таких ресторанів, де ніколи в житті самі не побували би — не могли собі дозволити. Якось завітали навіть до хлопців у гості — Джулія ввічливо мовчала, а Гарольд вжахнувся, та ще й з таємничої причини перестало працювати опалення, і їм відразу ж вручили ключі від заміської квартири, а там було так тепленько, що першу годину вони з Вілемом просто сиділи на канапі, заворожені теплом, яке вливалося в їхні життя. Гарольд став свідком нападу — перший його День подяки знову в Нью-Йорку. Він на кухні бланшував шпинат, а тоді, як його скрутило, розуміючи, що не подужає піднятися нагору, він вимкнув плитку, доповз до комірки, зачинив двері й простягся на підлозі, — і після того тут трохи зробили перестановку і, коли наступного разу він прийшов, то виявив, що вільною спальнею тепер була кімнатка на першому поверсі поза

вітальнею, де був кабінет Гарольда, книжки, стіл і стілець хазяїна перенесли нагору.

І все одно якась частка в душі готувалася до того, що настане такий день, коли він підійде до дверей, візьметься за клямку, а вони не відчиняться. Та він і не був аж занадто проти: щось його лякало і тривожило в такій ситуації, коли йому нічого не забороняли, йому все давали й нічого натомість не просили. Він намагався давати їм те, що міг, добре знаючи, що того замало. І ніколи він не зможе віддячити за те, що так легко йшло від Гарольда, — за відповіді, за любов.

Одного весняного дня, коли вони вже зналися понад сім років, він був у них у гостях. Джулії виповнювався п'ятдесят один рік, а на п'ятдесятиліття вона була на конференції в Осло, то цього разу вирішили влаштувати справжнє свято. Вони взялися з Гарольдом наводити лад у вітальні, щоправда, прибирав сам Джуд, а його друг вибирав навмання з поличок книжки й розповідав, звідки вони в нього, а то й розгортав, щоб глянути, чи не написані всередині чиїсь імена, і ось дійшов до видання «Леопарда», а на форзаці награмузляні слова: «Власність Лоуренса В. Ралі. Не чіпати. Гарольде Стайн, це стосується тебе».

Тут він почав лякати Гарольда, що про все розповість Лоуренсу, а той і сам погрозив йому:

— Краще не роби цього, а то я тобі відплачу.

— І як же? — він і далі дражнив його.

— А ось як! — крикнув той і підскочив до нього. До нього не дійшло, що той пустує, він так різко й жорстко рвонувся, уникаючи доторку, що просто вгатився в книжкову шафу, і керамічна ваза, яку колись невміло виліпив син Гарольда Джейкоб, упала й розкололася на три акуратні черепки. Нависла страшна раптова тиша, Гарольд мовчки відступив від нього, і він мало не заплакав.

— Гарольде, вибач, мені так шкода! — він присів і взявся підбирати черепки. — Будь ласка, прости! — зараз хотілося битися головою об підлогу. Ця ваза — остання річ, яку Джейкоб сам виготовив ще до того, як захворів. А там, над ним важко дихає Гарольд. І він, зібравши в долоні вазу, повторював: —

Гарольде, пробач, я гадаю, що зможу полагодити, буде іще краще, — а сам від глечика, від лискучої глазурі не міг підвести погляду. Відчув, як той присів поруч. Тихим голосом промовив до нього:

— Джуде, все гаразд. Це вийшло випадково. Дай мені ці уламки, — говорив м'яко, зовсім не сердився. Він запропонував:

— Я можу виїхати.

Звісно, що тобі не треба йти. Джуде, все гаразд.

Але ж це виріб Джейкоба.

Гак, він ним і лишається, — Гарольд підвівся **— Поглинь на мене, Джуде, все добре. Ходімо, — він простяг Джу- доїй руку, той за неї вхопився і звівся на ноги. Йому хотілося ииити з розпуки: після всього, що той для нього зробив, він йому відплатив тим, що знищив те цінне, що створила для о найдорожча людина.**

З рештками глечика в руках Гарольд пішов сходами до себе нагору, а він і далі мовчки прибирав, і чудовий день посірів. Повернулася Джулія, і він чекав, коли ж Гарольд розповість їй про те, який він клишоногий та дурний, а той не розповідав. За обідом Гарольд поводився звично, а коли він повернувся до себе на вулицю Ліспенард, то сів і написав справжнього, потрібного в таких випадках листа з вибаченнями й відіслав.

Минуло декілька днів, і він отримав відповідь: теж справжнього листа, і потім він міг берегти вже його до кінця життя. Гарольд написав:

«Дорогий Джуде! Дякую тобі за гарний, хоч і необов'язковий лист. Я оцінив кожне слово. Твоя правда, що глечик для мене багато означає; але ти сам важиш більше, тому припини себе мучити.

Якби я був якоюсь іншою людиною, то сказав би, що цей випадок узагалі є життєвою метафорою: щось ламається, щось можна полагодити, а в більшості випадків розумієш, що б там не пошкодилося, життя може так повернутися, що твоя втрата компенсується, часом навіть дуже чудово.

Може, так і є: я — один з таких людей?

З любов'ю, Гарольд»

Не так вже і давно він припинив плекати надію, що колись одужає, знав, що навряд, і Енді ще в сімнадцять говорив те саме. У ті дні, коли особливо страждав, він сам собі повторював, немов вірш, слова хірурга з Філадельфії про те, що хребет має чудову властивість загоюватися. За кілька років після знайомства з Енді, вже коли навчався в юридичному виші, він нарешті наважився повторити Енді ті обнадійливі слова. Він чекав, що зараз той кивне і промовить: «Правда, потрібен просто час». Але той форкнув:

— Він отак сказав тобі? Ні, краще не стане, Джуде, з роками тобі ставатиме тільки гірше.

Тоді він заходився коло рани на нозі, пінцетом прочищав її. Голова Енді була опущеною, та він відчув, як раптово той від своїх слів похолов, видно, що пожалкував про сказане.

— Мені шкода, Джуде, — дивився на нього й далі обгортав руками його хвору стопу. — Пробач, я іншого тобі не можу сказати. Ти зажурився, — додав і зітхнув.

Він не відповідав. Звісно, що зажурився.

— Та нічого, все гаразд, — нарешті спромігся на відповідь і поглянув на Енді. А той знову тихо повторив:

— Джуде, мені шкода, — Енді бував у різних подобах: різким і м'яким, і часто одночасно за одну зустріч. — Але я тобі можу одне пообіцяти: я завжди готовий подбати про тебе.

І він так і робив. Серед усіх, хто був у його житті, саме Енді знав про нього найбільше: тільки перед ним єдиним він уже дорослий бував оголеним, він один знав його тіло з усіх боків. Коли вони познайомилися, Енді був лише практикантом, згодом отримав спеціальність у Бостоні, а пізніше обидва повернулися і оселилися в Нью-Йорку. Хірург-ортопед, він /і і кував йому не лише спину й ноги, а й усе, і застуди також.

Якось минулої весни Енді сидів у себе в оглядовій, про- (/ іуховуючи його груди, сказав:

Ого! Як добре, що моя спеціальність — ортопедія. Ти о.і, яка для мене гарна практика, певно, для цього я й учився.

І Іезабаром йому мало виповнитися двадцять дев'ять роми. Годі у них в офісі багато хто захворів на бронхіт. Після ' зів Енді було

засміявся, та враз і закашлявся, аж той почав ми спині плескати:

Якби ж мені хтось нарадив доброго терапевта, то я не > ми би докучати своїми проблемами хіропрактика.

І'м-м-м, ти знаєш, краще би тобі справді завести яко- і м і. терапевта. Бачить Бог, це і мій час збереже, і менше го- ЗМ1.І болітиме.

Та ні до кого, крім Енді, він не хотів ходити, і був упевнений, що й Енді не хотів би того, хоч і не обговорювали такого.

Порівняно з тим, скільки знав про нього Енді, про нього самого Джуд мав набагато менше інформації.

Навчався той у тому самому виші, тільки на десяток років раніше. Батько його був індіанцем гуджараті, а мати валлійкою, сам він виріс у штаті Огайо. Три роки тому Енді одружився, і він тоді з подивом дивився на запрошення на весілля. Воно було не гучним, святкували в будинку нареченої у Верхньому Вест-Сайді. Він і Вілема з собою потягнув. І яким здивуванням для нього стало те, що молода дружина Енді Джейн під час знайомства обійняла його за плечі й мовила:

— Знаменитий Джуд Сент-Френсіс! Я так багато про тебе чула!

— Ой, ну справді... — мовив, а в голову просочився страх, неначе налетіла зграя кажанів.

— Ох, та нічого такого, — вона стояла, усміхаючись (сама теж була медиком, гінекологом). — Він тебе просто обожнює, Джуде, я така рада, що ти прийшов!

Тоді ж увечері познайомився і з його батьками. Енді тоді обійняв його за шию і тяжко, якось невміло поцілував у щоку — і робив потім так щоразу, коли вони зустрічалися. Вигляд при цьому мав такий, ніби йому трохи незручно, та все одно вони не припиняли, вважали це і веселим, і зворушливим.

Він цінив і любив Енді, та найбільше — за незворушність. Після знайомства і після того, як він змусив його таки ходити на огляд (довелося впустити до кімнати в гуртожитку, в Гуді, коли Енді гатив у двері тому, що він не прийшов у призначений час уже двічі, не відповідав ні на дзвінки — а телефонував тричі, ні на чотири електронні листи (він тоді не забув, ні, просто вирішив не ходити), він тоді нарешті здався, вирішив, що мати свого лікаря — то не

так і погано, та й, мабуть, неминуче, а Енді він міг довіряти. Під час третьої зустрічі він усе ж якось повідав Енді свою історію як зміг, і той, не реагуючи й не коментуючи, записав, що було потрібно.

І тільки нещодавно — років чотири тому, Енді мимохіть згадав про його дитинство. Це сталося під час їхньої серйозної суперечки. Бачилися вони частенько: десь раз у шість тижнів, а то й частіше. Час від часу вони гиркались: Енді читав йому довгі нотації, і він навіть уже міг передбачити тему кожної *Великої Нотації* по тому, як стисло той з ним розмовляв під час огляду, а теми були такі: як Енді засмучує те, що він відмовляється слухатися і дбати про власне здоров'я, сходити до терапевта, незбагненно відмовляється приймати болезаспокійливі ліки, які точно покращать якість його життя.

Посварилися серйозно після того, як Енді подумав, що він мало не вкоротив собі віку. Тоді перед самим Новим роком він дуже порізав собі руку так близько коло вени, аж утворилася велика рвана рана і йому довелося втягнути в це Вілема. Гам, в оглядовій кімнаті, Енді був таким сердитим, що не схопи і розмовляти, щось бурмотів собі під ніс у той час, коли акуратними стібками зашивав-вишивав його рану.

Під час наступного огляду він іще й рота не розкрив, а вже було видно, як той гнівається. Він узагалі відмовився би приходити, якби не був упевнений, що Енді все одно зателефонує йому, а якщо не йому, так Вілемові, або ще гірше — Герольдові, доки не доможеться свого.

Мені, дурню, треба було запроторити тебе в лікарню. 'І просто ідіот, — такими словами зустрів його друг наступного разу.

Ти щось занадто збуджений, — почав було він, та Енді не слухав.

Це ж добре, що я не повірив, що ти хочеш піти з життя, і то би оком не моргнув, як опинився в божевільні. Та передумав, бо, якщо вірити статистиці, ті, хто так довго й часто, як ти, наносять собі рани, менше схильні до суїциду, ніж ті, що не схильні до самоагресії. (Узагалі, Енді любив статистику, він аж підозрював, що той навіть підтасовував дані.) Але ж, Джуде, це — божевілля,

ти цього разу взагалі дійшов до межі. Ти або починай негайно ходити до психіатра, або я про тебе повідомлю.

— Ні, ти не можеш! — він зараз гнівався, адже знав, що той мав рацію: він уже знав закони штату Нью-Йорк про примусове лікування, вони були не на його користь.

— Ти добре знаєш, я можу це зробити, — Енді зараз майже кричав. Найчастіше він ішов на прийом уже після роботи, а коли він був у доброму гуморі, вони могли й поговорити ще — годинами.

— Я на тебе позиватимуся! — тепер уже зовсім нелогічно погрозив він.

— Ну, давай, чого ж ти! А ти знаєш, як воно, га? Ти хоч розумієш, в яке становище ти мене ставиш? — кричав у відповідь лікар.

— Не турбуйся, родини я не маю, — саркастично додав юнак. — Ніхто до тебе не позиватиметься за смерть від неналежного лікування.

Від цих слів Енді аж відступив, наче він спробував його вдарити. Потім повільно промовив:

— Як ти смієш? Ти ж знаєш, що я не це мав на увазі.

Звісно, не це, він розумів. І сказав:

— Та все одно, я йду.

Він зліз з оглядового столу (добре що не переодягся, лишився у своєму, бо Енді взявся повчати до огляду), рушив геть, та з його ногами навряд чи прощання видавалося досить показовим. У дверях став Енді. Його настрій уже змінився.

— Джуде, я знаю, що ти не хочеш іти до психіатра, але все це вже лякає, — Енді глибоко вдихнув. — Ти коли-небудь із кимось розмовляв про те, що з тобою було в дитинстві?

— А це ні з чим таким не пов'язано, - він спромігся відповісти, а сам аж похолов. Ніколи ще Енді не згадував про те, про що він йому розповідав. Зараз було таке відчуття, що його зрадили.

— Ага, чорта з два, не пов'язано, - зараз Енді говорив не помічаючи, як театрально звучить ця фраза, він, здається, щось таке бачив у кіно, усміхнувся, а Енді його усміх здався глузуванням, то настрій змінився знову. — Джуде, у твоїй впертості видно просто надзвичайну пихатість. Твоє абсолютне небажання дослухатися до порад, що стосуються здоров'я і

благополуччя, свідчать про патологічний випадок потягу до самознищення або про велике «чхати я на вас хотів».

Оце вже його образило.

— Ти знаєш, що твої спроби мене запроторити до божевільні, коли я пояснив тобі, що поранився ненароком так сильно, мають вигляд маніпуляцій? — огризнувся вже він. — Енді, я дуже ціную те, що ти для мене робиш. Не знаю, що би я без тебе робив узагалі, та я дорослий, і не треба мені вказувати, що робити, а що ні.

— А знаєш що, Джуде? — Енді вже знову сердито крикнув. - Ти маєш рацію. Я не можу впливати на твої рішення, але й змиритися з ними не можу. Йди й пошукай собі іншого дурня, що стане тобі за лікаря. Я вже цього не робитиму.

— Ну то й добре, - кинув у відповідь він і підвівся.

Навіть не пам'ятав уже, коли він іще був таким злим. Його багато що сердило: і загальна несправедливість, і некомпетентність, і режисери, які не давали Вілему бажаних ролей. А от за те, що з ним самим колись сталося, чи відбувається наразі, майже ніколи гніву не відчував: болі, минуле, теперішнє — про це він намагався не замислюватися, до цих пи- і.пп, нічого було дошукуватися відповідей. Що з ним стало- • н на те були причини, на своє минуле він заслуговував.

Але добре розумів і те, що гнівався зараз несправедливо. \оч він і сердився, що дуже залежав від допомоги Енді, все ж відчував до нього велику вдячність, а той таку поведінку вважав би нелогічною. Покращувати життя було роботою Енді, його самого він розглядав так, як він розглядає законодавство про податки: як таке, що можна переглянути й виправити, а чи сам він того хоче, чи ні — байдуже. Щоправда, те, що він хотів виправити й усе збирав гроші, певно, Енді не схвалив би: на його спині страшні шрами склалися в картографічні рисунки, наросла шкіра блищала і була стягнутою, і цим нагадувала шийку печеної качки. Якби дізнався про цей його намір, Енді узявся б відмовляти:

— Джуде, та це не допоможе, кажу ж тобі, ти просто викинеш гроші на вітер. Не треба цього робити. — А він бурмотітиме:

— Та вони жахливі.

— Джуде, ні, я тобі присягаюся, що ні, — запевнятиме Енді.

(Але ж він усе одно ніколи Енді про те не скаже, тож і не буде в них цієї суперечки.)

Минали дні, він Енді не телефонував, той теж. Неначе на знак покарання напух його зап'ясток і пульсував, особливо, коли він намагався заснути, а то й на роботі, коли якось забував про рану й зачіпав рукою стіл, коли читав, і знову починалося ще задавнене тіпання. Крізь шви засочилася кров, то він уже сам невміло в ванній промивав рану.

Якось уночі Вілем запитав:

— Що з тобою?

— Нічого.

Вілемові можна було розповісти, він вислухає, по-Віле- мівськи промовить: «Гм-м-м», та все одно погодиться з Енді.

За тиждень після їхньої сварки він повернувся зі свого походу через Західний Челсі, а на сходах квартири на Ліспенард уже сидів Енді. Він здивовано привітався:

— Здоров!

— Здоров! — тепер обидва стояли. — Я не знав, чи ти по телефону захочеш поговорити...

— Та звісно, що захочу.

— Послухай, — сказав Енді. — Вибач мені!

— І ти вибач, Енді. Мені шкода.

— Я справді вважаю, що тобі треба до лікаря.

— Я знаю.

Ну, так воно й лишилося поміж ними: легенький невгасний вогник незадоволення перемир'ям, а розділила їх широка сіра демілітаризована зона питання про терапевта. Компроміс (і як це вони змогли так спокійно того компромісу досягти?) полягав у тому, що тепер після оглядів він показував ще Енді руки, і той перевіряв, чи немає нових порізів, а коли виявляв їх, то заносив дані про них у якусь свою таблицю в історії хвороби. Ніколи не вгадував, що може знову викликати гнів Енді: то бувало порізів і багатенько було, а той лише зітхав і щось записував, то виявлялося лише пару нових ранок, а той уже на нього накидався:

— Ти ж свої бісові руки взагалі зіпсував. Що, хіба не розумієш?

А він не відповідав нічого, слова пролітали повз вуха. Він почасти розумів: бо не давав Енді виконувати його ж роботу, а саме: лікувати, це ж просто неповага, та він з нього наче насміхався! Коли й запитати кортіло, чи за ті підрахунки він збирається який приз отримати — та не варто, бо ж образиться. Певно, ведучи підрахунки, той хоч у такий спосіб вдавав, що контролює ситуацію, а ці дані, може, хоч якось компенсують його зусилля, якщо вже не справжнє лікування.

І от за два роки на лівій нозі, яка турбувала найбільше, відкрилася нова рана. З'явилася серйозніша біда, і порізи па руках відійшли на задній план. Перша рана роз'ятрилася через рік після наїзду, та загоїлася вона швидко. А хірург із Філадельфії попередив тоді:

— Ця рана не остання. Після таких травм, як твої, усе — судинна система, шкірний покрив зазнають такого шоку, що подібне може повторюватися знову і знову.

Ну ось, ця сьогоднішня рана була вже одинадцятою, і він уже готувався, знав, чого чекати, а от ніколи не знав, що ж ставало причиною (може, укус комахи? Чи тернувся об металевий край шухлядки? Завжди це було щось маленьке й гостре, і все одно протикало шкіру, і вона піддавалася так легко, мов папір); сам же він не міг притлумити відчуття огиди від гнійників, від густого рибного смороду, манюніх отворів, що зяяли як роти, а ще виділяли зловісні й пінні бридкі рідини. Воно все було таким неприродним, він наче зійшов з екрана фільму жахів чи з міфу - як же ходити з таким отворами на тілі, їх було неможливо закрити. І знову він зачастив до Енді, приходив щоп'ятниці увечері, щоб розмотати пов'язки, прочистити й забрати з рани відмерлі тканини, оглянути, чи наростає здорова шкіра. Він чекав там, затамувавши подих, лежав, вхопившись за краї столу, намагався не закричати, переводив подих, весь спітнілий, а потім рахував подумки. А Енді говорив:

— Коли буде боляче, скажеш, Джуде. Якщо болить — це добре, а не погано, це означає, що твої нерви живі й усе ще виконують свою функцію.

А він видихав:

— Так. Боляче.

— Наскільки за десятибальною шкалою?

— Сім. Вісім.

— Пробач, Джуде. Я вже майже закінчив, запевняю. Ще п’ять хвилин.

А він заплющував очі й рахував повільно до трьохсот.

А вже по всьому він сідав, Енді поруч, давав йому попити: чи мінералки, чи солодкої води, а тоді він уже поволі приходив до тями, і кімната набувала звичних обрисів. А Енді напучував:

— Поволі, а то голова запаморочиться.

Коли спостерігав, як Енді зашиває, забинтовує його рани — найспокійніший у такі хвилини, тоді почувався таким вразливим і слабким, що готовий був погодитися на все, що би йому загадав Енді.

— Ти ж не будеш собі ще й ноги різати, — швидше ствердив, а не запитав його лікар.

— Ні, не буду.

— Бо це вже було б навіть для тебе занадто нерозумно.

— Так, знаю.

— Твоє тіло вже настільки ослабло, що інфекції не витримає.

— Я знаю, Енді.

Він уже почав підозрювати, що Енді за його спиною про щось із його друзями за нього переговорив: часом при розмовах вони послуговувалися його фразами, а після «інциденту з рукою», як тепер називав його Енді; хоч минуло вже чотири роки, а він мав підозру, що Вілем на квартирі перевіряє вміст сміттєвого бачка у ванній, тож тепер забирав використані леза, загортав у серветки й викидав по дорозі на роботу до смітників.

Про його друзів Енді говорив «твоя команда», а коли був не в гуморі, то «твоя бісова команда». Часом запитував:

— І чим же в цей час зайнята твоя команда?

Або:

— Я збираюся наказати твоїй бісовій команді, щоб за тобою наглядали!

Енді, не смій! І взагалі, вони не зобов’язані цього робити.

Звісно, зобов’язані, — заперечував той.

Як і щодо багато чого іншого, вони не могли тут знайти спільної мови.

Але зараз ось уже близько двадцяти місяців йому не давала (покою рана на нозі. Вона то загоювалася, то роз'ятрювалася знову, знов ніби заживала, а тоді якось у п'ятницю він прокинувся уранці, а внизу на литці, прямо над кісточкою, знову щось вологе й липке, і він розумів, що рана відкрилася. Зразу не поспішав кликати Енді — хай уже в понеділок, йому було важливо все ж здійснити свою прогулянку (туди, де недалечко, і до офісу Енді), а що, як вона буде наразі останньою, може, він тепер тижнями, а то й місяцями вже не зможе прогулюватися.

Минав перехрестя між Медісон та Сімдесят П'ятою вулицею, а тут і офіс недалечко, і так уже боліла та нога, що він перейшов до П'ятої та й присів на лавочку біля паркового муру. Коли сів, то знайомо запаморочилося в голові, від нудоти аж шлунок підвело, і скорчився, і чекав, коли тротуар знову повернеться на місце і він зможе стати на рівні. І відчував від свого тіла зраду, і йому заважало небажання визнати те, що його тіло зраджуватиме знову і знову: добра від нього не жди, лишається тільки підтримувати й піклуватися. І ось так багато часу дарма пішло в них із Енді, щоб те, що вже не полагодиш, знову довести до ладу, те, що вже розлетілося на друзки, що давно варто викинути, зберегти. І навіщо ж? Просто заради його розуму, мабуть, що так. Енді сказав би, що в тому щось занадто зарозуміле, ніби він усе ще тримає старезний автомобіль заради його гарної стереосистеми.

Зараз подумки собі говорив: ось пройду ще кілька кварталів, а там уже й офіс Енді. Та до нього не зайде. Сьогодні неділя, а Енді має хоч іноді від нього відпочити, бо заслужив. Та й почувався сьогодні він не так уже й критично.

Ще хвильку посидів, а тоді важко звівся на ноги й назад повалився на лавку.

Нарешті вже зміг стояти. Все одно йти ще не був готовий, та підганяв себе, в уяві вже підходив до бордюру, піднімав руку, щоб спинити таксі, вмощував голову на чорну вінілову спинку крісла. Він ітиме й рахуватиме, скільки там залишилося ще ступити кроків, — він завжди так робив, — від таксі до сходинки, до входу

будинку, потім до ліфта, до самого порогу, від входу до кімнати. Коли він втретє в житті вчився ходити після того, як з ніг зняли ортопедичні скоби, саме Енді його інструктував, та ще й вказував його фізіотерапевту, хоч тій і не подобалося втручання, вона до нього дослухалася; як і Ана за чотири роки перед тим, Енді спостерігав, як він тренувався проходити спочатку три метри, тоді шість, п'ятнадцять, нарешті, тридцять. З допомогою Енді він натренував свою особливу ходу: ліва нога сягала землі майже під прямим кутом — була вивернута всередину, а права тяглася позаду, зате він міг обходитися без ціпка. Енді годинами його тренував, і в нього все вийшло завдяки Енді.

Зараз, ледве тримаючись на ногах, він думав: «А понеділок уже не за горами, який би Енді не був завантажений, він його прийме, обережно промокаючи рану бинтом, запитає: „То коли рана відкрилася?" А він відповість, що у п'ятницю. І запитає сердито: „Чому ж ти мені відразу не зателефонував? Сподіваюся, що на свої дурні прогулянки ти не ходив?" А він відповість: „Ні, звісно, ні". А Енді йому не повірить». Часом йому спадало на думку те, що Енді сприймав його як якусь колекцію вірусів, проблем, а якщо колись їх позбавитися, то що ж тоді від нього лишиться? Якщо більше не доведеться про нього дбати, то, може, він уже взагалі того Енді не цікавитиме? От колись завдяки якимось чарам він з'явиться, зовсім здоровий, з ходою, як у Вілема, з безтурботністю, як у Джей-І.І, він у розстебнутій сорочці розвалився б на стільці, з витонченими руками, як у Малкольма, довгими і гладенькими, мов глазурованими, ким же він сам тоді буде для Енді? А для інших? Чи вони менше його любитимуть, чи більше? А може, справдяться його страхи, і він виявить, що їхня дружба базувалася лише на почутті жалю до нього? Яка ж частина того, ким він був, була пов'язана з тим, на що він нездатний? І ким Гш, яким би він тоді був без своїх шрамів, порізів, болячок, ран, переломів, інфекцій, шин і виділень?

Але про це ніколи не дізнаєшся, певна річ. Ще шість місяців тому рані на нозі дали, здавалося, раду, тепер Енді її постійно перевіряв і давав ретельні вказівки, що треба і що не треба робити, якщо раптом знову роз'ятриться.

Він слухав одним вухом. Цього ранку йому було так легко, а той усе бурчав: і про рану, і про його порізи (бо ж забагато їх), і про його зовнішній вигляд: вважав, що він занадто худий.

Енді все торочив своє, а він милувався ногою, повертав у різні боки, розглядав, як та рана вже затяглася. Енді вже вимогливо запитав:

— Джуде, ти мене слухаєш?

— Має непоганий вигляд, — не відповів на запитання, бо думав про своє, чекав підтвердження. — Чи не так?

Енді зітхнув:

— Так, має... — і замовк, а коли він уважно поглянув на нього, той заплющив очі, ніби намагаючись налаштуватися на відповідь і вів далі: — Справді, Джуде, має гарний вигляд.

І враз його полонила хвиля вдячності: він добре знав, що Енді так не вважає, та рана йому взагалі не видається загоєною. Для нього його тіло — це скопище жахіть, і вони обидва напружено мають тримати оборону. Він знав, що про нього думає Енді: що він помиляється, чи що живе ілюзіями, чи досі не може змиритися...

Та от одного Енді точно не розумів: він був оптимістом. Щомісяця, щотижня він робив вибір і розплющував очі для того, щоб у цьому світі прожити ще один день. Він робив це навіть у такому стані, коли жахливий біль, здавалося, відносив його геть у інший вимір, в якому все-все, навіть те минуле, яке він так силувався забути, зливалося і ставало мокрою акварельно-сірою плямою. Робив вибір тоді, коли спогади витісняли всі інші думки, коли доводилося докладати зусиль для того, щоб повернутися в теперішній час, у реальне життя, а не мучити себе й далі відчаєм і соромом.

Робив цей вибір, коли був виснаженим, а підтримка життя вимагала так багато сил, що він просто лежав у ліжку й думав, чи є у нього справді причини для того, щоб вставати і пробувати далі жити, адже набагато простіше було — піти до ванної, відклеїти замотаний скотчем захований під раковиною пакунок, розстібнути, дістати вату, леза й антисептичні серветки, бинти і просто здатися. В такі дні було дуже важко.

Тоді, в переддень Нового року, він просто помилився. Завжди був обережним, а це сидів у ванній якийсь сонний, занадто глибоко загнав лезо вглиб руки, а коли зрозумів, що сталося, то аж хвилину, ні, дві сидів, просто не знаючи, що робити: дочекатися логічного кінця було простіше, а не кликати й Вілема, й Енді, і це спричинить дні й місяці наслідків.

І нарешті, він не знав, що ж його тоді підштовхнуло взяти з труби рушника, замотати руку, звестися на ноги й розбудити Вілема. Однак тоді він дедалі віддалявся від першого варіанта і вже не мав контролю над подіями, а вони розвивалися швидко, і йому знову хотілося повернутися в той рік, коли зразу після наїзду, ще до того, як він зустрів Енді, здавалося, що все можна виправити, що майбутнє буде ясним і чистим, він так тоді мало знав, але мав таку надію, таку віру в те, що його сподівання виправдаються!

Перед Нью-Йорком був юридичний факультет, до нього — коледж, перед ним — Філадельфія і довгий повільний шлях через усю країну, раніше — Монтана, а там — хлопчачий притулок, ще раніше — довгі дороги й мотелі Південного Заходу, і ночі в автомобілях, а перед тим були Південна Да- кота й монастир. А до нього, мабуть, були мати й батько. Або просто жінка й чоловік, що реальніше. А тоді тільки одна жінка. А потім він сам.

Саме брат Пітер, котрий навчав його математики, постійно йому нагадував про те, як же йому усміхнулася доля, бо казав, знайшли його в сміттєвому баку.

— Усередині сміттєвого мішка серед яєчних шкаралуп, старої салати і зіпсованих спагеті був ще й ти. Знаєш, де за аптекою є алейка? — запитав, наче він аж так часто залишав монастир і мав те знати.

Згодом брат Майкл сказав, що навіть те - не зовсім правда.

— Ти був не в баку для сміття. Тебе поклали поряд з ним, - так, він був згоден, що мішок там теж був, але малого поклали поверх нього, не всередину, а що там було — хтозна? Та й усім до того

байдуже. Напевне, там було щось викинуте з аптеки: коробки, обгортковий папір, пакувальні планки, наповнювач.

— Ти не дуже вір усьому, що там може собі казати брат Пітер, - усе повчав брат Майкл, коли би він не допитувався, звідки ж він тут, у монастирі, узявся. — Не треба тобі братися за цю звичку міфотворчості про себе. Ти з'явився і ти зараз з нами, ти маєш сконцентруватися на своєму майбутньому, а не на минулому.

Його минуле створили для нього вони. Знайшли його голим (це брат Пітер казав) чи в одному підгузку (це - брат Майкл) і, видно було, що полишили його на розсуд природи, бо був тоді крижаний квітень, а немовлята в таку погоду не дуже виживають. Підкинули його за кілька хвилин до того, як знайшли, бо був іще теплим і сніг не встиг припорошити ні сліди від шин авто, ні людські — мабуть, від кросівок восьмого розміру — жіночих, які дійшли до бака й назад до машини. Він був щасливчиком, адже його знайшли (така його доля щаслива). І все, що він мав, — ім'я, день народження (приблизно визначили), притулок та й саме життя - лише завдяки їм, і треба йому за це дякувати Господу.

І невідомо, чи вони про все, чи не про все відповідали йому, адже чомусь не знаходилися відповіді на прості питання: чи він плакав тоді, як його знайшли? Чи була якась записка? Чи потім ті, хто підкинув, шукали його? — відповідей уникали чи їх не знали, не пояснювали нічого. Зате на складніші запитання знаходилися вагомі пояснення.

- Штат не знайшов нікого, хто б тебе забрав, - це брат Пітер.

- І тому ми сказали, що тимчасово можемо тебе забрати, а тоді місяці минали, пройшли роки — і ось ти тут. Усе, кінець. І припини ці розпитування, розв'язуй свої рівняння.

- А чому ж штат не зумів нікого знайти?

Теорія перша, згідно з братом Пітером (улюблена): про нього було занадто мало відомостей — ніхто не відав про його національність, родину, можливі спадкові захворювання і таке інше. Звідки він узявся - невідомо, у жодній лікарні їхньої місцевості не знайшли підходящих записів про пологи. І все це потенційних прийомних батьків тривожило.

Друга теорія належала брату Майклові. їхнє містечко - бідне, регіон бідний, і живуть вони в бідному штаті. Як би люди не жаліли його, а його справді жаліли, про це не варто забувати, та додавати до господарства зайвий рот, особливо коли вже були інші, людям не хотілося. Третя теорія належала братові Габрієлю. Буцімто жити тут йому судилося, це було Божою волею. Тут його дім і час припинити ставити запитання.

Коли часом він погано поводився, усі вони виявляли ще одну теорію: він був поганим, навіть із самого народження поганим. «Та ти, певно, так увесь час ревів, що тебе викинули! — полюбляв повторювати йому брат Пітер, б'ючи дошкою, і все дорікав, а він рюмсав і просив пробачення. — Та ти, мабуть, так ревів, що вони не могли тебе витерпіти!» Він лякався, що так і було, і плакав іще гірше.

Там вони всі дуже цікавилися історією. А от коли він виявляв інтерес до власної історії життя, то вони страшенно дратувалися, неначе це його зацікавлення було чимось, з чого давно час було вирости. Він навчився уже не запитувати або питати не прямо, хоча був завжди напоготові, щоб виловлювати хоч якісь рештки інформації в різний час і з несхожих джерел. Коли читали з братом Майклом «Великі сподівання»', то спрямував розмову на життя сиротою в Лондоні в дев'ятнадцятому столітті — в місці, яке для нього було таким само далеким і екзотичним, як і Піер, що був від монастиря в якихось там ста милях, тоді урок поволі перейшов у лекцію, як він і чекав, але з того уроку він виніс щось цінне: якби знайшлися хоч якісь родичі, то його, як і сироту Піпа, віддали би їм. Отже, родичів теж не було.

Він — сам-самісінький.

А ще намагалися викорінити його прагнення чимось володіти.

Він навіть не пам'ятав уже, коли ж почав ховати якісь речі, які хоч якось міг назвати своїми. «Тут ніхто нічим не володіє», — казали йому, та хіба так було насправді? Він знав, що у брата Пітера був черепаховий гребінець кольору живиці й такий самий легенький. Ним монах дуже пишався і щоранку розчісував вуса. Якось гребінець загубився, і брат Пітер посеред уроку історії з братом Метью кинувся до нього, трусив його за плечі й гаркотів

про те, що це він його вкрав і краще б зараз же повернув, якщо життя не набридло. (Згодом отець Габрієль знайшов гребінця — він упав був між столом і радіатором.) У брата Метью було оригінальне видання «Бостонців» з гладенькою зеленою полотняною палітуркою, якось Джудові навіть вдалося її потримати в руках і оглянути, втім відразу ж почув: «Не чіпай! Я сказав: не чіпати!». Навіть у його улюбленого брата Люка — той його ніколи не ображав і взагалі мало розмовляв — була пташка, і всі вважали, що вона належала йому. Брат Девід говорив: «Технічно вона нічия, але Люк її знайшов і виходив, завжди годував,

‘ Роман Чарльза Діккенса про життя сироти, вперше виданий 1860 року.

і до нього вона підлітає, отже, якщо Люк захотів би, то вона була його».

Брат Люк доглядав за монастирським садом і теплицею, і в теплу пору він йому там допомагав — виконував якусь дрібну роботу. З певних натяків інших братів він знав про те, що брат Люк до того, як прийшов до монастиря, був багатим. А потім щось сталося чи то він щось накоїв, а що — не зрозуміло, і чи він гроші втратив, чи комусь віддав, і ось він опинився тут, і такий самий він бідний, як і всі інші, хоча теплицю він утримував сам, і покривав ще якісь монастирські видатки. І якось так до нього ставилися інші, часто просто уникали, ніби той скоїв щось лихе. Але з ним той ніколи погано не поводився.

Після звинувачення в крадіжці гребінця минуло небагато часу, і він украв дещо насправді. Це була пачка крекерів. Одного ранку він проходив повз кухню до кімнати, де мав тоді заняття, нікого поблизу не виявилося, а печиво лежало просто на виду, близько — простягни руку й візьмеш. І він піддався імпульсу, вхопив пачку й побіг, на ходу запхнув під свою колючу вовняну туніку — мініатюрний варіант мона- шої одежі. Він побіг до себе, заховав здобич під подушкою, спізнився на заняття з братом Метью, на знак покарання отримав по спині батіжком з форзиції, але захована таємниця сповнювала його теплом і радістю. Вночі вже в постелі він з’їв один крекер (а насправді вони йому навіть не

подобалися), спершу обережно зубами поділивши на вісім акуратних шматочків, а потім тримав кожен на язиці, доки не стане вологим і клейким, нарешті ковтав.

Після того він усе частіше крав. Нічого в тому монастирі й не було, щоб він аж так хотів, нічого аж настільки вартісного, то він просто брав усе, що потрапляло під руку — без плану, без особливого бажання; знаходив їжу — хапав їжу, гуляючи після сніданку, натрапляв на потрісканий чорний ґудзик у келії брата Майкла — забирав, під час уроку отець Габрієль відвернувся по книжку — він забрав зі столу його ручку, а також гребінець брата Пітера — це він дійсно спланував, а отримав від цієї крадіжки не більшу втіху, ніж від попередніх. Крав сірники й олівці, обривки паперу. То все був непотріб, але ж він комусь належав! І він засовував ті речі собі в білизну й біг до себе в кімнату і ховав під матрац, такий тонкий, що коли на ньому лежав, то спиною відчував пружини на ліжку.

Він гнався, а вслід неслося:

— Припини ганяти зараз же, а то доведеться тобі всипати!

— Так, брате, — відповідав він Метью і стишував ходу.

Його зловили на гарячому тоді, коли він дістав собі більший трофей: срібну запальничку отця Габрієля. Під час заняття той підвівся, щоб відповісти на телефонний дзвінок, потягся по телефон через клавіатуру, а він простяг руку, забрав її просто з письмового столу, таку важкеньку, холодну і тримав у кулаку, доки його не відпустили. Знову заховав до білизни і швидко попростував до своєї кімнати, а за рогом коридору кинувся бігти, не розбираючи дороги, і врізався прямо в брата Павла. Той і нагримати не встиг, як він упав навзнак, а запальничка пострибала кам'яними плитами.

Ясна річ, на нього кричали, його побили, але отець Га- брієль вигадав і останнє (як він думав) покарання: викликав винного до кабінету й повідомив, що має його провчити, щоб знав, як чуже красти. А він нерозуміюче глядів і був такий наляканий, що навіть плакати не міг, як отець Габрієль змочив хусточку в оливковій олії з пляшки, і натер нею його лівицю. А тоді викресав вогонь з тієї самої запальнички і засунув у нього його руку, врешті діждався,

доки щойно намащену місцину обійняв вогонь, і всю руку охопив білий нереальний жар. Він усе кричав, а його били в обличчя і примовляли: «Припини кричати! Ось тобі! Тепер ти не забудеш, що красти не можна!»

Коли він прийшов до тями, то був у своєму ліжку, руку перев'язали. Всі сховані речі забрали — і те, що вкрав, і те, що колись сам знаходив, — камінчики, пір'їнки, наконечники стріл, той закам'янілий злиток, який йому подарував брат Люк на день народження — перший його подарунок у житті.

Після того як його зловили на крадіжці, щовечора він був змушений приходити до кабінету отця Габрієля і роздягатися догола: той шукав яку «контрабанду». У нього всередині. Згодом, коли все стало набагато гіршим у житті, він усе по- думки повертався до пачки крекерів. Якби ж він тоді їх не вкрав! Якби ж він не зробив усе так погано!

Напади в нього почалися після вечірніх обшуків у отця Габрієля, до якого ще додалися денні з братом Пітером. У нього почалися справжні напади істерики: він на весь голос кричав і його кидало об кам'яну долівку: бився своєю страшною зараненою лівицею (минуло шість місяців, а обпечена рука й досі боліла, глибоко постійно пульсувала) об тверді жорсткі кути дерев'яного обіднього столу, об письмовий стіл — шиєю, ліктями, щоками — ніжними болючими частинами тіла. Напади траплялися і вдень, і вночі, контролювати їх він просто не міг; його неначе захоплював якийсь туман, і він йому віддавався, а голос і тіло ніби відділялися, і робили щось гидке, це самого вражало і захоплювало, адже знав, що як би не поранився, як би не боліло, братів ті напади лякали, вони боялися його гніву, галасу й сили. Били його всім, що під руку траплялося, уже ремінь на цвяху в кімнаті для занять повісили, знімали сандалі й лупцювали так, що наступного дня він і сидіти не міг. Обзивали виродком, бажали смерті, шкодували, що колись не залишили його в сміттєвому баку. А він був за це вдячним, його виснажував той звір усередині, сам його не міг приборкати, щоб відігнати звіра подалі, ув'язнити до наступного звільнення і нападу, така допомога братів йому була потрібна.

Він почав впісюватися ночами і змушений був частіше ходити до отця Габрієля, для подальших обшуків, що більше той його облапував, то частіше він ходив під себе в постелі.

Той почав приходити до нього і вночі, а ще брат Пітер, згодом і брат Метью, а тоді стало й ще гірше, змушували і спати в мокрій сорочці, її ж змушували носити вдень. Знав, як гидко він смердить, запах сечі й крові його переслідував, він частіше верещав, вив, біснувався посеред занять, розкидав книжки і його знов бралися бити, які там заняття! Часом били й він непритомнів, і він уже почав цього бажати; в тій чорноті минав час, а він був поза ним, і було байдуже, що там з ним роблять.

Часом у нападів його гніву причини були, та лише він один їх знав. Він почувався безмежно замазаним, брудним, неначе він — це будівля, яка вже з середини почала розвалюватися, гнити, ніби та покинута церква, до якої його водили під час нечастих походів поза межі монастиря; її дерев'яні стіни вкрилися цвіллю, перекриття потріскалися, а в дірках кишіли терміти, крізь побитий дах нескромно зазирало біле небо. З уроків історії він дізнався про п'явок, їх колись прикладали до тіла, щоб позбавитися від поганої крові, ніби то вони смішно й жадібно всмоктували в свої червисті тіла все нездорове з людини, а тому у вільний час він ходив до потічка, що був неподалік, і сам вишукував там п'явок. Та їх там не знаходив, а коли йому сказали, що в потічку п'явки не водяться, він гірко голосив, так кричав, що втратив навіть голос, і навіть тоді не припиняв, а горло, здавалося, наповнилося гарячою кров'ю.

Якось він був у себе закапелку, і були там ще отець Га- брієль і брат Пітер, і він намагався не кричати, адже давно зрозумів, що чим тихше він поводиться, тим швидше все скінчиться, тоді на мить здалося, ніби тихенько, мов міль, повз двері прошмигнув брат Люк, і він відчув себе приниженим, хоча тоді й слова такого не знав. Тому наступного дня пішов до садочка й обірвав усі нарциси, які знайшов, і поклав перед порогом сарайчика брата Люка, і їхні жовті трубоч- ки-серединки дзьобиками гляділи в небо.

Згодом наодинці йому так було сутужно, так шкодував за зробленим, що аж руки опустилися, коли порався в кухні, і впустив він відро, яке переносив з кутка в куток, і знову його кидало, і голосив він, і кричав від розпачу й каяття.

Не міг і їсти за обідом. Усе виглядав брата Люка і гадав, коли його покарають і коли то доведеться перепрошувати. А того все не було. Через збудження він впустив джбан молока, і біла калюжа розпливлася під ногами. Поруч з ним сидів брат Павло, то штовхнув його на долівку. Гавкнув до нього: «Витирай!» і кинув ганчірку. А далі: «Це буде все твоє їдло аж до п’ятниці. А зараз геть до себе!» Була тільки середа. Доки гой не передумав, побіг до себе.

Звичайно двері комірчини в кінці коридору, яка правила йому за спальню, були прочинені, коли до нього заходили брати чи отець Габрієль, то їх зачиняли. Це була комірчина на другому поверсі, якраз над їдальнею, без віконця, настільки мала, що вміщала тільки ліжечко. Він відійшов від сходів і нерішуче спинився: двері зачинені. Що ж його там чекає? Мабуть, хтось із братів. Чи якийсь монстр. Після нападу коло струмка він інколи марив, що по кутках ховаються велетенські п’явки, що вже підвелися і стали напоготові, темна липка шкірка поблискує, і зараз безшумно на нього накинуться — липкою тихою вагою. Нарешті він набрався хоробрості, підбіг до дверей, рвучко їх відчинив і виявив лише своє /іижко, накрите брудно-бурим вовняним ліжником, коробку серветок і книжки на полиці. А в кутку, біля узголів’я, стояла скляна банка, а в ній — букет нарцисів, таких яскравих, і нони розкрили свої гофровані пелюстки-серединки.

Він сів на підлогу біля банки, зірвав пелюстку й потер н долоні, і стало враз так сумно, що він порвав Люкові квіти, іцо хотів собі роздряпати той шрам на руці, розсипатися й самому на шматочки, як він подер той квіт.

Чому ж він так із братом Люком вчинив? Звісно, не 'інше той був з ним добрим: коли не примушував ніхто його карати, брат Девід його хвалив, говорив, який же він меткий, і навіть час від часу брат Пітер приносив із міської бібліотеки для нього книжки,

вони читали і згодом обговорювали, і вислуховував його думку, ніби дорослого. Але Люк не лише його ніколи не бив, він якимось чином навіть намагався підбадьорити його чи ще якось виказати своє добре ставлення. Минулої неділі перед вечерею він мав прочитати молитву, стояв собі перед столом отця Габрієля і враз заманулося йому пустувати, захотів набрати в жменю тієї он картоплі, що купкою кубиків лежала собі в мисці, і розкидати по всій кімнаті. Уже і в горлі засвербіло: готувався заверещати, і вже наперед бачив, як цвьохне по спині отой ремінь, і як він зануриться в пітьму, а тоді прокинеться, і буде вже яскравий день. Ось вже рука піднялася, а він за нею спостерігав, і пальці розчепірилися, щоб дістатися до миски, та ось поглядом зустрів легеньке підморгування брата Люка, таке коротке, як клацання об'єктива у фотоапараті, то вже й не відав, чи щось бачив, а чи й ні. А тоді Люк підморгнув знову, і це його чомусь втихомирило, він отямився, молитву прочитав, сів на місце й обід минув без інцидентів.

А тепер — квіти. Та не встиг він нічого домислити, відчинилися двері: прийшов брат Пітер. Настав один зі звичних вже моментів, до яких підготуватися неможливо, коли може статися все, що завгодно.

Наступного дня він рішуче попрямував до теплиць, надумав собі, що має обов'язково братові Люку щось сказати. Та ось він наблизився, і рішучість зникла, він тупцяв, підкидав камінчики, опускався навколішки, щоб підібрати гілочку, а тоді з розгону шпурляв її в бік лісу за територією монастиря. Зібрався було йти геть, повернув до особливого свого дерева отам скраю, в північному кутку: між вузлуватим його корінням він вирив нору — сховок для нової колекції його знайдених речей. Вони були безпечними, насправді нічиїми: сам у лісі знаходив камінчики, гілочку, яка мала форму вигнутого у стрибку собаки. У вільний час приходив він сюди, відкопував свої скарби, тримав у руках. А зараз раптом почув, як хтось його погукав. Озирнувся — Люк підняв у вітанні руку і простував до нього.

— Я так і подумав, що це ти, — промовив він і наблизився (набагато пізніше Джуд пригадував це все й подумав ще: а кого

ж іще можна було тут чекати? У монастирі єдина дитина була — сам Джуд). Як не старався, він не зміг дібрати слів на своє виправдання, насправді взагалі не міг нічого сказати, натомість заплакав. Ніколи ще від плачу йому не було незручно, а ось зараз відвернувся від брата Люка, затулив очі рукою в шрамах. І враз відчув, який же він голодний, а ще ж тільки четвер, і до завтра йому не дадуть їсти.

— Так, ну, не плач, не плач, — він відчув, що той присів дуже близько коло нього.

А голос такий ласкавий, і він ще гірше заплакав.

А тоді брат Люк підвівся і заговорив до нього веселішим голосом.

— Джуде, послухай-но. Я маю тобі щось показати. Ходімо зі мною, — і пішов до теплиці, потім оглянувся, щоб упевнитися, чи він за ним іде. І знову кликав: — Джуде! Ходімо! — а йому стало попри все цікаво, і він пішов слідом з почуттям прагнення нового, хоч він добре знав, що там, у теплиці.

Ставши дорослим, аналізуючи життя, був просто одержимим бажанням виявити той момент, коли все в житті його набагато погіршилося, неначе міг якось момент той заморозити, занурити в розчин агару і потім використовувати її класі, як якийсь препарат. Ось тоді все сталося. Ось тут усе почалося. Він усе гадав: чи це тоді, коли я вкрав крекери? Чи годі, коли знищив нарциси Люка? Чи під час першого нападу? І взагалі неможливе: що ж я таке зробив, що вона мене підкинула до сміттєвого бака за аптекою? Що ж я зробив?

Та насправді він знав відповідь: це сталося тоді, коли він послухався поклику Люка й пішов за ним до теплиці, коли він покинув усе заради того, щоб слідувати за братом Люком. Ось він, той момент. Після нього вже нічого не можна було виправити.

Ще лише п’ять сходинок, і ось він — перед дверима власної квартири. Ніяк не міг втрапити ключем до отвору замка, бо тремтіли руки, він аж матюкнувся, коли його мало не впустив. І ось уже він удома, лишилося від порога п’ятнадцять кроків до

ліжка, та він усе стоїть на місці, а потім поволі опустився на підлогу і проповз на ліктях останні метри. В кімнаті ще полежав, предмети навколо розпливалися, він стягнув ковдру з ліжка й накрився. Лежатиме отак, допоки сонце не сяде, поки в квартирі не посутеніє, а тоді нарешті він вмоститься на ліжку, допомагаючи собі руками і спатиме, не поївши, не умившись, не переодягнувшись, і зуби цокотітимуть від болю. Він буде вдома сам, бо після вистави Вілем з дівчиною ще гулятимуть, і повернеться друг додому дуже пізно.

Коли він прокинеться, буде ще рано, і почуватиметься краще. А от рана вночі знову юшитиме, крізь марлю просочиться гній — пов'язку він змінив перед прогулянкою в неділю, перед тією катастрофічною прогулянкою — а штанина аж прилипне до шкіри. Він надішле повідомлення Енді, дочекається відповіді, а тоді піде в душ і обережно розмотуватиме бинти, а вони відставатимуть разом з клаптями м'яса й чорними згустками крові. Щоб не кричати від болю, він задихатиметься і хекатиме. Знову згадає попередню розмову з Енді, коли подібне вже з ним було, як той пропонував тримати напоготові інвалідний візок, і він справді захоче його мати. Тоді він подумає, що Енді має рацію, що його походеньки є ознакою непростимої пихи, що вдавати те, що все гаразд і він зовсім не неповносправний, занадто егоїстично, бо й для інших людей є наслідки, для тих людей, які роками до нього такі добрі та щедрі, вже он десяток років минув.

Він вимкне душ, опуститься у ванну, обіпреться об кахлі щокою і чекатиме, коли почуватиметься краще. І все йому нагадає про те, що він у пастці, у пастці власного тіла, яке він ненавидить, з минулим, яке він ненавидить, і він нічого не в змозі змінити. Від суму, ненависті й болю захочеться плакати. Та відколи те з братом Люком сталося, він не плакав і пообіцяв сам собі ніколи не плакати. Він знову здасться собі порожньою шкаралупкою, в якій давно поморщився й засох вже фрукт, і тепер вона просто без діла торохтить. І знов його охопить почуття огиди до самого себе, що налітає враз

[i] в найщасливіші й найжахливіші хвилини: просте питання: та хто ти такий, що стільком людям навколо завдаєш так багато

незручностей, як ти можеш собі думати, що тобі варто рухатися далі, коли навіть власне тіло кричить, що час уже спинитися?!

Він сидітиме, і чекатиме, і дихатиме, і радітиме, що досі рано й не прийде зараз Вілем, і не доведеться йому знову його рятувати. Хоч потім не згадає навіть як, він усе ж зведеться на ноги, вибереться з ванної, прийме аспірин і піде на роботу. А там на сторінках перед очима розпливатимуться

ii **танцюватимуть слова, і коли Енді йому зателефонує, буде вже сьома, він скаже Маршаллу, що хворий, відмовиться від пропозиції підвезти додому, але дозволить йому провести себе до таксі — ось як йому й справді зле. Усю дорогу з центру їхатиме — а учора по-дурному йшов тут пішки — і коли Гінді відчинить двері, він матиме зібраний вигляд. Лікар скаже йому:**

— Джуді, — і в гуморі він буде доброму, не буде жодних повчань, він дасть Енді провести його повз порожню приймальню (адже робочий день іще не почався) і дасть собі допомогти влягтися на стіл. Там він уже проводив цілі години, цілі дні, і він спокійно дасть йому себе роздягнути, чекатиме легенького болю, коли той надрізатиме бинти, а тоді відтягуватиме пов'язку з живої рани.

Він усе думатиме: «Життя моє, життя». Та далі його думка не сягатиме. Він просто повторюватиме ті слова як вірш, як обітницю, як переконання, і порине поступово в інший світ, так часто буває з ним тоді, коли болі нестерпні, а його власний світ віддаляється від звичного, і потім він і не згадає, яким воно тоді було: «моє життя».

2

Ти колись мене запитав, коли ж я дізнався, що він — мій, і я відповів, що я завжди це знав. Та це неправда, я знав це й тоді, коли говорив, просто так гарно звучало, наче слова з якоїсь книжки чи фільму, і обидва ми тоді почувалися розбитими й безпомічними, я і подумав, що коли таке скажу, то нам стане від того краще, і від слів тих покращиться все, що сталося, чому ми могли б запобігти й не запобігли. Це було в лікарні, точніше, його

першого разу в лікарні. Я знаю, ти це пам’ятаєш: ти того ранку прилетів з Коломбо: летів і перестрибував через міста й країни і сам час, і прибув ще аж за день до того, як вилетів.

Та тепер я маю бути точним. Я хочу бути точним, бо немає причини в протилежному, і точність необхідна, я намагався бути точним завжди.

Не знаю, з чого й почати.

Може, з якихось гарних слів, адже ці слова правдиві: ти мені сподобався відразу. Коли ми зустрілися, тобі було двадцять чотири роки, а мені вже тоді (о Господи!) стукнуло сорок сім. Я подумав, що ти незвичайний. Перегодя він розповідав про твою доброту, але то було й непотрібно говорити, адже я і так знав. Того літа ви приїхали всі четверо, і для мене, і для нього почався такий дивовижний вікенд. Для мене тому, що у вашій четвірці я бачив те, яким би міг стати Джейкоб, а для нього — тому що доти він знав мене лише як викладача, а тут я ходив у шортах та в фартушку і вигрібав совочком з жару мідії і сперечався про все на світі з вами трьома. А тоді мені у вас вже не ввижалося Джейкобове обличчя і я спромігся нарешті насолодитися вихідними, і саме тому, що вони сподобалися вам усім. А ви нічого дивного в тому не вбачали: просто хлопці, які розуміють, що подобаються людям, і не через пиху, а тому, що це властиво людям, і немає причин думати, що якщо ти поводишся ввічливо й по-дружньому, то гак само ввічливо й по-дружньому не відповідатимуть тобі.

Звісно, в нього були причини вважати інакше, про що я дізнався значно пізніше. Коли ми разом сиділи за столом, я помічав: під час наших бурхливих суперечок він сидів, відкинувшись на стільці назад, аж наче хотів покинути наше коло, сидів і спостерігав, як легко ви мене провокували, не боялися сперечатися, як бездумно перехилялися через весь стіл, щоб покласти собі ще порцію картоплі чи цукіні, чи біфштексів, як ви просили того, що хотіли, і як легко те отримували.

Я дуже чітко запам’ятав з того вікенду ще один епізод. Ми прогулювалися вчотирьох — ви удвох і я з Джулією, йшли маленькою просікою, обсадженою берізками, прямо до майданчика з морським краєвидом, пам’ятаєш, яка вона була

ріденька? Зараз там густо ростуть дерева. Ми з ним йшли попереду, а ви з Джулією — за нами.

Про щось ви там балакали — здається, про комах, чи що? Чи про дикі рослини? У вас двох завжди знаходилися теми для розмов, ви любили прогулянки, любили тварин, а мені це у вас обох подобалося — самого ці теми не цікавили. А тоді і п торкнувся його плеча, обійшов спереду, припав на коліно н перев'язав шнурок на його черевикові, що було розв’язав- ■ н. потім ступив крок назад і пішов далі поруч з Джулією. Це Пуп спонтанний, природний жест: крок уперед, припадан- нн на коліно, крок назад. Для тебе це була дрібниця, ти це зробив машинально, здається навіть, не припиняючи розмови. Ти його постійно тримав на оці (та не ти один — усі троє), ви дбали про нього навіть у дрібницях по-різному, і може ти й сам не пам’ятаєш таких от випадків.

А коли ти зав’язував шнурок, він поглянув на мене, і той погляд... я досі не можу описати, і щось усередині в мене обвалилося, якась висока башта із піску, занадто висока — для нього, для тебе, для мене. І в його обличчі я віднайшов щось своє. Неможливо таку знайти людину, щоб щось подібне для іншого зробила, ось так мимовільно й так невимушено. Коли я на нього тоді дивився, то вперше з часу смерті Джейкоба зрозумів, що мають на увазі люди, коли говорять про те, що серце крається, вираз «розбите серце» я вважав смішним, а тоді зрозумів, що, може, воно й смішно, але це правда. І думаю, що саме тоді я вже зрозумів.

Якось мені на думку ніколи не спадало таке, що коли-небудь я стану батьком. Ні, не тому, що в самого батьки були поганими, насправді я мав чудових батьків. Як померла від раку грудей мама, я був ще зовсім малим і наступні п’ять років ми з батьком жили удвох. Він був лікарем-терапевтом і вважав, що його пацієнти старітимуть разом з ним.

Жили ми на Вісімдесят Другій вулиці у Вест-Енді, на першому поверсі нашого дому був і батьків кабінет, і я часто після школи

туди приходив. Мене там знали всі пацієнти, і я пишався тим, що був його сином, зі всіма міг вітатися і ті діти, яких він прийняв під час пологів, на мене гляділи з повагою, адже їм говорили батьки, що я син доктора Стай- на; відвідував гарну школу, одну з найкращих шкіл міста, і діткам казали, якщо, мовляв, вони гарно навчатимуться, то зможуть теж туди потрапити. Батько мені говорив після школи, коли я до нього щодня приходив: «Любий», — і клав мені на шию ззаду руку, і коли я вже став за нього вищий, усе одно це робив, а тоді цілував у голову й питав: «Мій любий, як там у школі?»

Коли мені було вісім років, то він одружився знову, з Адель, яка в нього працювала адміністраторкою. Не пам'ятаю жодної миті з дитинства, де б не відчувалася її присутність. Вона мене водила по крамницях, купувала мені новий одяг, на День подяки' вона була з нами, подарунки на день народження пакувала теж вона, Адель. Не скажу, що вона мені була як матір, а швидше, для мене матір — це була Адель.

Вона була старшою за батька. З такою, як вона, чоловікам приємно й комфортно спілкуватися, а от до одруження не доходить, це ніби, сказати би м'якше, що вона не була вродливою. Але в мамі кому потрібна краса? Якось я запитав у неї, чи не хотіла б вона мати власних дітей, то у відповідь почув, що для неї я — її дитина, вона просто собі уявити не може нікого кращого: це пояснює все, що потрібно знати про мого батька та Адель, і те, що я до них відчував і як вони до мене ставилися, — і ніколи й на думку не спадало сумніватися в її словах, якби вже сам, коли було за тридцять, із тодішньою дружиною не шукав відповідей на запитання, чи зможе друга дитина замінити нам Джейкоба.

Вона зросла в сім'ї одна, я теж, і мій батько був одинаком — ми були з родин одинаків. Батьки мого батька вже тоді померли, а її — Аделі — були живі, і у вихідні ми часто навідували їх у Брукліні (зараз у тому районі вже розрісся Парк-Слоуп). Вони в Америці жили десятиліттями, та все одно англійською розмовляли погано: батько — нерішуче, ,і мати — експресивно. Як і сама Адель, вони були кремезними, добросердими, розмовляли між собою російською мовою, а її батько, якого я називав дідусем (а як же

ще?), часто він переді мною розтискав грубого кулака, і там я знаходив подаруночок: чи дерев'яного пищика, чи згорток рожевої

День подяки — державне свято США, щорічно святкують у четверній четвер листопада.

жуйки. Коли я вже виріс і навчався в юридичній школі, він усе одно хоч щось мені та дарував, хоч крамниці власної вже й не мав: отже, купував сам. А от де? Я часом малював собі в уяві таємничу крамницю, повну старомодних іграшок, такі продавали ще багато поколінь тому, і туди приходили віддані старі емігранти й емігрантки й скуповували розмальовані спіралями дерев'яні дзиґи, маленьких металевих солдатиків, набори для гри в крем'яхи, а чорні гумові кульки вискакували й бруднили сажею, щойно зривали злегка обгортку.

Якось без будь-яких підстав у мене виникла теорія про те, що коли хлопці ставали свідками того, як їхні батьки одружуються вдруге (коли були в старшому віці й усе розуміли), то самі вони обирають дружин, схожих більше на мачух, а не на матерів. Та сам я одружився з такою, що на Адель і близько не скидалася. Моя перша дружина була спокійною й стриманою. Лізел ніколи не применшувала свого розуму, бажань, гніву, страхів, самовладання, як інші знайомі мені дівчата.

На третьому побаченні ми побували в кав'ярні на вулиці МакДугал, і саме вже виходили, аж ось якийсь п'яничка зашпортався у дверях і виблював просто на Лізел.

На її светрі розпливлися липкі плями гарбузового кольору, і навіть краплина потрапила на перстеник з діамантом на правиці, неначе на самоцвіті виріс чиряк. Присутні роти пороззявляли, хтось верескнув, та Лізел лише заплющила очі. Інша яка жінка, та й я сам, закричали би, завищали, а вона лише здригнулася вся: її тіло зараз наче визнало огиду й відсторонилося від неї, а коли розплющила очі, то вже себе повністю опанувала. Потім стягнула светра і вкинула до найближчої урни. Промовила: «Ходімо». А я, шокований, аж онімів, весь час мовчав, і жадав її, а тоді пішов услід за нею, був готовий іти куди завгодно. Пішли ми до неї на квартиру, в орендовану діру на вулиці Салліван. Вона йшла, а

руку тримала відхилено, намагалася не торкатися до персня, на якому і досі виднілася бридка пляма.

Не дуже вона подобалася моєму батькові й Адель, хоч ніколи цього й не казали: вони поводилися чемно і поважали мою думку. І я у відповідь ні про що не питав і не доводив до брехні. Певно, причина не в тому, що вона не була єврейкою — батьки не були аж настільки релігійними, та вони бачили, в якому я був захопленні від Лізел. Чи, може, то я пізніше вже так вирішив, чи те, що я любив ЇЇ професіоналізм, їм здавалося байдужістю й холодністю? І знаєте, не вони одні гак вважали! Завжди були з нею ввічливими, вона також поводилася розумно, та ось я був упевненим, що вони воліли б мати таку невістку, яка жартувала б, якій можна було перепо- вісти навіть якусь незручну історійку з мого дитинства, щоб вона приходила обідати з Адель та грала в шахи з батьком, щоб була десь такою, як ти. Та ні, такого від Лізел годі було чекати. І щойно вони це зрозуміли, то стали теж стримані- шими, не виказували невдоволення, та все ж пам'ятали про певні межі, її межі, які треба було поважати. Я з нею якось дивно розслаблявся, наче перед лицем такої впевненості навіть незгоди не посміють до нас підібратися.

Познайомилися ми в Нью-Йорку, я тоді навчався в юридичному, а вона — в медичному: після закінчення я отримав місце референта в Бостоні, а вона — була за мене на рік старшою — пішла в інтернатуру, а вивчилася на онколога. Я про- і то захоплювався нею за це: немає більшої втіхи, ніж жінка, яка прагне зцілювати, вдягнена в біло-хмарний лікарський халат, вона по-материнськи схиляється над хворим. Та Лі- іел не хотіла, щоб її обожнювали: її інтерес до онкології був * причинений тим, що це була одна з найповажніших дисци- илін, її вважали найінтелектуальнішою. І вона, і її товариші інтерни зневажали радіологів (занадто вже корисливі), кардіологів (пихаті й самозадоволені), педіатрів (занадто і піти ментальні) і особливо хірургів (неймовірно гордовиті) та дерматологів (це вже без коментарів, а самі-то вони і ними часто співпрацювали). Подобалися їм анестезіологи (дивні, дурнуваті й уїдливі, а ще й підсісти на щось можуть) і патологи (ще розумніші за них самих)

— оце була така мова. Інколи збиралася в нас удома купа народу, то ті сиділи окремою групкою по обіді й обговорювали різні випадки і лекції, а до інших гостей їм було байдуже. У нас бували і юристи, й історики, то через ігнорування нам просто доводилося іти деінде, до вітальні наприклад, щоб погомоніти про різні тривіальні, нецікаві речі, що наповнювали наші будні.

Ми були дорослими і життя було наше щасливим. Ні вона, ні я не скаржилися, що, бува, мало часу проводимо разом. Ми жили в Бостоні, доки не закінчився її термін інтернатури, а тоді вже Лізел переїхала до Нью-Йорка, в аспірантуру. А я залишився, працював тоді вже в одній юридичній фірмі і був ад'юнктом на юридичному факультеті. У вихідні зустрічалися, раз у Нью-Йорку, раз у Бостоні. А тоді її програма завершилася, і вона повернулася до Бостона знову, ми одружилися, купили будинок, маленький, не цей, що зараз, на краю Кембриджа.

Ні мій батько, ні Адель ніколи нас не запитували, чи хочемо ми мати дітей. (Батьки Лізел також. Вони невідомо чому виявилися значно емоційнішими за доньку, просто дивина, ми часом приїздили до них у Санта-Барбару, так тоді її батько про щось жартував, а мати ставила переді мною миску з нарізаними поперченими огірками й помідорами з власного городу, а вона відсторонено спостерігала з таким виглядом, ніби шкодувала чи відчувала незручність за їхню поведінку.) Не питали, бо думали, що більше не розпитуватимуть, то швидше в нас хтось знайдеться. А я насправді ще й не відчував потреби мати дитину, ще не уявляв собі такого і жодних ще почуттів не мав. У цьому, здавалося б, і була причина зволікання, адже я вважав, що людина має хотіти, бажати, активно прагнути мати дитину. Для байдужого чи пасивного це не підходить. Лізел, здається, вважала так само.

Аж ось одного дня, коли мені був уже тридцять один рік, а їй тридцять два, я, прийшовши з роботи, застав її уже вдома — досить незвично, адже працювала довше і приходила о восьмій чи дев'ятій.

— Я маю з тобою поговорити, — урочисто сказала вона, а я враз злякався. Зрозумівши це, вона усміхнулася. Ні, вона не була жорстокою, зовсім ні, я не хотів, щоб у вас про неї склалося таке

враження. їй була притаманна і доброта, і ніжність. Вона засміялася і вела далі:

— Та нічого поганого, Гарольде, я думаю, нічого.

Я сів. А вона набрала в груди повітря:

— Я вагітна. Не знаю навіть, як так вийшло. Мабуть, пропустила прийом однієї-двох пігулок. Уже майже вісім тижнів. Я вже була в Саллі, то все підтвердилося.

(Саллі — це її товаришка по кімнаті в коледжі, найкраща подруга й особистий гінеколог.)

Усю цю тираду вона виголосила швиденько чіткими різкими реченнями, а тоді замовкла:

— Я приймала пігулки, і місячних не було через них, тому я й не здогадалася. Та скажи вже щось!

Я спочатку не міг говорити. Врешті запитав:

— Як ти почуваєшся?

— Та нормально, — вона потисла плечима.

— Добре, — я вже говорив дурню. Тут вона сіла напроти мене й запитала:

— Гарольде, що тепер робити?

— Що ти хочеш робити?

— Я знаю, чого хочу я. Я хочу знати, чого хочеш ти.

— Ти не хочеш залишити дитину.

— Я хочу почути, чого хочеш ти. — А сама ж не заперечила.

— А якщо я скажу, що хай вона буде?

Вона не здивувалася.

— Тоді мені треба буде серйозно подумати, — з готовні- < тю відповіла Лізел.

І такого я теж не чекав. Почав:

— Лізо, ми вчинимо так, як захочеш ти сама, — такі слова поганими не були, та вони свідчили про боягузтво. Як і часто перед тим, я перекладав на неї складне рішення. Вона лише зітхнула:

— Не обов'язково вирішувати просто сьогодні. Ще є час.

Та можна було й не нагадувати, вона ж сказала, що чотири тижні.

У ліжку я все думав ті ж самі думи, як те роблять усі чоловіки після того, як жінка повідомляє про свою вагітність. Який та дитинка матиме вигляд? Чи сподобається мені? Чи я її любитиму? А тоді вже, як удар, прийшло: це батьківство. З усім, що з нього випливає: відповідальністю, зобов'язаннями, втомою і можливими невдачами.

На ранок ми про те не розмовляли і наступного дня також. У п'ятницю перед сном вона сонно промовила: «Завтра ми все обговоримо», а я відповів: «Неодмінно».

Та ми все не розмовляли, а тоді збіг дев'ятий тиждень, десятий, одинадцятий, дванадцятий, і ось уже стало занадто пізно легко чи етично щось вдіяти, і ми обоє зітхнули з полегшенням. Рішення прийшло само собою, чи, швидше, нерішучість вирішила за нас самих і тепер у нас має бути дитина. Вперше за час шлюбу ми ось так з нею дружно не змогли дійти згоди.

Ми собі уявляли з нею дівчинку й вирішили назвати її Адель, на честь мами, або Сарою — на честь Саллі. Та виявилося, що буде хлопчик, і ми дозволили вибрати для нього імена Аделі та Саллі. Адель була такою щасливою, що аж розплакалася, а я так рідко бачив, щоб вона плакала! Вона обрала ім'я Джейкоб. А Саллі обрала ім'я Мор (пояснила, що на честь Томаса Мора). Джейкоб Мор.

Я ніколи не був (і ти теж, я в цьому певен) одним з тих, хто вважає, що любов до дитини — вища, значніша, важливіша за яку іншу любов. І до Джейкоба, і після нього так не думав. Та це особлива любов, бо вона заснована не на фізичній привабливості, не на задоволенні, не на розумі, а на страхові. Ти ніколи не матимеш страху, доки не матимеш дитини, і може, тому й вважають любов ту надзвичайною, бо сам страх теж надзвичайний. Щоденно першою твоєю думкою стає не «я її люблю», а «як вона почувається?» І світ, і ночі перетворюються на збіговисько перешкод і жахів. Я переходжу дорогу з дитям на руках і думаю, як же абсурдно те, що дитина, будь-яка дитина мусить отак намагатися вижити. І виживання здається неймовірним, як і виживання весняних метеликів, які бачиш, коли мчиш автомобілем, а вони проносяться в міліметрах від лобового скла.

Я хочу тобі сказати про ще дві істини, які я дізнався. Не важливо, скільки дитині років, чи те, коли чи як вона стала твоєю. Коли ти починаєш про когось думати як про власну дитину, то щось змінюється, перед усім, що тобі в дітях подобалося, перед усім, що ти раніше відчував, тепер виступає той страх. Він не біологічний, він якийсь надбіологічний, це не лише прагнення забезпечити продовження свого роду, а й більше, щоб довести свою незламність перед випробуваннями і проблемами всесвіту, перемогти те, що хоче знищити те, що тепер твоє.

А друге ось що: коли помирає твоє дитя, то відчуваєш все те, що й повинен, усі відчуття вже давно складені в списки, навіть немає потреби їх усі зараз згадувати, хіба що згадати, що жалоба всюди однакова, насправді відмінностей ніяких і не знайдеш, хіба щось із того списку відчуваєш сильніше, щось слабше, буває почуття будуть не в тому порядку, часом щось довше, а щось займе менше часу. Та все одно відчувають люди тоді те ж саме.

Та є ще одне відчуття, про яке ніхто не скаже вам: коли це була твоя дитина, часточка тебе, маленька, та все одно вагома. відчуваєш також полегшення. Тому що тепер той момент, мкого ти чекав, який тобі снився, до якого готувався ще відтоді. відколи став батьком, вже настав.

І ти думаєш: ну ось воно й сталося.

А після того тобі вже нічого боятися.

Багато років тому, коли вийшла з друку моя третя книжка, один журналіст в інтерв'ю мене запитав: чи можу я з першого погляду визначити, чи є в студента здібності до юриспруденції, чи ні. Я відповів: інколи, так. А часом ти помиляєшся. Буває так, що на початку семестру ти бачиш здібного студента, а тоді минає навчальний рік і ти поступово визнаєш, що він уже не такий, а от інший, про якого спочатку ти й думати не міг, раптово починає тебе просто вражати і ти вже із захопленням слухаєш, як він і про що думає.

Найчастіше важче за все ведеться найздібнішим від природи, особливо в перший рік навчання: юридичний факультет, перший

курс, тут не дуже є де розцвісти творчості, абстрактному мисленню і уяві. Не сказати б, що я добре знаю сам, а просто суджу з того, що я чув: часом здається, що наш фах трохи нагадує школу мистецтв.

У Джулії був друг Денис, ще хлопчиком він себе проявив як талановитий художник. Вони дружили з дитинства, і Джу- лія показала мені деякі малюнки, які він малював у віці деся- ти-дванадцяти років: були там і пташечки, що клювали щось на землі, кругле й безтурботне обличчя його самого, його батька-ветеринара, що чухав кумедного тер'єра. Батько його не бачив користі від уроків малювання, тому спеціально він ніде не вчився.

Коли виросли, то Джулія вступила до університету, а Денис — до школи мистецтв, щоб навчатися на художника. В перший тиждень навчання їм дозволяли малювати все, що заманеться, так от його ескізи професор найчастіше відбирав, пришпилював на дошку для загального схвалення і критики.

А тоді вони почали вчитися малювати, чи точніше, перемальовувати. Минув тиждень, другий, а вони все малювали еліпси: широкі, гладкі, вузькі, на третьому тижні взялися за кола: тривимірні та двовимірні. А тоді за квітку. Потім за вазу. Згодом була рука, потім голова, тоді тіло. І з кожним тижнем справжньої науки Денисові робота давалася все важче, і коли закінчився семестр, то вже його малюнки ніколи не ставили у приклад. Тепер, перш ніж щось зобразити, він занадто багато про нього думав. Коли дивився на волохатого пса, то бачив вже кола й еліпси на коробках, і коли брався малювати, то дбав більше про пропорції, а не про собачі риси.

Вирішив він поговорити з викладачем, а той і каже: «Ми збираємося тебе відчислити, Денисе. Тільки справді талановиті мають залишитися». І Денис сказав тоді: «Я здогадався, що таким талановитим не був». Так він і став адвокатом, і оселився з партнером у Лондоні.

А Джулія тоді промовила: «Бідолашний Денис», а той тільки й зітхнув: «Та нічого, все гаразд». Але він нас так і не переконав.

От і ламає розум юридична школа так само. В ній не досягнуть успіхів романісти, поети, художники і, як не дивно, математикам, логікам, фізикам там теж нелегко. Перша група пропадає через те,

що вона має власну логіку, а друга тому, що логіка — це все, що в неї є.

Хоча от він, Джуд, - хороший студент, з самого початку був чудовим студентом, але його велич часом ховалася під маскою агресивної незначущості. З його відповідей на за- ич'ітях я вже знав, що він має все, що потрібно, щоб стати видатним юристом. Невипадково юриспруденцію назива- "'1 '• фахом, як і кожен фах, вона вимагає чіпкої пам'яті, далі, ис і в інших професіях, здатності бачити проблему в цілому н відразу ж наслідки тих проблем, які слідом виникнуть. От і ай підрядника будинок не є просто спорудою, а плутаниною 1 1>уб. які взимку можуть померзнути, несправними влітку зави ами, переповненими дощовими ринвами навесні, потріс- '• ІИ"м цементом у перші осінні холоди; так от для юриста будинок теж є чимось більшим. Це замкнений сейф з договорами, закладними, майбутніми позовами, можливими порушеннями; в ньому вже є потенційна загроза вашій власності, вашому добру, вашій особі, вашому приватному життю.

Звісно, постійно ви так не можете мислити, а то й збожеволіти можна. А тому для більшості юристів будинок — це лише будинок, щось таке, що треба буде ремонтувати, фарбувати, звільняти при переїзді. Та все одно стається так, що коли-небудь студент юридичного факультету — я маю на увазі гарного студента — виявляє, що його бачення зазнає змін, і розуміє, що закон не обминеш; жодні події та сторони звичного життя вже не обходяться без довгих чіпких пальців закону. І вулиця стає вже ареною шокуючої тривоги, насилля і потенційної судової тяганини. А шлюб нагадує про розлучення. І весь світ тимчасово стає нестерпним.

І він умів це робити. Міг узятися за справу і вже бачити її кінець, а це зробити дуже важко, бо в голові ти маєш утримувати всі варіанти, всі можливі наслідки, ти маєш обирати, яких варто боятися, а які ігнорувати. А він ішов далі, просто не міг не йти — він ще враховував моральні аспекти судових справ. А в юридичній школі таке не на користь. Деякі мої колеги навіть не дозволяли своїм студентам говорити слова «справедливо» чи

«несправедливо». Один наш професор полюбляв до нас кричати: «Справедливість тут ні до чого. Що таке закон? Що говорить закон?» Професор любив грати на публіку, та всі ми це любимо. А інший викладач, почувши таке, нічого не кажучи, підходив до винного і вручав йому клапоть паперу із записом: Драймен, 241 — там містився факультет філософії.

Ось уявімо таку ситуацію. Футбольна команда має провести матч на виїзді, а несподівано вийшов з ладу один з автобусів. Попросили матір одного з гравців позичити їм на час поїздки її автобус, вона погодилася, та сказала, що за кермо не сяде. Вона попросила помічника тренера вести автобус. Та ось у дорозі трапилася біда: автобус з дороги скотився в кювет, перекинувся, і всі, хто в ньому були, загинули.

У цьому немає складу злочину. Було слизько, водій не був напідпитку. Стався нещасний випадок. Та от батьки загиблих членів команди почали позиватися до власниці транспортного засобу. Вони доводили, що це був її автобус, і що головне, що саме вона обрала водія. Він — її призначенець, отже, вона повинна нести відповідальність. Отже, постає питання: що ж буде? Чи виграють справу позивачі?

Такі справи студентам не подобаються. Часто цей приклад не наводжу, адже тут ідеться про крайнощі, і він, швидше, кричущий, а не повчальний; та коли б ми випадок цей не обговорювали, завжди хтось в аудиторії вигукував:

— Це ж несправедливо!

Так, саме це слово набридливе — «справедливо» — не відповідь. Але на нього треба завжди студентам зважати. Я їм пояснював: у справедливості ви відповідей не знайдете. Та ії не пам'ятати про неї не можна.

А він ніколи не казав, оминав справедливість: здавалося, що сама по собі справедливість для нього не цікава, і я дивувався, адже часто люди, особливо молоді, дуже переймалися гим, що було справедливим. Справедливість — це та чеснота, якої вчать чемних дітей, це один з керівних принципів дит- і адочків і літніх таборів, майданчиків і футбольних полів. Коли Джейкоб ще міг ходити до школи, міг навчатися, мис- аити, говорити, він знав, що

таке справедливість і те, що вона важлива, що її потрібно цінувати. Справедливість підходить і ті щасливих людей, для тих, кому в житті пощастило жити і гибільністю, а не непевністю.

А от поняття правильного й неправильного — це для, може, не нещасних, а швидше, для наляканих людей і тих, н і о с траждав.

[1]1 и мені це тільки так здається?

()тже, в аудиторії у нього на курсі я запитав:

— Ну то як, позивачі виграли справу?

— Так, — відповів він і дав своє обґрунтування. Він якось інстинктивно дізнався, як насправді було. І ось із задніх парт донеслося ледве чутне:

— Та це ж несправедливо!

І щойно я намислив почати свою звичну першу лекцію про те, що «справедливо» не приймається за відповідь і таке інше, та він тихенько мовив:

— Але це правильно.

Що він мав на увазі, я так і не запитав. Заняття закінчилося, усі підвелися з місць і швидко, ніби через пожежу, кинулися до виходу. Пам'ятаю, що я вирішив поговорити з ним про це на наступних уроках, а потім забував, а тоді знову і знову відкладав і забував; за рік я не раз подумки повертався до розмови й щоразу думав: що ж він мав на увазі, треба ж запитати. Та так і не розпитав, навіть не знаю, чому саме.

Ось таким він був: він знав закон, він мав чуття. А тоді, коли я вже хотів спиняти потік його аргументів, то він вже наводив моральний аспект справи, говорив про етику. А я думав: та годі, цього не роби! Закон є простим, він передбачає менше нюансів, ніж ти уявляєш. Насправді в законі присутні етика й мораль, але не в юриспруденції. Спираючись на норми моралі, закони створювали, але мораль не допомагає їх застосовувати.

Мене турбувало те, що це ускладнить йому життя, що зіпсує себе той справжній дар і стане (і хоч не подобається таке говорити про професію) мислити. Хотілося сказати: спинися! Та ніколи не говорив такого, бо я з часом зрозумів, як мені подобалося стежити за перебігом його думок.

Зрештою, турбуватися не слід було, адже він вже навчився себе контролювати і припиняв згадувати про правильне й неправильне. Ми знаємо, ця схильність не заважала йому стати чудовим юристом. Та згодом я часто про нього, про себе самого думав з сумом. Я жалкував, що не вмовив його покинути юридичний факультет; треба було йому обрати щось на кшталт Драймен, 241; ті знання, якими я його збагатив, йому не потрібні зовсім, варто було підказати якийсь інший напрямок для його гнучкого розуму, щоб не доводилося пристосовуватися до нудного способу мислення. В мене було таке відчуття, що я взявся вчити того, хто вже умів колись малювати собаку, а той перетворився на такого, який тільки й умів, що малювати фігури.

Коли говорити про нього, то я багато в чому винен. Та часом саме за це я відчував найбільшу провину. Це було так, ніби я колись відчинив перед ним дверцята фургона, запросив із собою в дорогу. І хоч я його не викинув на дорозі, а все ж завіз його і лишив у бляклій, холодній та безбарвній місцині, а підібрав же його там, де загравало барвами все навкруг, на небі спалахували феєрверки, а він стояв з відкритим ротом, вражений тим світом.

3

2а три тижні до поїздки в Бостон на День подяки до нього на роботу підвезли громіздкий, плаский, забраний у дерево пакунок. Прізвище його й адреса записані були чорним маркером обабіч; простояв він біля столу аж до вечора, доки він не звільнився.

Зі зворотної адреси він уже здогадався, що то і від кого, і а все одно, знімаючи пакування, він відчув хвилювання, яке в нас буває, коли щось, навіть небажане, розгортаємо. У пакунку в брунатному папері, а тоді в шарах здутої плівки й нарешті загорнуте в білий папір було саме полотно.

Нін перевернув картину: «Для Джуда, з любов'ю і вибаченнями, Джей-Бі». Це посилання стояло прямо над підписом на полотні: «Жан-Батист Маріон». До краю рами ще причепили скотчем

конверта з галереї, а в ньому — лист-сер- тифікат із підтвердженням того, що картина є оригіналом, вказана дата відправки за його адресою, і позначка про запис у реєстратурі.

Уже мав повернутися з театру Вілем, тож він йому зателефонував:

— Здогадайся, що я отримав сьогодні?

Пауза тривала лише мить, а тоді Вілем відповів:

— Картину.

— Правильно, — він зітхнув. — То, значить, це ти за цим стоїш?

Вілем прокашлявся.

— Я просто сказав йому, що іншого вибору в нього немає, якщо хоче, щоб ти з ним розмовляв, — він замовк, і було чути в слухавці пориви вітру. - Тобі допомогти забрати її додому?

— Дякую, та я поки хочу її залишити тут, заберу потім.

Він знову її загорнув і поклав до ящика, що засунув під навісну шафку. Перед тим як вимкнути комп'ютера, він почав було друкувати до Джей-Бі листа, та передумав і нарешті пішов додому. Була вже ніч.

Те, що врешті після всього Джей-Бі надіслав картину йому, його майже не здивувало, і зовсім не був він здивованим тим, що переконав це зробити Вілем. Вісімнадцять місяців тому (Вілем починав тоді грати в спектаклі «Теорема Маламуда») Джей-Бі отримав пропозицію від галереї в Нижньому Іст-Сайді, і от навесні відбулася його перша персональна виставка, названа «Хлопці», серія з двадцяти чотирьох картин, за основу їх він узяв фотографії трьох друзів, які сам і робив. Як і обіцяв, Джей-Бі перед тим, як братися за писання його портрета, обов'язково показував фото йому; і хоч він і дав згоду щодо деяких світлин (неохоче, та все ж розумів, що це дуже важливо для друга), Джей-Бі натомість набагато більше цікавили образи, які він забракував, - деяких він і не пам'ятав, навіть не здогадувався, що той фотографував, як-от світлина, на якій він скрутився в ліжку клубочком з відкритими та якимись незрячими очима, з неприродно великою витягнутою рукою, як в якогось упиря. Ось так сталася їхня перша сварка. Джей-Бі вмовляв, підлещувався, дувся, лякав, кричав, а тоді,

нічого не домігшись, почав умовляти вже заступитися за нього Вілема. Коли побачив, що переговори і з Вілемом не дали результатів, то сказав йому:

— А ти знаєш, я не зобов'язаний! Формально я можу й не питати твоєї згоди. Я, трясця, можу малювати те, що хочу. А тобі я просто робив велику послугу.

— Ти ж мені пообіцяв, — Джуд був занадто сердитий, щоб ще підшукувати аргументи в суперечці. — І цього має бути досить.

Міг би ще й додати, мовляв, ти ж мій друг, тому повинен. Але вже кілька років тому він зрозумів, що поняття дружби і дружньої відповідальності в розумінні Джей-Бі і його власному досить різняться, і тут нічого сперечатися: ти або її приймаєш, або ні; він вирішив прийняти, хоч знедавна приймати Джей-Бі і його особливості ставало дедалі важче.

Насамкінець Джей-Бі визнав свою поразку. Проте в ті місяці, що передували виставці, він час від часу в розмовах згадував про свої «втрачені картини», про видатні полотна, які він міг би створити, якби той Джуд був менш сором'язливим, сміливішим, а не таким самозацикленим і не таким обивателем — це вже був його найулюбленіший аргумент. А згодом він сам дивувався власній довірливості, як це він міг сподіватися, що на його побажання зважатимуть.

Невдовзі після того як йому виповнилося тридцять ровів — у кінці квітня — відбулася виставка. Було дуже холодно: перші листочки на платанах, які щойно проклюнулися, враз померзли й потріскалися. Коли він дійшов до рогу ву- ниці Норфолк, то аж спинився, щоб помилуватися, яка ж то була дивовижна сцена: серед морозяної нічної чорноти тепло сяяла золотавими вогнями споруда галереї. А вже всередині зразу ж натрапив на Генрі Янґа (чорного) із товаришем з його ж юридичної факультету, а тоді його наче оточили стільки знайомих, що до самих картин він крізь той натовп пробрався не одразу: тут були товариші з коледжу, знайомі, які колись бували на вечірках на Ліспенард, у тіток Джей-Бі, у Малкольмових батьків, якісь давні друзі Джей-Бі, що він роками їх не бачив.

Те, що Джей-Бі — талановитий художник, він знав завжди, вони всі це знали. Часом він міг про нього не дуже добре думати як про людину, та в його творіннях знаходилося щось таке, що переконувало: ти ж помилявся, ті недобрі риси, що йому приписував — насправді свідчення твоєї дріб'язковості й недоброї вдачі, а в самому другові ховається хтось, наповнений велетенським співчуттям, з глибиною, з мудрістю. Того вечора він визнав одразу силу і красу полотен і відчув нічим не ускладнену гордість і вдячність, адже той завершив роботу, а ще за створення таких барв, таких образів, які заступали собою інші, й ті ставали чимось блідим і слабким, і за те, що роботи змушували побачити світ ніби заново. Полотна в ряд висіли один біля одного, нотний стан. А ще Джей-Бі створив їх усі в особливих тонах — насичених лілувато-синіх та коньячно-жовтих, і видавалося, неначе художник винайшов особливу мову кольорів.

Він спинився, щоб помилуватися картиною «Вілем і дівчина». Він її вже бачив і навіть придбав. На ній його друг від фотоапарата відвернувся, а от очі й далі дивилися на глядача, та насправді він поглядав, напевне, на дівчину, що стояла на тому місці в його полі зору. Він любив цей добре знайомий вираз обличчя Вілема: вже мав ось-ось усміхнутися, вуста ще м'які й нерішучі, а м'язи навколо очей уже підвелися вгору. Картини були вивішені не в хронологічному порядку. Ось поруч з його зовсім недавньою світлиною він помітив зображення Малкольма та його сестри, судячи зі знайомих меблів, це було ще в ті часи, коли дівчина винаймала своє перше житло у Вест-Вілледжі (полотно «Малкольм і Флора, вулиця Бетьюн»),

Він озирнувся. Джей-Бі розмовляв з директором галереї, та цієї миті витягнув шию і вловив його погляд, тоді привітав помахом руки. Поверх голів відвідувачів він промовив самими вустами: «Геній!», а той усміхнувся і так само беззвучно відповів: «Дякую!»

А тоді перейшов до третьої стіни з картинами, і тут він їх побачив: дві картини, жодну з яких Джей-Бі йому не показував. На першій він був ще зовсім юним, стояв тоді з сигаретою, а другу світлину той зробив два роки тому: він зігнувся, сидячи на ліжку, вперся чолом у стіну, руки й ноги переплетені, очі заплющені —

так він звичайно збирався на силі після тяжких нападів, готуючись звестися на ноги. Він і не пам’ятав, щоб той його так фотографував, та й де йому було пам’ятати, знімали з-за дверей, з такої перспективи, щоб він і не здогадувався, щоб і не знав, що така картина буде написана. Він усе стояв перед полотном, немов оглушений, якийсь час вражено міг тільки й дивитися, і йому вистачало тями розуміти, що вражений він зараз не стільки самими картинами, а спогадами й почуттями, які вони викликали, почуттям вторгнення, насилля, адже тепер люди можуть бачити ось ці задокументовані жалюгідні епізоди з його життя, і це була його власна реакція. Для іншого, стороннього, це лише два зображення, без смислу, без підтексту, хіба що він вже сам пояснить їхнє значення. Та як же важко зараз було їх тут бачити! Враз він гостро відчув потребу лишитися наодинці.

Йому довелося ще протриматися офіційний прийом, приношений відкриттю виставки, і він не міг дочекатися кінця Йому, а ще так не вистачало Вілема, адже той мав сьогодні вечірню виставу і не зміг прийти. Добре хоч не мусив зараз розмовляти з Джей-Бі — той був у центрі уваги, а от до нього підходили люди, в тому числі й власник галереї, і говорили, що дві останні картини, написані з нього — найкращі на виставці (наче він хоч щось до цього доклав). Йому вдавалося у відповідь усміхатися і погоджуватися із загальною думкою про надзвичайний талант Джей-Бі.

А вже вдома він узяв себе в руки і зміг висловити Віле- мові, що почувається зрадженим. А друг, не вагаючись, узяв його сторону, і так за це сердився, що йому відразу полегшало; він зрозумів, що дволикість Джей-Бі для того теж була несподіваною.

Так і почалася друга сварка з Джей-Бі, в кав’ярні неподалік від дому вони зчепилися: виявилося, що той не здатен узагалі на якісь вибачення; він усе торочив про те, які ж чудові його картини, і що коли-небудь він розбереться з власними заморочками і нарешті зможе їх оцінити, адже насправді не таке вже велике діло, і вже час йому побороти невпевненість, вона ж безпідставна, і може, якраз ось це й допоможе, і насправді всі знають, крім лише його самого, яким же він є гарним, і хіба ж картини це не доводять, і в нього

хибна думка про свою власну особу, та й узагалі, якщо вже фотографії були зроблені, картини завершені, то що ж лишалося йому робити? Невже йому стане краще, якщо їх зовсім знищити? То тепер поздирати їх зі стіни і спалити, так?! Чому ж він ніяк не переживе того, що все, їх уже побачили, і тепер нічого не зміниш, уже час заспокоїтися?!

— Я тебе не прошу їх нищити, Джей-Бі, — він ледве міг говорити від гніву, від несподіванки, від химерної логіки й образливої впертості Джей-Бі. Йому хотілося зараз закричати. — Я прошу, щоб ти вибачився.

А Джей-Бі був на це не здатний чи просто не хотів. І він підвівся і пішов геть, і той його не спиняв.

Опісля він просто припинив з ним розмовляти. Вілем теж спробував того переконати (згодом розповів), то вони посварилися й кричали один на одного просто на вулиці, і Вілем теж перестав з ним розмовляти. Відтоді щось нове про
Джей-Бі вони дізнавалися лише від Малкольма. А той, як завжди, ухильно, погоджувався: Джей-Бі повністю не мав рації, водночас казав, що чекати від нього вибачень нереально.

— Ти ж знаєш, Джуді, що він не збирається вибачатися. Ми ж розмовляємо про Джей-Бі, так? Ви гаєте час.

Після тієї розмови він запитав у Вілема:

— Невже я хочу неможливого??

— Ні, — одразу відповів той. — Це все гидко, Джуде. Він налажав і має вибачитися.

Виставка мала успіх, картини розпродали. До нього в офіс привезли «Вілема і дівчину», а також полотно «Вілем і Джуд, вулиця Ліспенард II», яку придбав Вілем. А та картина називалася «Джуд після хвороби», і коли він це почув, то від гніву і приниження вже зрозумів, що означає вираз «сліпа лють», її продали колекціонеру, який купував картини художни- ків-початківців, і це був добрий знак, як благословення, адже тих, чиї роботи він купив на першому показі, очікувала подальша успішна кар'єра. Непроданою лишалася центральна робота виставки «Джуд із сигаретою», і то завдяки просто шокуюче непрофесійній помилці: директор продав її якомусь поважному британцю-

колекціонерові, а власник галереї продав її в Музей сучасного мистецтва.

— Ну от і чудово, — говорив Вілем Малкольмові з тим, щоб той передав усе Джей-Бі. — Нехай він повідомить у галереї про те, що хоче її залишити, а сам перешле її для Джуда.

— Він не може цього зробити, це ж «МоМа»! — Малкольм був вражений, наче Вілем запропонував викинути картину на сміття.

— А кому що до того? Якщо чортяка такий вже чудовий, то він матиме в «МоМа» й інші виставки. Я тебе запевняю, це єдиний вихід, якщо він хоче і далі залишатися Джудовим другом. І моїм також, — додав він по паузі.

Малкольм переказав усе, що потрібно, і через перспективу втратити друга Джей-Бі зателефонував Вілемові й почав вимагати зустрічі. А коли вони зустрілися, то все кричав і звинувачував його в тому, що він його зраджує, і що завжди обирає сторону Джуда, і що йому відверто начхати на його кар'єру, а сам Джей-Бі буцім його завжди підтримував.

Це вже тривало місяці, настало літо, і до Труро вирушили тільки вони з Вілемом, а Малкольм зостався, бо казав, що боїться лишати Джей-Бі напризволяще. У День подяки Джей-Бі їздив в Аквіннах до Ірвінґів, а вони туди подалися на Четверте Липня', а тоді вони з Вілем поїхали в подорож до Хорватії та Туреччини, яку вже давно запланували.

Настала осінь, і Вілем знову зустрівся з Джей-Бі. Тоді раптово й несподівано Вілем отримав свою першу роль у фільмі, в екранізації «Дівчини зі срібними руками» він мав зіграти короля, тож на зйомки в січні виїжджав до Софії. А він на роботі отримав підвищення, його найняв один із партнерів компанії «Кромвель, Турман, Ґрейсон і Росс», однієї з найкращих юридичних фірі^у місті, а ще з травня він усе частіше користувався інвалідним візком. Після року стосунків Вілем порвав зі своєю подружкою і наразі зустрічався із дизайнер- кою одягу Філіппою; його колишній колега, клерк Керіґен написав і розіслав електронною поштою звернення до всіх своїх знайомих і в ньому оголосив про зміну орієнтації і про те, що відмовляється від консерватизму;

Гарольд запитував, хто до них збирається на День подяки, і просив залишитися в них тоді ще на одну ніч після того, як всі роз'їдуться, бо вони з Джулією мають до нього розмову; вони ходили в театр з Малкольмом, відвідували виставки з Вілемом, він читав романи, про які колись могли би вони посперечатися з Джей- Бі, адже з їхнього товариства тільки вони двоє любили читати, — ось усе це вони колись робили вчотирьох, а тепер незвично: все удвох та утрьох. Після стількох років дружби це трохи вибивало з колії, та він уже й звик, хоча й сумував за

' Четверте Липня - національне свято в США — День незалежності.

Джей-Бі — за його влучним самомилуванням і за тим, що він сприймав світ лише з огляду на те, як сам на нього впливає; і він вже зрозумів, що не може того пробачити, натомість уже в змозі без нього обходитися.

А тепер, треба думати, що сварка вже позаду, картина належить йому. У суботу по обіді до офісу прийшов Вілем, вони її розпакували, поставили під стіною і в тиші розглядали обидва, неначе яку рідкісну непорушну звірину в зоопарку.. Репродукцію цього полотна й рецензію надрукували у «Нью-Йорк Тайме Рев'ю», а тоді писали про неї в «Артфорумі», та тільки тут, у тиші свого офісу, він зміг її по-справжньому оцінити: якщо на мить забути, що зображений він сам, то він міг побачити, який це був прекрасний образ, і чому він так привабив Джей-Бі: ця дивна людина на полотні видавалася такою наляканою і обережною, чітко й годі було розібрати, чи то стать була чоловіча, чи жіноча, а одяг з чужого плеча, і намагалася копіювати дорослі жести й пози, не розуміючи ще добре дорослого життя. Він уже до тієї людини нічого не відчував, і це нечуття було проявом свідомої волі, було схоже, ніби ти щодня когось постійно бачиш на вулиці, і відвертаєшся, вдаючи, що не бачиш; та минають дні, і ти помічаєш: вдалося, ти вже і правда не помітив чи просто змусив себе в це повірити.

— Я не знаю, що мені з нею робити, — зізнався він із жалем, адже насправді він не хотів цієї картини, знаючи, що Вілем через неї,

заради нього, вигнав зі свого життя Джей-Бі, пін відчував провину і вже знав, що не захоче її більше розглядати.

— Ну, тоді, — почав друг і замовк, потім вів далі: — Ти іавжди зможеш її віддати Гарольду. Йому вона точно сподобається.

І він зрозумів, що той теж знав, що вона йому не потрібна, що не такою вже була й важливою, але він і не шкодував про зроблений вибір на користь нього і не винуватив за те, що довелося обирати між ним і Джей-Бі.

— Та міг би, — повільно проказав, та розумів, що не зробить цього, адже Гарольдові вона справді сподобається і повісить він її на видному місці, і коли він приходитиме в гості, доведеться на неї щораз дивитися. Нарешті сказав: - Пробач, Вілеме. Пробач, що затяг тебе сюди. Гадаю, що краще буде її залишити тут, допоки не надумаю, що з нею робити.

— Гаразд.

І взялися обидва знов її запаковувати і поставили назад біля письмового столу.

Коли Вілем пішов, він розкрив телефон і цього разу вже набрав СМС до Джей-Бі. «Джей-Бі, дуже дякую тобі за картину і за вибачення, і те, і те означають дуже багато, — трохи подумавши, продовжив: — Я сумую за тобою. Хочеться почути, як ти поживаєш. Коли матимеш час, подзвони мені». Усе, що він зараз написав, було правдою.

Раптово визріло рішення, що робити з полотном. Глянув на звороті адресу реєстратора галереї і написав записку. Він подякував за те, що йому надіслали «Джуда з сигаретою», і повідомив, що хоче подарувати картину галереї «МоМа», і попросив оформити процес дарування.

Коли згодом він розмірковував над цим епізодом, то розглядав його як певну точку опори, як вісь, навколо якої стосунки й сама дружба змінюються: і з Джей-Бі, і з Вілемом також. Після двадцяти років у житті часом він оглядався на друзів і відчував таке чисте й глибоке задоволення, що просто хотів, щоб світ навколо них затих, щоб нікому не доводилося кудись рухатися, щоб усе стійко трималося, і його глибока любов до них також. Та це було

неможливо: ще одна мить, і все змінюється, і той момент тихенько зникає взагалі.

Щоб сказати, що після всього Джей-Бі в його очах змалів, це було би занадто мелодраматично й фатально. Просто вперше він зміг побачити, що ті люди, до яких він виплекав довіру, колись можуть зрадити, це і розчарує, проте може бути неминучим; та життя все одно стабільно рухатиме його вперед, адже хто б там яким не був, хоча б одна людина залишиться йому вірною.

Щодо Гарольда в нього була така думка, і Джулія її теж поділяла, що День подяки той якось без потреби ускладнював. Щороку, відколи ще вони вперше запросили його на свято, десь на початку листопада Гарольд обіцяв — тоді ще сповнений ентузіазму, що ось тепер він поламає всі кульгаві американські кулінарні традиції і просто приголомшить усіх. До справи Гарольд у таких випадках підходив з розмахом: ще в час першої гостини разом дев'ять років тому він проголосив, що збирається приготувати «Дак а л'оранж» — качку з помаранчами, замість яких брався використати плоди кум- квату.

Та коли з власноруч випеченим тортом із десяти горіхів у руках він прибув у гості, його на порозі зустріла Джулія, привітавшись, поцілувала і прошепотіла:

— Не згадуй про качку.

А в кухні занепокоєний Гарольд діставав з духовки великого індика. І відразу попередив його:

— Ані слова не кажи.

— А що ж тут скажеш?

Цього року Гарольд поцікавився про його ставлення до форелі, додав тоді ще, до фаршированої форелі:

— Я люблю форель, — обережно відповів він. — Та знаєш,

І арольде, взагалі-то я полюбляю індичку.

Вони щороку вели такі ось розмови. Гарольд усе пропонував різноманітне м'ясо, протеїни, такі як тушкована китайська чорнонога курка, філе міньйон, тофу з лісовими грибами, салат із

копченою рибкою, якесь пророщене жито — це мало замінити їм індичку.

Та ніхто ті індички не любить, Джуде, — нетерпляче доводив Гарольд. — Я знаю, навіщо ти це робиш. Ти ж мене ображаєш тим, що вдаєш, ніби любиш індичатину, а насправді ти вважаєш, що я не здатний приготувати що-небудь інше. Усе, ми їстимемо форель. Іще, ти не зміг би приготувати такий самий торт, як торік? Я гадаю, з цим вином він чудово смакуватиме. Склади мені список, що треба буде купити.

Найцікавішим було те, що насправді, на думку Джуда, Га- рольд не дуже цікавився їжею чи винами. Сказати по правді, смак він мав просто жахливий, запрошував його до дорогих та посередніх ресторанів і там задоволено поїдав нудні страви з пересмаженого м'яса та на вигляд глевкої локшини. Вони з Джулією, яка й сама не була гурманом, щороку обговорювали дивну зацикленість Гарольда; він мав багато вподобань, але це було нав'язливою ідеєю, та ще й такою тривалою.

Вілем вважав, що розмови Гарольда про День подяки почалися зі звичайних теревень, а згодом, по стількох роках, вони вже сформувалися у щось серйозніше, а тепер він уже й спинитися не може, хоч і знає, що успіху не досягне.

— А знаєш, це ж через тебе.

— Що ти маєш на увазі? — запитав Джуд.

— Це все ніби шоу заради тебе. Таким чином він виражає те, що ти йому небайдужий і пробує тебе вразити, без слів показати, що тебе любить.

Та він таке пояснення відразу відкинув, заперечив тоді:

— Я не думаю так, Вілеме. — Та іноді він уявляв, що друг має рацію, і тоді навіть почувався по-дурному патетично через те, яким щасливим його робило це пояснення.

Цього року на День подяки зміг приїхати лише Вілем; коли вони з Джей-Бі нарешті помирилися, так той уже запланував піти з Малкольмом до його тіточок у гості, а коли спробував скасувати візит, то вони так обурилися, що вже не казав більше нічого.

Вілем поцікавився:

— Що там планується на цей рік? М'ясо лося? Чи оленина? Чи

черепаха?

— Форель.

— Форель! Та це ж легко!! Та цього року може в нього й вийде!

— Але він збирався її чимось начиняти.

— Ага, ну тоді я відмовляюся від своїх слів.

На святковий обід зібралися восьмеро: Гарольд і Джулія, Лоуренс і Джилліан, друг Джулії Джеймс із бойфрендом Кері й вони з Вілемом. Відтинаючи собі другий уже шмат індички, Вілем промовив:

— Гарольде, це форель, яку рознесло від вибуху.

Усі зареготали.

Він згодом замислився: чи це саме того разу він уже почувався не так нервово й незатишно на обідах у Гарольда? Звісно, він ще має завдячувати й друзям. Гарольдові подобалося з ними сперечатися: він провокував Джей-Бі робити визивні та мало не расистські твердження, любив подражнити Вілема, коли ж це він оселиться окремо, любив обговорити структурні та естетичні тенденції в архітектурі з Малколь- мом. Він знав: тому подобається заводитися з ними, і їм теж, вони мали тут змогу бути вислуханими, тут їх приймали такими, якими вони є, від них не вимагали участі в бесіді, тут вони були виводком яскравих папуг, що хизувалися один перед одним яскравим пір'ячком; перед друзями вони не мали ні страху, ні заздрощів.

За столом переважала тема одруження доньки Джеймса, що планувалося на літо.

Я такий вже старий, — ремствував Джеймс, йому співчутливо підтакували Лоуренс і Джилліан — їхні дочки все ще навчалися в коледжі, а на канікули поїхали до Кармеля у гос- і і до друзів.

Це мені нагадує про інше, — мовив Гарольд, позираючи ті Вілема, — коли ж це ви двоє облаштуєтеся?

Він усміхнувся до Вілема:

Я гадаю, це стосується тебе.

— Гарольде, мені ж тридцять два роки! — той запротестував.

Усі засміялися. А Гарольд залепетав:

— Вілеме, ти що? То це таке пояснення? Що ж це ти виправдовуєшся? Тобі ж не шістнадцять років!

Хоч він і насолоджувався цим вечором, та от якась його частинка тривожно й нервово очікувала подальшої розмови, яку запланували назавтра Гарольд і Джулія. Коли їхали сюди, він і Вілемові про те сказав, і потім, коли вони удвох тут готували (робили начинку для індички, тушкували картоплю, накривали на стіл), то все гадали, що ж бо то Гарольд мав йому сказати. По обіді одягли пальта й сиділи в садочку і знову роздумували над тим самим.

Головне, що знали: нічого поганого не сталося, адже це було перше, про що він запитав при зустрічі. Гарольд запевнив його, що з ним і з Джулією все гаразд. Якщо так, то що ж тоді за причина?

— **А може, він вважає, що я щось занадто до них зачастив, — припустив він. — Може, уже їм набрид.**

— **Це неможливо, - Вілем відповів миттєво, і йому стало легше. Трохи помовчали. — А може, хтось із них отримав пропозицію роботи деінде і вони переїжджають?**

— **Я теж про це подумав. Та от не думаю, що Гарольд чи Джулія захочуть виїхати з Бостона.**

І зрештою, не так і багато існувало тем, які з ним було необхідно обговорювати: можливо, що вони збиралися продавати будиночок у Труро (хоч він і дуже його любив, та все одно, навіщо про це говорити з ним). А може, вони надумали розійтися — але ж поводилися одне з одним, як завжди. А може, вирішили продати квартиру в Нью-Йорку і цікавилися, чи він не захоче її придбати (та навряд, він був упевнений, що ніколи її не продадуть). Певне, задумали ремонт і попросять його наглядати за процесом.

А тоді їх здогади ставали вже своєрідними й неймовірними. Можливо, Джулія і Гарольд змінюють сексуальну орієнтацію. Можливо, Гарольд і Джулія переживають реінкарна- цію. Можливо, що вони покидали роботу й перебиралися до ашраму' у Верхньому Нью-Йорку. А може, стали аскетами й зібралися жити в далекій долині в Кашмірі. Можливо, надумали обоє зробити пластичні операції. Чи може, Гарольд надумав стати республіканцем. Може, Джулія віднайшла Бога. Може, Гарольда призначили генеральним прокурором. А може, уряд Тибету у вигнанні побачив у Джулії наступну реінкарнацію Панчен-лами" і

її забирають до Дхарамсали в Індії. Можливо, Гарольд балотуватиметься на посаду президента від партії соціалістів. Може, вони тут на площі надумали відкрити ресторан, в якому подаватимуть лише індичок, фаршированих різними видами м'яса. Знервовані, вони самі себе заспокоювали, і через незнання, і через абсурдність власних припущень, вони вже насміялися так, що аж згиналися на своїх стільцях, затуляли комірами роти, щоб так не галакати, аж сльози вже котилися по щоках і кололи крижинками на морозі.

А вночі лозою виповзала з темних закутків свідомості думка й укорінювалася зеленими паростками — про те, що може, хтось із них виявив щось про те, яким він був колись. Може, йому покажуть якісь докази — чи то звіт лікаря, чи фотографію, а може, й (це вже найжахливіше припущення) мідеозапис. Він уже вирішив, що не заперечуватиме нічого, не сперечатиметься, не виправдовуватиметься. Він визнає тс. іцо було правдою, вибачиться, пояснить, що в жодному р.і ії не мав на думці їх обманювати, пообіцяє, що ніколи нони його більше не побачать, а тоді поїде. Лише попросить берегти його таємниці, нікому іншому не розповідати. Він

Ашрам — обитель мудреців і відлюдників у Стародавній Індії.

Панчен-лама — другий за рангом титул після Далай-лами в буддизмі.

уже й репетирував, як їм скаже: «Пробачте, мені так шкода, Гарольде, мені так шкода, Джуліє. Я ніколи не збирався вас принижувати». Хоча це таке безглузде вибачення... він не збирався, та все одно зробив це.

Наступного ранку Вілем поїхав, бо ввечері мав виставу. І попросив:

— Зателефонуй мені, як знатимеш, гаразд? — Джуд кивнув. А Вілем пообіцяв: — Усе буде гаразд, Джуде. Що б там не було, ми з тим впораємося. Не переймайся, чуєш?

— Я буду, ти ж знаєш, — він спробував усміхнутися.

— Та знаю. Все одно, спробуй. І зателефонуй мені.

Решта дня минула в прибиранні — у них завжди знаходилося, де треба було навести лад, бо обоє, і Джулія, і Гарольд, до порядку ставилися без ентузіазму. Коли вони досить рано сіли повечеряти — він сьогодні протушкував індика і зготував салат із буряка — то від знервованості почувався як на голках і лише вдавав, що їсть, просто совав їжу по тарілці з боку на бік, мав надію, що ні Гарольд, ні Джулія того не помічали. Потому взявся складати тарілки, щоб забрати їх на кухню, але тут Гарольд його вже спинив:

— Облиш, Джуде. Може, зараз і поговоримо?

Від паніки йому вже було зле. Він слабо запротестував, хоч і сам розумів, як то було нерозумно:

— Та треба ж помити, а то засохне.

— До біса ті тарілки! — мовив Гарольд. Хоч він і знав, що тому завжди було байдуже, що буде з їжею чи посудом, і враз подумав, чи не була його безпечність занадто простою, не справжньою легкістю, а її подобою. Та, зрештою, довелося все ж поставити посуд і поплентатися за Гарольдом до вітальні. Джулія наливала собі й чоловікові каву, а йому чай.

Він сів на канапу, Гарольд — ліворуч від нього на стілець, а Джулія — перед ним на оттоманку, покриту набивною су- зані, так вони часто сідали навколо низенького столика. Якби ж це час спинився, загадав він, може, це його останні хвилини в цьому домі, може, він востаннє сидить у цій теплій темнуватій кімнаті, а в ній — книжки, солодкі пахощі густого яблучного соку, синьо-черлений турецький килим, що під кавовим столиком зібгався брижами, на диванній подушці за латочкою витертої оббивки проглядає біла муслінова шкіра — усе це стало для нього дорогим, він це допустив, бо все належало Гарольдові та Джулії, і він дозволив собі вважати їхній дім своїм.

Сиділи, попивали напої, не дивилися одне на одного. Він спробував уявити, що це — звичайний вечір, хоча знав, що тоді вони не сиділи б у тиші.

— Ну, — нарешті почав Гарольд, перед тим поставив чашку назад на стіл. А в голові пронеслося: не починай виправдовуватися, що би він не говорив, прийми і подякуй за все.

Тиша тривала довгенько.

— Нелегко це вимовити, — вів далі Гарольд і все тримав і рухав у руках кухлика, а він примушував себе чекати кінця паузи. — Я навіть уже й промову підготував, правда ж? — запитав у Джулії, й та ствердно кивнула. - Я й гадки не мав, що так нервуватиму.

— Я знаю, та все вдається, — сказала вона.

— Ха! Дуже мило з твого боку ось так мене обманювати, — він усміхнувся до дружини, а він уже відчував, що їх у кімнаті зараз

тільки двоє, і що на мить вони взагалі забули, що не самі. А тоді Гарольд знову замовк, усе намагався підібрати слова.

— Джуде, я, ми тебе знаємо майже десять років, — він помітив, як Гарольд глянув швидко на нього, а потім відвів погляд на щось поверх голови Джулії. — За ці роки ти став для нас таким дорогим. Звісно, ти наш друг, та ми про тебе думаємо вже більше, ніж як про друга, ти для нас особли- Іий. — він знову глянув на Джулію, і вона ще раз кивнула. —

І о я сподіваюся, що ти не вважатимеш, що це вже буде з нашого боку занадто... самовпевнено, та ми хотіли би знати, як ти поставишся до того, щоб ми тебе всиновили, — знову повернувся до нього й усміхнувся. — Ти станеш для нас законним сином, офіційним спадкоємцем і колись усе це стане твоїм, коли ти захочеш, — він широким жестом охопив простір навколо нього.

Він мовчав. Не міг говорити, не міг ніяк зреагувати, навіть зараз обличчя не відчував, не відав, який на ньому вираз, та ось поспішно підхопила розмову Джулія.

— Джуде, якщо з якоїсь причини ти відмовишся, то ми зрозуміємо. Це вже з нашого боку занадто. Якщо ти скажеш «ні», то наші почуття до тебе не зміняться, правда ж, Гарольде? Ми тебе завжди сюди запрошуємо й завжди чекатимемо, сподіваємося, що ти й надалі будеш у нашому житті. Джуде, чесно — ми не розсердимося, ти за це не переймайся, — а потім запитала: — Тобі, напевно, потрібен буде час, щоб подумати?

Нараз він відчув, як німота відступила, а натомість руки затремтіли, він вхопив диванну подушечку і заховав їх. Він спробував заговорити, та от не одразу й вийшло, а поглянути на них обох не міг.

— Мені не потрібно обдумувати, — його голос зараз дивно звучав навіть для нього самого. — Гарольде, Джуліє, ви що, жартуєте? Нічого — нічого в житті я так не прагнув, не хотів більше, ніж цього. Я ніколи не думав, — він спинився, міг зараз говорити лише уривками. Майже хвилину вони мовчали, а тоді він нарешті спромігся на них поглянути. — Я подумав було, що ви збиралися мені повідомити, що ми більше не друзі.

— Ох, Джуде, - мовила Джулія. А спантеличений Гарольд запитав:

— Чому ж ти так подумав?

Він лише похитав головою, не в змозі нічого пояснити.

І знову тиша. Та всі усміхалися — Джулія до чоловіка, Гарольд — до нього, а він — до подушки, і всі вони й не знали, як закінчити цей момент, що ж буде далі. Нарешті Джулія плеснула в долоні, встала, прорекла: «Шампанського!» і вийшла з кімнати.

І він, і Гарольд звелися на ноги, стояли, дивилися один на одного.

— Ти впевнений? — тихо запитав Гарольд.

— Так само, як і ти, — і він відповів тихо. Зараз би варто пожартувати — це нагадувало вже пропозицію одруження, та він не наважився.

— Ти розумієш, що тепер з нами зв'язуєшся назавжди? — Гарольд уже усміхався і поклав руку на його плече. Він кивнув. Хоч би той нічого більше не говорив! Він відчував, що може розплакатися й може просто бекнути тут, чи знепритомніти, чи завищати, чи вибухнути. Враз усвідомив, як останні тижні, останні роки його вимотали й висмажили; останні тридцять років бажань, прагнень, мрій,

і хоч він сам собі говорив, що йому байдуже, та відтоді як нони виголосили один за одного тости, і тоді Джулія, а тоді Гарольд його обійняли, від цього виникли такі незнайомі

іі інтимні відчуття, що він ледь вивернувся, і коли Гарольд (казав, щоб він облишив ті кляті тарілки й ішов спати, він відчув полегшення.

Коли дійшов до кімнати і простягся на ліжку, то знадобилося аж півгодини, щоб нарешті видобути телефон. Оту поважність ліжка під спиною, шовковистість ковдри коло щоки, податливість знайомого матрацу під собою він мав іараз відчути як доказ: це й досі його світ, що б там не було. Гангом пригадалася розмова, що колись відбулася між ним і а братом Пітером: тоді він поцікавився, чи його хтось конів ь зможе усиновити, а той тоді засміявся і відповів «ні!» і ак рішуче, що ніколи він більше й не питав. Хоч він тоді був ще зовсім малим, та він і досі пам'ятав, що та розмова тільки шп илила його впертість, звісно, не вона вплинула на все те, що сталося потім.

Подія настільки вибила його з колії, що він навіть забув, що Вілем у цей час може ще бути на сцені; і лежав досі в тій самій позі — згорнутий калачиком і з телефоном у руках, коли в антракті йому передзвонив Вілем.

— Джуд, — почув, як той видихнув, коли все розповів. Він чув, який той за нього щасливий. Лише Вілем та Енді й частково Гарольд хоч трохи щось знали про те, як він зростав — про монастир, дитячий будинок та про дім Дуґласів. З іншими людьми він по можливості уникав будь-яких розмов на цю тему, казав врешті-решт, що його батьки померли, коли він був зовсім малим, і що його виростила прийомна сім'я — тоді звичайно подальші розпитування припинялися. Вілем знав трохи більше й тому розумів, що всиновлення було для нього найнеймовірнішим і найпалкішим бажанням. Він говорив зараз:

— Джуде, це чудово! Як ти зараз?

— Так, наче маю все зіпсувати, — сміючись, відповів він.

— Ні, нічого не буде, — трохи помовчавши, Вілем додав; - Я й не знав, що можна усиновляти дорослих.

— Це буває нечасто, та можливо. За згодою обох сторін це здійснюють заради питань успадкування, - він знову спробував засміятися, та вже сам себе спиняв: — Та припини ти ці спроби сміятися! Я не пам'ятаю всього, що там є в сімейному законодавстві, але знаю, що тепер я маю отримати нове свідоцтво про народження, і в ньому будуть зазначені їхні імена як батьків.

— Овва!

— Отож.

Він почув, як вимогливо хтось там кличе Вілема.

— Тобі вже час іти.

— От трясця! - сказав той. - Джуде, прийми мої вітання! Ніхто більше за тебе цього не заслуговує. Йду! — гукнув тому, хто його щойно кликав. — Ти не будеш проти, якщо я напишу Гарольдові і Джулії?

— Звісно. Вілеме, тільки не кажи поки що нікому, добре? Я хочу це трошки пережити сам.

— Не скажу. Побачимося завтра. Але, Джуде... - він просто не міг

зараз нічого сказати.

— Я знаю. Знаю, Вілеме, в мене такі самі відчуття.

— Я тебе люблю, — сказав Вілем і, перш ніж він зміг відповісти, відключився.

Він ніколи не знав, як відповісти, коли той таке говорив, але ж так хотілося знову це чути! Ця ніч була фантастична, йому хотілося бути напоготові, й він намагався не заснути, насолоджуватися і повторювати все, що з ним сьогодні сталося — здійснення усіх мрій його життя лише за кілька годин.

Наступного дня в квартирі його чекала записка від Вілема і проханням дочекатися. Коли той з'явився, то приніс морочиш і морквяний пиріг, і хоч обоє не надто полюбляли солодощі, та поїли все й ще випили шампанського, хоч і назавтра ірсба було раненько вставати. Минули тижні, Гарольд підготовляв усі документи, потім надсилав йому для підпису — це оуші запит на всиновлення, заява про зміни в свідоцтві про народження, запит на можливі кримінальні притягнення, потім він забрав до банку, щоб їх нотаріально завірити. Він •«' хотів, щоб на роботі про те дізналися, сказав лише Марим плу, Сітізену й Родесу. Він розповів про все Джей-Бі та Малкольмові, їхню реакцію він вгадав: Джей-Бі нервово сипам мес**мішними жартами й чекав на них реакції, а Малкольм**

висувати різні неймовірні гіпотези й розпитувати таке, на що відповісти просто не було сили. Та головне, вони були

-ого неймовірно раді. Розповів і Генрі Янґу (чорному),

""•пі учився на юридичному й бував на заняттях Гарольда [1] мхомлювався ним; другові Джей-Бі Ричардові, він з ним [1]< пійсь зблизився на довгій нудній вечірці в Езри; двоє май- " гисрезих людей у залі розмовляли про французьке за- міипдавство про соціальний захист, а тоді й на інші теми.

Розповів Федрі, а вона завищала від захвату, а ще старому товаришу по коледжу Елайджі — той зреагував так само.

Ну звісно ж, він повідомив і Енді: спершу той на нього мовчки дивився, потім кивнув, наче він оце зараз попросив його накласти ще одну пов'язку до того, як мав зникнути в ночі. А тоді долинули

дивні якісь тюленячі звуки: чи то він гавкнув, чи то чхнув, а тоді дійшло: Енді плакав. Від цього його обійняв і страх, і паніка, він не знав, що робити. Між схлипами той до нього крикнув:

— Забирайся звідси! Я до тебе! Йди до біса!

І він послухався.

Наступного дня на роботі він отримав букет троянд завбільшки з кущ гарденій із запискою, написаною сердитим почерком Енді друкованими літерами:

«ДЖУДЕ, Я ПРОСТО ВРАЖЕНИЙ. МЕНІ ВАЖКО НАВІТЬ ЗАРАЗ ОЦЕ ПИСАТИ. ПРОШУ МЕНІ ПРОБАЧИТИ ЗА ВЧОРАШНЄ. Я ЗА ТЕБЕ ТАКИЙ ЩАСЛИВИЙ! ЄДИНЕ ПИТАННЯ: ЧОМУ Ж ТОЙ ГАРОЛЬД ТАК ДОВГО ЗВОЛІКАВ?! МАЮ НАДІЮ, ЩО ЦЕ ВЖЕ БУДЕ ДЛЯ ТЕБЕ ЗНАКОМ ПРО ТЕ, ЩО ВАРТО КРАЩЕ ПРО СЕБЕ ДБАТИ, ЩОБ КОЛИ ГАРОЛЬДОВІ БУДЕ ВЖЕ ТИСЯЧА РОКІВ, ТО ТИ ЗМІГ БИ СТАРЕНЬКОМУ МІНЯТИ ПІДГУЗКИ, ТИ Ж ЗНАЄШ, ВІН ТАК ЛЕГКО ДЛЯ ТЕБЕ НЕ ВЧИНИТЬ - НЕ ПОМРЕ В ПОВАЖНОМУ ВІЦІ, ЯК НОРМАЛЬНА ЛЮДИНА. ПОВІР МЕНІ, БАТЬКИ - ЦЕ ЩЕ ТА МОРОКА (А ЩЕ ВЕЛИКА РАДІСТЬ). З ЛЮБОВ'Ю, ЕНДІ».

І він, і Вілем погодилися, що це був один з найкращих листів, які вони коли-небудь читали.

А тоді місяць ейфорії минув, настав січень, і Вілем поїхав на зйомки до Болгарії. Нарівні зі старими страхами прийшли ще й нові. Судове засідання призначили на 15 лютого, щось там у розкладі змінилося, і вестиме його Лоуренс — так сказав йому Гарольд.

Наближалася дата, і гостро й неминуче заполоняло його відчуття того, що він може все зруйнувати, тож він спочатку несвідомо, а згодом навмисно став уникати Гарольда та Джулії, йому чомусь спало на думку, якщо їм щось постіймо нагадуватиме, чим вони зібралися себе пов'язати, то можуть передумати. Тож коли вони приїхали до Нью-Йорка, щоб сходити до театру в другий тиждень січня, він вдав, що іому потрібно до Вашингтона

у справах, а коли вони телефонували, як завжди, на тижні, то намагався говорити мало, скорочував розмови, як тільки міг. Відчуття нереальності ситуації в його голові щодень зростало, коли часом очі влов- лювали у вікні якого будинку власне відображення з ходою, нк у зомбі, і йому ставало зле, все думав: та хто ж насправді нікого захоче? Вже сама ідея того, що він стане членом сім'ї, •далася все смішнішою, а якщо Гарольд його ще хоч раз побачить, хіба ж він теж до такого висновку не дійде? Він знав, що не повинен аж так перейматися: він же дорослий, це всиновлення швидше акт церемоніальний, аніж соціально значущий, та все одно, попри логіку, він його прагнув, жадав,
І гпіер він би не переніс, якби хтось від нього це забрав, тепер. коли так за нього радіють дорогі йому люди, коли все юке гак близько.

Колись усе також було близько. Рік по тому, коли він пе- рі і \;ін до Монтани, йому було тринадцять, він був учасником ■і|«чарку всиновлення, із дітьми з трьох штатів. Національним місяцем усиновлення був листопад, і якось уранці їм ' с.І І,їли, щоб гарно одяглися і поспішили до двох шкільних • німбусів. їх дві години везли до Мізули, а там зібрали в го- " "-І'і й конференц-залі. Його автобус приїхав останнім, коли ' и і йшли, то зала вже була наповнена дітьми: хлопці по один ніс. дівчата по другий. По центру стояли довгі столи і на них [1] "ідповідних сторін — коробки з файлами з причепленими табличками: «Хлопці, немовлята», «Хлопці ясельного віку», «Хлопці, 4-6 років», «Хлопці, 7-9 років», «Хлопці, 10-12 років», «Хлопці, 13—15 років», «Хлопці, 15+». їм сказали, що всередині складені аркуші паперу з їхніми фотографіями, іменами й усіма даними: хто вони, звідки, яка їхня національність, як вони навчаються, яким спортом займаються, які мають таланти та чим вони цікавляться. Цікаво, а що ж там про нього написано? Що там вигадали про його таланти, про расу, про походження?

Найстарші хлопці, чиї папери потрапили до папки «Хлопці, 15+», знали, що їх ніколи ніхто не всиновить, тож, щойно вчителі відвернулися, прошмигнули швиденько до запасного виходу, щоб

покурити. Малята й немовлята завжди лишаються малятами й немовлятами, їх першими всиновляють, а вони про те й не дізнаються. Він тоді стояв у куточку й помічав, як ті з хлопців, хто напевне на таких ярмарках побували, бо вже старші, та все одно ще мали якусь надію, вже виробили власну стратегію. Похмурі ставали усміхненими, грубі й жорстокі ставали веселими, ті хлопці, що в дитячому будинку ненавиділи один одного, тепер гралися і жартували один з одного й переконливо здавалися товаришами.

Ті, хто з вихователями раніше поводився грубо, хто лаявся в коридорах, до потенційних батьків, які вже заходили до зали, усміхалися і мило щебетали. Він помітив, як найгрізні- ший і найогидніший із хлопців, чотирнадцятирічний Шон, що колись у ванній кімнаті повалив його додолу й давив коліньми йому на лопатки, після того як поговорив з чоловіком і жінкою, а вони рушили до файлів, показав табличку на грудях зі своїм іменем і гукнув їм услід: «Шон! Шон Ґрейді!». У його хрипкому голосі була надія, та хоч і намагався видаватися байдужим, і він уперше відчув до нього жалість, а ще гнів на те подружжя, було видно, вони гортали файли з групи «Хлопці, 7-9». Та почуття минулося швидко: в ті дні він намагався нічого не відчувати взагалі: ні голоду, ні болю, ні гніву, ні журби.

У нього не було ні хитрощів, ні талантів, він не вмів приваблювати. Коли його привезли до дитбудинку, він був неначе замороженим, минулого листопада його навіть лишили, не взяли на такий ярмарок та відтоді краще йому не стало.

II іоправда, він усе менше згадував брата Люка, та от дні поза класною кімнатою просто зливалися в один; він мав постійно таке відчуття, неначе пливе й намагається прикидатися, не має стосунку до свого життя, йому хотілося стати невидимим, хотів одного: щоб його не помічали. І тут траплялося їв яке, та він не намагався боротися; часом, коли його били, якась його частка свідомості гадала: а що б зараз сказали про нього брати: уже немає нападів гніву, істерик, зараз він - той х пончик, яким вони хотіли його бачити. Та все одно хотілося плисти за течією, бути

тонким, невагомим і нематеріальним, щоб і місця в просторі не займати взагалі.

І а ось прийшло здивування — і до нього, і до вихователів: пчо дня його обрали для усиновлення. Це були якісь Лірі. Ін він помітив, бува, як до нього придивлялися і усміхалися чоловік та жінка? Можливо. Та минув той вечір, і він нама- і .їмся про нього забути вже в автобусі на зворотному шляху. Пін тепер мав провести з ними пробний вікенд, вихідні перед Мнем подяки. Мали за той час придивитися, як вони одне одному сподобаються. У четвер автомобілем до Лірі його повіз ' читель ремесел та слюсарної справи Бойд, якого Джуд доб- і"' и не знав. Учитель цей знав, чим з ним займалися деякі п ій гелі, він їм не заважав, але й сам не брав у тому участі.

Коли під'їхали до одноповерхового будинку, довкруж "IOMO **простягнися порожні чорні поля, Бойд ухопив його за имп ь, смикнув, привертаючи його увагу:**

І ільки нічого не зіпсуй, Сент-Френсісе. Це твій шанс,

ш **чуєш мене?**

Так, сер, — відповів він.

— Ну то йди, — Бойд відпустив його руку, і він пішов до входу, де вже стояла місіс Лірі.

Це була гладка жінка, а її чоловік був просто здорованем. У нього були величезні страшні червоні руки. Мали вони двох доньок років за двадцять, ті обидві були заміжні, і певно, вони подумали, що добре було би на хазяйстві мати хлопця, який допомагав би пану Лірі в полі — він був фермером і ще ремонтував сільськогосподарську техніку. Хлопцеві пояснили, що обрали його тому, що він був спокійним і ввічливим, їм не потрібні були лобуряки, а підходив хлопчина роботящий і такий, щоб цінував, що значить мати свій дім і будинок. У файлі вони там прочитали про те, що він уміє працювати, прибирати й що він добре допомагав у господарстві в притулку. А тоді місіс Лірі сказала:

— А твоє ім'я якесь незвичне.

— Так, мем, - відповів він, хоч ніколи його незвичним не вважав.

—

А що би ти сказав, якби в тебе було інше ім’я? Наприклад, Коуді? Мені завжди подобалося Коуді. Воно не таке... ну, для нас воно ближчим здається.

— Мені подобається Коуді, — відповів він, хоча він узагалі не мав про те якоїсь думки: чи Джуд, чи Коуді — яка різниця, як його зватимуть?

— Ну, гаразд, — сказала місіс Лірі.

Уночі він уголос промовляв собі те ім’я: Коуді Лірі, Коуді Лірі. А що, чи можливо таке, що він входить у цей дім як одна людина, а потім, ніби під чарами цієї місцини перетворюється на когось іншого? Невже це так просто, так швидко? Не стане більше Джуда Сент-Френсіса, а з ним і брата Люка, брата Пітера, отця Габрієля, монастиря і вчителів дитбудинку, і його сорому, і страхів, і бруду, а натомість буде Коуді Лірі, який матиме батьків, власну кімнату, і він уже зможе стати таким, яким сам захоче.

Усі вихідні минули без пригод, без визначних подій, і з кожним днем, з кожною годиною він відчував, як його часточки прокидаються, як хмари, якими його було заволокло, потроху розступаються і зникають, і він уже міг заглянути в своє майбутнє, міг вже побачити в ньому своє місце. Він робив усе якнайкраще: був ввічливим, працьовитим, і це не було складно: рано-вранці уставав і готував для Лірі сніданок (а місіс Лірі так його розхвалювала, що він стояв на місці ні в сих, ні в тих, і усміхався), вимивав посуд, допомагав панові Лірі відчистити від мастила його інструменти, прикрутити лампу. Було й таке, що йому не подобалося: у неділю вони стояли на нудній відправі в церкві, він мусив молитися перед тим, як йому дозволили йти спати, - те не було гіршим за інше, що він не любив, він усе приймав і знав, що не варто противитися і бути невдячним. Він відчував, що Лірі не стали іїи такими батьками, які би з ним поводилися, як то пишуть у книжках, яких він і справді хотів мати, але він знав, як бути роботящим, як зробити так, щоб вони були ним задоволені. Га однак його лякали червоні ручиська пана Лірі, а коли нони лишалися самі в сараї, то він аж тремтів і тримався насторожі.

Але добре, що можна було боятися одного такого Лірі, а не купи тих лірів, як раніше, як у дитбудинку.

У неділю увечері його вже забирав назад Бойд. Він був задоволений собою, навіть впевнений. Той запитав:

Ну, як там було?

Добре, — чесно відповів Джуд.

Він почувався впевнено завдяки останнім словам місіс Лірі: «В мене є таке відчуття, що вже невдовзі ми бачитимемося з тобою частіше, Коуді». Був упевнений, що в понеділок вони зателефонують, і може, вже в п'ятницю він стане Коуді Лірі, а цей притулок лишиться ще одним спогадом. А'іг минув понеділок, вівторок, середа, настав уже новий покдень, а його не викликали до директора в кабінет, Лірі м.і ііого лист не відповіли, щоранку він поглядав на довгу стрічку дороги, а вона лишалася порожньою, ніхто за ним не приїжджав.

Нарешті, коли після його поїздки минуло вже два тижні, Джуд пішов до майстерні Бойда — він знав, що вечорами по четвергах той лишався допізна. Почекав на вулиці, доки той пообідає, а було так зимно, що аж сніг рипів під ногами, а тоді, нарешті, побачив Бойда. Той повертав і не бачив нікого, то аж налетів на нього й вигукнув:

— Боже! Тобі хіба не час вже до спальні, Сент-Френсісе?

— Будь ласка, — він благав. — Будь ласка, скажіть, Лірі приїдуть по мене? — Але він уже зрозумів відповідь з виразу обличчя Бойда до того, як той відповів.

— Вони передумали, — його ніхто не мав за м'якого чи ласкавого, ні вчителі, ні учні — та зараз він говорив майже ласкаво з ним. - Не вдалося, Джуде, цього не буде.

Бойд простягнув до нього руку, та він відхилився. Чоловік одвернувся і пішов геть. А він зібрався на силі й побіг слідом, вгрузаючи в сніг, і все кричав:

— Зачекайте! А давайте я ще раз спробую. Скажіть мені, що було не так, і я спробую знову, — зараз на нього немов насувалася давня істерика, він відчув пориви кричати знову, як був малим, кидатися під час нападу й верещати.

А Бойд знову похитав головою.

— Це так не спрацює, Сент-Френсісе, — сказав, тоді замовк і глянув на нього. — Послухай. За кілька років ти вже будеш звідси далеко. Я знаю, здається, що це занадто довго, але ні. Тоді ти вже станеш дорослим і робитимеш усе, що захочеш. Треба просто прожити ці роки, — він уже рішуче відвернувся і рушив геть.

— Як? — закричав йому вслід Джуд. — Скажіть мені як? Як, Бойде, як?! - Він і забув, що того слід називати «сер», а не «Бойд».

Тієї ночі з ним знову стався напад - уперше за багато років, а потім — звичне покарання, як і колись у монастирі. Та вже не наставало полегшення, не було відчуття, що він кудись летів, не було звільнення — тепер він уже знав більше, його крики вже нічого не могли змінити, від криків він тільки швидше приходив до тями, і все - і біль, і образа - сприймалося гостріше й чіткіше, воно все прилипало і відлунювало в ньому сильніше, ніж колись.

Так ніколи й не дізнався, що ж він вчинив не так. там, удома в Лірі, і не знав, чи взагалі тоді від нього щось залежало, чи й ні. І ті вихідні він намагався найбільше забути, коли згодом хотів очиститися, зішкребти з себе і монастир, і дитячий притулок, а ще забути сором за те, що він дозволив тоді собі повірити в те, що може стати колись іншим, хоч і знав же, що не стане.

А тепер, звісно, він про це згадував безупинно: ось до судового засідання лишилося шість тижнів, п’ять тижнів, чотири. Вілема не було, ніхто не стежив за тим, що він робив, гож він не спав аж до світанку, він прибирав: зубною щіткою вичищав низ холодильника, хлоркою протирав кожен проміжок між кахлями ванної. Він усе чистив, щоб не різати своє тіло, бо вже так часто, так багато себе ранив - що сам знав, як це нерозумно, як він руйнує себе цим, він сам лякався, бо відчував, що й не може себе контролювати. Уже навіть розробив новий спосіб точного занурення леза бритви углиб шкіри: притуляв і його різко, як сокиру в стовбур дерева, засадити вниз якомога глибше, і бігом вийняти - лишалося иівсекунди на те, щоб побачити чистий білий зріз, схожий на відкраяне сало, який відразу ж заповнювався

кров’ю. Па- морочилося в голові, було таке відчуття, що його накачали гелієм, тепер і їжа мала іржавий присмак, і він намагався не " ти взагалі, доки міг. Залишався в офісі допізна, аж доки не і'являлися нічні прибиральниці, що шаруділи в коридорах, як ті миші, а вдома спав мало, бо прокидався від шаленого і ерцебиття і хапав ротом повітря, намагаючись заспокоїти інио. До нормального життя його спонукали лише робота й Вілемові дзвінки, а то давно засів би вдома, вирізав би зі своїх рук шматки плоті й викинув би їх геть до сміття. Йому якось примарилося таке, ніби він уже порізав на собі м’язи з рук, потім з ніг, грудей, шиї, обличчя — і лишилися самі кістки, сам лиш скелет рухався, і зітхав, і дихав, і трясся по життю на пористих ламких стеблинах.

У цей час він ходив до Енді раз у шість тижнів, а останній візит уже двічі відкладав: він боявся, що ж почує від того. Та нарешті за чотири тижні до засідання він до нього пішов. Сидів в одній з оглядових кімнат. Заглянув Енді, щоб сказати, що він трохи зайнятий і підійде перегодя. Він відповів:

— Треба, то треба.

А Енді якусь хвильку на нього подивився, насупився і відповів:

— Я недовго, — і вийшов.

За кілька хвилин увійшла медсестра Келлі:

— Вітаю, Джуде! Лікар мені сказав, що тебе потрібно зважити. Можеш стати на терези?

Хоч він і не хотів, але ж не сама Келлі винна чи так їй захотілося, тож сповз зі столу й подався до терезів і навіть не глянув, скільки там було, а Келлі записала цифри, подякувала й вийшла з кімнати.

А тоді увійшов Енді, читаючи його карту, і почав:

— Отже, про що спочатку поговоримо — про страшенну втрату ваги чи про крайнощі з самопораненням?

Він не знав, що на це відповісти.

— Чому ти подумав про крайнощі?

— Мені це видно завжди. У тебе ніби синці під очима, ти їх і сам, певно, не помічаєш. І светра он поверх домашньої сорочки одягнув.

— Ох, — тільки й сказав він. Бо й справді того не помічав.

Вони трохи помовчали, тоді Енді підсунув свого стільця ближче до столу й запитав:

— То коли це буде?

— П’ятнадцятого лютого.

— Ага, невдовзі вже.

— Так.

— То що ж тебе турбує?

7 Мене... мене хвилює те, що, - він спинився, а тоді вів далі. Якщо Гарольд дізнається, яким я був, то не захоче... — він знову спинився. - І я вже не знаю, що гірше: чи щоб дізнався до того - тоді нічого й не буде точно, чи колись згодом, а тоді він зрозуміє, що я обманював, — він зітхнув. Досі він навіть сам собі не казав цього, а сказавши тепер, вже знав: саме цього він боявся.

~ Джуде, що ж він таке погане про тебе взнає, що не захоче всиновляти?

— Енді, — почав благати він, — не примушуй мене це говорити.

— Але ж я справді не знаю!

— Те, чим я займався, якими болячками заразився, — він запнувся. - Це так гидко, я сам огидний.

Джуде, — почав Енді. Він зараз у розмові рухався так обережно, ніби пересувався мінним полем - свідомо, попільно. - Ти був малим, ще дитиною. Це робили вони з тобою. Тобі нема за що себе звинувачувати взагалі, ніколи! - 1 .1 **їді дивився зараз на нього. — І якби й не був уже дитиною, якби був просто паскудником, мужиком, який хотів спати і усіма підряд і закінчив би тим, що заразився всім підряд, то однак тут нічого соромитися. Ти можеш повірити мені?**

Він похитав головою:

— Я не знаю.

А я знаю. — Вони помовчали. А тоді Енді журливо порадив: - Хотів би я, щоб ти сходив до терапевта. - Він йому мс відповів. Минуло декілька хвилин, і Енді встав і рішуче промовив: — Давай на них поглянемо.

Він скинув светра і простягнув руки, щоб показати по-

З виразу обличчя Енді він побачив, що було все гірше, ніж він очікував. Спробував зараз сам глянути на себе ніби збоку, його очима: через проміжки до свіжих ранок були накладені пов'язки, виднілися порізи, що ледь-ледь заживали, щойно взялися новою кірочкою, один зі шрамів нагноївся і був прикритий крихким горбком підсохлого гною.

Енді обробив антисептиком рани й почистив гнійник на правій руці в тиші, а тоді промовив:

— Ну, а як щодо великої втрати ваги?

— Я не вважаю, що вона велика.

— Джуде, шість кілограмів за вісім тижнів — це не дуже багато, згоден, але в тебе ці шість кілограмів не були зайвими.

— Я просто не хочу їсти, — врешті відповів він.

Допоки не обробив обидві його руки, Енді більше нічого не сказав, а тоді, зітхнувши, сів і взявся щось записувати. Потім сказав:

— Я хочу, Джуде, щоб ти мав три повноцінні прийоми їжі щодня і, крім того, те, що в цьому списку. Щодня, це все - додаток до звичної їжі, ти мене розумієш? А як ні, то я покличу твою команду - повір мені — і примушу їх із тобою сидіти щоразу й стежити за тим, як ти їстимеш, а ти ж цього не хочеш, так? — він вирвав аркуша із записника і подав йому. — А тебе я хочу бачити тут за тиждень, і жодних виправдань.

У списку були: БУТЕРБРОД З АРАХІСОВИМ МАСЛОМ, КАНАПКА З АВОКАДО, БУТЕРБРОД ІЗ СИРОМ, З ЯЙЦЯ (З ЖОВТКАМИ!!!), БАНАНОВИЙ СМУЗІ.

Він склав папірця і поклав до кишені штанів.

— А ще таке. Коли ти посеред ночі прокинешся і захочеш наносити собі рани, то натомість зателефонуй мені. Байдуже коли, просто дзвони, гаразд? — Джуд кивнув, а Енді не відставав: — Джуде, я серйозно.

— Вибач мені, Енді.

— Та я знаю. Але ти не мусиш вибачатися, і точно не пе- реді мною.

— Перед Гарольдом.

— Ні, і не перед Гарольдом. А перед самим собою.

Він пішов додому, і там гриз банана, аж доки в роті не відчув сам жом, а тоді переодягся і все вимивав вікна у вітальні — цю роботу почав іще попередньої ночі. Підсунув по- ближче канапу, щоб стати на бильце, і драїв, незважаючи на простріли в спині, тягав за собою туди-сюди відра брудно-сірої води. Після того як вимив вітальню і Вілемову кімнату, то вже все тіло так боліло, що до ванної він уже доповз, а там, зробивши нові порізи, спочивав, піднявши руки над головою і замотавшись у килимок. Задзвонив телефон, і він різко сів, був аж дезорієнтований, а тоді, стогнучи, поліз до спальні, на годиннику побачив: третя ночі, а тоді слухав роздратований і уважний голос Енді:

— Я спізнився. — Він не відповідав, то й Енді вже здогадався. — Послухай, Джуде. Якщо ти не припиниш, то я тебе просто до лікарні відправлю. Я подзвоню Гарольдові й розповім усе. Чекай, чекай. І, крім того, ти що, хіба сам не втомився? Ти не повинен так із собою чинити. Не повинен.

Не знав чому — чи від холоднокровності в голосі Енді, чи від спокою, з яким той проголосив обіцянку, він зрозумів, що цього разу той серйозний як ніколи, а може, й сам усвідомив: так, він стомився, настільки стомився, що вже справді хотів підкоритися чиїмсь наказам, і вже весь наступний тиждень він чинив так, як йому сказали. Він їв тоді, коли слід, і хоч під якимись чарами та їжа перетворилася наче на місиво, на потрухи, він себе примушував жувати й ковтати, жувати й ковтати. Не такі вже й великі вони були, ті порції, і він усе з'їдав. Щовечора опівночі телефонував йому Енді,

.і Вілем — щоранку о сьомій (він себе не міг змусити запитати, а Вілем сам не зізнався, чи Енді з ним про все поговорив, чи ні). Найважче було пережити ті години — між дзвінками: мін повністю не відмовився від порізів, а встановив ліміт: дна, і досить. А як не різати шкіру — тоді що ж? Його так і під'юджувало до колишніх самопокарань, до яких він удавався ще до того, як його привчили до порізів: він кидався боком об стіну на сходах мотелів, в яких вони жили з братом Люком, і лівий бік його постійно був укритий синіми, багряними та брунатними синцями, й досі пам'ятав

відчуття лютого задоволення від удару тіла об стіну чи ще об щось таке ж непорушне.

Він пішов у п’ятницю до Енді, той дивився несхвально, бо ж він зовсім не набрав ваги, але й не сварив його, бо ж не втратив її ще. Наступного дня він вилетів до Бостона й нікого навіть не попередив: Джулія подалася на конференцію до Коста-Рики, а от Гарольд мав бути вдома.

Ще шість років тому Джулія йому вручила набір ключів від їхнього будинку, щоб він міг до них приїжджати на Різдво, коли самі вони святкували його в себе на роботі. Він відчинив двері, налив собі склянку води й поглядав крізь вікно на садок. У післяобідній час Гарольд, певно, грає в теніс, то він пішов собі до вітальні, щоб там уже чекати, та й заснув, і прокинувся він від того, що Гарольд торсав його за плече і називав його ім’я. Він враз сів рівно:

— Ой, Гарольде, пробач, я ж мав би подзвонити.

— Господи, — той аж засапався, від нього запахло холодом, різким. — З тобою все гаразд? Що сталося?

— Нічого, та ж нічого, — зараз він відчував, що його пояснення не має сенсу. — Я просто подумав, що добре було би приїхати.

— Нехай, — Гарольд мить помовчав. — Радий тебе бачити, — він сів на свій стілець і розглядав його. — Останні тижні ти якось сторонився нас.

— Я знаю. Пробач!

— Не потрібно вибачатися, — Гарольд стенув плечима. — Я радий, що в тебе все гаразд.

— Так, усе о’кей.

Гарольд похитав головою і сказав:

— Вигляд маєш не дуже.

— У мене був грип, — він усміхнувся. Глянув на стелю, наче там були записані його слова. — Поглянь-но, форзиція вже надломилася.

— Я знаю, цієї зими такі вітри.

— Якщо хочеш, я допоможу її підв’язати.

Гарольд якось довго на нього подивився, уста ніби щось намагалися сказати, ворушилися, та, зрештою, згодився:

— Ага, давай!

А надворі їх охопив просто жорстокий холод, обидва взялися шморгати носами. Він тримав кілок, а Гарольд важко вбивав його в мерзлу землю, яка від того аж розліталася навколо, як обламані черепки. Коли досить глибоко засадили той кілок, Гарольд подав йому моток мотуззя і він прив'язав центральні стебла до кілка, міцненько, щоб уже трималися напевне, але й не так туго, щоб не затиснути занадто. Він робив те поволі, надійно скріплював вузли, зайві перегнуті гілочки, що навряд чи вижили б, узагалі обрізав.

Коли вже до половини укріпили того куща, він сказав:

— Гарольде, я про дещо хотів з тобою поговорити, та не шаю, як і почати... — а сам себе уже сварив: *«Ти дурень, яка ж б о дурна ідея! Як же смішно було навіть подумати, що з ним це може коли-небудь статися»*. Відкрив рота, щоб говорити залі. Закрив, знову відкрив. Та він просто риба, яка випускає (іульбашки, треба було взагалі не приїжджати й не починати розмови.

Джуде, що б то не було, скажи мені, - Гарольд аж спинився. — Ти що, передумав?

Ні! Ні, ніколи! — помовчавши, він запитав: — А ти?

— Ні, звісно ж, ні.

Нін прив'язав останнього мотузка і звівся на рівні, Гарольд навмисне йому не допомагав. Джуд дивився на форзи- мік), таку голу, бридку, гілчасту.

— Я не хочу цього говорити, але мушу. Тому що я не хочу вас обманювати. Гарольде, я гадаю, що ви про мене думаєте одне, а насправді я інший.

— І як же я про тебе думаю? — Гарольд говорив спокійно.

— Що я хороша людина. Порядна.

— Так, правильно, так і думаю.

— Але ні, — він нараз відчув, як на морозі його очі запаленіли. — Я робив таке, що хороші люди не роблять, - він затинався. — І я вважаю, що ви про це повинні знати. Те, що я робив, жахливо, це сором, ганьба, і якби ви знали, то мене би соромилися, і знатися зі мною не схотіли б.

Нарешті заговорив Гарольд:

— Джуде, я й уявити собі не можу, що ти зробив би, щоб змінило

про тебе мою думку, та мені байдуже, що ти там колись робив. Хоча, не байдуже, я хотів би почути, як ти жив до того, як ми зустрілися. Та я зрозумів, добре відчув, що ти не хочеш про те говорити. Може, обговоримо зараз? Ти хочеш мені розповісти?

Він похитав головою, бо хотів і водночас не хотів. Відповів:

— Я не можу. — А десь за хребтом зростали чорні паростки неспокою і кололи тіло, а він мовчки благав: не зараз, така молитва благання просто неможливого: *ні, не зараз, ніколи.*

— Ну тоді, — Гарольд зітхнув, — за відсутністю конкретики я й не переконаю тебе конкретно. А тому я просто даю тобі зараз ковдру і всеохоплююче запевнення, якому ти, Джуде, маєш повірити: що б то не було, що б ти не накоїв, я обіцяю, розповіси чи ні, я ніколи не пошкодую, що хочу і маю тебе за члена моєї сім'ї, - він глибоко вдихнув, простяг йому руку і промовив: — Джуде Сент-Френсіс, будучи твоїм майбутнім батьком, цим я виправдовую і відпускаю тобі все, що ти прагнеш виправдати.

Невже саме цього він і справді прагнув - відпущення гріхів? Він дивився зараз на Гарольдове обличчя, таке знайоме, що із заплющеними очима може пригадати на ньому кожну зморщечку — незважаючи на урочистість і формальність сказаного, він не усміхався, залишався серйозним. Чи може він Гарольдові вірити? Колись брат Люк сказав йому: найважче — це не знайти знання (це було тоді, коли він зізнався, що якось йому важко вірити в Бога). Найважче — це повірити в знання. Він відчув, що не вдалося знову, не вдалося гак як слід в усьому зізнатися і наперед визначити, що ж він насправді очікував почути у відповідь. Хіба не було б легше, якби Гарольд сказав: так, він має рацію, варто відкласти усиновлення? Це його спустошило би, але відчуття те було би знайомим — він щось подібне уже переживав і розумів. А якщо вони не відмовляться від свого наміру, тоді перед ним пролягло би майбутнє, якого він не знав, яке не міг собі уявити, звісно, йому б такого всі бажали, але до тієї реальності ііому не ставало уяви, сигнальних віх. Гарольд став би поводирем, він за ним слідував би, але настане день, Гарольда не буде, а він, беззахисний, у чужій землі залишиться кинутим напризволяще, і нікому буде відвести додому.

Гарольд усе чекав його відповіді, але біль, який його заполонив, ставав усе відчутнішим, він мав відпочити. Сказав: Гарольде, пробач, та мені... треба піти й трохи полежати.

Іди, іди, — відповів той. На нього не образився.

У себе в кімнаті він лягає поверх пухової ковдри й заплю- іп\< очі, а коли напад минає, він почувається виснаженим, и ам собі каже: «Ось кілька хвилин подрімаю і встану, гляну, їй і коричневий цукор, — він там бачив миску, повну хурми Мабуть, спечу торт із хурмою».

І а він не прокидається. Коли за годину підходить Га- І""Ч'Л. **торкається щік долонею і накриває його ліжником,**

спить. І телефон дзвонить опівночі, а тоді вранці о пів

1**-ому ранку, і Гарольд уже телефонує Енді, а тоді Вілемові,**

' 1**-ій** ı **далі спить. Минає час сніданку й обіду, і прокидається він лише тоді, коли Гарольд будить його, кличе на ймення і торсає за плече, каже, що за кілька годин уже має летіти.**

Перед самим пробудженням сниться йому чоловік посеред поля. Він високий і худорлявий, рис обличчя не видно, а поруч з ним якийсь старий, і він допомагає йому приєднати до грузовика причепа. З білуватого увігнутого неба з особливого якогось холоду, який повністю позбавлений вологи й тому видається набагато чистішим за всі інші холоди в його житті, він упізнає: це штат Монтана.

Рис обличчя досі годі розібрати, та він гадає, що знає, хто це, пізнає розгонисті кроки й те, як той складає на грудях руки, коли веде розмову. Уві сні він вигукує: «Коуді!», чоловік озирається, але вони надто далеко, і не видно добре, чи ж він там, під бейсболкою, своє обличчя побачить, чи ні?

П’ятнадцятого числа була п’ятниця, і з роботи він відпросився. У четвер вони домовлялися спершу про святковий обід, та врешті погодилися, що досить просто зібратися на ланч у «День церемонії», як назвав її Джей-Бі. Засідання суду о десятій, а як скінчиться, то вони поїдуть додому поїсти.

Гарольд хотів було замовити їжу в ресторані, але він наполіг, що хоче готувати сам, і весь вечір четверга проводить на кухні. Пече шоколадно-горіховий торт, який так любить Гарольд, тарт татен, який полюбляє Джулія, хлібчик із дріжджового тіста, який подобався їм обом, підготовляє майже п’ять кіло крабів і змішує їх з яйцями, цибулькою, петрушкою та хлібними крихтами, щоб зробити запіканочки. Чистить картоплю, обшкрібає моркву, обрізає кульки брюссельської капусти, і завтра лишиться їх просто змастити олією та поставити в духовку. Викладає інжир у миску, він його потім спече і прикрасить ним морозиво, поливши медом і бальзамічним оцтом. Це все - улюблені страви Гарольда й Джулії, він радий, що хоч чимось, хоч дещицею, зможе їм догодити.
А ще протягом вечора вони все заходять до нього, хоч він і казав, що не варто, прибирають й миють використані ним миски й дечка, наливають водички, вина, все запитують, чи не потрібна йому допомога, а він їх просить розслабитися. Нарешті йдуть спати, а він, хоч і дав обіцянку теж іти спочивати, лишається на сяючій тихій кухні, тихенько поспівує, а руки все працюють, він дає їм роботу, аби не бралися за порізи.

Останні дні були важкими, таких важких складно навіть і згадати, он однієї ночі він передзвонив ще раз після опівнічної розмови Енді і той запропонував зустрітися о другій в обід, і він погодився, й пішов просто з відчаю, щоб вибратися геть із квартири, повної таких спокус: бритв, лез, ножів, ножиць, сірників, сходів, з яких хотілося скотитися. Він знає: якщо повернеться додому, то не спиниться, щоб зайти до ванної, де вже давно приклеєно скотчем до раковини знизу пакунок із таким самим вмістом, що й був на вулиці Ліспенард, а руки його вже аж чешуться, так чекають, а він не здається. Він ще й тіста лишив відучора, то зробить тарт із кедровими горішками та журавлиною, а може, й відкритий пиріг, покритий глазурованими апельсиновими часточками н меду; коли вони спечуться, то й ранок настане, і вже лишиться позаду загроза.

Завтра в суді будуть і Джей-Бі з Малкольмом, прилетять уранці літаком. А от Вілем мав би бути, та не зможе: тиждень тому дзвонив і повідомив, що зйомки затримали, він повернеться тепер

не чотирнадцятого, а вісімнадцятого. Він знає, що нічим тут не зарадиш, але все одно так гірко шкодує, що н>го не буде поряд: такий день, і без Вілема! — ні, це не свято. Вілем просив:

Зателефонуй мені тієї самої миті, як усе звершиться, і ііх шкода, що мене там не буде — це мене просто вбиває.

Коли серед ночі розмовляли з Енді нещодавно, то він ішіросив і його. Йому все більше подобалося це нічне спілкування: вони обговорювали щоденні, спокійні, нормальні питання — призначення нового верховного судді, нещодавню постанову про охорону здоров'я, яку він схвалював, а Енді — ні, біографію Розалінди Франклін, яку вони обидва читали (йому сподобалася, а Енді — ні), ремонт удома в Енді та Джейн. Якось по-новому з ним друг розмовляв, і йому це подобалося. З тим самим обуренням, як колись про порізи, про те, що досі не навчився робити перев'язки, тепер Енді сварив: «Та ти жартуєш!» за його думку щодо фільмів, мера, книжок, навіть вибору кольору фарби. Щойно зрозумів, що в розмові Енді не збирається докоряти чи повчати, то він з полегшенням у них поринув і багато навіть нового дізнався про свого друга. Енді розповідав про бра- та-близнюка Бекета, який був теж лікарем, кардіохірургом, жив у Сан-Франциско, а його партнера Енді не терпів і все планував, як би їх посварити. І про те, що батьки Джейн віддають їм свій будинок у Шелтер-Айленді. І про те, що в старших класах він грав у шкільній футбольній команді, і від того, як це було суто по-американськи*, його батькам було аж незручно. І про те, що він курс провчився за кордоном, в Сієні, там зустрічався з дівчиною із Лукки й набрав дев'ять кілограмів. Не сказати б, що про особисте життя Енді доти вони ніколи не говорили — трохи було під час їхніх зустрічей — але по телефону той розповідав більше, і тепер Джуд навіть міг вже уявляти, що Енді не лікар, а його друг, хоча протиріччя ж полягало в тому, для чого вони ночами розмовляли.

Запросивши Енді на важливу подію, він швидко додав:

— Ну, зрозуміло, що ти не зобов'язаний приїздити.

— Я дуже хочу там бути й усе гадав, коли ж ти запросиш мене.

Йому аж недобре стало.

‘ Йдеться про американський футбол.

— Я не хотів, щоб ти вважав, що забагато часу витрачаєш на пацієнта-психа, який так ускладнює твоє життя.

— Ти не лише мій пацієнт-псих, Джуде. Ти також — мій дивний друг. Принаймні я сподіваюся, що так.

Він усміхнувся до телефона:

— Та звісно! Бути твоїм дивним другом — мені за честь.

Отже, і Енді теж прибуде, повернеться назад увечері, а от Джей-Бі з Малкольмом залишаться на ніч, і вони разом повернуться до Нью-Йорка в суботу.

Коли він приїхав оце до Гарольда, то був вражений і зворушений, як гарно вони підготувалися, прибрали всюди і як тим пишалися. То один, то друга тріумфально вказували на якусь поверхню, звичайно захаращену книжками й газетами — чи то стіл, чи стілець, клапоть підлоги, а тепер чистого від усього зайвого. Всюди були квіти — зимові — суцвіття декоративної капусти, гілочки кизилу з солодко-смердючими біло-молочними бульбочками; книжки стояли вервечкою, і навіть секцію канапи підлатали.

— А поглянь ще на це, Джуде, — Джулія підхопила його під руку й показала покрите селадоном блюдо на приставному столику, яке було розколотим, відколи він тут бував ще вперше, звичайно воно потихеньку облуплювалося і припадало пилом. Тепер усе склеїли, вимили й відполірували.

— Оввa! — вигукував він щоразу, як йому демонструва- аи ті новинки, він по-дурному шкірився і сам всотував їхню радість. Йому було байдужісінько — завжди — чи було там колись прибрано, чи ні. Він абсолютно не заперечував би, якби жили вони між античними колонами, вистроєними в старих підшивок «Нью-Йорк Тайме» серед пискливих щу- ріи під ногами, та знав, що вони зважали саме на його думку, тому, коли він брався все ретельно там прибирати, вони ' приймали те як попрікання, але ж ні! І він їх ніяк не міг переконати в протилежному. Зараз він брався за прибирання і "я того, щоб спиняти себе самого від інших занять, а коли ще навчався у коледжі, то прибирав за всіх, щоб хоч якось віддячувати друзям — вони давали йому так

багато. А він міг дати мало, то хоч це. Джей-Бі подобалося жити в безладі, той йому не дякував. А Малкольм виріс у домі зі служницями, те помічав і завжди йому дякував. І лише Вілемові та робота не подобалася. Одного разу, коли він піднімав з підлоги брудні сорочки Джей-Бі, він ухопив його за руку і сказав:

— Джуде, припини, ти не прибиральниця.

Але він не припиняв, ні тоді, ні зараз.

Коли він востаннє протер поверхні, було вже пів на п'яту. Він дошкандибав до своєї кімнати, набрав повідомлення Вілемові, щоб не телефонувати, й поринув у важкий короткий сон. Прокинувся, застелив ліжко, прийняв душ, одягся і прийшов до кухні, де, читаючи газету, стоїть коло барної стійки Гарольд і п'є каву.

Гарольд підводить погляд і промовляє:

— Який же чудовий вигляд ти маєш!

Він уже рефлекторно хитає головою, але ж правда: купив нову краватку, вчора постригся і має вигляд якщо не чудовий, то принаймні акуратний і презентабельний, до чого завжди і прагнув. Рідко він бачить Гарольда в костюмі, і зараз аж засоромився від врочистості такої події.

Гарольд до нього усміхається й каже:

— Уночі ти був такий зайнятий, хоч спав, чи ні?

— Спав, — він усміхається у відповідь.

— Там Джулія все збирається, а я для тебе щось маю.

— Для мене?

— Так, — Гарольд виймає з-поза кавника маленьку шкіряну коробочку завбільшки з бейсбольний м'яч і вручає йому. Джуд її відкриває і бачить усередині Гарольдів годинник із прямими, строгими цифрами на циферблаті. Замість старого ремінця — новий, чорний, з крокодилячої шкіри.

— На тридцятиліття я отримав його від батька, — веде далі Гарольд, бо він усе мовчить. — Він належав йому. А тобі зараз тридцять, і тому я навіть не порушив симетрії, — він забирає коробочку, виймає і перевертає годинника, на ньому гравірування: СС/ГС/ДСФ. - СС - це мій батько, Саул Стайн, ГС — це я, а ДСФ — це ти. — І повертає годинника йому.

А він пальцем проводить по ініціалам і нарешті відповідає:

— Я цього не можу прийняти, Гарольде.

— Звісно, можеш. Він твій, а я собі купив нового, вже назад не повернеш.

— Дякую, — Гарольд дивиться просто у вічі. А він нічого більше не спроможний сказати. — Дякую!

— Будь ласка. — Більше ніхто нічого не каже, а тоді він оговтується, розстібає свого годинника й одягає Гарольдово- і о. руку тримає перед собою, щоб обидва бачили, і Гарольд киває:

— Гарно, тобі пасує.

Щось уже зібрався й сказати (і що ж?), але тут чує, а тоді бачить Джей-Бі й Малкольма, одягнутих у костюми.

Малкольм зітхає, а Джей-Бі вигукує:

Двері були незачиненими. Гарольде! Вітаю, у вас хлопчик! — і обіймає того.

А Малкольм махає рукою, вітаючи Джулію, що заходить до кухні, і каже:

Я впевнений, що Гарольд такого ще не чув.

Слідом прибуває Енді, за ним - Джилліан, а Лоуренса мини побачать уже в суді.

Знову дзвонять у двері. Він запитує у Гарольда:

Ми ще когось чекаємо?

Сходи, глянь, — Гарольд знизує плечима.

Відчиняє він двері, а за ними — Вілем. Він витріщається іомгенько, і доки сам наказує собі самому заспокоїтися, той, "мі цивета, стрибає на нього й висне так, що ось-ось обидва "н.ідуть. Вілем просто у вухо каже:

- Здивований? - і з голосу чути, що той усміхається. А він уже двічі за цей ранок і слова видобути не може. А там, у суді, буде вже втретє.

Усі всідаються в два авто. У них за кермом Гарольд, поруч з ним - Малкольм, а позаду - вони вдвох. Вілем пояснює, що дату від'їзду знову поміняли, тоді він йому не повідомив (а іншим — так), щоб це стало для нього сюрпризом.

- Красно тобі дякую, Вілеме. Мені довелося, як спец- агенту, слідкувати за Джей-Бі, щоб той не розколовся.

Вони їдуть зараз не до сімейного суду, а до апеляційного суду на Пембертон-сквер. А тут у судовій залі - Лоуренс у мантії, такий незнайомий, цього дня всі навколо в костюмах. Джуд, Гарольд і Джулія дають одне одному обіцянки, Лоуренс постійно усміхається і ось почалося — фотографування, усі всіх знімають у різних складах і позах, лише він нікого не знімає, а сам буде на кожній світлині.

Він стоїть із Гарольдом і Джулією, чекають, коли там Малкольм розбереться зі своєю велетенською навороченою камерою, аж ось хтось його кличе на ім'я, всі троє оглядаються, Джей-Бі фотографує і каже:

- **Готово.**
- **Дякую!**
- **Джей-Бі, не потрібно, це не для... - почав було Джуд, аж ось Малкольм оголошує, що все готово, і вони слухняно повертаються до нього.**

До дванадцятої вони знову вдома. І вже починають з їж-джатися гості. Джилліан і Лоуренс, Джеймс і Кері, колеги Джулії і Гарольда, деяких викладачів він не бачив ще відтоді, як навчався у виші. Ось його старий викладач з вокалу, і професор математики доктор Лі, куратор його магістерської роботи доктор Кашен, колишня начальниця в «Беттер» Елі- сон, Лайонел, їхній товариш по коледжу й по Гуд-Холу, зараз уже — викладач фізики у Велслі. Гості прибувають, а тоді й від'їжджають, хто на уроки, хто на засідання чи на суди.

Спочатку він протестував проти такого великого скупчення народу, хіба ж це усиновлення не викличе купу питань щодо того, чому це він виявився безбатченком? — та минають години, і нікому на думку не спадає його розпитувати, навіщо це йому знадобилися нові батьки, і він уже забуває власні страхи. Знаючи, що розповіді чужим людям про всиновлення - це ніби хвастощі, вони й наслідки матимуть, але від них не може утриматися. Він зараз просто молить: лише цього разу, благаю, хто б там мене не карав за погану поведінку в минулому, *дозвольте ж відсвяткувати те, що зі мною хоч раз трапилося, хоча б цей єдиний разі*

Для такого свята немає встановлених правил етикету, ну то гості вигадали їх самі. Малкольмові батьки зі свого виноградника поблизу Монтальчино надіслали цілий бутель на чотири літри шампанського та ящик першокласного тосканського. Для саду Джулії та Гарольда мама Джей-Бі надіслала мішечок із рідкісними цибулинками нарцисів, а для Джуда - листівку, тітки ж надіслали орхідею. З офісу генерального прокурора надіслали величезний ящик із фруктами, а вітальну листівку підписали ще й Маршалл, Сітізен та Родес. Несуть вино і квіти. Елісон вже давно відкрила Гарольдові й Джулії автора печива у вигляді бактерій, а зараз несе чотири дюжини печива, прикрашеного його особливим, авторським способом, і він паленіє, а Джулія вищить від захвату.

І решта дня вдається на славу: все, що він сьогодні робить, ідеально, все, що каже, правильно. Люди до нього тягнуться,

•і пін не одвертається і не соромиться, торкаються, а він дозволяє їм. Від усміху вже поболює обличчя. Десятиліття захоплення і вподобання акумулювалися у цьому вечорі, і він 1,1 раз просто його всотує в себе, від дивовижного відчуття аж пливе. Наче в далині чує, як Енді сперечається з доктором Кіішеном про представлений проект звалища десь у Гургао- ш. бачить, як терпляче Вілем слухає свого колишнього про- феї ора з деліктного права, краєм вуха чує просторікування

Джей-Бі, той пояснює докторові Лі, що нью-йоркське мистецтво незворотно пішло коту під хвіст, краєм ока помічає, як Малкольм з Кері намагаються з пірамідки крабових запіканок витягнути найбільшу, щоб не завалилися всі.

Як уже звечоріло, то гості порозходилися, й у вітальні розташувалися їх шестеро: Гарольд із Джулією, він, Малкольм, Джей-Бі й Вілем. У домі знову безлад. Джулія сказала було про вечерю, але всі вже так наїлися, навіть він, і ніхто, навіть Джей-Бі, і думати про їжу зараз не хоче. Джей-Бі подарував господарям портрет Джуда, перед тим пояснивши:

— Він не створений на основі фотознімка, це просто були мої ескізи.

На цупкому папері акварельними фарбами й тушшю у спокійних, переважно сірих тонах були зображені його голова та шия. Стиль цього малюнка був відмінний від інших робіт Джей-Бі: якийсь вільніший, мазки більш розмашисті, і стриманіші кольори. На портреті він правицею обхопив себе спереду за шию (наче душив себе), уста трошки відкриті, а очі величезні й сяють зеленню, ніби кіт блимає в темряві. Так, це він, навіть жест свій упізнає, проте наразі й пригадати не може, що б це він означав, яка емоція його тоді охоплювала. А ще обличчя трохи більше за реальні розміри.

Якусь хвилину всі безмовно розглядали образ.

— Справді гарно вийшло, — Джей-Бі нарешті заговорив, видно було, що враження йому сподобалося. — Гарольде, якщо зберешся його продати, то дай мені знати.

Усі засміялися.

— Джей-Бі, він такий гарний, дякую тобі, — сказала Джулія, і Гарольд підтакнув.

А йому, як завжди, коли вони в таких випадках сперечаються з Джей-Бі, важко відділити красу самого твору від негативу щодо власного образу, та не хочеться бути невдячним, і він приєднується до загальних похвал.

— Чекайте, я теж щось маю, — Вілем сходив до спальні й повернувся з дерев'яною статуеткою заввишки з вісімнадцять дюймів, яка зображала бородатого чоловіка в ясно-волошкових шатах з кучмою рудуватого волосся, яке охоплювало ще й полум'я, ніби капюшон кобри, права рука перед грудьми, ліва опущена.

— О, диви, що за чудо? — запитує Джей-Бі.

— Оце чудо - то про Джуда, це святий Юда, відрмий ще як Юда Апостол, — Вілем ставить фігурку на чайний столик і повертає її обличчям до Гарольда і Джулії. - Купив його в одній антикварній крамничці в Бухаресті. Сказали, що кінець дев'ятнадцятого століття, але хто там знає, може це просто хтось у селі її з дерева вирізав. Та все одно мені сподобався, такий гарний і статечний, як наш Джуд.

Гарольд узяв до рук статуетку й погладив зборочки на одязі, полум’яний вінок і поцікавився:

— Так, справді. А чому його голова у вогні?

Це символізує, що на Трійцю він отримав благословення Святого Духа. Він був одним з апостолів, - він почув иласні слова, із закутків пам’яті пробилися давні відомості.

А ти звідки знаєш? — запитує Малкольм, а Вілем, що ' "ЛИТЬ **поруч, торкається Джудової руки** й **каже:**

Гак, звісно, знаєш, а я завжди це забуваю.

Ііого охопила хвиля вдячності до друга, не за те, що пам'ятає, а за забування.

Це покровитель тих, хто програв справу, — додала І і улія, забираючи в Гарольда статуетку, а в нього в пам’яті •ринули слова: «Молись за нас, святий Юдо, помічник і хра- нпгедь тих, хто втратив надію, молись за нас». Малим іще, перед відходом до сну, він мав читати цю молитву щовечора,

" [1] 'ЛОМ **він почав соромитися свого імені, як же воно його ре-** [1] **"мепдувало всьому світові, все думав, чи брати спеціально**

учинили, і чи інші це розуміли: це ж як насмішка, як ді- и іп * і, як передбачення. І ще це було єдине, що справді йому належало, і хоч він і мав можливість ім’я поміняти, треба було це зробити, але він так і не змінив.

— Дякую, Вілеме, він мені подобається, — сказала Віле- мові Джулія.

— Мені теж, — додав Гарольд. — Хлопці, це так гарно з вашого боку.

І він також має для них подарунок, та минав день, і він здавався йому все менш значним і менш розумним. Кілька років тому Гарольд розповів, що в медовий місяць вони з Джулією побували у Відні і слухали виконання ранніх пісень Шуберта. Які саме сподобалися — Гарольд не пам’ятав, тож він склав власний список. Додав до нього ще й деякі інші свої улюблені, переважно з Баха й Моцарта, а тоді, орендувавши студію звукозапису, записав їх у власному виконанні: що кілька місяців Гарольд просив, щоб він заспівав, але щоб на те погодитися — то ні, він соромився. А

тепер цей подарунок здається йому оманливим, дріб’язковим, та ще й пихато-хвалькуватим, і йому вже незручно за таку самовпевненість, та от викинути теж рука не піднімається. А тому, доки там усі вже встають, потягуються і бажають на добраніч, він всовує між книжками і диск, і листи, які він написав для Гарольда та Джулії - нехай тут, на нижній поличці, між пом’ятим примірником «Здорового глузду» й пошарпаним виданням «Білого шуму» і спочивають десятиліттями, допоки їх хтось не знайде.

Звичайно Вілем ділить кімнату з Джей-Бі, він — єдиний, хто може терпіти його хропіння, а Малкольм — із ним на першому поверсі. А сьогодні, як зібралися йти спати, Малкольм зголосився йти до Джей-Бі, тож вони з Вілемом будуть удвох.

І з висоти сходів Джей-Бі гукає до них:

— На добраніч, голуб’ята!

Доки влягаються, Вілем усе розповідає про зйомки: про акторку, що грає головну роль, вона так пітніє, що для кожних двох дублів їй щоразу пудрять обличчя; про актора головної ролі, що грав роль диявола, який усе хоче здружитися з техніками, купує їм пиво та пропонує пограти в футбол, а коли забув слова, то його просто корчі вхопили; про дев’ятирічного актора-британця, що грає роль сина героїні, як той підійшов до нього, коли вони перекушували, і порадив не їсти тих крекерів, адже в них — самі калорії, хіба ж, мовляв, Вілем не боїться погладшати.

Вілем усе розповідає, підсміюється, коли чистить зуби й умивається.

Коли світло вимкнули й полягали, він — у ліжку, а друг — на канапі, ще й після суперечки, адже він сам хотів там лягти, то Вілем лагідно каже:

— Як же тут, до біса, чисто.

— Я знаю, вибачай, — він усміхається.

— Облиш. Але ж, Джуде, це ж був просто жах!

Він розуміє, що Енді якусь частку правди розповів про те, що було, і намагається зараз відповідати чесно.

— Так, то не назвеш «класно», але й не скажу, що аж просто

«жахливо», — він не хоче, щоб друг відчував свою провину.

Обидва трохи помовчали.

— Якби ж я був тут, поруч, — продовжує Вілем.

— Ти був поруч. Усе ж, Вілеме, я за тобою сумував.

— Я теж за тобою сумував, — тихесенько відповідає Вілем.

— Дякую, що ти приїхав.

— Звісно, я приїхав би, незважаючи ні на що, — з другого кінця кімнати відповідає друг. А він мовчить, усвідомлює і відкладає почуту обіцянку до закапелків пам'яті, щоб скористатися колись, як буде погано. А потім цікавиться:

— Як ти гадаєш, усе йшло так, як годиться?

— Ти це серйозно? — чути, що Вілем аж сів. — А ти бачив Гарольдове обличчя? Він мав такий вигляд, ніби того самого дня обрали президентом представника партії зелених, скасували другу поправку й канонізували когось із Кеб 5ох

Він сміється:

— Ти справді так гадаєш?

— Я це знаю. Він справді дуже-дуже щасливий, Джуде. Він тебе любить.

Він у темряві усміхається. Ось такі слова хочеться від Ві- лема чути частіше, такий от нескінченний потік обіцянок і висловів, та він знає, що це бажання занадто егоїстичне й тому змінює тему. Вони балакають про дрібниці, про ніщо, аж доки обидва не засинають: Вілем, згодом він.

А тиждень по тому ця його полегкість переросла в дещо інше: впевненість, заспокоєність. Усі ночі за минулий тиждень спливли без переривань, він спав, і його сновидіння наповнювало не минуле, а теперішнє: він бачив дурнувато-абсурдні сни про роботу й сонячно-абсурдні сни про друзів. За майже два десятиліття самокатувань це був перший тиждень, коли він не прокидався серед ночі, і йому вже були непотрібні леза. І він наважується думати, що прийшло зцілення. Мабуть, увесь час саме цього йому бракувало, тепер це сталося, і він одужав. Почувається чудово, наче зовсім інша людина, справна, здорова і спокійна. Він став сином комусь — буває зараз таке відчуття його заполоняє

настільки, що вже відчуває фізично той факт, ніби про нього це викарбовано золотом просто на грудях.

Він уже повернувся до свого помешкання, Вілем зараз поруч, та ще й другу статуетку приніс із собою. Ця була більшою, керамічною і порожньою всередині, а на спинці — отвір, то вони увечері вкидають туди який дріб'язок. Вирішили вже, коли буде повного, то сходять і придбають на ті гроші вина, а тоді знову складатимуть.

' «Ред сокс» — американська бейсбольна команда.

Зараз він ще того не знає, та минатимуть роки, і він випробовуватиме Гарольдову відданість, його обіцянки, щоб перевірити, наскільки ж вони тверді. І сам навіть не розумітиме, що він це робить. Та він це робитиме, тому що частина його все ж таки не вірить Гарольдові й Джулії, як би не хотілося цього, як би він себе не переконував, що то не так, усе одно, не вірить, і завжди чекатиме, що коли-небудь вони від нього втомляться і пожалкують, що з ним знаються. Отож він їх і випробовує. Це для того, що коли їхнім стосункам настане кінець, тоді він озирнеться і впевниться, що винен саме він, і хоч не доведеться гадати та переживати, що ж він зробив не так чи що слід було зробити краще. Але то — в майбутньому. А зараз його щастя бездоганне.

Після повернення з Бостона він, як завжди, прямує до Фе- лікса додому, ще й пан Бейкер попрохав його прийти раніше. Погомоніли трохи, а далі він уже спустився до Фелікса, який бренькотів на фортепіано в кімнаті для музики.

Після музики й латини перед німецькою і математикою — перерва, і він каже:

— Отже, Феліксе, в наступному році ти вже підеш до середньої школи, як казав твій тато.

— Ага, — відповідає той, роздивляючись власні ноги. — У вересні. Тато теж там навчався.

— Я чув. І як ти, що відчуваєш?

Хлопчик знизує плечима:

— Та не знаю. Казав тато, що ви мене цього літа підтягнете.

— Обов'язково. Ти до цієї школи так підготуєшся, що ВОНИ **там і**

не встигнуть отямитися, як ти їх взуєш, — він бачить досі похилену голову, а щічки округлилися. Певно, мами й усміхнувся.

Не знає навіть, чого це йому заманулося таке казати: чи ю співчуття, сподівається, що так і є, чи то хвастощі, озвучування тих чудових і неймовірних поворотів, які зробило його власне життя?

— Ти знаєш, Феліксе, у мене також дуже довго не було друзів, навіть у набагато старшому віці, ніж ти нині, — зараз він швидше відчуває, ніж бачить, як хлопчина напружується, він увесь — увага. — Я теж так уже хотів їх мати, — говорить повільно, щоб упевнитися, що слова всі підібрані правильно. — Я так хотів завжди знати, яких я матиму друзів, і як то буде, і коли, — вказівним пальцем Джуд водить по горіховій поверхні столу, палітурці «Математики», по склянці з холодною водою. — А тоді я вступив до коледжу й там зустрів таких людей, які, навіть не знаю чому, вирішили стати моїми друзями, і от вони мене вже вчили всьому, уявляєш? Вони мене перетворили на когось набагато кращого, ніж я був, і досі це роблять. Поки що ти всього не зрозумієш, та прийде час, тоді зможеш: на мою думку, секрет дружби полягає в тому, щоб знайти таких людей, які кращі за тебе самого, — ні, не розумніші, не крутіші, а добріші, щедріші, здатні пробачати — а тоді вже цінувати їх за те, чого вони тебе можуть навчити, намагатися до них дослухатися, коли вони тобі щось за тебе самого говорять, і не важливо, чи погано, чи добре, але варто їм вірити, а це вже найважче. Але й найкраще за все.

Вони ще довго мовчать, слухають клацання метронома, трохи несправного — часом він збивається, і хоч його зупинили, апарат починає знову працювати.

— Ти матимеш друзів, Феліксе. Обов’язково, і знаєш, шукати дружби не легше, ніж її підтримувати, але я обіцяю тобі, що та праця багато чого варта. Варта того, щоб докладати зусиль, набагато більше, ніж, скажімо, латина.

Аж нарешті Фелікс підводить погляд і усміхається, він теж усміхається у відповідь:

— То що, о’кей?

— О’кей, — усе ще усміхаючись, каже Фелікс.

— То за що візьмемося далі: за німецьку чи математику?

— Математику.

— Гарний вибір, — Джуд підсовує книжку до хлопчика. — Давай знайдемо, де ми спинилися минулого разу.

Фелікс розгортає підручника на потрібній сторінці, і вони беруться до навчання.

Грим

1

На другому курсі коледжу їхніми сусідами по Гуду була трійця лесбійок. Це були старшокурсниці, вони мали власний гурт «Жирок» і з якоїсь причини вподобали Джей-Бі, а тоді Джуда, Вілема і, якось знехотя, Малкольма. Минуло п’ятнадцять років, і двоє з них живуть як пара в Брукліні. З чотирьох друзів лише один Джей-Бі з ними час від часу спілкувався. Марта працює юристом із трудових відносин у некомерцій- ній організації, а Франческа - дизайнеркою інтер’єрів.

- Надзвичайна новина! - повідомив Джей-Бі друзів однієї жовтневої п’ятниці. — Відьмочки з Бушвіку сказали, що Еді приїхала!

Еді була третьою з їхнього гурту, м’язиста й дуже емоційна американка з корейським корінням, вона каталася туди-сюди між Сан-Франциско та Нью-Йорком, постійно збиралася знайти собі те чи інше заняття, та ще й якомога неймовірніше: наразі мала намір вирушити до Граса, щоб стати професійним парфумером, а перед тим закінчила курси підготовки кухарів афганської кухні.

— І чим ця новина така надзвичайна? — запитав Мал- кольм, який ніяк не міг пробачити цій трійці нехтування ним.

— Ну, вона транс... перебирається, — з паузою відповів Джей-Бі.

— У чоловіка? Та облиш, Джей-Бі! Вона ж ніколи не виявляла якихось тендерних протиріч, відколи ми її знаємо. — Один зі співробітників Малкольма нещодавно змінив стать, і тепер він у них ніби мимовільний експерт з цього питання, і навіть набридає своїми лекціями щодо нетерпимості й невігластва, а Джей-Бі нарешті якось аж накричав на нього, мовляв, Господи, Малкольме, та з мене зараз більший тран- свестит, ніж той Домінік колись ним буде.

А зараз Джей-Бі веде далі:

— Але так і є, і тепер дівчатка влаштовують на її честь вечірку в

себе вдома, і вони запросили нас.

Вони аж застогнали. Запротестував Вілем:

— Джей-Бі, у мене ж лишилося тільки п’ять тижнів перед від їздом до Лондона, я ще стільки маю зробити! От лайно!

І Іе можу я провести цілу ніч у Бушвіку, вислуховуючи, як там І-ДІ Кім скаржитиметься на все.

Ти не можеш не піти! Вони *окремо* просили про тебе! Франческа й дівчину якусь запросила, що тебе знає, і хотіла шову побачитися. Якщо ти не прийдеш, то вони вважатимуть, що ти себе маєш за велике цабе, що дере носа, щоб до них приходити. А ще ж там буде сила народу, яких ми вже сто років не бачили.

А може, ми мали причини, щоб їх не бачити, — додав Джуд.

І крім того, Вілеме, чи будеш ти годинку в Брукліні, їй ні, а кицюня однаково на тебе чекатиме. Та це ж не край ' віту, це просто Бушвік, Джуді он завезе нас. - Джуд торік придбав авто, і хоч це й не було дивиною, та Джей-Бі любив ' ним покататися.

Що? Я не їду.

— А чому?

— Джей-Бі, ти ж не забув, що я — візочник? Я ж пам’ятаю, у їхньому будинку й ліфта немає.

— Не вгадав. Коли то було? — тріумфально запитував Джей-Бі. — Вони переїхали, і ліфти там точно є, навіть вантажний, — він відкинувся в стільці назад і постукав кулаком по столу, всі мовчали. — Ну, то вирушаймо.

Тож наступної суботи зібралися всі в помешканні Джуда на вулиці Грін, і він їх повіз до Бушвіку. Там трохи покружляли кварталом, шукаючи, де б то припаркуватися.

Десять хвилин по тому Джей-Бі кинув:

— Отам праворуч було місце.

— То була зона для вантажівок.

— Якби ти причепив свій знак з інвалідним візком, то зміг би ставати де завгодно.

— Ти ж знаєш, я не люблю його використовувати.

— Якщо ти ним не користуєшся, то навіщо тоді мати машину?

Тут Вілем повідомив:

— Джуде, здається, ось тут є вільне місце.

— Аж сім кварталів від квартири! — пробурчав Джей-Бі.

— Джей-Бі, закрийся, — це вже Малкольм.

Коли вже дісталися вечірки, то кожного з них забрали й відвели в різні кутки. Вілем помітив, що Джуда Марта наполегливо кудись веде, і він до нього безмовно гукає: *«Вілеме, допоможи!»*, а той лише всміхнувся і помахав рукою. І мовив: «*Сміливіше!*» А Джуд закотив очі. Він знав, як то Джуд нехотя сюди збирався, не хотів же нікому пояснювати, чому він у візку, а Вілем його впрошував, мовляв, я не хочу там бути сам.

— Ти ж не будеш сам, а з Малкольмом і з Джей-Бі.

— Та ти ж розумієш, про що я. Сорок п'ять хвилин і — назад. Якщо Джей-Бі та Малкольм захочуть лишитися на довше, то доберуться додому самотужки.

— П'ятнадцять хвилин.

— Тридцять.

— Гаразд.

Проте Вілема взяла в полон Еді Кім, яка мала в цілому такий самий вигляд, як і в коледжі, хіба, може, трохи округлилася. Він її обійняв:

— Мої вітання!

— Дякую, Вілеме, — вона дивилася на нього з усміхом. — Класний вигляд маєш, справді просто чудовий. Джей-Бі мав здогадку, що Еді поклала на Вілема око, але він йому не вірив. — Так мені подобаються «Детективи з Лакуни»! Ти грав неперевершено!

— О, дякую! — він тих «Детективів з Лакуни» просто ненавидів: увесь процес зйомок нікуди не годився, та й сам фантастичний сюжет, в якому пара метафізичних детективів вторгаються в підсвідомість непритомних хворих з амнезією, а ще режисер такий тиран, що його партнерові по зйомках довелося на два тижні піти, і потім ще й перезнімали, і хоч раз на день хтось вибігав з плачем, тож він потім те кіно навіть не переглядав. Зараз він спробував перевести мову й почав було:

— Ну, то коли...

— А чому Джуд в інвалідному візку? — запитала Еді.

Вілем зітхнув. Два місяці тому Джуд почав уже регулярно користуватися візком (уперше за чотири роки, тоді йому сгукнув тридцять один) і підготував друзів, як відповідати на розпитування.

— **Це тимчасово. У нього в нозі інфекція, і тому далеко ходити пішки йому боляче.**

— **Господи, бідолашний! Марта каже, що він звільнився і прокуратури й отримав нічогеньку посаду в якійсь торговельній фірмі. — Якось Джей-Бі говорив, що вона запала на Джуда, тепер Вілем подумав, що те цілком можливо.**

Так, уже кілька років, — Вілем усе думав, як змінити гему, ніколи він не любив таких розпитувань. Він любив про друга розмовляти, він знав, що слід і що не слід про нього
розповідати, але ось такий тон, потаємний, довірливий, йому геть не подобався — бувало, що хтось його обирав, і було таке враження, що його втаємничують чи хитрощами виманюють щось, про що Джуд не розповідав би (так, хіба ж розповість коли?). — Ой, Еді, а щодо тебе, це ж така новина, — він спинився. - Вибач, я маю запитати, а ти хочеш, щоб тебе й далі так звали, Еді?

— **А чому б і ні? — вона спохмурніла.**

— **Ну, я не знаю, чи ти вже почала процес?**

— **Який процес?**

— **Ну, я про процес зміни... — треба ж було припинити, коли помітив її зніяковіння, а він не замовкає. - Джей-Бі казав, ти міняєш стать?**

— **Я змінюю місце проживання на Гонконг, — Еді все ще супилася. — Буду консультантом-фрілансером з питань ве- ганства в невеликих туристичних фірмах... Чекай-но, ти що, подумав, що я змінюю стать?**

— О Боже, вибач мені, будь ласка! — а в самого в голові дві думки: ***«я приб'ю того Джей-Бі»*** і ***<<треба швиденько про цю розмову розповісти Джудові».***

Ще з коледжу він пам'ятав, що з Еді було непросто: якісь незначні дрібниці її дуже збентежували, якось він застав її у сльозах від того, що вершечок морозива ляпнув на її новенькі черевики, а от щодо серйозних проблем очікуваної реакції не

бачили (смерть сестри, верескливий розрив із любкою — аж сніжками у Кводі одна в одну кидалися, і всі в них у Гуді, в гуртожитку, аж з вікон повисовувалися). А до якої категорії віднести його помилку, він зеленого поняття не мав, вона теж стояла ні в сих, ні в тих, маленький ротик кривився в непевних конвульсіях. Але, зрештою, вона розреготалася і крикнула кудись аж на другий кінець кімнати:

— Ханно! Ханно, ходи сюди! Ти маєш це почути!

Він нарешті перевів подих, знову вибачився, привітав і нарешті втік від неї.

Рушив через залу до Джуда. За роки — та де роки, за десятиліття — спільних походів на такі вечірки вони між собою вже виробили особливу сигнальну мову, таку собі пантоміму, у ній кожен вираз, що означав одне: *виручай мене*\ — мав ще й різні відтінки інтенсивності. Зазвичай їм вдавалося перехоплювати погляд і транслювати власний відчай, та ось у такому лофті, як оцей, освітленому свічками, коли за час розмови з Еді гості, здається, просто помножилися, часто була потрібна ще якась додаткова мова жестів. Коли один тер себе ззаду за шию, то другий мав терміново йому зателефонувати; коли прокручував ремінець годинника, слід було прочитати таке: «підходь, заміни мене або хоч приєднайся»; коли тягнув себе за ліве вухо, розшифровувалося: «забери мене звідси негайно»! Краєм ока Вілем помічав, як в останні десять хвилин Джуд просто м'яв власне вухо, а тепер побачив, як до Марти ще й припхалася похмура жінка, яку він пам'ятав (і не любив) ще з попередніх вечірок. Стояли тепер обидві над Джудом, допитуючи його, і при полум'ї свічок здавалися злостивими, складалося таке враження, що він розтовк краєчок їхньої імбирної хатинки, і вони радяться, як його слід стушкувати в покарання: з вершками чи запекти з ріпкою.

Він робив усе, що міг, згодом переконував у тому Джуда, він же й справді пробирався через залу до нього, але його постійно перепиняли й заводили розмови якісь люди: і ті, з якими роками не бачився, і яких зустрічав минулого тижня, і це ще більше бісило. Він просовувався далі, помітив Мал- кольма й махнув рукою в бік Джуда, а той безрадно знизав плечима, з вуст він

прочитав: «Що?» — і просто безнадійно махнув рукою, мовляв пусте.

Він пробирався крізь юрбу з думкою: «час звідси вибратися», та правду кажучи, він же проти таких зібрань і не мав нічого, здебільшого вони йому подобалися. Була підозра, що й Джуд мав схожі відчуття, ну, може, не такі само, але ж насправді на подібних вечірках він почувався не так вже й кепсько, і з ним завжди люди хотіли поспілкуватися, і хоча друзі й скаржилися один одному, що Джей-Бі вічно тягне їх кудись, і як же там нудно, та обидва добре знали: якби вони справді не хотіли йти, то відмовилися б і не ходили, але ж відмовлялися вони рідко, і взагалі, де б це ще мали змогу застосувати свою семафорну мову жестів, якою здатні спілкуватися вони двоє, і більш ніхто в світі?

В останні роки після коледжу, коли вони були молодими, їх віддаляє уже стільки років, стає якось затишно зустрічати когось із тих часів. Вілем часом дражнився з Джей-Бі за те, що той ніяк не виросте, ніяк не розпрощається з Гудом, а насправді він милувався, як той гарно зберігає старі стосунки, як йому вдається їх підтримувати. Хоч існувала чимала колекція товаришів з минулого, зараз Джей-Бі, незважаючи на ностальгію, був більше прив'язаний до сьогодення, і поруч з ним нікому не хотілося копирсатися навіть у блискучих скалках минулого, натомість всі були задоволені теперішнім станом справ у співрозмовника. Вілем ще цінував і те, як люди, з якими спілкувався Джей-Бі, ставилися до того, ким він став: не дуже й захоплено (якщо насправді є що про нього сказати). Дехто все ж по-новому поводиться, особливо в останні роки, та от більшість із них так були зацікавлені власними життями й пошуками і прагненнями, якимись особливими, а то й маргінальними, що досягнення Вілема здавалися їм не більш, а то й менш значними за їхні власні. Друзями Джей-Бі були поети й артисти, члени академії мистецтв і танцівники, філософи — якось Малкольм запримітив, що той швидше спілкується з такими, що фінансово успішними навряд чи стануть — живуть за рахунок грантів, нагород, премій, у чужих помешканнях в арт-резиденціях. Серед гуд-холівського товариства успіх Джей-Бі не визначався касовими зборами (так було з його агентом і з менеджером), чи

партнерами по фільму, чи публікаціями-оглядами (як було в них у театральному коледжі), а тим, чи добра в тебе робота.
чи ти нею пишаєшся. На вечірках до нього зверталися знайомі із запитаннями: «Ох, а я не дивився „Чорну ртуть 3081”. Ну як, ти пишаєшся тим, що в ньому знімався?» Ні, він тим не пишався. Грав там міжгалактичного розумаку-вченого, що ще й на додачу виявися воїном джіу-джитсу, якому вдалося однією рукою перемогти гігантського космічного монстра. Але він був задоволений роллю, бо працював над нею і серйозно сприймав свою роботу, і завжди цього прагнув. Інколи він побоювався: а може, він сам себе обманює, і всі ці посиденьки — це якась омана, і той світ, в якому змагання, турботи, амбіції реального світу, що крутилися навколо грошей, жадібності й заздрощів, переглянули на користь простого задоволення від виконаної роботи. Іноді він розглядав ці вечірки, той час, який проводить з однокашниками, як щось таке, що його очищало, оновлювало, повертало до самого себе колишнього, який нетямився з радощів від того, що братиме участь у постановці «Шуму за сценою», і просив сусідів по кімнаті щовечора читати з ним слова, доки він учив свою роль.

Коли він своїми думками поділився з Джудом, той з усмішкою сказав:

— Кар’єрна примочка.

— Вільноринковий душ.

— Протиамбіційна клізма.

— О-о-о, це було класно!

Та часом вечірки — як оця — мали протилежний ефект. Буває таке, що його сердило таке сприймання самого себе: він був і назавжди залишиться Вілемом Раґнарссоном з Гуд- Холу, з восьмого блоку, тим, хто зовсім не тягне математики, і кому гарно ведеться з дівками, простою і зрозумілою особистістю, яку можна зобразити двома швидкими штрихами. В цьому, звісно, була правда, та от інколи аж депресія нападала, коли ти працюєш у такій сфері, де тебе вважають інтелектуалом уже за те, що не читаєш певних журналів чи певних веб-сайтів, і за те, що ти навчався саме там, а не деінде, — та від цього його маленьке життя, здавалося ще меншим.

Проте часом у тому, як колишні товариші нічого про нього не знали, він вбачав уже щось вперте, навмисне й заздрісне. Торік вийшов у прокат його перший справжній повное- кранний фільм, аж ось на вечірці в Ред Гук він розмовляв із одним з університетських знайомих, який тут часто бував, цей Артур жив у якомусь задрипаному Ділінгем-Холі і працював у комп'ютерній фірмі, що видавала журнал, нікому не відомий, однак респектабельний, пов'язаний з цифровою картографією.

— Ну, Вілеме, а ти ж чим зайнятий останнім часом? — Артур нарешті поцікавився ним після того, як десять хвилин базікав про останні випуски «Історій», які були тривимірною версією Індокитайського опіумного шляху з 1839 по 1842 рік.

Ну, і як часто бувало під час таких зустрічей, Вілем знітився. Подібне запитання йому ставили інколи жартівливо чи іронічно, а то й вітаючи з чимось, то він тоді усміхався, і включався в гру, і казав щось на кшталт: «Нічого такого, досі офіціантом в „Ортолані". Наразі маємо чудову рибу-меч із соусом тобіко». Дехто і справді нічого про його успіх не знав. Нині таких необізнаних траплялося все менше, переважно ці люди жили занадто далеко від культурного життя і вважали навіть читання «Нью-Йорк Тайме» бунтарським актом, або, частіше, це були ті, хто спеціально не цікавився відомостями про нього, таким чином виказуючи своє несхвалення чи, швидше, відсторонення від нього і від його життя — принципово ним не цікавилися.

Він добре й не знав Артура, щоб сказати напевне, до кого ж його віднести (хоча ні - дізнався досить, щоб його недолюблювати, особливо те, як близько він стоїть до співрозмовника, он майже припер до стіни), і тому він відповів просто:

— Я актор.

Справді? ввічливо запитав той. — І я про те міг чути?

Оце запитання і тон його — ця несерйозність, насмішка, знову розізлили Вілема, та він виду не подав, а повільно взявся розповідати:

— Ну, в основному це фільми в жанрі інді. Торік я знявся у «Королівстві Ладан», а наступного місяця їдемо знімати екранізацію роману «Нескорені». — Артур, видно було,

збентежився. Вілем зітхнув: за те «Королівство Ладан» він і премію навіть одержав. — І ще щойно вийшов на екрани фільм, який ми зняли кілька років тому — «Чорна ртуть 3081».

— Цікаво звучить, — Артур уже занудьгував. — Ну, я про такі не чув, здається. Ага, треба буде пошукати. Ну, молодець, Вілеме.

Як же він не любив, коли хтось отак до нього говорив, неначе його робота - то якась цукрова фантазія, вигадка, якою він годує себе й інших, а не те, що дійсно існує. А того вечора взагалі — за якихось сорок п'ять метрів он там, якраз у вікні, за Артуровою головою, на стіні сусіднього будинку почепили яскраво освітлений білборд, а на ньому якраз - точно, він! — виднілося його ж величезне сердите обличчя, як він б ється з гігантським лілувато-рожевим прибульцем — витвором комп'ютерної графіки, і двофутовими літерами напис: «Невдовзі на екранах „ЧОРНА РТУТЬ 3081"!» Оту такі хвилини він розчаровувався в гудівцях. «І взагалі, — думав він, — вони ж не кращі за всіх інших — вони ж просто заздрять і хочуть зіпсувати мені настрій, а я, дурний, і справді ніс мутився». Він сам на себе злиться і нагадує собі: ти ж саме нього і хотів, то чого ж тоді переймаєшся тим, що там думають інші? Але ж акторство й передбачає зважання на чужу думку, часом воно на те лиш і розраховане, і хоч він і хотів гам собі думати, що має до того імунітет, ніби він може бути помад загальною думкою, насправді він помилявся.

Уже після вечірки він був сам на себе злий, від того аж не іручно було, казав Джудові:

— Я знаю, що це звучить таки до біса дріб'язково.

— Це зовсім не здається дріб'язковим, — відповів Джуд. Зараз вони повертались автомобілем з Ред Гука до Мангетте- на. - Але ж, Вілеме, той Артур завжди був телепнем, і роки студіювання праць Геродота анітрохи його не змінили.

Знехотя Вілем усміхнувся:

— Я не знаю. Часом мені здається, що в тому, чим я займаюся, є щось... безцільне.

— Як ти можеш таке казати? Вілеме, ти чудовий актор, справді. І ти ж...

— От тільки не кажи, що я багатьом людям приношу радість.

— Та не збирався я те казати! Твої фільми не такі, що всіх порадують (здебільшого Вілем спеціалізувався на героях похмурих і складнохарактерних, часто навіть помірно жорстоких, та ще й здебільшого морально неврівноважених — і не всі й симпатію викликали! Гарольд називав його Раґнарссон Грізний).

— Якщо не брати до уваги прибульців.

— Ага, крім прибульців. Хоча від них мало радості — однаково в кінці ти їх усіх убиваєш, еге ж? Але, Вілеме, я люблю їх дивитися, інші також. З цим же теж варто рахуватися, чи не так? Скільки людей скажуть таке, що вміють людину витягти із буденного життя? — Вілем не відповідав. — Ти знаєш, треба припинити нам на ці вечірки ходити, вони вже стають якимись нездоровими вправляннями з мазохізму й самоприниження для нас обох, — Джуд повернув до нього обличчя й всміхнувся. — Ну, ти хоч у мистецтві. А я з таким самим успіхом можу працювати на торговця зброєю. Он Дороті Вортон сьогодні спитала, як воно, прокидатися щоранку з думкою про те, що вчора ще часточку душі запродав дияволу.

Вілем нарешті засміявся і мовив:

— Та ні, вона не могла так казати!

- Та сказала. Це було схоже на розмову з Гарольдом.

- Ага, якби Гарольд був білявкою з дредами на голові.

- Та я так і сказав: достоту, ніби говориш з Гарольдом.

Але насправді обидва розуміли, чому ж вони й далі на ті вечірки ходили — тому що це була одна з рідкісних можливостей провести усім чотирьом час разом, і ще можливість створити спільні спогади, а потім уже ними ділитися, щоб, наче вкидаючи хворостини до вогнища, яке ледь жевріє, підтримувати їхню дружбу. У такий спосіб вони переконували себе, що все так, як і раніше.

Іще це був привід, щоб вдавати, ніби у стосунках із Джей-Бі в них теж усе гаразд - а всі троє добре розуміли, що це не так. Вілем навіть не міг визначити, що ж з Джей- Бі було не так — часом той уникав деяких тем розмов, як і Джуд, та він знав, що Джуд —

самотній, нещасний, невпевнений, а для Джей-Бі такі відчуття були незнайомі. Він знав, що Джей-Бі, котрий так колись любив коледж і міг добре орієнтуватися в різних його товариствах, мов риба у воді, зараз, на цих вечірках намагається поновити їхнє легке й безтурботне товариство, яке колись існувало, і їхні майбутнє, кар'єра ще були в тумані. А об'єднували всіх амбітні прагнення, а буденна рутина ще не роз'єднувала. Тому він і влаштовував такі вечірки, тому вони й ходили на них і не відмовляли йому в тій радості — верховодити й усе за них вирішувати.

Хотілося навіть із ним зустрітися наодинці, та от сьогодні гой більше спілкувався з іншим народом, одна з таких і рун складалася з молодих мистців, які, здавалося, цікави- і к я самими тільки наркотиками і груповим сексом, — ті ипму зовсім не були до вподоби. Він не так вже часто бував V Нью-Йорку - за останні три роки - місяців вісім наберіться, і вже коли добирався додому, на нього тиснув важ- '»"'ий вибір: чи проводити час із друзями, чи взагалі нічого не робити.

А зараз він усе пробирався до Джуда, якому, нарешті, дала спокій буркітлива подруга Марти. Той розмовляв з Ка- роліною, їхньою подругою (а Вілем нараз відчув почуття провини вже від того, що він місяцями не спілкувався з нею, а вона тепер сердиться), та дорогу саме перепинила Фран- ческа й почала його знайомити (наново) з Рейчел, з якою він чотири роки тому працював на зйомках «Дев'ятої хмари», вона була помічником сценариста. Він був хоч радий бачити жінку, ще тоді вона йому подобалася, він вважав її гарненькою, та зараз за розмовою вже знав, що далі балачки діло не дійде. Те, що він казав, не було перебільшенням: за п'ять тижнів починаються зйомки, і не час сьогодні заводити якісь серйозні, складні стосунки, а для того, щоб провести удвох нічку, у нього немає сил, і те, він добре знав, теж вимагало до смішного так само багато нервів, як і довготривалі стосунки.

У розмові проминули десять хвилин, і задзижчав телефон: надійшло СМС-повідомлення від Джуда: «Я поїхав. Не хочу перебивати розмову з майбутньою місіс Раґнарссон».

— От лайно! — і до Рейчел: — Перепрошую.

Якось враз усі чари сьогоднішнього вечора спали, у відчаї йому хотілося звідси піти. Участь у вечірці — це своєрідний театр, в якому вони вчотирьох погоджуються виступати, а щойно один з них залишає сцену, то продовжувати ніби вже й не варто. Він попрощався з Рейчел, і її вираз обличчя змінювався на очах: від здивування до ворожості (коли дізналася, що він справді йде, а її провести не запрошує), а тоді кинув «до побачення!» до групи — там були Марта, Фран- ческа, Джей-Бі, Малкольм, Еді, Кароліна, і майже половина з них була ним дуже невдоволена. Іще хвилин зо тридцять він вибирався з квартири, бо на сходах набирав у телефоні відповідь: «Ти ще тут? Я вже йду», а коли відповіді не отримав, то продовжив: «їду підземкою. Забіжу додому — щось ще захоплю. Бувай».

Поїхав на метро по лінії Ь до П'ятої авеню, далі додому кілька кварталів на південь ішов пішки. У місті його улюбленою порою був кінець жовтня, він сумував, коли тут не міг бути. Мешкав зараз він на розі Перрі й Західної Четвертої на третьому поверсі, а вікна виглядали на вершечки дерев гінк- го, що росли внизу; перед тим як переселитися сюди, Вілем уявляв: лежить він увечері, а за вікном вітерець зриває жовтаві листочки й вони кружляють, мов у танці, і поволі падають. Та от досі ще такого не бачив.

Особливого почуття до цієї квартири в нього не було, хіба розуміння, що ось воно, своє — єдина значна покупка, адже він ще довго виплачував позики на навчання. Почав підшу- ковувати собі житло ще півтора року тому, і мав на думці тільки: нехай буде в центрі і щоб був ліфт - для візитів Джуда. В той час він мав подружку Філіппу, і вона якось, дражнячись, запитала в нього:

- Тобі не здається, що ти аж занадто залежиш від нього?

- Невже? — він її зрозумів, та вдав, що ні.

- Вілеме, - щоб приховати роздратування, вона засміялася, — так і є.

А він лиш знизав плечима - зовсім не ображався:

- Я не можу жити в такому місті, куди би він не міг прийти.

- Я знаю, — зітхнула вона.

Філіппа не мала нічого проти Джуда, той їй подобався, нона йому також — це Вілем знав точно, якось друг йому добродушно порадив частіше з нею бачитися тоді, коли піп приїздив додому. Філіппа була художником з костюмів. Щойно з нею почали зустрічатися, її просто зачарували його ' "'і'унки з друзями. Зрозуміло було, що вона вбачала в них показ його вірності, надійності й постійності; та час минав, нони постаршали, і щось змінилося: уже в тому, як багато м.н у він приділяє Джей-Бі й Малкольму, а особливо Джудові, но.ічався їй доказ його недорослості, небажання полишити зручне життя серед них і обрати невідоме — життя з нею. Ну, зрозуміло ж, не проситиме вона їх покинути заради неї, йому подобалося в ній і те, що мала й своє коло друзів, вечори могли вони проводити порізно, в різних ресторанах їсти, вести неспільні розмови, а тоді, нарешті, вже на ніч зустрічалися, два вечори зливалися в одну спільну ніч. Та, зрештою, їй потрібно було інше: щоб він сам від себе, від інших стосунків відступився і присвятив себе лиш їй.

А він на це не міг наважитися, хоч відчував, що віддає себе більшою мірою, ніж вона те думає. За два останні роки, що вони провели разом, Вілем не їздив на День подяки до Га- рольда з Джулією, на Різдво - до Ірвінґів, зате ж подалися до її батьків до Вермонту, і щорічну відпустку проводив не з Джудом, ходив з нею на вечірки, весілля, обіди та шоу; коли приїздив до Нью-Йорка, лишався у неї. Спостерігав, як вона готувала ескізи декорацій для постановки «Бурі», а коли вона спала, а він — ні, тому що через перельоти його організм усе ще був налаштований на інший часовий пояс, то він займав себе тим, що точив її дорогі кольорові олівці, тинявся квартирою, починав щось читати й кидав, розгортав-згортав журнали, ліниво складав пачки з локшиною та крупами в комірці. Він робив це із радістю, без заперечень - та однак їй було все мало, і вони нарешті тихо й мирно розійшлися після чотирьох років разом — було це торік.

Почувши про їхній розрив пан Ірвінґ тільки головою похитав (це було на вечірці на честь майбутніх пологів Флори):

— Ви, хлопці, вже перетворюєтеся на якийсь виводок пітерів пенів. Скільки це тобі вже, Вілеме? Щось я тебе не можу зрозуміти.

Ти ж непогано заробляєш, вже став успішним. Може, вам, хлоп'ята, вже не чіплятися один до одного й нарешті подорослішати?

Та як це воно — бути дорослим? Хіба насправді знайти собі пару — це єдиний правильний вихід (а якщо вибір єдиний — то вже зовсім не вибір)?

Минулого літа у Труро Вілем запитав Гарольда:

- **За тисячі років еволюційного й соціального розвитку це ж хіба єдиний вибір для нас?**

А Гарольд засміявся:

- **Послухай, Вілеме, все гаразд з вами. Знаю, що важко постатечніти, тут я згоден із Малкольмовим батьком, що жити в парі це чудово, та все ж головне — це бути хорошою людиною, а ти нею вже став, і отримувати задоволення від життя. Ви ще молоді, попереду для того, щоб визначитися, що хочете робити і як хочете жити, у вас ще роки й роки.**
- **А якщо саме так я й хочу жити?**
- **Ну, і це добре, - Гарольд усміхнувся. - Ви, хлопці, живете так, як кожен чоловік мріє, мабуть, і Джон Ірвінґ також.**

Та останнім часом він усе ж замислювався, чи справді така залежність від друзів була чимось добрим. Від дружби він отримував задоволення, вона нікому не шкодила, то яка ж тоді різниця, залежить він від когось чи ні? І хіба дружба більше взаємозалежна, ніж партнерство? Чому це у двадцять сім вона всім до вподоби, а коли тобі тридцять сім, то вже видається тягарем? Хіба ж просто дружити — це не так само гарно, як мати з кимось стосунки? Хіба не краще? Ось двоє людей жили би разом, пов'язані не сексом, не фізичним потягом, не грошима, не дітьми, не власністю, а просто угодою прожити разом і спільною відданістю такому союзу, якого не потрібно узаконювати. У дружбі ти стаєш свідком і невдач свого друга, і довгих періодів нудьги, і час від часу життєвих тріумфів. І ти навіть відчуваєш гордість за те, що можеш у найгнітючіші, найтяжчі моменти життя бути поруч, і знатимеш, що коли тобі буде погано, він теж буде поруч.

Та от більше Вілема тривожила не стільки його ймовірна незрілість, а те, чи може він бути хорошим другом. Він-пишався, що з нього гарний друг, дружбою дорожив, а от 'їй справді це так? Взяти, приміром, невирішену проблему і Джей-Бі: гарний товариш точно знайшов би вихід. А ще, хороший друг краще глядів би Джуда, а не повторював би постійно, як молитву, що нічого не може вдіяти, а от якби знайшовся той спосіб, якби хтось для нього, Вілема, виробив якийсь план (і хто? Енді? Гарольд?), то він радо йому слідував би. Щоправда, коли він це сам собі говорив, то усвідомлював, що сам для себе шукає виправдання.

Енді також це знав. П’ять років тому він зателефонував Вілемові просто до Софії — це були його перші зйомки — і розкричався. Була середина ночі, він підняв слухавку і слухав Енді, хотів було захищатися, та знав, що той має рацію.

— Якщо ти, трясця, вважаєш себе таким чудовим другом, ти, трясця його матері, повинен би бути тут і це доводити, а тебе ніколи немає!

— Постривай, — він так і сів, гнів і страх змели всяку сонливість.

— Він, бляха, сидить удома, ріже себе на шматки, увесь у шрамах, живого місця не видно, схожий на бісового скелета, а де ж ти? Тільки не кажи, що на зйомках! Чому ти не контролюєш нічого?

— Та я йому щодня телефоную! — Вілем уже й сам кричав.

— Ти ж знав, як йому буде важко. Ти ж знав, що й усиновлення теж на нерви діє. То чого ж ти інших там не поставив друзяк, щоб його стерегли?! Чому інші так звані друзі нічого не роблять?

— Бо він не хоче, щоб вони знали про те, що він собі шкодить, зрозуміло? Енді, я навіть не думав, що йому так важко буде, він мені нічого не розповідає! Як же мені знати?

— А так! Увімкни свої довбані мізки!

— А ти, трясця, припини на мене кричати! Ти бісишся через те, що він — твій пацієнт, і сам не можеш з ним упоратися, а тепер шукаєш винних, — щойно Вілем це промовив, то відразу й пошкодував, замовк, якусь хвилю обидва засапано дихали. Тоді почав: — Енді...

—

Ні, правильно, вибач, Вілеме.

— Ні, це ти мені пробач, — і як же йому зараз до відчаю стало шкода Джуда, самотнього, десь там, на Ліспенард, у ванній.

Перед від'їздом він вишукував ті леза по всій квартирі — і під покришкою бачка унітаза, і за навісною аптечкою, навіть шухляди тумбочки витягував повністю — і нічого не знайшов. А той Енді має рацію — він зобов'язаний був простежити, треба було бути пильнішим, а він не був, отже — його провина.

— Ні, ти мені пробач, я не мав так говорити. І ще, ти правильно сказав, я вже не знаю, що робити, — голос Енді звучав утомлено. — Це все ж через минуле — оте його страшне життя. Вілеме, він довіряє тобі.

— Я знаю, що довіряє, — забурмотів він.

Тож вони з Енді виробили певний план. Коли він повернувся додому, то став уважніше стежити за своїм Джудом, та ще й досить непомітно. Той через місяць-другий після усиновлення мав зовсім інакший вигляд. І точно було важко визначити, навіть зразу й не скажеш, в чому ж та зміна полягала, та навіть на око й не визначиш, коли той Джуд нещасний, а коли ні. Нема такого, що ось він поводиться звично, а тоді раз, і щось не так — загалом поведінка й жести його лишалися такими, як завжди. Та потім у короткий проміжок часу щось змінилося, і виникло дивне відчуття того, що Джуд, який ось зараз тут, — уже якийсь не такий, як був дотепер, ніби його підмінили, цього можна було розпитувати про що завгодно, він міг розповідати щось смішне і про тваринок, і про друзів, і історії з дитинства, а рукави він носив не тому довгі, що щось там ховав, а просто тому, що зимно. А він був готовий йому шрити і якомога частіше розмовляти з Джудом, і взагалі, він пі іму не лікар, а друг, його завдання — поводитися з ним так, чк тому хотілося, він не зобов'язаний за ним шпигувати.

А потім якось поступово його завзяття поблякло, як наслідок, той, інший, Джуд повернувся у світ фей і чарів, а натомість з'явився Джуд колишній. Та часом і з'являлися тривожні ознаки, вони нагадували: те, що він про нього знав, було лише часткою, якою він вирішував з ним ділитися. Коли він від'їздив на зйомки, то щоденно телефонував, зазвичай тоді, коли вони домовлялися.

Одного дня торік він зателефонував, і вони досить нормально погомоніли, Джуд - як завжди, навіть над чимось посміялися, аж ось там, удалині, почувся чіткий голос по інтеркому, який неможливо було не впізнати — такі оголошення можна почути в лікарнях:

«Докторе Незарян, докторе Незарян, підійдіть до третьої операційної».

— Джуде? — запитав він.

— Вілеме, не хвилюйся, все гаразд, у мене неускладнена інфекція, я вважаю, що той Енді здурів.

— Господи, Джуде! Яка ще інфекція?

— Зараження крові, та то нічого. Вілеме, якби було щось серйозне, я тобі сказав би.

— Ага, чорта з два ти сказав би. Це ж дуже серйозно, коли зараження крові.

— Я й правда сказав би, - помовчавши, відповів Джуд.

— А Гарольд знає?

— Ні, і ти йому не кажи! — різко відказав.

Тут він уже розгубився, решта дня минула в пригадуванні минулих за цей тиждень розмов, він гадав, може, були хоч якісь підказки, натяки, а він, як останній дурень, їх пропустив? Коли-небудь, у'більш доброму гуморі, Джуда він уявляв як якогось мага, його коронним фокусом були схованки, щороку зникнення йому вдавалися все краще, і тепер варто було йому перед очима махнути полою шовкової накидки, і він ставав повністю невидимим навіть для тих людей, які знали його найкраще. Але іншим разом Вілема вже досить сильно ображав той фокус: рік за роком берегти Джудові таємниці, а на дяку не отримувати нічого, ні краплини інформації, та навіть змоги допомогти йому по-справжньому, чи вголос опікуватися ним. Тоді він думав: це не чесно, це не дружба. Це що завгодно, але не дружба. Таке враження, що його затягнули до участі в шпигунській грі, хоч він і не збирався грати. Те, як поводився з ними всіма Джуд, значило одне: він не хотів, щоб йому допомагали. Та Вілем з цим не погоджувався. І як же було не дати спокій людині, яка хоче, щоб від неї відчепилися, навіть, якби це означало поставити під удар саму дружбу. Цей коан був важким;

як же можна комусь допомогти, кому допомогти неможливо, коли ти розумієш, що якщо не допоможеш, то який же з тебе тоді друг? Йому часом так хотілося до Джуда крикнути: «Поговори зі мною! Скажи, що мені зробити, щоб тебе розговорити!»

Якось на вечірці він підслухав, як Джуд комусь говорив про те, що він усім ділиться з ним, Вілемом. Це йому полестило, але й здивувало, адже насправді він нічого не знав. Йому самому було важко повірити, що самому хочеться так піклуватися і переживати за того, хто насправді не хоче з ним ділитися тим, чим діляться один з одним справжні друзі: про те, як досі жив, чого боявся, чого прагнув, хто йому подобався, і про негаразди, і про печалі — усе, що буває в житті. Через неможливість одкровень із Джудом він хотів коли-небудь про нього поговорити з Гарольдом, з Джулією, виявити, скільки ж відомо йому самому, а тоді спільними зусиллями, та ще і з Енді разом, вони знайшли би раду; та про це лишалося тільки мріяти, адже Джуд би йому такого не пробачив, зараз між ними хоч якийсь зв'язок, а тоді вже не лишиться й того.

У своїй квартирі він швидко переглянув пошту. Рідко тут траплялося щось варте уваги: ділову документацію можна було відправити агентові чи повіреному, а особисту — на адресу Джуда. Ось знайшов сценарій, який минулого разу тут забув, коли тиждень тому забіг сюди після спортзалу. А тоді пішов, навіть пальта не знімав.

Рік тому купив він це помешкання, а провів тут заледве шість тижнів. У спальні лежав тільки футон, у вітальні стояв кавовий столик з Ліспенард, протерте до дірок фіброгласо- ве крісло, яке Джей-Бі знайшов просто на вулиці, і коробки, повні книжок — оце й усе, але це була вже його власність. А ще Малкольм узявся було перепланувати помешкання, хотів перебудувати задушливу кімнатку за кухнею на їдальню, ще щось доробити — та це в теорії, а насправді він ніби відчував апатію Вілема, то й відклав усю затію на потім. Він сам за те часом бурчав, та знав, що Малкольм не винен, він сам навіть жодного разу не відповів на електронні листи щодо покриття, кахлів чи розмірів вбудованих шафок чи банкет- ки, а Малкольм мав же все узгодити, перш ніж відправляти замовлення. Ось тільки нещодавно він та його агент

надіслали Малкольмові завірені папери зі згодою починати ремонт, а тепер ще наступного тижня треба буде десь зустрітися й нарешті про все переговорити, все вирішити, щоб коли він уже наступного разу повернеться в середині січня, квартира була б якщо не готова повністю, то хоча би значно причепурена.

А поки що він жив у квартирі Джуда на вулиці Грін, куди він і сам переїхав зразу після розриву з Філіппою. І ще він використовував невлаштованість власної квартири як привід для того, щоб зайвий раз переночувати у вільній спальні Джуда, та й пам'ятав дану Енді обіцянку, але фактично йому бракувало Джудової компанії, його постійної присутності. В Англії, Ірландії, Каліфорнії, Франції, Танжері, Алжирі, Індії, на Філіппінах, у Канаді — де би він не був, йому потрібен був образ чогось, що його там чекало вдома, в Нью-Йорку, і в тому образі ще ніколи не було вулиці Перрі. Для нього домом була вулиця Грін, а коли він був так далеко, коли було самотньо, то він снив про свою кімнатку там, про те, як Джуд повернеться з роботи й вони удвох сидітимуть допізна, час поволі розтягуватиметься так, що врешті й ночі здаватимуться вічними. А тепер, нарешті, він добирається додому. Збіг униз сходами й вийшов на Перрі. Надвечір стало холодно, і він пішов швидше, майже підтюпцем, і радів: він так любив ходити сам і почуватися на самоті в місті, в якому живе так багато народу. Саме цього йому так бракувало! На зйомках ти ніколи не залишаєшся наодинці. Помічник режисера супроводжує тебе з вагончика до майданчика і назад постійно, навіть коли трейлер чи вагончик на відстані п'ятдесяти ярдів один від одного.

Коли він ще не звикся із процесом на знімальному майданчику, то був здивованим, та ні, просто враженим, як тут підтримують якусь наче інфантильність акторів. І тоді вже здавалося, що його як якогось боввана і возять у тачці туди-сюди: спочатку відправляють у відділ гримування, тоді — до костюмерної. Далі — до майданчика. Потім — назад до його трейлера, а за годину-другу знову його очікують на знімальному майданчику.

«Тільки не кажи, що я до цього коли-небудь звикну», — говорив він Джудові, майже благав його. Ось такою фразою він зараз постійно завершав свої оповідки зі зйомок. Вони стосувалися і

їхніх ланчів — їжу там замовляли відповідно до рівня оплачування учасників процесу: за одним столом актори й режисери, за другим — оператори, за третім — електрики, робітники сцени — окремо, костюмери — теж. І сидять, і ведуть неважливі розмови про свої тренування, про ресторани й кухні, які хотілося спробувати, про дієти, на яких сидять, про тренерів, про сигарети, як же хочеться їм покурити, про пластику обличчя (вже час зробити, і то терміново!), і про цю знімальну групу (як же вони ненавидять акторів і одночасно прагнуть їхньої уваги, аж незручно), про стервів гримерів та перукарів, які мають повнісінько усякої інформації про особисте життя акторів, а отримують її, бо навчи- лися чудово вдавати з себе глухих і тихенько вислуховувати під час нанесення гриму й зачісування, як акторки верещать 11.1 **своїх любчиків, а актори-чоловіки, сидячи в кріслі, по те- лефону планують пошепки на вечір когось підчепити.**

Ось тут, на зйомках, він уперше зрозумів, що він якийсь обачніший за інших, бо ж легко так піддатися спокусі почати вірити в те, що таке життя неначе спеціально для тебе самого створене, тобі все приносять, і навіть сонце особисто для тебе самого сяє.

Якось він стояв уже на визначеному місці перед зйомкою, оператор робив останні налаштування апаратури, і все крутився навколо Вілема, обережно, повертав його голову, а тут старший помічник режисера гаркнув, попереджаючи: «Обережно, волосся!», а той уже посовував голову Вілема на дюйм ліворуч, на дюйм праворуч, так обережнень- ко, наче мав десь на камінну поличку вчепити дорогоцінну вазу.

— Вілеме, не рухайся! — попередив його. І він послухався, затамував подих. А насправді хотів уже з цього розреготатися. Враз пригадалися батьки, про яких з роками він частіше почав думати, про Хемінґа. І на якусь мить уявив собі, що стоять он там, ліворуч, та далеко, бо виразів обличчя однак не розібрати, йому би й уявити вираз на їхніх обличчях не вдалося.

Йому подобалося розповідати Джудові про це так, що з розповідей ті дні на зйомках видавалися смішними, приємними.

Він і не думав, що знімальний процес буває таким, що він узагалі знав колись про роботу актора? Він завжди був готовим, усе виконував вчасно. З усіма чемно поводився, слухався в усьому кінооператора, а з режисером сперечався лише тоді, коли вважав украй необхідним. Усе одно за минулі п'ять років було вже дванадцять кінострічок, вісім з них — за минулі два роки, як там би він не згадував про дурниці чи абсурдність усього, що бувало, найсюрреалістичнішим для нього був надзвичайний момент — перед тим як вмикається відеокамера. Він стоїть на першій позначці. Стоїть на другій. Оператор оголошує про свою готовність.

Помічник режисера викрикує: «Грим»!

І ті всі гримери, костюмери, стилісти — налітають на нього звідусіль, немов на якусь падаль шуліки, скубуть за волосся, поправляють сорочку, лоскочуть повіки м'якими пензлями. Це триває всього якихось тридцять секунд, але під вагою пудри він опускає повіки, вберігаючи очі від пудри, тіло вже йому наче й не належить, чужі руки його тіло й голову привласнюють, виникає дивовижне відчуття, неначе він сам уже не тут, він десь там лишився, і що саме його життя — лиш вигадка. В ці хвилини крізь мозок проноситься потік образів: надто швидко й неорганізовано, аж важко щось виокремити, та однак там є і сцена, яку зніматимуть, і та, що вже була перед тим, і те, чим він узагалі стурбований, усе те, що бачить, чує й пам'ятає перед сном — Хемінґ, Джей-Бі, Малкольм, Га- рольд, Джулія і Джуд.

Колись він запитав у Джуда (вони ще трохи випили тоді):

— Ти щасливий?

— Я не думаю, що щастя мені підходить, — відповів нарешті той, було таке враження, що він не хоче їсти страву, яку пропонує йому Вілем. — Це для тебе, Вілеме.

Тут навколо клопочуться й зазирають асистенти, а він надумав, що варто було запитати Джуда, що ж той мав на увазі, коли казав, що щастя не для нього самого, а для Вілема. Але доки закінчать фільмувати одну сцену, він уже не пам'ятатиме ні запитання, ні самої розмови, внаслідок якої воно й виникло.

— Увімкнути звук! — кричить перший асистент режисера, і псі

розбігаються.

— Звук пішов, — відповідає звукооператор, це означає, що звук увімкнено.

— Камера, мотор, — вигукує звукооператор, слідом чується оголошення сцени і стук.

І тоді він розплющує очі.

2

Одного суботнього ранку незабаром після того, як йому виповнилося тридцять шість, він розплющив очі і з'явилося дивовижне п'янке відчуття, яке в нього бувало, коли розумів, що його життя безхмарне. Уявляє зараз Гарольда з Джу- лією у себе в Кембриджі, як вони ще сонні рухаються кухнею, наливають собі кави в поплямовані й полущені горнятка і струшують росу з поліетиленової упаковки на вранішній газеті, а десь у небі летить на літаку з Кейптауна Вілем. Він уявляє, як у Брукліні, притулився в ліжку до своєї Софі Мал- кольм. А ще він має надію, що Джей-Бі також мирно сопе в себе у ліжку в Нижньому Іст-Сайді. А тут, на вулиці Грін, он радіатор посвистує й зітхає. Простирадла пахнуть милом та небесною свіжістю. Над головою трубчаста сталева люстра, яку місяць тому прикрутив Малкольм, а під ним сяюча чорна дерев'яна долівка. Через просторість і незвідані досі можливості ці апартаменти просто неймовірні, тихі, і вони його власні.

Він зараз пальцями ніг обмацує литки — нічого не болить, а тоді совається злегка спиною по матраці, і — нічого. Підтягує коліна до грудей — нічого. Нічого не болить, нічого ніби й не збирається боліти, зараз тіло знову належало йому, воно йому служитиме, робитиме те, що він йому загадає. Ані скаржитиметься, ані протестуватиме. Він заплющує очі, та не від болю, а тому що зараз усе ідеально, а він знає, як цим насолоджуватися.

Такі періоди довго ніколи не тривають, часом варто було просто сісти, як про все йому буде нагадано, неначе ляском по обличчю: це він належить своєму тілу, а не навпаки. В останні роки стан здоров'я погіршився, він таки змирився з думкою про те, що ніколи не одужає, а натомість учив ся бути вдячним за хвилини

полегшення, які хоч коли-небудь дарує йому власне тіло. Нарешті він помалу сідає, а тоді
поволеньки встає. Який гарний день! — народжується думка, і, минаючи похмурого людожера — свій інвалідний візок у кутку, він прямує до ванної кімнати.

Зараз одягається й сідає трохи попрацювати з документами. Майже завжди суботу він проводить на роботі — то хоч це не змінилося відтоді, як він здійснював піші свої походи. Ох, які тепер походи! Невже це був він, кому вдавалося козликом податися до Верхнього Іст-Сайду і назад додому, що с кладало майже одинадцять миль? Але сьогодні він повинен буде відвезти Малкольма до кравця, тому потрібен костюм, він збирається одружитися.

Вони якось ще й не впевнені до кінця, чи насправді буде те одруження: вони *гадають,* що так. За минулі три роки Мал- кольм з Софі то сварилися, то сходилися, сварилися, а тоді шов-таки мирилися. А торік Малкольм розмовляв з Віле- мом про весілля, радився, чи Вілем вважає їх виправданими, чи ні, а з Джей-Бі обговорював коштовності, чи справді жін- юі не люблять діамантів, коли так кажуть, чи то просто для красного слівця, а з Джудом вів мову про шлюбні контракти.

Він відповідав на Малкольмові запитання якнайкраще, .і годі ще й дав телефон одногрупника з юридичного, який і >ун адвокатом зі шлюбних питань. А Малкольм відсунувся під нього подалі, наче він йому запропонував номер телефону професійного кілера:

Ох, я, Джуде, не впевнений, чи мені це зараз потрібно.

Ну, гаразд, — він забрав візитку, здавалося, що Малин ип.м не хотів її навіть торкнутися. — Як знадобиться, то ти просто скажи.

Л місяць тому той попросив його допомогти вибрати ко-
і пома:

У мене взагалі жодного немає, ти уявляєш? Як **ти гада- і ж. мені ж він потрібен? Мабуть, уже час підібрати щось, ну,** ж таю, **дорослiше, чи що.** Як **ти гадаєш, для бізнесу, НапрИ-**
МЙД?

— Меле, ти маєш гарний вигляд. Тобі моя допомога на ниві бізнесу

не потрібна. Та якщо справді хочеш, я радо допоможу.

— Дякую! Я про те, що мені треба щось таке мати. От для якоїсь особливої нагоди, — він спинився. — Щось я не вірю, що в тебе є власний кравець.

— Він *не мій* кравець, — він усміхнувся. — Просто він шиє костюми, і для мене теж.

— Господи, та Гарольд виховав монстра.

Він засміявся для годиться. Часом він почувається так, ніби лише завдяки костюму він має нормальний вигляд. Уже багато місяців він пересувається в інвалідному візку, костюми мають запевнити його клієнтів у його компетентності, а його самого — що він такий, як інші, принаймні що вдягається, як усі. Він себе не назвав би марнославним, а швидше, ретельним. Як він жив у дитячому будинку, хлопці часом грали з місцевими дітьми в бейсбол, а ті дражнилися, затискали носи, одвертаючись: «Помийся! Ти смердиш! Вонючка!» А насправді вони у притулку щоранку мали обов'язковий душ. Набирали в долоню масного рожевого мила, намилювали губку й з усієї сили терли себе, коли хтось робив це не досить ретельно, на них кричали вихователі і цвьохкали рушником по спинах дітей, які пустували. І навіть зараз його переслідував страх, що здаватиметься брудним чи недоглянутим, чи запущеним, і що викличе цим огиду. «Ти завжди будеш потворним, але це не означає, що ти не можеш бути акуратним», — часто говорив йому отець Габрієль, і хоч багато в чому помилявся, але тут він мав рацію.

Заходить, нарешті, Малкольм, обіймає його, вітаючи, а тоді, як завжди, береться оглядати квартиру, витягує довгу шию, крутить урізнобіч, а погляд — неначе промінь прожектора на маяку, та ще й звуки якісь видає.

Не встиг він ще й запитання поставити, як Джуд уже на нього відповідає:

— Наступного місяця, Меле.

— Ти казав це ще три місяці тому.

— Я знаю, але тепер правда, бо вже є гроші, чи будуть у кінці місяця.

— Ми ж це вже обговорили.

— Я знаю, Малкольме, це так щедро з твого боку, та не заплатити тобі я не можу.

Ось уже чотири роки він живе в цій квартирі, і вже чотири роки не може її відремонтувати, тому що не має грошей, а грошей він не має, бо виплачує за квартиру. А Малкольм уже розробив плани, відгородив стіни для спалень, допоміг вибрати канапу для вітальні, і тепер вона там у центрі приземлилася, як сірий космічний корабель, а ще відремонтував якісь дрібніші неполадки — підлогу включно. Тоді він казав Малкольмові: «Та це ж нерозумно! Після ремонту однак доведеться переробляти». А той тоді відповів, що все одно мав те зробити, адже хотів випробувати якийсь новий сорт фарби для підлоги, і допоки він там підготується щось почати, доти вулиця Грін стане його лабораторією для випробувань, якщо він, звісно, не заперечує. Звичайно, він не заперечував. Усе одно квартира має майже той самий вигляд, як і перше, коли він переїхав: довге прямокутне приміщення на шостому поверсі в Південному Сохо. Вікна виходили на схід і на захід, а вся довга південна стіна вікнами — на паркуваль- иий майданчик. Його спальня і ванна були в східному кінці й дивилися на верхівку старого будинку на вулиці Мерсер, кімнати Вілема — а він так про них і думає: «Вілемові кімнати» — виходять на захід, на вулицю Грін. Десь посередині розмістилася кухня і ще один санвузол. А між тим усім — ще сила простору, сяюча, немов клавіші рояля, чорна підлога.

Він усе ще звикає до незнаного досі відчуття володіти таким великим простором, могти собі його дозволити. Іноді доводиться самому собі нагадувати: *ти й справді можеш купити*, як, наприклад, коли він стояв у крамниці й дивився на банку з чорними маслинами, які любив: вони такі солоні, що аж рот зводило й очі зволожувалися. Щойно він переїхав до міста, вони були ніби індульгенцією, купував їх один раз на місяць, за раз змегелював повну ложку лискучих плодів. Увечері з'їдав тільки одну штуку, повільно всмоктуючи, коли перечитував листи. *Ти можеш купити, у тебе гроші є* — та однак це важко запам'ятати.

А поясненням житла на Грін і звичної в холодильнику бляшанки з маслинами стала робота на «Розен Прітчард і Кляйн»,

одну з найвпливовіших і найпрестижніших компаній у місті, він у ній працює адвокатом, і ось уже понад рік, партнером. П’ять років тому разом із Родесом і Сітізеном вони працювали над справою про шахрайство зі страховками у великому комерційному банку «Теккерей Сміт». Коли справу було залагоджено, йому зателефонував Люсьєн Вуат, який на переговорах був представником банку «Теккерей Сміт», а працював юристом у компанії «Розен Прітчард і Кляйн».

Вуат запросив його перекусити. А там сказав, як його вразила виконана робота, особливо виступ у судовій залі, Текке- рея Сміта також, а ще він про нього шукав відомості, бо чув і раніше — їх із суддею Салліваном згадали в «Юридичному огляді», і поцікавився, чи ніколи не думав Джуд покинути прокуратуру заради роботи в бізнесі.

Якби він відповів, що ні, це було б неправдою. Люди, що там з ним працювали, теж звільнялися. Він знав, що Сітізен уже веде переговори щодо роботи в міжнародній компанії у Вашингтоні, Родес роздумував, чи переходити працювати в банк. А йому вже пропонували працювати дві фірми, та він відмовився. їм усім подобалася окружна прокуратура, але друзі — Сітізен і Родес були за нього старшими: останній з дружиною думали про дитину, і їм потрібні були гроші. Гроші й гроші, часом лише про них і велася розмова.

Він і сам про них думав — було неможливо не думати. Щоразу, коли він бував на вечірках у друзів Джей-Бі й Малкольма, то все нестерпнішою йому здавалася квартира на Ліспенард. Щоразу, коли ламався ліфт, йому доводилося пробиратися тими сходами, коридором до крихітної квартирки, спираючись на стіну спиною, перепочивав на сходових майданчиках і тоді все мріяв про те, щоб жити в місці надійнішому та облаштованішому. Щоразу, коли стояв на вершечку сходів, які вели вниз, до метро, вхопившись за поручні й переводячи подих, щоб зібратися з силами, він шкодував, що не взяв таксі. Та були й інші побоювання, серйозніші ■ страхи: його обсідали похмурі думки, він уявляв себе старим дідом, якому шкіра, мов пергаментом, обтягнула кістки, і він уже не може ходити, а на ліктях повзе до ванної. У тих видивах

він самотній — нема ні Вілема, ні Джей-Бі, ні Малкольма, ні Енді, ні Гарольда, ні Джулії. Він там старий-престарий, він сам про себе має дбати, і немає нікого поряд.

— Скільки вам років? — поцікавився Вуат.

— Тридцять один.

— У тридцять один ви ще молодий, але завжди молодим не будете. Ви що, справді хочете в окружній прокуратурі й постаріти? А знаєте, що кажуть про тих помічників прокурора? Кажуть, що то люди, чиї найкращі роки вже позаду, — а потім він ще розповів про компенсації, про дохід і про можливість партнерства, а тоді додав: — Дайте мені знати, що ви про це думаєте.

— Гаразд.

Він і подумав. Він не обговорював цього питання з Сіті- іеном, Родесом і з Гарольдом також, бо знав, що той скаже, та з Вілемом вони добре все обмізкували: і відверті плю- (П. і відверті недоліки: ненормовані години роботи (Вілем казав, що він однак лишається довше), нудьгу, значну ймо- пірність працювати серед сволоти (Вілем сперечається, що пін із такими й зараз працює, Родеса й Сітізена до уваги не оратимемо). Ну, звісно, фактом залишається те, що йому тепер доведеться захищати тих, кого йому ось уже шість років доводилося засуджувати: брехунів, крутнів, злодіїв, які маскуватимуться під жертви. На відміну від Гарольда й Сі- тізена, він був практиком і знав, що доведеться поступитися або грошима, або мораллю — це й була кар'єра адвоката. Це його й турбувало, адже доведеться поступатися тим, що вважає справедливим. Та от заради чого? Щоб бути впевненим, що на старість він не залишиться хворим і самотнім? Ось це й здавалося крайнім егоїзмом, себелюбством, це було найгірше, доводиться забути все, що було правильним тому, що він боїться, що колись стане безпомічним і покинутим.

Тоді ще, за два тижні після розмови з Вуатом, у п'ятницю він дуже пізно прийшов додому. Йому довелося скористатися своїм візком, бо рана на правій нозі так сильно боліла, і він зітхнув із таким полегшенням, коли, нарешті, дістався додому, на Ліспенард, і відчув слабкість — за кілька хвилин він уже буде всередині,

нагріє в мікрохвильовці мокрого рушника, обмотає ним, ще паруючим, ногу, посидить у теплі. Аж ось він натиснув на кнопку виклику ліфта й не почув нічого, лиш слабенький скрегіт мотора — саме такий звук чувся тоді, коли ліфт ламався. Джуд закричав:

— Ні! Ні! — і голос розплескався по під'їзду, він стукав долонею по дверцятах і повторював: — Ні, ні, ні! — вхопив портфеля й пошпурив об підлогу, аж папери розлетілися. А будівля вся залишалася глухою й допомогти не могла.

Він припинив кричати, був злий, і стало соромно, взявся збирати документи. Поглянув на годинника — вже одинадця та. У Вілема була вистава «Дев'ята хмара», але вона мала би скінчитися. Але, коли він зателефонував, Вілем не відповів Почалася паніка. Малкольм подався до Греції — мав відпуст ку, Джей-Бі десь у колонії художників. Енді він не міг подзво нити, бо тільки минулого тижня в нього народилася доньки Беатриса. Були ще люди, яким можна було зателефонувати.
але ж було так незручно, щоб його, немов якогось лінивця, тягли сходовими прогонами.

Та саме зараз він так прагнув потрапити додому — так нелогічно, відчайдушно. А тому він підвівся, підхопив портфель під ліву пахву, зібрав і потяг правицею візок, — він не міг його лишати, той був занадто дорогим. Рухатися довелося дуже повільно, покладаючи всю вагу на ліву ногу, аж підстрибуючи на ній, і оберігати праву, щоб і візком не вдарити по рані. На кожній третій сходинці він спинявся, щоб перепочити, і сунув нагору. Від під'їзду до п'ятого поверху сто десять сходинок. Подолавши п'ятдесят, він так змучився, що сів і спочивав півгодини. Набирав номер Вілема знову і знову, надсилав йому повідомлення; після четвертого виклику він продиктував такий текст, що ніколи не сподівався, що колись таке скаже: «Вілеме, мені справді потрібна допомога. Прошу тебе, подзвони, будь ласка». Він уже уявляв, як Вілем передзвонює, каже, що відразу приїде, він чекав і чекав, а той усе не телефонував. І він знову спромігся встати.

Якось дістався до себе. Більше про ту ніч нічого не пам'ятав; наступного ранку, прокинувшись, побачив біля свого ліжка Вілема, що спав на килимку, та Енді, який спав на стільці з

вітальні. Говорити було важко, голова, мов у тумані, нудило — очевидно, Енді зробив укол з ненависним болезаспокійливим, після нього він декілька днів бував дезорієнтованим і мав закреп.

Прокинувся вдруге, то Вілема десь не було, а Енді уважно ііого розглядав. Тоді спокійно сказав:

— Джуде, тобі треба покинути цю чортову квартиру.

— Я знаю.

А Вілем, повернувшись із продуктової крамниці, запитав:

— Джуде, ну що ти собі думаєш?

Енді поніс його до ванної кімнати — сам іти він не міг, ■і годі назад вклав у ліжко, і досі в учорашньому одязі, потім Енді пішов.

Виявляється, Вілем після вистави вчора пішов на вечірку і не чув телефонного дзвінка, а коли вислухав повідомлення, то примчав додому, побачив його скрученого на підлозі й подзвонив Енді.

— Ну чому ж ти не подзвонив Енді? Чому сам не пішов десь повечеряти й не почекав на мене? Чому не зателефонував Ричардові? Чому не попросив Філіппу знайти мене? Чому не подзвонив Сітізену, Родесу, Алі, Генрі Янґам чи...

— Я не знаю, - відповідав він так жалюгідно. Неможливо пояснити здоровому логіку хворого, та й сил не було навіть спробувати.

А наступного тижня він зв'язався з Люсьєном Вуатом і обговорив з ним усі умови працевлаштування. А коли вже підписав трудовий договір, тоді зателефонував Гарольдові й розповів. А той відповісти спромігся аж через секунд п'ять, узявся йому вичитувати:

— Я не можу це зрозуміти, Джуде, просто не можу. Я ніколи не подумав би, що ти заради грошей... Що, справді? Ну, напевне ж! У федеральній прокуратурі ти робив чудову кар'єру. Там займаєшся такою роботою, що багато важить, а тепер ти все покидаєш заради того, щоб захищати? І кого? Злочинців, таких самовпевнених, що вони ніколи не попадуться, і їх турбує лише одне — аби не попадатися. Такі вважають, ніби закони писані для тих, хто на рік заробляє суми менші, ніж з вісьма нулями, такі вважають, що закон має расові чи майнові межі.

Він нічого не казав у відповідь, і Гарольд усе більше лютував: він розумів, що той має рацію. Вони ніколи детально це не обговорювали, та він знав, що Гарольд сподівався, що кар'єра Джуда буде пов'язана з державною службою. Декілька років тому той із тривогою і сумом говорив про колишніх своїх обдарованих студентів, яких він любив, а вони покинули роботу в прокуратурі, в департаменті юстиції, у відділі публічного захисту, в програмах правової допомоги — і подалися в корпорації: «суспільство не матиме змоги як слід функціонувати, якщо його бездоганну роботу не забезпечуватимуть люди з відмінними правовими здібностями» — а він був з ним цілком згоден, ось тому він зараз не захищався.

— Тобі що, нічого сказати на своє виправдання?

— Мені шкода, Гарольде. — Той мовчав. — Я знаю, що ти на мене гніваєшся, — бурмотів Джуд.

— Я не гніваюся, Джуде, я розчарований. Ти знаєш, який ти особливий, до яких змін ти можеш призвести, якщо залишишся? Якби ти схотів, міг би коли-небудь стати суддею, присяжним Верховного Суду, а тепер уже не станеш. Тепер ти хочеш стати черговим адвокатом у черговій корпорації, і замість того, щоб робити добро, ти боротимешся з тими, хто його робить. Ох, Джуде, дарма ти так, дарма!

А він мовчав і сам собі повторював: дарма, дарма. Гарольд зітхнув:

— А насправді чому? Це через гроші? Хіба в цьому причина? Чому ти мені не кажеш, що потребуєш грошей, я ж міг би тобі дати? Через гроші? Ти скажи, Джуде, що тобі потрібно, я буду радий допомогти.

— Гарольде, це так мило з твого боку, та я не можу.

— Дурниці, ти *не хочеш*. Я пропоную тобі спосіб не втратити роботу, щоб ти не брався за таку, яку зненавидиш, без сподівань, без питань. Кажу ж тобі, я заради такого буду *щасливий* дати гроші.

А він подумав: ох, Гарольде! І сказав з важким серцем:

— Скільки мені потрібно, у тебе немає, правда, Гарольде.

А той помовчав і вже іншим тоном вів далі:

— Ти що, потрапив у халепу? Ти ж знаєш, що можеш усе мені

розповісти, і що б там не було, я тобі допоможу.

— Ні, — йому вже хотілося плакати. Правицею він обхопив перев'язану литку, що постійно сильно боліла. — Ні, Га- рольде, все гаразд.

— Ну, вже легше, — сказав Гарольд. — Джуде, на що тобі ще потрібні гроші, крім квартири, адже ми з Джулією могли б на квартиру дати, то ти тільки скажи, чуєш мене?

Інколи його вражало й розчаровувало, що в Гарольда так бракувало фантазії. В його світі всі мали батьків, які ними пишалися, складали гроші на оплату житла та на відпустку, а якщо діти чогось потребували, то просили в них; досить дивно, та Гарольд не уявляв, що десь у світі немає такої дан- ності, не всі мають спільне минуле і спільне майбутнє. Але так думати з його боку - дуже невдячно, та й рідко те бувало, здебільшого він чудувався з Гарольдового оптимізму, невміння й небажання стати цинічним, у кожній ситуації вишукувати нещастя чи погане. Він любив цю невинність у Гарольдові, яка ще більшу ціну мала зважаючи на його науку і втрати. То як же міг він казати йому, що має ще подбати про інвалідні візки, які треба міняти раз на кілька років, а медична страховка того повністю не покриває? Як йому пояснити, що послуги Енді не включені в страховку, той ніколи не брав з нього платні, ніколи, але можливо, що почне брати, якщо так, він буде зобов'язаний йому платити? Як пояснити, що останнім часом його рани відкрилися, Енді заговорив про госпіталізацію, а там можлива й ампутація? Як сказати йому: коли ногу ампутують, то доведеться лежати в лікарні, пройти курс фізіотерапії і потрібні будуть протези? Як пояснити про операцію, яку він хоче, щоб зробили на спині, щоб лазером йому почистили, зрізали всі бридкі шра ми? Як розповісти про найглибші страхи: самотності, старо сті з катетером і кістлявими грудьми? Як сказати про те, що він мріє не про одруження й діток, а що коли-небудь матиме досить грошей, щоб когось найняти, людину, яка про нього дбатиме, буде до нього доброю, лишаючи місце і для при ватності, і для гідності. І так, він хотів ще й жити в будинку, де справно працює ліфт, хоче мати можливість їхати на так сі, коли

треба. Хотів знайти, де можна буде плавати, адже від цього легше спині, адже він не може більше ходити на свої прогулянки.

Та не може він це все Гарольдові розповісти, він не хоче, щоб той знав, який він слабкий, яким став непотребом. Тому він нічого не пояснював, сказав, що час уже йти і що вони поговорять іншим разом.

Ще до розмови він готував себе до того, що варто буде змиритися з новою роботою, та й по всьому, але ось йому стало незручно, він здивувався, зрадів і трохи стало огидно від того, що робота йому подобалася. Коли працював у прокуратурі, то вже мав досвід роботи з фармацевтичними компаніями, а перша його справа стосувалася теж цієї сфери: зараз він працював на компанію, яка відкривала свою філію в Азії і розробляла антикорупційну політику: у справах він літав літаком до Токіо й назад разом зі старшим партнером — робота неважка, акуратна, чітка, хоч і незвичайна. Інші справи були складнішими, довгими, часом довгими до безкінечності: переважно він працював, будуючи систему захисту для їхнього клієнта, значного фармацевтичного конгломерату проти звинувачень за «Законом про неправомірні позови». Минуло три роки роботи на «Розен Прітчард і Кляйн», і в компанії з управління інвестиціями, на яку працював Родес, мочали розслідувати махінації з цінними паперами, і йому ілпропонувати стати партнером; він мав і досвід судопрова-дження, інші юристи його не мали, то Родес і став гарантом для його партнерства, але він знав: важливо ще підшукувати клієнтів, а це було важко, особливо, знайти першого.

Ніколи він не зізнався б Гарольдові в тому, що йому на- міравді подобалося керувати розслідуваннями, які почина- иися через позови інсайдерів, прискіпуватися до «Закону про практику корупцію за кордоном», знайти спосіб «розтягну- ги» закон, як шматок гумки, набагато далі від природної точні натягу, аж доти, доки вона ось-ось обірветься і стрільне ип руках. Удень він сам собі казав, що це ніби розминка для
інтелекту, а його робота — це вираження пластичності законів. А вночі все думав: а що ж скаже Гарольд, якщо він наважиться йому про свою роботу чесно розповісти, і знову він почує ті його слова:

«ой, дарма!» Тоді він думав: і чим же він займається? Чи ця робота зробила його таким, чи він завжди був корисливим, а уявляв собі, що він не такий?

Він сперечався з Гарольдом у себе в голові: ***це в рамках закону.*** А той Гарольд у голові відбивав удар: ***якщо ти можеш щось зробити, це не означає, що ти маєш те робити.***

Гарольд не повністю помилявся: він сумував за прокуратурою, за тим, як колись був справедливим, і був оточеним людьми пристрасними, впевненими в правоті, борцями. Сумував він за Сітізеном, який повернувся до Лондона, за Мар- шаллом, з яким час від часу бачився, щоб разом чогось випити, за Родесом, з яким вони частіше стикалися, та той якось понурився й посірів, а він же пам'ятав його ще веселим, енергійним, той умів під музику танго кружляти з уявною жінкою лише для того, щоб вони з Сітізеном підвели голови від комп'ютерів і засміялися, коли вони допізна затримувалися в офісі. Всі вони ставали старшими.

Йому подобалася сама фірма «Розен Прітчард і Кляйн», і люди, що там працювали, та пізно з ними не засиджувався, щоб обсмакувати справи й обговорити книжки, - тут так не було заведено. Співробітників його віку вдома чекали неза- доволені партнери чи партнерки, чи самі були незадоволе- ними партнерами; ті, хто старші, одружувалися. Час від часу вони обговорювали щось, але не роботу, а побачення, вагітність, нерухомість. Про закони не розмовляли ні серйозно, ні заради сміху.

Фірма підтримувала волонтерську роботу, тож він узяв ся до участі в арт-фонді, що надавав безплатну правову допомогу людям творчих професій. Вони мали свої так звані студійні години щовечора, і художники могли прийти Й ОТ **римати юридичну консультацію. Щосереди він ішов з робін и раніше, о сьомій, і сидів три години в кабінеті з потрісканою дощатою долівкою на вулиці Брумі в Сохо, консультував видавців радикальних договорів, які мали намір зареєструвати неприбуткові організації; художників, які позивалися щодо інтелектуальної власності; танцювальні колективи, фотографів, письменників, кінематографістів у питаннях складання контрактів, а вони ж були або занадто**

неофіційними (йому навіть якось показали контракт, написаний олівцем на паперовому рушнику), що вони й юридичної сили не мали, або вже занадто ускладненими, і митці не могли в них розібратися — навіть *він* їх насилу розбирав — і все одно їх підписували.

Однак Гарольд не підтримував такої його волонтерської роботи, назвав цю ідею фривольною. Запитував:

- І що, є серед них хоч вартісні митці?

— Може й ні, — відповідав він.

Але не йому було судити про те, добрі вони чи ні — це вже до нього робили інші, багато інших. Його завданням було надати їм посильну практичну допомогу, якої вони мало зустрічали у світі, що був глухим до практичних питань. Це було трохи романтично, і він це розумів, та однак милувався тими, хто роками міг жити, покладаючись на скоромину- щі надії, навіть коли вони щодень старішали й тьмянішали.

І якою само романтичною була думка про те, що його час, присвячений такій роботі, — це як вітання до друзів, усі вони сили таким життям, з якого він чудувався, зважав на їхні успіхи й пишався ними. На відміну від нього самого, в них попереду не було чіткого шляху, та вони вперто пробиралися пперед. І дні їхні минали в твореннi прекрасного.

До правління арт-фонду входив його товариш Ричард, інколи по середах він і заглядав до нього — нещодавно він осеїн мся у районі Сохо. Коли клієнта не було, то сиділи й розмовної и, а коли бачив, що він зайнятий, то здалеку махав рукою, ‘б'ось увечері після «студійних годин» Ричард запросив його зодому чогось випити, і вони пішли пішки на вулицю Брум минали Центр. Лафайег, Кросбі, Бродвей, Мерсер, зрештою, звернули ліворуч на Грін. Тут Ричард мешкав у вузькому будинку кольору сажі, межу між першим і другим поверхами позначили величезні двері гаража, праворуч ві яких були металеві двері із заскленим отвором такого розміру, якраз щоб виглянути. Під’їзду не було, замість нього – коридор із підлогою, вкритою кахлями, а зі стелі на довгих дротинах звисали три голі лампочки. За поворотом виявилася кліть вантажкого ліфта, розмір якого переважає їхню вітальню й

спальню на Ліспенард, а двері були заґратованими, після натискання кнопки зачинялися з гуркотом, і кабінка ліфта легко підняла їх усередині шлакобетонної шахти. На третьому поверсі вона спинилася. Ричард відчинив діері, а там уже дістав ключі й заходився відчиняти замок у масивних неприступних сталевих дверях до своїх апартаментів.

–Господи, – промовив він уже всередині, а Ричард тим часом вимикав світло.

Дерев'яна підлога була пофарбована в білий колір, і стіни теж біліли. Високо на стелі мигтіли й вмикалися численні світильники – і старі скляні люстри, і нові, металеві, – вони були натикані через кожен метр простору, висіли на різній висоті, як вони проходили далі по лофту, то підвіски аж голови торкалися, а Ричардові, вищому за ДЖуда, доводилося пригинати голову, щоб не черкнути лобом світильника. Стін у середині не було зовсім, а в кінці виднівся гігантський скляний куб заввишки й завширшки як взідні двері, за склом були гігантські щільники, схожі на витончений корал. У середині куба виднівся матрац, критий ковдрою, перед ним був простелений кошлатий білий берберійський килим, у дзеркалах відбивалося світло, а перед диванчиком стояв ще й телевізор – такий дивовижний домашній острівець. Загублений серед великого простору. Він ще ніколи не бував у таких великих апартаментах.

А він усе дивився на щільник, І Ричард пояснив.

— Приголомшує, — сказав він, а Ричард на знак вдячності кивнув.

— Давай зробимо екскурсію, — подав йому пиво, а тоді відімкнув дверцята біля холодильника. — Тут запасний вихід, ти знаєш, я його так люблю, такий вигляд — наче спуск до пекла.

— Так, справді, — він заглянув за двері, сходи, здавалося, зникали в імлі, а йому стало млосно, і ступив крок назад, почуваючись через свій страх дурнем; Ричард, здається, не помітив нічого, знову замкнув двері.

Ліфтом вони спустилися на другий поверх, де була Ричар- дова студія, і господар показав, над чим зараз працює.

— Я це називаю «місрепрезентації», — Ричард подав йому потримати те, що здавалося березовою гілкою, а насправді було зліплене з глини, а тоді обпалене, а ще круглий гладенький і легенький камінь, який і не каменем був, а збитим і обточеним бруском з ясеня, зате здавався важким і солідним, а скелет пташки він виготовив із сотень дрібненьких деталей з порцеляни. Студію по діагоналі пересікав ряд із семи скляних кубів, які були меншими за той, що нагорі, а завбільшки з вікно. Всередині дірчастими бугристими купами горбилося неприємно тьмяно-жовте щось, воно видавалося чи то гумою, ЧИ то плоттю.

— Оце — справжні щільники, чи принаймні колись ними були. Спершу я дозволив бджолам їх трохи обробити, а тоді їх відпустив. У назві кожного з них вказаний період, протягом якого його населяли і в ньому помирали.

Вмостилися обидва в офісних шкіряних кріслах на коліщатах і пили пиво та розмовляли про Ричардову роботу, про наступну виставку, уже другу, вона відбудеться за шість місяців. І про нові картини Джей-Бі.

— Ти ж їх ще не бачив? Я заглянув до його студії два тижні гому. Вони прекрасні, це найкраще, що він створив, — усміхнувся до нього. — Ти ж розумієш, на них багато тебе.

— Я знаю, — він намагався не скривитися. Вирішив змінити тему: — Отже, Ричарде, де це ти знайшов це місце? Воно неймовірне.

— Воно моє.

— Справді, ти власник? Я вражений, це так по-зрілому.

Ричард засміявся.

— Ні, весь будинок мій.

Він пояснив, що його дід і бабуся займалися бізнесом, пов'язаним з імпортом, коли батько й тітка були малими, то купили в центрі шістнадцять будинків — колишні заводські приміщення — щоб були їм за склади на товари: шість у Сохо, шість у ТріБеКа, чотири в Чайнатауні. Вони мали чотирьох онуків, і коли кожному

виповнювалося тридцять, то він чи вона отримували будинок, а в тридцять п’ять, як торік Ричард, — другий. На сорокаріччя мав бути ще один, а на п’ятдесятиріччя — останній.

— А ти можеш вибирати? — зараз він відчував звичні захоплення й недовіру, як часом бувало з ним тоді, коли такі історії доводилося слухати: і до того, що таке от багатство було можливим і про нього так легко розповідали, та ще й той ним володів, кого він так давно знав. Вони нагадували про те, яким він часом усе одно лишався наївним і необізнаним, бо ж ніяк не уявляв собі, що знайомі люди — володарі такого багатства. Життя роками в Нью-Йорку, вже і робота його навчила, що багаті можуть бути такими, як Езра, Ричард чи Малкольм, а не так, як зображають їх комікси чи карикатури — з автомобілів із затемненими вікнами визирали старигани з жирними пальцями, м’якотілі і блискучо лисі, а поряд — худющі манірні дружини, а в велетенському домі — полірований паркет.

Ричард криво усміхнувся й відповів:

— Ні, нам подарували такі, які, на їхню думку, найкраще розкривають наші особистості. Мій буркотливий кузен отримав будинок на вулиці Франкліна, який використовували для зберігання оцту.

Він зареготав:

— А цей був для чого?

— Я тобі покажу.

Тож вони знов пішли до ліфта. На четвертому поверсі Ричард увімкнув освітлення і побачили там ряди майже до стелі складених брусків, він подумав було, що то цегла.

- Це не цегла, а декоративні теракотові кахлі, привезені з Умбрії, - Ричард узяв до рук цеглину з незаповненого ряду і простягнув йому. Він покрутив у руках цеглинку, покриту з лиця ясною зеленого глазур’ю. - Ними завалені і п’ятий, і шостий поверхи, вони все оформляють продаж оптовикові в Чикаго, тоді вже поверхи звільняться. Тепер розумієш, чому тут такий добрячий ліфт?

Вони повернулися до квартири під висячий сад світильників. Ричард подав йому ще пива і сказав:

— Послухай. Я маю з тобою обговорити дещо важливе.

— Що завгодно, — він поставив пляшку перед собою й нахилився вперед.

- До кінця року мають уже вивезти всі кахлі. П’ятий і шостий поверхи побудовані точнісінько, як цей — голі стіни там само, три ванні кімнати; ну і я маю запитати, чи ти хотів би тут у них жити.

- Річарде, я залюбки, та скільки ти за це візьмеш?

- Джуде, йдеться не про оренду, а про купівлю.

Річард уже розмовляв зі своїм батьком, який був юри-

' том у дідуся з бабусею: вони мають цей будинок зробити кооперативною власністю, і він купить певну кількість акцій. Родина матиме тільки одне прохання: якщо він чи його нащадки матимуть намір продати свою частину, то щоб попи мали змогу викупити її в нього назад. Вони пропонують помірну ціну, і він щомісяця виплачуватиме Річардові м оренду, яка буде вже частиною оплати. Так зробили вже І олдфарби - рік тому подружка його кузена викупила собі частку оцтового складу, все гарно вдалося. І очевидно, що їм

і податки треба буде розділити, коди вдасться перетворити один з власних домів на кооперативну власність, хоча би на двох, і батько Річарда спонукав до цього всіх дідових онуків.

Щойно він оговтався від почутого, тихо запитав:

— Чому ти це робиш? Чому я?

А той лиш плечима знизав:

- Тут так самотньо. Я не збираюся постійно тобі набридати, та добре буде знати, що в цьому домі буде ще одна жива душа. Серед моїх друзів ти найвідповідальніший, хоч я маю багато претендентів на це звання, та й мені подобається твоя компанія і ще, — він спинився. — Пообіцяй, що не розсердишся.

— О Боже, ну, обіцяю!

- Вілем мені розповів про те, що було тоді, як ти сходами вибирався до себе торік, бо зламався ліфт. Та тут нічого ніяковіти, він просто за тебе дуже хвилюється. Усе одно я йому казав, що маю тебе запитати, а він і сказав, що гадає, що це таке місце, де ти міг би довго, та завжди жити, а ліфт тут ніколи не вийде з ладу, а

якщо й зламається, то я буду тут, унизу. Ну, я про те, що ти, звісно, можеш купити щось деінде, та маю надію, що ти переїдеш сюди.

Цієї миті він почувався і сердитим, і ніби виставленим напоказ, і не лише перед Вілемом чи Ричардом. Від Вілема він по змозі приховує багато чого, і не тому, що йому не довіряє, а тому, що не хоче, аби той бачив людину, яка потребує допомоги й догляду. Він хоче, аби Вілем і всі, щоб думали про нього як про надійного і твердого, до кого можна звернутися у тяжку годину, а не про того, про якого ще треба дбати. Як же ніяково думати про розмови, що напевне про нього ведуть Вілем з Енді, Вілем із Гарольдом (він побоюється, що набагато частіше, ніж він очікує), а тепер ще Вілем з Ричардом, і йому так сумно, що друг так багато за нього тривожиться, йому ж доводиться про нього думати так, як він сам думав би про Хемінґа, якби той досі жив: йому потрібен догляд, за нього необхідно вирішувати, і знову в уяві виникає образ його самого в літах, а може, й Вілем його таким теж бачить і вони обидва переживають той самий страх того ж неухильного кінця?

А ще він пригадує давню розмову з Вілемом і Філіппою. Вона говорила про те, що коли-небудь у старості вони переселяться в батьківський дім із садом у Південному Вермонті.

— От я вже зараз бачу: і наші діти теж поселяються з нами, бо в реальному світі їм не вдається знайти своє місце; самі ж матимуть шістьох дітей, їх зватимуть щось на кшталт Бустер, Керот і Віксен, якось так, вони ганятимуть усюди голенькі, і ніхто їх не пожене до школи, і нам їх довіку доведеться підтримувати.

— І чим ваші діти займатимуться? — навіть у грі він лишався практиком.

— Оберон робитиме мистецькі інсталяції з використанням самих лише харчових продуктів, Міранда гратиме на цитрі з нитяними струнами, — Філіппа розповідала, а він усміхався. — Вони назавжди лишаться в початковій школі, Вілемові доведеться працювати, аж доки він не розсипатиметься зовсім, і мені доведеться возити його на сцену у візочку, — вона вже почервоніла, та, перевівши подих, вела далі: — Бо ж треба платити за їхнє навчання й експерименти. А я покину дизайн

одягу й засную компанію з виробництва органічного яблучного соусу, бо доведеться сплачувати борім ії утримувати будинок, величезну славетну руїну, поїдену термітами із велетенським пошарпаним дерев'яним столом, досить великим, щоб за ним вмістилося нас дванадцятеро.

Тринадцятеро, — раптом додав Вілем.

Чому тринадцятеро?

Бо з нами житиме й Джуд.

З вами? — він запитав так бездумно, але був задоволений і відчув полегшення від того, що в старості Вілем бачив поруч і його.

— Звісно. У тебе буде гостьова хатина. Щоранку Бустер тобі приноситиме гречані вафлі на сніданок, бо ми тобі так набриднемо, що ти не захочеш сидіти за спільним столом, після сніданку я до тебе заглядатиму, і ми удвох ховатимемося від Оберона й Міранди, які від мене чекатимуть розумних і підтримуючих коментарів з приводу їхніх останніх старань пошуків, — Вілем вищирився до нього, він теж, але помітив, що Філіппа вже не усміхалася, сиділа, втупившись у стіл. А тоді швидко глянула, їхні очі зустрілися, і вона відвела погляд.

От невдовзі по тому, думається, і змінилося її до нього ставлення. Цього не помічав ніхто, крім нього, може, й вона сама не розуміла. От раніше він до них заходив, як бачив, що вона малювала за столом, то вони й погомоніти могли, він зі склянкою води в руках оглядав її роботи. А тепер чулося: «Вілем у крамниці» або «Він невдовзі повернеться», — а він про те навіть не питав. Він ще чекав якусь хвилину і, зрозумівши, що вона розмовляти не збиралася, ховався у своїй кімнаті. На Ліспенард їй завжди були раді незалежно від того, чи був Вілем удома, чи ні.

І зрозуміло йому було, чому вона трохи ремствує: Вілем запрошував і його, куди б вони не йшли разом, та ще й бачив його у планах — на відпочинку, в спільних справах, навіть за- діяв його у мрії Філіппи про мирну старість. Тоді вже він почав відмовлятися йти, куди там його запрошував друг, навіть коли і присутність Філіппи як пари не була такою аж важли вою — коли запрошували усіх на вечірку до Малкольма, то він ішов туди сам

по собі, в гості на День подяки до Бостони він запросив і Філіппу, а вона й не поїхала. Він поговорив із самим Вілемом, розповів про свої побоювання щодо того, що відчувала дівчина. А Вілем стурбовано запитав:

— Вона тобі не подобається?

— Ти ж знаєш, що подобається. Але я вважаю, що тобі треба з нею більше бувати наодинці. Її вже турбує щораз тс. що я завжди кручуся у вас під ногами.

— Вона що, тобі про це казала?

- Ні, звісно, ні. Я здогадуюся про це - бачу з мого багатого досвіду спілкування з жінками.

А згодом, коли вони розійшлися, він уже винуватив у тому самого себе, перед тим усе думав, чи друг хоч розуміє те, що ніяка дівчина не буде в змозі терпіти постійну його присутність у Вілемовому житті. Він гадав, чи не планує той прийняти щодо нього яке рішення, певно, що той *не* захоче доживати віку у власному сільському будинку ще й із похмурим другом-холостяком, таким безтолковим нагадуванням про безцільне дитяче життя. Він вирішив: *«Я буду сам»*. Він вирішив не ставати на заваді шансам Вілема стати щасливим; друг повинен мати свій садок, будинок, який роз'їдатимуть терміти, внуків і дружину, яка ревнуватиме до друзів - через компанію і через увагу. Вілем *повинен мати* все, на що він заслуговує, все, чого бажає, нехай його дні минають без турбот, без зобов язань — найперше, без турбот і зобов'язань щодо нього.

Наступного тижня батько Ричарда — високий, усміхнений, приємний чоловік, якого він зустрічав ще три роки тому на першій виставці Ричарда, і який був адвокатом з питань нерухомості, надіслав договір, а він покликав теж адвоката, однокурсника з юридичного, для розгляду і вивчення деталей, а звіт будівельного інженера він вручив на розгляд Мал- кольму. Від суми, вказаної в документах, його аж занудило, та однокурсник сказав: «Це неймовірна оборудка, Джуде. Та ти ж ніколи в житті і близько за ті гроші такого простору не знайдеш». Перевіривши і папери, і саме приміщення, Мал- кольм сказав те саме: «Бери».

І він його придбав. Хоча вони з Ґолдфарбами заключили довгостроковий договір виплати на десять років, з безвідсотковою орендою, він налаштувався на те, щоб виплатити вартість якомога раніше. Раз на два тижні, отримавши платню, 11111 половину вносив як оплату, а другу половину відкладав і витрачав уже на себе. Про те, що він переїхав, повідомив Га- рольда в телефонній розмові, яку вони мали раз на тиждень, а той сказав: «Слава *Христу!»* - бо ж ніколи не любив Ліспе- нард. Щоправда, він не згадав про те, що насправді цю квартирку він купив, а то ще Гарольд подумає, що повинен йому дати грошей. З Ліспенард він перевіз лише матрац, світильник, стілець і стіл, і прилаштував усе в кутку. Вечорами часом він відривався від роботи й сам собі чудувався: і чого це він раптом таке от надумав: як же він колись зможе заповнити такий великий простір? Як це він колись узагалі тут освоїться? Він згадував Бостон, вулицю Хіефорд і те, як йому колись мріялося про власну спальню і про двері, за якими можна зачинитися. Як він працював на Саллівана, то навіть там, у Вашингтоні, мешкав у вітальні у квартирі з однією спальнею, яку вони знімали одну на двох із товаришем, юристом - він з тим рідко й бачився. Лише на Ліспенард у Джуда з'явилася своя кімната, справжня, з власним реальним вікном повністю у його володінні. А за рік по тому, як він переселився на Грін, Малкольм вже зробив перестінки, і тут стало хоч трохи затишніше, а через рік і Вілем до нього приїхав, і стало ще більш затишно. З Ричардом вони бачилися не так часто, як він думав, бо обидва часто десь їздили — та в недільні вечори він часом спускався до студії й допомагав тому шліфувати наждаком жмут тонких гілок чи надрізати з лопатей павичеві пера. Якби от йому ще дитиною було потрапити в отаку студію — як би сподобалися йому всі ці коробочки й мисочки з різними дивовижами — гілочки, камінчики, сухі жучки й пір'їнки, дрібненькі опудала пташок, яскраво розфарбованих, різних форм дерев'яні кубики з якоїсь м'якої світлої породи - часом Джуд відчував бажання закинути свою роботу, вмоститися на підлозі й погратися — в дитинстві для такого йому завжди бракувало часу.

Минуло три роки, й він виплатив усю суму за помешкання, тоді зразу й почав збирати гроші на ремонт. На це пішло навіть менше часу, ніж він собі запланував — а причина виявилася частково внаслідок однієї розмови з Енді. Якось приїхав він до лікаря на огляд, і той увійшов до кімнати з похмурим і, на диво, тріумфальним виразом обличчя. Він запитав:

-Що?

А Енді подав йому мовчки статтю, вирізану з журналу. Джуд прочитав, у ній йшлося про те, що експериментальний лазерний спосіб нешкідливого видалення келоїдних рубців, на який багато хто покладав надії, виявився з багатьма тривалими побічними наслідками. Хоч кількість келоїдної тканини зменшувалася, у пацієнтів утворювалися свіжі рани, мов від опіків, а під самими шрамами шкіра ставала надвраз- ливою і схильною до розтріскування та лущення, внаслідок чого розвивалися нариви й інфікування.

— Ти ж про це думаєш, чи не так? — запитав Енді, а він сидів із папірцем у руках і слова вимовити не міг. — Я тебе знаю, Джуді. Знаю, що ти вже записаний на прийом до того шахрайського офісу Томпсона. Не заперечуй, бо вони зателефонували мені й запитували про твою медичну карту: я їм її не надіслав. Не роби цього, будь ласка, Джуде, я серйозно. На додачу до твоїх ніг відкриті рани ще й на спині — ще цього тобі не вистачало. — Джуд і далі мовчав. — Поговори ii мною.

Він похитав головою. Енді мав рацію, він відкладав гроші на таку процедуру. Він сплатив за купівлю квартири — і преміальні, і відкладені гроші, і ще давніші кошти за репетитор- ' ї мо з Феліксом — усе йшло в рахунок виплат, та ось набли- • амся кінець, і в останні місяці він знову почав відкладати на пластичну операцію. Усе вже розрахував: зробить операцію. а тоді вже відкладатиме на ремонт. Він уже уявляв свою і мину — таку гладеньку, як ця сама підлога, грубі коростяві шрами за секунди вивітрюються, а з ними і свідчення про притулок, про Філадельфію — вся документація про ті роки, ірі міна в його тіло, також зникне. Він усе намагався забути, щодня намагався, але це

було неможливо: докази на спині постійно нагадували про те, що він хоче забути, про те, що було насправді.

Поруч з ним на оглядовий столик сів Енді:

— Джуде, я знаю, що ти дуже засмучений, я тобі обіцяю, якщо знайдеться якийсь засіб, надійний і безпечний, я тобі відразу повідомлю. Я знаю, що тебе це мучить, і постійно вишукую рішення. Але наразі нічого не існує, а це я просто розумно оцінюю і не можу тобі дозволити піти на таке. — Вони помовчали ще якийсь час. - Мабуть, я мав би тебе частіше про них запитувати: вони тебе турбують, вони болять? А відчуваєш, що шкіра занадто натягнута?

Він кивнув. Після паузи Енді вів далі:

— Послухай-но, Джуде, я можу тобі дати деякі мазі й креми, з цим вони упораються, але треба, щоб хтось тобі їх щовечора втирав, а інакше не буде жодного ефекту. Ти когось попроси це зробити, може, Вілема чи Ричарда?

— Я не можу, — він промовляв до своїх рук, що тримали статтю.

— Ну, то я все одно випишу рецепт і навчу, як це робити, ти не хвилюйся, я не сам таке вигадав, а радився зі справжнім дерматологом, та от не можу з упевненістю сказати, який вони матимуть ефект у твоєму випадку. — Він зліз зі столу.

Ти можеш підняти сорочку й повернутися до стіни?

Він послухався, а тоді вже відчував на плечах і на спині руки лікаря, які повільно рухалися по спині. Подумав було, що той скаже, як бувало, «не дуже страшно, Джуде», або «тут нема чим перейматися», але цього разу він мовчав. Руки розтирали тіло, неначе самі були тими лазерами, витали над ним і зцілювали, а шкіра під ними ставала здорового і чистою. Врешті йому сказали прикритися, і він повернувся до Енді.

— Мені дуже шкода, Джуде, — цього разу сам лікар не міг підвести погляду.

Коли огляд скінчився і він одягався, Енді запитав:

— Ти хочеш перекусити?

А він лише заперечливо похитав головою:

— Я маю повертатися до офісу.

Коли він уже виходив, Енді його ще раз спинив:

— Джуде, мені справді дуже шкода. Як я не люблю бути тим, хто руйнує твої сподівання!

А він кивнув — розумів, що так воно й було, та того разу вже не міг там перебувати, хотілося піти звідти геть.

Проте він усе одно залишався самим собою, уже доводиться бути більшим реалістом: якщо вже припинити сподіватися на те, зможе одужати, то це означає, що гроші, які він збирав на операцію, тепер можна буде дати Малкольмо- ві, і той уже серйозно візьметься за ремонт. Квартира в його власності ось декілька років, і він усе спостерігав, як у своїх розробках Малкольм ставав усе сміливішим, усе вигадливішим, а від першого разу ті плани з перебудови помешкання мінялися вже багато разів, і в них він уже вбачав естетичну впевненість і самовпевнену творчу індивідуальність. Незадовго до того, як він перейшов до «Розен Прітчард і Кляйн», Малкольм облишив роботу в «Ратстарі» і разом із двома колегами й знайомою з архітектурного коледжу Софі заснували фірму, назвали її «Беллкаст». Першим проектом стала перебудова тераси ріеб-а-іеггеу друзів родини Малкольма. Здебільшого «Беллкаст» займалися житловими будинками, .і от торік виграли перше значне замовлення — проект для музею фотографії в місті Доха, і Малкольм, як і Вілем, і він сам часто кудись з Нью-Йорка від'їздили.

Якось на одній з вечірок Джей-Бі один телепень, почувши про те, що «Беллкаст» — одна з перших у черзі на здобуття гранту на проектування в Лос-Анджелесі меморіалу американцям японського походження, яких було інтерновано під час війни, жовчно ляпнув:

Ніколи не варто недооцінювати корисність багатих Гіатьків.

Перш ніж Вілем устиг зреагувати, на того взявся кричати Джей-Бі, а вони поверх голови Джей-Бі тільки й усміхнулися один до одного, бо були горді з того, як той ревно заступається за Малкольма.

А з квартирою з плином часу він спостерігав, як на чернетках для вулиці Грін спочатку з'являлися, а згодом зникали перестінки, зростала та зменшувалася кухня, а полички з книжками, що мали висіти на північній стіні, що без вікон, переходили на південний бік, з вікнами, і назад. Один з варіантів передбачав повну відсутність стін. Малкольм доводив:

— Джуді, це ж лофт, і неділимість треба поважати.

А він стояв на своєму: він потребує спальні і дверей, які можна буде зачинити. В іншому варіанті той пропонував узагалі відгородити вікна з південного боку, а він же й вибрав заради них собі квартиру на шостому поверсі, то Малкольм, зрештою, сам визнав, що така ідея була ідіотською. А він отримував задоволення, спостерігаючи за роботою Малкольма, він був просто зворушений тим, як багато часу друг приділяє роздумам про місце, в якому він житиме — набагато більше, ніж він сам. А тепер усе здійсниться — він уже назбирав досить коштів для того, щоб Малкольм зміг утілити в життя свої найвигадливіші фантазії. Він уже має достатньо грошей — і купить усі ті предмети меблів, які коли-небудь пропонував друг, усі ті килими й вази.

Ось нещодавно вони з Малкольмом сперечалися про деякі деталі планування. Три місяці тому він переглядав ескізи й помітив там якісь деталі біля туалету та основної ванної, і не міг розібрати, що ж воно таке. Він запитав:

— А це що?

— Поручні, — Малкольм відповів так швидко, неначе через бистроту і значення зменшиться. — Джуді, я знаю, що ти хочеш казати, та...

А він уже уважніше переглядав креслення інших кімнаток, втупився в записи щодо ванної — там Малкольм надумав ще причепити сталеву перекладину в душі й навколо ванни, і в кухні, а там і робочі поверхні зробив нижчими, ніж дотепер.

— Та я ж навіть візком не користуюся! — він ошалів. А Малкольм

почав було: «Але ж Джуде», а тоді спинився, бо ж хотів було продовжити, мовляв, так будеш, але натомість він пояснив:

— Це такі стандартні рекомендації АБА*.

— Меле, — сказав він, досадуючи сам на себе за те, що засмутився. — Я розумію. Та я не хочу, щоб це була квартира для інваліда.

— Не буде, Джуде, це лишиться твоя квартира. Та ти не думай, просто про всяк випадок...

— Ні, Малкольме, я серйозно, викинь їх.

— Та ж подумай, просто для практичних цілей.

— То тепер тебе цікавить практичність? І це той чоловік, який хотів, щоб я жив у місці без стін площею п’ять тисяч квадратних футів? — він спинився. — Вибач, Меле.

— Та все гаразд. Я розумію.

Тепер Малкольм стоїть і шкіриться:

— У мене щось є, ти маєш подивитися.

— Дякую, а може, глянемо пізніше? — він мав перевірити розклад, щоб не спізнитися до кравця.

— Та це недовго. Я їх тобі залишу, — він сідає поруч і розгладжує згорток паперу, подає один кінець, щоб Джуд потримав, і береться пояснювати, що він змінив і що додав. Зараз вказує на деталі в кожній кімнаті. — У кухні поверхні стандартної висоти. Жодних поручнів у душі, але я все ж таки додав оцю иідставочку, на неї можна буде сідати — ну, Джуде, стане в пригоді, просто про всяк випадок, присягаюся, що матиме непоганий вигляд, і я лишив поручні біля унітаза, ти добре подумай, гаразд? Ми їх встановимо насамкінець, і якщо ти справді так їх ненавидітимеш, тоді заберемо. Джуде, я їх залишив би.

А БА — норми стандартів архітектурного управління.

Він знехотя киває. І зараз не здогадується, що минуть роки, і він буде вдячний Малкольмові, що до майбутнього той підготувався, хоч він і того не хотів: у квартирі переходи між кімнатами ширші, ванна й кухня більші, і він у них може навіть на візочку розвернутися, двері широкі й, по можливості, розсувні, під раковиною у головній ванній немає тумбочки, а для того щоб опустити вищі полиці в шафі, можна просто натиснути кнопку, у

ванній є зручна лавочка, і нарешті, в суперечці про поручні коло туалету Малкольм переміг. Він із сумом зараз чудувався, що ось іще одна людина в його житті — після Енді, Вілема й Ричарда — передбачає, яке в нього неминуче майбутнє.

Після візиту до кравця, де Малкольма зміряли, щоб пошити костюми: темно-синього й темно-сірого, кравець Франклін поцікавився, чому це його не було видно аж два роки, а Малкольм відповів: «Я вас запевняю, в цьому моя провина», вони йдуть на ланч. «Так добре іноді взяти собі вихідний у суботу», — так він думає собі в людному ізраїльському ресторані поблизу майстерні Франкліна, де попивають лимонад на трояндовій воді та споживають цвітну капусту, обсмажену в посипці із затару. Малкольм і він сам радіють з того, що вже почнуть перебудову квартири. Його друг усе повторює:

— Так чудово виходить із часом, у понеділок у мене у фірмі всі справи будуть затверджені, і ми вже закінчимо проект там, у Досі, то я відразу й почну, а ти, доки ми тут усе зробимо, можеш переїхати до Вілема. — Він щойно завершив ремонт у Вілема в квартирі й більше за господаря ним переймався, і під кінець уже навіть колір фарби сам підбирав. З тією роботою Малкольм, на його думку, гарно упорався, і сам не заперечував наступного року там пожити.

Вони попоїли, і оскільки було досить рано, то постояли ще на бруківці. Минулого тижня дощило, та сьогодні небо синє, а він почувається сильним, навіть невгомонним, і просить Малкольма трохи пройтися. А той сумнівається, крадькома окидає поглядом його тіло, оцінюючи його сили, а тоді усміхається й погоджується. Ідуть вони на захід, а тоді на північ, до Вілледжу. Минають будинок на вулиці Малберрі, де колись мешкав Джей-Бі — згодом переїхав на схід. Вони трохи помовчали, думаючи про товариша, й гадали, що ж він робить і чому не відповідає на дзвінки, СМС та електронні листи — їхні та Вілемові — вони і знали, і не знали. Троє друзів уже десятки разів радилися і між собою, і з Ричардом, і з Алі, і з Генрі Янґами про те, що ж робити, та щоразу, як того намагалися знайти, він їх уникав, чи відгороджувався, чи

ігнорував. Ричард нещодавно зазначив: «Дочекаємося, що невдовзі стане ще гірше». Він побоювався, що той мав рацію.

Іноді здається, що Джей-Бі уже не їхній, зараз нічого не вдієш, залишається чекати до того моменту, коли настане криза, з якої лише вони спроможні його виручити, і тоді вони нарешті зможуть втрутитися в його життя ще раз.

— Так, Малкольме, я маю тебе запитати. — Вони зараз простують уздовж вулиці Хадсон. А тут і дерев немає, і у вихідні пустка, людей майже не видно. — То ти збираєшся одружитися з Софі, чи ні? Нам усім цікаво знати.

— Боже, Джуде, я не знаю, — почав Малкольм, і в голосі звучить полегшення, наче давно вже чекав цього запитання.

Так і є. Він береться перераховувати негативні сторони шлюбу (це ж така умовність, це ж назавжди, та взагалі його не цікавить саме весілля, а от Софі — так, і батьки вже теж намагаються втрутитися, а от його вганяє в депресію думка про те, щоб провести решту життя ще з одним архітектором; нони обоє входять до складу засновників фірми — а якщо раптом розлучаться, то що ж буде з «Беллкастом»?). Серед позитиву, який звучить також якось негативно, він згадує: якщо він не запропонує руку й серце, то Софі точно його покине; батьки його просто вже дістали, і він хоче вже, щоб заткнулися, він справді кохає Софі, і він упевнений, що кращої не знайде, та вже ж тридцять вісім на носі, час і визначитися і *хоч щось* робити. А він усе слухає друга й намагається не усміхатися: так йому подобалося оце в Малкольмові! — на папері, в роботі той завжди був рішучим, а решта в житті його дрожем проймала, він був таким невпевненим і ділився своїми страхами. Малкольм ніколи не прикидався, ніби був крутішим, чи впевненішим, чи м'якшим, ніж насправді, ось вони подорослішали, а він усе більше тішиться його милою безпорадністю і повною вірою у друзів та їхню думку.

— Як ти гадаєш, Джуде? — нарешті він запитав. — От я саме збирався з тобою про це поговорити. Давай, може, десь посидимо, ти маєш час? Я знаю, що Вілем уже повертається.

А він думає, що і йому варто ось таким бути, просити у друзів допомоги, поруч з ними можна бути безпорадним. Раніше він і

робив це, щоправда лише тоді, коли іншого вибору не мав. Друзі завжди до нього такі добрі, ніколи з ними він не почувався незручно — чому це його нічому не навчило? Можна ж попросити Вілема, щоб допомагав йому натирати спину, якщо тому буде гидко від її вигляду, то він нічого й не скаже. Енді мав рацію — самому важко це робити, і він вже й припинив спроби, щоправда, мазі не викидав.

Зараз він намагається вигадати, як йому почати з Вілемом таку розмову, та ось далі першого слова — «Вілеме!» — уява не рухається, навіть подумки. І тоді він розуміє, що ніколи друга не проситиме, він каже зараз Вілемові, хоч цієї розмови ніколи й не буде: *не тому, що я тобі не довіряю,* а тому, що я не *винесу, що ти зможеш мене бачити таким, який я насправді.* А тепер уявляє себе на Грін, самотнім стареньким, а Вілем десь там в Андірондаку чи в Беркширі — щасливий у хатинці, оточеній зеленими деревами, навколо нього люблячі люди, і кілька разів на рік він приїжджає до нього в гості, і вони хоч половину дня проводять удвох. У цих фантазіях він сидить, навіть не має впевненості, чи тоді ходитиме, чи ні, але знає, що Вілема він завжди радий бачити, а н кінці візиту він у змозі запевнити свого друга, що здатен про себе подбати, що не варто турбуватися, він його запевняє, наче благословляє і задоволений через те, що має досить сил не псувати своїми проблемами, бажаннями, самотністю і потребами ідилію Вілема.

Але то буде в майбутньому, через багато років, нагадує він собі. А зараз із ним Малкольм, його сповнене надії та стурбоване обличчя. Він чекає на відповідь.

— До вечора він не приїде ще, — пояснює Джуд. — У нас цілий день, Меле, я маю досить часу — скільки тобі треба.

3

Останнього разу спробував покинути наркотики — справді спробував — у вихідні 4 липня. У місті тоді його друзів не було. Малкольм із Софі поїхали до Гамбурга до її батьків, Джуд із Гарольдом і Джулією подалися до Копенгагена, Ві- пем — на

зйомки в Каппадокію, Ричард був у Вайомінгу в колонії художників, а Генрі Янґ (азіат) — у Рейк'явіку.

Лишився він один, і якби так себе не налаштував, то й сам десь подався би. Можна було поїхати до Бікона, там Ричард мав будинок, або в Квогу, там будинок Езри, чи у Вудсток — ні Алі, чи ще кудись. Ну, не так уже й багато тепер лишилося іюдей, які запросили б його в дім, та й узагалі, він з ними не

I в і: і мовляв, а то вони тільки нерви йому псували. Але літо в Нью-Йорку він ненавидів. Усі розповнілі люди ненавиділи іГп> в Нью-Йорку — усе до всього прилипало, тіло до тіла,

II по до тканини, і ніколи повністю не обсихаєш. Ну ось він і тут, відмикає двері своєї студії на третьому поверсі білої цегляної будівлі на Кенсингтон, перш ніж зайшов до себе, МИМОВОЛІ глянув уздовж по коридору, де була студія Джек-

II)IШ.

Джей-Бі не був наркоманом, хоча і споживав наркоту, і багато. Ні, він не наркоман. А от Джексон і багато інших — наркомани. І Зейн, і Гера, і Массімо, і Тоуфер. Часом здавалося, що він тут — єдиний, хто не скотився в ту прірву.

Він знав, що багато хто думає, що він став одним із них, а тому він і досі в місті, а не десь на селі — чотири дні без наркоти, лише робота — і ніхто більше такого про нього не скаже.

Сьогодні п'ятниця, день перший. У студії зламався кондиціонер, тож перше, що він зробив, — це відчинив усі вікна, тоді, попередньо постукавши тихенько до дверей сусіда — того не було — тож він розчахнув і двері. Зазвичай він дверей не відчиняв і через Джексона, і через шум. Тут, на третьому поверсі п'ятиповерхівки, було чотирнадцять кімнат, передбачалося, що їх мали використовувати як студії, та, як він здогадувався, тут багато хто просто нелегально мешкав — відсотків зо двадцять. Він рідко коли сюди навідувався до десятої ранку, а коли вже бував тут, то в коридорі сновигали люди в самих трусах, а коли прямував у кінець коридору до туалету, то хто-небудь часом обмивався просто в умивальнику, чи голився, чи чистив зуби — підводив до нього голову: «Шонада?» і кивав у відповідь на його вітальний кивок. На жаль, виявилося, що на дружній гуртожиток усе це було мало

схоже, швидше, на громадський заклад, і це навіювало на Джей-Бі депресію. Він міг собі будь-де знайти студію і кращу, приватнішу, проте він обрав саме цей будинок, бо навіть незручно таке визнавати, він нагадував йому гуртожиток, і він сподівався себе тут відчувати, наче він у коледжі знову. На жаль, не вийшло.

Цей будинок ще мав бути з «низьким порогом шуму», що б там це не означало, та от, крім художників, у ньому займалися якісь псевдомузики — треш-бенди, фольк-бенди, акустик-бенди, а це означало, що коридори завжди наповнював шум, і всі інструменти в купі зливалися в один довгий стогнучий відзвук, як від удару по струнах гітари. Музичних гуртів тут узагалі не мало бути, і коли раз на кілька місяців із несподіваною перевіркою до них заявлявся власник будинку, пан Чен, і можна було почути, як від коридору до коридору й по поверхах, навіть за зачиненими дверима, з відлунням неслося: «Чен! Чен! Чен!» — і коли він доходив до центрального входу, опускалася тиша, така неприродна, що можна було почути, як за сусідніми дверима по штукатурці працює різець чи як інший сусіда на полотні водить спірографом. А тоді пан Чен забирався в своє авто й від'їжджав, а відлуння приносить новину — «Відбій! Відбій! Відбій!» — і цвіркуня- чим концертом повертається какофонія знову.

Коли Джей-Бі впевнився, що він один на поверсі — Господи, та де ж це всі? Чи він єдина жива істота на всій землі? — він зняв сорочку, потім, повагавшись, і штани, і взявся наводити лад — не робив цього вже місяцями. Знову і знову він ішов до сміттєпроводу біля ліфта, вкидаючи туди коробки з-під піци й банки з-під пива, якісь зашмаркані папірці, немиті пензлі, на яких щетинки стали схожі на солому, палітри від акварелі, на яких фарба присохла й нагадувала клей, бо він не додав води.

Прибирання таке нудне, а особливо ще на тверезу голову... і він почав згадувати, що коли вживав метадон, то не відчував нічого такого гарного, як мав би відчувати, не було кайфу, про який казали. Він знав, що хтось від нього втрачав вагу, хтось постійно й нерозбірливо злягався, хтось напивався і брався за прибирання чи перебудову студії, й це тривало годинами. А от він залишався гладким, і сексуальний запал уже зник, і в студії, і в квартирі —

безлад. Щоправда, він здатен особливо довго працювати — періоди могли тягтися по дванадцять і по чотирнадцять годин поспіль, але в цьому він не завдячував наркотикам: він завжди був працьовитим. Коли справа доходила до рисунка й живопису, то він ні на що не відволікався.

Година в прибиранні минула, а студія лишалася такою само захаращеною, як і дотепер. Зараз так хотілося закурити, а цигарок не було, чи чогось випити — теж не було, і не треба, бо ще ж тільки дванадцята. Тут згадав, що десь у кишені була гумка — він порився і знайшов її, від спеки аж м'яку, поклав до рота й розлігся навзнак, жуючи, на цементній долівці, спиною і задом відчуваючи її прохолоду, і вдав, що він зараз деінде, аж ніяк не в Брукліні, коли надворі тридцятидвохгра- дусна липнева спека.

«І як я почуваюся?» — сам себе запитав.

«Та добре», — сам собі відповів.

Той психотерапевт, до якого він почав ходити, порадив ставити собі такі запитання:

— Це ніби ти перевіряєш звук. Ти запитуєш свій організм як я почуваюся? Чи я хочу вколотися? Це — спосіб того, щоб спілкуватися з собою, з власними імпульсами замість того, щоб їм піддаватися.

А він і тоді, і зараз думав: от телепень, та як часто з ним бувало, не міг оті нісенітниці викинути з голови. І тому в ІІГ ріоди, коли почувався непевно, незатишно, він почав себе запитувати про те, як почувався. Часом випливала відповіді. «Так, ніби мені потрібен наркотик», і він його вживав, наче для того, щоб довести лікареві все глупство його методу «Бачте? — говорив він до Джилеса в своїй голові, який навіть не був доктором наук, медиком, а лише магістром із соціалі. них наук. — Ну що, досить вам доказів проти вашої теорії самокопання? І що далі, Джилесе, що ж наступне?»

Візити до Джилеса — це не його, Джей-Бі, ідея. У січні шість місяців тому, на нього напосілися мати й тітки. Мати почала з того, яким вона його пам'ятає геніальним, та як він рано почав розвиватися, а тепер погляньте на нього! Ті 11> і увійшла в свою роль поліціянтки і просто гарикала до ньоїо за те, як він змарнував усі гарні можливості, які мав ужині завдяки мамі, і тепер перетворився на величезну проблему

А тітка Сильвін, серед них найлагідніша, нагадувала йому, яким же він був обдарованим, вони так хочуть, щоб він став таким, як колись, і чи не почати йому лікування? Та Джей- Бі не був налаштований, щоб вони оце втручалися в його життя, навіть ось

так обережно і тихо (мама навіть приготувала для нього улюблений чізкейк. Тоді й обговорювали за столом всі хиби), адже, крім усього іншого, він на них досі був сердитим. Коли місяць тому померла його бабуся, мати заявила, що цілісінький день намагалася до нього додзвонитися — каже, що не могла його знайти, і він не відповідав на дзвінки. А Джей-Бі добре знав, що того дня він не був під кайфом, телефон працював, і не зрозуміло, чому ж мати говорила неправду.

— Джей-Бі, якби бабуся дізналася, яким ти став, то її серце розірвалося б, — казала йому мати.

— Господи, мамо, відчепися, — втомлено відповів він, уже ситий цими скаргами і скигленнями.

Зараз же підхопилася з місця Кристина і дала йому ляпаса.

Ось він і погодився на візит до Джилеса, знайомого лікаря, друга Сильвії — ніби на знак вибачення перед Кристи- иою і, звісно ж, перед мамою. На жаль, Джилес і справді був гупаком. Під час прийому, за які платила, звісно, мама, не збирався ж він свої гроші витрачати на якусь терапію, та ще и погану, Джей-Бі мав відповідати на невигадливі запитання іікаря: *що, на вашу думку, вас так приваблює в наркотиках?* і*Як ви відчуваєте, що вони вам дають? Чому, на вашу думку, ви* ш *останні декілька років почали вживати їх частіше? Як ви ,‘вдаєте, чому ви мало спілкуєтеся з Малкольмом, і з Джудом, І* і *Вілемом?* Ну то він і відповідав — так, щоб сподобалося Цжилесу. Почав згадувати померлого батька, про почуття порожнечі і втрати, яке спричинила така втрата, про незначущії ть світу митців, про страх не виконати даних обіцянок — я сам спостерігав, як лікарева ручка збуджено стрибає по Мокнотові й дивився на того дурня з презирством і відчував

зневагу до власної незрілості. Пошити в дурні власного лікаря, навіть якщо той дурень і на це заслуговує, — таке годилося для дев'ятнадцятилітнього, але аж ніяк не чоловікові, якому тридцять дев'ять років.

Яким би той не був дурнем, та Джей-Бі і справді почав шукати відповіді на ті запитання, адже і в самого вони виникали. Той ставив кожне запитання як окрему проблему, та Джей-Бі розумів, що кожне з них було невіддільним від останнього, і якби можна було і лінгвістично, і граматично правильно їх об'єднати в одному великому запитанні, отоді й насправді знайшлася б відповідь і пояснення, що ж з ним таке.

Спершу він пояснив би Джилесу, що не так вона йому вже й подобається, та наркота, може це звучатиме якось очевидно, навіть по-дурному, та насправді Джей-Бі знав дуже багатьох — загалом заможних, переважно білих, здебільшого знуджених, загалом таких, кого не любили батьки, — хто почав вживати наркоту лише з тим, щоб вона їм допомогла здаватися цікавішими, чи злішими, чи тими, хто притягуватиме увагу, чи просто задля того, щоб швидше провести час. Одним з таких був, приміром, його товариш Джексон. Але це не стосувалося Джей-Бі. Звісно ж, він уживав наркотики, як і всі, але у свої двадцять у коледжі він до них ставився як до десерту — він їх любив, бо в дитинстві вони були під забороною, а тепер уже вільно: хочеш — бери. Так він насолоджувався привілеєм дорослого життя: по обіді готував собі мюслі, та такі солодкі, що горло щипало, а рештки молока в мисочці смакували як сік цукрової тростини; так і з травичкою. Запитання номер два і три: коли й чому наркота стали для нього необхідністю? І ці відповіді відомі. У тридцять ДВІІ **відкрилася перша виставка. І тоді відбулися водночас дві події: він одразу ж став справжньою зіркою, про нього давали статті в мистецькій пресі й писали в журналах, які читають загалом люди, для яких усе одно, хто там той Сью Вільямс, чи Сью Коу. А друга подія — кінець його дружби з Джудом і Вілемом.**

Ну, може, «кінець» це вже занадто, та їхні стосунки змінилися. Він учинив негарно — потрібно це визнати, а Вілем став на бік Джуда. Цьому не варто було дивуватися, адже коли він пригадував

їхню дружбу, то бачив, що раз у раз, раз у раз Вілем опиняється на боці Джуда. Хоч тоді вони й сказали, що пробачили йому, та щось в їхній дружбі змінилося. Ті обидва — Джуд і Вілем — наче утворили власну спілку, вони ж об'єдналися проти всіх, проти нього, чому ж це він раніше такого не помічав? Ось так у них було: нас *двоє* — *нас більшість.* А він же чомусь думав раніше, що його з Вілемом щось більше об'єднувало.

Ну, гаразд, не об'єднувало їх нічого, але з ким же він лишився? Та ж не з Малкольмом, бо той, зрештою, почав зустрічатися з Софі, і в них утворилася власна спілка. А хто ж тоді буде з ним, з ким йому створити свою спілку? Здавалося, що ні з ким. Вони його покинули.

А тоді вони його покидали щороку далі. Він знав завжди, що першим з них досягне успіху — ні, це не пиха, він це добре знав. І працював завзятіше від Малкольма, і мав більше амбіцій, ніж Вілем (тут не треба було враховувати Джуда, бо його професія крутилася зовсім в інших вимірах, для нього нони багато не значили). Джей-Бі був готовий до того, що і тане багатим, знаменитим і шанованим, але водночас знав, мріючи про багатство, славу й шану, що вони з ними залишаться друзями, усі, він їх ніколи ні на кого не поміняє, бо він їх любив, бо вони були його.

Але от на те, що вони його покинуть, він не розраховував, що через власні здобутки вони його випередять. У Малколь- м.і власний бізнес. Джуд у своїй сфері теж досяг поважних успіхів, минулої весни він представляв сторону Джей-Бі м дурній тяганині з приводу позову до колекціонера, який минись придбав його ранню картину за умови, що Джей-Бі зможе її викупити назад, а потім відмовився. Коли він пообіцяв адвокатові колекціонера повідомити про все власного адвоката, Джуда Сент-Френсіса, той здивовано витріщився: «Сент-Френсіса? А ви як *його* знаєте?». Коли він розповів про те Генрі Янґу (чорному), так той навіть не здивувався, а сказав: «Аякже, Джуд відомий як холоднокровний і жорсткий. Не хвилюйся, Джей-Бі, він усе зробить». Це його вразило: як, його Джуд, той, який і в очі йому не міг поглянути до другого курсу, це він жорсткий?! Цього він уже не міг уявити. Коли

виплескав свою недовіру товаришеві, Генрі Янґ пояснив: «Я розумію, та на роботі він стає іншою людиною. Ти знаєш, якось я в суді бачив його виступ, то він був аж страшним, просто безжальним. Якби я його доти не знав, то подумав би про нього, що він — просто покидьок». І той справді мав рацію — він свою картину отримав, та ще й листа з вибаченнями колекціонер написав.

І ще, звісно, Вілем. Якась жахлива і дріб'язкова часточка в нього всередині ніколи не могла змиритися з тим, що TOII **досягне такого успіху, не сказав би, що він йому цього не ба жав, а просто такого не чекав. Вілем, якому бракувало духу змагання, з його обережністю, Вілем, який у коледжі якої і. відмовився від ролі в виставі «Поглянь назад у гніві», щоб по їхати й сидіти коло хворого брата. З одного боку, він усе ро зумів, з другого — той брат не був уже так фатально хворииі. тоді ще не був, навіть їхня мати казала йому, щоб не їхав, ти він не послухав. Колись він був своїм друзям потрібним, длм енергії, для яскравості, а тепер уже ні. Не вірилося Джей Ід. що сам хоче, щоб друзі були неуспішними, ні, а просто щип він їх у всьому випереджав, та мабуть, так воно й було.**

І ще щодо успіху, він не знав, що успіх робить людей нудними: невдачі теж — та то зовсім інше: невдахи завжди прагнуть одного: успіху: ті, кому пощастило, прагнуть тоні самого — щоб бути й далі успішними. Ось у цьому полини і різниця між бігом і бігом на місці: хоч бігати нудно, та тоді ти хоч кудись рухаєшся, повз різноманітні пейзажі й різні можливості. І тут Джудові й Вілемові вдалося щось, на відміну від нього, — вони захистили себе від монотонності успіху й від участі прокидатися щоранку з думкою про те, що ти успішний і маєш і далі займатися тим, що тобі той успіх принесло, а інакше, як спинишся, успіху не стане, і тоді почнуться невдачі. Часом він думав, що Джуда з Вілемом відрізняє від них з Малкольмом не раса й не багатство, а безмежне вміння дивуватися. їхнє дитинство у порівнянні з ними було таким жалюгідним, сірим, що вже дорослими вони постійно чимось захоплюються. Після закінчення університету батьки Малкольма вручили їм усім квитки до Парижа, виявилося, що там у них є житло, «невеличка квартирка», вибачливо пояснив Малкольм, у

сьомому окрузі. Сам він уже в старших класах їздив до Парижа з матір'ю, і після другого курсу коледжу, а от тільки після того, як спостеріг вираз на обличчях Вілема і Джуда, він по-справжньому спромігся так жваво зрозуміти красу міста й усі його обіцяні чари. Цій здатності мін навіть заздрив (хоча у випадку Джуда це була хоч якась минагорода за кошмарне й довге дитинство) — здатності бути враженим, їхній вірі у те, що життя, доросле життя, презентуватиме їм чудовий досвід, у те, що найчудесніші роки не іалишилися позаду. Згадав ось, як він дивився, а вони вперше брали в руки морського їжака, яка була їхня реакція, неначе вони перетворилися на Гелену Келлер і ніби розуміли, що ті бризки на руках мають свою назву, й вони навіть її зна- ії гі'ь, він тоді вже й терпіти не міг, і відчував велику заздрість. Як же воно насправді: бути дорослим і відчувати всі радощі дорослого життя?

Часом він думав — так ось чому йому хотілося кайфу, не 11 **іму, що він шукав уникнення від щоденного життя, від буд- нін, а тому, що щоденне тоді здавалося менш буденним. Тоді на недовгий час — з кожним тижнем усе коротший, — світ** 11 **а мав для нього чудовим і незнаним.**

А іншим разом Джей-Бі гадав: чи то світ утратив свої кольори, чи лише його друзі? Коли це всі стали такими подібними? Здається, що востаннє вони були цікавими ще в коледжі, а то й у школі. А тоді повільно, невпинно перетворювалися на таких, як усі. Взяти, приміром, учасниць гурту «Жирок». У коледжі вони, бувало, й топлес з'являлися, така от трійця соковитих, гладких тіл, і всю дорогу по вулиці Чарльз вони вигойдувалися, протестуючи проти урізання фондів «Запланованого батьківства» (і до чого тут було оголення привселюдне — ніхто не розумів, та все ж), грали дивовижні сценки в підвальчику Гуд-Холу, на подвір'ї гуртожитку спалили портрет сенатора від штату — антифемініста. Та останнім часом Марта з Франческою вже ведуть розмови про те, щоб завести дітей, переїжджають із того лофту в Бушвіку до пристойного дому в Борум-Гіллі, а Еді вже дійсно започатковує власну справу; от торік він висунув пропозицію про те, щоб гурт «Жирок» возз'єднався, а вони у відповідь просто засміялися, а він же не жартував! Ця постійна ностальгія

наводила вже на нього депресію і виснажувала, та він усе одно не міг позбутися того відчуття, що найкращі роки, роки, коли здавалося, що все вимальоване яскравими флуоресцентними фарбами, вже позаду. Тоді колись усі так розважалися! А що ж сталося тепер?

Він здогадувався — це вік. І поряд з ним: робота, гроші, діти. Усе те, що випередить смерть, що принесе комфорт, що привнесе зміст і сенс. Цей біг уперед, який тобі диктує біологія і звичай, таке, чому й найбільш непоштивий розум не зможе протистояти.

Та вони ж його однолітки. Він насправді дуже хотів знати, коли ж ті друзі піддалися умовностям і чому він того не помі чав раніше. Ну, Малкольм, той завжди був традиційним, а < п від Вілема, від Джуда він очікував більшого. Знаючи, як ці' погано звучатиме (тому нікому такого не говорив), та інко ли він думав, що щасливе дитинство стало його прокляттям,

А якби з ним відбувалося щось справді цікаве? А єдине цікаве в дитинстві було те, що він відвідував дитсадок, де здебільшого навчалися білі, і це цікавим не було. Дякувати Богу, він не письменник, а то й писати не було би про що. А от десь жив такий собі Джуд, який і виріс не таким, як усі, і вигляд мав не такий, як усі, і водночас він знав, що той робить усе, щоб стати таким, як усі. Як же йому хотілося мати зовнішність Вілема, а за вигляд Джуда він готовий був убити щось маленьке й миле, щоб мати таку ходу - таємниче шкандибання, майже плин, мати таке тіло й обличчя. Та Джуд постійно тільки завмирав і дивився донизу, наче так ніхто не помітить, що він є. Звісно, це було сумно бачити, в коледжі це було водночас зрозуміло, Джуд тоді був як дитина і був таким кістлявим, що йому було боляче на нього дивитися, але зараз ось він став яким, і його просто бісила та ж сама сором'язливість, заважала навіть його планам.

— Ти що, так і хочеш усе життя провести таким собі посереднім, нудним і типовим? — запитав він якось у Джуда (це було під час їхньої другої грандіозної сварки, коли він намагався вмовити того позувати йому оголеним, хоч він наперед шав відповідь, можна було й не сперечатися).

- Так, Джей-Бі, — відповів тоді йому друг і так на нього глянув, аж

лячно стало, такий погляд був той порожній, невиразний. — Фактично саме цього я і хочу.

Часом у нього виникала підозра про те, що все, чого хотів Джуд, було просто сидіти в Кембриджі в Гарольда й Джулії і гратися в «доми». Ось торік один із дуже заможних колекціонерів запросив Джей-Бі в круїз. Він був великим цабе, на пиленій яхті ходив аж до островів Греції, а вона була обвішана вся такими шедеврами, що будь-який музей на них накине оком, а вони прикрашають ванну кімнату на яхті.

У той час Малкольм був зайнятий своїм проектом у Досі, щі ще десь там, а от Джуд з Вілемом були саме в місті. Він Джудові зателефонував тоді й запитав, чи не хоче той з ними — а вся дорога буде за рахунок колекціонера. Він пришле по них літак, і вони п'ять днів проведуть на яхті. Навіщо була та розмова? — він і не знав. Треба було просто їм написати СМС «Зустрічайте мене в Тетерборо. Привезіть сонцезахисний крем».

Але ні. Він запитав, а Джуд подякував і сказав:

— Але це ж на День подяки.

— То й що?

— Джей-Бі, я дуже тобі вдячний за запрошення. Звучить неймовірно. Але я маю поїхати до Гарольда й Джулії.

А він не йняв віри власним вухам. Це його просто ошелешило.

Ну, зрозуміло, йому вони теж подобаються, як і інші, він помічав, як добре вони ставилися до Джуда, і з їхньою дружбою той став менш відлюдькуватим, але ж досить вже! Це ж просто Бостон! Він завжди може з ними побачитися. Та Джуд відмовився, от і все. А тоді відмовився й Вілем — через Джуда. Зрештою, він сам і Малкольм теж опинилися в Бостоні, його захопила сцена за столом — названі батьки, друзі на:і ваних батьків, багато посередньої їжі, ліберали один з одним сперечаються про політику демократів, лунають викрики про всі ті питання, з якими завжди погоджувалися, усе були таким банальним, таким типовим, що йому хотілося завити, і однак він сидів і чудувався, як раділи з того Вілем і Джуд.

Отже, що ж було першим: зближення з Джексоном чи ро зуміння того, якими нудними були його друзі? Вони ПОЗИіІ йомилися

невдовзі після другої виставки робіт, що відбулася через п’ять років після першої. А виставка мала назву «Усі, кого я колись знав. Усі, кого я колись любив. Усі, кого я к<> лись ненавидів. Усі, з ким я колись спав». І справді, тут були вони всі — сто п’ятдесят портретів, облич, написаних на тон кому картоні п’ятнадцять на двадцять два дюйми.

На створення цієї серії його надихнула картина, яку пін написав з Джуда і яку подарував Гарольдові й Джулії у день всиновлення Джуда (Господи, вона ж йому так подобалася! Треба було залишити її собі. А може, він її обміняє? Вони будуть щасливі мати й менш суперовий портрет. А останнього разу в Кембриджі він мав серйозний намір її викрасти: просто зняти з цвяха в коридорі й запхати в свою пухку сумку). Виставка «Усі, кого я колись знав...» знову мала успіх, хоч він мав намір створити не таку серію — над тією, про яку мріяв, працював тепер.

Джексон був ще одним художником, який виставлявся в галереї, він про нього чув ще раніше, та доти якось ніколи не зустрічалися, і от коли їх познайомили на прийомі на честь відкриття виставки, він був здивований тим, що той так йому сподобався, яким він міг бути несподівано веселим, а ще Джексон був такою людиною, до якої Джей-Бі неодмінно притягувався б. Та от біда — йому не подобалися, він просто ненавидів Джексонові витвори. Той виготовляв композиції з готових об’єктів, але якогось такого дитинного і простісінького вигляду, як наприклад, до консервної бляшанки причеплені ніжки Барбі. Коли він отаке вперше побачив на сайті галереї, то подумав було: «О Господи, він що, виставляється у тій самій галереї, що і я?» Та й мистецтвом таке він не вважав. Він назвав би це провокаціями, іа і будь-який старшокласник, учень школи таке хіба що вподобає; а от Джексон вважав: його роботи в стилі Кін- хольца', то Джей-Бі аж образився, хоч і Кінхольца сам не Любив.

А ще Джексон був багатим, таким багатим, що й дня в своєму житті ще не працював. Багатим настільки, що га- асрист погодився виставляти в себе його роботи як послугу його батькові — так казали всі підряд, і Джей-Бі сподівав- і в. що то було

правдою. Таким був багатим, що на виставках його роботи всі розпродували — ширилися плітки, що його

Едвард Кінхольц (1927-1994 рр.) — американський художник, «ий працював у жанрі інсталяції.

мати, розлучившись із якимось чоловіком, винахідником якихось важливих прибамбасів до літаків, коли Джексон був ще малим, вийшла заміж за винахідника якихось прибамбасів, необхідних під час трансплантації серця — так от, вона, мовляв, скуповувала його витвори на виставках, а тоді виставляла їх на аукціонах, сама ж підвищувала ціни, і знову їх викупала, а рейтинг продажів сина від цього зростав. На відміну від інших знайомих Джей-Бі багатіїв — враховуючи Малкольма, Ричарда, Езру, — цей майже ніколи не приховував, що він багатий. Його дратувала та показна економність його знайомих, аж ось якось тинялися вони серед ночі, десь о третій ранку, напідпитку, обкурені й голодні, а тоді за дві шоколадки Джексон виклав продавчині папірець у сто доларів і сказав, що решти не потрібно. Це отверезило Джей-Бі. Так уже недбало ставитися до грошей — у цьому була якась непристойність, а це йому ще й нагадало, що той сам теж був нудним, звичайним, матусиним синочком.

По-третє, Джексон навіть не був привабливим. Хоча, вар то визнати, він стрункий, і навколо постійно крутяться дівки, до яких той зневажливо ставився і які зі спокійним і порож нім виразом на обличчях усе одно за ним тяглися, мов нитка за голкою. А от щоб назвати когось сексуальним, то Джек сон буде останнім на черзі. В того було таке світле волоссв майже біле, шкіра на обличчі якась вугриста, зуби, певно, колись мали дорогий вигляд, а тепер ніби вкрилися пилом, а у проміжках застрягали рештки жовтуватого нальоту і, по мічаючи їх, Джей-Бі аж гидував.

А друзі ненавиділи Джексона, ще й було зрозуміло, що в того було власне коло друзяк — самотні багатійки, як те Гера, і якісь там художники на кшталт Массімо, якісь сум нівні критики на мистецьку тематику, типу Зейна, багато хю з них були однокласниками Джексона — він закінчив пар шиву заочну школу

після того, як його повиганяли з іншій приватних шкіл Нью-Йорка, включно з тією, яку закінчим
Джей-Бі. Так от, коли б він не стрічався зі своїми, вони все заводили мову про Джексона.

Білем йому говорив:

— Ти завжди скаржився, яким нікчемою був Езра, а чим же за нього кращий Джексон, він же ще більший паскуда, ніж той?

Так, Джексон був паскудою, а з ним і він таким ставав. Кілька місяців тому Джей-Бі уже вчетверте чи вп'яте спробував припинити вживати наркоту й зателефонував Джудові. Він прокинувся тоді о п'ятій по обіді й так по-свинськи почувався — прямо-таки старим, виснаженим, випотрошеним — шкіра аж липка, на зубах наліт, очі сухі, наче від запалення, і йому вперше захотілося померти, припинити прокидатися взагалі. Він сказав собі: *«Треба щось мінят. Треба покласти край походенькам з тим Джексоном. Я маю спинитися. Це все треба припинити»*. Як він сумував за друзями, за тим, якими вони були невинними, чистими; йому так не вистачало першості в їхньому колі, бракувало того, що при них не доводилося з себе когось корчити.

І він зателефонував Джудові (ну звісно, того чортяки Ві- лема не було в місті, а Малкольмові нічого довіряти — так уже переживатиме) і попросив, просто благав того приїхати після роботи до нього додому. Він пояснив, де саме там захований порошок — у підлозі праворуч від ліжка є відламана дощечка, і де лежить трубка, попросив спустити все в унітаз, усе викинути геть. А Джуд відповів йому:

— Послухай мене уважно, Джей-Бі. Підеш до кав'ярні на мулиці Клінтона, візьмеш із собою альбом. Замов щось поїсти. А я приїду до тебе, щойно зможу, коли закінчиться за- і ідання, гаразд? Коли все зроблю, то надішлю повідомлення І ти поїдеш додому, домовилися?

— О'кей, — відповів він.

Він підвівся, довго мився у душі — майже не тер себе, .і просто стояв під потоком води, а тоді зробив саме так, як запропонував Джуд: узяв альбом і олівці та подався до кав'ярні. Там він з'їв «клубний» сандвіч з куркою, випив кави, а тоді чекав.

Чекаючи, поглянув у вікно - вулицею, неначе двоногий мангуст, плуганив Джексон — він упізнав його немиту шевелюру та гостре підборіддя. Спостерігав за його самов- певненою ходою багатія, а за ту самовдоволену посмішку захотілося вдарити — він його сприймав відсторонено, як випадкового гидкого перехожого, а не бридкого знайомця, якого бачиш щодня. І тут, перш ніж уже повернути за ріг, той обернувся, зазирнув у вікно, прямо на нього, з явилася гидотна посмішка і він попрямував до нього. Він наче вже знав: Джей-Бі тут, і він просто матеріалізувався для того, щоб нагадати, що Джей-Бі належить йому, тепер від нього не втечеш, і робитиме той усе, що він йому загадає, що його власне життя йому вже не належатиме. Вперше він по-справжньому злякався його й запанікував: та що ж це робиться? Він, Жан-Батист Маріон, він будує плани, люди на нього рівняються, а не навпаки. Він зрозумів, що Джексон ніколи його не відпустить — і те його налякало. А тепер він вже чийсь, він належить іншому. Як же тепер стати неналежним нікому? Як же тепер повернутися і стати собою?

— Як сам? — Джексон, здавалося, не був здивований, що побачив його тут — наче він сам цього побажав. Що тут поробиш? Він відповів:

— Як сам.

Задзеленчав телефон: Джуд повідомив, що все зробив, і що він може вже повертатися додому: там безпечно. Він підвівся:

— Я маю йти.

А Джексон пішов слідом.

На вираз обличчя Джуда, як той побачив Джексона, вари» було поглянути. Він спокійно сказав:

— Джей-Бі, радий тебе бачити. То ти готовий вже йти?

— Куди йти? — тупо запитав.

— Та ж до мене на квартиру. Ти казав, що допоможеш витягти коробку, бо я не дістану.

А він, мов загальмований, стояв і не міг дібрати, що до чого:

— Яку коробку?

— Коробку на антресолях, я не можу ніяк дістати. Треба щоб ти допоміг, мені важко по драбинці лізти, — Джуд усе ще ігнорував

присутність Джексона.

Треба ж було здогадатися! — Джуд ніколи просто так не скаржився, що потребує допомоги. А от Джексон вже здогадався. Гмикнувши, він пояснив:

— Я гадаю, що твій дружбан хоче тебе забрати від мене подалі.

Ось так він завжди називав його друзів, навіть коли вже й раніше їх зустрічав: його дружбани, дружбани Джей-Бі. А Джуд на нього подивився і спокійним поміркованим голосом мовив:

— Правильно, хочу, — а тоді повернувся до нього. — Джей-Бі, ходімо зі мною.

Ох, як же він хотів піти! Але цієї миті він просто не міг.

І не знав чому, він ніколи не дізнається, не міг, і край. Просто не було сил, не мав волі, і навіть не було сили прикидатися іншим. Він прошепотів:

— Я не можу.

— Джей-Бі, — Джуд узяв його за руку, попрямував до узбіччя, а Джексон і далі дибився, насміхався над ним.

А він розплакався. Не голосно, не ридма, та він справді заплакав.

— Джей-Бі, — вів далі Джуд тихенько. - Ходімо зі мною.

І Іе варто тобі повертатися.

— Я не можу. Не можу. Я хочу піти до себе, я хочу додому. — ніби здаля він чув власний голос.

— Тоді і я з тобою піду.

— Ні, Джуде, ні, я хочу залишитися на самоті. Дякую, іди додому.

Джуд почав було: «Джей-Бі», та він розвернувся й кинувся від нього, встромив ключа у вхідні двері, а тоді побіг нагору сходами, він розумів, що Джуд за ним не зможе бігти, а ось Джексон — вже тут, позаду, сміється своїм гидким сміхом, і тільки вслід їм лунає Джудовий поклик: «Джей-Бі, Джей- Бі!», аж доки він не опиняється вдома — тут уже його не чути. Джуд навів лад: раковина порожня, тарілки сохнуть на підставці. Він вимкнув телефон, бо Джуд почав дзвонити, заглушив звук домофону, а то друг дзвонив і дзвонив без кінця.

А тоді Джексон розподілив принесений кокаїн, і вони вже ним насолоджувалися, і ніч стала такою ж, як і тисячі інших ночей до

того, — той самий ритм, той самий відчай, те саме жахливе відчуття тривоги. У ту ніч якоїсь миті Джексон зауважив:

— А твій друг гарненький, але ось це — дуже страшно. — Він підвівся і взявся перекривляти Джудову ходу, занадто картинно і гротескно, так що навіть і не схоже, викривив рота, як якийсь кретин, руками водив перед собою. Хотів було протестувати, але під кайфом не хотілося нічого взагалі, і він просто лупав очима на Джексона, а той шкандибав кімнатою; він спробував щось говорити, захищати друга й очі наповнили сльози.

Наступного дня він прокинувся мордою в підлогу біля кухні. Було вже пізно. А він обійшов Джексона, що валявся там само, коло шафи, і подався до себе, а там ліжко, застелене Джудом, і знову чомусь навернулися сльози. Він підняв обережно вільну дощечку й помацав у сховку рукою. Там було порожньо. Тож він просто ліг на канапі поверх пухової ковдри, а другим кінцем замотався з головою, колись у дитинстві так робив.

Він намагався заснути і примушував себе обдумати питання: чому це він почав водитися з Джексоном? Не скажеш.

що не знав: просто соромно було зізнатися. Він завів з ним ту дружбу для того, щоб довести, що він не залежний від своїх друзів, що життя його не піймало в сильце, що він міг і зможе приймати власні рішення, хай навіть і неправильні. В такому віці ти напевне вже зустрівся зі всіма можливими друзями,

і знайомився з друзями друзів. А життя все меншає й меншає. Джексон дурний, жалюгідний і жорстокий, він не той, якого варто було би цінувати, на якого було варто витрачати свій власний час, і він це знав. А тому і тримався тієї дружби: просто, щоб позлити друзів, щоб довести їм, що їхні сподівання його ні до чого не зобов'язують. То було тупо, то все — від пихи. І він єдиний, хто від цього всього страждав. Вілем йому сказав було:

— Та ж насправді він тобі не може подобатися.

Він добре його зрозумів, та тоді прикинувся дурником:

- А чому це? Він же такий веселун! Він хоче діяти, та ще й він завжди поруч, коли мені потрібен, чого ж ні? Та?

І з наркотою — те ж саме. Вживати — не так вже й круто, і вона не робила його надзвичайним. Але він на це й не розраховував. У

наш час, коли ти серйозно займаєшся мистецтвом, то її не вживаєш. Сама ідея виправдання для наркоти зникла, як і пішли в небуття бітники, мистецтво експресіонізму, оп- і поп-арту. Тепер можна хіба що курнути травички. Коли-не-коли в іронічному настрої можна нюхнути крек. Та

ii не більше. Зараз у нього настала епоха дисципліни, відмови, а не натхнення, та однаково муза вже в жодному разі не йшла поруч з наркотиками і ті, кого він знав і кого пова- /мв — ні Ричард, ні Алі, ні Генрі Янґ (азіат), — не вживали всього цього: наркоти, цукру, кофеїну, солі, м'яса, глютену, нікотину. Це були просто митці-аскети. Коли бував у відчаї, шн вигадував собі, що наркота - тема така стара, що вже

ставала модною. Проте він знав, що це не так. Знав, що

З'[1]' ніяк не ловив кайфу на тих «секс-паті», які влаштовував ' <>'бе [в] апартаментах у Вільямсбурзі Джексон. Там мацали одне одного й змінювалися групки чахлих дурників, там уперше він надибав хлопчину, занадто худючого, білявого й безволосого, щоб сказати, що це — його типаж, і той поцікавився, чи він хоче поглянути, як він виссе кров з порізаної рани, а йому хотілося розреготатися, а натомість стояв і витріщався, як той різонув м'яз на плечі, зігнув шию, взявся вилизувати кров, мов кошеня свою лапку, Джей-Бі стало шкода його. Колишній партнер, теперішній дружок Тобі якось йому скаржився: «Ох, Джей-Бі, як я хочу гарного білого хлопця!» Пригадавши ці слова, він посміхнувся: йому теж часом хотілося гарного білошкірого пацана, аж ніяк не ось цю печальну, бліду, аж прозору, істоту, чимось схожу до саламандри, що лиже власну кров, і в цілому світі не було руху ще менш сексуального.

На всі запитання можна було знайти відповідь, окрім єдиного: як же йому з такого виборсатися? Як зупинитися? Він у цій студії просто як у пастці, принишкло підглядає в коридор, чи часом не йде Джексон. Як же втекти від Джексона, як налагодити власне життя?

Тоді, коли Джуд прибрав і викинув його запаси, він йому все ж зателефонував уночі. Джуд кликав до себе, він відмовлявся, тож той приїхав. Готував йому обід, ризото з креветками, а він просто глядів поверх голови друга, а тоді той подав йому миску й дивився, як Джей-Бі їв.

- **Можна ще? - коли впорався з однією порцією, він про сив добавки, а рука з ложкою аж тремтіла, він навіть не знав, що такий голодний. А ще згадав і недільні обіди в матері, він не бував на них, відколи померла бабуся.**

— Ти не збираєшся читати мені мораль?

Джуд заперечливо похитав головою.

Попоївши, він сидів перед телевізором, а звук вимкне ний — він нічого й не дивився, просто зміна картинок їм екрані, миготіння, приносили затишок. Джуд вимив посуд, а тоді сів поруч на канапі й почав працювати з паперами.

По телевізору показували фільм з Вілемом, той, де він грав афериста в невеличкому ірландському містечку, на його лівій щоці виднілися шрами. Джей-Бі далі не перемикав, просто дивився на Вілемове обличчя, губи безмовно ворушилися.

— Я сумую за Вілемом, — сказав і зразу ж зрозумів, що звучало таке якось невдячно.

Проте Джуд відклав ручку й поглянув на екран теж:

— Я теж за ним сумую.

Вони обидва дивилися на друга, той був так далеко.

Коли вже влягався спати, Джей-Бі попрохав:

— Не йди, не лишай мене.

— Я не піду, — він знав, що Джуд не залишить його.

Коли наступного ранку Джей-Бі прокинувся, то телевізор було вимкнуто, а він лежав на дивані, закутаний у пухову ковдру. Тут же, на другому кінці м'якого куточка, в подушках спав Джуд. Джей-Бі завжди ображався за те, що той не хотів з ними про себе розмовляти, за таке уникання і таємничість, а зараз він відчував просто вдячність і захоплення, сидів коло нього й оглядав обличчя, яке так любив зображати, його багатобарвну чуприну — щойно її бачив, то зразу пригадував, як йому довго доводилося підбирати й змішувати фарби, щоб точно його передати на полотні.

Він беззвучно говорив Джудові: «Я зможу це зробити. Зможу».

І ось маєш тобі — не зробив він нічого. Натомість лежав о першій пополудні у студії, хотів закурити так сильно, що и голові йому зараз марилася лише трубка, присипана залишками білого порошку — а ще ж тільки перший день його (проби облишити наркотики, і він уже починає з нього насміхатися — сам насміхається з себе. А навколо його оточувало • дине, що було дорогим — картини із нової серії «Секунди. Хвилини. Години. Дні». Щоб створити цю серію, він цілий день ходив за Малкольмом, Джудом та Вілемом і знімав усе, що вони робили; тоді з усіх кадрів вибирав із десяток і переносив на полотно. Тепер він мав намір зобразити типовий день кожного з них — з того самого місяця того ж року, картини підписував, просто вказавши точний час, коли він зробив знімок, і місце.

Найдальше довелося забратися, щоб зловити Вілема: поїхав до нього в Лондон, де тривали зйомки «Пізніх гостей», чи як там їх, і фотографував його й на роботі, й поза нею. Із кожного з друзів він мав і свої улюблені образи, для Вілема, наприклад, це було «Вілем, Лондон, 8 жовтня, 9:00», на світлині той сидів у гримерній. Вілем дивився на власне відображення в люстрі, а гример легенько пальцями лівиці підняла його підборіддя, правою рукою наносила пудру на щоки. Той очі опустив, та й так було зрозуміло, що дивився у люстро, руки стискали дерев'яні поручні крісла так, неначе він зараз їхав на американській гірці й боявся випасти. На поверхні столу виднілася кучерява стружка зі щойно поточеного олівця для брів, і скидалася на жмут мережива, лежав набір рум'ян з багатющою палітрою усіх можливих відтінків червоного, які й уявити собі важко, і використані серветки теж із червоною фарбою, темнішою, ніби поплямовані кров'ю. Для серії з Малкольмом він довго фотографував його увечері. Той у себе вдома з рисового паперу квадратиками виготовляв свої будівельні вимріяні споруди. Ця «Малкольм, Бруклін, 23 жовтня, 23:17» подобалася йому не стільки за композицію чи барви, а з особистих причин: коли ще вчилися в коледжі, то він часто брав того на кпини за іграшкові хатки, якими той обставляв підвіконня, та, як сказати по правді, він ними милувався і йому любо було

спостерігати, як той їх компонує. Малкольм аж затамовував подих, сидів спокійнісінько і зникала звична для нього нервовість, що вже приросла до нього, мов хвіст.

Над картинами він працював без послідовності. Та от для зображень Джуда він не відразу підібрав гаму кольорів, таку.
як хотілося, тому він мав поки що найменше закінчених полотен із ним. Коли уважно вивчав усі фотографії, то помітив уже й якусь особливу для кожного з друзів тональність, яка обрамляла й освітлювала їхній день. Коли він у дні зйомок хвостиком вився услід за Вілемом велетенською квартирою «Белгравія», то освітлення було якимсь особливо золотавим, нагадувало віск. А тоді вже у Ноттінґ-Гіллі, у квартирі, яку той винаймав, Вілем сидячи читав, і теж повсюди було жовтувате світло, та не відтінку сиропного, а більш схоже до хрусткого яблучка, опалого з дерева пізньої осені. І ніби контрастом виділялася синь Малкольма: стерильні білі мармурові стільниці в офісі на Двадцять Другій вулиці, будинок у Коббл-Гіллі, який вони придбали з Софі після весілля. А от Джуд був сірим, таким сріблясто-сірим тоном, який мають відбитки фототипії, і які ніяк не виходить зобразити акриловими фарбами, а він же заради Джуда досить сильно розбавляв фарбу, все намагався вловити саме той переливчастий відтінок. Та перед початком роботи він ще мав підшукати спосіб надати сірому яскравості й чистоти, від цього ії настрій псувався, адже хотілося малювати, а не морочитися з кольорами.

Але все так і відбувалося — псувався настрій через живопис — неможливо було не думати про роботу як про колегу, як про співучасника, неначе вона то йшла назустріч, то часом комизилася, наче неслухняне дитя — та її не уникнути. Треба просто йти далі й робити свою справу, і одного дня тобі все вдасться.

Хоч він і дав собі обіцянку, в голові пищало й танцювало иіовредне: *тобі це не вдасться!* Та ще й самі полотна взяли шичку насміхатися: *тобі це не вдасться!* Для цієї серії Джей- І я узявся написати картини про свій день також, та ось минає грітій рік, а дня вибрати не вдається, який вартував того, щоб його увіковічити. Все старався і сотні фотознімків підготував,

І були десятки тих днів, а от коли їх переглядав, завершувалося все одним і тим самим — наркотою. Бо на знімках він бачив лише початок вечора й розумів, що далі вже був під кайфом, не спроможний навіть фотографувати. І ще дещо на них було не до вподоби, адже він не хотів, щоб там хизувався ще й Джексон, а той був там постійно. І не подобалася дурна посмішечка під кайфом на власній мармизі, не подобалося, коли минав день і насувалася ніч, і з одутлого й сповненого надій обличчя ставало вгодованим і розчарованим.

Ні, таку свою версію йому малювати не хотілося. А тоді прийшло розуміння, що саме таким і варто себе змалювати — зрештою, це і є його життя. Ось таким він і є. Часом прокидався і не розумів навіть, де він, не знав ні часу, ні дня. Дні — ага! — саме поняття «день» уже стало насмішкою. Він уже навіть із точністю не добере, коли який день зачинається і коли кінчається. І тоді він говорив голосно: «Допоможіть мені!»

— Допоможіть! — а до кого то було звернення, не знав, і чого він після нього очікував, не знав також.

Він просто стомився. Пробував уже. Лише п'ятниця, лише пів на першу, попереду святкові вихідні. Він одягся, позачиняв вікна, зачинив двері й спускався донизу сходами. Його огортала тиша цього дому, і він голосно промовив у пустку сходів: «Чен!», ніби попереджаючи всіх артистів, ніби комусь потрібна така от допомога від нього. «Чен! Чен! Чен!» Він ішов додому, треба було покурити.

Прокинувся він від жахливого дзвону якоїсь машинерії, метал стукотів об метал, і він сам верескнув, сховавсь у подушку. Тоді вже втямив, що то був дзвінок у двері. Він підвівся, прочалапав до дверей і натиснувши кнопку домофону, запитав: «Джексон?» — і почув власний наляканий, напружений голос.

Після паузи відповів голос Малкольма:

— Ні, це ми. Впускай.

А тоді вже вони всі зайшли: і Малкольм, і Джуд, і Вілем, наче приїхали побачити його виставку.

А він промовив:

— Вілеме, ти ж маєш зараз бути в Каппадокії.

— Я приїхав якраз учора.

— Та тебе ж не мало бути аж до шостого липня, — він точно знав. — Ти мав повернутися тоді.

— Вже сьоме липня, — тихо промовив друг.

І він розплакався, хоч через зневоднення і сліз не було, самі звуки.

Він втратив стільки днів, вже 7 липня, не пам'ятав нічогісінько!

До нього підійшов Джуд:

— Джей-Бі, ми тебе з цього всього витягнемо. Ходімо з нами. Ми надамо допомогу.

— Гаразд, гаразд, гаразд, — він і далі плакав, стояв, загорнений у ковдру — так замерз, що дав Малкольмові довести себе до канапи, тоді підійшов Вілем зі светром, і він, як маленьким до мами колись, слухняно простягнув руки, щоб його одягли.

— А де Джексон?

— Джексон тебе не потурбує, не хвилюйся, Джей-Бі, — це сказав Джуд.

— Вілеме, коли ти припинив бути моїм другом?

— Я ніколи не переставав ним бути, — зараз Вілем сів коло нього. — Ти ж знаєш, що я тебе люблю.

Він притулився до дивана й заплющив очі, слухав, як тихо розмовляли Джуд з Малкольмом, тоді той пішов у другий кінець квартири, до його спальні, підняв дощечку, припасував назад, а тоді змив воду в унітазі.

Джуд сказав: «Ми готові», і він підвівся, це Вілем встав, і підійшов Малкольм, і обняв його за спину і направив товариство до виходу, і його охопив страх, бо як вийде за двері, гам знову побачить Джексона, той вродиться несподівано, нк тоді в кав'ярні.

Він спинився:

— Не піду, не можу піти. Я не хочу йти, не примушуйте мене.

— Джей-Бі, — почав було Вілем, та щось у тоні його голосу так його безпричинно розізлило, і сама його присутність також, то він вирвався з рук Малкольма й повернувся до них усіх обличчям, він був сповнений енергії.

— А ти, Вілеме, мені не вказуй, що робити. Тебе ніколи немає поруч і ніколи ти мене не підтримував, не дзвонив, не приходив,

щоб з мене посміятися, з бідного дурника, спаплюж Джей-Бі, а я сам Вілем — герой, явився сюди, щоб порятувати всіх, бо так мені захотілося. Тож дай мені спокій, трясця твоїй матері.

— Джей-Бі, я знаю, що тобі погано.

Та ось не встиг він відповісти, як перехопив швидкий погляд поверх голів на Джуда, кинутий крадькома, і це його ще більше роздратувало. Куди ж поділися ті дні, коли вони всі один одного розуміли, коли у вихідні вони з Вілемом ішли на гульки, а вже вдень ділилися історіями про нічні походеньки з Малкольмом і Джудом, який не ходив нікуди взагалі, котрий і своїми історіями ніколи не ділився? Як це сталося, що лиш він один самотній? Чого ж вони його покинули Джексо- нові на поталу? Чому за нього не боролися сильніше? Чому він усе для себе зруйнував? Чому ж вони йому дозволили? Він хотів і їх принизити, щоб і вони почувалися так, як він сам, не по-людськи.

І він повернувся до Джуда:

— А ти знаєш, тобі ж подобається знати, як же мені кепсько, чи не так? Тобі ж подобається бути особою, яка знає усі секрети, а про себе не говорити ніхріна? Що це ти собі думаєш, Джуде? Ти гадаєш, що й далі належатимеш до нашого клубу й нічого не говоритимеш, то й далі нам нічого не розповіси? Та це, бл... не спрацює, ти нам уже осточортів!

— Джей-Бі, — досить різко втрутився Вілем, вхопив за плече.

Та він мав досить сил, щоб від нього вирватися, і ноги пригнулися, він відскочив до шафи й узявся пританцьовувати, як боксер.

Він поглянув на Джуда, що мовчки стояв зі спокійним обличчям і величезними очима — так, він чекав продовження, чекав подальших образ. Коли вперше він зібрався написати Джудів портрет, то для передачі кольору очей він сходив до тераріума, щоб сфотографувати грізну трав'яну змію, такі були схожі ті барви. А зараз вони так потемніли, ну точно як зміїні, і смішно сказати — він захотів узяти палітру й просто зараз намалювати, і йому одразу ж, без проб, це вдасться.

— Це вже так не спрацює, — він вів своєї, навіть від себе такого не сподівався. І тоді, не учувся й як, повторив кривляння

Джексона, ту бридку пародію, і рота роззявив у ідіотській гримасі, потяг за собою, немов кам’яну, праву ногу. І промекав: — Я Джуд, Джуд Сент-Френсіс.

У тиші кімнати лише його голос чувся, тільки він рухався, хотів спинитися, та не міг, а тоді підскочив Вілем, і останнє, що він побачив, був занесений кулак, останнє, що почув, був хрускіт зламаної кістки.

Коли він знову розплющив очі, не знав, де він; важко було дихати. Відчув щось на носі. Спробував помацати рукою, та не зміг її підвести. Скосив погляд убік: зап’ястки зафіксовано — отже, він у лікарні. Заплющив очі й пригадав: йому врізав по носі Вілем. Та коли пригадав чому, то замружився І беззвучно завив.

Те минулося, він знову розплющив очі. Повернув голову аіворуч — гидка блакитна завіса затуляла від нього двері. Л тоді повернувся праворуч, до вранішнього світла, а там — на стільці спав Джуд. На стільці незручно спати — він для цього замалий, і Джуд так скрутився на ньому, аж страшно дивитися: коліна притяг до грудей, на коліні — щока, а руки переплелися навколо гомілок.

Джей-Бі сказав йому подумки: «Джуде, *ти ж знаєш, що не варто ось так спати. Коли прокинешся, у тебе болітиме спина*». Якби він міг зараз сягнути друга рукою, то розбудив би. Ні, не міг.

«Господи, що ж я накоїв! — подумав він. І сам з собою мовчки вів розмову й повторював: — Пробач мені, Джуде, — і тепер уже по-справжньому розплакався, і сльози лилися прямо в рот і змішувалися зі слиною — і все це мовчки, він не видав ані звуку. І сам до себе повторював: — Джуде, мені так шкода, пробач мені», — і ще почав казати ті слова пошепки, так тихо, що сам чув лише порух вуст — нічого більше.

Пробач мені, Джуде!

Пробач мені!

Пробач мені!

Пробач мені!

Аксіома рівності

1

Напередодні поїздки до Бостона на весілля товариша Лайо- иела він отримав увечері від доктора Лі повідомлення про те, що помер доктор Кашен: «Інфаркт. Усе сталося дуже швидко». По обіді в п’ятницю мала відбутися похоронна церемонія.

Наступного ранку він поїхав одразу на цвинтар, а звідти додому до Кашена. Часто в цьому дерев’яному двоповерховому будинку в Ньютоні доктор влаштовував для своїх випускників святковий обід на честь закінчення магістратури, и.і них наче обумовлювалося: питання математики не обгоні ірювати. Він сам їх попереджав, мовляв, говорити можна про будь-що, окрім математики. Саме на цих обідах йому «давалося бувати не таким уже соціально замкнутим (хоч і ік якось співпадало, що в залі не було інших таких голоти тих), як завжди. Кашен і спонукав його до розмови. Він ми гав: «Ну так чим ти зараз цікавишся, Джуде?» Щонайменше двоє з випускників, що вже працювали над дисертаціями, і іраждали на легку форму аутизму, і він помічав, як їм було

важко підтримувати розмову, як вони дбали про правила поведінки. Тож перед самим обідом він ще проводив якісь дослідження в мережі: що там новенького з'явилося в світі комп'ютерних онлайн-ігор (один з них їх полюбляв) і тенісу (цікавився другий), щоб він зміг їм поставити такі запитання, на які ті були в змозі відповісти. У доктора Кашена була мрія, щоб його колишні студенти змогли знайти роботу і, крім математики, щоб уміли соціалізуватися, він їх учив, як слід поводитися в товаристві.

Часом там з'являвся і син Кашена Лео, який був на п'ять чи шість років старшим за нього. І в нього теж був аутизм, але на відміну від тих двох — Дональда та Міхала, — у нього хвороба була сильніш вираженою, серйознішою. Хоч він і закінчив школу, та в коледжі зумів провчитися лиш один семестр і міг тільки виконувати роботу оператора в телефонній компанії, день у день сидів там у малесенькому закутку й реєстрував коди на екрані. У Кашена це була єдина дитина, він жив з батьком та його сестрою, котра до них переїхала багато років тому після смерті дружини Кашена.

Вже в домі він розмовляє з Лео, а той наче затуманений, бурмоче й відводить погляд, і з сестрою доктора, колишнім професором математики в Північно-Східному університеті.

— Джуде, так приємно тебе бачити. Дякую, що ти при їхав. — Він тримав її за руку. — Ти знаєш, що брат про тебе говорив.

— З нього був чудовий викладач, він так багато умів дані Мені дуже шкода.

— Так. Це сталося раптово. Лео, бідолаха, — вона кипу ла поглядом в бік Лео, який втупився у ніщо. — Я навіть пг знаю, як він з цим упорається. — І на прощання поцілуванл його. — Ще раз дякую.

А надворі жорстока холоднеча, і на вітровому склі вже на мерзла крига. Він повільно під'їжджає до будинку Гарольди, заходить і кличе їх на імена.

— А ось і він! — Гарольд просто матеріалізувався з кухні, в руках — рушничок і тарілка. Гарольд його обіймає, доводиться і собі це робити, який би дискомфорт він при цьому не відчував, а то

ще більш некомфортно буде пояснювати, чому він хоче Гарольда спинити. - Мені так шкода Кашена, Джуде, я був просто шокований, коли дізнався. Он два місяці тому здибалися з ним на суді, то мав нічого так собі вигляд.

— То раніше, — він розмотує шарфа, Гарольд забирає у нього пальто.

— І ще не такий старий, лише сімдесят чотири.

— Господи! — Гарольдові щойно виповнилося шістдесят м'ять. — Оце цікава думка. Сходи занеси речі до себе і приходь до кухні. Джулію затримали на засіданні, та десь за годину і приїде.

У гостьовій кімнаті, або, як її називають хазяї, «Джудо- і'ій», або «твоїй», він залишає сумку, знімає костюм, а тоді повертається до кухні. Там Гарольд, мов у криницю, зазирає до каструльки. Не обертаючись, пояснює:

— Пробую скапарити соус болоньєзе, та щось не так, ось бачиш — воно розшарувалося.

— Ага, схоже на те. А скільки ти долив оливи?

— Багато.

— «Багато» — це скільки?

— Ну, *багато*, чи краще, забагато.

— Я все виправлю.

— Слава Богу. Я мав надію, що ти це скажеш, — промовив І арольд і відійшов від плити.

За обідом і після вони вели розмови про одного дослідни- ' і. улюбленця Джулії, про її побоювання за те, що він може ін гкти до іншої лабораторії: про останні плітки, які ширини я юридичним факультетом, про антологію статей у справі І >раун проти управління освіти», яку Гарольд тепер редагує, нрі> одну з доньок-близнючок Лоуренса, яка виходитиме заміж, а тоді Гарольд осліпив усмішкою Джуда:

- Отже, Джуде, ось і нагряне великий день.

- Так, вже три місяці лишилося, - защебетала Джулія, а він застогнав. — То що ж ти плануєш?

- Мабуть, що нічого, - відповідає він. Він нічого не планував і заборонив цим займатися Вілемові. Два роки тому влаштували грандіозний прийом на вулиці Грін на честь сорокаріччя Вілема.

Хоча вчотирьох вони планували на сорокаріччя кожного кудись вибратися, та не завжди виходило. На день народження той був на зйомках у Лос-Анджелесі, а коли закінчив, то поїхали на сафарі у Ботсвану лише удвох, у Малкольма свій проект у Пекіні, а Джей-Бі, ну, Вілем за нього не згадував, то він теж промовчав. А Гарольд каже.

- **Ти маєш *щось* зробити. Ми могли б влаштувати обід тут або десь у місті.**

А він усміхається і хитає головою:

- **Сорок є сорок. Це просто ще один прожитий рік.**

У дитинстві він і не сподівався дожити до сорока, а після аварії, в ті місяці, він, бувало, мріяв про те, як стане дорослим, і хоч ті мрії ніколи не були чіткими, не зрозуміло було, де жив, чим займався, та от у мріях він завжди кудись ішов, часом біг і залишався молодим, його уява відмовлялася сяга ти зрілості.

Щоб змінити тему розмови, він їм береться описувати похорони Кашена. На них доктор Лі виголосив прощальну промову, а в ній зазначив:

«Люди, які не люблять математики, завжди звинувачую! і. математиків у тому, що вони намагаються науку ускладни і и, Та ті, хто щиро любить науку, ті знають, що все якраз навпа ки: у математиці винагороджується простота, і понад усе II за це й люблять науковці. І тому не дивно, що улюбленою аксіомою Волтера була та, що в царині математики найпро стіша — аксіома порожньої множинності.

Аксіома порожнього набору — це аксіома нуля. У ній стверджується те, що повинна існувати концепція „ніщо і має існувати нуль, нульова величина, нуль об'єктів. Математика доводить те, що існує „ніщо", та чи це доведено? Ні, але вона повинна існувати.

Давайте мислитимемо по-філософськи, ми всі так і робимо - то тоді зможемо сказати, що саме життя є аксіомою порожнинної множинності. Життя починається з нуля, нулем і закінчується. Обидва стани існують, нам це відомо, та про жоден з них ми не думаємо як про досвід: обидва стани є необхідними частинами самого життя, хоч як життя вони не *проявляються.* Ми *висуваємо*

аксіому існування поняття „ніщо , а довести її не можемо. Але вона _повинна_ існувати. А тому мені радше хочеться думати про Волтера, що він не помер, а натомість просто довів для себе цю аксіому, що він довів концепцію нуля. І ще я знаю, ніщо би інше не зробило його щасливішим. Елегантний розум прагне елегантних завершень, а в нього був найелегантніший розум. А тому я з ним прощаюся і бажаю знайти підтвердження його аксіоми, ику він так любив».

Вони мовчки якийсь час усе це намагалися перетравити. Іраз Гарольд звернувся до нього:

- Будь ласка, скажи, що це не твоя улюблена аксіома!

Він засміявся.

- Аж ніяк. Не ця.

І він спить там допізна, а наступного дня уже весілля, а на ньому він знайомий з багатьма гостями наречених, бо обоє вони жили в Гуді, а от ті гості, що не з Гуду, - колеги Лайонела 11ielслі й колеги Сінклера з Гарварда, де той викладає історію ' вропи, стоять групкою, ніби зібралися для захисту; здаєть- [1] в, їм нудно й незатишно. На весіллі всі почуваються вільно,

|и с трохи хаотично. Хоч Лайонел і береться давати гостям "кіп> Доручення - щойно приходять, то мають зробити по- •"і'чку в гостьовій книзі — та от майже всі його ігнорують; а у іЧпсма завдання проводити гостей до їхніх місць за столами, в ті походжають навколо й повторюють, як же вони вдячні

Лайонелові й Сінклерові, що завдяки весіллю вони не мусять їхати на якусь двадцяту річницю. Всі вони зараз тут: Вілем зі своєю коханою Робін, Малкольм із Софі, Джей-Бі з новим партнером, - і всі будуть за одним столом, це вже напевне. А ті, хто роками його не бачив, зараз звертаються до нього:

- Джуде! Як ся маєш? А де Джей-Бі? Я щойно розмовляв з Вілемом!

Я бачив Малкольма! — А тоді: — Ви й досі такі близькі, як і раніше?

— Так, ми й далі спілкуємося. У них усе чудово.

Ось таку відповідь вони з Вілемом вигадали для інших.

Цікаво, а що там говорить Джей-Бі, чи він якось применшує правду, як вони з Вілемом, чи просто бреше, чи вже в нападі правдивості, так собі по-джей-бівськи каже правду: «Ні. Ми зараз майже не спілкуємося. Я лише з Малкольмом по-справжньому спілкуюся».

Вони вже багато місяців не бачилися. Звісно, чує про того від Малкольма, від Ричарда, від Генрі Янґа (чорного). Але він з ним не бачиться взагалі, бо й досі не може йому пробачити, хоч уже три роки минуло. І пробував, та однак не може, хоч і знає, що це з його боку якось не великодушно, якось жалюгідно, якось злостиво — та все одно не може нічого з собою вдіяти. Коли він бачить Джей-Бі, то пригадує і те, як він його передражнював, і відразу ж знаходять підтвердження його страхи й думки про те, який він має вигляд, — отже, так люди й думають про нього, як він і боявся. Та ніколи й на думку не спадало, що ось таким його бачили друзі, чи принаймні що вони можуть про таке сказати. Подібність тієї пародії його мучила, і ще його спустошила думка про те, що це зробив саме Джей-Бі. Глупої ночі він не міг заснути й бачив усе ту картину: в три погибелі зігнутий, заслинений, із роззявленим ротом, тягнув до нього руки, мов клешні, Джей-Бі: «Я Джуд, Джуд Сент-Френсіс».

Тоді вночі вони забрали його до лікарні, вони його тяг- ли, а він був просто в ступорі, текла слина, а тоді очуняв і розлютився, почав вириватися, безладно кричати на всіх, а вони втихомирювали й тягли коридором, а він бешкетував. Додому повертались на двох таксі - Малкольм поїхав сам, а вони з Вілемом — додому, на вулицю Перрі.

У таксі він навіть не міг поглянути на Вілема, тепер ніщо не могло відволікти — ні заповнення бланків, ні розмови з лікарями, він відчував, як захолов увесь, і руки почали тремтіти; і Вілем потягнувся, узяв правицю в свої руки і тримав її в долонях увесь довгий мовчазний шлях до Південного Мангеттена.

Доки Джей-Бі не одужав, він його навідував. Вирішив побути поруч, доки не покращає, після стількох років дружби він не міг його просто покинути.

Троє друзів по черзі чергували біля нього, після роботи Джуд сидів коло ліжка й читав. Часом Джей-Бі не спав, та переважно спав.

Йому проводили детоксикацію організму, а ще лікар у нирці виявив інфекцію, тому його поклали до головного відділення лікарні. Лежав під крапельницею, і обличчя потроху втрачало одутлість. Коли не спав, то він зачинав перепрошувати, то драматично, просто молив його, то спокійно, коли був при ясному розумі:

— Джуде, мені так шкода. Я був не при собі. Прошу, скажи, що ти мені пробачаєш. Я, покидьок, так жахливо повівся.

І и ж знаєш, що я тебе люблю і ніколи не хотів тебе кривдити. Ніколи!

— Я знаю, що ти був не при собі, Джей-Бі, знаю.

— То скажи, що ти мені пробачаєш, Джуде, будь ласка.

А він мовчав, а тоді відповідав: «Усе буде гаразд, Джей- Бі», а от слова *«я тобі пробачаю»* не вимовлялися. Коли сам уночі пробував говорити їх, то все виходило — *скажи*: я *тобі пробачаю, я тобі пробачаю* - він переконував себе їх сказати, це ж так просто, і вони ж допоможуть Джей-Бі одужати. Коли той дивився на нього очима з побляклими жовтими

білками, давав сам собі наказ: *«Скажи це».* Але не міг. Знав, що тому через це погано, та не міг. Слова були камінням, яке скувало йому язика, і він не міг їх виплюнути.

Перегодя Джей-Бі брався йому щовечора телефонувати з реабілітаційного центру, і він мав вислуховувати акуратні й педантичні звіти-монологи про те, як той став кращою людиною, і що зрозумів, що не треба залежати ні від кого й покладатися на себе, і він, Джуд, теж має зрозуміти, що не все в цьому житті — робота, він має жити кожен день у своєму житті й навчитися сам себе любити. А він усе слухав, просто дихав і нічого не говорив. Далі вже Джей- Бі повернувся додому й учився пристосовуватися там, не чули друзі про нього місяців зо чотири. А ще він уже не міг оплачувати оренду студії, тож поїхав до матері, і вже там обживався.

А тоді одного дня подзвонив. Стояв лютий, тільки-но почався, відтоді як вони його відвезли до лікарні, минуло сім місяців. Сказав, що хоче побачитися і погомоніти. Він призначив зустріч у кафе «Клементина» — недалечко від помешкання Вілема. Він пробирався до Джей-Бі в кінець зали між столиками й зараз зрозумів, чому сам обрав для зустрічі саме це місце: воно занадто мале й залюднене, щоб зараз той знову взявся його вмовляти: а зрозумівши це, відчув себе наляканим дурником.

Давно вони не бачилися, Джей-Бі перегнувся через стіл і легенько, обережно його обійняв, тоді сіли.

— Ти маєш чудовий вигляд, — сказав йому.

— Дякую, ти також.

Хвилин зо двадцять чи близько того вони розмовляли про життя Джей-Бі: той приєднався до товариства анонімних наркоманів «Сгузіаі Мейі Апопутош». З матір'ю збирався жити ще кілька місяців, тоді вирішуватиме, що далі. Він знов узявся за пензля, той самий проект, над яким працював раніше.

— Дуже добре. Я пишаюся тобою.

І обидва затихли, просто гляділи на інших людей. Там он, за кілька столиків від них, якась дівчина з довгим золотим ланцюжком розмовляла з другом і все вертіла його у пальцях, намотувала й розмотувала, а тоді глянула на нього. Він відвів погляд.

~ Джуде, я хотів тобі сказати — повністю тверезо — що мені дуже шкода, це було жахливо. Це було просто, — він потрусив головою. - Це було жорстоко. Я не можу, - він знову спинився. — Прости мені. Мені так шкода.

— Я це знаю, — сказавши це, він відчув якусь печаль, якої раніше ніколи не було. Деякі люди були до нього жорстокими, через них він жахливо почувався, та їх він не любив, вони не були серед тих, про яких він думав, що вони його сприймають як нормального й неушкодженого. Джей-Бі став першим.

І саме він першим став його другом. Коли в коледжі стався напад і сусіди по кімнаті везли його до лікарні, то, як розповів згодом Енді, якого тоді вони й зустріли вперше, саме Джей-Бі вніс його на руках, він вимагав, щоб Джуда оглянули першим, і у

приймальному покої він такий зчинив галас, що його вигнали утришия, та спершу лікаря таки викликали.

І любов Джей-Бі можна було побачити в його полотнах. Мін згадав одне літо у Труро, коли той робив ескіз. З виразу обличчя, з легенької усмішки, з делікатності, з якою важка рука рухалася на папері, він бачив, що друг малює щось таке, що було йому дороге. Він тоді запитав: «Що ти малюєш?»,

.і Джей-Бі повернувся і показав йому блокнота, й він побачив власне зображення, своє обличчя.

Він думав зараз: «Ох, Джей-Бі, я ж за тобою сумуватиму».

— Джуде, ти можеш мені простити? — запитав Джей-Бі, уважно на нього глянувши.

Він не мав слів, щоб відповісти, і тільки похитав головою.

— Я не можу, — нарешті заговорив. — Джей-Бі, я не можу на тебе дивитися й не бачити... не можу. Вибач, Джей-Бі, я не можу. Мені шкода.

— Ох... — почав Джей-Бі, а він проковтнув клубок. І довго сиділи в тиші.

— Я бажатиму тобі в житті лише найкращого! — а той кивнув не дивлячись.

— Гаразд, — Джей-Бі звівся на ноги, і він теж устав, про- стяг руку, а той поглянув на неї так, начебто вона була не від світу цього, а тоді узяв її, замість потиснути, нахилився і притисся до неї вустами, тоді відпустив і пішов, майже побіг з кафе, стукаючись об столики й мимохідь перепрошуючи.

Час від часу вони бачаться — на вечірках, у чиємусь товаристві: тоді здається, що вони один з одним і ввічливі, і сердечні. Трошки побалакають тоді, хоч ті зусилля і болючі. Джей-Бі вже не пробує його обійняти чи чмокнути, а він сам підходить, виставивши руку, і той її тисне, потиск взаємний.

Коли відкривається виставка «Секунди. Хвилини. Години. Дні», він надсилає Джей-Бі квіти й коротку листівку. На відкритті він не був, та однак відвідав її наступної суботи по дорозі на роботу й провів у галереї годину, повільно розглядаючи одне полотно за другим. Той планував і свої портрети включити, але так і не додав їх, були там лише він, Малкольм і Вілем. Картини чудові, він

кожну з них оглядав, а думав при цьому не стільки про життя зображених людей, а про самого художника, їхнього творця — так багато цих картин той написав тоді, коли був у жалюгідному стані, безпомічним, і вони все одно були самодостатніми й вишуканими, і бачити їх означало уявляти і доброту, і ніжність, і вишуканість того, хто їх малював.

Малкольм і далі лишався другом Джей-Бі, хоч і вирішив за потрібне за це вибачитися перед ним. Коли той у цьому зізнався, аж навіть дозволу попросив, то він відповів:

— Ой, ні, Малкольме, звісно, ви маєте з ним залишатися друзями.

Не хотілося, щоб усі вони того покинули, чи щоб Малкольм доводив йому свою вірність тим, що розсвариться з Джей-Бі. Той повинен мати такого друга, знайомого ще відколи їм було по вісімнадцять, відколи ще він був найвесе- лішим і найдотепнішим парубком у школі, і про те знав і він, і всі інші.

Однак Вілем ніколи вже з Джей-Бі не розмовляв. Як той повернувся з реабілітаційного центру, то йому зателефонував і повідомив, що вони більше не зможуть залишатися друзями, а чому, той знає сам. Ось це й був кінець. Його самого це здивувало й засмутило, адже він любив спостерігати за тим, як обидва сміялися, сперечалися, ділилися незгодами один з одним, подобалося, як вони розповідали про своє життя: обидва були безстрашними, сміливими, і саме вони були для нього провідниками до менш скованого, а більш веселого життя. Це вони завжди знали, як від усього отримати задоволення, і він милувався в них цією рисою, і був вдячним за те, що вони мали бажання усім з ним ділитися. Якось він говорив:

— Ти знаєш, Вілеме, я сподіваюся, що ти не хочеш розмовляти з Джей-Бі не через те, що між нами було.

— Звісно, через те.

— Та це не є причиною.

— Звісно, саме це. Хіба може знайтися гірша причина?

Раніше він такого в житті не робив, а тому й гадки не мав, як це повільно, сумно й складно — покласти край дружбі.

І Ричард знає, що вони з Вілемом більше не розмовляють із Джей-Бі, а чому, не відає — в усякому разі він не розповідав. Зараз, коли

вже й роки минули, він і не звинувачує більше Джей-Бі, а просто не може забути. Якась часточка душі, яку не можна проігнорувати, постійно чекає, чи зробить Джей- Бі це знову, і він боїться залишатися з ним сам на сам.

А два роки тому, вперше, відколи Джей-Бі не поїхав до Труро, в нього випитував Гарольд, чи не сталося щось, казав:

— Ви більше ніколи про нього не розмовляєте.

— Ну, так, — він не знав, як продовжити. — Насправді, Га- рольде, ми більше з ним не друзі.

— Мені шкода, Джуде, — по паузі мовив Гарольд, а він кивнув. — Ти можеш розповісти мені, що сталося?

— Ні, — він спробував зосередитися на обрізанні вершечків з редиски. — Це довга історія.

— І ти думаєш, що нічого вже не виправити?

Він похитав головою:

— Думаю, що ні.

А Гарольд зітхнув:

— Шкода, Джуде, це видно, важко. Мені завжди подобалося вас бачити всіх чотирьох разом. У вас було щось особливе.

— Я знаю. І згоден. Мені його бракуватиме.

І він досі за ним сумує, і певно, завжди сумуватиме. Особливо не вистачає на таких от подіях, як, приміром, ось це весілля, от були би вчотирьох, і потішалися б з усього, і сміялися б, через цю розділену радість їм заздрили б і на них сердилися б за цю радість, радість спілкування між собою. Та тепер Джей-Бі й Вілем кивають один до одного через увесь стіл, і Малкольм про щось торочить швидко й намагається уникнути напруження, і ще троє за столом, і вони вчотирьох — він завжди про них думає як про чотирьох — беруться вже інтенсивно з іншими сусідами по столу спілкуватися, і голосно реготати від їхніх жартів, і використовують їх ніби якісь нехитрі живі щити. Він сам сидить біля бойфренда Джей-Бі — гарного білого хлопця, такого, як той завжди хотів зустріти; йому трохи за двадцять. Олівер щойно вивчився на медбрата й зараз він просто зациклений на своєму любчикові:

— А яким Джей-Бі був у коледжі?

— Якраз дуже схожим на себе сьогоднішнього: веселим, різким,

несамовитим і тямковитим. І талановитим. Він завжди, завжди був талановитим.

— Ага, — задумливо каже Олівер, поглядає на Джей-Бі, котрий з відверто перебільшеною увагою дослухається до Софі. — А я насправді ніколи не думаю про нього як про веселого.

І він теж дивиться на Джей-Бі й дивується, чи то Олівер якось неправильно сприймає, чи, може, той насправді став якимось інакшим, може, в ньому він одразу й не впізнає того, кого так багато років знав.

А як вечір збігає кінця, і всі вже обіймалися на прощання, тоді Олівер, якому Джей-Бі певне нічого не розповів, сказав іїому, що їм варто зустрітися утрьох, що він завжди хотів із ним, старим другом, познайомитися, а він усміхається, щось незначне говорить і махає до Джей-Бі, йде надвір, де на нього вже очікує Вілем. І запитує:

— Ну і як тобі?

— О'кей, — він усміхається до друга. І думає, що такі зустрічі з Джей-Бі для Вілема ще важчі, ніж для нього самого. — А тобі?

— Так собі, — до нього вже під'їздить автомобілем подружка й спиняється. Вони заночують у готелі. — Я тобі завтра зателефоную, гаразд?

А вже в Кембриджі він входить до затихлого будинку І якомога м'якше пробирається до своєї ванної кімнати, вивільняє з-поза відламаного кахлю біля унітаза пакунок й наносить собі рани, аж доки зовсім не спустошується; піднімає над ванною руки і споглядає, як біла порцеляна кривавиться плямами. Завжди тепер після зустрічі з Джей-Бі він усе думає, чи правильне його рішення. І думає, що певне сьогодні всі вони — і він, і Вілем, і Джей-Бі, і Малкольм — довго лежатимуть без сну й думатимуть один про одного, про їхні розмови, про хороше й погане, яке було колись між ними за більш ніж двадцять років дружби.

«Ох, якби ж то я був кращою людиною. Якби ж я був щедрішим. Якби ж я був менш самозанепокоєним. Якби ж я був мужнішим».

А тоді він підводиться, обхопивши трубу сушарки, — так сьогодні сильно себе поранив, що голова йде обертом. І прямує він до дзеркала у повен зріст, яке причеплене на дверях до шафи. У

квартирі на Грін у нього немає великих дзеркал. Він сказав Малкольмові: «Жодних дзеркал, я їх не люблю». Насправді він просто не хоче стикатися із власним відображенням, не хоче, щоб на нього витріщалися власні тіло й обличчя.

А тут, у домі в Гарольда й Джулії, є велике дзеркало, і він декілька секунд перед ним стоїть і оглядає себе, тоді приймає ту позу, як у Джей-Бі. І думає: той мав рацію: «Він мав рацію. А тому я не можу йому пробачити».

Тоді роззявляє рота. Тоді тягнеться підстрибом. Тоді волочить ноги. А стогони порушують тишу спокійного дому.

Першої суботи травня у них з Вілемом відбувається «остання вечеря» — так вони її називали — в маленькому й дорогому суші-ресторані поблизу його роботи, на П'ятдесят Шостій вулиці. У залі тут лише шість місць за широкою оксамитовою стільницею з кипарисового дерева; вони тут проводять три години — єдині відвідувачі.

Хоч і знали обидва, скільки тут коштує харч, та однак вражено дивляться на рахунок, а тоді сміються, невідь із чого: чи то від абсурдності витрати такої значної суми за один обід, чи тому, що винуватити треба за це самих себе, чи тому, що можуть це витратити.

— Я розрахуюся, — Вілем узявся діставати портмоне, та ось підходить офіціант із Джудовою кредитною карткою - він її подав тоді, коли Вілем був у туалеті. — Чорти б тебе взяли, Джуде.

А він усміхається:

— Вілеме, це «остання вечеря». А ти, як повернешся, можеш мене запросити на тако.

— Це якщо я повернуся, — це стало в них уже звичним жартом. — Дякую, Джуде! Ти не мав за це платити.

Від початку року це був перший теплий вечір, тому він каже, що як той хоче йому справді віддячити, то нехай з ним прогуляється пішки. А Вілем, вагаючись, запитує:

— Як далеко? Ми ж не підемо пішки до самого Сохо?

— Не далеко.

— Так, краще недалеко, а то я насправді стомлений.

Вілем виробив для себе нову стратегію, і вона йому дуже до вподоби: не каже, що не робитиме щось там через те, що це буде важко для його ніг чи спини, а намагається його розрадити тим, що ніби сам не хоче чогось.

Ось останнім часом, щоб кудись піти пішки, Вілем чи занадто стомлений, чи щось болить, чи то занадто спекотно, чи то й занадто холодно. Та він добре знає, що то все вигадки. Якось у суботу вони відвідували галереї, і Вілем відмовився пройтися з ним пішки від Челсі до Грін, мовляв, занадто стомлений, тож повернулися на таксі. А наступного дня сиділи за ланчем і Робін згадала:

— Гарний учора день був, чи не так? Коли Вілем повернувся додому, ми з ним пішли бігати — миль із вісім, чи не правда? — уздовж хайвею.

— О-о-о, справді? — запитав він, а сам дивився на Вілема, котрий безпомічно усміхався, мов те ягня.

— Ну, як тобі сказати? У мене відкрилося друге дихання.

От вони й рушають на південь, спершу звернувши на схід від Бродвею, щоб не довелося ще йти через Таймс-сквер. Для наступної ролі у Вілема пофарбоване волосся, зараз він чорнявий бородань, то відразу й не впізнаєш, та однак не хочеться там товктися серед туристів.

Сьогодні їхня остання зустріч, тепер вони, мабуть, місяців із шість не бачитимуться. У вівторок Вілем вирушає до Кіпру: там зніматимуть «Іліаду» й «Одіссею», в обох стрічках він гратиме роль Одіссея. Й обидва фільми зніматимуть один за одним, і їх мають пустити в прокат теж один за одним. В обох один і той самий режисер і гратимуть ті самі актори. За час зйомок він побуває у Південній Європі й на півночі Африки, а тоді ще подасться до Австралії, бо там зніматимуть частину батальних сцен. Через інтенсивність роботи й далекі відстані тепер невідомо, чи матиме взагалі час приїздити додому в перервах. Це для нього з усіх найкопіткіша й наймасштабніша поки що робота, й Вілем трохи нервує. А він його заспокоює:

— Вілеме, це має бути щось неймовірне.

— Чи неймовірна катастрофа, — додає той. Він не похмурий, ніколи таким не буває, та ось можна вважати, що Вілем просто переймається, він прагне, щоб робота вдавалася, і переживає за те, що його гра може колись розчарувати. Так він переймається кожним фільмом, і все ж проходить гарно, просто чудово — він про це йому часто нагадує. Ось в оцьому й полягає причина того, що у Вілема завжди буде робота: бо він її сприймає серйозно й відчуває власну відповідальність.

А він страх як боїться цих наступних шести місяців, адже останні півтора року Вілем був близько, поряд. Спочатку в Брукліні вони знімали якийсь невеликий проект — усього декілька тижнів, а потім він грав у виставі, що мала назву «Мальдівський додо» — про двох братів орнітологів, одного з яких поволі охоплює якесь некласифіковане божевілля. Увечері щовівторка вони разом обідали — весь сезон, коли йшла вистава, і він дивився її не раз, як завжди бувало, коли грав Вілем. Коли прийшов на виставу втретє, то у залі ліворуч від свого місця, всього за декілька рядів попереду, помітив Джей-Бі з Олівером. Далі вже до кінця вистави він усе поглядав на Джей-Бі, чи той сміявся, чи прислуховувався до яких реплік, і в цей час зрозумів: це ж уперше, коли вони всі утрьох не прийшли побачити виставу з Вілемом у ролі.

Ось вони проходять уже по П’ятій авеню, на якій людей немає, видніються лише яскраво освітлені вікна та якесь сміття — пластикові пакунки від вітру кружляють, мов медузи, якісь обривки газет. Вілем каже:

— То послухай. Я сказав Робін, що з тобою дещо обговорю.

І він чекає. Він добре старається, і з Робін уже не повторює тієї самої помилки, що і з Філіппою — коли друг запрошував його піти кудись разом, то він спершу мав упевнитися, чи знає Робін (а Вілем його нарешті вже попросив припинити розпитувати, що Робін знає, яке він для нього має значення, і вона добре до цього ставиться, а якби було інакше, то їй довелося би все ж зрозуміти), — і він намагається постати перед Робін як цілком незалежний, такий, хто з ними не житиме в старості. (Не було тільки впевненості, чи достатньо їй дав це зрозуміти.) Вона йому

подобається — вона працює викладачкою класичної літератури, професор у Колумбійському університеті, і її найняли консультантом для зйомок фільму ще два роки тому. У неї ще й гарне почуття гумору, і цим вона трішки нагадує Джей-Бі.

— Ну от, — почав Вілем, переводить подих, і Джуд спиняється. — Ой, ні, — думає. — Ти пам'ятаєш подругу Робін Клару?

— Звісно, ми бачилися у Клементини.

— Так, це вона! — Вілем такий радісний.

— Ой, Вілеме, облиш, це ж було тільки минулого тижня.

— Та знаю, знаю. Ну та пусте. Річ у тім, що вона цікавиться тобою.

Він збентежився:

— Що ти маєш на увазі?

— Вона випитувала в Робін, чи в тебе хтось є. Я відповів, що я не думаю, чи ти зацікавлений у тому, щоб із кимось зустрічатися, але запитаю. Так от, я й запитую.

Ця ідея здається настільки чудернацькою, що він не одразу ж розуміє, що той говорить, а тоді спиняється і починає сміятися. Він вражений і повірити теж не може.

— Вілеме, ти жартуєш, певне. Це ж смішно.

— Чому це смішно? — Вілем став серйозним. — Джуде, чому?

— Вілеме, — він себе нарешті опановує. — Це мені лестить, але... — він морщиться і знову сміється. — Це абсурд.

— Що саме? — запитує Вілем, і розмова змінює тему. — Що для когось ти можеш бути привабливим? Ти ж знаєш, це не вперше. Ти просто не бачиш, бо не хочеш бачити, — та він хитає головою.

— Давай поговоримо про щось інше.

— Ну, ні, ти так просто не викрутишся. Чому ти вважаєш, що це смішно? Чому абсурдно?

Раптово він почувається так незатишно, що зупиняється насправді, просто на розі П'ятої і Сорок П'ятої і починає видивлятися, де це тут знайти таксі. Звісно, таксі немає.

А доки думає, як відповісти, то знову думками повертається до давньої розмови після випадку в квартирі Джей-Ьі: тоді він запитав у Вілема, чи мав Джей-Бі рацію, хоча б час і ково, чи, бува,

він Вілему не неприємний? Чи справді недостатньо він їм розказує?

А Вілем так довго мовчав, що він про відповідь здогадався ще до того, як вона прозвучала. «Послухай, Джуде, — він тоді йому сказав. — Та Джей-Бі був просто не при собі. Ти мені ніколи не набриднеш. І ти не зобов'язаний розкривати мені свої таємниці. Але, — він спинився, — так, я насправді хочу, щоб ти мені більше відкрився. Не для інформації, а проси > з тим, щоб я тобі міг чимось допомогти, — Вілем поглянув 1111 **нього, спинившись. — От і все».**

Ось відтоді він уже намагається якось більше розповідні н Вілемові. Проте існують такі теми, про які він ні з ким узаг.і лі не розмовляв ось уже двадцять п'ять років, після розміні з Аною, і він просто не може навіть підібрати слів, і мови, щоб це зробити. Оті теми — про минуле, про страхи, про те, що з ним робили, про те, що він сам із собою робив — їх можна обговорювати лише тими мовами, якими він не володіє: фарсі, урду, мандаринська, португальська. Якось він навіть спробував був записати дещо, гадав, так буде легше, та легше не стало — пояснювати самому собі про самого себе.

Він пам'ятає, як колись говорила йому Ана:

— Ти знайдеш свій спосіб, як обговорити те, що з тобою було, тобі доведеться це зробити, якщо захочеш бути по-справжньому з кимось близьким.

Як йому хотілося і досі хочеться дозволити їй тоді з ним про все поговорити, навчити, як же те зробити. Він заглиблювався в ту мовчанку попервах, наче на самозахист, та за стільки років вона перетворилася вже на щось деспотичне, що вже саме диктує умови, а не навпаки. І тепер він не може віднайти вихід, навіть як захоче. І здається, ніби він рухається в маленькій водяній бульці, а навколо неї — багатофутова товща льоду — і стіни, і підлога, і стеля. І знає він, що вихід десь є, та в нього не досить оснащення — нема інструментів, аби братися до роботи, а тому руки просто безпорадно довбуться в шарі криги. Він сподівався, що коли не казатиме про те, яким був, то здаватиметься більш зрозумілим і не

таким дивним. Та от тепер видно — він не розповідає нічого і здасться диваком, об'єктом для жалощів і навіть підозри.

— Джуде? Чому це абсурдно? — допитується Вілем.

А він хитає головою:

— А тому.

І простує далі.

Цілий квартал вони проходять мовчки. Та ось Вілем запитує:

— Джуде, а ти взагалі хочеш з кимось бути?

— Не думаю, що хотів би.

— Та я не про те питаю.

— Вілеме, я не знаю, - він відповідає, а сам на друга не може дивитися. — Мабуть, я думаю, що такі відносини — не для таких, як я.

— Що це означає?

А він знову хитає головою, не відповідає, та Вілем наполягає:

— Це через те, що в тебе проблеми зі здоров'ям, так?

Щось усередині нього промовляє і кисло, і сардонічно:

ага, якраз, *проблеми зі здоров'ям.* Що ж, це просто такий евфемізм*. Та вголос він цього не говорить.

Він уже благає:

— Вілеме, ну прошу тебе, та припини ти про це згадувати. Такий гарний вечір, це ж наш останній вечір, а потім же не побачимося. Давай уже змінимо тему розмови, можна?

Ще цілий квартал Вілем нічого не говорить, і він уже думає, що минулося, та Вілем каже:

— Ти знаєш, як ми стали зустрічатися, то Робін поцікавилася, чи ти гей, чи натурал, то довелося відповісти, що я й не знаю, - він помовчав. - І це її шокувало. А тоді взялася повторювати: «Він же твій найкращий друг ще з підліткового віку, і ти досі не знаєш?» І Філіппа теж про тебе розпитувала, і їй я те саме відповідав: що ти потайний, і я завжди намагався поважати твій приватний простір. - Проте я вважаю, що про таке ти міг би мені сказати. Не тому, що мені для чогось потрібна ця інформація, а з тим, щоб я краще міг зрозуміти, хто ти. Я маю на увазі, чи ти гей, чи звичайний, чи ні той, ні той, а може, тобі те взагалі не цікаво. Для мене немає жодної різниці.

А він не відповідає, не може відповісти, й вони простують ще двома кварталами: вулиці Тридцять Восьма, Тридцять Сьома. Він розуміє, що як завжди, коли він буває занадто втомленим, чи не в гуморі, щоб постаратися краще, права

' Евфемізм - троп, фігура мовлення, коли щось неприємне чи табу заміняють іншим словом.

нога трохи тягнеться по асфальту, і зараз він радий, що Вілем іде ліворуч, то, певно, не так йому помітно.

— Мене турбує те, що ти якимось чином сам себе переконав у тому, що ти можеш комусь не подобатися, що тебе не полюблять і що якісь радощі для тебе просто недоступні. Та це не так, Джуде, будь-хто матиме за щастя бути з тобою, - говорить той ще через квартал.

Ну, все, з нього досить. З Вілемового тону видно, що той готовий говорити ще довго. І він не збирається дізнатися, про що, он серце — смішно — просто вже з грудей вискакує:

— Вілеме, я думаю, що все-таки візьму таксі, я вже стомився — час уже й спочивати.

— Та, Джуде, облиш, — а в голосі вже нетерплячка, аж йому незручно. - Послухай, ти пробач, та справді, ну, ти не можеш просто поїхати, ми ж розмовляємо про важливе.

Це його спиняє:

— Ти маєш рацію. Даруй мені, Вілеме, я вдячний тобі, правда. Та для мене таке обговорювати дуже складно.

— Для тебе *все* складно обговорювати, — каже той, і він знову здригається. Друг зітхає. - Пробач. Я якось завжди сподівався, що коли-небудь із тобою матиму розмову, що по-справжньому поговоримо, але так і не роблю цього, тому що побоююся, що ти тоді замкнешся і взагалі припиниш зі мною розмовляти.

Вони мовчать, і йому зараз соромно, адже розуміє, що Вілемова думка слушна - він так і вчинить. Ще кілька років тому він з ним заводив розмову про ті порізи. Тоді вони іеж прогулювалися, а з якогось моменту бесіда стала зовсім нестерпною, і він спинив таксі й поспішно сів, а Вілем так і залишився на тротуарі стояти, і не міг повірити, і кликав, з автомобіль рушив на південь, а він вже себе

кляв. Вілем розлютився, а він тоді вибачався, й вони помирилися. І ніколи друг знову не заводив розмови, він також.

— Але, Джуде, скажи мені, тобі ніколи не самотньо?

— Ні, — відповідає він по паузі. Повз них, сміючись, проходить парочка, а він згадує, як починалася їхня прогулянка — тоді й вони сміялися. І як це йому вдалося зруйнувати цю ніч, востаннє перед розлукою на кілька місяців? — Тобі не варто за мене хвилюватися, Вілеме. Зі мною завжди все буде добре. Я завжди зможу про себе подбати.

І тоді Вілем зітхає, потискує плечима і видається вже розбитим, а він відчуває свою провину. Та відчуває й полегшення, адже очевидно, що Вілем не знає, як їм далі розмовляти зараз, і невдовзі він зможе перевести мову на інше й закінчити вечір приємно, а тоді втекти.

— Ти завжди так говориш.

— Бо це завжди правда.

І знову довга-довга мовчанка. Стоять вони зараз біля корейського ресторану, де готують барбекю, повітря насичене густими пахощами й пару, й димку від смаженого м'яса. І він запитує:

— То я піду?

А Вілем киває.

Підходить до бровки тротуару, піднімає руку. Коло нього спиняється таксі.

Вілем відчиняє для нього дверцята. Він всідається, тоді друг його пригортає до себе. Він, нарешті, робить так само. Кудись до шиї Вілем каже:

— Я за тобою сумуватиму. Ти дбатимеш про себе, доки я не повернуся?

— Так, обіцяю, - він відхиляється і дивиться на друга. — Тоді до листопада.

— До листопада, — на обличчі Вілема ні сліду усмішки.

У таксі він уже розуміє, що справді стомився, спирається головою на заплямоване вікно й заплющує очі. Доки добирається додому, то тіло вже наливається свинцем. А в квартирі, щойно замикає двері, він швидко хапається за одяг — скидає черевики,

светра, сорочку, майку, штани — розкидає все на підлозі, такий собі слід до ванної кімнати. І руки тремтять, коли з-під раковини відклеює пакунок. Ніщо не віщувало сьогодні — ні вранці, ні вдень — того, що він себе знову різатиме, та зараз ця потреба вже непоборна. На руках уже давно не залишилося живого місця, то тепер він уже ріже повторно, по старих ранках: край леза занурює крізь тугу, перетинчасту плоть шрамів: коли рани загоюються, то виникають якісь бородавчаті ділянки, а йому і гидко, і дивно, і вражаюче — усе разом від того, як вже деформується його власна шкіра. Нещодавно він нарешті взявся використовувати для шкіри рук ту мазь, яку колись дав Енді для спини. І здається, вона допомагає хоч трішки: шкіра менш стягнута, м'якша й податливіша.

Малкольм спорудив у нього вдома просто величезну душову, таку що коли він всідається, щоб починати себе різати, то може й ноги випростати, а коли все закінчує, то акуратно змиває кров, а то ж підлога мармурова, а Малкольм йому не раз нагадував, що коли вже мармур забрудниш, то потім нічим не зарадиш. А тоді він уже лягає в ліжко, голова лег- ка-легка. Та спати ще не хочеться, й він втуплюється в стелю. А на ній ртутно поблискує в тьмяній кімнаті люстра.

Він промовляє вголос: «Я самотній», і тиша апартаментів поглинає слова, наче вата всмоктує кров.

Ця самотність стала його нещодавнім відкриттям, вона відрізняється від тих почувань, що були раніше: не та самотність із дитинства, коли йому бракувало батьків, не тоді, коли в кімнатах мотелів непорушно лежав із братом Люком і намагався не ворухнутися, щоб того не розбудити, а місяць на постіль кидав дивні тіні; не тоді, коли він вдало втік із притулку, коли ніч провів у розщілині між корінням дуба, яке немов для нього розчепірило ноги, й він здавався сам собі таким малесеньким. Так, він тоді думав, що дуже самотній, а тепер він розуміє, що тоді то було відчуття не самотності, а страху. А от тепер немає чого лякатися, він себе захистив: у квартирі потрійні замки, і він має гроші. Має батьків. Має друзів. Тепер йому більше не доводиться робити того, чого не хоче, заради їжі, чи щоб переїжджати, чи щоб мати

укриття, чи щоб утекти. Вілему він не брехав: він ніколи не був створений для стосунків і завжди це знав. Та ніколи й не заздрив друзям у цьому, бо це ніби кіт намагатиметься по-собачому гавкати: таке й на думку йому спасти не зможе, бо це просто протиприродно, не годиться для самого виду. Та ось останнім часом люди поводяться так, наче він і міг би мати щось подібне, чи хотів би мати; він розуміє, що то від доброти, та все одно йому це видається за насмішку, бо з тим самим успіхом йому можна було сказати, що він — десятиборець, і це буде й образливо, й жорстоко.

Такого він очікує від Малкольма, від Гарольда; Мал- кольм — так той сам щасливий і бачить свій власний шлях до щастя, а тому й час від часу і його запитує про те, чи не хотів би він із кимось познайомитися, чи не треба когось запросити, а тоді через його відмови сам дивується. А Гарольд тому, що той любить свою батьківську роль і намагається в його життя таким чином вкорінитися. І йому це вже теж почало подобатися — часом його розчулює те, що хтось досить зацікавлений ним, щоб навіть вказувати, що робити, розчаровується у його рішеннях, що хтось на нього покладає сподівання, що хтось відчуває за нього відповідальність, бо він свій. Два роки тому вони з Гарольдом сиділи в ресторані, той знову вичитував йому за те, як робота в «Розен Прітчард і Кляйн» насправді може його призвести до співучасті в кор- пораційних махінаціях, а тоді обидва враз виявили, що над ними вже якийсь час стояв офіціант із блокнотом у руках.

— Перепрошую, мені підійти пізніше? — вибачився офіціант.

— Ні, не турбуйтеся, — відповів йому Гарольд і взяв меню. — Я просто сварюся на сина, та ми можемо продовжити після того, як зробимо замовлення. — А той до нього співчутливо усміхнувся, й він на усмішку відповів, і як же його схвилювала привселюдна згадка про те, що він чийсь, що нарешті він уже став належати до того племені синів і дочок! А перегодя Гарольд вів далі ту саму балачку, і Джуд вдав засмученого, а насправді увесь вечір він почувався щасливим, кожну клітину тіла заполоняло задоволення, і він так усміхався, що Гарольд нарешті поцікавився, чи він не сп'янів.

Та тепер уже й Гарольд узявся ставити йому запитання. Коли минулого місяця заїхав до міста — на той іменинний обід, якого він просив Вілема не влаштовувати, то приїхав він до Джудової квартири й казав:

— Це місце надзвичайне, — повторював знову свої звичні слова: надзвичайне місце, та так чисто, та гарно так з усім Малкольм упорався, а нещодавно ще й додавав: — Це ж просто грандіозне помешкання, Джуде, тобі тут не дуже самотньо?

— Ні, Гарольде, мені подобається бути одному.

А той гмикнув:

— Вілем здається щасливим. А Робін, схоже, дівчина хороша.

— Так, я згоден, — відповів він, наливаючи гостю чаю. — Я теж гадаю, що він щасливий.

— Джуде, а для себе ти такого не хочеш?

Він зітхнув.

— Ні, Гарольде, в мене все гаразд.

— Ну, а от, приміром, ми з Джулією? Нам хотілося б, щоб і в тебе хтось був.

— Ви ж знаєте, я хотів би вас бачити щасливими, — зараз вже йому доводилося контролювати тон голосу. — Але боюся, що тут я вам нічим не зможу допомогти, — і він подав чай.

Часом спадає в голову, чи насправді ця думка щодо самотності в нього й не виникала. Якби йому не казали постійно, що він *мусить* почуватися самотнім, що дійсно в його житті є щось дивне й неприйнятне. Завжди знаходяться люди, які починають його розпитувати, чи він не сумує за тим, чого не мав, про що навіть не подумав би й мріяти: як у Гарольда, Малкольма, звісно, як у Ричарда, чия дівчина, художниця на ймення Індія, до нього переїхала. А також ті, з ким він не так часто бачиться: Сітізен, Елайджа, Федра, навіть Керіґен — старий колега ще по тій конторі судді Саллівана заглянув у гості, коли з партнером приїжджали до міста. Дехто з них його розпитує з жалем, хтось із підозрами. Перші до нього відчувають співчуття тому, що вважають, що його самотність спричинена не власним рішенням, а зовнішніми обставинами; інші відчувають певну ворожість, бо думають, що

він обрав самотність сам, що є загрозливим нехтуванням основних законів зрілості.

Так чи інак, бути самотнім у сорок — це зовсім не те, що в тридцять; із кожним прожитим роком це стає все менш зрозумілим і менш завидним, усе жалюгіднішим і все більш непідходящим. Усі п'ять років він відвідував офіційні обіди з партнерами фірми сам, а рік тому вже став партнером фірми і знову прийшов на звану вечерю на честь відставки одного з партнерів сам. За тиждень один із партнерів Люсьєн прийшов у п'ятницю ввечері, сів за стіл, щоб поговорити про справи за минулий тиждень. Це він часто робив. Погомоніли про відставку, яка мала відбутися в «Анґвілі», обидва цього моменту боялися по-справжньому — не так, як інші партнери, які боялися просто для годиться, а насправді вже не могли діждатися.

Він запитав:

— А Мередіт прийде?

— Так, — співбесідник мовчав, і Джуд вже знав, що скаже той далі.

— А ти когось приведеш?

-Ні.

І знову мовчанка, Люсьєн просто втупився в стелю.

— Ти ж ніколи на такі заходи нікого не приводиш, чи не так? — Люсьєн поцікавився вивірено буденним тоном.

— Ні. — А Люсьєн мовчав. — Люсьєне, ви мені намагаєтеся щось сказати?

— Ні, звісно, нічого. У нас не така фірма, щоб ми за такими речами стежили, ти ж розумієш?

А його охопили гнів і невдоволення.

— Та виходить, що відверто цікавиться. Вам доведеться мені вже розказати, якщо там у правлінні щось говорять.

— Джуде, нічого не говорять. Ти ж знаєш, як у нас усі тебе поважають. Я просто подумав було, і це не від фірми, а моя власна думка, що хотів би бачити, щоб у тебе хтось був.

— Гаразд, Люсьєне, дякую, я приймаю вашу пораду.

Та ось як би йому не хотілося видаватися нормальним, він хотів би заводити стосунки не тому, що це годиться, а він хоче їх тому, що розуміє, що самотній. Такий самотній, що аж фізично це

відчуває, неначе якась у грудях давить сира грудка з брудної білизни. І сам не може те чуття розпізнати. В інших так добре вдається все озвучити, і здається тоді, що найважче — це просто захотіти. Та йому краще знати: мати з кимсь стосунки означає перед ним розкритися, а він ні з ким, крім Енді, цього не робив. Це означало б зустріч із власним тілом, його він сам із десяток років не бачив оголеним — навіть у душі сам на себе не дивиться. І ще це означатиме кохатися з кимсь, а він не робив цього з п'ятнадцяти років, і він цього так боїться, що від самої лише думки в животі все плине й холоне.

Відколи він відвідує Енді, той час від часу його запитує, чи він має статеве життя, і, зрештою, він попросив припинити розпитувати, а коли вже щось відбудеться, то він сам його повідомить. Тож Енді більше вже не запитував, та в нього не було чого сказати.

Не займатися сексом — ось була одна з найкращих сторін дорослого життя.

Та одночасно зі страхом перед сексом він хоче, щоб до нього торкалися, прагне відчувати на собі доторки рук, незважаючи на те, що ця думка теж страшить. Часом він поглядає на власні руки й переповнюється ненавистю до самого себе, аж стає важко дихати, таке те почуття пекуче: більша частина тіла в такому стані — та в тому не його провина, а от руки такі, то винуватити в цьому треба лише самого себе. Коли він тільки починав себе різати, то спершу брався робити порізи на ногах — на литках, і доки він навчився те робити краще, то полосував шкіру навмання, і здавалося, що просто порізався об колючу траву. Ніхто того не помічав — бо хто ж там дивиться на ті литки? Навіть брат Люк з тим його не діставав. А тепер ніхто не побачить ані його рук, ані спини, ані ніг — усе тіло посічене, є канавки — там вирізані пошкоджені тканини й м'язи; заглибини завширшки з палець, де колись стирчали з кісток і з тіла штирі, які були пригвинчені шурупами, гладенька молода шкіра, що наросла після опіків на місцинах, на яких затягувалися рани — там їх, мов кратери, укрила тоненька плівка, а шкіра навколо набула назавжди блякло-бронзового відтінку. Він — одна людина, коли в одязі, а без

нього відкривається його справжня особа, роки гниття викарбувалися просто на шкірі, його плоть — сама реклама минулого, його потворності й злочинності.

Колись був у нього в Техасі клієнт, кажучи по правді, просто гротескний — пузо мав таке гладке, що сало аж звисало між стегнами, все тіло покрите острівцями екземи, а на тих місцях шкіра так всохла, що під час доторку маленькі лисніючі лусочки з неї відривалися і злітали в повітря. Побачив того чоловіка, і йому аж недобре стало; хоча йому було зле від усіх чоловіків, а цей був не кращим і не гіршим за інших.

І він тоді відсмоктав, а черево впиралося в щоку, а тоді той плакав і вибачався: «Пробач! Пробач!» — і ледь здавлював пальцями його голову. А нігті довгі й грубі, як кістки, водив обережно по голові тими граблями, ніби гребінцем. І ось минули роки, й він якось так став ніби тим чоловіком, і тепер як його хто побачить, то теж відчує відразу і збридиться від його деформованого тіла. Не хочеться, щоб хтось, як він колись — після всього стояв й блював над унітазом, набирав у жменю мильну воду й полоскав рота, щоб змити присмак і очиститися.

Ніколи тепер не доведеться робити щось проти волі заради їжі й даху — тепер він це знає. Але що ж тепер доведеться зробити, щоб не бути самотнім? Хіба ж можна зруйнувати заради близькості все, що він так ретельно будував і захищав? Скільки він може витерпіти приниження? Він і не відає, та й відповідь дізнатися боїться.

Та з роками росте відчуття: він навіть більше боїться, що не матиме й шансу все дізнатися. І що ж це означає: бути людською істотою й ніколи не спробувати? Водночас він і нагадує собі про те, що самотність — не голод, не скрута, не хвороба, вона не смертельна. Він не зобов'язаний її викорінити.

У нього тепер таке життя, яке краще від того, що мають багато людей, краще, про яке він і мріяти не міг. А крім усього, що має, ще й бажати жити з кимось — це вже ознака жадібності, якщо чесно сказати.

Минають тижні. У Вілема хаотичний графік роботи, й у вільний час він телефонує: то о першій ранку, то о третій по обіді. Голос у

нього утомлений, та скаржитися — ні, таке йому не притаманне. Він розповідає про місця зйомок — їм дозволено бувати там, де велися археологічні розкопки, — і про маленькі невдачі. Коли друг так далеко, він усе більше намагається лишатися удома й байдикувати, хоча й знає, що так не годиться, й тому ретельно дбає про те, щоб його вихідні були заповненими подіями: й вечірками, й обідами. Відвідує музеї, виставки й вистави з Генрі Янґом (чорним) і галереї — з Ричардом. Той Фелікс, з яким він давно-давно займався, тепер очолює панк-гурт під назвою «Тихі американці», і він затяг Малкольма піти на їхнє шоу. Вілему він розповідає про те, що бачив і читав, про бесіди з Гарольдом і Джулією, про останній проект Ричарда, про клієнтів зі своєї роботи у фонді, про свято до дня народження доньки Енді й про нову роботу Федри, про людей, з якими вів розмови, та про те, що вони говорили.

Розмова закінчується, й Вілем обіцяє:

— Іще п’ять із половиною місяців.

— П’ять із половиною місяців, — повторює він.

У суботу він іде на вечірку в нових апартаментах Роде- са, недалечко від будинку Малкольмових батьків. Якось у грудні за випивкою той скаржився, що квартира стала причиною купи нічних жахіть: йому сняться чеки, що проносяться в голові, і суттю життя стають виплати, закладні, утримання, податки — все перевертається на страшні довгі цифри.

— І це ще батьки допомагають. А Алекс іще одну дитину захотіла. Джуде, мені вже сорок п’ять, я вже досяг свого, а якщо матимемо ще третю, доведеться працювати мені аж до вісімдесяти.

Проте сьогодні він із полегшенням зазначає, що Родес розслабленіший, а шия, щоки порожевіли. Ось той запитує:

— Господи, Джуде, як це тобі роками вдається залишатися таким худим?

Коли вони познайомилися — в окружній прокуратурі, багато років тому, Родес був худим і жилавим гравцем у лакрос*, та відколи він перейшов працювати до банку, то погладшав і тепер здавався аж постарілим.

— Я гадаю, ти маєш на увазі кістлявим.

Родес сміється:

— Я так не сказав би, але вже давай, хай буде кістлявим.

Лакрос — командна гра на полі (канадського походження), в якій користуються хрестовиною — «крос» для того, щоб закидати, ловити, качати м'яча й заганяти його до воріт суперників. У неї грають і чоловіки, і жінки.

На обіді присутні одинадцятеро, другові довелося навіть із кабінету крісло привезти й узяти лавочку з гардеробної кімнати дружини.

Він добре пам'ятає: на цих обідах Родеса завжди чудова їжа, на столі незмінні квіти, і, як завжди, щось негаразд із гостьовим списком — завжди Алекс когось запросить, а чоловіка забуде повідомити чи помилиться у рахунку сам Родес, і, як наслідок - добре організований офіційний прийом стає хаотичним і буденним застіллям. І Родес лається: «Дідько!», як завжди, та здається, що він єдиний, хто цим переймається.

Ліворуч від нього сидить сьогодні Алекс, і вони розмовляють про її роботу на посаді керівника відділу зі зв'язків із громадськістю в дизайнерській студії з назвою «Ротко», та вона несподівано покинула там працювати й це лякало Родеса. Він цікавиться:

— То ти вже сумуєш за роботою?

— Ще ні. Я знаю, що він не радий, та це мине. Просто я враз відчула, що доки діти ще малі, я маю проводити з ними більше часу.

Він цікавиться і їхнім новим заміським будинком, що його вони купили в Коннектикуті — ще одне джерело кошмарів Родеса, й вона береться розповідати про ремонт, який триває вже третє літо, а він співчутливо гмикає.

— Родес говорив, що ви хотіли придбати дім десь у графстві Колумбія. То ви вже визначилися?

— Ще ні, — відповідає він.

Він мав зробити вибір: чи новий будиночок, чи ремонт у домі Ричарда: їм треба було перебудувати перший поверх, обладнати гараж та додати спортзал і невеликий басейн, із постійною течією, щоб можна було плисти на одному місці. Зрештою, він спинив

вибір на ремонті. Відтепер він має змогу плавати сам-один уранці, коли він там, то Ричард до спортивної зони навіть не заглядає.

— Ми хотіли зачекати з будинком, та насправді вибору не було — коли діти маленькі, їм потрібен садок.

Він киває: усю цю історію він чув уже від Родеса. Часто здається, ніби той, як і майже кожен з його ровесників на роботі, живе в якихось паралельних версіях зрілості. їхнім світом керують діти, маленькі деспоти, а їхні потреби — у школі, в таборі, на заняттях, уроках диктують для них кожне їхнє рішення, і диктуватимуть ще впродовж наступних десяти, п'ятнадцяти, вісімнадцяти років. Поява дітей у їхньому житті надала їхній зрілості постійне й непорушне почуття мети й напряму, вона визначає тривалість і місце проведення щорічної відпустки, визначає, чи лишаться зайві гроші і як їх потрібно витрачати, вона формує день, тиждень, місяць, рік, життя. Діти — це вже як путівник, і все, що лишається робити — це слідувати за картою, яку вони вам надають у день свого народження.

Та в нього і його друзів дітей немає, при їхній відсутності перед ними простирається весь світ, і його можливості просто напосідають. А без них сам статус дорослої людини не стає забезпеченим, людина без дітей сама собі творить зрілість, і часто хоч і веселу, та однак з відчуттям постійної незахищеності чи неминучого сумніву. Так чи не так — он з Малкольмом було саме так, коли нещодавно вони з ним переглядали всі за і проти того, щоб їм із Софі завести дитину, так, як і тоді, коли друг мав сумніви щодо того, чи варто, чи ні одружуватися — ще чотири роки перед тим.

Коли він вислухав усі Малкольмові аргументи, то сказав:

— Меле, я не знаю, це все звучить так, наче причини мати дитину тільки тому, що так годиться, а не тому, що ти сам хочеш.

— Ну, зрозуміло, я вважаю, що так годиться. А в тебе, Джуде, ніколи не виникало відчуття того, що ми й досі живемо якось по-дитячому?

— Ні, — в нього й справді не було такої думки, адже таке мав дитинство, що життя теперішнє аж ніяк нагадувати про нього не

могло. — Це все слова твого батька, Меле. Якщо ти не матимеш дітей, твоє життя не буде менше насиченим і менш виправданим.

А Малкольм зітхнув.

— Може, й так. Можливо, твоя правда, — він усміхнувся. — Я маю на увазі, що я насправді дітей не хочу.

І він відповів з усмішкою:

— Ну, завжди можна почекати. А тоді коли-небудь усиновите тридцятирічного бідаку.

— Може. А крім того, в деяких частинах країни це вже стало тенденцією.

Алекс вибачається і прямує до кухні, а то звідти її Родес уже кликав зі зростаючою тривогою: *«Алекс! Алекс! Алекс!»*

А він повертається вже до чоловіка праворуч, раніше у Родеса в гостях його ніколи не бачив. Темноволосий мужчина неначе з перебитим носом: той різко випинається в один бік, а тоді вже змінює напрям вигину.

— Калеб Портер.

— Джуд Сент-Френсіс.

— Дайте здогадаюся: католик.

— Дайте здогадаюся: *не* католик.

Калеб сміється:

— Слушно.

Вони розговорилися. Калеб тільки-но повернувся з Лондона, де провів десяток років, будучи президентом модної марки, а тут, у Нью-Йорку, очолить «Ротко».

— Учора так мило і спонтанно мене запросила Алекс, що я подумав: чому б і ні? — він знизав плечима. — Ось тепер — гарний обід із гарними людьми, а то довелося б нидіти в готелі й переглядати документи про нерухомість.

З кухні чується брязкіт металевих предметів, що падають, і лайка Родеса. Калеб поглянув на нього, підняв брови, а він усміхається й пояснює:

— Не звертайте уваги, таке завжди трапляється.

Наприкінці вечері Родес уже спробував підштовхнути гостей до розмов, але стіл був занадто широким і це вдавалося погано. Досить нерозумно було посадити друзів поруч, тож, зрештою, він

знову мав розмовляти з Калебом. Тому сорок дев’ять років, виріс в окрузі Марін, а в Нью-Йорку він жив іще коли було ледь за тридцять. І він учився на юридичному, хоча і дня не користувався набутими там знаннями.

— Ніколи? — перепитав Джуд.

Коли хтось оголошує про те, що навчання було даремною тратою часу і трирічною помилкою, він ставиться до того скептично. Хоч теж вважає, що якось про роки навчання згадує сентиментально, вони дали йому не лише можливість мати надалі шматок хліба, а й багато в чому саме життя.

Калеб роздумує.

— Ну, може, й не ніколи, але не так, як можна було чекати, — нарешті він веде далі. У нього глибокий, вивірений, повільний голос, часом він заспокійливий, а буває й загрозливим. — А проте єдине, що врешті виявилося корисним — це цивільна процедура. А ви знайомі з дизайнерами?

— Ні, та я маю багато друзів-художників.

— Ну, гаразд. Тоді ви знаєте, що вони мислять зовсім інакше, і що кращий митець, то вища впевненість у тому, що він буде нікудишнім для бізнесу. Так насправді і є. Я вже років зо двадцять працюю у п’яти будинках моди, і що дивно, бути свідками їхніх способів поведінки — зневага до термінів, нездатність вкладатися в бюджет, повна некомпетентність, коли справа стосується керівництва персоналу, і так усе нестабільно, що вже часом думаєш, чи не є відсутність тих рис необхідною передумовою для їхньої професії, чи це вже сама професія підбиває людей до подібних концептуальних недоліків. Тож на моєму місці довелося вже вибудовувати систему управління у самій компанії і стежити, щоб вона була дієвою під страхом покарання. Я й не знаю, як то пояснити, що насправді те чи інше слід ось так зробити — це для них не означає нічого, принаймні для декого, беручи до уваги те, як вони все розуміють — а натомість тобі доводиться для них усе представляти як відповідно до законів їхніх маленьких усесвітиків, переконувати, що коли вони правила не виконуватимуть, то ті світики зруйнуються. От щойно ви їх переконаєте, то і зможете

їх примусити те зробити, що вам треба. Це просто якесь божевілля.

— То навіщо й далі з ними працювати?

— Тому що вони й справді *інакше* мислять, і за цим цікаво спостерігати. А декотрі взагалі ледь грамотні — читаєш записки й розумієш, що заледве речення скласти можуть. А потім бачиш, як вони роблять ескізи, чи згортають тканину, чи просто поєднують кольори, й тоді... я не знаю. Це диво — тут краще й не поясниш.

— Ні, я точно знаю, про що йдеться, — він зараз думає про Ричарда, про Джей-Бі, Малкольма, Вілема. — Це так, ніби тебе впустили в такий спосіб мислення, що у вас і слів не вистачить, щоб уявити, а не те, щоб висловити.

— Так, саме так, — промовляє Калеб і вперше до нього усміхається.

А вечеря триває далі. Коли вже подають каву, то Калеб випрямляє ноги й підводиться:

— Я вже маю йти. Здається, досі живу за лондонським часом. Мені було приємно з вами познайомитися.

— Мені також. Радий був з вами говорити. І бажаю успіхів па ниві встановлення управління у «Ротко».

— Дякую! Успіх мені знадобиться.

Він уже зібрався встати теж, та Калеб продовжив:

— Може, коли-небудь разом повечеряємо?

На якусь мить його наче паралізувало. Та потім сам собі дорікнув: нічого тут боятися, той щойно переїхав, а він і сам знає, як важко знайти хоч з ким погомоніти, як важко знайти друзів, тоді, як за твоєї відсутності колишні друзі вже обзавелися сім'ями й стали чужими. Можна ж просто розмовляти — нічого більше. Він відповідає:

— Це було б чудово.

Вони обмінюються візитівками. Коли вже зводиться, Ка- леб його спиняє:

— Не вставайте. Будемо на зв'язку.

Він спостерігає, як той — такий високий, вищий на сантиметрів п'ять за нього, з міцною спиною — прощається з Алекс, із Родесом,

не озираючись, виходить.

Наступного дня він отримує повідомлення, і вони домовляються про обід у четвер. Увечері вже він телефонує Родесу, щоб подякувати за обід і запитує про Калеба.

— Мені аж незручно, але я з ним навіть не поговорив, — відповідає той. — Алекс його в останню хвилину запросила. Ось про це я й торочу постійно щодо цих званих обідів: чому ж вона весь час когось кличе саме тоді, як має вже йти?

— То ти про нього нічого й не знаєш?

— Нічого. Алекс каже, що в «Ротко» його поважають, і вони за нього аж боролися, щоб забрати з Лондона сюди. Ось і все, що я знаю. А що? — Джуд відчуває, що той усміхається. — Тільки не запевняй мене, що ти вже розширюєш базу своїх клієнтів поза межі гламурного світу банків і медицини?

— Ось саме цим я й займаюся. Іще раз дякую. Передай мою подяку й Алекс.

Настає четвер, і вони зустрічаються в японському пабі в Західному Челсі.

Після того як зробили замовлення, Калеб говорить:

— Ви знаєте, я до вас там за обідом приглядався і намагався згадати, звідки знайоме обличчя, а тоді зрозумів: картина Жана-Батиста Маріона. Вона належить креативному директору з останнього місця роботи, і він фактично змусив компанію оплатити її вартість, та то вже інша історія. Це дуже круте зображення вашого обличчя, ви там стоїте на вулиці, а позаду видно вечірні вогні.

— Правда, — таке йому вже декілька разів казали й щоразу він почувався незручно. — Я знаю, яку картину ви маєте на увазі, вона з серії «Секунди. Хвилини. Години. Дні» — третьої колекції.

— Еге ж, — усміхається до нього Калеб. — І ви близькі з Маріоном?

— Вже не дуже, — відповідає він, і, як завжди, йому боляче таке визнавати. — Ми в гуртожитку були сусідами, то я знаю його багато років.

— Це чудова серія картин. — І вони ще розмовляють про роботи

Джей-Бі, про Ричарда (із його творчістю знайомий Калеб), і про Генрі Янґа (азіата), і про брак пристойних японських ресторанів у Лондоні; про сестру Калеба, яка живе в Монако з другим чоловіком і численним виводком дітей; про батьків, що після тяжких хвороб повмирали, як тому було ледь за тридцять; про будинок у Бриджгемпто- ні, до якого запросив пожити колишній однокурсник, доки буде сам улітку в Лос-Анджелесі. А тоді ще й розмова точилася навколо «Розен Прітчард» і фінансової плутанини, яку він виявив у «Ротко» після того, як звільнився виконавчий директор, так що він переконався, що Калебу потрібен і друг, і потенційний юрист, і він уже взявся думати, кого ж можна у фірмі підібрати. І він вважає, що з цим може впоратися Евелін, одна з молодших партнерів, її торік вони майже втратили: вона хотіла перейти якраз до будинку моди, де мала стати штатним юрисконсультом. Тут Евелін чудово вписалася б: вона розумна й цікавиться індустрією моди, і в неї все вийде.

Доки він над цим розмірковує, Калеб раптово цікавиться:

— А ви самотній? — а тоді, засміявшись, запитує: — Чого ви на мене так дивитеся?

А Джуд вражено вибачається і теж усміхається:

— Так. Якраз нещодавно з другом про це саме розмовляли.

— І що ваш друг сказав?

— Сказав, — починає він, та спиняється, стривожений різкою зміною теми й тоном розмови. — Нічого, — закінчує, а той посміхається, ніби він ту розмову вже уявляв, та на нього не тисне.

А він уже думає, як про все ввечері розповідатиме Віле- мові, особливо про останню розмову. Він скаже йому: «Ти переміг, Вілеме», і якщо той заведе знову своєї, він вирішує, що тоді вони вже поговорять, він не уникатиме запитань.

Він оплачує рахунок і виходить на вулицю, а там крапотить дощик, хоч і не злива, та однаково, його досить: таксі не видно й вулиця блищить, мов глазурована. І Калеб говорить:

— На мене чекає машина. Можу підвезти.

— А ви не проти?

— Звісно.

Машина везе їх у центр, як під'їжджають до вулиці Грін, то вже ллє як з відра, а за склом годі щось розібрати — все безформне, від міста лишилися кольори — смуги червоного й жовтого світла, і місто стислося до автомобільних гудків і до стукотіння дощових крапель об дах машини, воно таке гуркітливе, що вже власного голосу не чуть. Авто спинилося, він намірився виходити, а Калеб його просить зачекати — він має парасольку й може його провести до входу, не встигає він заперечити, як той виходить і напинає укриття, і вони під ним біжать до входу, за ними бахкають двері й вони стоять у тьмяному вестибюлі.

А Калеб жовчно говорить, поглядаючи на голу лампочку:

— Це просто пекельний коридор.

— Хоча в ньому є і якийсь шик у стилі «Загибель імперії», — сміється він, Калеб усміхається.

— А в «Розен Прітчард» знають, що ти в такій місцині жи веш?

Не встигає він відповісти, як Калеб нахиляється й цілу» його, міцно, аж спина притискається до дверей, і охоплю» в обійми руками, мов кліткою.

І цієї миті все пливе — і світ, і сам він, ніби стираються. Як давно вже ніхто його не цілував, він згадав, яким безпорадним був при цьому, і як повчав його брат Люк: просто відкрити рот, розслабитися й нічого не робити. От він так

і чинить — і за звичкою, і по пам'яті, і просто тому, що інакше й не зможе, і просто чекає, коли настане кінець, відлічує секунди й дихає носом.

Нарешті Калеб відступає і дивиться на нього, а тоді й він підводить погляд. А той знову це робить, цього разу беручи обличчя в руки, а в нього зараз таке відчуття, яке мав у дитинстві завжди, коли його цілували — його тіло йому не належить, кожен жест уже передбачений, рефлекс змінюється рефлексом, і знову рефлексом, а він не може нічого вдіяти іншого — лише віддати себе тому, що може далі з ним статися.

Калеб знову зупиняється і відступає крок назад, дивиться, звівши брову, як то було на обіді в Родеса, чекає, щоб він щось говорив.

Нарешті він промовляє:

— Я гадав, що ви шукаєте юриста, — а слова такі дурні, що він відчуває, як буряковіє.

А Калеб не сміється.

— Ні, — і знову довга мовчанка. І порушує її знову Калеб: — Ти не збираєшся мене запросити нагору?

— Я не знаю.

Враз йому страшенно закортіло, щоб поруч був Вілем, хоча з такою проблемою вони раніше не стикалися, та, мабуть, той і за проблему це не матиме. Він звик до обачності

ii **стриманості, і хай там ця обережність на всяких вечірках не робить його найцікавішим, інтригуючим, та досі ці в кості його захищали, дали йому доросле життя, звільнене від бридоти і бруду. Та часом він уже думає над тим, чи не іанадто він себе ізолює, позбавляє від чогось важливого, притаманного усім людям: може, він уже готовий до того, щоб з кимось жити. Може, вже минуло досить часу й усе буде інакше. Може, він помиляється, а Вілем має рацію: це такий досвід, що не буде вічно під забороною. Може, не настільки він вже й огидний, як про себе думає? Може, він на таке здатний? Може, йому не буде боляче? А Калеб, так той у цей час вродився, наче джин, як паросте із його найглибших страхів і найвищих сподівань і влився в його життя як випробування. По один бік — усе, що він знає, досвід, усе звичне й монотонне, як кран, який протікає, — там йому безпечно наодинці, там він від усього, що завдає болю, відгороджений. По другий бік — хвилі, сум'яття, шторми, збудження — все те, що він не може контролювати; все, що потенційно є страшним і екстатичним: усе, чого він за дорослого життя намагався уникати; все, що надасть бара його життю. І всередині в грудях істота вагається, спинається на ноги й принюхується до повітря, вишукуючи від повідей.**

«Не роби цього, не дури себе, що б там ти собі не казан, ти ж знаєш, яким ти є», — каже йому один голос.

«Спробуй, це шанс, **— говорить другий голос. —** ***Ти самот ній, ти маєш спробувати».*** **Цей голос він завжди ігнорує.**

«Такого може більше не повторитися», — продовжує п> лос, і це його спиняє.

***«Це погано скінчиться»*, — зауважує перший голос, а тоді обидва замовкають. Вони чекають на його вибір.**

А він не знає, що робити, невідомо, що далі може бути Але дізнатися потрібно. Все, чому він навчився, каже йому не можна. Все, чого прагне, каже: лишися. Він каже собі: *«Будь сміливим, хоча б раз наберися сміливості».*

І він теж дивиться на Калеба і промовляє:

— Ходімо.

І хоч уже зразу й наляканий, та однак повільно крокує му зьким коридором до ліфта, наче вже й не боїться, чує тур хіт правої ноги по бетонній долівці, а разом з ним і тупи
Калебових кроків, і ще — дріботіння дощових крапель по східцях пожежного виходу, і ще - стукіт власного серця.

Рік тому він на чолі групи юристів узявся за захист великої фармацевтичної компанії «Малґрейв і Баскетт» проти позову групи акціонерів до ради директорів у зв'язку з некомпетентністю і недотриманням фінансових зобов язань. Люсьєн тоді саркастично заявив:

- Ти дивись, і чому це вони собі таке надумали?

А він зітхнув. Та «Малґрейв і Баскетт» була просто невдахою, про те всім відомо. Ще за кілька років перед тим вона звернулася до «Розен Прітчард» з приводу двох судових позовів (колишній працівник скаржився на застаріле й тому небезпечне обладнання, а другий — щодо нібито виробництва якихось шкідливих речовин), згодом отримала судову повістку стосовно схеми відкатів, до якої були залучені низка притулків, а ще їх звинуватили у відкритому нав язуванні їхніх найбільш продаваних ліків пацієнтам з хворобою Альц- геймера, а ті були насправді тільки схвалені до застосування при лікуванні шизофренії.

Тож одинадцять останніх місяців він витратив на те, щоб опитати п'ятдесят дійсних і колишніх директорів та службовців

«Малґрейв і Баскетт», і склав доповідь для спростування позову. В його команді було ще п’ятнадцятеро юристів, якось увечері він почув, як деякі з них перекрутили назву компанії н,і «Малгроб і біси». Він тоді їх висварив:

Ви глядіть, щоб ніхто з клієнтів такого не почув.

Було вже дуже пізно, друга після півночі, і всі справді втомилися. Якби він був Люсьєном, то вже кричав би на них, із він також стомився. А минулого тижня одна з підлеглих, молода жінка, підвелася з-за столу о третій ранку, огляділася І иіспритомніла.

Він тоді викликав швидку допомогу й відпустив усіх додому, попередивши, щоб о дев'ятій прийшли знову, а сам залишився ще на зайву годину, а тоді вже повернувся додому.

Назавтра Люсьєн поцікавився:

— То ти всіх *додому* відправив, а сам лишився? Послу- хай-но, Сент-Френсісе, ти занадто м'який. Коли вже починається процес, ти хоч такого не робиш, і слава Богу, інакше ми нічого не досягнемо. Якби ж це супротивна сторона тільки знала, з яким м якотілим юристом вони мають справу в дійсності.

— Чи це означатиме, що Еммі Герш ми не надішлемо квітів?

— Та-а, ми вже їх надіслали, — Люсьєн звівся на ноги й пішов до дверей. Та написали: «Еммо, видужуй і повертайся до нас швидше. А то пошкодуєш. З любов'ю — від родини «Розен Прітчард».

Йому подобалося бувати на судових засіданнях, сперечатися і доводити своє в судовій залі — цього ніколи йому не буде досить, та зараз, із «Малґрейв і Баскетт», він хотів не доводити до суду, ще й суддю переконати не давати ходу справі. Щоб не чекали їх роки розслідування пошуку доказів. Він уже писав клопотання про відхилення позову, і на початку вересня районний суддя вже позов відхилив.

Того вечора Люсьєн сказав йому:

— Я тобою пишаюся. Ті, з «Малгроб і біси», навіть поняття не мають, як же їм пощастило, позов був серйозним.

— Так, здається, що «Малгроб і біси» ще багато про що поняття не мають.

— Так, та бачиш, і справжніми кретинами можна бути, однак наймати правильного адвоката, - він підвівся. - Ти ідеш кудись у вихідні?

-Ні.

— То зроби щось, щоб розслабитися. Вийди десь у місто. Сходи кудись поїсти. Щось ти не дуже здоровий вигляд маєш,

— На добраніч, Люсьєне.

— Ну, гаразд. На добраніч! І прийми мої вітання. Це справжній успіх.

А він в офісі лишається ще на дві години, наводить лад із паперами, сортує їх, намагається розбирати завали. І не відчуває ніякого полегшення, перемоги після такого результату, а лише втому; і це проста, заслужена втома, неначе закінчився день доброї фізичної праці. Одинадцять місяців розпитувань, перевірки фактів, писанини, переписування, а тоді — кінець, і натомість почнеться нова справа.

Зрештою, він рушає додому і таким почувається виснаженим, що на півдорозі до спальні зупиняється і присідає на диван, а через годину очуняє — висхлий і дезорієнтований. За минулі місяці він з більшістю друзів і не бачився, і не розмовляв — навіть телефонні бесіди з Вілемом покоротшали.

Частково в цьому винні «Малгроб і біси» й шалена підготовка, яка була необхідною, а частково — його теперішня непевна ситуація з Калебом, про якого він і Вілемові не розповідав. Ось у ці вихідні той зараз у Бриджгемптоні, а він і радий, що побуде на самоті.

І досі він не має впевненості у своїх почуттях до Калеба, хоч уже й місяці минають. І не знає напевне, чи він сам тому подобається. Краще сказати, що тому подобається з ним поговорити, але буває, що він вловлює в погляді щось схоже на відразу. Якось Калеб сказав йому якимсь занепокоєним тоном, підвівши за підборіддя його обличчя і пильно розглядаючи його:

— Ти справді вродливий, але...

Він розумів, що той мав на увазі, хоч і продовження не почув; але щось не так. Ти мене відштовхуєш і досі. І я насправді не розумію, чому ти мені не подобаєшся.

Він, наприклад, знає, що той ненавидить його ходу. Через кілька тижнів по тому, як вони почали зустрічатися, коли Калеб сидів на канапі, а він подався по пляшку вина, тоді помітив, як той уважно стежив за його рухами, він аж занервував. Налив вина, вони випили, а тоді той сказав:

— А знаєш, коли ми познайомилися, ти тоді сидів, і я не знав, що ти шкутильгаєш.

— Так, — він говорив сам собі: за це не повинен вибачатися, він же не заманював Калеба, не мав наміру ошукати. Він набрав у

легені повітря, щоб слова звучали безтурботно, якось зацікавлено, запитав: — І що, якби ти знав, то не став би зі мною зв'язуватися?

— Я не знаю, — трохи помовчавши, відповів той. — Не знаю.

А йому схотілося просто зникнути, заплющити очі й відмотати плівку часу назад, до того дня, коли вони зустрілися. Він відхилив би запрошення Родеса, він і далі жив би своїм маленьким життям, він і не знав би, що може бути інакше.

І ще, Калеб ненавидить його інвалідний візок, на додачу до ходи.

Коли вперше прийшов до нього вдень, то вони здійснили щось на кшталт екскурсії апартаментами. Вони були його гордістю, він відчував вдячність за те, що тут мешкає, і все ще не вірилося, що вони належать йому. Малкольм зберіг номер Вілема — так вони його називали — при цьому збільшивши його, прибудувавши й кабінет там, у північному крилі, близько від ліфта. А тоді починався довгий відкритий простір, там було й фортепіано, і площа, відведена під вітальню — воші виходила вікнами на південь, і стіл, на північній стороні, тій. що без вікон, який сконструював Малкольм сам, а за ним усю стіну займали полиці з книжками — аж до кухні; а ще на ній висіли роботи, які створили його друзі, і друзі друзів, а також ті, які він сам купував. Усе східне крило було в його розпорядженні: зі спальні, що була з північного боку, ви про ходили через гардероб до ванної кімнати, а з неї вікна виходили і на схід, і на південь. Найчастіше в квартирі він при кривав на вікнах жалюзі, але можна було їх підняти, і тоді весь прямокутний простір наповнювався ясним світлом, і з ним вуаль, що його відділяла від навколишнього світу, ставала навдивовижу тонкою. Часто йому видається, ніби ця квартира обманює — здавалося б, що тут має мешкати хтось дуже відкритий, життєлюбний і щедрий на відповіді, а він же зовсім не такий. Його особу набагато краще відображала квартира на Ліспенард — там наполовину затемнені ніші, темні закутки і стіни, які стільки разів перефарбовували, що за тими шарами вже в щілинах позаводилися міль і блощиці.

Перед приходом Калеба він наповнив квартиру світлом і справді бачив, що той був вражений. Поволі вони проходили, і той уважно

розглядав картини, про деякі з них ще й розпитував, звідки вони в нього, хто їх написав, навіть деякі впізнавав.

А тоді пройшли до спальні, й він показав полотно в кінці кімнати — «Вілем у гримерній», яке він купив для себе з тієї серії «Секунди. Хвилини. Години. Дні», і враз Калеб запитав:

— А чий це інвалідний візок?

Після паузи він відповів:

— Мій.

— А навіщо? Ти ж можеш ходити, — той здавався спантеличеним.

А він не знав, як і відповісти. Нарешті промовив:

— Часом він мені необхідний. Рідко. Я часто ним не користуюся.

— Добре. То гляди, щоб не користувався.

Його ці слова вразили. Що це було: турбота чи погроза?

І а не встиг він зрозуміти, що ж то він відчув і що слід відпо- місти, як Калеб уже розвернувся і попрямував до гардероба, їхня екскурсія тривала далі.

За місяць по тому ввечері він зустрічав Калеба на вулиці ішло офісу в західному кінці Мітпекінга. Той також працював допізна, був початок червня, за вісім тижнів мав відбутися перший показ весняної колекції. На роботу тоді він дістався на авто, та ніч була такою сухою, і він вибрався звідти й чекав під ліхтарем, сидячи у візку. Розмовляючи з кимось, з'явився Калеб. Він його точно помітив: коли підняв руку у вітанні, той кивнув ледь помітно — обидва були не надто демонстративними, а тоді той закінчив розмову, співбесідник рушив у східну сторону. Він привітався:

— Здоров.

— Чому це ти у візку? — той просто вимагав.

На якусь мить йому відібрало мову, а тоді заговорив, заїкаючись:

— Сьогодні доводиться його взяти.

Калеб зітхнув і протер очі:

— Я думав, що ти ним не користуєшся.

— Так ні ж, — від сорому він аж спітнів. — Майже ніколи. Беру його, коли вже зовсім не можу обійтися.

А той кивнув і далі чухав носа. І на нього не дивився. Нарешті заговорив:

— Так, мабуть, нам не треба зараз іти вечеряти, ти ж вочевидь зле почуваєшся, і я стомився. Я маю поспати.

— Ага, я розумію. Гаразд, — він говорив розгублено.

— Ну, гаразд. Я передзвоню пізніше.

Він провів його очима, а той ішов вулицею своїми розгонистими кроками, і зник за рогом, а він забрався до машини, подався додому, і краяв своє тіло, і кров так юшила сильно, що й важко лезо було тримати.

Наступним днем була п'ятниця, від Калеба не було жодної звістки. І він думав: ну ось і маєш. Так тобі. Ну, гаразд, Кале- бу не сподобалося, що він у візку. Йому це теж не подобалося. За це не можна звинувачувати — той не сприймає такого, що не сприймає він сам.

А тоді, в суботу, зателефонував. Він саме піднімався до себе від басейну.

— Пробач за четвер. Я знаю, що моє ставлення до тебе у візку здається дивним і безсердечним.

Джуд сів на стілець біля столу у вітальні й відповів:

— Це мені зовсім не здається дивним.

— Я тобі говорив, що, коли я вже виріс, мої батьки довго хворіли. У батька був розсіяний склероз, а в матері — ніхто й не знає, що там було в неї. Вона захворіла, а я навчався в коледжі, то так ніколи й не одужала. У неї були болі і спазми обличчя, в голові, мала якусь постійну неміч, і хоч я й не сумніваюся, що й справді їй боліло, та однаково мене турбувало, що вона й ніби *не хотіла*, щоб їй стало краще. Вона просто здалася, ось так, як і батько. І куди б я не поглянув — усюди було свідчення того, що вони здалися хворобам: ціпки, милиці, тоді візки, візочки, купи пігулок, бинтів, постійний сморід од болезаспокійливих, натирань, гелів і ще бозна-чого.

Він замовк.

— Я й далі хочу з тобою бути. Але я просто не можу бути там, де є всі ці ознаки слабкості й хвороб. Просто не можу. Я це ненавиджу. Це мене бісить. Викликає в мене не депресію, а гнів, так, наче я маю з цим боротися, — він знову замовк. — Коли ми

зустрілися, я просто не знав, хто ти. Я думав, що з цим упораюся. Та вже зараз не впевнений. Чи здатен ти це зрозуміти?

Він ковтнув клубок у горлі — хотілося плакати. Він усе розумів, бо відчував те саме:

— Можу.

І тоді, хоч і неймовірно, вони й далі були разом. Він був вражений, як швидко той вклинився в його власне життя. Це було схоже на сюжет з якоїсь казки. Живе собі край лісу жінка. І чує стукіт у двері, відчиняє їх. І хоча в цей момент нікого й не бачить, та вмить повз неї в дім проковзують десятки демонів, страхіть, і тепер вона в житті ніколи їх не позбудеться. ()сь так він часом почувався. Невже в інших людей так само? Нін не знає, а спитати боїться. І тепер пригадує чужі розповіді й порівнює свою ситуацію з чужими, чи вона нормальна, І шукає підказки для того, як самому поводитися.

Ну, а ще ж є сам секс, який виявляється гіршим, ніж він очікував, адже він уже й забув, як то було боляче, принизливо, огидно, як він його не любив. Він ненавидить пози, які треба приймати, вони ж такі принизливі, роблять його беззахисним і слабким, він ненавидить смак, запах і той звук, коли тіло б'ється об тіло, і звірині стогони й рики, ті слова, звернені до нього, що мали би збуджувати, а насправді він їх сприймає як приниження.

Він знає, що глибоко в душі він мав надію, що в дорослому віці все буде краще, що сама сутність зрілості якось перетворить процес на щось славне і приємне. Двадцятилітнім, у коледжі, тридцятилітнім, він чув розмови про ті задоволення, про радість, і думав: з чого ж там так радіти? Невже? А мені не таке запам'яталося. Та все одно не може він єдиний мати рацію, а інші — мільйони — ні. Отже, чогось він у сексі не розуміє. Мабуть, точно щось робить не так.

Тієї першої ночі, коли вони піднялися до спальні, він знав, чого чекав Калеб, і сказав йому:

— Давай робити це повільно. Минуло багато часу.

А той у пітьмі на нього глянув — світло не ввімкнули:

— Скільки часу?

— Багато, — тільки й спромігся сказати.

І спочатку Калеб був терплячим, а потім ні. А тоді ще була ніч, коли спробував його роздягнути, а він вирвався й сказав:

— Я не можу, Калебе, не можу, я не хочу, щоб ти бачив, який я, — тільки й міг, що це сказати, і від страху аж похолов.

— А чому?

— У мене шрами. На спині, ногах, руках. Вони такі страшні, не треба тобі їх бачити.

Він і не знав, що той може відповісти. Може, скаже: «Та я впевнений, нічого страшного», і тоді він вже зніме одяг? А може, скаже: «Давай поглянемо», він роздягнеться, той побачить і піде геть? Він бачив, що Калеб вагався. Тоді ще
додав:

— Вони не сподобаються, бо просто гидкі.

Здається, це допомогло Калебові вирішити. Він сказав:

— Тоді все тіло мені й не треба бачити, чи не так? Лише важливі частини.

І він того вечора просто ліг і чекав, напівроздягнений, коли все скінчиться, і взагалі почувався ще більш приниженим, ніж якби Калеб наказав зняти весь одяг.

Та якщо не рахувати такого розчарування, то з ним йому не було так уже й жахливо. Йому подобається, як той повільно і вдумливо веде розмову, як говорить про дизайнерів, з якими працював, про сприйняття кольору й про любов до мистецтва. Йому подобається, що з тим і про роботу можна побалакати — про «Малгроб і бісів» — і те, що Калеб не тільки розуміє труднощі, а й цікавиться. Подобається, як той уважно дослуховується до його оповідей, а запитання свідчать про те, що він справді уважний. Подобається, що той цінує роботу Ричарда й Малкольма і дає йому про них вдосталь говорити. Подобається, коли на прощання той бере в обидві долоні його обличчя, ніби для мовчазного благословення.

Йому подобається Калебова мужність і фізична сила, він любить спостерігати, як той рухається, як і Вілем, він гарно володіє своїм тілом. Подобається, що той уві сні часом но-власницькому кладе йому на груди руку. Подобається поряд з ним прокидатися. Подобається, що той трохи дивний, що в ньому відчувається якась загроза, і він відрізняється від інших, яких він усе доросле життя

наче просіював, про яких він думав, що їх нічого боятися, яких він цінував за доброту. І Іоруч із Калебом він відчуває у собі і більше і менше людського.

Уперше, коли той його вдарив, він і був, і не був здивованим. Був уже кінець липня, і вони ввечері після роботи поїхали до Калеба. Того дня він користувався візком, бо щось його останнім часом стали більше турбувати ноги,
з непоясненних причин він їх ледве відчував. У просторі він не розумів, де стопи, і було відчуття, що як спробує йти, то зараз же впаде. Коли під'їхали до будинку, він лишив візок у машині й повільно потягся до входу. Щоб не зашпортнутися, він неприродно високо піднімав кожну ногу.

Щойно він зайшов до кімнати, то вже знав, що взагалі не варто було приходити — настрій у Калеба був препаскудний, усе повітря ніби було просочене злістю. Той нарешті переїхав до будинку в районі Флавер, але всі речі ще не розпакував. Сидів кострубатий і напружений, стиснув щелепи, аж зуби поскрипували. А він щось приніс перекусити, то повільно посунув до столу, щоб усе розкласти, щось незначне при цьому говорив, щоб розрадити, він усе докладав зусиль, щоб покращити обстановку. А Калеб перебив його:

— Чого це ти так ходиш?

Як же не хотілося йому зізнаватися в тому, що в нього ще є якісь болячки, важко знову про таке було говорити.

— Я хіба дивно ходжу?

— Так, зараз ти нагадуєш монстра Франкенштейна.

— Перепрошую, — а внутрішній голос умовляв: *«Іди звідси, йди просто зараз»*. — А я й не помітив.

— Ну то припини. Ти смішний.

— Гаразд, — відповів він і наклав на тарілку друга карі. - Ось, — почав він і попрямував до того звичною ходою, але права нога зачепилася за ліву, він впустив миску, і зелена страва розплескалася по килиму.

Згодом він пригадав, що Калеб нічого не сказав, а повернувся і вдарив рукою, а він упав навзнак, головою вдарився об долівку. А

коли нарешті спромігся сфокусувати погляд, то почув, як той сказав, навіть не кричав:

— Забирайся звідси, Джуде! Йди геть, я не можу тебе бачити.

І він забрався геть. Звівся на ноги й поплентався смішною ходою монстра, а той уже сам прибирав свою долівку.

Наступного дня обличчя вже переливалося кольорами, навколо лівого ока вигравали невимовно красиві барви: лілова, бурштинова, зелена. Під кінець тижня він поїхав на звичний прийом до Енді, і щока увібралася в барву моху, око підпухле й напівстулене, і повіка надута, тонка й лискучо-червона.

— Господи Ісусе, Джуде, що вже трапилося?

— Теніс серед візочників, — він навіть посміхнувся — напередодні тренувався перед дзеркалом усміхатися, а щоку аж сіпало від болю. Він уже все з'ясував: де збираються люди на візочках, як часто грають, скільки всього членів клубу. Він вигадав історію, розказував її сам собі й на роботі — тренувався, щоб природно все звучало, ба навіть весело: подача супротивника, який ще в коледжі вмів грати, а він не встигає вивернутися, і — ось результат: в обличчя поцілив тенісний м'яч.

Він розповідав Енді, той слухав, хитав головою:

— Гаразд, я-то радий, що ти за щось нове берешся, та все ж, Джуде, ти справді гадаєш, що це добра ідея?

— От саме ти й говорив мені постійно, щоб я поменше давав навантаження ногам.

— Гаразд, гаразд. Але в тебе ж є басейн, хіба його не досить? Хай там як, ти мав до мене після цього відразу прийти.

— Енді, це ж лише синець.

— Джуде, це до біса, та ні, Боже ж мій, який страшний сипець.

— Ну та однак я маю з тобою поговорити про ноги, — він спробував це сказати не стривоженим, навіть байдужим томом.

— Розповідай.

— Якісь дивні відчуття, мені здається, що їх просто зацементовано в такі собі гробики. Я просто не можу їх визначити в просторі, не можу контролювати. Ось ногу піднімаю, .і коли знову опускаю, то литкою це відчуваю, а ступнею — ні.

— Ох, Джуде, це вже ознака нервових ушкоджень.

Він зітхнув.

— Гарною новиною буде те, що весь цей час ти ще берігся, і це не буде постійним станом. А погана в тому, що я не можу передбачити, коли це скінчиться чи коли почнеться знову. Іще погане те, що єдине, чим ми можемо зарадити, це — чекати й ліками тамувати біль, а я знаю, що ти цього не хочеш, - він замовк. - Джуде, я знаю, що тобі не подобається те, як ти почуваєшся від ліків, але відколи тобі було двадцять, відколи тридцять, на ринку з'являються все нові ліки. Хочеш їх спробувати? Давай, я хоч щось легке тобі дам для обличчя — воно просто вбивче.

— Та нічого страшного, — збрехав він, та врешті взяв рецепт.

— І поменше натруджуй ноги, — порадив Енді після огляду Джудового обличчя. - І тримайся подалі від кортів, заради Бога.

А вже на виході Енді додав:

— І не сподівайся, що ми не обговорюватимемо, як ти себе ріжеш!

А він, відколи почав із Калебом зустрічатися, все більше робив порізів на тілі.

Удома, на вулиці Грін, він припаркувався на короткому під'їзному майданчику перед гаражами й уже вставляв ключа до дверного замка, коли почув своє ім'я. З автомобіля ви ходив Калеб.

Він сидів у візку і спробував швидше потрапити всередини ну. Але той був моторнішим, ухопився за двері, щоб не зачи нилися, і вони обидва вже втрапили в коридор.

Він не міг і глянути на того, лише сказав:

— Тобі не слід приходити.

— Джуде, послухай. Пробач мені, справді, мені так шкода Це просто був кошмарний день, ще на роботі, там усі так ді стали...

Я ще раніше до тебе приїхав би, але все було не так.

як слід, я навіть вирватися не зміг. А тоді я на тобі зірвався. Пробач, — він присів коло нього. — Джуде, ну поглянь на мене. — А він зітхнув. — Мені так шкода, — Калеб узяв його лице в долоні, повернув до себе. — Твоє бідолашне обличчя, — тихенько промовив.

І досі він не може зрозуміти, чому впустив тоді Калеба додому. Якщо розібратися, то він, напевне, відчував уже неминучість

биття, навіть уже якесь полегшення: той його вдарив, і це було як покарання за незнання, за думку про те, що й у нього може таке бути, як у всіх, і от — він уже отримав. У голові в нього голос промовив: *«Ось тепер маєш. Ось тобі за те, що ти вдавав такого, ким не є насправді, за те, що подумав було про те, що ти вважав себе не гіршим за інших»*. Він пам'ятав, як Джей-Бі боявся Джексона, і тепер розумів його страх, те, як ти потрапляєш до когось у пастку, і як може бути важко те, що для когось видасться простим — піти від когось. До Калеба він зараз має таке саме почуття, яке колись мав щодо брата Люка: це той, кому він одразу ж довірився, на кого покладав такі надії. Хто міг би його порятувати. І тоді, коли стало зрозуміло, що не вийде, коли всі надії розтанули, він усе одно не здатен від них жільнитися, не може піти. В цій симетрії, коли вони з Ка- мсбом стали партнерами, є сенс, вони — це зруйнований і руйнівник, хитка купка мотлоху й шакал, який до неї принюхується. Вони існують один для одного — Джуд ні з ким 11 товариства Калеба не знайомий, а він теж ні з ким його не шайомить. Обидва знають, що є щось сороміцьке в тому, чим вони займаються. їх пов'язує взаємний спротив і незручність: той насилу переносить його тіло, а він насилу зйоми і, його спротив.

Він завжди розумів: якщо хочеш бути з кимось, то дове- щ' 11 ,ся згодитися на поступку. І він знає, що Калеб — це най- • Р'ііце з того, що він зможе для себе знайти. Добре, що він нормальний, добре, що не садист. Нічого такого, чого раніше не було, з ним зараз ніхто не робить, знову і знову він нагадує про те собі.

У кінці вересня на вихідні він поїхав у Бриджгемптон до будинку Калебового друга, в якому той оселився до перших чисел жовтня. Гарно пройшла презентація у «Ротко», Калеб якось розслабився, став приязнішим. Лише одного разу відтоді його вдарив, у куприк, а він аж покотився підлогою, і відразу по тому й просив пробачення. Крім того, нічого особливого не відбувалося, на Грін вони ночували разом по середах і четвергах, а в п'ятницю той їхав на узбережжя. Він на роботу вирушає раненько, повертається пізно. Він сподівався на перепочинок після успішного завершення справи «Малгроб і біси», хоч короткий, та

ось з’явився новий клієнт — інвестиційна фірма, проти якої ведеться слідство у зв’язку з шахрайством із цінними паперами, і він почувається винним, навіть за те, що в суботу не може бути на роботі.

Ця субота минає чудово, якщо не брати до уваги відчуття провини, весь день вони надворі, обидва зайняті. Увечері Калеб готує на грилі стейки. При цьому заводить пісню, і Джуд слухає, облишивши папери, він знає, що обидва почуваються щасливими, і цієї миті всі їхні негаразди - то лише пил, щось нетривке й невагоме. Сьогодні вони рано йдуть до ліжка, Калеб не примушує його до сексу, і він уперше за довгі тижні добре спить.

Однак наступного ранку, ще добре не прочунявшись, він розуміє, що повернувся біль у ступнях. Два тижні тому болі неочікувано припинилися, а тепер ось, знову, та стало ще гірше. Коли він стоїть, то наче ноги сягають тільки литок стопи й наче неживі, й одночасно дуже болючі. Тепер треба за ними стежити під час ходьби: він має вочевидь бути впеїі неним, що ногу дійсно підняв і що ногу справді опустив.

Він ступає десять кроків, і кожен вимагає дедалі більших зусиль, рухатися так важко, потрібно ще й напружувати ми зок, і його вже почало нудити. Він знову сідає на край ліжка
Сам себе попереджає: тільки не дай Калебові можливості побачити себе таким, а тоді згадує, що той — на щоденній ранковій пробіжці, а він у будинку сам.

Отже, ще є трохи часу. Він на ліктях проповзає до ванної і приймає душ. І думає про той запасний візок в автомобілі. Ну та не заперечуватиме ж Калеб, якщо він ним скористається, адже можна вдати, що в цілому він здоровий, а це просто неполадка, тимчасова незручність. Він планував повертатися до міста наступного ранку, а тепер, якщо потрібно, то поїде ще раніше, хоч і не хотілося, адже вчора так було добре. Може, й сьогодні теж буде так?

Тож він уже одягнений чекає на канапі у вітальні, нібито читає резюме. Повертається Калеб. Так зразу й не скажеш, в якому гуморі, хоча звично після пробіжок настрій погожий, навіть благочинний.

— Я нарізав ще стейк, що залишився. Може, зробити тобі яєчню?

— запитує Джуд.

— Ні, я сам.

— Як там бігалося тобі?

— Добре, чудово.

— Калебе, — він намагається говорити невимушеним тоном. — Послухай, у мене з ногами проблема, знаєш, вона то є, то її немає — це через ушкодження нервів, і мені часом важко ходити. Ти не проти, якщо я витягну з машини свій візок?

А той не відповідає, допиває з пляшки воду. Тоді каже:

— Ти ж усе одно ще можеш ходити, хіба ні?

А він змушує себе на того поглянути й відповідає:

— Ну, технічно, можу, але...

— Джуде, я знаю, що, певне, твій лікар з цим не погоджується, та маю тобі сказати, що в тому, що ти вишукуєш собі найлегших рішень, є ознака маленької слабкості. Розумієш, ти маєш потерпіти де в чому. Ось так і з моїми батьками, н мав на увазі, вони так піддавалися кожній болячці й кожній слабкості. Тож я гадаю, ти все придумав, я думаю, якщо ти *можеш* ходити, ти *маєш* ходити. Я не думаю, що ти повинен із собою няньчитися, тоді як ти ще в змозі робити інакше.

— Ох, я розумію, - зараз він відчуває сором, ніби вчинив щось брудне й негідне.

— Я — в душ, — помовчавши, сказав Калеб.

До кінця дня він намагається дуже мало рухатися, а Калеб ніби й не шукає зачіпки, щоб посваритися, не загадує йому щось робити. Приготував ланч, який вони обидва поїли на канапі, обидва працювали за комп'ютерами. І кухня, і вітальня були одним осяяним сонцем простором, вікна на висоту стіни виглядали на лужок, за яким виднівся берег. Доки Калеб на кухні клопочеться коло обіду, він скористається хвилиною і за його спиною, як той черв'як, проповзає до туалету, що біля входу. Треба було б піти до спальні, дістати з сумки аспірин, але то ж так далеко! Він навколішки чекає, коли той відвернеться до плити, а тоді проповзає знову до канапи, на якій провів уже цілий день.

— Обід, — оголошує Калеб, і він наповнює груди повітрям, спинається на ноги, що мов колодки, важкі й неповороткі. Він

іде й стежить при цьому за ногами. Дійти до стільця — для цього, здається, знадобилися і хвилини, і години; він зводить погляді зустрічає очі Калеба, щелепа рухається, поглядає, здається, з ненавистю.

— Швидше, — каже той.

Вони їдять у тиші. І він уже ледь витримує. Це скреготання ножа по тарілці - нестерпне. Хрумтіння зеленими пагонами квасолі, навмисно голосне — нестерпне. Саме відчуття їжі в роті, що нагадує звіра, якому й назви немає — нестерп не. І він спокійно заводить мову;

— Калебе! - а той не відповідає, відштовхує стільця і і прямує до раковини, каже: — Принеси свою тарілку, — а сам спостерігає.

Він устає, повільно розпочинає свій шлях до раковини, при кожному кроці стежить, куди ставити ногу.

Згодом він усе думав, чи не міг тоді постаратися краще і зробити ті двадцять кроків інакше, не впавши. Та не так сталося. Ворухнув праву ногу на мить раніше, до того, як опустив ліву, — і падає, а перед ним брязкає тарілка, скалки розлітаються навколо. І ось так м'яко, що й невловимо, з'являється Калеб, тягне за волосся і б'є кулаком в обличчя, зо всіх сил, так, що він аж підлітає, а тоді приземляється потилицею об край столу. Від цього пляшка з вином звалюється і рідина ллється на підлогу, а з горла Калеба виривається звіриний рик, він хапає ЇЇ за горлечко і гамселить його ззаду по шиї.

Він задихається:

— Калебе, прошу тебе! Благаю!

Ніколи він ні в кого не просив милості, навіть у дитинстві, та ось тепер якось довелося й таким стати. Коли був малим, то життя так мало для нього означало, і тепер він хоче, щоб знову так було.

— Калебе, будь ласка, прости мені, я благаю!

Але він знає, що той більше не людина. Це — вовк, це — койот, весь — із сили й люті, а він — здобич, він — непотріб. Його перекинуто на край дивана, і він вже знає, що буде далі, та й далі благає:

— Прошу, Калебе, ні! Не треба!

Коли він приходить до тями, то розуміє, що лежить на підлозі коло дивана, а в будинку тихо. Він гукає: «Агов!» — і ненавидить дрож у голосі. Нічого не чути. Та й не треба: якимось чином приходить упевненість, що він зараз тут сам.

Він сідає. Натягує на тіло білизну, штани. Він пробує рухати пальцями, руками, підтягує коліна до грудей і назад, водить плечима, крутить туди-сюди шиєю. Ззаду на шиї щось липке, він перевіряє, з полегшенням розуміє, що то не кров, а вино. Болить усе, але нічого не зламано.

Він заповзає до спальні, швидко миється у ванній, збирає псе своє і запихає до сумки. І котиться до дверей. На мить охопив переляк, що машини нема — тоді він пропав — але вона чекає на нього тут, поряд з Калебовою. Дивиться на годинник: північ.

Він проповзає газоном на руках і колінах, плече боляче стягує сумка. Двісті футів від дверей до авто перетворюються на милі. Хочеться зупинитися, він такий виснажений, та розуміє: не можна.

У машині він не глядить у дзеркало, заводить двигуна й вирулює з двору. А як минає півгодини, коли він вже розуміє, що вже безпечно, від дому він далеко, то його починає трусити, і аж авто їде юзом, тож він з'їжджає з дороги, щоб перечекати, і спирається головою об кермо.

Чекає десять, двадцять хвилин. Тоді повертається, бере сумку, і кожен порух причиняє біль, а він дістає телефон, набирає номер Вілема й чекає.

— Джуде! — судячи з голосу, його дзвінок — сюрприз. — А я якраз зібрався тобі подзвонити.

— Здоров, Вілеме, — він сподівається, що голос звучить нормально. — Я, певне, прочитав твої думки.

Вони декілька хвилин розмовляють, тоді Вілем запитує:

— У тебе все гаразд?

— Звісно.

— Якийсь у тебе дивний голос.

А він хоче промовити: *«Вілеме, як я хочу, щоб ти був тут»*, та натомість говорить:

— Пробач, у мене голова болить.

Вони ще якийсь час розмовляють, і вже як прощались, Вілем знову запитує:

— Ти впевнений, що все гаразд?

— Так, усе добре.

— О’кей, о’кей, ще лишилося п’ять тижнів.

Ще п’ять тижнів! У нього таке сильне зараз бажання побачити Вілема, що аж дихати важко. Розмову закінчено, і він сидить ще десять хвилин, доки нарешті не втамовує дрож, а тоді заводить двигуна і їде далі — додому.

Наступного дня він усе ж таки примушує себе заглянути в дзеркало у ванній, і тоді аж скрикує — від сорому, шоку, жалю. Навіть для нього це занадто бути таким деформованим і вражаюче огидним.

Робить усе, щоб мати якомога пристойніший вигляд, одягає улюблений костюм. Калеб так сильно його вдарив у бік, що зараз і рухатися, навіть дихнути боляче. Перш ніж поїхати з дому, він домовляється ще про візит до дантиста, а то щось верхній зуб уже почав хитатися. А на вечір він загляне до Енді — на прийом.

І тоді рушає на роботу. Один зі старших партнерів фірми говорить йому:

— Негоже, Сент-Френсісе, тобі такий вигляд мати.

Триває якраз ранкове засідання правління, то всі сміються. А він вимучує з себе усмішку:

— Боюся я, що ви маєте рацію, та я впевнений, що вас розчарую, коли скажу, що, на жаль, мої шанси стати парао- лімпійським чемпіоном з тенісу зникли.

— Ну, а мені не шкода, — зазначає Люсьєн тоді, як присутні так розчаровано й смішно загуділи. — Агресію можна й у суді виявити. Сподіватимемося, що віднині — це єдиний твій бойовий вид спорту.

А ввечері на прийомі Енді на нього свариться:

— Я тобі що говорив про теніс?

— Та знаю я. Більше — ніколи, Енді, я тобі обіцяю.

— А це що? — запитує Енді, помацавши шию ззаду. А він театрально зітхає.

— Я повернувся, а тут такий катастрофічний удар зліва, — він

чекає, що відповість Енді, а той мовчить, намазує шкіру кремом з антибіотиком і накладає пов'язку.

Наступного дня Енді телефонує йому до офісу:

— Я з тобою хочу наодинці поговорити. Це важливо. Можемо зустрітися?

І він запанікував:

— Енді, з тобою все гаразд? Ти впевнений?

— Зі мною все гаразд. Та я маю з тобою побачитися.

Він іде раніше на обідню перерву, і вони зустрічаються у барі коло офісу, куди переважно приходять працівники японського банку, що розташований поблизу «Розен Пріт- чард».

Коли Джуд заходить, то бачить, що Енді вже там, торкається м'яко долонею його непобитої щоки й каже:

— Я замовив тобі пива.

Вони мовчки випивають, а тоді друг запитує:

— Джуде, я хочу тебе запитати й при цьому бачити твоє обличчя. Скажи, ти що, наносиш собі побої?

— Що? — він здивований.

— Оці травми від тенісу — може, це насправді щось інше? Може, ти сам зі сходів падаєш, б'єшся об стіну чи щось таке ще? — він глибоко вдихнув. — Ти таке робив, коли був малим. І тепер знову це робиш?

— Енді, ні. Ні, я такого з собою не роблю. Присягаюся, присягаюся Гарольдом і Джулією! Присягаюся Вілемом!

— Гаразд, — Енді переводить подих. — Тобто це вже легше. Ти просто нещастя, яке не слухається порад лікаря, та в цьому немає нічого нового. І очевидно, що тенісист із тебе нікудишній.

Енді усміхнувся, він вимушено усміхнувся також.

Знову йому замовляють пива, вони сидять якийсь час, не розмовляючи. Потім Енді повільно сказав:

— А знаєш, Джуде, що за всі ці роки я постійно все думав, що ж мені з тобою робити. Ні, не кажи нічого, дай мені сказати. Я ночами лежав і сам себе запитував, чи правильно я вирішую. Я так часто був близьким до того, щоб тебе здати, покликати Гарольда, Вілема, переконати, що треба тебе відправити до лікарні. Я з однокурсниками про тебе розмовляв, з психіатрами,

про пацієнта, з яким я близький, я запитував, що вони на моєму місці робили б. Слухав я всі їхні поради, слухав поради мого психіатра. Та жоден мені не може впевнено сказати, яка ж правильна відповідь. Це мене так мучить. Та все одно завжди відчував, ти ж такий різносторонній, дієвий і досяг такого вдалого еквілібру в житті, безумовно успішного, і я мав відчуття, що не варто його руйнувати. От знаєш, рік у рік я тобі дозволяв наносити собі рани, і щоразу, як тебе бачу, я все дивуюся, чого ж не вимагаю від тебе, щоб ти те припинив.

— Пробач мені, Енді, — шепоче він.

— Та ні, Джуде, не твоя тут провина. Ти — пацієнт. А я маю визначати, що для тебе буде найкращим, та в мене таке відчуття, що я не знаю. Тож коли ти приходиш із синцями, то перша моя думка: я зробив неправильний вибір, розумієш? Усі ці роки, — Енді дивиться на нього, і знову Джуд дивується: той швидко витирає очі. А тоді обидва знову мовчать.

Він говорить тихенько:

— Енді, — і теж мало не плаче, — присягаюся тобі, я не мучу себе ніяк. Тільки ті порізи.

— Тільки порізи! — Енді повторює за ним і видає дивний смішок. — Отже, з таким контекстом я, певне, маю тобі бути вдячним за це — тільки порізи. Ти ж розумієш, як усе запустив, якщо я й справді від цього відчую полегшення?

— Розумію.

Вівторок змінює середа, тоді четвер, з обличчям усе гірше, тоді краще і знову гірше. Джуд уже боявся, що може зателефонувати Калеб, а то й гірше — може просто з'явитися прямо в квартирі, та минають дні, його все немає — вочевидь лишися там, у Бриджгемптоні. А може, його машина переїхала? Дивно, та виявляється, що він не відчуває нічого — ні страху, ні ненависті, нічого зовсім. Найгірше вже сталося, він тепер вільний. Він мав стосунки, вони виявилися жахливими, тепер йому вони вже ніколи не знадобляться, бо він довів, що не здатен їх мати. Цей час, проведений із Калебом, підтвердив усе, чого він боявся: ось так інші думають про нього, про його тіло, а тепер він має завдання: з цим змиритися й ніколи не шкодувати. Він знає, що все одно

колись у майбутньому відчуватиме самотність, та тепер він уже має відповідь, тепер зрозуміло — стан самотності кращий, ніж те, що було: страх, сором, відраза, огида, сміхотворність, бажання, задоволення, ненависть — усе, що приніс Калеб.

Ось у п’ятницю він має зустріч із Гарольдом, який прибув для участі в конференції в Колумбійському університеті. Він його вже повідомив у листі про травми, та це ж не спиняє того від хвилювання: той бідкався, щось вигукував, перепитував, чи з ним справді все гаразд.

Зустрілися вони в Гарольдовому улюбленому ресторані. Там подають яловичину з корів, яких шеф-кухар сам називав і власноруч вирощував на власній фермі на півночі штату, а овочі виросли просто тут, на даху. Вони розмовляють і їдять закуски, він дуже обережно жує лише на один бік, оберігаючи новий зуб, аж ось він відчуває, що хтось стоїть поряд зі столом, а як підводить погляд, то бачить Калеба. Хоча й був упевнений, що нічого тепер не відчуватиме, та його враз охоплює жах.

За весь час разом він ніколи не бачив Калеба напідпитку, та нині просто відчуває, що той п’яний і небезпечний.

Калеб каже:

— Твоя секретарка сказала, що ти можеш бути тут. А ви, певно, Гарольд, — він протягує руку й здивований Гарольд її потискає.

І запитує його:

— Джуде? — але він не може нічого сказати.

— Калеб Портер, — він сідає до них за стіл, потиснувши Джуда на лаві. — Ми з вашим сином зустрічаємося.

Гарольд глядить то на Калеба, то на нього, і тільки рота роззявляє — вперше, відколи вони знайомі, не знає, що сказати.

Калеб звертається до Гарольда, перехиляється через стіл, наче аж довірливо, і він витріщається на його обличчя, на вовчу вроду, на темні, блискотливі очі.

— Скажіть чесно. Ви коли-небудь хотіли мати сина нормального, не каліку?

Якусь мить усі мовчать, а повітря напружене, аж током іскрить. Гарольд сичить до Калеба:

— Хто ти в чорта такий? — обличчя міняється, риси так швидко й

жорстко викривляються — від шоку й відрази до гніву, і на хвилину він і на людину не схожий, якийсь перевертень в одязі Гарольда. А тоді знову вираз змінюється, обличчя твердне, неначе кожен м'яз зараз кам'яніє. Дуже повільно він промовляє:

— Це ти з ним таке зробив, — а тоді до нього здивовано каже: — Це ж не через теніс, а через он цього. Це він!

— Гарольде, не варто, — почав було він, та Калеб уже хапає його за руку й тисне так сильно, що ось-ось зламає.

— Ти, малий брехун! Ти — каліка, паршивий брехун і тра- хаєшся ти паскудно. Ти маєш рацію, що бридкий, я на тебе й дивитися не можу. Та ніколи!

— Вимітайся геть звідси, — Гарольд кожне слово ніби викушує.

Усе це говорять пошепки, та однак розмова лунає гучно, і весь ресторан затих, тож зрозуміло, що всі чули.

— Гарольде, будь ласка, не треба, припини, — благає Джуд.

Та Гарольд не слухає. Він каже:

— Я викличу поліцію.

А Калеб виходить із закутка. Гарольд теж зводиться на ноги, повторює:

— Вимітайся звідси, зараз!

Тепер на них і справді всі витріщаються. І йому так страшно, аж млосно.

Він впрошує:

— Гарольде...

Калеб похитується — вочевидь він дуже п'яний, і він штовхає Гарольда в плече, і той готовий штовхнути у відповідь, а він нарешті здобуває голос і гукає Гарольда на ймення, той до нього повертається й опускає руку. Калеб злегка посміхається, розвертається і йде геть, протискується повз офіціантів, які вже з'юрмилися й мовчки стояли.

Гарольд трохи ще стоїть, поглядаючи на двері, тоді рушає услід, а він знову називає його ім'я, просто у відчаї, тож Гарольд повертається:

— Джуде...

Але він хитає головою. Він зараз такий сердитий, такий лютий, що де й ділося те відчуття приниження. Люди навколо них

поновлюють розмови. Він кличе офіціанта, подає йому кредитку, а той картку повертає, здається, через лічені секунди. Сьогодні він без крісла обходиться, і за це відчуває неймовірну вдячність, і він з ресторану виходить навіть прудко — як ніколи швидко й рішуче.

А надворі злива. Він шкутильгає цілий квартал, адже припаркуватися вдалося далеченько. Гарольд мовчки йде поруч із ним. Джуд такий сердитий, що навіть не хоче того підвозити, та вони зараз в Іст-Сайді, авеню тут поряд, а в таку погоду Гарольдові не вдасться впіймати таксі.

— Джуде, — починає Гарольд, щойно вони сідають у машину.

Та він перебиває і очей з дороги не зводить:

— Я ж тебе просив помовчати, а ти мене не послухався. Навіщо ти це зробив, Гарольде? Ти гадаєш, що моїм життям можна гратися? Це що, мої проблеми — для тебе зайвий привід помилуватися собою?

Він сам не розуміє зараз, що каже, і не знає, що зараз хоче сказати.

— Ні, Джуде, в жодному разі! Пробач мені, я просто не стримався, — м'яко говорить Гарольд.

І від цих слів він себе опановує, їдуть мовчки декілька кварталів, слухають попискування по склу двірників.

— Ти і справді з ним зустрічався?

Він різко киває — лише раз.

— Більше не зустрічаєтеся?

Джуд заперечно мотає головою.

— Добре, — бурмоче той, а тоді тихо запитує: — Він тебе бив?

Щоб відповісти, він чекає, треба себе опанувати.

— Кілька разів було.

— Ох, Джуде, — такого голосу в Гарольда він ще ніколи не чув.

— Можна, я все ж у тебе щось запитаю? Джуде, чому ти зв'язався з чоловіком, який так поводиться? — тепер вони повзуть по П'ятнадцятій вулиці, минають Шосту. Цілий квартал він мовчить, підбираючи відповідь для Гарольда, так, щоб той насправді зрозумів причину. Нарешті відповідає:

— Мені було самотньо.

— Джуде, — каже Гарольд і замовкає. — Я розумію тебе. А чому

саме з ним?

— Гарольде, коли маєш такий вигляд, як у мене, то обирати не випадає, — він сам відчуває, яким жалюгідним і страшним голосом це говорить.

І знову — мовчанка. Гарольд каже:

— Пригальмуй.

— Що? Я не можу, за нами ж люди.

— Та гальмуй ти, до біса! — кричить той, а він не слухається, то Гарольд хапає кермо й викручує різко праворуч, до вільного місця біля пожежного гідранта. Автомобіль, що їхав за ними, з голосним гудінням клаксона мчить повз них.

— Господи, Гарольде, що ж ти робиш? Та ми ледве не потрапили в аварію!

— Послухай мене, Джуде, — поволі Гарольд протягує до нього руки, та він сахається до вікна. — Я ніколи не бачив нікого вродливішого за тебе.

— Гарольде, досить, будь ласка, досить.

— Джуде, поглянь на мене. — А він не може дивитися. — Ти гарний. І в мене просто серце крається від того, що ти цього не розумієш.

— Гарольде, — він уже і говорить, і стогне. — Прошу тебе, благаю, якщо я тобі дорогий — припини.

— Джуде, — Гарольд простягає руку, а він смикається й затуляється руками. І помічає, як той опускає руку.

Він, зрештою, береться за кермо, та руки трусяться, він і запалення не в змозі увімкнути, тоді ховає долоні під себе й чекає. І чує власний голос:

— Господи,Господи!

— Джуде, — знову заводить Гарольд.

— Відчепися, Гарольде, — тепер уже й зуби зацокотіли. Важко говорити. — Будь ласка.

Ось так вони сидять мовчки. Минають хвилини. Він зосереджується на звучанні дощу, на світлофорі: червоний, зелений, жовтий, на власному подиху. Нарешті дрож припиняється, він заводить двигуна, і вони їдуть на захід, далі на північ, до Гарольдового дому. Той просить:

— Залишайся сьогодні в мене. — Та він мотає головою і глядить на дорогу. — Ну то хоча б зайди, випий чаю, опануй себе.

Він знову мотає головою.

— Джуде, пробач мені, що так вийшло. Та за все.

Він киває, та не може відповісти.

— Ну, ти мені зателефонуй, як там що?

Гарольд обережно, як до дикого звіра, тягне руки, двічі гладить по голові, вилазить із машини і причиняє за собою дверцята.

Він їде додому по Вест-Сайдському шосе. Змучений, спустошений, та ще й принижений — усе на повну. Навіть за своїми власними мірками його вже досить покарано, — так думає він. Зараз добереться додому, поріже руки й почне забувати і вечір сьогоднішній, і минулі чотири місяці.

Біля дому він ставить машину в гараж і піднімається ліфтом, руками тримається за сітку, так стомився, боїться, що впаде. На поверхах тихо, порожньо. Будинок височіє, наче могильник. Ричарда зараз тут немає, він усю осінь проведе в арт-резиденції у Римі.

Заходить додому, а там темно, він намацує вимикач, та в пітьмі його в щоку щось б'є і вилітає одразу новий зуб.

Калеб. Звісно, це Калеб. Ще до того, як ввімкнулося світло, і слухом, і нюхом він відчуває — це його подих. Той натискає на головний вимикач, і кімнату заливає яскраве, сліпуче світло, ясніше, ніж сам день. І стоїть над ним, і поглядає вниз. Навіть напідпитку він собою володіє, та від гніву й сп'яніння минає, і погляд у нього зараз уважний і осмислений. І він чує — той рве його за волосся, б'є по обличчю справа, там, де ушкоджень немає, і голова різко відкидається назад.

А той і далі мовчки волочиться до дивана й важко дихає, хапає ротом повітря. Калеб кидає його обличчям у подушку, притискає голову донизу, а другою рукою береться стягувати з нього одяг. А він у паніці вивертається, та той притискає за шию, і це його паралізує, він не в змозі поворухнутися, і з нього той зриває весь одяг — тепер він зовсім голий, і Калеб спершу ставить його на ноги, а тоді відштовхує, він падає навзнаки.

— Уставай зараз же! — кричить до нього.

І він підводиться, з носа щось тече, чи кров, чи соплі — і він не може дихнути. Стоїть, і ніколи ще в житті не відчував себе таким голим і підвладним. Ще дитиною, коли з ним подібне робили, то йому вдавалося просто наче зникнути з власного тіла й опинитися десь далеко. Прикидався, що зараз він просто неживий — чи карниз, чи вентилятор — і безпристрасно спостерігає за тим, що відбувається внизу. Він дивився на себе й не відчував нічого: ні страху, ні злості, нічого. Та зараз, як не намагайся, втекти нікуди не вдається. Він у себе вдома, стоїть перед мужиком, а той його зневажає, і він знає — це ще не кінець, а лише початок довгої ночі, усе, що лишається, — її пережити й усе знести. Ні контролювати, ні спинити нічого не можна.

А Калеб довго його розглядає, вперше такого ось голого, а тоді говорить:

— Господи,Господи, ти й справді виродок. Так і є.

І ось чомусь це оголошення їх обох приводить до тями, і він розуміє, що плаче — вперше за десятиліття:

— Благаю, Калебе, пробач мені!

А той уже ззаду хапає його за шию і тягне, і штовхає до передніх дверей. До ліфта, донизу, а тоді його волочить коридором до вестибюля. Він істерично благає Калеба, все допитується, що ж той робить, що він із ним зробить. Біля передніх дверей Калеб його піднімає, крізь брудне скло він визирає на Грін, а тоді двері розчиняються, і він голий опиняється на вулиці.

— Ні! — кричить він і всередині дому, і вже надворі. — Благаю, Калебе! — і божевільна надія, і страх, і відчай: хтось може проходити повз них. Але зараз занадто сильна злива, ніхто не ходить. Диким барабанним дробом дощ б'є по обличчю.

— Благай мене! — Калеб перекрикує дощ, і він теж кричить, благаючи. — Умовляй мене лишитися. Вибачайся пе- реді мною. — І він вибачається знову і знову, і рот уже наповнюється і кров'ю, і сльозами.

Нарешті той його заволікає в дім, затягує до ліфта й усе довбе, а він усе вибачається, все повторює те, що йому наказують:

— *Я огидний. Я відразливий. Я нікчема. Прости! Благаю, пробач!*

У квартирі той відпускає його шию, він падає, бо ноги підгинаються, і той б’є носаком у живіт, так сильно, аж він блює, а тоді в зад, і він вже качається по гарним Малкольмо- вим половицям, і по блювотинні. І він думає про цю красиву квартиру, де завжди почувався безпечно. Це з ним роблять у красивих апартаментах в оточенні красивих речей, тих речей, які він має в ім’я дружби і які придбав за гроші, які сам заробив. У цьому гарному домі двері зачиняються, тут він був убезпечений від поламаних ліфтів і від принизливого плентання східцями нагору поповзом, тут він завжди мав себе відчувати людиною, міг бути повноцінним.

І знову його піднімають і несуть, а куди — годі й побачити: вже одне око розпухле й заплющене, перед другим усе розпливається. Зір тепер то вмикається, то вимикається.

Тоді він виявляє: Калеб пре його до запасного виходу, до тих потайних дверей. Цей елемент старого лофту Малкольм зберіг і через потребу, і через те, подобалося, яким він був корисним і яким невиправдано страшним. Калеб піднімає засув, і ось Джуд опиняється на вершечку крутих темних сходів. Він пам’ятає, як колись Ричард сказав: «Наче сходи до пекла».

У нього один бік липкий від блювотиння. Іще щось на ньому мокре — навіть не хоче думати, що то, — вкриває обличчя, шию, стегна.

Він здригається від болю й жаху, стукотить по одвірку, і вже більше відчуває, ніж бачить: той знову по нього вертається, біжить, а тоді нога б’є в спину, і він падає в чорноту
сходів.

Коли приходить до тями, раптом він пригадує доктора Кашена. Хоча, ні не самого, а те запитання, яке той колись йому поставив, коли він писав заяву, щоб той став його науковим керівником:

— А яка ваша улюблена аксіома?

А Сі-Ем колись питаннячко назвав підхожою фразою для пікапу.

— Аксіома рівності, — тоді відповів він, і доктор Кашен (хвально кивнув.

— Гарний вибір.

Аксіома рівності стверджує, що *x* завжди дорівнює *x*; коли у вас є елемент *x*, то він дорівнюватиме завжди самому собі, і в цьому його унікальність, він має таке невід'ємне значення, що ми повинні допускати те, що він постійно є абсолютним незмінним еквівалентом самому собі, і що його елементарність неможливо змінити. Та це довести неможливо. Ось ці постійності, абсолюти й неможливості — світ математики складається не лише з чисел. Не всім подобалася аксіома рівності — доктор Кашен колись назвав її крутнем-пере- вертнем — мовляв, не аксіома, а танець із віялом, — та йому завжди подобалася її невловимість, те, як спроби її довести завжди порушуватимуть красу рівняння. Ось такі аксіоми здатні і з розуму звести, такі можуть тебе полонити, вони легко можуть стати самим твоїм життям.

А тепер він уже знає напевне, якою ця аксіома є правдивою, адже сам її й довів, довів усім своїм життям. Той, ким я був, завжди залишиться тим, ким я є, — тепер він це розуміє. Може змінюватися лиш контекст. Він може жити в себе вдома, може мати роботу, яку любить і за яку добре платять, може мати й батьків, і друзів, може їх любити. Його можуть поважати, а судді й боятися. Та по суті він не змінився: досі викликає огиду, його можна лише ненавидіти. В ту часточку секунди, коли він у піднесенні летить над східцями і ще лише чекає удару від падіння, і розуміє, що він буде страшним, він знає, що *x* завжди дорівнюватиме *x* незалежно від його звершень чи від того, скільки років мине після монастиря, скільки років він залишить між собою і братом Люком, від того, скільки зароблятиме, й від того, як ретельно намагатиметься про все забути. І останнє, про що він думає, перш ніж плече з тріском стукається об цемент і на мить увесь світ із полегшенням його лишає, це *x* = *x*, думає він, *x* = *x*, *x* = *x*.

2

Коли ще Джейкоб був маленьким, місяців шість, Лізел десь підхопила пневмонію. Як і більшість здорових людей, хворою вона була нестерпною — бурчала, ниділа, головне, була вражена, що опинилася в такому незвичному стані. «Я ж не хворію взагалі», —

повторювала вона, аж наче сталася помилка й вона отримала щось таке, що їй не призначалося.

А Джейкоб хворів часто — не дуже серйозно, ні, та доти вже двічі застудився, і звук його кашлю — якийсь, на диво, дорослий — я знав ще до того, як побачив його усміх, а тому ми вирішили, що краще буде мені залишитися з ним удома, а Лізел хай на кілька днів з'їздить до Саллі й відпочине, набереться сили.

Я вважав, що з власним сином цілком упоратися мені стане знань, та вже до вихідних я разів зо двадцять телефонував батькові й розпитував про дивовижні дрібниці, які самі собою виникали, просив уточнення чогось, відповідь на що нібито й сам знав, та від розгубленості щось забував: то він видавав дивні звуки, які можна було мати за гикавку — та навряд, занадто вони були нерегулярними, а що ж то було? От випорожнення рідкуваті, чи це щось означає? Син полюбляв спати на животі, а Лізел казала, що краще спати на спині, а я однак мав певність, що на животику йому спати добре — то як краще? Звісно ж, я міг би десь цю інформацію відшукати, та мені були необхідні чіткі відповіді, я хотів їх почути саме від батька, і не лише тому, що він знав правильні рішення, а й тому, що умів їх донести. Мене заспокоювало звучання його голосу. В кінці кожної розмови він говорив мені: «Не хвилюйся, тобі все вдається. Ти знаєш, що треба робити». І я йому вірив, що так і було.

А коли Джейкоб захворів, я вже рідше телефонував батькові — мені було просто несила з ним розмовляти. Тепер я мав до нього запитання інші: як мені тепер це пережити?
Що я потім робитиму? Як мені тепер спостерігати, як помиратиме моя дитина? — я не міг себе примусити про таке питати, і він не зможе не плакати, коли спробує на те відповісти.

Коли ми помітили, що щось негаразд, йому щойно виповнилося чотири. Лізел щоранку відводила його до садочка, а я під вечір забирав — після занять. У нього було серйозне личко, і сторонні могли вирішити, що він дитина похмура, та удома він таким не був — давав гаку й по сходах, а я його ловив, а коли я лежав на канапі й читав, то він міг на мене «нападати». З ним і Лізел ставала

жвавою, часом вони гасали з вереском і вигуками по будинку, і для мене це були найкращі звуки, найулюбленіший шум.

Він почав втомлюватися в жовтні. Якось одного дня я прийшов його забирати; всі діти шуміли, галакали, стрибали, я пошукав сина і знайшов його в куточку — спав на своєму ліжнику. Коло нього сиділа вихователька, вона мене поманила й пояснила:

— Я думаю, що він занедужав. Уже кілька днів якийсь млявий, після полуденка він так стомився, що ми вирішили, нехай поспить.

Цей заклад нам подобався — в інших дітей примушували вчитися читати, давали їм уроки, а тут було саме те, що, на думку Лізел, і мою, і інших викладачів університету, саме й годилося для чотирирічних діток — здається, все, що там робили, це читали дітям книжки, виготовляли вироби й водили на прогулянки до зоопарку.

До авто я ніс його на руках, а вже вдома він прокинувся і почувався добре, перекусив — я приготував поїсти, трохи почитав йому, а тоді ми взялися до нашої башти з кубиків. На день народження Саллі йому подарувала чудові дерев'яні кубики різних форм, із них можна було вибудовувати різноманітні споруди й фігури, досить високі. Ми щодня складали в центрі стола нову споруду, а коли додому приходила Лізел, то Джейкоб їй розповідав, що ж то таке — чи то динозавр, чи космічний корабель, і вона все фотографувала.

Увечері я Лізел розповів про те, що говорила вихователька, назавтра вона повезла його до лікаря, а той сказав, що все здається нормально, нічого незвичного він не бачив. Наступні дні ми уважно за ним спостерігали, чи стане він жвавішим, чи ні? Чи спав довше, ніж завжди, чи їв менше, ніж зажди — ми не могли зрозуміти. Але налякалися ми дійсно, адже немає нічого страшнішого за мляву дитину. Тепер уже саме це слово, наче евфемізм, — за ним криється жахлива доля.

А тоді враз події пришвидшилися. На День подяки поїхали до батьків, саме сиділи за обідом, і ось у Джейкоба почалися судоми. Ось він щойно тут сидів — і враз напружився, все тіло вигнулося, він сповз під стіл, очі закотилися, з горла виринуло порожнисте

клацання. Те жахіття тривало секунд із десять, але я й досі пам’ятаю моторошні звуки з горла, і досі бачу змертвілість голови, його ноги, що совалися в повітрі.

Батько побіг телефонувати до друга, що працював у Пресвітеріанській лікарні Нью-Йорка, ми кинулися туди, Джейкоба поклали до лікарні. Усі вчотирьох ми провели ніч у палаті — батько й Адель на власних пальтах на підлозі, ми з Лізел сиділи пообіч ліжка, навіть не могли одне на одного дивитися.

Щойно його стан стабілізували, ми поїхали додому. Лізел зателефонувала Джейкобовому педіатрові — ще одному своєму однокурсникові, він призначив огляд у найкращого невролога, найкращого генетика, найкращого імунолога — хоч ми й не знали, в чому біда, та що б то не було, Джейкоба мали оглянути найкращі лікарі. І почалися місяці консультацій — від одного лікаря до іншого — аналізів крові, сканування мозку і перевірки рефлексів, зору й слуху. Усі процедури були такими скорботними, і користі з них було мало; а я, допоки не зустрівся з тими лікарями, ніколи й не думав, що існує так багато способів сказати «я не знаю», і часом спадало на думку, як, мабуть, важко, та просто неможливо іншим батькам буває, у них же немає таких зв’язків, вони не мають такої освіти і знань, як у Лізел. Та від усієї медичної освіченості не було нам легше, коли бачили, як від уколів плакав Джейкоб, а їх було так багато, що вена на лівій руці вже зовсім заховалася. І жоден зі зв’язків не допомагав, а йому ставало все гірше, напади почастішали, він тремтів, з рота йшла піна, видавав якийсь низький, прямо-таки первісний рик, якого просто не могло бути в чотирирічної дитини, голова кидалася з боку в бік, а руки викручувалися.

Коли ми дізналися про його діагноз, то він уже осліп. Це було якесь надзвичайно рідкісне генетичне захворювання — нейродегенеративний синдром Нісігари, для його виявлення навіть і стандартних аналізів не було. У червні йому виповнилося п’ять рочків, він уже майже не розмовляв. У серпні, певно, вже й не чув нічого.

Усе частіше траплялися судоми. Ми випробовували одні за одними ліки, і пробували їх комбінувати. Якийсь друг Лізел —

невролог розповів про ліки, які продають у Канаді, ще не апробовані в США, і в п’ятницю Лізел із Саллі автомобілем поїхали до Монреаля й за дванадцять годин повернулися. Вони ненадовго подіяли, хоч і спричиняли значний висип: коли торкалися шкіри, він відкривав ротика і кричав, та звуків не було, і лиш з очей текли сльози. І я вмовляв: «Пробач мені, котику, — хоч і знав, що він не чує. — Пробач, пробач».

На роботі важко було зосереджуватися. Того року я мав неповну зайнятість — працював тільки другий рік, це був мій третій семестр в університеті. Я блукав територією кампуса, чулися чужі розмови — хтось розповідав про розрив стосунків з бойфрендом, хтось — про погану оцінку на тестуванні, хтось про пошкоджену стопу — а я навіснів. Ви, дурні, жалюгідні, дрібні егоїсти — хотілося їм виказати: ви просто ненависні, я вас ненавиджу. Ваші проблеми — це не проблеми.

У мене помирає син. Часом від ненависті мені аж ставало зле. Тоді Лоуренс також там викладав, і коли мені треба було возити Джейкоба до лікарні, він мене заміняв на заняттях. Удома з ним була доглядальниця, та до лікарень ми його возили самотужки — ми мали знати, як швидко він нас покине. І у вересні лікар після огляду на нас поглянув і промовив: «Тепер недовго». Говорив лагідно, і це було найгірше.

Щосереди й щосуботи ввечері до нас приходив Лоуренс, по вівторках і четвергах навідувалася Джилліан, Саллі бувала в нас по понеділках і неділях, у п’ятницю приходив друг Лізел Нейтан. Вони готували їсти й наводили лад, а Лізел і я сиділи й розмовляли з Джейкобом. За попередній рік він і рости перестав, від нестачі рухів уже ручки й ніжки стали млявими: висіли, мов без кісток, а коли брав його на руки, треба було вважати, щоб притуляти до себе й кінцівки, щоб не висіли, як у неживого. На початку вересня він уже не розплющував очей, хоча з них часом виділялася рідина: то сльози, то густий жовтий слиз. Лиш личко лишилося пухким, та й то через великі дози стероїдів. То один, то інший препарат спричиняв на щічках екзему — червоне й шорстке, на дотик гаряче грубе подразнення.

У середині вересня мій батько з Адель переїхали до нас. А я не міг дивитися йому у вічі. Знав, що йому відомо, як помирають діти, знав, як йому боляче, що помирає моя дитина. А ще я відчував провину: мене ніби було покарано за те, що коли нам було його даровано, я не бажав так пристрасно його мати. Здавалося, якби в питанні мати дитину, чи ні, я відчував менше протиріч, то такого би ніколи не сталося; гелер мені ніби нагадували: я був нерозумним, дурним, адже не впізнав такий дарунок, який отримав, я хотів від нього підмовитися, а скільки ж людей про нього мріють! Мені було соромно, бо я ніколи не буду таким батьком, яким для мене і гав мій, а тепер мені було важко від того, що він тут поруч, що бачить мої невдачі.

Ще перед народженням Джейкоба якось увечері я поцікавився у батька, чи немає в нього для мене якихось мудрих слів. Я казав те жартома, та він сприйняв мої слова серйозно, як завжди робив. І він відповів: «Гм-м-м, у батьківстві найтяжче — це переоцінка. Що краще вона тобі вдасться, то кращим батьком ти будеш».

Тоді я проігнорував пораду, аж ось мій син заслаб, йому ставало все гірше, і я все частіше згадував пораду й розумів, яка вона правильна. Ми всі говоримо про те, що хочемо, щоб наші діти були щасливими й здоровими, але ж хочемо не цього. Ми хочемо, щоб вони були схожими на нас або кращими за нас. У цьому сенсі нам як людським істотам бракує уяви. Ми не готові до того, що вони стануть гіршими. Та певно що я прошу вже забагато. Це вже, мабуть, якась еволюційна перепона: якби ж ми хоч чітко й точно уявляли, як може бути страшно, як погано, тоді взагалі би дітей не мали.

Коли ми вперше розібралися, що Джейкоб хворий, що з ним щось негаразд, то обоє дуже намагалися швидко пере будуватися. Наприклад, ми ніколи не казали, що хочемо йок ■ послати до коледжу — просто сприймали це, як належне, бо самі ж ми мали освіту. Та от тієї першої ночі в лікарні, після першого нападу, Лізел, якій завжди гарно вдавалося на п’ять, на десять кроків усе планувати, сказала: «Що б це не було, однак він може жити довгим і здоровим життям, розуміть' Є гарні школи, які він може відвідувати, там його навча ть бути незалежним». А я розізлився і

звинуватив її в тому, що вона його занадто швидко й легко скидала з рахунку. Пері годя мені вже було за це соромно. Я нею захоплювався: як <м швидко й плавно вона пристосувалася до факту, що дитина, яка в неї була, не стане такою, яку вона хотіла мати. Я захои лювався тим, що задовго до мене самого вона вже знала суть дитини не в тому, чого вона може досягти в ім'я типі а в радості, яку вона приносить незалежно від того, чим нона викликана, навіть якщо її важко буде розпізнати, і що більш важливо, у радості, яку ти сам можеш їй давати. І до кінця життя Джейкоба я на один крок відставав від Лізел. Я зберігав надію на те, що йому покращає, мріяв, що він стане таким самим, як був, а от вона вже думала про те життя, яке доведеться вести зважаючи на реальність. Він зможе відвідувати спецшколу. Гаразд, якщо не зможе, тоді буде в ігровій групі. Гаразд, якщо не гратиметься з дітьми, то однак проживе довге життя. Гаразд, якщо не довге, то хоча б коротке й щасливе життя. Гаразд, якщо не коротке щасливе життя, тоді він проживе своє коротке життя гідно, і ми йому це дамо, і на більше вона для нього й не розраховувала.

Коли він народився, мені було тридцять два, коли поставили діагноз Джейкобові — тридцять шість, а коли він помер — тридцять сім. Було 10 листопада, минуло трохи менше року після першого нападу. В університеті відбулася поминальна служба. Сам я був напівживий, та однаково бачив, ик плакали всі, хто прийшов, — наші батьки, друзі, колеги, Джейкобові друзі, тепер вже першокласники, їхні батьки.

Батьки повернулися до Нью-Йорка. А ми з Лізел усе ж повернулися на роботу. В наступні місяці ми заледве розмов- івли й не могли навіть одне одного торкнутися. Причиною ііуно і виснаження, і почуття сорому за нашу спільну невдачу, через те несправедливе, та все одно непохитне відчуття, ніби ми мали поводитися краще, впевненість у тому, що інший мок не був достойним. Коли минув рік по смерті Джейкоба, ми вперше завели мову про те, чи нам варто завести ще одну їй гину; почали ми ввічливо, але все недобре скінчилося, ми и шлися звинувачувати одне одного: і як я ніколи не ставив Джейкоба на перше місце, і як вона не хотіла його, та як і що м іробив не так, і що вона. Потім ми

не розмовляли. Потім пио.ічалися одне перед одним. Пробували порозумітися зно- ш га кожна розмова закінчувалася однаково. Після таких і ı і шок важко було оговтатися, тож ми розлучилися.

Я все чудуюся як ми різко припинили спілкуватися. Розлучення відбулося якось чистенько, легко — може, й занадто легко. І після нього я вже сам собі дивувався, як це ми з нею взагалі зійшлися — тоді ще, до Джейкоба? Чи могли би ми з нею взагалі жити, якби він не народився? І тільки згодом я вже згадав, чому її кохав, що я в ній бачив і чим захоплювався. Та в той час ми просто були окремими людьми, в яких була спільна місія, а тоді місія скінчилася і — все, настав час попрощатися і повернутися кожному до свого окремого життя.

І ми з нею не розмовляли впродовж багатьох років, і не через ворожість, ні, з якоїсь іншої причини. Вона переїхала до Портленда. Невдовзі, коли ми познайомилися з Джулією, я бачився із Саллі — вона також виїхала, до Лос-Анджелеса, а це приїхала в гості до батьків — і вона повідомила, що Лі- зел знову вийшла заміж. Я попросив передати мої найкращі вітання, вона згодилася.

Я часом цікавився, як її справи — вона викладала на медичному факультеті Орегонського університету. Якось мені трапився на очі студент, на якого міг би бути в юності схожим Джейкоб, мені захотілося подзвонити їй і про це розповісти — та я не став цього робити.

А тоді одного дня мені зателефонувала вона сама, коли минуло вже шістнадцять років. Вона приїхала до міста на конференцію і запропонувала разом десь поїсти. Я слухав знову її голос, і це було незнайоме, чуже відчуття — я тисячі разів вів з нею розмови і про важливі, і про незначні речі. Я слухав, як цей голос співав Джейкобу, коли вона його ко лисала на руках, я чув, як звучав цей голос, коли ми обирали найкращі світлини із зображеннями виробів із конструктора, й вона сказала: «Ось поки що найкраща».

Зустрілися ми з нею на території кампуса в ресторації, що спеціалізувалася на так званому високосортному гумусі, коли ще вона тут навчалася, то дуже рекламували цю страву А тепер тут

подавали особливі фрикадельки, однак чомусь і досі пахло гумусом.

Ми побачили одне одного: вона мала такий самий вигляд, як я і пам'ятав. Обійнялися й сіли. Погомоніли про роботу, про Саллі та її нову кохану, про Лоуренса й Джилліан. Вона розповіла про нового чоловіка, епідеміолога, а я — про Джулію. У сорок три вона народила дитину, доньку, тож показала мені світлину. Це була гарненька дівчинка, схожа на саму Лізел. Я сказав про те, і вона усміхнулася. А тоді поцікавилася:

— А як у тебе? Є діти?

І я відповів, що вже є — я щойно всиновив одного з моїх колишніх студентів. Я помітив її здивування, та вона всміхнулася і привітала мене. Тоді спитала, хто він, як усе відбувалося, і я їй розповів. Коли закінчив, то вона сказала:

— Це чудово, Гарольде. Ти дуже його любиш.

А я відповів:

— Так, люблю.

Можна було би припустити, що це стане початком нового етапу дружби між нами, що й надалі спілкувалися б, щороку бачилися б і говорили про Джейкоба, яким він міг би стати. Але так не сталося, хоч і поганого також не було нічого. Я тоді їй і про того студента розповів, як він мене стривожив, і вона відповіла, що добре мене розуміє. їй теж траплялися студенти, і просто перехожі, юнаки, які чомусь здавалися знайомими, а потому вона розуміла, то було через те, що вона на мить уявляла, як таким міг стати наш син, живий, він уже міг жити від нас далеко й нам не належати, він би вже ходив собі по світу й навіть не здогадувався би про те, що ми постійно його шукали.

На прощання я її обійняв, побажав усього найкращого.

(казав, що вона мені дорога. Вона сказала мені те саме, та жоден з нас не запропонував підтримувати зв'язок, для цьо- і і). я гадаю, ми занадто одне одного поважали.

Та минали роки, а я все отримував від неї звістки. Якось прийшов електронний лист, в якому були тільки слова.

Знову бачила», і я вже знав, що то означало, і їй також слав схожі листи: «На Гарвардській площі, років 25, зріст 1 м 85 см, курить

травичку». Коли її донька закінчувала коледж, вона мені про це писала, повідомила й про доньчине весілля, і тоді ще, коли народився перший онук.

Я кохаю Джулію. Вона теж науковець, але так завжди відрізнялася від Лізел: там, де Лізел стримувалася, Джулія веселилася, де одна була замкнута, друга була відкритою, і в радощах, і в ентузіазмі вона була щирою. Та як би я її не любив, усе одно я роками не міг не думати про те, що в душі я відчував щодо Лізел щось глибше й важливіше. Разом ми когось створили й разом спостерігали, як він помирає. Я часом так почувався, ніби нас із нею щось поєднує фізично — довга струна простягалася між Бостоном і Портлендом, і коли за один кінчик вона смикала, то на другому я здригався. І куди б не їхав я, куди б не їхала вона, там вона теж, ця блискуча струна, тягнулася, напружувалась і ніколи не розривалася, а кожен наш порух нагадував те, чого ми вже ніколи не матимемо.

Коли ми з Джулією вирішили його всиновити, ще за шість місяців до того, як ми вже його прямо запитали, я розповів про наш намір Лоуренсові. Я знав, що Джуд йому дуже подобався, він його поважав, вважав, що й для нас він гарно підходить, та знав, що не будь він Лоуренсом, якщо не стурбується.

І він занепокоївся. У нас відбулася довга розмова.

— Гарольде, ти ж знаєш, як він мені подобається, — казан він. — Але скажи, що ти насправді про нього знаєш?

— Небагато, — відповів я.

Та я знав, що він не потрапляв під найгірший зі сценаріїв Лоуренса: не був злодієм, не збирався ні мене, ні Джулію вбивати в ліжку, прокравшись уночі. Той теж про це знав.

Ну, а ще я знав, хоча й не було ні впевненості, ні справжніх доказів, що колись у його житті сталося щось погане. Ще першого разу, коли ви всі вчотирьох приїхали до нас у Труро, я спустився до кухні. Було пізно. За столом щось малював Джей-Бі. Мені завжди здавалося, коли він бував наодинці, то ставав якимось іншим — тоді йому не було потрібно виступати на публіку. Я сів

поруч і спостерігав за його роботою: це були ескізи, він зображав вас усіх. Я взявся розпитувати, що він вивчав у магістратурі, а він ще розповів про художників, чиїми роботами він захоплювався, з них три чверті були мені невідомими.

Я вже піднімався сходами, коли він мене покликав, і я повернувся.

— Послухайте, — здавалося, він ніяковів. — Я не хочу здатися якимось грубим, але ви би краще не чіплялися до нього з розпитуваннями.

— Чому? — я знову сів.

Вочевидь, йому говорити було незручно, та все ж рішуче вів далі:

— Немає в нього ніяких батьків. Я нічого не знаю, що там трапилося, та він навіть розмовляти про них не хоче, принаймні зі мною, — він помовчав. — Я гадаю, що в дитинстві з ним щось страшне сталося.

— Як це, страшне?

А він похитав головою.

— Ми не маємо ніякої впевненості, та думаємо, що то було якесь фізичне насилля. Ви помітили, що він ніколи не знімає і себе одяг і не дозволяє до себе нікому торкатися? Я гадаю, що його хтось, може, бив, або... — він спинився. Його завжди любили, він був захищеним, він навіть не мав сміливості припустити щось гірше, і я також. Звісно ж, я за Джудом те помічав і допитувався не для того, щоб він ніяковів, але все одно, хоч і знав, що питання незручні, я не припиняв розпитувати.

Вечорами після наших розмов по вашому від'їзді мені Джулія зауважувала:

— Гарольде, ти ставиш його в незручне становище.

— Знаю, знаю.

Знав, що за його мовчанкою не криється нічого доброго. Не хотів чути, що з ним було, і водночас я хотів це знати.

Приблизно за місяць до всиновлення він якось несподівано до нас приїхав на вікенд: я повернувся з тенісу, а він спав на канапі. Він приїхав, щоб зі мною поговорити, хотів переді мною в чомусь зізнатися. Та так і не зробив цього.

Тоді ж уночі мені в паніці зателефонував Енді, казав, що шукає його, а коли я запитав, чому він узагалі йому дзвонить серед ночі, то Енді вже відповів ухильно:

— У нього зараз важкий період.

— Через всиновлення? — запитав я.

— Нічого не можу вам сказати, — суворо відповів він.

Ти ж знаєш, що Енді не так уже й чітко оберігав лікарську таємницю, та коли вже вирішив зберегти, то робив це ретельно. А тоді ще й ти зателефонував і теж щось навигадував.

Наступного дня я попросив Лоуренса дізнатися, чи не було за ним якого притягнення в неповнолітньому віці. Я розумів, що навряд чи він щось знайде, та й до даних може не бути доступу.

Того вікенду я говорив йому правду: для мене не мало жодного значення, що б він колись не вкоїв. Я знав його — для мене важило лише те, якою людиною він став. Я йому й сказав, що для мене не було важливо, яким він був раніше. Та звісно, що так вважати було наївно, адже я всиновив людину, якою вона стала, а в ній чаїлася та, що була раніше, і я її не знав. Згодом я шкодував, що йому тоді добре не пояснив: що мені потрібен він сам, теперішній, і той, яким він був. А тоді вже я часом думав, і ті думки мене не хотіла полишати, — що було би, якби я його знайшов за двадцять літ

раніше, а якщо не двадцять, так десять, п’ять — ким би він став, ким би став я?

Пошуки Лоуренса виявилися марними, мені стало й легше, й прикро. Відбулася церемонія всиновлення — це був чудовий день, один із найкращих. Я про нього ніколи не пожалкував. Та бути батьком виявилося нелегко. Він десятки років будував навколо себе силу всяких правил — вони, очевидно, були засновані на уроках, які йому хтось давав, — що йому не слід робити, які радощі не для нього, на що не повинен сподіватися, чого не повинен бажати, — і минули роки, а я все розбирався в цих правилах, і ще знадобилося більше часу, щоб переконати його в їхній хибності. Це було дуже складно: вони з дитинства йому допомагали вижити, вони робили світ зрозумілим. Він був

неймовірно дисциплінованим — у всьому, а від дисципліни людину майже неможливо відучити, і від пильності теж.

І так само важко було мені — й тобі теж — переконати його в тому, що він хибно думає сам про себе: про зовнішність, про те, на що заслуговував, чого вартий, хто він такий. Я й досі ще не бачив людини, так ідеально й радикально роздвоєної: в одних питаннях він почувався абсолютно впевнено, і так само безкінечно губився в інших. Якось я був на судовому засіданні і слухав його виступ з почуттям і захоплення, і страху. Він захищав фармацевтичну компанію — такими виступами він і прославився, — федеральний процес ініціювала одна працівниця. Це був великий важливий процес, його зараз в університетах вивчають. А він був дуже спокійним. Я рідко бачив, щоб юрист так спокійно виступав. На місці свідка сиділа немолода жінка — та співробітниця, яка й подала позов. Він її допитував непохитно, настійливо, компетентно, і вся зала завмерла, спостерігаючи за ним. Він не підвищив голосу ні разу, не допустив сарказму в зауваженнях, і я помітив, як він процесом насолоджується — сам факт, що він міг зловити свідка на дрібненькій неузгодженості, яку й не всякий юрист помітить, — його заряджав, він знаходив у ньому для себе радість. Він був м'якою людиною — та не до себе, мав м'які манери, м'який голос, а от у судовій залі голос втрачав м'якість, за нею виявлялася жорсткість і холод. Це було через сім місяців після випадку з Калебом і за п'ять місяців до того, що сталося потім; і я дивився, як він цитує слова свідка, навіть не заглядаючи в записи, зі своїм спокійним, красивим, упевненим обличчям, і бачив перед очима його в машині тієї страшної ночі, коли він одкинувся, затулив руками голову, коли я спробував випростати руку й торкнутися його щоки — він думав, що я теж його вдарю. Все його існування було роздвоєним: на роботі це була одна людина, поза нею — інша, одна — з сьогодення, друга — з минулого, одна — з судової зали, інша — з машини, така самотня, що я злякався по-справжньому.

Тієї ночі в Нью-Йорку я все ходив колами й усе думав за те, що про нього дізнався, те, що побачив, згадував, як мало не завив, почувши від нього слова гірші за ті, що говорив Ка- леб — він

тому вірив, так погано сам себе знав. Я, мабуть, завжди знав, цю його думку, але й уявити не міг, як тяжко буде почути, як він сказав; «Гарольде, коли маєш такий вигляд, як у мене, то обирати не випадає». Я не забуду власного відчаю, гніву й безнадії від цих слів. Ніколи не забуду його обличчя, коли він побачив Калеба, коли той коло нього сів, а я через глупство не здогадався, що відбувається. Що ж ти за батько, коли твоя дитина так ставиться до себе? Я так ніколи й не зумів перелаштуватися. Мабуть, тому, що ніколи в мене не було дорослої дитини, я не розумів, як це важливо. Ні, не тому, що мені не подобалася така роль, я просто почувався нетямучим телепнем через те, що раніше не розумів такої простої речі. І взагалі, я ж був сам дорослим, що досі постій но звертався до батька по допомогу.

Я зателефонував Джулії — вона тоді поїхала на конференцію, присвячену новим захворюванням, до Санта-Фе, розповів про все, що сталося. А вона сумно глибоко зітхнула

Почала було: «Гарольде...», та замовкла. Ми вже між собою вели бесіди про те, яке в нього було життя раніше, і хоч обоє й помилялися, та ЇЇ здогадки були ближчими до правди, ніж мої, хоча на часі я вважав їх сміхотворними, просто неймовірними. Я сказав:

— От бачиш?..

— Ти маєш йому подзвонити.

Та я вже телефонував. Набирав його номер, постійно йшли гудки. Тієї ночі я довго не спав і від хвилювання, і від фантазій, притаманних чоловікам, такі як зброя, вбивство, помста, — в них я подзвонив кузенові Джилліан, нью-йорк- ському поліцейському, і Калеба заарештували. Або ніби ми з тобою та Енді вираховуємо, де він живе, і вбиваємо його.

Уранці я поїхав з дому ще до восьмої, купив рогаликів, помаранчевого соку й поїхав на вулицю Грін. Був сірий день, просочений мокротою. Я тричі подзвонив при ході, натискав дзвінок і чекав довгі секунди, тоді підійшов до стежки й поглянув на вікна шостого поверху.

Зібрався вже натиснути ще раз, коли нарешті почув голос з домофону:

— Агов?

— Це я. Можна до тебе? — жодної відповіді. — Я хочу вибачитися. Я маю тебе побачити. Ось рогаликів приніс.

Знову мовчанка. Я повторив:

— Агов?

— Гарольде, — я помітив, як чудно звучав голос. Він був приглушений, таке було враження, ніби в нього в роті виросли зайві зуби, крізь які він говорив. — Якщо я тебе впущу, пообіцяй мені, що не сердитимешся і не почнеш сварки.

Тепер і я замовк, я не мав поняття, що б то означало. За кілька секунд відповів:

— Гаразд.

Із клацанням двері відімкнулися. Я вийшов з ліфта,

І якусь хвилю не бачив нічого, лише чудові апартаменти, всі в потоках світла. А тоді почув моє ім'я, поглянув донизу й побачив його.

Пакет мало не випав з рук. Усе тіло наче закам'яніло. Він сидів на долівці, спирався на одну руку, і я опустився поруч на коліна, а він голову відвернув і затулився від мене лівицею, немов щитом.

— Він забрав запасні ключі, — промовляв, а губи ледве могли ворушитися, таким опухлим було обличчя. — Я вчора прийшов додому, а він уже був тут.

Він повернув обличчя до мене, воно зараз було таке, ніби з тварини стягли шкіру й вивернули, і лишили в теплі, і вже нутрощі злилися в клубок плоті: від очей можна було розгледіти тільки лінію вій - чорну на фоні страшно синіх щік, того синього кольору гниття, плісняви. Мені здалося, що він тоді плакав, але ні.

— Гарольде, вибач мені, мені дуже шкода.

Перш ніж щось сказати, треба було впевнитися, що хоч кричати не почну — ні, не на нього, а просто від почуттів, які й важко описати.

— Ти одужаєш, — сказав йому, — ми тобі допоможемо. Я збираюся викликати поліцію, а тоді...

— Ні, поліції не треба.

— Треба, Джуде, це треба зробити.

— Ні. Я не заявлятиму в поліцію. Я не можу, — він набрав у груди

повітря, — я не знесу цього приниження. Ні!

— Гаразд, — я подумав, що це можна буде обговорити перегодя. — А що, як він повернеться?

Він слабо похитав головою й новим придушеним голосом промовив:

— Не повернеться він.

Від того, що доводилося притлумити бажання вибігти, знайти Калеба й убити його, в мене вже в голові паморочи- лося, — від зусиль, щоб сприйняти те, що з ним таке хтось міг зробити, щоб його, такого завжди гордого, який глядів за тим, щоб тримати себе в руках і бути бездоганним, бачити зараз побитим і безпомічним. Я запитав:

— А де твій візок?

А від нього почулося щось схоже на скавуління, тоді щось так тихо відповів, що довелося просити повторити, я зрозумів, що йому дуже боляче було й говорити.

— Унизу, на сходах, — відповів він, і я зрозумів, що цього разу він справді плаче, хоч не міг і очей розплющити для тих сліз. Тоді почав трястися.

Та тепер я й сам уже тремтів. Лишив його сидіти на підлозі й подався діставати інвалідний візок. Його так сильно пошпурили, що він від стін відскакував і опинився аж коло четвертого поверху. По дорозі до квартири помітив на підлозі плями й велику підсохлу калюжу блювотиння біля столу у вітальні, яке вже звурдилося.

— Обійми мене за шию, — звернувся я до нього.

Він обійняв, я підняв його, він скрикнув, я вибачився і посадовив його до візка.

При цьому помітив, що сорочка — та його звичайна сіра флісова сорочка, в якій він любив спати, вся в крові — і в засохлій, і свіжій, і штани ззаду теж були в крові.

Я відійшов від нього й зателефонував Енді, сказав йому про терміновість. Мені пощастило, бо той на вихідні залишився в місті і сказав, що за двадцять хвилин чекатиме нас у себе в кабінеті.

І ми туди поїхали. Я допоміг йому вибратися з авто, а ліва рука, здавалося, його не слухалася, а коли я його звів на ноги, він намагався правою ногою не торкатися землі, а коли я обійняв його

за груди, щоб посадовити до візка, то з утроби вирвалися якісь пташині звуки. А коли Енді відчинив двері й побачив нас, я думав, що він просто виблює.

Коли Енді себе опанував, то присів коло нього, звернувшись «Джуде», та він не відповів.

Ми лишили Джуда в оглядовій кімнаті, а самі поговорили на рецепції — я розповів про Калеба. Про те, що, на мою думку, сталося; про те, що, на мою думку, в нього було пошкоджено; можливо, ліву руку зламано, щось непевне з правою ногою; про те, що юшила кров, і звідки; про калюжі крові на підлозі й про те, що він не позиватиметься.

— Зрозуміло, — промовив Енді. Помітно було, яким він був шокованим. Аж клубок у горлі ковтав. - Гаразд, гаразд, — він потер очі. - Почекаєте трохи тут?

З оглядової він вийшов хвилин за сорок.

— Я збираюся його везти до лікарні - треба зробити рентгенівські знімки. Я впевнений, що ліве зап'ястя зламане, і ще декілька ребер. А нога, — він помовчав. — З нею можуть бути проблеми.

Здавалося, він і забув, що в кімнаті сидів я. А тоді опам'ятався:

— Вам треба вже їхати. Коли все закінчу, то я зателефоную.

— Я залишуся, — відповів я.

— Гарольде, не потрібно, - а тоді він уже м'якше додав: - Вам треба буде йому до офісу зателефонувати, цього тижня він не піде на роботу, — по паузі додав: — Він попросив сказати їм, що потрапив в автомобільну аварію.

Коли я виходив, він тихенько промовив:

— А мені казав, що грав у теніс.

— Ага, — я так кепсько почувався, що ми були такими дурнями. — І мені те саме говорив.

Я з ключами повернувся назад, на вулицю Грін. Довгі хвилини я там при вході просто стояв і оглядався. Трохи світла затіняли жалюзі, та небагато, навіть з опущеними жалюзі було досить ясно. Я завжди думав про ці апартаменти як про життєрадісне місце, з високою стелею, чистотою, ясністю, просторе й прозоре.

Це була його квартира, звісно, тут було повно засобів для чищення, тож я взявся прибирати. Я вимив підлогу, а липкий бруд

виявився засохлою кров'ю. Це важко було визначити, адже долівка всюди була темною, та я відчував запах, ніс уловлював густий дикий сморід. Вочевидь, він намагався помити ванну кімнату, але на мармуровій долівці траплялися розмазані смуги крові, які вже підсохли й набрали іржавої барви рожевого заходу сонця, і ще їх було важко вичистити, та я старався. Щоб знайти докази, я перевірив сміттєві кошики, але там нічого не було — все викинули. Одяг, в якому він був минулої ночі, розкиданий у вітальні біля канапи. Сорочка порвана й брудна, я її викинув геть, а костюм приготував, щоб віддати в чистку. А загалом, квартира залишалася акуратно прибраною. Я зі страхом ввійшов до спальні, думав, що застану розгардіяш — розбиті лампи, розкиданий одяг, та тут усе було таким охайним, що можна подумати, що тут узагалі ніхто не живе, що то — ідеальний будинок, модель, реклама для життя, якому можна позаздрити.

Тут могла жити людина, яка влаштовувала б вечірки, яка була безтурботною і впевненою, вночі вона могла би змінювати освітлення і з друзями танцювати, і перехожі з вулиць Грін і Мерсер піднімали би очі вгору й помічали б куб з вогниками майже в небі й уявляли б, що тут мешкають ті, кому не знайомі нещастя, страх і всілякі гризоти.

Я надіслав електронного листа Люсьєнові, з яким я якось бачився, він був другом котрогось із друзів Лоуренса, і повідомив про те, що сталася жахлива аварія, що Джуд потрапив до лікарні. Потім сходив до продуктової крамниці й купив таке, що йому буде легко їсти: супи, пудинги, соки. Я знайшов адресу Калеба Портера, повторював, щоб запам'ятати, — Західна Двадцять Дев'ята вулиця, 50, квартира *17].*

Викликав слюсаря, сказав про нагальну потребу і про те, що треба поміняти всі замки: від передніх дверей, у ліфті, від входу до квартири. Повідчиняв вікна, щоб зі свіжим вологим подувом геть забралися запахи крові й дезінфіку- вальних речовин. Лишив повідомлення в себе на факультеті про те, що через нагальні сімейні обставини цього тижня не проводитиму занять. Лишив повідомлення для кількох колег із проханням мене замінити. Подумав і про те, як зателефонувати старому однокурсникові,

який працював зараз в адміністрації, щоб розповісти про те, що сталося, і дізнатися, як же ми можемо заарештувати Калеба Портера. Але ж Аві тоді скаже:

— Ти ж кажеш, що жертва не зробить заяви?

— Так, — доведеться мені визнати.

— І немає жодної можливості його переконати?

— Думаю, що немає, — доведеться мені визнати.

І збентежений, і роздратований Аві відповість мені:

— Тоді, Гарольде, я й не знаю, що тобі сказати. Ти і я, ми добре знаємо, що коли жертва не дасть свідчень, тут нічого не вдієш.

І я згадав, як часом, хоч і рідко, думав про те, яким же хитким буває закон, як він часом буває залежним від обставин, як він часом може допомогти тим нужденним, хто найбільше потребує його захисту.

Я пішов до ванної, пошукав під раковиною, знайшов пакунок з лезами й ватою, викинув їх до смітника. Як я його ненавидів, ненавидів і власну впевненість у тому, що знайду.

Якось ще сім років тому він приїхав на початку травня до нашого дому в Труро. Візит був спонтанним, я там намагався щось писати, квитки були дешевими, я запропонував йому приїхати і був здивований, що він послухався — адже роботу в «Розен Прітчард» він ніколи не залишав — і тоді. Того дня він був щасливим, я теж. Він тоді на кухні нарізав капусту, а я з сантехніком піднявся нагору, він там установлював новий унітаз у нашій ванній кімнаті, а коли він уже вертався, то попросив його поглянути на раковину, яка протікала у ванній внизу, коло кімнати Джуда.

Він оглянув усе, щось підкрутив, щось поміняв, а тоді, визирнувши з-поза дверей, щось мені протягнув зі словами: «Це було під раковиною».

— Що це? — я забрав пакунок. А він знизав плечима.

— Хтозна. Та це там було гарно причеплено ізоляційною стрічкою, — він зібрав інструменти й, посвистуючи, пішов, помахавши нам із Джудом рукою, а я німо стояв і витріщався на пакунок. Заглянув у нього: простенька пластикова коробка, всередині — пачка з десятьма лезами до бритви й окремо запаковані

антисептичні ватні тампони, пружні квадратики складеної марлі й бинти. Я стояв, тримаючи пакунок, і вже знав, для чого він, хоч і ніколи не бачив доказів своїх здогадок, не бачив узагалі нічого подібного. Я зрозумів.

Я пішов до кухні — він був там, промивав нарізані брусочками овочі, такий задоволений. Навіть тихесенько щось наспівував — а це вже робив лише тоді, коли й справді усім насолоджувався, наче кіт, що вдоволено муркотить, гріючись на сонечку. Не підводячи очей, він промовив:

— Тобі треба було мені сказати про те, що потрібно полагодити туалет, я допоміг би й зекономив якусь копійку, — він і справді багато чого вмів, розбирався і в сантехніці, і в електриці, і столяром міг бути, й садівником. Якось ми їздили до Лоуренса, й він детально пояснював, яким чином можна безпечно викопати яблуньку із затіненого кутка й пересадити кудись на осоння.

Я деякий час там постояв, спостерігаючи за ним. Відразу так багато охопило почуттів, що разом я ніби й не відчував нічого — відсутність через перебір. Я нарешті назвав його ім'я, і він поглянув на мене.

— Це що? — запитав, показуючи пакунка.

Дуже повільно він підходив, одну руку піднявши над мискою, і мені запам'яталися краплини води, які бісеринками скапували з його пучки, немов тоді порізався ножем, а з пальців замість крові солилася вода. Він розтулив рота й закрив. Дуже тихо промовив:

— Пробач, Гарольде.

Він опустив руку й повільно витер її кухонним рушником. А мене це розізлило:

— Я тебе не прошу вибачатися, Джуде. Я запитую тебе, що це таке, тільки не кажи мені, що це сумка з лезами. Що це: навіщо ти її приліпив під раковиною?

А він усе дивився на мене своїм довгим поглядом, я впевнений, що й ви його знаєте — коли здається, що він відступає, а погляду не відводить, і все одно усі ворота зачиняються на замки й руйнуються мости над прірвою. І нарешті дуже спокійно він сказав:

— Ти знаєш, для чого вони.

— Я хочу почути це від тебе.

— Вони мені просто потрібні.

— Та скажи, що ти робиш з ними? — а я все розглядав його.

Він поглянув на миску з картоплею:

— Іноді мені необхідно завдавати собі порізів. Гарольде, пробач мені!

А я враз запанікував і через це вже говорив нерозумно.

— І що це в біса означає? - я допитувався, певно, вже кричав.

А він уже почав відступати до раковини, від мене подалі, наче я зібрався накинутися. І казав:

— Не знаю я, пробач.

— І як часто буває це «іноді»?

Я вже бачив, що й він запанікував.

— Не знаю, як коли.

— Ну хоч приблизно, скільки разів?

— Я не знаю, — він говорив з якимось відчаєм. — Не знаю, десь, певно, кілька разів на тиждень.

А я повторив:

— Кілька разів *на тиждень!* — мені заціпило. Раптом відчув, що треба звідти негайно піти. Я зняв з вішака пальто, запхнув до кишені пакунок, йому кинув: - Буде краще, щоб ти був тут, коли я повернуся, — і вийшов. Я добре знав, який у нього норов: коли вважав, що я чи Джулія ним незадоволень то намагався хутко зникнути, наче був якимось непотребом, якого треба викинути. А я спустився східцями аж до пляжу й почвалав далі, між дюн, відчував гнів, який накочується на тебе тоді, коли знаєш власну неспроможність, коли вже впевнений у тому, що програв. Уперше тоді я зрозумів: він це не одна просто людина, а ми удвох коло нього, ми його бачили таким, яким хотіли бачити, а бачити щось іще самі собі не дозволяли. Погано ми були підготовлені.

Більшість людей зрозуміти легко: їхнє нещастя — це наше нещастя, їхні печалі зрозумілі, якісь напади самокритики швидко минають, їх можна обговорити. Але з ним було не так. Ми й не знали, як йому допомагати, бо навіть не ставало уяви визначити його біди. Та все це — лише самовиправдання.

Коли я повернувся додому, вже стемніло, крізь вікно кухні бачив його силует. Я сів на ґанку на стільця й думав: якби ж то була поруч Джулія — ба ні, вона в Англії у батька.

Відчинилися двері з чорного ходу. Він тихо промовив:

— Обід.

Я пішов у дім.

Він приготував одну з моїх улюблених страв: стушкував сібаса, якого я купив учора, спік картоплю саме так, як я люблю — з кмином і морквою, приготував салат із капусти, а в його заправку додав, звісно ж, зерна гірчиці. Та ні до чого я не мав апетиту. Він поставив їсти мені, собі, а тоді сів.

— Має просто чудовий вигляд, дякую, що все приготував, — він кивнув. Ми обидва поглянули на тарілки й на чудові страви, що обом не хотілося їсти. — Джуде, я маю попросити пробачення. Я перепрошую, не мав так на тебе нападати.

— Та все гаразд. Я розумію.

— Ні. Це було неправильно. Я був дуже засмученим. — А він дивися униз. — Ти ж розумієш, чому я засмучений?

— Тому що я приніс це в твій дім.

— Ні, Джуде, не тому. Це ж не просто будинок мій чи Джу- лії, він належить тобі також, і ти вільний сюди приносити все, що заманеться. А засмутився тому, що ти сам із собою таке ось жахливе робиш. — А він усе не підводив погляду. — А твої друзі про це знають? Енді знає?

Він злегка кивнув.

— Вілем знає й Енді, — промовив низьким голосом.

— І що ж тобі Енді каже про це? — я запитав, думаючи: чорти б тебе, Енді, забрали!

— Він говорить, що мені варто відвідати терапевта.

— То ти вже ходив до нього? — він похитав головою, а я відчув, як знову піднімається в мені гнів. — Чому ж ні? — Та він не відповідав. — І що, такий же пакунок у тебе і в Кембриджі є?

Помовчавши, він звів погляд і кивнув. Я вів далі:

— Джуде, навіщо ти це з собою робиш?

Довго він нічого не відповідав, і я теж мовчав. Просто слухав море. А тоді він відповів:

— Та різні є причини.

— Наприклад?

— Інколи через те, що я почуваюся зле, чи сором, і те почуття має стати просто фізичним, — він поглянув на мене, тоді знову потупив погляд. — Я часом стільки всього зразу переживаю, що хочеться не відчувати взагалі нічого, і це допомагає очиститися від всього. А часом я почуваюся щасливим, і маю собі нагадати про те, що я не вартий.

Коли я спромігся на слово, то запитав:

— Чому?

Та він лише головою похитав, не відповів. І я теж мовчав. Він глибоко вдихнув, а тоді враз рішуче заговорив, дивився прямо:

— Якщо ти хочеш відмовитися від усиновлення, я все зрозумію.

Ну — я був вражений і розгніваний, таке навіть мені на думку не спадало. Вже зібрався було на нього визвіритися, та дивився, як він намагається триматися мужньо, побачив, що він налякався, бо й справді подумав, що я хотів так вчинити. І він навіть це зрозумів би. Та до цього готувався. А згодом я зрозумів, що всі ці роки після усиновлення він навіть гадав, чи то надовго, і все думав, що має робити, коли я відмовлюся від усиновлення.

— Нізащо цього не зроблю, — я сказав це якомога впевненіше.

Я того вечора спробував з ним поговорити. Він соромився того, чим займався, це я розумів, та як не дивно, він щиро дивувався з того, чому ж це мене так турбує, чому це так засмучує мене, тебе, Енді. А він усе торочив:

— Це не фатально, я здатен все контролювати, — ніби тільки це й могло нас турбувати. І до психіатра не хотів ходити, а мені не міг пояснити чому. Видно було, що та звичка його мучила, та без того й життя своє не міг уявляти. Все повторював:

— Мені це необхідно, Гарольде, через це мені краще. — А я питав, мовляв, був же в тебе в житті такий час, коли цього не було потрібно, а він усе говорив: — Гарольде, це мені допомагає, ти маєш мені повірити.

— *Чому* це тобі потрібно? — я все питав. А він хитав головою.

— Це мені допомагає контролювати власне життя, — нарешті відповів він.

Зрештою, я більше нічого не міг уже сказати.

— Я це забираю, — лише відповів, показав йому пакунок, він здригнувся й кивнув. — Джуде, якщо я їх викину, то ти принесеш знову?

А він, помовчавши й дивлячись у тарілку, відповів:

— Так.

Звісно ж, я пакунок усе одно викинув — запхнув подалі в мішок на сміття, відніс його до дороги на Дампстер. На кухні ми прибрали мовчки — обидва були вже виснажені, нічого не їли, а тоді пішли спати. У ті дні я поважав його особистий простір, інакше вхопив би й обійняв, та не зробив цього.

А тоді без сну лежав у ліжку й уявляв, як його довгі пальці шукають лезо бритви, тоді я спустився до кухні, вийняв з тумби велику миску від міксера й повкидав у неї всі гострі предмети, які лише міг тут знайти: ножі, ножиці, штопори, шпажки для лобстерів. Тоді забрав те добро з собою й сидів у вітальні у кріслі, й глядів на море, й стискав у руках ту миску.

Від шуму стрепенувся. Дошки підлоги на кухні поскрипували, то я в пітьмі одразу в готовності сів, наказав самому собі мовчати й просто прислухався до його ходи — чіткого тихого тупання лівої

стопи й ковзання правої, а тоді відчинилася шухляда і знову зачинилася. Інша шухляда, ще одна, ще — аж доки він не перевірив усі шафки й столики. Світла не вмикав, адже йому ставало й місячного сяйва — а я сам уявляв, як він там стоїть у тому, зараз тупому, новому світі кухні й розуміє, що я все забрав, що він шукав, — навіть виделки. А я сидів, затамувавши подих, і слухав ту тишу на кухні. На якусь мить здалося, ніби ми ведемо розмову — і без слів, і без поглядів. Нарешті, я почув, як його кроки віддалялися — подався до своєї кімнати.

Наступного вечора я вже був удома, в Кембриджі, у ванній кімнаті виявив інший пакунок — копію того, що й у Труро, також її викинув. Та відтоді вже ніколи я тих пакунків не знаходив — ні в Кембриджі, ні в Труро. Певно, він знайшов для них якийсь інший сховок, щоб я не міг відшукати, адже не міг же він їх із собою щоразу возити літаком. А коли я бував у нього на вулиці Грін, то щоразу вишукував нагоду проникнути до нього у ванну, і там він тримав пакунок у тій самій криївці, а я щоразу її цупив — засовував до кишені й викидав, коли звідти ішов. Звісно ж, він про те знав, але ми про це ніколи не розмовляли. Щоразу натомість з'являвся новий. Ще й разу не траплялося такого, щоб я те не знаходив, а він навчився і від тебе теж ховати. Та я однак не припиняв своїх пошуків, де б не бував — і на Грін, і згодом у будинку, і в квартирі в Лондоні — я ішов до ванної, та більше ніколи вже не знаходив. Ванні кімнати, спроектовані Малкольмом, були такими простими й прямолінійними, а він однак у них примудрявся знаходити місце для схованки, такої, яку мені не вдавалося виявити.

Як минули роки, я спробував із ними про те поговорити. Назавтра після того, як я виявив перший пакунок, то зателефонував Енді й узявся на нього сваритися, і він, хоч і це для нього не було притаманним, мені таке дозволив. Сказав тоді:

— Я знаю, знаю. Гарольде, ось запитаю в тебе щось — не саркастично, не риторично. Скажи мені: що ж я можу вдіяти?

І певно ж, я й не знав, що на це відповісти.

Ти — єдиний, що просунувся з ним далі. Та я знаю, що ти себе звинувачував. І я теж себе звинувачував, адже я робив щось таке,

що навіть гірше, ніж прийняття — я змирився. Я обрав шлях забування того, що він таке робить, тому що знайти якесь рішення було занадто складно і ще тому, що мені хотілося його любити такого, яким він хотів, щоб ми його бачили, хоч і я знав: все набагато складніше. Я сам собі сказав, що даю йому можливість зберегти гідність, тоді коли сам знав: він же її приносив у жертву протягом тисяч ночей. Я йому дорікав, намагався його відрадити, хоч і знав, що ті методи не діють, хоч і знав те, я навіть не спробував чогось іншого — чогось радикальнішого, що могло би нас і посварити. Знав, що я — боягуз, адже навіть ніколи не повідомив про ті пакунки Джулії, не розказав їй про те, що дізнався тієї ночі в Труро. Вона виявила те випадково і страшенно розсердилася — рідко мені її такою доводилося бачити. Допитувалася:

— Як же ти міг таке допустити? Як ти дозволив, щоб це тривало так довго?

Вона ніколи не казала, що вважає мене насправді винним, та я знав, що вважала, хіба ж моєї провини не було?

І ось стояв у квартирі, де його побили, минуло кілька годин. Я сидів на канапі з телефоном у руці, чекав на дзвінок від Енді, щоб той сказав, що вже готовий мені його повернути, що він уже готовий прибути під мою опіку. Я відхилив завісу і вглядався у небо сталевого кольору доти, допоки вже всі хмари не почали зливатися, доки я вже не бачив нічого, крім сірої мли, що переливала день у ніч.

Енді зателефонував о шостій вечора, минуло дев’ять годин відтоді, як я його туди відвіз. Він зустрів мене у дверях:

— Він спить в оглядовій. Зламаний лівий зап’ясток, чотири ребра, дякувати Богу, не переламані кістки ніг. Слава Богу, немає струсу мозку. Тріщина куприка, вивих плеча я вправив. Увесь тулуб, уся спина в синцях, його били ногами. Та внутрішньої кровотечі немає. Обличчя таке страшне тільки на вигляд: з очима й носом усе гаразд, нічого не зламано, на синці я прикладав лід, і вам це теж треба буде робити час від часу. Рвані

рани на нозі. Саме це мене турбує найбільше. Ось я виписав антибіотики, потрібно почати з незначної дози, як запобіжний засіб. Але якщо його почне морозити чи кидатиме в жар, негайно мені повідомте — ще йому тільки там інфекції бракувало. Спина пошматована.

— Що ти маєш на увазі? Що значить — пошматована?

Він нетерпляче вів далі:

— Подерта. Його, певно, шмагали ременем — мені не хотів нічого говорити. Я наклав пов'язку, даю мазь з антибіотиком, вам треба буде доглядати за його ранами, відзавтра мінятимете пов'язки. Певно ж, він не захоче вам це дозволити, та рани до біса тяжкі. Я ось тут записав усі інструкції.

Він мені подав поліетиленовий пакет, я туди заглянув і побачив пляшечки з пігулками, матеріал для перев'язок, тюбики з кремом. Енді щось звідти вийняв і вів далі:

— Ось це — болезаспокійливі засоби, а він їх ненавидить. Вони йому потрібні, примусьте їх приймати кожні дванадцять годин, одну пігулку вранці, одну ввечері. Від них замакітриться голова, тож не дозволяйте йому самому йти надвір, нехай нічого не піднімає. Від них його може нудити, та ви маєте його примусити їсти, щось легке, таке як рис і юшку. Докладайте зусиль, щоб він сидів у візку, щоб рухався менше. Я зателефонував дантистові й записав його на прийом на дев'яту ранку в понеділок, він втратив кілька зубів. Найважливіше для нього — спати якомога більше. Я заїду завтра по обіді й потім на цьому тижні приїжджатиму щовечора. Не дозволяйте іти на роботу, хоча, я гадаю, що він і сам не захоче, — він спинився так само різко, як і почав, і ми постояли мовчки.

— Я, трясця його матері, в це досі не можу повірити. Цього покидька я хочу просто зараз знайти й убити.

— Розумію, я теж — сказав я.

А він похитав головою:

— Він не дозволяє позиватися. Я його так впрошував.

— Так, я також.

І знову я був шокований, коли його побачив, а коли спробував допомогти сісти у візок, він заперечливо похитав головою. Ото ми

стояли й спостерігали, як він опускав своє тіло на сидіння, і був у тому самому одязі, на ньому іржавими материками позасихала кров. Він дуже тихо мовив:

— Дякую, Енді! Прошу пробачення.

Енді поклав йому ззаду на голову долоню, не відповів нічого.

Коли ми дісталися вулиці Грін, уже стемніло. Ти ж, певне, знаєш, його візок — це один з тих, які мають легку конструкцію. Вони елегантні й агресивні в питанні дотримання гідності їхнього власника — на такому немає поручнів, адже передбачалося, що особа, яка ним користується, ніколи нікому не дозволить себе возити. Щоб його направляти, довелося мені тримати за верх спинки, яка була дуже низько.

Я спинився при вході, ввімкнув світло, ми обидва закліпали. Він сказав:

— Ти навів лад.

— Так, так. Проте, боюся, не так добре, як ти вмієш робити.

— Дякую, — відказав він.

— Звісно, — ми помовчали. — Може, я тобі допоміг би перевдягтися, а тоді вже чогось поїмо?

Він похитав головою:

— Ні, дякую, та й не голодний я. Сам упораюся.

Тепер він уже підлеглий, контрольований: той чоловік, якого перед тим бачив, уже зник, знову забрався до клітки, до лабіринту в підвалі, який ледь-ледь відкривався. Він завжди ввічливий, та коли намагався себе захистити чи оцінити свої можливості, то вже перевершував себе — ввічливий і трохи віддалений, як начебто він - дослідник серед небезпечного племені, він дуже обережно намагається не розчинятися в тому, що там відбувається.

Я в душі зітхнув і провів його до спальні, сказав, якщо знадоблюся, то я тут, він кивнув, а я сів на підлозі за зачиненими дверима й чекав: чув, як він відкручував і закручував крани, кроки, тишу, а тоді рипіння ліжка, коли він сідав.

Коли я увійшов, він уже лежав під ковдрами. Я сів поруч, скраєчку ліжка й запитав його:

— Ти впевнений, що не хочеш чогось попоїсти?

— Так, — відповів він. Зараз дивився на мене, тепер хоч очі вже

розплющувалися. На тлі білизни постелі він зараз виділявся всіма насиченими, багатими відтінками камуфляжу: лісова зелень очей, пасма золотисто-каштанового волосся, а обличчя вже не таке синє, як уранці, більше тепер нагадувало бронзу.

— Гарольде, пробач мені! Прости, що я на тебе вчора кричав, за те, що стільки тобі приношу проблем, вибач за...

— Джуде, ти не повинен вибачатися. Мені шкода. Якби ж я міг щось для тебе зробити.

Він заплющив очі, розплющив, відвів погляд і тихо промовив:

— Мені так соромно.

Я погладив його волосся, а він не перечив. Я сказав:

— Тобі не варто соромитися. Ти не зробив нічого поганого, — мені хотілося зараз плакати, та подумав, що йому, певно, теж, тоді я не повинен цього робити. Я запитав: — Ти ж певне знаєш? Ти маєш знати, це ж не твоя провина, ти цього не заслужив? — Він нічого не відповідав, тож я все допитувався, аж доки він легенько не кивнув. — Ти ж знаєш, той виродок — проклятий покидьок? — А він одвернувся. — Ти ж розумієш, себе нема чого звинувачувати. Ти ж знаєш, це ж ніяк тебе не стосується, це ніяк тебе самого не оцінює.

— Гарольде, будь ласка...

Я припинив, хоча насправді мав вести розмову далі.

Якийсь час ми мовчали, а тоді я запитав у нього:

— Можна тобі поставити одне запитання? — він через кілька секунд кивнув. Доки я не почав говорити, я взагалі не знав, що скажу, а коли вже почав, то й не знав, звідки воно бралося, і це було питання з тієї сфери, що я завжди здогадувався, і ніколи не наважувався його запитати, бо здогадувався, якою може бути його відповідь — я вже знав, якою вона буде й не хотів її почути.

— Коли ти був дитиною, то пережив сексуальне насилля?

Під рукою я радше відчув, ніж побачив, як він задерев'янів і затремтів. Так і не дивився на мене, перевернувся на лівий бік і поклав перев'язану ліву руку на подушку. А тоді, зрештою, сказав:

— Господи, Гарольде...

Я забрав руку й запитав:

— Скільки тобі було, коли це сталося?

Далі — мовчанка, і він занурив у подушку обличчя:

— Гарольде, я й справді стомився. Мені треба поспати.

Я поклав руку йому на плече, він спробував її скинути, та я не відпускав.

Під долонею відчував, як напружилися його м’язи, як тілом пробігає дрож. Я промовив:

— Тобі цього не варто соромитися. Це не твоя провина, розумієш, Джуде?

Та він уже прикидався, ніби спить, а я відчував, як тіло напружено вібрує.

Я ще з ним посидів, дивився, а він усе заціпеніло лежав. А тоді я пішов, зачинив за собою двері.

До кінця тижня я залишався у нього. Того вечора ти йому подзвонив, а відповів по телефону я, збрехав тобі, щось дурне говорив про аварію, почув стурбованість у твоєму голосі й так хотів тобі розповісти правду! Ти наступного дня телефонував знову, і я підслухав за дверима, як він тобі брехав:

«Невелика аварія. Ні, ні, нічого серйозного. Що? Та у вихідні трохи з дому Ричарда добирався, задрімав і в’їхав у дерево. Не знаю. Я тоді стомився, бо було багато роботи. Ні, ні, на прокат узяв, бо мій у майстерні. Там нічого серйозного. Зі мною все гаразд. Ні, ну ти ж знаєш Гарольда, він завжди все перебільшує. Обіцяю тобі, присягаюся. Ні, до кінця того місяця він ще пробуде в Римі. Вілеме, я обіцяю тобі, все робитиму. І тобі. На все добре!»

Загалом він був слухняним і погідним. Щоранку поїдав суп і вживав ліки, а від них відчував слабкість. Щоранку сідав працювати в кабінеті, та об одинадцятій уже лягав подрімати. Спав і в обід, я будив його вже, щоб повечеряв. Ти йому щовечора телефонував. І Джулія дзвонила, а я все намагався підслухати, та багато з їхньої розмови не міг почути — він говорив мало, мабуть, щось йому казала постійно Джулія. Декілька разів навідувався Малкольм, обидва Генрі Янґи, Елайджа й Родес. Джей-Бі надіслав картину з ірисами, я навіть не знав, що він малює квіти. Як і передбачав Енді, ми з ним вели боротьбу за те, щоб міняти пов’язки на ранах на ногах і спині — як би я не благав і не кричав на нього, він мені не дозволяв на них поглянути. Тільки Енді

можна було це робити, і я почув, як той йому казав: «Тобі доведеться до мене приїздити до офісу через день і змінювати пов'язки. Я серйозно, чуєш?», а він гмикнув: «Гаразд».

Навідався до нього і Люсьєн, та він якраз тоді спав у кабінеті. Попросив не будити його, лише заглянув краєм ока й промовив: «Господи Ісусе!» Ми погомоніли, він розповів, як там у фірмі його обожнювали, і це такі слова, які ніколи не набридатимуть, коли хтось тобі таке говорить про твою дитину — і не важливо, чи то синові чотири, і він у садочку має успіхи в ліпленні з глини, чи коли йому сорок, і в пристойній фірмі йому гарно вдається захищати корумпованих дільців.

— Я міг би сказати, що ти можеш ним пишатися, так упевнений, та добре знаю твої погляди, — він посміхнувся.

Помітно, що Джуд йому подобається і я навіть уже відчув якісь ревнощі, і стало вже ніяково, що вони з'явилися. Я сказав:

— Звісно ж, я ним пишаюся, — а тоді відчув провину за те, що роками на нього сварився щодо роботи на «Розен Пріт- чард» — у тому місці, де він почувався безпечно, легко, де самі собою зникали його страхи й невпевненість.

До наступного понеділка, коли я вже від'їжджав, він мав ліпший вигляд: щоки набули кольору гірчиці та спали набряки, знову можна було побачити риси обличчя. Здавалося, що вже йому дихати не так боліло, і розмовляти теж, голос був без придихів, більш звичний. Енді вже зменшив наполовину ранкову дозу знеболювальних, і він став уже уважнішим, хоч і не набагато жвавішим. Ми зіграли партію в шахи, і він виграв.

У мене були заняття лише по вівторках, середах і четвергах у цьому семестрі, тож я сказав йому:

— Я в четвер увечері повернуся.

— Ні, не потрібно. Гарольде, я тобі дуже вдячний, але все буде гаразд, справді.

— Я вже й квиток маю. І взагалі, Джуде, не потрібно тобі постійно відмовлятися. Ти пам'ятаєш? Прийняття.

А він нічого не відповів.

Ну, що ще можна розповісти? У середу він уже повернувся на роботу, хоч Енді й радив лишатися вдома аж до кінця тижня.

Незважаючи на його відмови, Енді приїздив щовечора для того, щоб змінювати пов’язки й оглядати ноги. Повернулася Джулія, й увесь жовтень на вихідні ми з нею їздили до Нью-Йорка й лишалися там, на вулиці Грін. А Малкольм в інші дні залишався у нього. Маю сказати, йому таке не подобалося, але ось у такому випадку ми вже не зважали на те, подобається це йому, чи ні.

Йому стало краще. На ногах інфекції не виникло, на спині також. Енді все повторював, що йому пощастило. Він уже трошки набрав вагу. Коли на початку листопада ти вже повернувся додому, він майже видужав. День подяки ми вирішили святкувати в квартирі в Нью-Йорку, щоб йому не довелося нікуди їхати, і до того часу вже зняли гіпс, і він уже й сам міг пересуватися. Я придивлявся до нього зблизька, як він розмовляв з Лоуренсом, як сміявся разом з однією з його дочок, але все не міг з пам’яті викинути його обличчя тоді ввечері, коли Калеб ухопив його руку, вираз болю, сорому, страху. Пам’ятаю той день, коли дізнався, що тепер він користуватиметься інвалідним візком: невдовзі після того, як у Труро знайшов його пакунок з лезами, я приїхав до міста на конференцію, а він приїхав до ресторану у візку — я був вражений. Я запитав: «Чому ти ніколи не казав мені?», а він удав, що здивований, ніби він думав, що говорив. А я вів своєї: «Ні, ти не говорив», і він мені нарешті сказав, що не хотів, щоб я його бачив таким — слабким і беззахисним. А я відповів: «Я і на думці такого ніколи не мав». Я й не думав, що так трапиться, та насправді я став про нього по-іншому думати, а ще ж я пам’ятав, що знаю про нього тільки якусь дещицю.

Здавалося, що той довгий тиждень був маною, якій були свідками тільки ми з Енді. Під час подальших місяців хтось, може, й жартував: його невдале кермування, амбіційні плани щодо Вімблдону, а він і сам сміявся, і робив якісь самокритичні коментарі. В такі хвилини він ніколи не дивився на мене, адже тоді це нагадало б, що сталося насправді, що він вбачав як ознаки деградації.

Одначе згодом я зрозумів, скільки він втратив внаслідок того випадку, як він його змінив: він став якимось іншим, можливо, таким, яким колись був давно. Місяці до Калеба я згадував як

період, коли він був здоровішим: коли ми бачилися, він дозволяв мені себе обійняти, коли я йшов повз до кухні, він дозволяв себе торкатися, пригортати, а в той час він зосереджено кришив моркву. Для цього нам знадобилося двадцять років. Та після Калеба все змінилося на гірше. На День подяки я кинувся його привітати обіймами, а він швидко відступив убік — трішки ліворуч, та однак досить, щоб мої руки обхопили лише повітря: якусь мить по тому ми дивилися один на одного, і я зрозумів, те, що він дозволив мені робити лише декілька місяців тому, вже під забороною; я знав, що треба починати все спочатку. Я зрозумів: він вирішив, що Калеб має рацію, ніби він огидний і якимсь чином заслуговував на те, що з ним сталося. Саме це й було найгіршим, така прикра неправда. Він вирішив вірити Калебові, не нам, бо той підтверджував таке, про що він сам думав, чого він навчився вже — завжди легше повірити в те, у чому вже переконаний, а не спробувати змінити свою думку.

Пізніше, коли ситуація ще погіршилася, я все думав, що ж можна було сказати, як вчинити. Часом я думав, що нічим зарадити — може, щось і було б таке, що його переконало, та що б кожен із нас не говорив, не міг його переконати. Мене й досі відвідують ті думки: зброя, засідка, Західна Двадцять Дев'ята вулиця, 50, квартира 17[. Цього разу ми вже не стріляли би. Ми вхопили б за руки Калеба Портера, затягли б його до авто, завезли б на вулицю Грін, потягли би вгору. Навчили б його, що треба говорити, попередили б, що ми там, за дверима, чекатимемо з пістолетом зі зведеним курком, націленим у спину. Ми слухатимемо, як він казатиме: *«Я нічого такого не мав на увазі. Я повністю помилявся. Те, що я робив, а головне, те, що говорив, то стосувалося когось зовсім іншого. Повір мені, ти ж мені раніше повірив: ти вродливий, ти досконалий, те, що я казав, я ніколи не думав. Це я помилявся, ще ніхто в житті ніколи так страшно не помилявся, як я».*

Щодня після закінчення занять, о четвертій, ще до початку роботи по господарству, у нього була вільна година, а по середах — дві години. Колись він їх проводив за читанням чи дослідженням околиць, та віднедавна, відколи брат Люк йому дозволив, він проводив той час у теплиці. Якщо там був Люк, то він йому допомагав, поливав квіти й заучував напам'ять їхні назви — *Міііопіа вресіаЬіШ, Аіосазіа атагопіса, Азузіазіа %ап§еііса,* а потім усе повторював брату й отримував його похвалу.

Казав, наприклад:

— Здається, підросла вже Неіісопіа уеііегщега. — Він погладжував ворсисті квітколожа, а брат Люк поглядав на нього й головою хитав.

— Неймовірно, — говорив він. — Боже мій, оце так пам'ять!

А він нишком усміхався й пишався тим, що його вразив.

Коли там брата Люка не було, то він забавлявся зі своїми речами — так і минав час. Брат показав, де він міг зберігати своє добро, яке поклав у мішок на сміття: за складеними пластиковими горщиками на вазони в кутку були ґрати, які прикривали невеличку ямку. Тож він вирив з-під дерева всі свої гілочки, камінчики й переніс цю здобич до теплиці. Тут було тепло й вогко, і руки не дубіли вже від холоду, коли він ті дрібнички роздивлявся. Минули місяці, і колекцію поповнив брат Люк: дав йому кружечок скла, яке обточило море, — казав, що його очі такого самого кольору; металевий свисток, усередині якого при струшуванні деренчала, як дзвіночок, маленька кулька; маленьку ганчір'яну ляльку: це був чоловічок у бордовій накидці з поясом, розшитим бірюзовими бісеринками. Як казав Люк, вона колись належала йому, а виготовлена вона індіанцями племені навахо.

Два місяці тому в схованці він виявив залишеного різдвяного льодяника. Стояв лютий, і він усе чудувався: як же йому такого хотілося! Він розламав цукерку на шматочки і смоктав доти, доки не лишалися гострячки, а тоді просто розкушував зубами решткі льодяника й перетирав зубами скалочки.

Брат Люк йому сказав, що назавтра після уроків він обов'язково має прийти до теплиці знову — на нього чекатиме сюрприз. Цілий день він був неуважним, мов на голках сидів, навіть на горіхи двічі

отримав — брат Майкл ударив по обличчю, а брат Пітер — нижче спини, а він те ледь помітив. І лише тоді, коли брат Девід настрахав, що замість вільного часу йому доведеться працювати, якщо не сконцентрується, тоді він нарешті опанував себе й закінчив заняття.

Щойно він відійшов подалі від монастирських вікон, узяв ноги на плечі. Він не міг не бути щасливим зараз: була весна, він так любив рожеву піну вишневого цвіту, глянсові квіточки тюльпанів просто нереальних відтінків, ніжну м'якість молодої травички під ногами. Залишившись наодинці, він виймав свою ляльку-індіанця і знайдену десь гілочку, що формою нагадувала людину, і грався з ними. Сам за них говорив, тільки пошепки, а то ж брат Майкл казав, що хлопчики з ляльками не бавляться, а ще він уже занадто дорослий для грання.

Цікаво, а чи бачить зараз брат Люк, як він біжить? Якось у середу він йому казав: «Я сьогодні бачив, як ти ганяв, — він хотів було вибачитися, та той вів далі. — Хлопче, який же ти прудкий! Як спортсмен!» А йому аж мову відібрало, а Люк, засміявшись, сказав йому закрити рот.

Коли він увійшов до теплиці, там не було нікого.

— Агов! Брате Люк!

— Я тут, — почув він голос із маленької прибудови до теплиці, де зберігалися запаси добрив, пляшки з лугом, висіли низки секаторів, сучкорізів, садових ножиць, а на підлозі громадилися мішки з дерновою землею. Цю кімнатку він любив за її деревний моховитий запах, тому він радо подався туди й постукав у двері.

Коли він увійшов, то розгубився. У кімнатці темно й тихо, лише на підлозі блимає крихітний вогник, а над ним схилився брат Люк.

— Підійди, — сказав Люк. Він підійшов.

— Ближче, — кликав брат, тоді засміявся. — Джуде, все гаразд.

Він підійшов, а той щось до нього підніс і вигукнув:

— Сюрприз!

І він побачив — то був мафій, а в центрі стирчав запалений сірник.

— Що це? — запитав він.

— У тебе ж день народження, так? А це — твій іменинниіі торт.

Давай, загадай бажання й задуй свічку.

— Це для мене? — запитав він, а полум’я все блимало.

— Так, для тебе. Нумо, загадай щось.

У нього ніколи раніше не було іменинного торта, але він про них читав і знав, що слід робити. Заплющив очі, загадав бажання, розплющив, задув сірника. В приміщенні стало зовсім темно.

— Вітаю! — сказав Люк і ввімкнув світло. Потім подав йому мафій. Коли він хотів поділитися, той відмовився, похитав головою. — Він твій.

І він з’їв мафій, у ньому ще й начинка була — маленькі чорниці, і він подумав, що досі в житті не їв нічого смачнішого, був таким солодким і пишним. Брат спостерігав за ним і усміхався.

— І ще я щось для тебе приготував, — сказав брат Люк, дістав щось позаду і вручив йому пакунок — велику пласку коробку, замотану в газету й перев’язану мотузкою. — Ну, давай, відкрий.

Він обережно розгорнув газету, щоб колись її ще можна було використати. Це була потерта картонна коробка, і її наповняли закруглені дерев’яні брусочки з виїмками по боках. І брат Люк йому показав, як їх можна зчіпляти один з одним і будувати споруди, а тоді ще накривати гілочками — виходив дах. Минуло багато років, і коли він навчався в коледжі, якось побачив такий набір в магазині іграшок, тоді зрозумів, що в подарованому наборі не вистачало детальок: високої тригранної пірамідки для побудови дашку і продовгуватих зелених планок — теж для даху. А тоді він просто онімів від щастя й ще і ще дякував Люкові.

— На здоров’я, — відповідав той. — Та не щодня тобі виповнюється вісім, чи не так?

— Так, — відповів він, широко усміхаючись від такого подарунка, і до кінця вільного часу грався, будуючи хатки, коробки, а брат Люк за ним спостерігав, усміхався і час від часу поправляв його довге волосся, заправляв його за вуха.

Кожну вільну хвилину тепер він проводив у теплиці. Поруч із Люком він відчував себе іншою людиною. Для решти братів у монастирі він був тягарем, купою проблем, недоліків, і він щодня вислуховував про себе все нові негативні деталі: то він занадто розсіяний, то занадто емоційний, то занадто мрійливий, то занадто

цікавий, то занадто непосидючий, то занадто кістлявий, то занадто жвавий. Він повинен бути вдячнішим, зграбнішим, стриманішим, ввічливішим, терпля- чішим, більш поворотким, організованішим, люб'язнішим. А для брата Люка він був і розумним, і швидким, і здібним, і спритним. Той ніколи не казав, що він ставить занадто бага то запитань, ніколи не казав, що є такі речі, про які йому ще занадто рано знати. А коли той уперше його полоскотав, то він ураз захлинувся, а тоді аж зайшовся від реготу, і Люк теж із ним сміявся - аж обидва качалися по підлозі під горщиками з орхідеями. Люк казав йому: «Ти так гарно смієшся», і «Яка в тебе чудова усмішка», і «Який же ти веселий»; і ось потроху йому вже теплиця почала здаватися особливим зачарованим місцем, де він перетворювався сам на іншого хлопчика - того, якого бачив Люк: смішного, толкового, з ним хотіли дружити, і він сам на себе не схожий, тут він був кращим.

Коли з іншими братами йому велося погано, то він просто собі уявляв, що зараз - у теплиці, грається своїми іграшками чи розмовляє з Люком, сам собі повторював щось із того, про що брат Люк розповідав. Часом так йому бувало зле, що він навіть пообідати не приходив, та наступного дня він знаходив у себе якісь дарунки від нього: квітку, чи багряний листочок, чи якийсь роздутий жолудь, і він знову розпочав колекцію — все ховав під ґратками.

Інші брати вже помітили, що він багато часу проводив з Люком. І цього не схвалювали.

— Ти з братом Люком остерігайся, — попереджав його брат Павло — хто б ви думали - брат Павло, який і бив його, і постійно сварив. — Він — не той, яким хоче здаватися.

Він його й слухати не став. Усі вони були не тими, ким хотіли здаватися. Одного дня він пішов до теплиці увечері. Тиждень той був важким, його сильно били й іти було тяжко. А вночі до нього аж двоє приходили - і отець Габрієль, і брат Метью, тож зараз усе тіло нило. Була п'ятниця, і брат Майкл несподівано відпустив його раніше, от він і надумав погратися брусочками. Після такого йому завжди хотілося побути наодинці — посидіти в теплі серед іграшок, уявляючи, що він звідси далеко-далеко.

У теплиці не було нікого. Він зняв перегородку. Вийняв ляльку, брусочки, почав гратися. І все одно розплакався. Він намагався не плакати — адже від того було ще гірше, а брати його сльози ненавиділи й за них карали, та стримуватися було важко. І він навчився плакати беззвучно, і робив це тепер, хоч і було нелегко й боляче — доводилося зосереджуватися, тож він і іграшки відклав. Просидів у теплиці до першого удару дзвона, а тоді все поскладав і помчав схилом до кухні — там він до вечері мав ще чистити картоплю й моркву, нарізати селеру.

А тоді навіть не міг зрозуміти, чому вже у зрілому віці стало все зовсім кепсько. Погіршилося все — і побої, і нічні муки, і повчання. У чому була та його провина - він не знав, як на нього, то він залишався таким самим. Але наче вже дійшло межі колективне терпіння братів. Навіть брати Девід і Пітер, які й книжки давали, і дозволяли читати досхочу, схоже на те, що вже з ним і розмовляти не хотіли. Коли він прийшов до брата Девіда поговорити про збірник грецьких міфів, який узяв почитати, той тільки й мовив: «Іди геть, Джуде. Я зараз не хочу на тебе й дивитися».

Усе більше приходила впевненість у тому, що вони його хочуть позбутися, і його охоплювала паніка, адже він не знав іншого дому, крім монастиря. Як же йому вижити, що він робитиме в зовнішньому світі, за словами братів, сповненому небезпек й спокус? Працювати він уміє - це він знав, міг бути садівником, кухарем, то, може, хтось би й дав йому таку роботу? А то й хтось візьме до себе? Якщо так станеться, то все налагодиться, запевняв він сам себе. Таких помилок, як із братами, він більше не припуститься.

Якось брат Майкл запитав його:

— А ти знаєш, скільки нам коштує твоє утримання? Ми ж навіть і не думали, що ти в нас так довго залишатимешся. — А він не знав навіть, що на те відповісти, просто мовчки сидів за партою. — Ти маєш просити пробачення.

— Пробачте, — прошепотів він.

Тепер він так утомлювався, що й сил не було йти до теплиці. Тож після уроків він спускався до підвалу, де водилися щурі — так

казав брат Павло, а от брат Метью говорив, що жодних щурів там немає. Він ховався в куток: залізав на дротяну кліть, в якій зберігалися коробки з олією й локшиною та мішки з борошном. Він там відпочивав, доки не вдаряв дзвін — знак, що час іти назад. Тепер за обідом він уникав брата Люка, і коли той до нього усміхався — він одвертався, тепер він напевне вже знав, що той щодо нього помиляється: хіба ж він був веселим? Хіба він смішний? — і йому вже ставало за себе соромно, ніби він того якось обманув.

Він уникав брата Люка трохи більш ніж тиждень — і ось, спустившись до своєї криївки, він його там застав. Хотів було кудись сховатися, та не було там куди дітися, то він розплакався, відвернувся до стіни й вибачався за сльози. А той його поплескував по спині й казав:

— Джуде, все гаразд. Усе буде гаразд.

Брат присів на сходи, які вели до підвалу.

— Ну, давай, ходи сюди, посидь зі мною, — примовляв Люк, а він замотав головою — йому було соромно. — Тоді хоч присядь.

Він сів, обіпершись об стіну. А Люк устав і взявся копирсатися в складених запасах, а тоді витяг звідти скляну пляшку яблучного соку й подав йому.

— Ні, не можна, — відразу сказав він.

Йому взагалі заборонялося бувати в підвалі, тож залізав через бокове віконечко і спускався донизу, тримаючись за полиці. За комору й запаси відповідав брат Павло, він усе щотижня перераховував, тож якщо чогось не стане, звинуватять його. Він завжди винен.

Та брат Люк сказав:

— Джуде, не переймайся, я все відшкодую. Давай же, випий.

Нарешті, після кількох схлипів, він пив. Сік був солодким, мов сироп, і він вагався, як же пити — чи маленькими ковточками, щоб розтягнути задоволення, чи швидко видудлити, доки брат не передумав і не забрав сік.

Він допив сік, і якусь часину вони просто мовчки посиділи, а тоді брат Люк низьким голосом до нього заговорив:

— Джуде, те, що вони з тобою роблять, — то погано... не можна так

із тобою поводитися, так не можна тебе ображати. — А він знову мало не розплакався. — А я тебе ніколи не ображатиму, Джуде, ти ж це знаєш, чи не так?

Тоді він уже зміг на нього поглянути, на довговиде, добре, стривожене обличчя з короткою сивою борідкою, за окулярами очі здавалися величезними. Він кивнув і сказав:

— Я знаю, брате Люк.

Люк довго мовчав, а тоді сказав:

— А знаєш, Джуде, до того як я прийшов у монастир, у мене був син. Ти так мені його нагадуєш! Та він помер, і я пішов у монастир.

Він не знав, що й сказати, та, схоже, говорити було й не потрібно — брат Люк вів далі:

— Я на тебе інколи дивлюся і думаю: ти не заслуговуєш на те, як з тобою поводяться. Ти заслуговуєш на те, щоб бути і ким-небудь іншим, з таким... — брат Люк замовк, бо він знову розплакався. Він здивовано сказав:

— Джуде...

- Будь ласка, будь ласка, - схлипував він. - Брате Люк, не дайте їм мене вигнати. Я виправлюся, обіцяю вам, обіцяю. Хай тільки мене не виганяють.

- Джуде, - сказав Люк, умостився поруч і притягнув його до себе. - Ніхто тебе не виганяє. Я обіцяю тобі, що ніхто тебе нікуди не вижене.

Нарешті він заспокоївся, і вони мовчки довго сиділи.

- Я хотів тобі сказати, що ти заслуговуєш на те, щоб бути з тим, хто тебе любить. От як я. Якби ти був зі мною, я тебе не ображав би. Нам було б так гарно удвох!

- А що б ми робили? — нарешті поцікавився він.

- Ну-у, — поволі продовжив брат Люк, — ми могли б вирушити в похід. Ти коли-небудь ходив у похід?

Звісно, не ходив, і брат Люк розповів йому, як це буває: намет, вогнище, пахощі і тріск соснових гілок, охоплених полум'ям, шашлички з маршмелоу, пугукання пугача.

Наступного дня він вернувся до теплиці, і тепер брат Люк упродовж багатьох тижнів і місяців розповідав йому, що вони

разом могли б робити, коли будуть тільки удвох: вони їздитимуть і на пляж, і до міста, і на ярмарок; він їстиме піцу, і гамбургери, і варену кукурудзу, і морозиво. Він навчиться грати в бейсбол і рибалити, житимуть вони в маленькій хатці удвох, як батько й син, щоранку вони читатимуть, а щовечора гратимуться. Вони матимуть город, там вирощуватимуть усілякі овочі і квіти теж, ага, мабуть, колись матимуть і теплицю. Все робитимуть тоді разом, разом усюди ходитимуть, вони будуть не просто найкращими друзями, а ще краще.

Він п'янів від тих Люкових оповідок, і коли йому було зле, то він про них думав: і про город, де ростимуть гарбузи й кабачки, і про струмок відразу за хатою — там вони ло витимуть окунів, і про саму хатинку — збільшену копію тих хаток, які він будував із брусочків, - де він матиме справж нє ліжко, і навіть коли настануть найхолодніші ночі, їм буде завжди тепло, і вони зможуть щотижня пекти мафіни.

Якось увечері — почався січень, було так зимно, що й обігрівачі в теплиці не допомагали, і їм довелося рослини обгорнути мішковиною. Вони працювали удвох, мовчки. Він завжди знав, коли Люкові хочеться розмовляти про їхній дім, а коли ні, він відчував, сьогодні — такий день, і брат витає десь далеко у своїх думках. І в такому гуморі брат Люк теж не бував злим, просто був тихим, і він розумів, що цю тишу краще не порушувати. Але він так прагнув нових розповідей, він їх потребував. Сьогоднішній день був просто жахливим, у такі дні йому хотілося померти, і він прагнув почути, як Люк розповідатиме про їхню хатинку і про те, що вони там робитимуть, коли будуть удвох, коли не буде ні отця Габрієля, ні брата Метью, ні брата Пітера, коли на нього ніхто не кричатиме, ніхто не завдаватиме болю. Це буде ніби постійно жити в теплиці й чари не спадатимуть.

Він усе собі нагадував, що говорити зараз не слід, аж ось Люк заговорив сам:

— Джуде, мені сьогодні дуже сумно.

— Чому, брате Люк?

— Так от, — почав Люк, а тоді спинився. — Ти ж знаєш, як я про тебе піклуюся? А от тобі до мене зовсім байдуже останнім часом.

Почувши такі страшні слова, він на мить і мову втратив. А тоді відповів:

— Це неправда!

Та брат Люк похитав головою:

— Я тобі все розповідаю про нашу хатинку в лісі, та мені здається, що тобі й не хочеться там опинитися. Це для тебе, очевидно, просто балачки чи казочки.

— Ні, брате Люк, — він потрусив головою. — Вони й для мене справжні.

Як же йому хотілося тому розповісти, якими правдивими були, реальними, як вони йому були потрібні, як вони йому допомагали. А брат Люк здавався таким засмученим, та йому, зрештою, вдалося його переконати в тому, що він теж хоче так жити, жити саме з ним, і ні з ким іншим, для цього він зробить усе, що завгодно. І нарешті брат Люк усміхнувся. Присівши, пригорнув його, погладив по спині.

— Дякую тобі, Джуде, дякую! — сказав Люк, а він зрадів, що той такий радий і собі теж йому подякував.

А тоді враз брат Люк поглянув на нього серйозно. І заговорив про те, що вже давно все обмірковує, і вже настав час будувати свій дім, час їм звідси поїхати. Та сам він, Люк, побудувати дім не зможе, то чи поїде він разом з ним? Чи дасть йому слово честі? Чи хоче він бути з ним так, як того хоче він, брат Люк — лише вони удвох у своєму маленькому ідеальному світі? Звісно, він хотів, так, дуже хотів.

Ну, а план був таким. Вони поїдуть через два місяці, перед Великоднем. День народження він відсвяткує вже у власній хатині, брат Люк подбає про все, а від нього потрібно тільки, щоб він був хорошим хлопчиком, щоб старанно навчався і не капостив. І найголовніше — нікому нічого не казати. Якщо дізнаються, що вони надумали, тоді його вже справді виженуть, і йому доведеться жити самому, і він, брат Люк, нічим йому не зможе допомогти. І він дав обіцянку.

Наступні два місяці були й тяжкими, й дивовижними. Тяжкими тому, що тяглися занадто повільно. А дивовижними, бо тепер він мав свою таємницю, з нею легше жилося, адже він тепер знав, що

монастирське життя його вже добігає кінця. Він охоче прокидався уранці, бо життя з братом Люком наближалося. Щоразу, як до нього ліз хтось із братів, він знав, що невдовзі буде звідси далеко-далеко, і йому ставало трошки легше. Щоразу, як його сварили, коли били, він уявляв себе вже в хатинці й тепер уже стійко — брат Люк навчив його цього слова, — все зносив.

Він благав брата Люка, щоб той дозволив йому теж допомагати готуватися, і той сказав, щоб він збирав зразки всіх листків і квіток у монастирському садку. Отож по обіді він ходив з Біблією в руках територією монастиря і вкладав межи сторінок зірвані листочки й пелюстки. Вже менше часу він проводив у теплиці, та щоразу при зустрічі брат Люк йому діловито підморгував, і він ховав усміх, він смакував тепло їхньої таємниці.

І ось нарешті вечір настав, він нервував. Відразу після обіду, під вечір, у нього вже побував брат Метью, а тоді пішов геть, він лишився наодинці. І ось брат Люк увійшов з притиснутим до вуст пальцем, і він кивнув. Той приніс паперовий мішок, і вони поскладали його книжки й білизну, а тоді обидва навшпиньках прокралися коридором, далі сходами донизу, пройшли по всьому сутінковому будинку й вийшли в пітьму.

— До машини тепер недалеко, — прошепотів йому брат Люк, а він раптом завмер. — Джуде, що таке?

— Мій мішок, — сказав він. — Там, у теплиці, мої речі.

А Люк усміхнувся своєю сердечною усмішкою і поклав йому на голову руку:

— Я вже поклав усе в машину.

І він теж усміхнувся, був таким вдячним Люкові за те, що все пам'ятає.

Надворі було зимно, та він ледь те помічав. Ішли вони далі й далі довгою, посиланою гравієм доріжкою, проминули дерев'яні ворота, зійшли на пагорб, дісталися шосе й попростували ним, а ніч була тиха, аж у вухах дзвеніло. Доки йшли, брат Люк вказував на різні сузір'я і їх називав, а він повторював усі назви — запам'ятав усі правильно, — аж брат підхвалював його, гладячи по голівці:

— Ти такий розумний. Я радий, що обрав тебе, Джуде.

І ось вони вже на тій дорозі, яку він бачив усього кілька разів у житті — коли його возили до лікаря, і зуб лікувати, — а зараз на ній порожньо, тільки вигулькують ондатри й опосуми, ще якась дрібна звірина. А ось і авто - довгий бордовий універсал, від іржі рябий, на задньому сидінні були складені коробки й чорні мішки на сміття, там були в хвойно-зелених пластмасових горщиках улюблені рослини Люка - *СаШеуа всШегіапа* з бридкими плямистими листочками і *Нуіосегеиз ипйаіиз* з обвислими, наче сплячими, бутонами.

Дивно було зараз бачити брата Люка в автівці, навіть дивніше, ніж сидіти в ній самому. Та найбільш дивно було відчувати, що все це варто було робити, що його стражданням настав кінець, а сам він вирушає в нове життя, яке буде не гіршим, або навіть і кращим, ніж він читав про нього у книжках.

— Ну що, готовий вирушати? — прошепотів брат Люк і вишкірився.

- Готовий, - прошепотів він у відповідь.

І брат Люк повернув ключа.

Забування можна досягти у два способи. Він упродовж довгих років не занадто фантазував — уявляв таке собі сховище, і в кінці дня збирав там образи, події, слова, про які ніколи не хотів більше згадувати, й відчиняв важкі сталеві двері - ледь-ледь, тільки щоб щось укинути, і відразу добре, надійно їх зачиняв. Та цей метод не був ефективним - спогади просочувалися назовні. Тоді він надумав: їх треба не просто ховати, а знищувати.

І він винайшов кілька прийомів. Дрібні спогади - приниження, образи - слід було переживати ще і ще, щоб потроху нейтралізувати їхню гостроту, щоб вони від повторень втратили весь сенс, а то й вдавалося вже повірити в те, ніби вони трапилися з кимось іншим, а він про них просто десь чув. Для вагоміших спогадів він мав уявити відрізок кіноплівки і кадр за кадром її знищувати. Ті методи не були легкими: не можна було під час процесу знищення плівки спинятися і приглядатися, не можна було сподіватися на те,

що не заглибишся в якісь деталі, коли щось просто перемотуватимеш.

Треба було докладати зусиль щоночі, доки спогади повністю не стиралися.

Щоправда, назовсім вони ніколи не зникали. Та хоча б віддалялися і не переслідували, мов мара, і не смикали, не стрибали перед носом, тоді як ти намагаєшся не помічати, і неможливо вже про щось інше думати — вони вимагають твого часу, твоєї уваги. У неврахований час - перш ніж заснути, перед посадкою літака в нічний рейс, коли ти ще як слід не прокинувся, щоб працювати, а для сну ще не досить стомився, вони знову про себе нагадували; і тоді найнадійнішим способом було уявити перед собою білий нерухомий, залитий світлом екран і тримати його, мов щит, перед собою.

Після побиття він цілими тижнями працював над тим, щоб забути Калеба.

Перш ніж лягти спати, він підходив до вхідних дверей і приміряв старі ключі до нових замків, хоч і почувався при цьому дурнем. Він мав упевнитися, що зараз у безпеці. Він встановлював, потів перевстановлював сигналізацію, і вона була такою надчутливою, що реагувала навіть тихим попискуванням на рухливі тіні. А потім лежав у ліжку з розплющеними очима й зосереджувався на забуванні. Було страшенно важко - так багато спогадів минулих місяців його оточувало й кололо. Він чув, як Калебів голос щось казав, він бачив вираз обличчя, коли той витріщався на його оголене тіло, відчував жахну невагомість падіння в порожнечу між сходами, і тіло стискалося вузлом, він закривав руками вуха й замружувався. Зрештою, він зводився на ноги і йшов на інший кінець квартири до кабінету - працювати. На черзі був великий процес, і він цьому радів - цілими днями був так зайнятий, що на думки про щось інше й часу не лишалося. Він якийсь час додому взагалі не їздив — дві години на сон, година на душ і перевдягання, — аж доки в нього не стався напад просто в офісі. Це був перший дуже серйозний його напад. Нічний прибиральник знайшов його на підлозі й викликав охорону, а охоронці зателефонували президентові фірми, Петерсону

Тремейну, а той — Люсьєнові, а той — Енді (тільки Люсьєнові він давав колись інструкції на випадок чого), а тоді разом із президентом вони приїхали до офісу й чекали на Енді. Він бачив їх, бачив їхні ноги, задихаючись і звиваючись від болю на підлозі, він знаходив у собі сили їх благати, щоб ішли собі, що з ним усе гаразд, ніби йому лише треба дати спокій. Та вони нікуди не пішли, Люсьєн лагідно обтер від блювотиння його рот, тримав за руку, і він ніяковів аж до сліз. Згодом він їх усе намагався переконати в тому, що нічого особливого з ним не було, ніби то таке часто з ним бувало, та вони до кінця тижня примусили його відпочивати, а в понеділок Люсьєн йому заявив, що відтепер його додому відсилатимуть у належний час: у робочі дні опівночі й о дев'ятій — у вихідні.

— Люсьєне, це ж смішно, — казав він сердито. — Я ж не дитина.

— Джуде, повір мені, — відповів йому Люсьєн. — Я говорив членам правління, що тебе й далі можна заганяти, як на перегонах у Прікнесі арабського скакуна, та от уяви собі - чомусь вони стурбовані твоїм здоров'ям. Ага, процесом також. Чомусь вони вважають, якщо ти хворітимеш, то ми справи не виграємо.

А він усе сперечався з Люсьєном, та марно: опівночі на його робочому місці враз зникало світло, тому він усе ж таки скорився, що додому слід іти в належний час.

Після випадку з Калебом він майже розучився спілкуватися з Гарольдом: кожна їхня зустріч перетворювалася на тортури. Це ускладнювало візити Гарольда й Джулії, які до того ж почастішали. Його охоплював жах, коли згадував, що Гарольд застав його в такому вигляді: той же бачив його закривавлені штани, допитувався про дитинство (невже це так очевидно? Невже, просто поговоривши з ним, люди можуть зрозуміти те, що з ним було в дитинстві? Як же тепер від усіх таїтися, щоб ніхто нічого не помічав?). Йому ставало зле настільки, що доводилося чекати, коли минеться, навіть відкладати справи.

Було помітно, що Гарольд докладав зусиль, щоб поводитися звично, та відчував — щось змінилося. Він уже припинив свої напосідання за роботу в «Розен Прітчард», більше не запитував, як

то сприяти порушникам закону. І звісно ж, вже не зачіпав питання його можливих стосунків. Тепер його запитання стосувалися самопочуття — як ся маєш? Як там з ногами? Чи він перевтомлюється? Чи часто користується інвалідним візком? Чи йому потрібно в чомусь допомогти? А його відповіді були завше одноманітними: добре, добре, добре, ні, ні, ні.

А тоді ще й Енді різко поновив свої нічні дзвінки. Тепер він телефонував рівно о першій годині ночі, а от під час лікарських оглядів, які почастішали — відбувалися через тиждень, — той і на себе був не схожим — такий стриманий і чемний, аж йому не по собі ставало. Оглядали, в якому стані ноги, Енді рахував його порізи, ставив ті самі запитання і перевіряв його рефлекси. Щоразу, коли він повертався додому, перевіряючи кишені, в одній з них обов'язково знаходив візитну картку психотерапевта, яку Енді йому підсовував. Це була візитівка якогось психолога на ім'я Сем Ломан. На ній Енді написав: «ПЕРШИЙ СЕАНС ЗА МІЙ РАХУНОК». І щоразу він знаходив такі картки, а написи змінювалися: «ЗРОБИ ЦЕ ЗАРАДИ МЕНЕ, ДЖУДЕ», або «ЛИШЕ ОДИН РАЗ, І ВСЕ». Вони нагадували якісь набридливі іменинні тістечка з передбаченнями з китайського ресторану, і він їх постійно викидав. Цей учинок його зворушував, та він йому набридав, адже був недоцільним - те ж саме відчував, підкладаючи щоразу новий набір лез після кожних відвідин Гарольда. Ішов собі в куток комірчини, де тримав коробку, наповнену сотнями подібних наборів: і спиртові примочки, і пов'язки, і стопки бинтів, і десятки пачок з лезами. Він знову готував такий самий пакунок і прикріплював його під умивальником. Завжди хтось за нього вирішував, що робити з його власним тілом, і хоч знав, що обидва — і Гарольд, і Енді — намагалися допомогти, якась дитяча й уперта часточка в ньому чинила спротив: тепер уже вирішувати йому самому. Він і так втрачав уже контроль над тілом, то вони ще й цьому заважатимуть?

Сам собі він говорив, що все гаразд, що майже оговтався, що відновив рівновагу, та вже знав, щось не гаразд, він змінився, він уже на межі. Повернувся Вілем. Про те, що сталося, друг не знав нічого: не бачив Калеба, не знав про його приниження — він про

те потурбувався, сказав Енді, Гароль- ду й Джулії, якщо хоч комусь вони скажуть словечко, то він ніколи до них не заговорить, — та однак було якось соромно його бачити. Коли Вілем побачив гіпсову шину, то сказав йому: «Джуде, який жах! З тобою точно все гаразд?» Та гіпс — то була дурниця, проста деталь, за яку було найменше соромно, на мить йому захотілося розповісти Вілемові правду, впасти в його обійми, чого ще ніколи не робив, і заридати, в усьому зізнатися, просити допомогти, благати, щоб сказав йому, що його все ще люблять, навіть ось такого. Та, звісно ж, він нічого такого не зробив. Він йому написав перед тим довгого електронного листа з вигаданими подробицями про автомобільну аварію, і в перший вечір разом після довгої розлуки вони так довго говорили про все, що завгодно, а не про лист, і Вілем не поїхав додому, а залишився, заснув у нього у вітальні на канапі.

Та життя тривало далі. Вранці він вставав і йшов на роботу.

Він і потребував товариства, щоб не згадувати про Калеба, і водночас боявся — Калеб йому нагадав, як він не схожий на людину, який він неповноцінний, який бридкий, і йому було соромно знаходитися серед інших людей — нормальних. Свої дні він тепер уявляв перед собою так само, як

власні кроки, коли ступні боліли і просто німіли: він ступить крок, іще один, тоді ще, а далі й справи налагодяться. Він нарешті навчився складати ці місяці у своє життя і жити
далі. **Так уже повелося.**

Почався судовий процес, він його виграв. Люсьєн усе вихвалював: який-бо то грандіозний процес, а він боявся: а що ж далі? З'явився й новий клієнт - банк, але та робота була розрахована на довгу перспективу, його очікував тривалий копіткий і нудний збір інформації, а не напружена робота що вимагала цілодобової діяльності. Він залишиться в ома на самоті, і думки займе не що інше, як Калеб і його нещастя Його особисто привітав Тремейн, і цим, він знав, мав пишатися; та от коли в того попросив більше роботи, Тремейн засміявся:

_ Ні Сент-Френсісе. Ти йдеш у відпустку. Це наказ.

він не пішов у відпустку. Пообіцяв спершу Люсьєнові, тоді Тремейнові, що неодмінно поїде кудись, просто зараз не Т Тя все відбувалося саме так, як він і побоювався: чи готував удома вечерю, чи ішли з Вілемом у кіно, перед очима поставала якась сцена з їхнього із Калебом життя. А по- . ; інші спогади приходили — про дитячий будинок, про
роки з братом Люком, про місяці в доктора Треилора і про сцени тієї катастрофи: біле сяяння фар, а голова смикається убік Пам'ять заполоняли ті образи, злі духи вимагали до себе уваги, хапалися за нього й роздирали довгими гострими пальцями-Калеб випустив їх назовні й не мав сили загнати тварюк назад до підвалів. Тепер він добре розумів, як насправді багато часу витрачалося на те, щоб стерегти свої спогади, скільки треба зосередженості, якою ненадійною досі була його влада над ними.

Якось увечері Вілем його запитав:

_ з тобою **все гаразд?**

Вони щойно подивилися п'єсу, та він уже ледь пам'ятав, про що вона була; потім пішли повечеряти. Він ніби й слухав
Вілема, щось йому відповідав, сподіваючись, що розумно, копирсався у своїй тарілці й сподівався, що має звичний вигляд. Він відповів:

— Так.

Якось усе погіршилося — він це розумів, та не знав, як виправити. З того випадку минуло вже вісім місяців, він думав про нього не менше, а все більше. Часом йому здавалося, що місяці, які він провів із Калебом, — це зграя гієн, і вони його переслідують щоденно, і щоденно його сили йдуть на те, щоб від них утекти й не потрапити в їхні зловісні й наповнені піною пащі. Все те, що колись йому ставало на поміч — концентрація, порізи, — не допомагало. Він знов і знов наносив собі рани, та ті спогади не щезали. Він щоранку ходив до басейну, щовечора — пропливав довгі милі й виснажувався так, що сил ставало лише на душ і щоб дійти до ліжка. Коли плавав, то намагався собі забити па- мороки: відміняв дієслова латинською мовою, прочитував математичні доведення, сам собі цитував судові вердикти, які ще вивчав в

університеті. Сам собі говорив: мій розум належить мені. Я — сам собі хазяїн, я не дозволю, щоби мною керували.

— У мене є ідея, — сказав Вілем після чергової вечері, за якою він два слова не міг пов'язати й на всі Вілемові репліки реагував із запізненням на дві-три секунди. Зрештою, обидва трохи замовкли. — Нам обом варто з'їздити у відпустку. Давай поїдемо до Марокко, як ми збиралися ще два роки тому. Можна поїхати, щойно я повернуся. Джуде, як гадаєш? Якраз настане осінь — там тоді так гарно!

Після того, що сталося, минуло дев'ять місяців, кінчався червень. На початку серпня Вілем знову їхав на зйомки до Шрі-Ланки, повернутися мав на початку жовтня.

Доки Вілем ще щось говорив, він усе пригадував, як Калеб було назвав його виродком — Вілем мовчав, і він отямився, що настала його черга щось казати:

— Звісно, Вілеме. Гарна ідея.

Той ресторанчик розташувався у Флетайроні, розрахувавшись, вони трохи пройшлися. Обидва мовчали. І раптом він побачив, як назустріч ішов Калеб, він вжахнувся, схопив Вілема за руку й підштовхнув його до найближчого під'їзду, так різко й миттєво, що здивував і Вілема, й самого себе.

— Джуде, ти що робиш? — стривожено запитав Вілем.

— Ні слова! — прошепотів він. — Просто стій і не повертайся. — Вілем послухався, і вони обидва трохи постояли обличчями до дверей.

А він усе рахував секунди, і тоді, впевнений, що той, мабуть, уже їх проминув, обережно визирнув на вулицю і побачив зовсім не Калеба, а якогось іншого високого чорнявого чоловіка. Він із полегшенням зітхнув і сам себе висварив за дурість, за паніку. І ще помітив, що досі тримав за сорочку Вілема, то нарешті розтис кулака. Він сказав:

— Пробач мені, Вілеме, пробач!

— Джуде, що таке? — запитував Вілем, заглядаючи йому в очі. — Що це було?

— Нічого. Просто побачив одного, з яким не хочу бачитися.

— Кого?

— Нікого. Один юрист тут, займаємося з ним тим самим процесом. Такий покидьок - не хочеться зайвий раз із ним зустрічатися.

Вілем дивився на нього. Потім сказав:

— Ні, це не просто юрист. Це хтось інший, і ти його боїшся.

Він мовчав, а Вілем визирнув на вулицю, поглянув знову на нього і сказав:

— Ти ж наляканий. Хто це був, Джуде? — друг і справді здивувався.

Він потрусив головою, намагався зараз вигадати якесь пояснення. Завжди він обманює Вілема: і в важливих питаннях, і в незначних. І всі їхні стосунки — брехня, Вілем думає про нього одне, а він сам зовсім інший. Тільки один Калеб знав правду. Лише Калеб знав, ким він є.

— Я ж тобі сказав. Один юрист.

— Ні, не правда.

— Правда.

Повз них пройшли дві жінки, вони почули, як одна захоплено прошепотіла до другої: «Та це ж Вілем Раґнарссон!» Він заплющив очі.

— Послухай-но, що відбувається?

— Нічого. Я стомився. Час уже йти додому.

— Гаразд, — сказав Вілем. Він спинив таксі, допоміг у нього сісти, сів і собі поруч, сказав водієві: — На розі Грін та Брумі.

В авто почали тремтіти руки. Це вже з ним траплялося не раз, він і не знав, як зарадити. Уперше з ним таке було ще в дитинстві, і траплялося лише в надзвичайних ситуаціях — чи коли намагався не заплакати, чи при страшенних болях, коли знав, що мав ні пари з вуст не випустити. А ось тепер траплялися несподівано, і допомагали лише порізи. Щоправда, руки вже так, бувало, тремтіли, що він і лезо як слід не втримував. Тож зараз обхопив себе руками й поклався на те, що Вілем нічого не помітить.

Біля входу до будинку він спробував спровадити того додому. Та Вілем іти геть не збирався.

Він сказав:

— Я маю побути наодинці.

— Я розумію. Побудемо наодинці разом.

Стояли при вході обличчями один до одного. І врешті він одвернувся, дістав ключі й не міг ними втрапити в отвір замка, бо він увесь тремтів, і Вілем забрав ключі й відчинив замки сам.

Щойно вони опинилися всередині, Вілем спитав:

— Та що ж це таке з тобою?

— Нічого, нічого, — тепер ще й зуби цокотіли — в юності з ним такого не бувало, а тепер уже таке траплялося щоразу, коли його охоплював дрож.

Вілем підійшов упритул, та він одвернув обличчя.

— Щось тут трапилося, доки мене не було, — Вілем зараз наче просувався навпомацки. — Не знаю що, та щось сталося. Щось не так. Відколи я повернувся зі зйомок «Одіссеї», ти поводишся дивно. Я не знаю чому, — Вілем замовк і поклав йому на плечі руки. — Скажи мені, Джуде, розкажи, в чому річ. Ти розкажи, і ми разом придумаємо, що робити.

— Ні, — прошепотів він. — Я не можу, Вілеме, не можу.

Після довгої мовчанки він лише сказав:

— Я хочу вже йти спати.

Вілем відпустив його, й він пішов до ванної. А коли вийшов, Вілем у його футболці розкладав ковдру з гостьової кімнати в його спальні — на канапі.

— Що це ти робиш?

— Залишаюся на ночівлю.

Він зітхнув, та Вілем не дав йому заговорити. І почав:

— У тебе, Джуде, є три варіанти. Перший: я телефоную до Енді, повідомляю, що, на мою думку, з тобою щось негаразд і відвожу до нього на огляд. Другий: я телефоную Гарольдові, він сполошиться й покличе Енді. І третій: я залишуся з тобою, і за тобою глядітиму. Якщо ти зі мною й розмовляти не хочеш, ніякого дідька не хочеш розповідати й узагалі не хочеш навіть зрозуміти того, що ти маєш дозволити своїм друзям хоча би спробувати тобі допомогти — це ти мені винен принаймні, — його голос затремтів. — Ну, то що ти обираєш?

«Ох, Вілеме, — подумав він. — Якби ж ти знав, як я хочу тобі про все розповісти». Та натомість він сказав лишень:

—

Пробач, Вілеме!

— І що з того? Йди, лягай. Запасні зубні щітки там, де завжди?

— Так, — відповів він.

Наступного вечора він з роботи повернувся пізно, але знову побачив Вілема — знову лежав у нього в кімнаті на дивані й читав. Не зводячи очей з книжки, запитав:

— Як минув день?

— Добре, — відповів він, очікуючи, що, може, той щось пояснюватиме, але той і не думав, то він і пішов до ванної. В гардеробній уже помітив і великий туристський рюкзак, наповнений одягом: очевидно, Вілем зібрався в нього прожити деякий час.

Трохи соромно було самому собі зізнатися, та йому допомагала присутність Вілема не просто в квартирі, а навіть у його кімнаті. Вони мало розмовляли, та саме життя здавалося стабільнішим. Усе менше він думав про Калеба, і взагалі менше думав. Неначе необхідність доводити Вілемові свою нормальність і справді його робила нормальнішим. Так спокійно було тепер — бути поруч з людиною, яка ніколи й нізащо йому не завдасть кривди. Він міг заспокоїти свій розум і спокійно засинати. Він відчував вдячність, та одночасно сам бридився від власної залежності, від слабкості. Невже його злиденності не буде кінця? За всі ці роки скільки ж людей йому допомагало, і чому? І чому він приймає їхню допомогу? Добрий друг сказав би Вілемові йти додому, він і сам упорається. А от він цього не зробив. І тепер Вілем спить, мов пес, на його дивані, витрачає на нього останні тижні перебування в Нью-Йорку.

Ну, хоч Робін на нього не ображатиметься, адже під кінець зйомок «Одіссеї» вони вже посварилися, бо вона виявила, що Вілем з однією костюмеркою її зрадив.

— І головне, вона не дуже мені й подобалася, — говорив йому друг, ще коли звідти телефонував. — Мені просто було нудно — гіршої причини годі й вигадати.

А він добре обдумав сказане й зауважив:

— Ні, було би гірше, якби ти її намагався навмисне поранити. Твоя причина просто найдурніша.

А Вілем по паузі розсміявся:

— Дякую, Джуде, дуже дякую. Тепер мені стало й легше, й гірше від твоїх слів.

Вілем жив у нього аж до від'їзду до Коломбо. Мав там зіграти роль старшого сина обіднілої голландської купецької родини в Шрі-Ланці початку сорокових років — тож відпустив собі густі вуса із закрученими кінчиками. Коли вони обнялися на прощання — вони Джудові полоскотали обличчя. На мить йому захотілося розридатися й благати друга не їхати. Він хотів сказати: *«Не їдь, залишся зі мною. Мені страшно залишатися самому*». Він знав: якщо це скаже, то Вілем залишиться. Чи принаймні спробує залишитися. Та він нізащо так не сказав би. Він знав, що Вілемові не вдасться перенести зйомки, та ще й почуватиметься за це винним. Замість цього він міцно обійняв його, чого ніколи майже не робив — узагалі рідко коли свою симпатію виказував фізично. Зараз же відчув, що Вілем здивувався, і сам пригорнув його міцніше, і вони постояли якийсь час, не розриваючи обіймів. Він ще тоді подумав, що Вілем може крізь сорочку відчути шрами на спині — на ньому в цей момент було замало шарів одягу, щоб він міг таке дозволити, та тієї миті важливо для нього було просто побути поруч — він мав відчуття, що це вже востаннє, що більше він не побачить Вілема ніколи. Він боявся цього щоразу, коли той від нього їхав. Та цього разу передчуття було гострішим, реальнішим, більш схожим на справжнє прощання.

Коли Вілем поїхав, декілька днів минули спокійно. А потім знову все стало погано. Повернулися його гієни, їх побільшало, і вони зголодніли й усе жорсткіше накидалися на нього. І повернулося все інше: десятки років спогадів — а він уже думав, що їх переміг, що знешкодив. Та де — вони оточували, знову стрибали в очі й вищали, й неможливо було їх заткнути і пропустити поза увагою. Він прокидався, бо вже задихався: прокидався, викрикуючи імена людей, які давно вже заприсягся забути. Знову й знову в голові мигтіла ніч із Калебом — кадр за кадром, ті секунди, коли він голий стояв на вулиці під дощем, розтягувалися, ставали годинами, а падіння зі сходів тривало цілі дні, а зґвалтування в ванній, у ліфті тягнулося тижнями. Йому

ввижалося, що він хапає ножа для дроблення льоду і проштрикує мозок через вухо, щоб припинити спогади. Марилося, що вгатиться головою в стіну, голова розколеться й сіра маса хлюпне назовні. Він уявляв, що обливає себе бензином з каністри й підносить запаленого сірника, і пам'ять поглинає вогонь. Він купив собі леза X-ACTO, затиснув у руці відразу три штуки й спостерігав за тим, як кров скрапувала до раковини, а сам у тиші безмовної квартири волав на весь голос.

Він попросив для себе більше справ, і Люсьєн його завантажив роботою, але її було недостатньо. Попросив для себе більше годин у безплатній юридичній консультації, але в них ті вакансії були зайняті. Пішов було до Родеса, там була якась волонтерська робота для організації, що займалася захистом прав емігрантів, але там сказали, що їм потрібні люди, які знають китайську й арабську, і йому не варто даремно витрачати час. Він усе більше завдавав собі порізів, почав уже різати навколо шрамів, тоді міг відрізати геть краєчки сріблястої рубцевої тканини — та все не допомагало. Всього було мало. Ночами він молився Богу, в якого не вірив уже багато років, він звертався до Нього: *«Допоможи мені! Допоможи мені! Допоможи мені!»* Він сам себе втрачав; так не могло тривати далі. Неможливо тікати вічно.

Стояв серпень, місто було порожнім. Малкольм із Софі подалися до Швеції, Ричард відпочивав на Капрі, Родес — у Мені, Енді — на Шелтер-Айленді («А ти пам'ятай, — казав йому перед від'їздом, як завжди перед відпусткою робив. — Я звідси недалечко: дві години поромом — і я тут»). Він просто не міг бачити Гарольда, сам вигляд якого нагадував про пережите приниження. Зателефонував, сказав, що має багато роботи й до Труро не поїде. Несподівано для себе самого купив квиток до Парижа й провів там довгий самотній вікенд на День праці — просто ходив вулицями міста. Ні до кого зі знайомих не заїхав — ні до Сітізена, який працював на французький банк, ні до Ісидора, сусіда по поверху з будинку на вулиці Хіефорд, ні до Федри, яка керувала філією нью-йоркської галереї, — та їх усе одно в місті не було.

Він стомився, він так стомився. Ставало так важко тримати на відстані всіх тварюк. Часом він уявляв, як їм поступається, і вони

накидаються, рвуть його кігтями, дзьобами, зубами, гризуть, довбуть, клюють, доки від нього й мокрого місця не залишиться.

Після повернення з Парижа він побачив сон, як біжить по потрісканій червоній землі. Позаду — темна хмара, він тікає швидко, та вона несеться ще швидше. Ось вона наближається, й він чує гудіння і розуміє, що то — дзижчання комах, страшних, масних, шумних, із клішнеподібними наростами над очицями. Він знає: якщо спиниться, то помре, та от розуміє навіть уві сні, що невдовзі бігти вже не зможе; вже несила бігти, він плентається, вже й уві сні його дістає дійсність. А тоді він чує голос, звернений до нього, незнайомий, спокійний і владний: *«Спинись. Ти можеш покласти цьому край. Не варто тобі це робити»*. І він відчуває від тих слів таке полегшення! Різко спиняється, стає лицем до хмари, що відстає лиш на секунди й на метри. Змучений, він чекає кінця.

Він прокинувся від переляку, тому що зрозумів, що означають ті слова, вони його і нажахали, і втішили. Відтоді той голос неодмінно лунав у його голові: йому нагадали, що фактично він має можливість усе припинити, він не зобов'язаний рухатися далі. І тепер, коли він тікав від своїх гієн, то сам із собою вів суперечку: навіщо тікати? Він же так стомився, так хотів спинитися.

Звісно ж, йому вже спадала на думку ідея самогубства — в притулку, в Філадельфії, коли Ана померла. Та його щось завжди спиняло, а що — він уже й не пам'ятав зараз. Він так стомився, так хотів спинитися. Знати, що більше не потрібно буде бігти, так утішало; він пам'ятав, що вихід у нього є, якщо підсвідоме не хоче коритися свідомому, то це не значить, що він його не візьме під контроль.

Він уже почав задумуватися над таким собі експериментом: що буде, як його не стане, за минулий рік він заробив більше грошей, ніж за попередні роки, в січні він обновив заповіт — тут усе було гаразд. Треба буде написати листи Ві- лемові, Гарольдові, Джулії; щось черкнути — якусь записку Люсьєнові, Ричардові, Малкольмові, Енді. Написати Джей- Бі, пробачити йому. А тоді він зможе вже піти. Він щодня про це тепер думав, йому ставало легше. Ці думки йому додавали сил.

А тоді якоїсь миті це вже перестало бути експериментом. Він уже й не пам’ятав, як дійшов рішення, і після того стало легше, стало вільніше, він припинив мучитися. Гієни все ще за ним гналися, та тепер їх було видно десь удалині, а попереду — будинок, двері відчинені, і він знав, щойно до нього дістанеться, буде в безпеці, переслідування припиниться. А їм, звісно, таке не сподобається, вони теж бачитимуть ті двері, знатимуть, що він хоче втекти, — і щодень та гонитва ставала все страшнішою, гучнішою, наполегливішою. Його мозок вихлюпував на світ Божий спогади, і вони затоплювали все навколо — він думав і про людей, про свої відчуття, випадки, які сталися багато літ тому, про які бозна-відколи згадував. Як під дією чарів він відчував раптом якісь смаки, звідкілясь виринали давно, десятиліттями забуті запахи. Це був якийсь системний збій: щоб не захлинутися у спогадах, він мав діяти. Він докладав зусиль, усе своє життя докладав зусиль. Намагався стати іншим, кращим, очиститися. Але не вийшло. І приставши на рішення, він уже радів від власного оптимізму, він знав тепер, як порятуватися від довгих років скорботи: просто покладе усьому край, він сам собі стане (ііасителем. Жоден закон його не примушує продовжувати жити далі; власне життя належить йому, він має право ним розпоряджатися. І як же він до такого давно не міг додуматися? Вихід здається таким очевидним, то чому ж він так довго до нього йшов?

Він мав розмову з Гарольдом — із полегшення в голосі того відчув, що, певне, його голос звучить уже нормально. Поговорив з Вілемом, і той сказав:

— З голосу чути: тобі краще, — і в голосі Вілема чулося полегшення.

— Правда, — відповів він.

Після розмов з ними обома він відчув укол жалю, та вже був налаштований рішуче. Однаково їм од нього мало добра було — він був найдивнішим скупченням проблем — ото іі усе. Якщо він сам себе не спинить, то своїми незгодами нін їх задавить. Постійно паразитуватиме на них, аж доки не поглине шматок за шматком їхню плоть; вони знаходили іавжди рішення для його проблем, та він усе одно знаходив для них нові, які їх потроху знищували.

Якийсь час вони погорюють, адже люди вони добрі, кращих не буває, і тому їх трохи шкода — та вони, зрештою, побачать, що їхнє життя без нього буде кращим. Вони зрозуміють, скільки він викрадав у них часу. Як він висмоктував з них сили, забирав увагу, він їх знекровлював. Він мав надію, що вони йому пробачать, (подівався, що зрозуміють цей учинок як вибачення перед ними. Він їх відпускав — і любив їх понад усе на світі, а так же іі чинять із коханими людьми: їм дарують свободу.

І день настав: понеділок у кінці вересня. Напередодні вночі він зрозумів, що після побиття минув майже рік, щоправда, він спеціально зовсім і не планував. Він рано повернувся і роботи. Увесь цей тиждень налагоджував справи на роботі; написав Люсьєнові службову записку й описав у подробицях стан своїх справ на роботі. Удома на столі склав один коло одного листи й один екземпляр заповіту. Він надіслав менеджерові з обслуги будинку Ричарда повідомлення про те, що протікає у великій ванній бачок, і запитав, чи назавтра на дев'яту можуть прислати водопровідника, і попрохав Ричарда його впустити, в обох (і Вілема також) були ключі від його квартири; сам він ніби буде у від'їзді.

Зняв піджак від костюма, краватку, черевики, годинника й пішов у ванну. Сів у душовій кабінці, закасав рукави. Взяв склянку з віскі, з якої потроху сьорбав, щоб почуватися впевненіше. Взяв канцелярський ніж — розумів, його тримати буде легше, ніж леза. Що робити, він знав: три прямі повздовжні надрізи по венах, якомога глибші на обох руках. А тоді залишиться тільки лежати й чекати.

Трохи почекав, навіть заплакав, бо стомився. Він боявся, але вже був готовий піти з життя. А тоді він витер очі й почав. Ліва рука: зробив перший розріз — виявилося, було боляче, більше, ніж сподівався, він поплакав. Зробив другий розріз. Відпив ще віскі. Кров з'явилася — тягуча, не рідка, а желеподібна. Блискуча, яскрава, нафтово-чорна. Брюки вже промокли від крові, і вже ослабла хватка. Зробив третій надріз.

Коли порізав обидві руки, він притулився до стінки душової кабінки. Смішно, звісно, але подумав, що тут не вистачало

подушечки. Від віскі йому стало тепло, від власної крові, що вже збиралася навколо ніг у калюжу. Все те, що було всередині тіла, зараз з'єднувалося із зовнішньою оболонкою. Він заплющив очі. За спиною несамовито завивали гієни. Перед ним постав будинок із відчиненими дверима. Ще не зовсім підійшов упритул, та вже близько, уже видно: всередині стоїть ліжко, там можна відпочити, можна лягти й поспати після довгого бігу, і там, уперше в житті, буде в безпеці.

Коли вони в'їхали до штату Небраска, брат Люк зупинив машину на краю пшеничного поля й поманив його назовні. Ще було зовсім темно, там уже було чутно, як прокидаються й готуються невдовзі зустрічати сонце пташки. Вони взялися за руки й підкралися до великого дерева. Люк пояснив, що їх усі візьмуться шукати, тож час їм було замаскуватися. Він нарешті стяг із себе ненависну рясу й одягнувся в те, що для нього приготував брат Люк: светра з відлогою і джинси. Щоправда, перед тим ще довелося йому спокійно постояти, доки той обстригав його волосся електричною машинкою. Його в монастирі рідко стригли, тож волосся відросло, було звичайно довше за вуха. А брат Люк, доки його стриг, сумно зітхав і казав:

— Гарне волосся в тебе, — він загорнув його в рясу й запакував до мішка на сміття. — Тепер, Джуде, у тебе вигляд, ніби в звичайного хлопчиська. Та згодом, як будемо вже в безпеці, воно знову відросте, чи не так?

Він кивнув, хоча насправді був і не проти, щоб скидатися на звичайного хлопчика. Брат Люк і сам переодягся, а він при цьому, дбаючи про пристойність, одвернувся. Той засміявся зі словами: «Джуде, ти можеш дивитися», а він похитав головою.

Коли він на того поглянув, то виявив, що брата важко впізнати. Картата сорочка, джинси, а тоді ще й, усміхнувшись, узявся збривати бороду, і сріблясті щетинки падали на землю, як металева стружка. Для обох знайшлися й бейсболки на голову. А до Люкової ще й була причеплена рудувата перука, яка добре вкрила його лисіючу маківку. Обидва одягли окуляри — він

круглі, затемнені, з простими скельцями, а у брата Люка — великі, квадратні, коричневі, з такими само товстими лінзами, які звичайно носив — старі він укинув до сумки, пояснивши, що коли вони будуть у безпеці, то може їх уже зняти.

Вони їхали до Техасу — там планували будувати хатину. А він сам завжди уявляв Техас, наче то була велика рівнина, сама лише пилюка, небо й дороги, і брат казав, що здебільшого так і було, хоча в деяких околицях, звідки він був сам, — таких, як Східний Техас, були й ліси з кедрами та ялинами.

До Техасу доїхали за дев'ятнадцять годин. Дорога була б коротшою, та брат Люк десь там звернув з головного шляху, сказавши, що має трохи подрімати, тож вони обидва кілька годин поспали. Брат і поїсти щось у дорогу взяв — арахісове масло й бутерброди, тож під Оклахомою на паркувальному майданчику вони зробили зупинку й попоїли.

Після розповідей Люка в його голові Техас перетворився з краю ковили й степів на край із соснами, високими й запашними настільки, що пахощі аж заглушували всі звуки навколо, все попереднє життя. Коли Люк оголосив, що ось тепер вони вже офіційно прибувають до штату Техас, Джуд визирнув у віконце й здивовано запитав:

— А де ж ліси?

А брат Люк засміявся:

— Май терпіння, Джуде.

їм було необхідно декілька днів провести у мотелі, — так пояснив Люк, треба було впевнитися, що ніхто з інших братів їх не переслідує і щоб розпочати пошуки ідеального місця для їхнього майбутнього житла. Мотель той називався «Золота рука». В номері були два ліжка — справжні ліжка — й брат Люк дозволив йому обрати самому, на якому йому хотілося би спати. Він обрав собі те, що було ближче до ванни, а Люк — те, що біля вікна, щоб йому було видно автомобіль. Брат сказав:

— А чому би тобі не прийняти душ? А я в цей час сходжу до крамниці й поповню наші запаси. — А він раптом злякався. — Джуде, ти чого?

— А ти повернешся? — йому було соромно за страх у своєму голосі.

— Та, звісно ж, повернуся, — сказав брат, обнімаючи його.

Коли повернувся, приніс нарізану хлібину, банку арахісового масла і гроно бананів, кварту молока, пакетик мигдалю, цибульку, перець і курячу грудку. Увечері брат Люк на пар- ковці встановив жаровню й вони разом смажили цибулю, перець і курятину, а тоді йому дали склянку молока.

Брат розробив для них розпорядок. Вони прокидалися перед світанком, Люк заварював каву в кавоварці, взятій з монастиря, вони їхали до міста, приходили на якийсь стадіон — там він мав із годинку займатися бігом, доки сам брат сидів на трибуні, п'ючи каву й спостерігаючи за ним. Потім поверталися до мотелю, сідали за уроки. Перед тим як піти в монастир, брат Люк був викладачем математики в коледжі, та хотів працювати з дітьми, то в школі вчив математики шестикласників. Інші предмети він також добре знав: історію, літературу, музику, іноземні мови. Він знав набагато більше, ніж інші брати, і він дивувався, чому ж він його самого досі не навчав. А потім вони їли ланч — знову бутерброди з арахісовим маслом — і знову аж до третьої в нього були уроки, далі йому дозволялося погуляти надворі — побігати паркувальним майданчиком чи пройтись у супроводі брата по шосе.

Вікнами мотель виходив на федеральне шосе, тож вони постійно чули гудіння й виск автомобілів, що ним проїжджали. І брат Люк казав: «Живемо, ніби біля самого моря».

Після того брат Люк заварював ще один термос із кавою і їхав кудись — дізнаватися, де їм можна побудувати власну хатинку, а він залишався на самоті. Для безпеки той його завжди замикав у кімнаті. Казав йому: «Нікому щоб не відчиняв дверей, чуєш? Нікому. Я маю ключа, відімкну двері сам. І штори не розсовуй, щоб ніхто не помітив, що ти тут сам. У світі повно небезпечних людей. Я не хочу, щоб тобі хтось зашкодив». З цієї самої причини йому заборонялося користуватися комп'ютером Люка, який той забирав завжди з собою, навіть коли виходив до іншої кімнати. І казав при цьому: «Ти ж не знаєш, хто тебе перестріне. Я хочу, щоб ти був у безпеці, Джуде, пообіцяй мені». І він обіцяв.

Він собі лежав на ліжку й читав. Під заборону потрапляв і телевізор: коли той повернеться, зрозуміє, що він теплий, то

знатиме, а йому не хотілося брата засмучувати, не хотів його сердити. Люк привіз на машині синтезатора, тож вони на ньому займалися музикою. Брат Люк до нього ставився завжди добре, та загалом він мав серйозний підхід до всього і всіх. Коли спадали сутінки, він всідався на Люкове ліжко й крадькома видивлявся у вікно братову автівку, він десь глибоко в душі завжди побоювався, що той його кине напризволяще, що він уже набрид, що залишиться сам. Він майже нічого не знав про зовнішній світ. Світ був страшним. Сам собі казав, що він багато чого вмів робити: умів працювати, міг би навіть там, у мотелі, прибирати в номерах, та не припиняв хвилюватися, аж доки не з'являвся їхній старий бордовий універсал, і він із полегшенням зітхав, сам собі давав обіцянку, що назавтра ще краще поводитиметься, щоб брат Люк не мав причини не повертатися до нього.

Якось увечері брат повернувся стомленим. За кілька днів до того він радів і збуджено казав, що вже знайшов чудовий наділ землі. Розписував, як його оточують кедри й сосни, поряд — струмок кишить рибою, прохолодне й тихе повітря таке, що чутно навіть, як на м'яку землю опадають шишки. І він показав світлину, а на ній повно суцільної густої тінявої зелені й пояснив, де саме вони хатку зведуть, як у тому він допомагатиме, де в нього в мансарді буде власна спальня, неначе таємна фортеця.

— Що сталося, брате Люк? — він запитав, бо той так довго сидів мовчки, що вже несила було терпіти.

— Ох, Джуде, — сказав йому брат. — Не виходить нічого, — і розповів йому, як він намагався купити наділ землі, та не вийшло: вони мали недостатньо грошей, а тоді взагалі розплакався, чого від нього Джуд ніколи не сподівався. І все казав: — Пробач, Джуде, пробач!

Він ще в житті не бачив, щоб доросла людина плакала. І Іамагаючись втішити, він пропонував:

— А може, тобі варто знову вчителювати, брате Люк, ти гарний учитель. Якби я був школярем, то хотів би, щоб ти мене вчив.

А брат легенько всміхнувся й погладив його по голівці. Але сказав, що нічого не вийде, що він повинен мати від штату ліцензію, а це тривалий і складний процес.

Він замислився. І тоді враз надумав:

— Брате Люк, я можу допомогти, я сам знайду роботу ії зароблятиму гроші.

— Ні, Джуде. Я тобі не можу таке дозволити.

— Але я хочу допомогти.

Він згадав, як колись говорив брат Майкл, як дорого його перебування обходиться для монастиря. Він відчув провину ії страх. Брат Люк так багато для нього зробив, а він же нічим йому не віддячив. Не лише хотів допомогти з грошима — він мусив допомогти.

Зрештою, йому вдалося вмовити брата, і той його обійняв ії словами:

— Ти знаєш, що ти насправді такий один на мільйон? Ти — особливий.

І він теж усміхнувся, притулившись носом до братового светра.

Наступного дня відразу після занять брат знову кудись подався, та на цей раз — щоб знайти для нього добру роботу, щоб він зміг заробляти на ділянку землі й будівництво хатки. І ього разу Люк повернувся з усмішкою, був збудженим від радості. Побачивши його таким, він теж зрадів.

— Джуде, — сказав брат. — Я зустрів людину, яка захоче тобі дати одну роботу. Вона там надворі чекає, ви можете розпочати просто зараз.

І він усміхнувся у відповідь. Запитав:

— А що я маю робити?

У монастирі його навчили підмітати, витирати пил, мити підлогу. Він умів гарно натирати воском підлогу, що навіть брат Метью був задоволеним. Він умів полірувати срібні вироби, і мідні, і дерев'яні. Умів вимивати кахлі й віддраювати туалети. Умів з ринв вибирати опале листя й встановлювати мишоловки. Умів мити вікна й прати вручну. Умів пришивати ґудзики й робити рівненькі, прямо наче машинні, стібки.

Він умів готувати їсти. Страв цілих міг приготувати лише з дванадцять, але умів мити й чистити картоплю, моркву, брукву й гору цибулі накраяти, навіть не заплакавши. І витягти з рибини кісточки, і обскубти курку. Умів місити тісто і спекти хліб. І білки

так збити, що з ріденького перетворювалися на густу масу, та не просто густу, здавалося тоді, що саме повітря набирало форми. А ще міг бути садівником. Добре розбирався, які рослини потребують багато сонця, а які треба затіняти. Знав, коли рослинка потерпає від посухи, а коли — від вологи. Знав, коли час пересаджувати деревця чи кущі, до більших вазонів, а коли вже вони зможуть прижитися в ґрунті. Він знав, які рослини варто оберігати від холоду і як. Знав, як слід обрізати гілки і як з обрізаного пагона виростити всю рослину. Умів робити суміш для вдобрювання і ще знав, як до ґрунту підмішати яєчну шкаралупу — для підживлення білком, як боротися з попелицями й не пошкодити при цьому листя. Усе це він умів робити, та сподівався, що саме в садок його пошлють, бо він хотів мати роботу надворі — під час ранкової зарядки він бачив, як надходить літо, як вони їздили на стадіон, то помічав, що на полях з'явилися польові квіти, і він хотів туди, до них.

Брат Люк наблизився до нього, опустився поруч на коліна:

— Ти робитимеш те, що ти робив раніше з отцем Габрієлем і з іншими братами. — Усвідомивши, що той сказав, він почав відступати до ліжка. Від страху стислося все в середині. Не встиг він хоч щось сказати, як той вів далі: — Джуде, тепер це буде по-іншому. Обіцяю, все скінчиться дуже швидко. В тебе ж це так добре виходить, — погладив йому чуба. — Ну, ходи до мене. Ти чудовий хлопчик. Саме ти своїм трудом доб'єшся, що в нас буде невдовзі хатинка, — і Люк усе говорив і говорив — зрештою, він кивнув.

Увійшов чоловік (згодом, через багато років зі всіх тих облич він мало що пам'ятав, та того першого — завжди; і часом на вулиці траплявся на очі наче хтось знайомий, а він усе гадав, кого ж це той нагадував? Може, десь у суді зустрічалися? Чи не він захищав торік когось із його опонентів, обвинувачених? А тоді враз пригадував: він нагадує його першого клієнта), Люк пішов до ванної кімнати — вона була відразу за ліжком. Вони зайнялися сексом, а тоді клієнт пішов геть.

Уночі він принишк, і Люк був з ним таким ніжним, приніс йому імбирне печиво, він спробував усміхнутися, вкусити, та їсти його

не міг, загорнув у папірця й викинув, коли той не дивився. На ранок і на стадіон іти не схотів. А Люк (казав, що від прогулянки, від вправ йому стане легше, тож поїхали, він спробував бігати, та було занадто боляче; тож він просто посидів, доки той не сказав, що вже можна повертатися.

Змінився їхній розклад. Уранці й по обіді в нього були уроки, але увечері Люк до нього приводив чоловіків, клієнтів. Коли по одному, а коли по декілька за раз. Клієнти і і рушники власні приносили, і простирадла — самі ними застеляли постіль, потім згортали й забирали з собою.

Він так докладав зусиль, щоб уночі не плакати, коли не (гримувався, підсідав до нього Люк, гладив його спинку й утішав.

— Скільки ж іще їх буде, щоб нам вже мати свою хатку?

А той печально хитав головою й відповідав йому:

- Поки ще невідомо. Але ж ти, Джуде, так гарно стараєшся. Тобі так добре вдається. Тут нічого соромитися.

Але він знав, що те, що він робить, — негоже. Ніхто йому цього ніколи не казав, та він був упевнений. Він знав, що займається чимось поганим.

А тоді, після багатьох місяців, багатьох мотелів — щоде- сять днів чи десь так вони переїжджали на нове місце. Катались сходом Техасу, і Люк водив його в який-небудь ліс, і справді гарний, виходили на галявину, де мала би стояти їхня хатка, — та все знову змінилося. Якось уночі він лежав у ліжку. Того тижня клієнтів зовсім не було, а Люк, усміхаючись, сказав:

— Маленькі канікули. Усім потрібен відпочинок, особливо коли так старанно працювати, як ти.

І от той запитав:

— Ти мене кохаєш, Джуде?

А він завагався. Чотири місяці тому він одразу би відповів: так, кохаю — гордо й бездумно. Але як тепер? Чи він і справді його любить? Він уже над цим замислювався. Хотів любити. Брат його ні разу не образив, не бив, не казав йому нічого гидкого. Піклувався про нього. Завжди за стіною чекав, щоб упевнитися, що йому не зашкодять. Минулого тижня один клієнт хотів його примусити зробити щось таке, на що, за словами Люка, він не

повинен згоджуватися, якщо він того не хотів, він тоді виривався, хотів кричати, і його обличчя затулили подушкою, щоб крики заглушити. Він був у відчаї, вже ридав, аж ось подушку забрали, його припинили стискати, а брат Люк казав чоловікові забиратися від нього геть, — і тон був таким, що його і вразив, і налякав.

І щось ще йому підказувало, що того не варто любити, що той із ним чинить погано. Та це ж неправда. Він же, зрештою, сам погодився — заради хатинки в лісі, де в нього буде власна мансарда. Тож він відповів «так».

І, побачивши на обличчі усмішку, він і сам себе відчув щасливим, наче той уже йому враз ту хатку подарував.

— Ох, Джуде, я й не можу собі уявити кращого подарунка. Ти знаєш, що я тебе дуже кохаю? Я тебе люблю більше, ніж с ебе. Я про тебе думаю як про рідного сина.

І він до нього всміхався, тому що й сам так він колись думав про того, ніби він — його батько, а він сам — син. Якось один з його клієнтів перед тим, як укласти в ліжко, йому і підозрою сказав: «Твій тато казав, що тобі дев'ять років, а ти маєш вигляд старшого». А Люк уже навчив, як на те слід було відповідати: «для свого віку я просто зависокий». І він був одночасно задоволений і незадоволений від того, що Люка сприйняли як його батька.

А тоді Люк йому пояснив, мовляв, коли двоє людей одне одного сильно кохають, то вони сплять в одній постелі, голими. І він не знав, що слід на те відповісти, і навіть не встиг подумати, чого тепер чекати, як Люк уже забрався до нього н ліжко і його роздягнув, узявся цілувати. Раніше він не знав поцілунків — брат Люк не дозволяв клієнтам з ним цілуватися, і зараз йому не сподобалося через мокроту, через тиск.

- Розслабся, — сказав йому брат Люк. — Просто розслабся, Джуде.

Він спробував; він і справді намагався.

Брат йому пообіцяв, що з ним займатися сексом буде не пік, як із клієнтами, «адже ми один одного кохаємо». Він повірив, та не так сталося — так само боляче, так само тяжко, і ;и< само незручно, так само соромно, — але вирішив, що сам щось робить неправильно, адже бачив, яким після всього заді шоленим був брат. Ще й запитав його:

Хіба ж це було не чудово? Хіба не інакше?

І він погодився, адже йому було незручно визнавати, що почувався так само жахливо, як і минулої ночі з клієнтом.

Зазвичай брат Люк з ним не займався сексом у ніч після і ого, як в нього були клієнти, та тепер вони завжди спали и одному ліжку, тепер завжди цілувалися. В одному ліжку іеиер вони спали удвох, а друге було для клієнтів. І він уже зненавидів рот Люка, смак відрижки від кави, слизький голий язик — гидота, що просовувалася в нього.

Глупої ночі, коли брат поруч засинав, придавивши його до стіни, він нишком плакав і молився про те, щоб його звідти забрали, хоч куди-небудь. Більше він вже не мріяв про хатину в лісі, вже мріяв про монастир і все думав, яким був дурником, що звідти втік. Усе ж там було краще. Коли під час ранкових прогулянок вони натикалися на інших людей, то Люк йому наказував опускати долу очі, а то вони в нього незвичайні, вони його викажуть, якщо брати його вже розшукують. Але іноді він хотів підводити погляд, може, самим кольором, формою вони змогли б надіслати братам у монастирі повідомлення: «Я тут. Допоможіть! Заберіть мене назад, прошу вас». Йому самому вже нічого не належало: ні очі, ні рот, навіть ім'я — лише з ним наодинці брат Люк його промовляв. А для всіх інших він був Джоуї. Коли приводив клієнта й показував його, то говорив звично: «А ось і сам Джоуї», а він похнюплено вставав, доки клієнт його оглядав.

А заняття їхні він цінував — у цей час Люк його не чіпав і взагалі ставав якимось іншим — таким, яким він його й пам'ятав, кому довірився, за ким пішов. Та завжди щоденні уроки доходили до кінця і всі вечори закінчувалися теж однаково.

Він став мовчазним. А брат цікавився: «Де ж це моє усміхнене хлопченя?», а він намагався усміхатися у відповідь. Час від часу той говорив, посміхаючись: «Ти отримуєш задоволення — це нормально», і він кивав. Той підморгував і розтирав йому спинку: «Тобі подобається, чи не так?» А він мовчки кивав. «Та я ж бачу - ти народжений для такого», - казав йому, аж ніби пишався. Дехто з клієнтів теж йому таке казав: «Та ти просто природжений, щоб

цим займатися». А він із ненавистю це слухав, але водночас розумів, що то правда. Для такого от його й народили — народили й покинули, знайшли й використали саме так, як і слід було використовувати.

Коли вже минули довгі роки, він намагався згадати, коли ж то стало йому зрозуміло, що не буде ніякої хатинки, що ніколи в нього не буде омріяного життя. Коли вони тільки починали, то він узявся вести підрахунок клієнтам, усе думав, що досягай якогось певного числа — сорока? п'ятдесяти? — все обов'язково скінчиться, йому точно дозволять це припинити. Та кількість усе зростала, одного разу усвідомив, яка ж вона велика, і заплакав з ляку й відрази від того, що він робив. То вже й рахувати припинив. Чи він усе зрозумів, коли досяг того числа? А може, тоді, коли вони покинули Те- хас, бо, як казав Люк, у штаті Вашингтон ліси були кращими? Так чи інакше, вони їхали на захід через Нью-Мексико й Аризону, тоді на північ. Вони на декілька тижнів спинялися в маленьких містечках, у невеликих мотелях — копіях того, самого першого. Де би вони не спинялися, приходили чоловіки, а в ті ночі, коли їх не було, був брат Люк і жадав його, здавалося, так сильно, як він сам ніколи нічого не бажав. І він згодом зрозумів, що вже й вільні дні ненавидить більше, ніж будні, адже таким важким ставало повернення до звичного тепер життя — краще б тих канікул узагалі не було. А тоді вже й у словах Люка він помічав неузгодженість — може, тоді? Він вів уже мову не про сина, а про племінника, і навіть не помер він, а переїхав, зник, і Люк його ніколи вже не бачив. Він нібито покинув викладання тому, що відчув потребу піти в монастир, а другого разу пояснював, що встрявав у суперечки з директором школи, бо тому було байдуже до всіх школярів на відміну від нього самого. Раз говорив, що виріс у Східному Техасі, а то вже — що в Кармелі, чи то в Ларамі, чи в Юджині.

А може, це сталося тоді, коли їхали вони через Юту до Айдахо на шляху до Вашингтона? Вони рідко коли їхали через справжні міста — в їхній Америці не було ні дерев, ні квітів, а були лише довгі простори доріг, єдиним живим зеленим росточком була катлея брата Люка — на ній відростали пагони, щоправда, вона

все не цвіла. До міста довелося все ж таки заїхати, до якогось знайомого лікаря Люка, бо його треба було оглянути - від клієнтів він підхопив якусь заразу, незважаючи на запобіжні засоби, на яких завжди наполягав брат Люк. Він і не знав, як те містечко називалося, та його вразила нормальність його життя. Мовчки він визирав із машини на сцени, які часто собі уявляв та які так рідко бачив: на вулиці стояли з дітками у візочках жінки, розмовляли й сміялися, засапано протрюхав чоловік; родини, і собачки з ними; світ, який складався не з одних тільки мужиків — і з жінок, і з дітей. Зазвичай, коли їхали, він заплющував очі — увесь час тепер в очікуванні ночей він спав, — та цього дня він був незвично пожвавленим. Здавалося, що той світ хоче йому про щось повідомити, і йому треба тільки спробувати той сигнал вловити.

Брат Люк намагався одночасно і кермувати, і карту читати, та, зрештою, припаркувався на узбіччі, щось забурмотів і розбирався в карті міста. Автомобіль спинився напроти бейсбольного поля, й він бачив, як стадіон почали заповнювати люди — спочатку майже тільки жінки, потім жваві й галасливі хлопчаки. На них була й форма з червоними смугами по білому полю, незважаючи на це, вони всі були різними — різні волосся, очі, колір шкіри. Одні були худорлявими, як він сам, інші — гладкими. Він ще ніколи так багато за раз не бачив однолітків, і не міг від них відірвати погляду. А тоді помітив, що хоч і були вони різними, та всі чимось були схожі: усміхалися однаково й сміялися, раділи, що вони на свіжому повітрі, де сухо й спекотно, високо в небі яскраве сонце, а мами вже подіставали з плас- тикових контейнерів баночки й пляшечки з ситром, водою й соками.

— Ага! Тепер я знаю, куди їхати, — сказав брат Люк із переднього сидіння і вже складав карту. Перш ніж завести двигуна, простежив за його поглядом, якусь хвилю обидва
мовчки спостерігали за дітьми; а тоді Люк погладив його по голівці:

— Я тебе люблю, Джуде.

І він відповів так, як завжди:

— Я теж тебе люблю, брате Люк.

І рушили далі.

Він був таким самим, як ті хлопчики, та водночас не був таким, як вони — від них і відрізнявся. Він ніколи одним з них не стане, ніколи не бігтиме через поле, і мати його не покличе й не подасть щось попоїсти, щоб він не гасав голодним, а то не буде сил грати. Ніколи він не матиме власного ліжечка в хатинці. Він більше ніколи не буде чистим. Ті хлопчики на полі грали, а він їхав з братом Люком в автомобілі до лікаря, який, як він уже з власного досвіду знав, виявиться якимось неправильним лікарем, недоброю людиною. Від цих хлопчиків він був таким далеким, як і від монастиря. І від самого себе він уже так віддалився, від того, ким йому хотілося бути, наче вже й хлопчиком більше не був, наче став кимось зовсім іншим. Таким тепер було його життя, він уже нічого не міг тут удіяти.

Біля будинку з кабінетом лікаря Люк нахилився й пригорнув його:

— Сьогодні з тобою святкуватимемо, лише ти і я. — А він тільки кивнув, бо що ж іще йому залишалося? — Ходімо, — сказав йому Люк.

Він виліз із машини і пішов услід через паркувальний майданчик до коричневих дверей, які вже відчинялися, щоб їх обох впустити.

Перший спогад — лікарняна палата. Ще до того як розплющити очі, він знав, що це була лікарня, через запахи, через особливу тишу, яка була не тихою. А поряд у кріслі спить Вілем. І він не добере — чого це Вілем тут? Має ж бути десь далеко - десь там... ага, згадав: у Шрі-Ланці. Але він же не там, а тут. Як дивно. Цікаво, чому ж він тут? Це був перший спогад.

Другий спогад — та сама палата. Він повернув голову й побачив Енді: неголений і якийсь змучений, сидів на краєчку його ліжка й усміхався до нього, трохи дивно, непереконливо. Він відчув його потиск і сам якось не усвідомлював до цього, що він мав руку, хотів було й собі руку стиснути - та не зміг. Енді поглянув на когось, і він почув його запитання: «Пошкоджені нерви?» «Можливо, — відповів хтось, кого йому не було видно. — Та якщо

нам пощастить, то це лише...» — І він знову заплющив очі, знову заснув. Таким був другий спогад.

Третій, четвертий, п’ятий і шостий спогади насправді й спогадами не були — лише обличчя людей, їхні руки, голоси; до нього схилялися, тримали за руку, з ним говорили - це були Гарольд, Джулія, Ричард, Люсьєн. А за сьомим і восьмим показалися Малкольм і Джей-Бі.

У дев’ятому спогаді знову з’явився Вілем, він сидів поряд і просив пробачення за те, що мусить від їхати — ненадовго, невдовзі й повернеться. Він плакав, чому — не зрозуміло, та незвичайним це не здавалося, адже вони всі плакали і просили в нього пробачення, і цим його бентежили, бо ж ніхто з них не чинив зла, в цьому він був переконаний. Він спробував сказати Вілемові, щоб не плакав, що все гаразд, та не зміг — язик у роті лежав без толку, мов велика непотрібна колода, він не зміг ним поворушити. Вілем тримав його руку, а в нього не було сил, щоб підняти другу, торкнутися Вілема, втішити його. І він облишив ті спроби.

У десятому спогаді він і далі був у лікарні, але в іншій палаті, і все ще почувався втомленим. Боліли руки. В долоні йому підклали поролонові кульки, і він мав їх стискати — на п’ять секунд затримати, і на п’ять секунд відпустити. Знову стискати на п’ять секунд і на п’ять секунд знову відпускати.

Він і не пам’ятав, хто це наказав так робити й хто дав йому кульки, але все виконував, хоча від вправ руки більше боліли — пекучий різкий біль враз пронизував кінцівки, і він дуже виснажувався і припиняв робити вправу вже після трьох-чотирьох заходів.

А тоді він якоїсь ночі прокинувся, виплив із заторів нечітких непам’ятних снів, і враз про все згадав: де він і чому. Заснув знову, а коли наступного ранку прокинувся, то повернув голову й побачив: біля його ліжка на кріслі сидів чоловік. Він його не знав, але вже десь бачив: часом підходив, сідав коло нього, звертався до нього, та в нього самого ще ні разу не вийшло досить зосередитися на його словах і, зрештою, просто доводилося заплющувати очі.

— Я в божевільні, — сказав він тепер чоловікові, голос прозвучав незвично — різко й грубо.

Чоловік усміхнувся:

— У психіатричному відділенні лікарні, так. Ви мене пам’ятаєте?

— Ні, але я вас впізнаю.

— Я — доктор Соломон, психіатр. І працюю в цій лікарні. — Вони помовчали. — А ви знаєте, чому сюди потрапили?

Він заплющив очі й кивнув.

— А де Вілем? Де Гарольд?

— Вілемові довелося повертатися на Шрі-Ланку, там уже завершуються зйомки. Він повернеться... — він почув шелест паперів, — дев’ятого жовтня. Отже, за десять днів. Гарольд прийде ополудні. Він завжди в цей час приходить, ви пам’ятаєте? — Він замотав головою. — Джуде, ви можете мені сказати, через що ви тут опинилися?

— Через те, — він проковтнув слину, — що я зробив у ванній.

Знову пауза.

— Правильно, — тихо промовив лікар. — Джуде, а ви можете мені пояснити...

Він більше не почув нічого, бо знову заснув. А коли прокинувся, чоловіка не було, натомість на його місці сидів Га- рольд.

— Гарольде, — промовив він своїм новим грубим голосом, а Гарольд, який сидів оце, обіпершись на коліна ліктями й притуливши обличчя до рук, здригнувся і вражено глянув.

— Джуде, — сказав він і сів поряд з ним на ліжко. Забрав з кулака кульку й підклав на її місце власну руку.

А він подумав, що Гарольд має кепський вигляд. Сказав йому:

— Пробач мені, Гарольде!

А той розплакався.

— Не плач, прошу тебе, не плач, — сказав він йому.

І Гарольд підвівся, подався до ванної кімнати. Було чутно, як висякався.

Тієї ночі, коли залишився наодинці, він теж заплакав, та не від того, що вкоїв, а через те, що не досягнув того, чого прагнув, що залишився живим.

Щодень його свідомість прояснювалася. Щодня він усе більше часу проводив без сну. Переважно він узагалі нічого не відчував. Його хтось відвідував, люди плакали, а він лише на них глядів і

зазначав, що їхні обличчя були якимось незвичними й усі мали щось спільне — розпухлі носи, а м'язи, які рідко бували задіяні, тепер розтягували роти в якісь незвичні сторони, виходили нові гримаси.

А він ні про що не думав узагалі — розум був неначе чистим аркушем. Те, що з ним було, маленькими фрагментами нарешті почало складатися в чітку картину: менеджер будинку Ричарда вирішив, що сантехнік має прийти о дев'ятій того самого вечора, а не о дев'ятій вже наступного ранку (а він навіть при затуманеній свідомості не міг не здивуватися, хто ж це міг додуматися, що сантехнік прийде пізно ввечері?), а Ричард його знайшов, викликав швидку допомогу й поїхав з ним до лікарні; і він же видзвонив Енді, Гарольда, Вілема;

і Вілем вилетів з Коломбо, щоб бути поруч з ним. Шкода, що саме Ричард його після цього знайшов — його непокоїла ця деталь у плані, хоча він добре пам'ятав, як тоді замислив: Ричард може стерпіти вигляд крові, адже колись навіть виготовляв свої розтавальні скульптури з крові, а тому реакція й переживання не так травмують його, як інших близьких людей. І він попросив у нього пробачення, а той погладив його по руці й сказав, що не варто турбуватися, мовляв, усе гаразд.

Доктор Соломон приходив до нього щодня. Пробував розмовляти з ним, та він не мав чого йому сказати. Відвідувачі з ним також майже не говорили. Вони приходили, сідали й займалися своїми справами, чи щось до нього казали, здавалося, що на відповідь і не сподівалися — і він був за те вдячним. Часто приходив Люсьєн, та й подарунок якийсь приносив, одного разу з великою листівкою, яку для нього підписали всі з роботи. І сухо сказав: «Ну ось, саме це, певне, допоможе тобі видужати. Та вже що маємо». А Малкольм змайстрував для нього модель химерного будиночка з вікнами з тонкого пергаменту — він його примостив на тумбочці коло ліжка. Вілем дзвонив щоранку й щовечора. Гарольд читав йому «Гобіта» (він сам не читав цієї книжки ніколи раніше), а коли не міг прийти, то тут уже була Джулія, сідала поруч і читала далі — з того місця, де вони спинилися. їхні візити йому подобалися найбільше. Щовечора, вже після часу для

відвідувачів, приходив до нього Енді, й вони разом вечеряли. Лікар був стурбований: ану ж, як він їсть не досить, то приносив те, чим звичайно й сам вечеряв; раз це був контейнер з яловичою юшкою з перловою крупою. А він був ще занадто слабким, не міг нічого в руках втримати, тож Енді його помаленьку годував. Колись би від такого він ніяковів, але зараз лише слухняно відкривав рота і просто приймав харч, жував і ковтав, не відчуваючи смаку.

Одного вечора він сказав Енді:

— Я хочу додому.

Він спостерігав, як той їв «клубний» сандвіч зі шматком індички. Прожував і поглянув на нього:

— Справді?

— Так, — більш нічого не надумав, що ще сказати. - Я вже звідси маю забиратися.

Подумав було, що Енді зараз щось насмішкувато говоритиме, але той повільно кивнув.

— Гаразд. Гаразд, я поговорю з доктором Соломоном, — він усміхнувся. — Доїдай свій сандвіч.

Наступного дня Соломон йому сказав:

— Я чув, що ти хочеш додому.

— Мені здається, що я вже тут так довго, - сказав він.

Соломон помовчав, тоді відповів:

— Ти тут лежиш не дуже довго. Але, враховуючи довгу історію твоїх самопоранень, серйозність спроби самогубства, твій лікар Енді й твої батьки вирішили, що так буде краще.

Він обдумав сказане:

— Тоді що, якби моя спроба була не така серйозна, я міг би раніше виписатися?

Лікар усміхнувся.

— Можливо. Та я не противитимуся тому, щоб тебе виписати вже додому, Джуде, хоча там, на місці нам слід буде вжити деяких запобіжних заходів, — він помовчав. — Але мене хвилює те, як ти неохоче розмовляєш про те, навіщо здійснив цю спробу самогубства. Доктор Контрактор, тобто Енді, казав мені, що ти

ніколи не хотів проходити курс лікування, мені можеш пояснити чому?

Він мовчав, замовк і лікар.

— Твій батько говорив, що торік ти мав стосунки із застосуванням насилля і, певно, це й мало тривалі наслідки. — Він відчув, як ураз похолов, але не мав жодного бажання щось відповідати, заплющив очі. Нарешті почув, як лікар підвівся, щоб піти. — Я повернуся завтра, Джуде.

Зрештою, стало зрозуміло, що він ні з ким з них не хотів розмовляти. І перебував у такому стані, що напевне не збирався самому собі завдавати шкоди, тож із деякими застереженнями його виписали додому під відповідальність Га- рольда й Джулії. Йому наполегливо рекомендували й далі вживати прописані ліки, тільки в менших дозах. Йому рекомендовано двічі на тиждень ходити до терапевта. Один раз на тиждень він мав бувати в Енді. Його зобов'язали взяти відпустку, і питання це вже узгодили. Він на все погоджувався. На виписних документах поставив підпис — під підписами Соломона, Енді й Гарольда, — і ручка тремтіла в руках.

Гарольд із Джулією відвезли його до Труро, а Вілем там уже чекав на нього. Він спав досхочу, а вдень вони з Вілемом поволі спускалися до океану. Почався жовтень, і купатися вже було занадто холодно, то вони сиділи на піску, дивилися на обрій, часом Вілем щось розповідав, а то й мовчали обидва. Він бачив сни, в яких море замерзло, і хвилі перетворилися на лід, а наче Вілем стоїть на далекому березі, махає до нього рукою, а він пробирається до нього широким простором крижаного моря, а руки й обличчя задубіли від вітру.

Вечеряли вони рано, бо спати він лягав тепер теж дуже рано. їсти йому давали завжди щось просте, що було легким на шлунок; коли готували м'ясо, то хтось для нього заранння нарізав на дрібні шматочки, щоб не довелося мучитися з ножем йому самому. На вечерю Гарольд ще наливав йому склянку молока, як маленькому, і він його випивав. Допоки не з'їсть хоча б половину порції, йому й з-за столу не давали вийти. Не давали й самому набирати їжу. Він

занадто стомився, щоб із ними сперечатися і намагався по можливості все виконувати.

Йому було постійно холодно, незважаючи на купу ковдр, він часом серед ночі прокидався, бо його били дрижаки; він розглядав Вілема, що спав на канапі в тій самій спальні, дивився на хмари, що пропливали край місяця, який зазирав крізь щілину в жалюзі. А тоді знову засинав.

Час від часу він обдумував те, що зробив, та відчував те саме невдоволення, що й у лікарні — через невдачу, через те, що він лишився жити. А коли і зі страхом про те думав: адже тепер до нього зміниться ставлення. Досі він був виродком. Тепер стане ще гіршим. Тепер доведеться з нуля переконувати людей у тому, що він нормальний. Він подумав про свою роботу — там ні для кого не мало значення, яким він був колись. Та тепер там його завжди супроводжуватиме ще й інша плітка. Тепер він — не наймолодший партнер в історії фірми (так його часом відрекомендовував Тремейн), а зараз він — партнер, який спробував накласти на себе руки. Напевно, думав він, вони розлютилися.

Він думав про власну роботу, про проекти: хто ж ними тепер займається? Може, їм вже й не потрібно, щоб він до них повертався. Хто тепер з ним захоче працювати? Хто тепер йому зможе довіряти?

І не тільки ж у «Розен Прітчард» на нього тепер дивитимуться по-іншому, а всюди. Уся незалежність, за яку він боровся роками, намагався всім довести те, що він на неї заслуговував, тепер звелася нанівець. Він тепер навіть для себе їсти не наріже. Вілемові довелося он учора йому черевики зав'язувати. Говорив йому ще: «Джуді, буде легше. Лікар казав, що просто на все потрібен час». А вранці Вілему чи Гарольду ще й доводилося його голити, адже руки його й досі не зміцніли. Він розглядав у дзеркалі незнайоме лице, а чужі руки шкребли бритвою його щоки й підборіддя. Він у Філадельфії навчився голитися, коли жив у Дуґласів. Та в гуртожитку Вілем вже його переучував, як згодом розповідав, його стривожили невпевнені різкі рухи Джуда, які нагадували про женця з серпом. Він тоді сказав: «У математиці

сильний, а в голінні — слабак», і усміхнувся, щоб його не збентежити.

І він повторював самому собі: *«Ти ж можеш знову повторити спробу»*, — і від самої думки відчував приплив сил, та як не дивно, повторювати спробу йому якось уже менше хотілося. Він був занадто виснаженим. Нова спроба — це нові приготування. Знову довелося б розшукувати щось гостре, треба був час, щоб залишитися наодинці — а тепер його самого не полишали. Звісно, існували й інші способи, та він уже вперто дотримувався обраного методу, хоча він і не спрацював цього разу.

Він узагалі тепер мало що відчував. Гарольд, Джулія, Вілем запитували, що він хотів би з'їсти на сніданок, а вибирати було занадто складно — варіанти на нього аж напосідали. Млинці? Вафлі? Мюслі? Яєчня? Яка саме яєчня? Оката? Омлет? Круті? М'яко зварені? Пашот? Він хитав головою, і вони припинили його розпитувати нарешті. Припинили запитувати про його думку, і він зітхнув з полегшенням. Після обіду, як на нього занадто раннього, він дрімав на канапі у вітальні перед каміном, засинав під притишений звук їхньої говірки, дзюрчання води, коли мили посуд. Вечорами йому щось читав Гарольд, до них приєднувалися, бувало, і Вілем з Джулією.

Минуло днів десять, і вони з Вілемом повернулися на вулицю Грін.

Повернення сюди його лякало. Але коли він зайшов до ванної кімнати, то виявив, що мармурова підлога була бездоганно чистою. Не встиг він запитати щось, як Вілем пояснив:

— Малкольм минулого тижня все закінчив; тут усе нове.

Вілем допоміг йому влягтися спати і простягнув великого конверта, на якому стояло його ім'я. А коли Вілем вийшов, усередині він знайшов листи, які він усім написав, — запечатані, непрочитаний заповіт і записка від Ричарда: «Я вирішив, що все це варто тобі повернути. З любов'ю, Р.». Тремтячими руками він усе поклав назад до конверта й наступного дня заховав його до свого сейфа.

Уранці він прокрався повз Вілема, що спав на дивані, й пішов оглядати квартиру. У кожній кімнаті хтось порозставляв квіти,

гілочки з кленовими листками або маленькі гарбузики на тарелях. Пахло чимось смачним — яблуками, кедром. Він зайшов до кабінету й побачив: на письмовому столі склали його кореспонденцію, на стосику книжок розмістився будиночок з дерева — робота Малкольма. Лежали невідкриті листи від Джей-Бі, від Генрі Янґа (азіата), з Індії, від Алі, і він здогадався, що вони й свої малюнки йому надіслали. Він пройшов повз обідній стіл, пальцями проводячи по корінцях книжок на полицях, попростував на кухню. Відчинивши дверцята холодильника, побачив, що там повно їжі, яку він полюбляє. Ричард останнім часом працював із керамікою, і в центрі його обіднього столу зараз стояла велика аморфна скульптура, покрита шорсткою, та приємною на дотик глазур'ю, поверхня була розписана білими венами смуг. А поряд стояли обидві статуетки святого Юди — його й Вілемова. Свою Вілем уже забирав, коли переїжджав на нову квартиру на вулиці Перрі, та тепер вона знову повернулася сюди.

Минали дні, а він їх не втримував. Уранці він плавав, потім вони з Вілемом снідали. Приходила жінка-фізіотерапевт і казала, які він мав робити вправи: стискати гумові м'ячики, шматки мотузок, зубочистки, ручки. А то треба було піднімати однією рукою декілька предметів і тримати їх між пальцями — це було важко. І руки тоді тремтіли більше, він відчував у пальцях поколювання і вібрування. Та вона казала, що хвилюватися не варто — то заживали м'язи, відновлювалися нерви. А тоді він їв ланч, потім дрімав. У цей час підміняв Вілема Ричард — а той біг у справах до міста або на перший поверх до спортзалу, чи ще чимось займався, і він мав надію, що приємним чимось, не пов'язаним з ним і з його проблемами. По обіді до нього приходили відвідувачі — і ті самі, й нові, лишалися близько години, а потім їх випроваджував

Вілем. Прийшов із Джей-Бі Малкольм, і вони поговорили — вимушена, ввічлива розмова про студентські роки, про коледж, та він радий був бачити Джей-Бі, й подумав ще, що непогано було би їм ще зустрітися згодом, коли в голові більше проясниться, тоді він зможе перед ним вибачитися й сказати, що простив йому. На прощання Джей-Бі йому тихо сказав: «Буде краще, Джуде, повір

мені. Я ж знаю, — і додав ще: — Ну, ти хоч у процесі нікому не зашкодив». А він відчув провину, адже знав: це не так.

Приходив увечері Енді й оглядав його, розмотував пов'язки, обробляв шкіру навколо накладених швів. А сам він досі ще на них не поглянув — не міг себе змусити на них дивитися, коли Енді ранами займався, то він дивився кудись убік чи заплющував очі. А після того як Енді вже йшов, вони обідали, а тоді гуляли. Бутики й нечисленні в околиці галереї вже зачинялися на ніч, квартал порожнів, а вони робили кола по Сохо — на схід від Лафайєт, на північ до Г'юстона, на захід до Шостої, на південь до Гранд, на схід до Грін — і йшли додому. Іти було недовго, та все одно він дуже стомлювався, і одного разу по дорозі до спальні упав — підкосилися ноги. Гарольд із Джулією поїздом приїжджали до нього по четвергах і їхали додому тільки в неділю.

Щоранку Вілем його запитував:

— Ти хочеш поговорити сьогодні з доктором Ломаном?

Щоранку він йому на те відповідав:

— Не сьогодні, Вілеме. Обіцяю, що невдовзі.

А під кінець жовтня він зміцнів і менше тремтів. Він уже більше часу проводив без сну. Міг лежати на спині й тримати перед собою в руках книжку. І вона не дрижала вже, щоб йому знову доводилося лягати на живіт і підставляти подушку. Він сам міг намастити маслом бутерброд, знову міг носити сорочки, бо вже вдавалося самому застібати ґудзики. Якось по обіді він запитав у Вілема, який сидів поруч з ним на канапі у вітальні:

— Що ти читаєш?

— П'єсу, в якій я, напевно, гратиму, — відповів той і відклав убік аркуші.

А він поглянув кудись поверх голови Вілема.

— Ти знову від'їжджаєш? — і це було страшно егоїстично з його боку, та він не міг стриматися від запитання.

— Ні, — відповів той, помовчавши. — Якщо ти не проти, ще побуду в Нью-Йорку.

І він усміхнувся — до диванних подушок, потупивши погляд.

— Я зовсім не проти, — він підвів очі й побачив, як до нього усміхається Вілем.

— Як приємно бачити тебе знову усміхненим, — і знову взявся читати.

У листопаді йому спало на думку, що він ще не привітав досі Вілема з днем народження — тому виповнилося сорок чотири в серпні, тож згадав про це в розмові з ним.

— Ну-у, у тебе є виправдання, адже мене тут не було тоді, — відповів йому Вілем. — Але я радо надам тобі можливість виправитися. Нумо, подумаймо. Я гадаю, ти готовий вже повернутися до білого світу? Хочеш, разом повечеряймо десь? Чи пообідаймо?

— Звісно, — відповів він.

І наступного тижня вони пішли до одного японського ресторану в Іст-Вілледжі, де подавали суші осидзусі й до якого вони ходили вже багато років. Він сам замовив страви, та трохи нервував, може щось неправильно замовляє, хвилювався, а Вілем терпляче очікував, не заважав, а він усе вагався, а коли вже нарешті визначився, той кивнув йому, мовляв, гарний вибір. За їдою вони розмовляли про друзів, про п ссу, в якій Вілем усе ж вирішив зіграти, про роман, який він читав, — про що завгодно, крім нього самого.

— Я гадаю, що нам би треба було поїхати до Марокко.

А Вілем на нього поглянув.

— Я про це подумаю, — відповів і м'яко потяг його за руку, щоб відвести убік — до них мчав велосипедист. Пройшли ще кілька кварталів, і він сказав:

— Я хотів би щось тобі подарувати на день народження.

Так, він хотів йому подарувати, віддячити, спробувати так виразити те, чого не міг сказати уголос, щоб подарунок міг би показати довгі роки його вдячності й любові. Після розмови про п'єсу він згадав, як той якось казав про фільм, який мали на початку січня знімати в Росії й нагадав йому про нього, але Вілем потиснув плечима:

— А, ти про це. Ні, там не вийшло. Нічого страшного. Я в ньому не хотів зніматися.

Але це видавалося підозріло, а коли він пошукав згодом в Інтернеті, то прочитав, що Вілем з особистих причин відмовився

від зйомок, і на роль узяли іншого актора. Він тоді втупився в монітор комп'ютера, і перед очима все розпливалося, а коли він про те знову заговорив, Вілем лише плечима знизав — так пишуть, коли видно, що не знайшли з режисером спільної мови, але всі хочуть зберегти обличчя.

Та він розумів: Вілем каже неправду.

На запитання Вілем відповів саме так, як він і очікував:

— Не потрібно мені нічого дарувати.

А він сказав, як і завжди говорив:

— Я знаю, але все одно хочу зробити подарунок, — і додав, як завжди: — Друг, кращий за мене, знав би сам, що потрібно дарувати, і не чіплявся би із запитаннями.

— Ага, звісно, — відповів йому Вілем, звично уже погоджуючись, і усміхнувся — їхня стара розмова повернулася.

Минуло ще декілька днів. Вілем перебрався на свою частину його квартири. Телефонував декілька разів Люсь- єн — мав питання по роботі, і щоразу вибачався, а він дуже радів, що йому дзвонили, що той починає розмови зі скарг на клієнтів чи колег, а не розпитує про його самопочуття. У фірмі ніхто не знав справжньої причини його відсутності на роботі; усім — і колегам, і клієнтам говорили, що він потрапив до лікарні через термінову операцію на хребті. Він знав, що щойно повернеться на роботу в «Розен Прітчард», то матиме своє звичне навантаження, не буде зайвих розмов за те, що варто входити у звичний ритм роботи поступово, не буде сумнівів про те, чи стане йому сили впоратися зі звичними стресами, і він був вдячним за таке ставлення. Він уже не вживав ліків, зрозумівши, що вони постійно на нього наганяють дрімоту, а коли організм від них уже очистився, то вразився від того, як загострилися його відчуття — навіть зір наче покращився, неначе скло вікна відмили від жиру й патьоків, і тепер він може вповні розгледіти смарагдову зелень травички й сад, грушеві деревця з жовтавими плодами.

Та він і зрозумів інше; ті ліки його захищали, бо коли їх не стало, то повернулися його гієни. їх стало менше, вони вже були не такими прудкими, та все одно вони його оточували, переслідували, хоч і не такі рішучі, та були все ж невідчепними, його небажані,

однак невідступні супутники. Поверталися і інші спогади, а також нові, і він чіткіше зрозумів, як сильно всім заважав, як багато забирав від тих, хто його оточував, як часто брав від інших, а сам їм не зможе ніколи відплатити. А ще був голос, який відвідував його в хвилини слабкості, який шепотів: *«Ти зможеш спробувати знову, зможеш повторити»*, а він намагався його не помічати — так само різко, невизначено, коли він і надумав накласти руки, то вирішив, що почне одужувати, і вже не хотів жодних нагадувань про ту спробу, про те, що існує не один-єдиний доступний вибір жити, хоч це і принизливе й абсурдне заняття.

Настав День подяки, і вони його знову святкували в квартирі Гарольда й Джулії на Вест-Енд-авеню, і знову у вузькому колі: були Лоуренс і Джилліан (їхні дочки поїхали святкувати до свекрів), він, Вілем, Ричард та Індія, Малкольм і Софі. За обідом він відчував, як усі намагаються не звертати на нього багато уваги, а коли Вілем згадав про майбутню грудневу поїздку до Марокко, Гарольд аж розслабився, так буденно, й не проявив майже цікавості, що він зрозумів: вони вже все з Вілемом обговорили, а може, з Енді теж? То він нарешті погодився.

— А коли ти знову повернешся до роботи в «Розен Пріт- чард»? — поцікавився Лоуренс, наче він був просто у відпустці.

— Третього січня, — відповів він.

— Так скоро! — вигукнула Джилліан.

Він усміхнувся до неї:

— Можна було й раніше.

Він і справді був уже готовим знову спробувати бути нормальною людиною й зробити ще одну спробу лишитися живим.

Вони з Вілемом виїхали рано, а напередодні увечері він знову наносив собі рани — вдруге відтоді, як виписався з лікарні. І це теж ліки в нього зменшували: бажання різати своє тіло, відчувати те яскраве різке напруження від болю. Коли зробив це вперше після перерви, то був вражений, як сильно йому боліло. Ще й дивувався, навіщо ж він так давно це робив із собою, що ж він тоді думав? А тоді знову відчув, як усе уповільнювалося, як він розслаблявся, як спогади затуманювалися, згадав, як це йому допомагало, згадав те, як і чому він таке з собою робити почав. Від

спроби самогубства залишилися три вертикальні шрами на руках — від кінця долоні до ямки на ліктьовому згині, і добре вони не загоїлися — здавалося, що під шкірою позастрявали олівці. У них був дивний перламутровий полиск, неначе шкіра була опалена, а коли він стискав кулаки, то й вени, шрами теж напружувалися.

Тієї ночі він прокинувся від власного крику — так вже не раз бувало, коли він пристосовувався знову до життя звичного, повного марень, коли не було ліків, не було й снів майже, а коли вони були, то якісь невизначені, дивні, заплутані, а на ранок він уже їх не пам'ятав зовсім. А вві сні він опинявся в якомусь номері мотелю, там було декілька чоловіків, вони його хапали, а він був у відчаї і намагався вирватися, та їх ставало все більше й більше, і він знав, що програє, що його знищать.

Один із чоловіків усе називав його ім'я, а тоді поклав долоню йому на щоку, і це його чомусь дуже налякало, і він скинув ту руку, а тоді облив його водою, він, задихаючись, прокинувся і побачив поруч із собою Вілема, з білим обличчям і склянкою води в руці.

— **Пробач, пробач, я не міг тебе заспокоїти, Джуде, я перепрошую, зараз принесу рушника, — а тоді повернувся з рушником і склянкою води, та він занадто тремтів, щоб утримати її в руках. Знову і знову він просив пробачення у Вілема, а той хитав головою і казав, що не варто турбуватися, що все гаразд, просто йому щось наснилося. Вілем приніс другу сорочку й відвернувся, доки він переодягався. Замочений одяг забрав до ванної.**

— **Хто такий брат Люк? — поцікавився у нього Вілем, коли вони вже сиділи мовчки, коли його дихання вже знову стало нормальним. Він не відповідав. — Ти все кричав: «Допоможи мені, брате Люк! Допоможи! — він мовчав. — Хто він, Джуде? Це хтось із монастиря?**

— Вілеме, я не можу, — він відповів, а сам зараз так хотів побачити знову Ану! ***Запитай мене ще раз***, казав він їй, і ***я тобі відповім. Навчи, як це робиться, цього разу я тебе вислухаю, цього разу я говоритиму.***

На вікенд вони поїхали в гості — на околиці штату в Ри- чарда був будинок. Вони довго гуляли лісом, який починався біля маєтку.

Згодом він упорався з приготуванням страв — уперше після лікарні. Зробив те, що дуже любив Вілем — котлетки з баранини на реберцях, — щоправда, Вілем допомагав нарізати м'ясо, адже він для цього був занадто ще слабким, але все решту він зробив самотужки. Тієї ночі він знову прокинувся з криком, і Вілем знову був поряд з ним (цього разу без склянки з водою) і розпитував про брата Люка, про те, чому він кликав на допомогу, і він знову не міг нічого відповісти.

Наступного дня він відчував утому, боліли руки і все тіло боліло; під час прогулянки він був мовчазним, та й сам Вілем говорив мало. Пополудні вони обговорювали майбутню поїздку до Марокко. Спершу вони побувають у Фесі, тоді подолають пустелю автомобілем. Зроблять зупинку неподалік від Варзазату й доїдуть до Марракеша. По дорозі додому заїдуть до Парижа на кілька днів, щоб навідатися до Сітізена і ще одного приятеля Вілема. Повернутися додому мають якраз перед Новим роком.

За вечерею Вілем сказав:

— Ти знаєш, я надумав, який би ти міг зробити до дня народження подарунок.

— Справді? — запитав він із полегшенням: тепер можна буде зосередитися на тому, що він може дати Вілемові замість того, щоб ще про щось просити й розуміти, скільки той витрачає на нього часу. — Ну, то я тебе слухаю.

— Так от... узагалі-то, це досить серйозне питання.

— Та що завгодно, — сказав він. — Я серйозно. — А Вілем на нього поглядав з незрозумілим виразом обличчя. — Та кажу тобі, все, що захочеш.

Вілем відклав убік сандвіч з бараниною і набрав повітря в груди.

— Ну, гаразд, — почав він. — Насправді на день народження я хочу, щоб ти мені розповів, хто такий брат Люк. І не просто, хто він, а... ким він був для тебе, що вас пов'язувало, чому ти й досі його ночами кличеш, — Вілем поглянув йому н очі. — Я хочу, щоб ти зі мною був чесним і щоб про все мені розповів — ось і все.

Настала тиша — довга-довга. А тоді він зрозумів, що сидить із повним ротом, заледве все проковтнув. Поклав і сандвіч — довго тримав його в руці. Він розумів, що Вілем зараз говорив серйозно, що його не вдасться умовити, запропонувати який інший подарунок. І він сказав:

— Вілеме, я частково й сам хочу про все розповісти. Та якщо це трапиться, — він спинився. — Якщо це трапиться, то я боюся, що ти мене зневажатимеш. Зажди, — продовжив він, побачивши, що Вілем зібрався заперечувати. Він поглянув йому в очі. — Я тобі обіцяю, що розповім. Обіцяю. Але дай мені ще трохи часу. Я ніколи про це ще не розповідав, і я повинен ще підібрати для цього слова.

— Згода, — сказав нарешті Вілем. — Гаразд. А що, як ми поступово підберемося до суті, га? Я запитаю тебе про щось легше, ти відповіси і зрозумієш, що не так вже й важко про те все? А якщо буде важко, то ми й це обговоримо.

Він зробив глибокий вдих. Знову видихнув. Сам собі нагадав: це ж Вілем. Він ніколи тобі не зробить боляче, ніколи в житті не зашкодить. Час настав. Уже час. І він сказав:

— Гаразд, запитуй.

Він дивився, як Вілем відкинувся на спинку стільця, як уважно на нього дивиться й пробує визначитися, яке ж із сотень запитань йому поставити, звичних між друзями, але досі заборонених. А йому наверталися на очі сльози від думки про те, якою збоченою він сам робив їхню дружбу, і як довго тримається Вілем у нього в друзях, за роком рік, а він від нього вивертався, просив допомоги, не пояснюючи ніколи суті своїх проблем.

Він давав собі обіцянку: в новому своєму житті буде від своїх друзів менше вимагати, а сам більше даватиме. Він даватиме все, що їм буде потрібно. Якщо Вілемові потрібні якісь відомості, то той їх отримає, і він має ще вигадати, як це зробити. Йому буде боляче — і не раз, адже всім буває боляче, та якщо він дійсно хоче спробувати, хоче далі жити, він має й до такого бути готовим, бо це частина самого життя. Життя без цього не буває.

— О'кей, одне питання є, — сказав Вілем, і він сів прямо, весь напружився. — Звідки в тебе шрам на тильній стороні долоні?

Від здивування він закліпав очима. Він не знав, яке ж питання спаде Вілемові на думку, а коли почув, то відчув полегшення. Останнім часом він про нього рідко згадував і зараз поглянув, пробігся пальцями по атласно-лискучій шкірі й подумав, що цей шрам був початком довгого шляху до інших проблем — до брата Люка, до притулку, до Філадельфії, до всього іншого.

Але ж хіба усе в його житті не пов'язане з чимось більшим і сумнішим? А Вілем запитував саме про цю історію, не було потреби за нею згадувати й про все інше, весь величезний потворний клубок нещасть.

Подумав ще було про те, як йому розпочати розповідь, перш ніж відкрити рота, в думках вибудував увесь сюжет. Нарешті, він був готовий розповідати.

— Дитиною я зажди був жадібним, — він побачив, як Вілем навпроти нього підпирає руками голову, і вперше за весь час їхньої дружби сам став слухачем, і йому оповідають історію.

Йому виповнилося десять, одинадцять. У нього відростало волосся — вже було довшим, ніж у монастирі. Він підріс, і брат Люк ходив з ним до крамниці секонд-хенд — там продавали одяг на вагу. І жартував, натискаючи йому на голову, наче пробував зменшити його розмір: «Ану повільніше! Ти занадто швидко ростеш, як на мене»!

Тепер він постійно спав. Він пробуджувався для уроків, та коли наближався вечір, на нього щось як находило, він позіхав, очі самі заплющувалися.

Спершу брат Люк жартував, казав: «Ти мій сонько, все про щось мрієш», але якось уночі, коли клієнт вже пішов,

він усадовив його перед собою, щоб поговорити. Протягом довгих місяців, років він клієнтам чинив спротив — швидше вже автоматично, не сподіваючись на те, що він їх спинить, та останнім часом був інертним, просто лежав і чекав, коли все скінчиться.

— Я розумію, що ти втомлюєшся, — говорив йому тоді брат Люк. — Це нормально, ти ж ростеш. І сам ріст людину втомлює. І я знаю, ти старанно трудишся. Але ж, Джуде, з клієнтами ти маєш бути жвавішим, вони ж платять за те, щоб з тобою бути, розумієш? Ти маєш показати, що тобі приємно. — А він тільки мовчав. Люк ще додав: — Ну, я розумію, це не так вже й приємно, не так, як між нами, але ти повинен проявляти більше ентузіазму. Гаразд? — нахилився, прибрав за вухо йому пасмо волосся. — Домовилися?

І він кивнув.

Приблизно тоді він почав битися об стіни.

У мотелі, в якому вони тоді спинилися — у штаті Вашингтон, — було два поверхи, він пішов нагору з відерцем, щоб принести лід. День був дощовим, на сходах слизько, тож він, коли спускався, посковзнувся і упав, і проїхав по сходинкам аж донизу. Брат Люк почув той гуркіт і вибіг. Він нічого не зламав, були лише подряпини, йшла кров, і той скасував призначений на вечір прихід клієнта. Того вечора брат про нього так піклувався, приніс чаю, і він почувався вперше за багато тижнів живішим. У падінні, у свіжості того відчуття болю він відчув для себе оновлення. Це був чесний біль, біль без сорому й бруду, якесь нове відчуття за стільки років. Наступного тижня він знову ходив по лід. Цього разу по дорозі донизу він ступив на маленьку трикутну місцину під східцями, і ще не тямлячи, що робить, уже бився об цегляну стіну, і в уяві він з себе цієї миті вибивав по шматочках увесь бруд, кожну краплю рідини, кожен спогад з кількох минулих років, він сам себе перезаряджав, повертав собі чистоту, він себе карав за те, чим займався. І після всього йому стало легше, з'явилися нові сили, наче він щойно мчав на перегонах. Виблював і тоді вже зміг повернутися до кімнати.

Та ось брат Люк зрозумів, що він робить, і відбулася ще одна розмова.

— Я розумію, що тобі часом не по собі, — сказав йому Люк. — Але те, що ти робиш, тобі шкодить. Я за тебе хвилююся. І клієнтам не подобається, що ти увесь у синцях.

Вони помовчали. Місяць минув відтоді, як він пережив дуже важку ніч — було за раз кілька чоловіків, коли вони пішли, то він і схлипував, і ридма ридав, майже в нападі — вперше за стільки років, а Люк розтирав живіт, який так болів, прикривав подушкою рот, щоб не було чутно нікому його плачу, а він благав Люка дозволити йому припинити. А брат плакав і казав, що він би це зробив, і тоді вони би жили тільки удвох, але він на нього ж самого витрачав усі гроші — уже давно витратив. І казав:

— Та я не шкодую за тим, Джуде, аніскілечки, але в нас зараз зовсім немає грошей. Ти — це все, що в мене є. Пробач мені! Але я тепер вже економлю, і ти згодом зможеш припинити, обіцяю тобі.

— Коли? — схлипував він.

— Невдовзі, — відповів Люк. — Невдовзі. Ще рік, я тобі обіцяю.

І він кивнув, та вже давно зрозумів, що всім тим обіцянкам була гріш ціна.

Але тоді брат ще й сказав йому, що навчить його одній таємниці. Це буде щось таке, що допоможе переживати всі негаразди, — і наступного дня він показав, як наносити собі порізи. Він йому дав пакуночок — і там вже приготував і леза, і спиртові серветки, і вату, і бинти. Сказав йому: «Ти вже сам поексперименту́й, щоб побачити, як буде для тебе краще». Показав, як зробити поріз, як його обмити й перев'язувати. Дав йому пакунок зі словами:

— Ну ось, тепер це належить тобі. Коли тобі знадобиться ще, то дай мені знати, я принесу ще.

Спочатку йому не вистачало самої дії, сили й вагомості тих падінь зі сходів і биття об стіни, але дуже скоро він оцінив той секрет, контроль над порізами. Брат Люк мав рацію: порізи — це було для нього краще.

Коли він їх робив, то наче випускав з тіла отруту, і бруд, і власний гнів. Неначе давні думки про п'явок тепер здійснилися, тепер саме це має той ефект, якого він сподівався досягти. Йому хотілося, щоб тіло було з металу чи пластику: щоб можна було його

всього промити і прочистити наскрізь. Уявляв якось, ніби його накачали водою, насипали порошку й хлорки, а промивши, висушили, і тоді він стане стерильно чистим. Тепер уночі після останнього клієнта він у ванній займав Люкове місце. Доки брат Люк не гукав, що час іти спати, він сидів там, і власне тіло належало йому. Він міг з ним робити все, що захоче сам.

Він у всьому залежав від Люка: той давав їжу і свій захист, тепер ще й леза. Люк возив його до лікарів — від клієнтів він підхоплював заразу, він хворів, і ще не досить старанно знезаражував порізи, і там теж виникала інфекція, то брат Люк за ним дивився і давав потрібні антибіотики. Він уже й до тіла Люкового звик, до рота, до рук — він їх не любив, та вже не смикався, коли той брався цілуватися, а як той розкривав для нього свої обійми, то він і собі слухняно того пригортав. Він уже знав, що ніхто на світі не дбатиме про нього, як Люк: навіть коли він робив щось неправильно, той ніколи його не сварив, минуло вже стільки років, а його ще ні разу не били. Якось раніше він ще думав, що, може, знайдеться хоч один клієнт кращий, який захоче його з собою забрати. Проте він уже знав: такого не станеться. Одного разу клієнт ще не підготувався, а він уже взявся роздягатися — так той ляснув його по обличчю і крикнув: «Ах ти ж, паскудо! Повільніше! Це ж скільки разів ти цим вже займався?» — і, як завжди бувало, коли його бив хтось із клієнтів, з ванної кімнати виходив Люк, лаяв клієнта й брав обіцянку краще з ним поводитися, якщо він хотів ще з ним побути. Клієнти його по-всякому лаяли: і шльондрою обзивали, і повією, і лай- ном, і брудним, і противним, і німфоманом (він навіть слово у словнику шукав), рабом, сміттям, покидьком, брудним, нікчемним, нічим. А от Люк нічого такого йому не казав; він усе казав йому: ти ідеальний, ти розумний, ти майстер своєї справи, і в тому, що ти робиш, немає нічого поганого.

Брат і досі говорив про те, як вони житимуть удвох, і йшлося вже про будиночок біля моря, десь у Центральній Каліфорнії, і все описував кам'янисті пляжі, галасливих птахів, кольори штормового моря.

Вони житимуть разом, удвох, наче подружжя. Не житимуть більше, як батько й син, тепер стануть рівними. Коли йому виповниться шістнадцять, тоді вони одружаться. Вирушать у весільну подорож до Франції, Німеччини, і там він серед справжніх французів і німців зможе перевірити своє знання мов. Поїдуть до Італії й Іспанії — там брат Люк прожив два роки: рік, коли був студентом, а ще рік, як закінчив навчання. Для нього придбають піаніно, і він зможе грати й співати. «Інші люди не захочуть із тобою бути, якщо дізнаються, зі скількома клієнтами ти був, — сказав йому Люк. — Не захочуть тебе, бо дурні. А от я завжди хотітиму тебе, хай навіть ти мав десять тисяч клієнтів». Брат Люк говорив, що коли йому виповниться шістнадцять, тоді піде у відставку. А він тихенько плакав, бо знав: той обіцяв, що все припиниться тоді, коли йому виповниться дванадцять років, і він рахував тоді дні.

Бувало, що Люк просив вибачення за те, що доводилося йому робити — коли клієнти поводилися жорстоко, коли завдавали йому болю, коли виступала кров чи з'являлися синці. Та часом говорив з ним так, як ніби йому це все подобалося. Коли якийсь клієнт ішов геть, він міг сказати: «Ось цей був непоганий, чи не так? Я ж помітив, тобі з ним сподобалося, хіба ні? Не заперечуй, Джуде, тобі ж було приємно, я чув. Це добре! Добре, коли від роботи отримуєш задоволення».

Йому виповнилося дванадцять років. Вони були тоді в штаті Орегон, прямували до Каліфорнії, за словами Люка. Він виріс ще трохи, а брат Люк казав, що зріст його буде десь один метр вісімдесят два-п'ять сантиметрів, як виросте, все одно нижчим від самого Люка, та не набагато. Вже мінявся голос.

Він вже не був дитиною, а тому важче було знаходити клієнтів.

Тепер окремих клієнтів було мало, а більше груп. І він ненавидів груповий секс, та Люк казав, що це — найкраща для нього робота. Він же мав як на свій вік вигляд занадто дорослого, і клієнти думали, що йому вже тринадцять чи чотирнадцять, у цьому віці кожен рік має важливе значення.

Це сталося восени, 20 вересня. Саме були в Монтані — Люк казав, що йому варто побачити тамтешнє небо, обсипане зорями,

яскравими, наче електричні вогні. Нічого дивного не сталося того дня. За два дні до того був важкий вечір — за раз багато клієнтів, і так він мучився, що Люк навіть скасував візит нового клієнта на наступний день, та й дав йому дві ночі поспати самому, у своєму ліжку. Та ввечері його життя знову звернуло у звичну колію. Люк забрався до нього в постіль і почав цілувати, зайнявся сексом, та враз почулося бахкання у двері — голосне, нестримне, раптове, аж він з несподіванки вкусив язика Люка. Почулося:

— Поліція! Відчиніть! Негайно відчиніть двері!

А Люк затис йому рота рукою й просичав:

— Ані слова!

А голос знову гукав:

— Поліція! Едгаре Вільмот, у нас є ордер на ваш арешт! Відчиніть негайно двері.

А він почувався ні в тих, ні в сих. Хто такий Едгар Вільмот? Може, клієнт? Він вже збирався сказати Люкові, що ті помиляються, але поглянув на обличчя й зрозумів: саме Люка вони й шукали.

Люк забрався з його тіла, і жестом наказав лишатися в ліжку. Тільки й прошепотів:

— Не рухайся. Я повернуся.

А сам майнув до ванної кімнати, за ним зачинилися з клацанням двері.

І як Люк його покинув, він поривчасто зашепотів:

— Ні, не залишай мене, брате Люк! Не залишай мене самого!

А далі всі події водночас і уповільнилися, і пришвидшилися. Він не поворухнувся — був просто скам'янілим від страху, а тоді посипалися щепки з дверей від ударів, до кімнати найшло багато чоловіків з увімкнутими ліхтариками, тримали їх високо, то й облич йому було не розібрати. Один з чоловіків підійшов до нього, щось йому казав — а він через шум і власну паніку не дібрав, що той каже, а тоді підтягнув на ньому білизну, допоміг встати. Хтось із них казав йому:

— Тепер ти в безпеці.

І він почув, як лайнувся хтось із них, як від ванної пролунало:

— Негайно викликайте «швидку»!

І він вирвався з рук — пірнув під руками ще когось і трьома прудкими стрибками дістався до ванної, заглянув і побачив: з гачка в центрі стелі на проводі від подовжувана висить брат Люк, і рот роззявлений, очі заплющені, лице сіре, як борода. І він заверещав, верещав і верещав, а тоді його вже витягли з кімнати, а він усе вигукував знову і знову ім'я брата Люка.

Він мало що запам'ятав з того, що було далі. Його знову і знову розпитували, його відвели до лікарні, до лікаря, і той його оглянув і запитав, скільки разів його ґвалтували. А він і відповісти не міг. Хіба його ґвалтували? Так, усе так і було, та він сам на все погоджувався, і з ним таке робили. Натомість лікар його запитав: Скільки разів з тобою займалися сексом?

А він перепитав:

— З братом Люком чи з іншими?

— З якими ще іншими?

Після того як він закінчив про все розповідати, лікар одвернувся, опустив голову на руки, поглядів на нього знову, хотів було щось сказати, та не зміг говорити. А він тепер уже точно знав — те, чим він займався, було поганим, і від сорому, через відчуття бруду він захотів померти на місці.

Його забрали до притулку. Привезли і його речі: книжки, ляльку навахо, камінчики, гілочки, жолуді, його Біблію з укладеними між сторінок і висхлими квітами - він її забрав з монастиря, його одяг — інші хлопці з нього сміялися. І там, у притулку, вже знали, ким він був, чим займався, знали: його вже було знищено, а тому він і здивованим не був, коли деякі з учителів узялися з ним робити те саме, що з ним інші робили роками. Інші хлопчаки теж якось дізналися, почали його обзивати, так, як і колись обзивали клієнти, вони його сторонилися. Коли він наближався до гурту, то всі вставали й від нього тікали.

Йому не привезли той пакунок з лезами, то він уже вдався до імпровізації: зі сміттєвого бачка викрав алюмінієву покришку з консервної бляшанки, коли був у кухні на чергуванні, над вогнем з гасової плити простерилізував, і нею користувався, після всього ховаючи під матрац. Щотижня він брав нову кришку.

Щоденно він думав про брата Люка. У школі він одразу пішов до четвертого класу, йому дозволили відвідувати уроки математики, гри на піаніно, англійської літератури, французької та німецької — для цього він їздив у муніципальний коледж. І вчителі його розпитували, хто ж це так його всьому навчив, а він відповідав: батько. Йому тоді вчителька англійської мови сказала:

— Неймовірно. Напевне, він відмінний учитель.

А він не знайшов у собі сил, щоб на це відповісти. І вона поступово перейшла до іншого учня.

Уночі, коли був з кимось із учителів, він уявляв, що там, за стіною, стоїть оце брат Люк, готовий вискочити в разі, коли станеться щось гірше, і це означало одне: те, що з ним відбувається, на думку брата Люка, він спроможний буде пережити.

Коли він уже зміг довіритися Ані, то розповів про брата Люка небагато. Він не мав бажання розповідати все. Не розказав про те нікому. Він йому довірився й пішов за ним услід, бо був дурним — він це знав. Люк йому брехав і робив з ним жахливі речі. Та, попри все, йому хотілося вірити, що Люк його справді любив, і частка правди в тому була — щось таке було, не збочення, не корисливість, щось справжнє. Йому не хотілося, щоб Ана казала так, як про всіх інших: «Він був просто чудовиськом, Джуде. Казав, що тебе любить, але так кажуть для того, щоб потім тобою маніпулювати, хіба ти не розумієш? Саме так чинять педофіли й так вони полюють на дітей».

Уже в дорослому віці він усе не міг визначитися з тим, що він до брата Люка відчував. Так, той був поганим. Та чи був він гіршим за інших братів? Чи він і справді пристав на хибне рішення? Чи було б справді йому краще залишатися й надалі в монастирі? За час, який би він провів там, його би ще більше чи менше руйнували? У всьому, що він робив, у всім, чим він був, відчувався вплив Люка: у любові до читання, до музики, до математики, до садівництва, до вивчення мов — це все була заслуга Люка. Та його рани, ненависть, сором, страхи, хвороби, неможливість вести нормальне статеве життя, бути нормальною людиною — це теж був Люк. Люк навчив його знаходити задоволення від життя, і він же повністю забрав від нього задоволення.

Він був досить обережним, щоб ніколи те ім’я не називати вголос, та часом він про нього думав, і не важливо було, скільки років при цьому було йому самому, скільки років минуло — виникало Люкове обличчя, захоплене зненацька в усмішці. Він думав про час, коли вони один в одного закохувалися, коли його розбестили, коли він був ще зовсім дитиною, був занадто наївним,

занадто самотнім, був у відчаї, щоб зрозуміти все. І він усе біг до теплиці, все відчиняв її двері, тепло й аромат квітів його оточували й накривали ковпаком. Востаннє тоді він був так простодушно щасливим, востаннє тоді він відчував таку звичайну радість. І Люк вигукував:

— А ось і мій гарний хлопчик! Ох, Джуде, як я радий тебе бачити!

Щасливі роки

1

Коли Вілему виповнилося тридцять вісім, настав день, коли він виявив, що став знаменитим. На початку він з’ясував, що це його навіть менше вразило, ніж він уявляв, та частково, може й тому, що якось себе й Джей-Бі він і раніше мав за людей на видноті. От були вони десь у центрі, з Джудом чи ще з кимось, хтось би підійшов привітатися з Джудом, його друг відрекомендував би: «Аароне, а ти знайомий із Вілемом?» А той би відповів: «Аякже! Це ж Вілем Раґнарссон. Усі знають Вілема!» Але таке можливо було не через його роботу, а тому, що сестра колишнього одногрупника Аарона колись у Єлі з ним зустрічалася. А може, то колись, років два тому він для друга Ааронового друга підбирав текст для п’єси, бо брат Ларонового друга був драматургом, чи може Аарон, сам художник, колись був на спільній виставці разом з Джей-Бі та Генрі Янґом (азіатом), і зустрілися з Вілемом на фуршеті після шоу. Нью-Йорк, хоч і був зосередженням дорослого життя, все одно лишався ще й ніби продовженням коледжу, де всі колись чули про нього та Джей-Бі, а все осереддя їхнього коледжу, здавалося, якось було вирване з Бостона і просто посаджене в районі радіусом у кілька кварталів Мангеттена й частково Брукліна. Вони всі четверо й далі спілкувалися з тими самими людьми, що й у коледжі, а якщо не з тими самими, то принаймні з тим самим типом людей. А в колі художників, акторів і музикантів він і справді був відомим — та завжди таким був. Світ не був аж занадто великим, тут усі всіх знали.

Із них чотирьох лише Джуд і, частково, Малкольм мали досвід життя в іншому світі — справжньому. Той світ населений людьми, які займаються справжнім ділом: вони створюють закони, навчають, лікують людей, вирішують проблеми, вкладають гроші, щось купують, щось продають (а для нього більшою несподіванкою виявилося не те, що він сам знав Аа- рона, а що

Джуд був з ним знайомий). Нещодавно, напередодні тридцять сьомого дня народження, він виконував роль у простенькому фільмі, що називався «Платановий двір». І там дійство відбувалося в маленькому південному містечку. Його герой, адвокат, нарешті вирішив зізнатися в своїй орієнтації. На роль він погодився з єдиної причини — щоб попрацювати з одним актором, котрим давно вже захоплювався. У фільмі той зіграв роль його батька — похмурого й єхидного на язик, який розчарувався у власному синові й від того став іще злостивішим. Коли він працював над тією роллю, то попросив у Джуда консультації — розповісти, чим же той цілими днями на роботі займається. Слухаючи його розповідь, він трохи й засмутився, адже Джуд такий обдарований — а деяким його талантам він і пояснення знайти не в силі, — витрачав своє життя на таку роботу, що з розповідей виявлялася неймовірно нудною, наче була таким собі інтелектуальним аналогом домашнього господарства: ти маєш все вичистити, поскладати, вимити, прибрати, а тоді переходиш до іншої оселі лише для того, щоб усе почати спочатку. Звісно, що він не казав про таке вголос. Якось у суботу кіп завітав до «Розен Прітчард» і, доки Джуд працював, погортав теки, походив офісом.

— Ну і як, що скажеш? — поцікавився Джуд, відкинувшись на спинку крісла й усміхаючись до нього. А він, усміхнувшись, йому відповів:

— Ти знаєш, справді вражаюче. — Щось у цьому дійсно справляло враження. А Джуд засміявся:

— Я знаю, Вілеме, про що ти думаєш. Та все нормально. І Гарольд дотримується такої самої думки, — і він повторив, намагаючись імітувати Гарольдів голос: «Таке марнотратство, Джуде».

А він почав заперечувати:

— Нічого я й близько такого не думав! — хоча, звісно, що думав: та й Джуд завжди шкодував за тим, що йому дуже бракувало уяви. Що в нього з корінням вросла практичність, але Вілем ніколи так не вважав.

Однак такий стан справді міг видатися комусь марнотратством його талантів — не через те, що працював юристом у комерції, ні, а взагалі тому, що він став правозахисником, адже, Вілем гадав,

що з його розумом він міг би робити зовсім інше в житті. Що саме — він того не знав, але точно не таке. Це, звісно, було смішно, але він насправді ніколи не вірив, що Джуд, закінчивши юридичний факультет, дійсно працюватиме адвокатом. Йому здавалося, що коли-небудь той усе одно покине право й присвятить себе іншій справі — стане, наприклад, викладачем математики, чи співу, чи, як би це не звучало іронічно, психологом, адже з нього був такий добрий слухач і він умів утішати своїх друзів. Він сам собі дивувався, чому й досі виношував таку думку про заняття Джуда, і навіть коли вже знав, що роботу свою той любив і досягав у цьому успіхів.

«Платановий двір» став хітом, і це було несподівано. Він приніс Вілемові чудові відгуки — найкращі досі, декілька номінацій на різні кінопремії; його вихід на екрани, та ще й у парі з більш значущим та видовищним фільмом, зйомки якого завершилися ще два роки тому, але його реліз чомусь застопорився на фінальній стадії — і все це зробило вирішальний поворот у його кінокар'єрі. Він продумано завжди підбирав для себе ролі. Вілем вважав, що коли вже говорити про його якийсь талант, той ось у цьому й виражався: він мав гарний нюх на ролі; та тільки тепер зміг себе відчути по-справжньому забезпеченим, тепер він навіть міг загадувати про фільми, в яких йому хотілося би знятися у п'ятдесятирічному, шістдесятирічному віці. Джуд завжди говорив, що він має якусь занадто перебільшену обережність щодо кар'єри, що у професії він набагато майстерніший, ніж вважає; а от він сам у це не вірив: хоч і знав, що колеги й критики його шанують, та в душі все ж побоювався, що все різко може обірватися. Він був практичним чоловіком у найнепрактич- нішій із професій; щоразу, як брався за нову роль, він казав своїм друзям: це напевне вже буде остання, більше вже нової не отримає — і в цьому частково винними були забобони: якщо визнавати ймовірність чогось, то воно може й не статися, а частково, щоб висловити свої страхи вголос: вони були реальними.

Та лише пізніше, наодинці з Джудом, він міг собі дати волю по-справжньому тривожитися. Він міг запитати таке:
— А що, як мені більше не пропонуватимуть ролей?

— Такого ніколи не буде, — заперечував Джуд.

— А раптом?

— Ну, тоді, — відповідав йому серйозно Джуд, — якщо твоє неймовірне припущення справдиться, то знайдеш собі інше заняття. А доти поживеш у мене.

Та, звісно, він знав, що й далі буде актором — він мав у це вірити. Кожен актор у це вірив. Лицедійство чимось нагадувало шахрайство: якщо ти сам у себе перестанеш вірити, то не повірять і інші. Та однак йому було приємно, що Джуд його заспокоював, і радів: коли всьому настане кінець, йому

буде куди піти. Дуже рідко — коли находило таке на нього не схоже почуття жалю до самого себе, він замислювався, чим займатиметься тоді, коли на кар'єрі поставить хрест. Він знав, що міг би працювати з дітками-інвалідами. Така робота йому вдаватиметься, вона йому подобатиметься. Часом і уявляв, як ітиме додому з початкової школи, десь, наприклад, у Нижньому Іст-Сайді — він вертатиметься пішки через Сохо до вулиці Грін. Власні апартаменти йому, звісно, доведеться продати, щоб заплатити за навчання — він має ж отримати магістерський ступінь із педагогіки (а мільйони, зароблені ним, усі гроші, які не витратив, якось начебто і зникали), — він житиме у Джудовій квартирі, а останніх двадцяти років життя ніби й не було.

Та ось після успіху «Платанового двору» ці нищівні фантазії вже рідше лізли в голову, і другу половину свого тридцять сьомого року життя він почувався впевнено як ніколи. Щось зрушилося. Щось зміцнилося і ім'я його десь там уже з'явилося — воно вже закарбувалося в камені. В нього завжди буде робота, якщо захоче, тепер можна буде й перепочити.

У вересні він повернувся зі зйомок, після них мав вирушити до Європи — на промотур, у Нью-Йорку він міг провести лише один-однісінький день, і Джуд йому сказав, що поведе його куди завгодно. Вони зустрілися, поснідали разом, а з ресторану він уже вирушить просто на летовище, щоб летіти до Лондона. Він так давно вже не був у Нью-Йорку, і вже давно мав бажання сходити кудись у центрі, де недорого, але затишно, щось ніби тієї в'єтнамської забігайлівки, куди ходили, як було їм двадцять літ, та

натомість обрав французький ресторан, відомий стравами з морепродуктів у Мідтауні, щоб Джудові не довелося йти довго пішки.

Приміщення заповнили бізнесмени, такі люди, які прямо зовнішністю подають усім сигнали про багатство і впливовість: кроєм костюмів, непоказністю годинників, а щоб зрозуміти той меседж, ти й сам мав бути заможним і впливовим.

А для пересічних людей вони були просто схожими чоловіками в сірих костюмах.

Хазяїн провів його до столика, де на нього вже чекав Джуд. Ось він підвівся, він до нього потягся і міцно обійняв, хоч і знав — Джуд такого не любить, та він усе ж таки нещодавно вирішив, що час його привчити до обіймів. Так вони стояли, обійнявшись, оточені людьми в сірих строях, аж доки він не відпустив Джуда. А тоді обидва сіли.

— Ну як, ніяково через мене? — запитав він, а Джуд усміхнувся і похитав головою.

Так вони багато всього мали обговорити, і так на це мали замало часу, що Джуд навіть на звороті чека накидав план розмови, а він з того засміявся, як побачив, та, зрештою, плану майже точно вони дотрималися. Десь між п'ятим пунктом (5. Весілля Малкольма: що слід їм говорити під час виголошення тостів?) і шостим (6. Перебудова квартири на Грін — там уже розпочався ремонт) він підвівся, щоб сходити до туалету, і коли вже повертався назад до столика, то відчував на собі погляди. Звісно ж, він давно звик уже до того, що його оцінююче і зацікавлено розглядають, але оця сьогоднішня увага була іншою, вона якась інтенсивніша й спокійніша, і він уперше за довгий час застилався, коли згадав, що заявився сюди не в костюмі, а в джинсах — йому відверто тут було не місце. І раптом помітив: лише він один був тут такий, не в діловому костюмі.

— Здається, я для такого місця неправильно одягнувся, — тихо сказав він Джудові, коли повернувся й сів на місце. — Усі на мене витріщаються.

— На тебе всі дивляться не через те, як ти одягнений. Тебе роздивляються, бо ти знаменитий.

Він похитав головою:

— Це хіба що для тебе та ще, може, з десятка людей.

— Ні, Вілеме, ти — знаменитість, — він усміхнувся.

А як ти вважаєш, чому ж тебе пропустили сюди без піджака?

Сюди так просто не можна зайти без офісного дрес-коду. І як ти гадаєш, чому це вони все носять нам усілякі закуски? Не через мене, це точно, — тепер він уже засміявся. — А взагалі, чому ти обрав саме цей ресторан? Я гадав, ти щось таке назвеш там, у центрі.

Він зітхнув:

— Я чув, що в них чудове крудо. Слухай-но, тут що, справді дрес-код?

Джуд знову усміхнувся і щойно взявся відповідати, як до них уже підходив один зі скромних сірокостюмників, відверто зніяковілий, і вибачився за те, що втручається в їхню розмову.

— Я лише хотів вам сказати, що мені дуже сподобався «Платановий двір», — сказав він. — Я — ваш великий шанувальник.

Вілем подякував, а чоловік — старіший за них — десь під п'ятдесят йому було — хотів було ще щось додати, але вгледів Джуда, кліпнув і витріщився вже на нього: очевидно, що теж упізнав. Зараз було помітно, як він у себе в голові намагається переосмислити інформацію і переглянути те, що про нього чув. Відкрив було рота, та знову закрив, іще раз вибачився і швидко пішов від них. І весь цей час Джуд безхмарно до нього усміхався.

— Ну, ну, — сказав йому Джуд, коли той відійшов уже далеко. — Це був голова судового відділу однієї з найбільших фірм міста. Очевидно ж, він — твій фан, - Джуд усе всміхався. — Тепер ти переконався в тому, що знаменитий?

— Ну, якщо вважати за критерії знаменитості те, що тебе впізнають двадцятирічні студентки - випускниці школи дизайну Род-Айленда й підстаркуваті латентні гомосексуалісти, тоді так, — і вони обидва захихотіли, мов діти, навіть не одразу змогли себе опанувати.

Джуд подивився на нього і з ніжністю сказав:

— Тільки ти здатен на таке, щоб з'являтися на обкладинках

журналів і не вважати себе знаменитим.

Та коли ті журнали з його портретами виходили у світ, то його й не було в звичному житті — він тоді сам бував на зйомках. А там усі грали ролі, всі поводилися як знамениті люди.

— Це — інше. Я не можу тобі пояснити, — відповів він Джудові.

Але тоді ж, уже в машині, дорогою до аеропорту, він зрозумів, у чому полягала різниця. Так, він звик, що на нього задивляються люди — певні люди в певних місцях — ті, які хотіли з ним переспати чи поговорити з тим, щоб він посприяв у просуванні кар'єри, ті, у яких сам факт його знаменитості вже викликає в душі якийсь фанатичний голод і бажання розділити його товариство. Щоправда, він не звик, щоб на нього заглядалися люди, які мають власні важливіші справи, ніж черговий актор у Нью-Йорку.

Актори Нью-Йорка — вони були тут скрізь. Тільки в дні прем'єр на нього дивилися впливові люди — тоді його знайомили з директорами кіностудій. Вони тисли одне одному руки, вели світські розмови, а він помічав, як вони водночас його вивчають і вираховують, як його перевірити, чи він упорається, і те, скільки за нього заплатили, і скільки їм принесе грошей новий фільм, і чи не варто до нього краще придивитися.

Але, неначе на зло, з ним усе частіше й частіше траплялося, коли він заходив до кімнати, до ресторану, до якогось іще приміщення, і відчував загальну — лише на мить — загальну заминку, щоправда, іще якось уже навчився свою впізнава- ність ховати. Якщо він розраховував на те, що в ресторані, до якого збирався, його можуть упізнати, то його й упізнавали. Якщо він цього не очікував — то не впізнавали майже ніколи. І навіть не зміг для цього причину визначити, від чого ж то залежало, крім його власного бажання. І це спрацьовувало. Минуло шість років після того обіду, а він, майже не маску ючись, міг спокійно пересуватися по Сохо після того, як пе реїхав до Джуда.

Він там часто ночував відтоді, як після спроби самогубства Джуда виписали з лікарні, а з часом виявив, що вже багато своїх речей перевіз на вулицю Грін — спершу одяг, тоді ноутбук, потім коробки з книжками, улюблений вовняний плед, в який

загортатися любив уранці, коли човгав по кухні, готуючи каву. Весь його спосіб життя був бродячим, тож, крім власної спальні, йому багато й не було потрібно. Минув рік — а він так і далі там мешкав.

Одного ранку він прокинувся пізно й приготував чашку ранкової кави (і свою ж кавоварку довелося привезти з дому, адже Джуд її не мав). Він сонно тинявся квартирою і вперше помітив, що чомусь його власні книжки вже розташувалися на Джудових полицях, на стінах уже висять його, з дому, картини. І коли це сталося? Він і не пам'ятав, та здавалося, що саме так і мало бути, напевне, що їхнє місце саме тут.

Навіть пан Ірвінґ нічого не мав проти. Вілем бачився з ним минулої весни, коли святкували день народження Малкольма, і тоді той сказав:

- **Я чув, що ви знову з'їхалися з Джудом.**

Він відповів ствердно і вже було приготувався слухати нову лекцію про його вічне небажання стати дорослим, адже, зрештою, йому вже сорок чотири невдовзі, а Джудові — майже сорок два. Та пан Ірвінґ мовив:

- **Вілеме, ти — гарний друг. Я, хлопці, радий, що ви один про одного дбаєте.**

Він був тоді глибоко вражений Джудовим вчинком, та всіх він вразив. Але саме панові Ірвінґу Джуд найбільше подобався, і вони це всі знали.

- **Дякую вам, пане Ірвінґ, я теж цьому радий, - відповів він здивовано.**

У перші ті щемливі тижні після виписки з лікарні Вілем узяв собі за звичку заходити будь-коли до спальні Джуда, щоб переконатися в тому, що друг там є, що він живий. Тоді той багато спав, і він просто сидів біля його ліжка, вглядався у нього й мав жахливе відчуття, що він ще досі з ними. І все думав: якби Ричард знайшов його на якихось двадцять хвилин пізніше, то він би вже з ними не жив.

Десь за місяць після виписки Джуда додому Вілем зайшов до аптеки й побачив там на гачку канцелярський ніж, він йому здався якимось середньовічним інструментом для тортур, і він

мало не розплакався. Енді йому розповів: за словами хірурга швидкої допомоги, у Джуда були як на самовбивцю аж занадто вже глибокі й упевнені рани — таких ще ніколи не бачив. Він завжди відчував, що в житті друга було багато проблем, та тепер він із внутрішнім трепетом зрозумів, як же мало він Джуда знав і як той рішуче був готовий себе знищити.

Він відчував і те, що за минулий рік дізнався про нього більше, ніж за двадцять шість років їхнього знайомства, та кожна новина виявлялася все страшнішою за попередню, і на всі оповіді Джуда він не міг підібрати й відповіді, адже на багато з них відповідей просто не існувало. Розповідь про те, звідки взявся його шрам на руці, — з нього й почалися його історії — була наскільки жахливою, що Вілем усю ніч не склепив очей і було вже налаштувався зателефонувати Га- рольдові, щоб поділитися хоч із кимось, аби разом оніміти від жаху.

А наступного дня він уже не міг себе примусити не поглядати мимоволі на Джудову руку, так що той, зрештою, натягнув нижче рукав. Сказав тоді:

— Я вже ніяковію.

— Пробач, — відповів він.

— Вілеме, якщо ти так на мої слова реагуватимеш, то я нічого не розповідатиму, — Джуд зітхнув. — Та все гаразд, правда. Це все було так давно: я про те ніколи й не згадую, він помовчав. — Я не хочу, щоб після того, що я розповідатиму, ти на мене інакше дивився.

А він набрав у груди повітря, відповів:

— Так, твоя правда.

Тому, коли він тепер слухав Джудові оповіді, то вже стежив за тим, щоб говорити поменше. Лише видавав тихенькі звуки, невизначені, наче це всіх його друзів звично колись шмагали вимоченим в оцті ременем до непритомності, ніби їх усіх примушувати злизувати з підлоги власне блювотиння — наче це були звичні події дитинства. Та, попри ті оповіді, він і далі не знав нічого — досі не знав, ким був брат Люк. Нічого не знав, крім виокремлених історій про монастир і про притулок також. Так і не дізнався досі, як Джуд опинився у Філадельфії, що з ним там

сталося. І досі не знав, що за історія була з тим наїздом. Та якщо вже Джуд почав з такого «легшого», то було зрозуміло, що ті подальші події, якщо він їх колись почує, будуть просто страхітливими. Він уже майже не хотів їх почути.

Оці розповіді були ніби частиною компромісу, коли Джуд вже з'ясував, що на сеанси до доктора Ломана не ходитиме. Енді приходив щоп'ятниці, він прийшов якось увечері до друга незабаром після того, як Джуд знову став до роботи в «Розен Прітчард». Енді оглядав Джуда в спальні, а він для всіх приготував випити. Вони всілися на канапі, світильники яскраво не вмикали. За вікном виднілося суворе від снігу небо.

— Сем Ломан казав, що ти до нього не ходиш, — заговорив Енді. — Джуде, що за дурість? Ти маєш йому зателефонувати. Ви ж домовилися.

— Енді, я тобі вже казав, я не піду.

А Вілем зрадів через те, що повернулася Джудова впертість, хоч він з ним не погоджувався. Коли два місяці тому вони були в Марокко, сиділи за обідом, він запримітив, як Джуд вагався перед тарілками з мезе — ніяк не міг собі покласти страви. Він тоді гукнув: «Джуде!», а той налякано на нього поглянув і тихо відповів: «Я не знаю, як почати їсти».

Тоді Вілем підсунувся і набирав по ложці різних страв і понакладав на Джудову тарілку, і підказав почати з купки тушкованого баклажана з дальнього краю і далі пробувати все, що лежало там, за часовою стрілкою.

Енді вів далі.

— Ти ж маєш щось робити з цим, — було видно, як Енді намагався лишитися спокійним, та то мало вдавалося і це теж він вважав за добрий знак, як наче все поверталося до норми. — І Вілем он такої самої думки, чи не так, Вілеме? Не може ось так тривати далі. Ти пережив таку страшну травму, ти просто повинен про неї почати з кимось говорити.

— Гаразд, — втомлено відповів Джуд. — Я розмовлятиму з Вілемом.

— Вілем не має професійної медичної підготовки. Він же актор! — сказав Енді. І тоді Джуд на нього зирнув, і обидва покотилися зі

сміху, і так завзято, що довелося й склянки з питвом відставити убік; а Енді, зрештою, звівся на ноги й сказав, що вони обидва — інфантильні, і сам він не знає, чого з ними зв'язався, тож відвернувся і пішов геть, а Джуд ще намагався його покликати: «Енді, пробач! Не йди!» — але так при цьому сміявся, що годі було ту мову зрозуміти. І оце вперше за багато місяців після лікарні — та й до того чимало часу минуло, як він почув Джудів сміх.

Перегодя, коли трохи вже заспокоїлися, Джуд промовив:

— Я ось подумав, що міг би тобі часом щось почати розповідати. Ти не проти? Може, це для тебе не буде обтяжливо?

Звісно ж, він відповів, що йому не буде важко, що він хотів про все знати, проте не сказав цього, адже це, напевно, прозвучить як звинувачення.

Як би він не переконував себе, що Джуд нарешті став самим собою, однаково мусив визнати, що той змінився. Були тут і зміни на краще, як на нього, наприклад, можливість поговорити. А інші зміни — руки вже окріпли, і хоч нечасто, та все ж вони часом тремтіли, і він бачив, що Джуд цього соромився. І ще більше він сахався, коли до нього торкалися, як він помітив, особливо Гарольд. Місяць тому той зайшов їх навідати, і щоб не датися тому обійнятися при вітанні, Джуд буквально крутнувся подалі від нього. І йому стало шкода Гарольда, коли побачив вираз на обличчі, то сам підійшов і обійняв його. І тихенько мовив йому: «Ти ж знаєш, тут нічим не зарадиш», і той цмокнув його в щоку, сказавши: «Ти такий славний, Вілеме».

Тепер почався жовтень, від спроби самогубства минуло тринадцять місяців. Увечері він грав у театрі; після його «втечі», через два місяці після повернення з Шрі-Ланки, він знову був зайнятий у зйомках. Це була екранізація «Дяді Вані», і він був у захопленні від того, що фільм знімали в долині Гудзона, отже, на ніч зможе приїжджати додому.

Таке розташування — то не просто співпало так. Він сам після того, як перервав зйомки в Росії торік, менеджеру своєму давав завдання знайти щось таке, щоб лишатися в Нью-Йорку.

— І як надовго? — запитував Кіт, його агент.

— Я не знаю, принаймні на весь наступний рік.

Помовчавши, Кіт сказав:

— Вілеме, я все розумію, ви з Джудом такі близькі. Та хіба ти не розумієш, що повинен користуватися шансами, ти ж можеш робити те, що захочеш. — Це він натякав на «Іліаду» й «Одіссею», які принесли великий успіх і, як Кіт полюбляв підкреслювати, були доказом того, що він здатен на багато чого ще. — І ще, наскільки я знаю Джуда, він би тобі це саме говорив, — Вілем мовчав, тож він іще додав: — Він же не твоя половинка, не дитина, він усього-на-всього твій друг.

— Ти хотів сказати, лише друг, — відповів він роздратовано.

Кіт, він мислив так, як агент, його думці він довіряв. Співпрацюючи з ним від самого початку кар'єри, він намагався обходитися без сутичок. Той добре знав свою справу.

Про Вілемову кар'єру той часом жартував, пригадуючи список його ролей: «не жирує і не бідує». Обидва добре знали: про успіх кар'єри він побивався більше від самого Вілема, мав більше амбіцій. І саме Кіт миттю знайшов для нього можливість сісти на перший літак зі Шрі-Ланки після дзвінка Ричарда й вибив у продюсерів сім зайвих днів, щоб він зміг полетіти до Нью-Йорка і назад.

— Я не збирався, Вілеме, тебе ображати, — обережно вів розмову Кіт. — Я знаю, ти його любиш. Але послухай-но. Якби вже він був коханням усього твого життя, то я зрозумів би. Але отак не дбати про власну кар'єру — це вже занадто, як на мене.

І він же часом і замислювався над тим, чи в житті взагалі так сильно когось зможе полюбити, як Джуда. Звісно, любив він Джуда, а ще, саму комфортність життя разом, коли поруч з тобою є людина, що так давно тебе знає, на яку можна покластися, яка кожного Божого дня тебе сприймає саме таким, яким ти і є. А його робота, та й саме життя — це було щось і з таємницями, і з маскарадами. В нього й навколо нього все постійно змінювалося: волосся, тіло, місце для ночівлі. Він уже часом думав, ніби сам був створений із дивної рідини, що довго переливають із однієї барвистої пляшечки в іншу, теж яскраву, кольорову, від кожного переливання щось втрачається взагалі, щось лишається в

попередній. А от його дружба з Джудом давала йому відчуття, що в його житті було й щось справжнє, непорушне, і незважаючи на життя, повне масок і ролей, у ньому було й щось незмінне, і те в ньому бачив саме Джуд навіть тоді, коли він сам не помічав, як наче саме Джудове свідчення доводило справжність.

У коледжі один викладач йому говорив, що найкращі актори бувають у житті найнуднішими людьми. Бути сильною особистістю для актора шкідливо, бо актор має бути відчуженим від власного «я», його всього повинен заполонити герой, його роль.

— Якщо ти хочеш бути особистістю, то йди у поп-зірки, — сказав йому тоді викладач.

І він зрозумів мудрість тієї поради, розумів і досі, та однак усі прагнули бути особистостями; що більше ти зіграв ролей, то далі ти віддаляєшся від того, ким себе сам вважаєш, і то важче знайти шлях до самого себе. І тому можна не дивуватися, що так багато колег стали невдахами. І статки, і життя, і ім'я вони створювали, граючи ролі інших, — і тому хіба ж дивно, що їм потрібні роль за роллю, щоб і далі формувати власне життя? Ким і чим вони були без них? Тому вони й бралися то за різні релігії, міняли подруг і намагалися віднайти щось, що було їхнім власним; часом не спали, ніколи не спинялися, їм було страшно залишитися наодинці й запитати себе: хто ж я? («Якщо актор щось говорить, але немає кому його слухати, то він і досі актор, чи ні?» — запитав його якось приятель Роман. І йому теж хотілося про те знати.)

А от для Джуда він не був актором — був його другом, і це визначення поширювалося й на все інше. Ось у цю роль він вжився вже так давно, що вона вже назавжди стала його суттю. Для самого Джуда він був актором не в першу чергу, а той для нього юристом не в першу чергу - коли б вони один одного не характеризували, то не казали б це і по-друге, і по-третє. Саме Джуд пам'ятав, яким він був колись — до того, як його життям стало грати роль інших людей: він був тим, хто мав брата, мав батьків, був тим, кому все і всі здавалися такими вражаючими й чарівливими. Знав, що багато хто з акторів і не хоче, щоб хтось їх сприймав колишніми, та він сам таким не був. Він хотів мати

нагадування про те, ким він був, і бажав, щоб поруч була людина, яку не цікавитиме його кар'єра.

І якщо бути самому з собою чесним, то він любив і те, що з самим Джудом було пов'язаним, - Гарольда й Джу- лію. Всиновлення — це вперше, коли він у чомусь позаздрив Джудові. Він багато ще в чому його обожнював: розум і поміркованість, винахідливість — та ніколи не відчував заздрості. Та коли він бачив, як ставляться до нього Гарольд і Джу- лія, на нього дивляться, навіть коли й не бачив, він відчував наче якусь порожнечу: він - сирота, хоч здебільшого про те не думав, все одно відчував: його батьки, хоч і були відстороненими, та однак правили йому за життєвий якір. Без родини він сам — просто обривок папірця, підхоплений вітерцем, його підхоплює і жбурляє кожен подув. У цьому було в них із Джудом щось спільне.

Звісно, він розумів, що така заздрість смішна, навіть непорядна, він зростав із батьками, а Джуд — ні. І добре знав, що до нього самого Гарольд і Джулія відчувають любов, так, як і він сам. І вони дивилися кожен його фільм, надсилали довгі й детальні відгуки, завжди хвалили його гру й давали розумні коментарі про його колег і взагалі про кінематограф. Єдиного фільму вони ще не дивилися — принаймні жодного разу не коментували — це «Принц Цинамон». Він саме в ньому знімався, коли Джуд спробував накласти на себе руки. (Він і сам його ще не бачив.) Читали про нього кожну статтю — як і рецензії, він тих статей уникав, — купували примірники журналів, в яких про нього писали. На день народження телефонували й цікавилися, як він збирався святкувати, і Гарольд нагадував, як він дорослішав. Завжди на Різдво вони йому щось надсилали, книжку приміром, а ще якийсь смішний подаруночок або якусь мудру забавку, яку він міг би носити в кишені й перебирати руками під час розмов по телефону чи сидячи в кріслі гримера. На День подяки вони з Гарольдом звичайно дивилися по телевізору гру, а Джулія з Джудом займалися у кухні якимись справами. Гарольд говорив:

— У нас кінчаються чипси.

— Я знаю, — відповідав він.

— Чому б тобі не піти й не принести ще?

— Ти ж господар.
— А ти гість.
— Поклич Джуда, хай принесе ще.
— Сам і поклич.
— Ні, ти поклич його.
— Гаразд. Джуде! Гарольд хоче ще чипсів!
— Ну ти й вигадник, Вілеме! — говорив Гарольд, коли підійшов Джуд наповнити їхню миску. — Джуде, це все Вілем вигадав.

Загалом він знав, що вони його люблять, бо він любив Джуда, знав, що йому довіряли піклуватися про Джуда — для них він був саме таким, а він не заперечував. Він цим пишався.

Щоправда, останнім часом він почав відчувати до Джуда щось інше й сам не знав, що тепер робити. Одного вечора в п'ятницю сиділи вони на канапі, обидва щойно повернулися — з театру, з офісу. Розмовляли ніби й ні про що, і він нахилився й мало не поцілував Джуда. Сам ледь себе спинив, і та мить минула. І відтоді в нього вже виникав той потяг не раз: два, три, чотири рази.

Це почало його турбувати, і не тому, що Джуд — чоловік. Раніше він кохався із чоловіками, та майже всі знайомі це робили; якось напідпитку ще в коледжі вони від нудьги взялися цілуватися із Джей-Бі, обом не сподобалося, на щастя, та ще й той тоді сказав: «І як такий вродливий пацан може бути просто ніяким?» — ось це були його точні слова. І не тому, що він до Джуда не завжди відчував того, що й до решти друзів — рівної, не інтимної прихильності, яку він мав до багатьох друзів. Причина тут інша: аби щось починати, то треба було вже бути впевненим — він мав відчуття, що хоч Джуд і так не легковажний, та щодо сексу не легковажитиме.

Статеве життя Джуда, його сексуальність завжди були предметом зацікавлення усіх, хто його знав, і, звісно, подруг Вілема. Питання поставало час від часу, і коли троє — він, Малкольм і Джей-Бі, без Джуда, цікавилися: чи він займається сексом? Чи взагалі кохався? І з ким? На вечірках помічали, як на нього заглядалися, фліртували з ним, та, здавалося, він того ніколи й не помічав.

— Ота дівка на тебе запала, — говорив він йому не раз, коли

повертались з вечірки.

— Яка дівка? — запитував Джуд.

Обговорювали таке тільки позаочі, адже він дав знати, що цієї теми ні з ким з них не збирається торкатися: коли хтось згадував, то кидав такий погляд, що не вдаси, ніби не зрозумів його, і змінював тему розмови.

— Він коли-небудь проводив ніч не вдома? — запитував Джей-Бі, коли вони ще жили на вулиці Ліспенард.

— Хлопці, — відповідав звичайно він (від такої мови ніяковів). — Я не думаю, що про це треба нам розмовляти.

— Вілеме, — казав тоді Джей-Бі. — Та сміливіше! Ти нічиєї довіри цим не зраджуєш. Просто скажи: так чи ні. Було коли?

— Ні, — зітхав тоді він.

Наставала мовчанка.

— Може, він асексуал, — говорив перегодя Малкольм.

— Ні, Малкольме, асексуал — це про тебе.

— Та йди ти, Джей-Бі...

— То думаєш, що він цнотливий? — запитував Джей-Бі.

— Ні, — він не знав напевне, та чомусь думав, що ні.

— Ох, шкода, пропадає дарма, — після таких слів Джей- Бі вони з Малкольмом переглядалися, вже здогадавшись, що той скаже далі. — Така зовнішність пропадає дарма! Це мені слід було би мати таку зовнішність. Принаймні часу не гаяв би.

З часом вони вже звикли, це була ще одна особливість Джуда; і цей пункт теж додали до списку тем, які були під забороною. Минав рік за роком, він ні з ким не зустрічався, його ні з ким не бачили.

— А може, він веде бурхливе подвійне життя, — Ричард висловив здогад, а він тільки знизав плечима:

— Може.

Насправді доказів не було, й він гадав, що це не так. І так само, без жодних доказів, він припустив, що Джуд — гей, а може, ніколи не мав стосунків (хоча сподівався, що в цьому помилявся). І хоч друг заявляв про протилежне, Вілем не вірив, що той почувається самотнім, а сам у душі мріє про те, щоб із кимось бути. Згадав якось, як на весілля Лайонела

[i] **Сінклера, на яке прийшли Малкольм із Софі, він із Робін, Джей-Бі з Олівером, хоч вони тоді не розмовляли, а Джуд прийшов сам. Здавалося, він тим не переймався, та Вілему, який на нього через стіл поглядав, було сумно. Не хотілося, щоб той до старості жив самотньо, якби ж він знайшов когось, кому би подобався, хто би про нього дбав. Джей-Бі мав рацію: він дарма пропадав.**

Так що ж тоді оце було — він його приваблював? Чи це страх і співчуття набули реальнішої форми? Може, він сам себе переконав у тому, як важко бачити друга самотнім, що до нього вже тягне? Ні, він так *не думав.* Він напевне не знав.

От із ким він це міг би обговорити, так це з Джей-Бі, та хоч вони вже знову стали ніби друзями, чи принаймні до цього йшлося, але він не міг про це розмовляти. Після повернення з Марокко Джуд подзвонив Джей-Бі, вони десь ходили обідати, а десь через місяць і Вілем на обід запросив кудись Джей-Бі. Дивно, та йому виявилося важче пробачити йому, ніж Джудові, і перша ця зустріч була просто катастрофою. Джей-Бі був навмисне, аж перебільшено, веселим, а він — злий, аж доки не пішли з ресторану й узялися один на одного кричати. Стояли на порожній вулиці І Іелл (падав дрібний сніжок), а вони звинувачували один одного в поблажливості, жорстокості, нераціональності

[ii] **егоїстичності, зверхності й самозакоханості, мучеництві й невігластві.**

- **Ти гадаєш, хоч *хто-небудь* так сам себе ненавидить, як я? — кричав Джей-Бі. Його остання виставка була присвячена часу, проведеному на наркотиках і з Джексоном, називалася вона «Путівник Нарциса до самоненависті», він її не раз згадав за обідом на доказ того, що сам себе карає — суворо, публічно, і тепер він змінився.**
- **Так, Джей-Бі, знаю, - кричав він йому у відповідь. - Думаю, Джуд так сам себе ненавидить, що тобі до того далеко, а тепер через тебе він себе зненавидів ще більше.**
- **Ти думаєш, я не знаю? - волав Джей-Бі. - Я сам же себе за це, бл... ненавиджу.**
- **Недостатньо ти себе ненавидиш! - кричав він. — Навіщо ти це зробив? Чому саме з ним. Серед усіх інших саме з ним?**

І тут, на його подив, той знітився, сів просто на узбіччя. І запитав:

- **Чому, Вілеме, ти мене ніколи так не любив, як любиш його?**

Він зітхнув і сів поруч на зимне узбіччя тротуару:

- **Ох, Джей-Бі, ти ж мене ніколи так не потребував, як він. — Звісно, і це була причина, та не єдина.**

Нікому він більше в житті не був так потрібен. Його багато хто хотів - задля сексу, задля проектів, заради дружби, та лише Джуд мав у ньому потребу, лише для Джуда він був необхідністю. Помовчавши, Джей-Бі сказав:

- **А ти знаєш, Вілеме, може він не так уже тебе потребує, як ти собі думаєш.**

Він обдумував ці слова. Нарешті промовив:

- **Ні, я гадаю, я йому потрібен.**

Тепер уже зітхнув Джей-Бі й вів далі:

- **Чесно кажучи, твоя правда.**

Ось після цього, як не дивно, їхні стосунки налагодилися. Хоч і досить обережно він вже звикав до товариства Джей-Бі знову, та все ж таки не мав впевненості в тому, що готовий обговорювати таку тему з ним, не був впевнений, що захоче вислуховувати його жарти про те, що вже нарешті перетра- хав усе, що має хромосоми Х, і переходитиме на тих, хто носить У, і про те, що вже відмовлятиметься від стандартів гете- ронормативу, або, що найгірше, випитуватиме, чи не вважає своє захоплення Джудом провиною за спробу самогубства, чи ніби покровительство, чи просто способом кудись подіти нудьгу.

Отже, він не робив нічого й не говорив нічого. Минали місяці, він ходив на побачення час від часу, при цьому аналізував власні відчуття. Сам собі говорив: *«Та це божевілля. Ні, це погана ідея»*. Щоправда, обидві думки були слушними. Краще, легше було би нічого такого не відчувати. Сам із собою сперечався: «А *якби справді, що тоді? У кожного бували колись почуття, давши волю яким ти набагато ускладниш життя»*. Він уже подумки сам склав цілі сторінки діалогу з Джей-Бі, і сам з собою його вів, промовляючи репліки і за Джей-Бі.

Та однак почуття лишалося. На День подяки з'їздили до Кембриджа — уперше за два роки. З Джудом ночували в одній кімнаті, бо з Оксфорда приїхав брат Джулії і зайняв горішню спальню. Уночі він не міг склепити очей на своїй канапі, все глядів на сплячого Джуда. Як же легко - зараз лягти поруч із ним у те саме ліжко й заснути. Та було в самій ідеї щось настільки неординарне, абсурдне не через сам факт, а в тому, як він противиться власній ідеї.

Коли їхали з Кембриджа, кермував Джуд, щоб він зміг подрімати. Під'їжджаючи до Нью-Йорка, той сказав:

— Вілеме, я хочу тебе запитати щось, - він глянув на нього. - З тобою все гаразд? Щось у тебе на думці.

— Та-а, все гаразд.

— Ти якийсь... замислений, чи що, — сказав Джуд, а він мовчав. — Ти знаєш, для мене справжній дарунок те, що ти її мною проживаєш, та не лише це, а взагалі - все. Не знаю, що робив би без тебе. Та це, мабуть, і для тебе виснажливо. Тож знай: якщо ти надумаєш переїхати додому, то зі мною все буде гаразд, обіцяю. Я з собою нічого не скою, — він говорив, вдивляючись у дорогу перед авто, а тоді повернувся до Вілема. — Не знаю, за що тільки мені таке щастя.

Якусь хвилю він навіть не знав, що відповісти. Тоді запитав:

— Ти хочеш, щоб я перебрався додому?

Джуд помовчав.

— Звісно, ні, — він говорив тихо. — Та я хочу, щоб ти був щасливим, а ти останнім часом зовсім не здавався щасливим.

Він лише зітхнув.

— Пробач, я справді якийсь розсіяний. Та це, звісно, не через те, що з тобою живу. Я люблю з тобою жити, — хотів було ще щось правильне й доречне додати, та не знайшов нічого. — Пробач!

— Та не вибачайся, — сказав Джуд. — Ти завжди можеш про що завгодно поговорити зі мною.

— Я знаю. Дякую!

Решту дороги вони не розмовляли.

А тоді настав грудень. Закінчилися його зйомки. У відпустку вони вчотирьох з'їздили до Індії — вперше за стільки років,

відколи знову об’єдналися. У лютому він став до зйомок фільму «Дядя Ваня». Акторський склад був саме таким, який він і цінував, і шукав, і рідко знаходив — він із кожним з них уже раніше працював, одне одного тут любили й поважали, режисер волохатий, ласкавий і добрий, сценарій, над яким працював романіст, якого обожнював Джуд, гарний і простий, а з діалогами працювати — саме задоволення.

Коли Вілем був ще юним, він якось грав у виставі під назвою «Дім у Будяковому провулку». У ній ішлося про родину, яка мусила збирати речі й переїжджати до Сент-Луїса з батьківського дому, який належав родині протягом поколінь, але в них уже не було коштів і далі його утримувати.

Замість сцени виставу зіграли на поверсі напівзруйновано- го туфового будинку в Гарлемі, глядачі мали змогу ходити кімнатами, а сцена була відгороджена канатами. Де хто не стояв би і звідки не дивився б, з різної перспективи можна було бачити сцену й акторів. Він грав тоді найстаршого сина, найбільш хворого, під час усієї першої дії він мовчки сидів і загортав у газети посуд. Для ролі він навіть натренував зображати нервовий тик, син не міг собі ніколи уявити, як він може покинути дім, де виріс, а батьки в цей час у вітальні сварилися. Він облишав ті тарілки й, протиснувшись до дальнього кутка їдальні, зривав смуги шпалер. Уся дія п’єси відбувалася у вітальні, але й у нього в кімнаті теж були глядачі. Дивилися на його гру, бачили, як він віддирав ті шпалери, вони були такого глибоко синього відтінку, майже чорного, обсипані блідо-рожевими трояндами. А він смуги віддирав, скочував у пальцях і кидав на підлогу — і так щовечора, куток кімнати закидався трубочками обривків, наче якась мишка нежданo задумала облаштувати гніздечко. П’єса просто виснажувала, та він її любив - близькість до глядача, несхожість сцени, дрібний детальний натуралізм його ролі.

У теперішніх зйомках теж щось нагадувало про ту п’єсу. Величний обшарпаний дім — особняк у стилі «золотого віку» на березі Гудзона, — колись його кохана Філіппа уявляла, як вони в такому житимуть, коли одружаться, а згодом постарішають. Для зйомок режисер користувався трьома приміщеннями: їдальнею,

вітальнею, залитим сонцем ґанком. Тепер за ними скрізь слідували не глядачі, а знімальна група. Добре було на знімальному майданчику, та все ж таки у глибині якась часточка йому говорила: «Дядя Ваня» — це не те, що саме зараз тобі може допомогти. Тут він грав роль Астрова, лікаря, а коли вертався на вулицю Грін, то ставав Сонею, та хоч як він не любив саму п'єсу, як не любив і жалів саму бідолашну Соню, не міг же він зіграти її, за жодних обставин не міг. Коли він друзям розповів про зйомки, то Джей-Бі сказав йому:

— Отже, цей акторський склад підібрано якось тендерно нейтральний?

— Ти що маєш на увазі? — запитав тоді він. Джей-Бі відповів:

— Очевидно ж, що ти — це Єлена, чи не так?

Усі тоді зареготали, насамперед він сам. Ось це йому завжди у Джей-Бі подобалося: яким той був розумним. А Джуд пристрасно ще додав:

— Він же занадто старий для ролі Єлени. — І всі знову засміялися.

Фільм відзняли швидко, знімали лише тридцять шість днів — і все, в березні, в останній тиждень березня все скінчилося. Невдовзі після того він зустрів давню приятельку й колишню подружку Трессі, пообідали на Трайбека, а тоді він пішки вертався на Грін. Падав легенький сухий сніжок, він нагадав, як же подобалося йому місто, коли зима кінчалася, і міжсезонна погода ніби затримувалася, тоді кожного вікен- ду Джуд брався до куховарства, і можна було годинами бродити вулицями й не зустрічати нікого, хіба що кількох поодиноких любителів собак зі своїми улюбленцями на прогулянці.

Він прямував на північ вулицею Черч і, пересікши Ріді, кинув погляд на кав'ярню праворуч, побачив там у кутку Енді. Той сидів за столиком і щось читав. Він рушив до нього.

— Вілеме! Що ти тут робиш?

— Обідали зі знайомою, тепер додому йду пішки. А ти? Теж далеченько вже забрався?

— А-а, ваші пішки прогулянки! — відповів Енді, похитавши головою. - Джордж за кілька кварталів звідси пішов на день народження, я тут почекаю і заберу його.

— Це ж скільки вже років Джорджеві?

— Дев’ять.

— Господи, вже дев’ять?

— От, от.

— Хочеш, посиджу з тобою за компанію? Чи ти хочеш побути сам?

— Ні, — Енді склав серветку й уклав до книжки, позначаючи місце, де щойно читав. — Будь ласка, лишайся.

Тож він і сів. Звісно, поговорили і про Джуда, який подався у ділову поїздку до Мумбаї, про «Дядю Баню», про якого той пам’ятав тільки те, що то неймовірна роль, про наступний його проект — мали починати знімати фільм у Брукліні в кінці квітня, про дружину Енді Джейн, в якої практика все поширювалася, про їхніх дітей — Джорджа, якому ось щойно діагностували астму; про Беатрису, яка дуже хотіла наступного року йти до садочка.

А тоді, навіть не подумавши себе спинити, він уже викладав Енді все — про свої почуття до Джуда, про те, що він був не певен щодо них, і що взагалі мав робити. Він усе говорив, а Енді слухав його, на обличчі не читалося жодного виразу. У кафе не було інших відвідувачів, лише вони удвох, а за вікном усе густіше падав сніг, усе швидше, і, незважаючи на свою схвильованість, він відчув глибокий спокій, радість від того, що з кимось ділиться. Що цей хтось — людина, яка багато років знає і його, і Джуда.

— Я знаю, це здасться дивним, я вже про це думав, Енді, справді. Якась моя частина гадає, що так і мало бути, може, так судилося; я і він; десятки років я з кимось зустрічався, може, тому ні з ким у мене нічого не вийшло?.. Може, я просто сам себе в цьому переконую? А може, це лише цікавість. Хоча я так не думаю, гадаю, я сам себе знаю краще, — він зітхнув. — Що ж мені робити, як гадаєш?

Енді якийсь час помовчав. А тоді сказав:

— По-перше, я не вважаю, що це дивно, Вілеме. Я думаю, як не поглянь, у цьому є сенс. Між вами завжди було щось особливе, щось незвичайне. Тож я, незважаючи на твоїх дівчат, часом уже думав, чому б і ні, це було би чудово і для тебе, а особливо для нього. Я вважаю, якщо ти хочеш мати з ним стосунки, це для нього стане найкращим у світі, цілющим подарунком. Вілеме, та

якщо ти вже це зробиш, то муситимеш приготуватися до того, щоб присвятити себе йому, життю з ним, тому що твоя правда — ти ж не хочеш просто порозважатися трохи, а тоді все припинити. І, думаю, ти розумієш, що все буде дуже-дуже важко. Ти маєш домогтися, щоб він тобі повністю знову довірився, щоб він на тебе поглянув по-іншому. Мабуть, це не буде з мого боку зрадою, якщо я скажу, що для нього будуть дуже важкими інтимні стосунки з тобою, ти маєш з ним бути дуже терплячим.

Обидва ще трохи помовчали.

— Тож якщо я це зроблю, то маю вже бути впевненим, що це — назавжди, — промовив він, і Енді декілька секунд глядів на нього,тоді всміхнувся:

— Ну, є й гірші довічні вироки.

— Еге ж, — відповів він.

Він пішов на Грін. Настав квітень, повернувся Джуд. Відсвяткували Джудів день народження. Гарольд зітхав: «Сорок три, а от я слабко пам'ятаю свої сорок три роки». А він почав новий проект. У фільмі, де він грав роль продажного детектива поліції, його дружину зіграла його давня подруга — ще зі школи знали одне одного. Декілька разів і переспали. Все йшло так, як завжди. Він працював, повертався на ніч на вулицю Грін. І все думав про слова Енді.

І ось одного суботнього ранку він прокинувся дуже рано — на небі тільки почало розвиднятися. Добігав кінця травень, погодні зміни були важко передбачити — часом скидалося на березень, а часом на липень. Он там, за дев'ятнадцять футів лежав Джуд. І враз його несміливість, сором'язливість, вагання здалися такими дурними. Він був удома, його домом був Джуд. Він його кохав, йому судилося бути з ним разом, він ніколи йому не зашкодить — і в цьому він був упевнений. Чого ж тоді боятися?

Пригадалася давня розмова з Робін, коли він готувався зніматися в «Одіссеї», та й перечитували сам твір і «Іліаду» теж; він не заглядав до тих книжок, відколи навчався на першому курсі вишу. Тоді вони тільки почали зустрічатися, все намагалися одне на одного справити гарне враження і навіть якась перевага одне одного в чомусь сприймалася позитивно. Він тоді поцікавився:

— Які рядки з поеми, на твою думку, найбільш переоцінені?

Робін тоді закотила очі й процитувала:

«І досі ще кінця не видно нашим випробуванням. На нас чекає ще один величезний труд — безмежний, небезпечний, величний і довгий, мені потрібна відвага, щоб пройти все від початку до кінця».

Вона наче зібралася виблювати:

— Це так банально. А ще їх позичає кожна футбольна ко- манда-аутсайдер країни й виголошує як клич перед грою. — І тоді він засміявся, а вона ще на нього хитро кинула оком: — Ти ж грав у футбол, б'юсь об заклад, це теж твої улюблені рядки.

— Аж ніяк, — відповів він, розсердившись, хоч це було смішно.

Така в них тоді була гра, що не завжди виявлялася грою: він — тупенький акторчик, дурний веселун, а вона — мудра діва, що скрізь із ним ходила й усьому його вчила.

А вона все допитувалася:

— Тоді скажи, які слова твої улюблені.

Коли він відповів, то уважно на нього поглянула й сказала:

— Гм-м-м, цікаво.

Він підвівся з ліжка, позіхаючи, загорнувся в укривало. Увечері він з Джудом поговорить. Він не знав, чого досягне, але знав, нічого поганого не станеться, він про них обох подбає. Він пішов на кухню й приготував собі кави. Одночасно повторював пошепки рядки, про які згадував щоразу, коли повертався додому, повертався після довгої розлуки знову на вулицю Грін, а в цей час усе навколо, вся квартира наливалася світлом:

«Тож скажи мені правду, я маю бути абсолютно певен. Оце місце, якого я досяг, це справді Ітака?»

Щоранку він прокидається і пропливає дві милі, знову піднімається нагору, сідає снідати й читає газети. За це друзі з нього кепкують — що не снідає десь по дорозі на роботу, а готує снідання сам, за те, що йому й досі приносять пресу в паперовому вигляді. Та цей ритуал завжди був таким заспокійливим: навіть у притулку в такий час учителі були занадто апатичними, а учні

занадто сонними, щоб до нього чіплятися. Сідав собі край обіднього столу, читав і з'їдав свій сніданок — у ці хвилини його лишали в спокої.

Він читач-професіонал: спершу переглядає «Вол-стріт Джорнал», тоді «Файненшл Тайме», а тоді береться до «Нью- Йорк Тайме», перечитує її від початку до кінця. І тут погляд падає на замітку в рубриці некрологів: «Калеб Портер, 52, директор будинку моди».

Яєчня зі шпинатом у роті миттєво перетворюється немов на картон з клеєм, він насилу ковтає, відчуває млість, і кожен нерв бринить напружено. Всю замітку доводиться перечитувати тричі, доки до свідомості нарешті доходить увесь її зміст. Рак підшлункової залози. Швидкий кінець, за словами колеги й давнього друга. Під його керівництвом марка «Рот- ко» пережила агресивне вторгнення на ринки Азії й Близького Сходу, відкрила перший їхній бутик у Нью-Йорку. Помер у власному будинку на Мангеттені. В останню путь виряджали сестра, Мікаела Портер де Сото, що прибула з Монте-Карло, шестеро племінників і племінниць, і партнер, Ніколас Лейн, що також працює в індустрії моди.

Ще якусь хвильку він сидить спокійно, витріщається в газету, а тоді слова вже перед очима зливаються в сіру млу, і він якнайшвидше шкандибає до ванної, а там, над унітазом вибльовує все, що оце щойно з'їв, і все викашлює, аж доки з горлянки вже не йде сама слина. Опускає сидіння, сам сідає, опускає на руки голову. Сидить, доки не стає легше. У відчаї хочеться взятися за свої леза. Але він завжди акуратний, щоб не наносити собі рани за дня: і тому, що почуватиметься погано, і частково тому, що знає: він повинен мати хоч якісь межі, хоч і такі штучні, а то ще займатиметься цим безперервно. Ось останнім часом він справді намагався зовсім не наносити порізів. Думає: от сьогодні ввечері можна собі дозволити такий виняток. Зараз тільки сьома — ще п'ятнадцять годин, і він уже знову буде вдома. Все, що треба, — це протягти себе через цей день.

Кладе тарілку в посудомийку, спокійно через спальню прямує до ванної, приймає душ і голиться, тоді йде до гардероба й там

одягається, спершу переконавшись, що двері до спальні повністю зачинено. А тепер до звичного ранкового ритуалу додався іще один пункт: якщо плани цього місяця не змінювалися, то відчинить двері, підійде до ліжка, присяде на нього ліворуч, накриє рукою Вілемову руку, той розплющить очі й усміхнеться йому.

— Я пішов, — скаже він, усміхнувшись.

А Вілем похитає головою:

— Не йди. Ще п'ять хвилин.

— Я мушу, — відповість він. — Лише п'ять хвилин.

А Вілем тоді підніме свій край ковдри, і він забереться під неї, а Вілем до спини притиснеться, він очі заплющить, чекатиме, доки той руками обійме його всього, і він бажатиме, щоб то тривало вічно.

А тоді, через десять, п'ятнадцять хвилин, він нарешті знехотя підведеться, поцілує Вілема, ні, не в губи, десь близько, адже досі ще не звик, навіть через чотири місяці, а тоді вже піде у справах на цілий день.

Щоправда, цього ранку він їхній ритуал пропускає. Натомість сідає за стіл і пише Вілемові цидулку, в ній пояснює, що мусить сьогодні рушати зарання і не хоче його будити. А тоді підходить до дверей, бере у жмут зі столу «Тайме», забирає з собою. Знає, що це нераціонально, та все ж він не хоче, щоб Вілем бачив Калебове ім'я, фото та будь-яке свідчення. Той досі не знає, що Калеб йому зробив, не треба, щоб знав, він цього не хоче. Він навіть не хоче, щоб той знав узагалі, що такий був, колись існував — зараз його вже не існує. Під пахвою газета аж нагрілася й ожила, а між сторінок тьмяним, наче отруйним, вузлом вгніздилося ім'я Калеба.

Вирішує до роботи добиратися своїм авто, щоб ще якийсь час побути наодинці, і перш ніж покинути гараж, іще раз розгортає газету й читає повідомлення, а тоді вже згортає й кладе до портфеля. Та враз починає ридма ридати, істерично, захлинаючись, просто звідкись із грудей, а тоді, похиливши голову на кермо, нарешті вже може сам собі зізнатися, яке відчуває велике полегшення, і яким страхом були охоплені останні три роки життя, і який він досі принижений, як йому досі соромно. Сам себе ненавидячи, знову виймає газету й перечитує оголошення,

звертаючи вже увагу на «партнер, Ніколас Лейн, що також працює в індустрії моди». Думає, от цікаво, Калеб з цим Ніколасом так само вчинив, як із ним, чи, може, той такого ставлення не заслуговує (та напевне). Він сподівається, що той ніколи такого не зазнав, що йому самому довелося пережити; він просто впевнений, і ця впевненість примушує плакати ще гіркіше.

І тут Гарольд висував аргумент на користь того, що він мусить позиватися на Портера в поліцію: Калеб — небезпечна людина, його арешт захистить від нього інших. Та він знав, що це не так — з іншими той не вчинить так, як із ним. Той бив його й ненавидів не тому, що так робив з кимось іще: він це робив через те, яким був *він*, а не через те, яким був сам Калеб.

Зрештою, він зміг себе опанувати, витер очі, висякався. Ось цей плач — іще один наслідок стосунків із Калебом. За довгі роки він навчився себе контролювати, а тепер — здається, від тієї самої ночі — він постійно плаче, чи збирається заплакати, чи намагається себе контролювати, щоб не заплакати. Було таке враження, що здобутки останніх десятиліть просто зникли, і він знову — хлопчак, про якого дбає брат Люк, сльозливий, безпомічний і беззахисний.

Намагається завести двигуна, та руки тремтять. Він знає: тепер нічого не вдієш, доведеться перечекати: він кладе руки на коліна й намагається дихати спокійно, регулярно — це часто йому допомагало. За декілька хвилин стало трошки легше. Дзвонить телефон — він сподівається, що голос звучить нормально:

— Вітаю, Гарольде.

— Джуде, — говорить Гарольд якимось занадто рівним голосом. — Ти вже сьогодні читав «Нью-Йорк Тайме»?

— Так, — відповідає він, а дрож умить посилюється.

— Рак підшлункової залози — це страшні страждання, — голос Гарольда здається похмуро-задоволеним. — Гаразд. Я радий.

Пауза.

— З тобою все гаразд?

— Так. Так, усе гаразд.

— Чомусь зв’язок переривається, — зауважує Гарольд.

Та він знає: це не так — він так тремтить, що телефон не годен втримати. Він говорить:

— Пробач, я в гаражі. Послухай, Гарольде, мені вже час на роботу. Дякую за дзвінок.

— Гаразд, — зітхає Гарольд. — Зателефонуй, коли захочеш побалакати,згода?

— Гаразд. Дякую тобі!

Роботи сьогодні під зав'язку, і він за це вдячний, намагається не залишати самому собі часу, щоб думати про щось іще, крім роботи. Майже в полудень він отримує повідомлення від Енді: *«Сподіваюся, ти бачив, що покидьок здох. Рак підшлункової залози = страшні муки. З тобою все гаразд?»* — і пише відповідь, запевняючи, що він у порядку; за обідом перечитує востаннє некролог, а тоді засовує всю газету до шредера, і повертається на своє місце перед комп'ютером.

У другій половині дня від Вілема надходить СМС - той пояснює, що директор картини переносить на пізніше їхню зустріч, і пише, що додому приїде не пізніше, ніж об одинадцятій. Йому стало легше. О дев'ятій він попереджає помічників про те, що сьогодні поїде додому раніше. їде просто додому. Відразу прямує до ванної кімнати. На ходу стягує піджака, закасує рукави сорочки, розстібає ремінця годинника. Вже аж задихається від бажання, перш ніж зробити перший надріз. Відколи вирішив робити тільки два порізи за раз, минуло два місяці. Але сьогодні та самодисципліна не для нього, і він усе Наносить собі рани й наносить, аж доки дихання не слабшає, і всередині знову відчуває давно знану порожнечу, яка там поселяється. Коли з цим закінчує, він прибирає після себе, вмиває обличчя. Прямує до кухні, підігріває собі супу, що залишився ще з вихідних - це за сьогодні перший повноцінний прийом їжі, — чистить зуби й падає в ліжко. Від порізів він дуже ослаб, проте знає, що після невеликого відпочинку почуватиметься краще. Головна мета - це до приходу Вілема додому увійти в норму, щоб не дати приводу про нього тривожитися, нічого не зробити часом такого, щоб могло

зруйнувати це неймовірне й дивовижне марево, яким він живе ось уже вісімнадцять місяців.

Коли Вілем уперше сказав йому про свої почуття, він так збентежився, це було так неймовірно, що не сприйняв новину за злий жарт тільки тому, що говорив про те саме Вілем: його довіра до друга була сильнішою, ніж уся абсурдність його слів. Але не до кінця. Уже вдесяте перепитував:

— Про що ти говориш?

— Я кажу, що ти мене приваблюєш, — терпляче відповідав на те Вілем. А він мовчав, тож додавав іще: — Джуді, я й не вважаю, що це так дивно. Справді. А ти хіба за всі ці роки ніколи такого до мене відчував?

— Ні, — миттєво відповів він, а Вілем засміявся.

А він і справді не жартував. Ніколи, ніколи він не міг насмілитися, щоб навіть уявити себе з Вілемом як пару. Та й самого його навіть неможливо уявити в такій ролі: поряд з Вілемом мала би бути красива (жіночка) й розумна особистість, яка знала б, як же їй із ним пощастило, і поруч з ким він теж знав би, що йому пощастило. Він знав, що це було занадто легко й наївно — такими часто бували всі його уявлення про стосунки — та це ж не означало, що такого не може бути. А *він* — точно не та людина, що потрібна Вілемові, після тієї дівчини, яку він для Вілема нафантазував, з ним зв'язатися — це рідкісне падіння.

Назавтра він подав Вілемові список із двадцяти причин, чому їм не варто бути разом. Коли його подавав, помітив: Вілем злегка здивувався, та все ж почав читати. Він його залишив самого в кабінеті, щоб не дивитися.

Через деякий час Вілем постукав у двері, попросив дозволу увійти, і він дозволив.

Той серйозно почав:

— Я ось дивлюся на другий пункт. «Просто ненавиджу таке казати, Вілеме, та у нас з тобою однакові тіла», — він на нього глянув. — Ти ж на один дюйм за мене вищий, і ще нагадаю тобі, ми ж одяг носимо однаковий.

Він зітхнув і сказав:

— Вілеме, ти ж знаєш, що я маю на увазі.

— Джуде, розумію, для тебе це дивно й несподівано. Якщо насправді ти цього не хочеш, то я відступаю і облишу тебе, обіцяю, що між нами нічого не зміниться, — він помовчав. — Та якщо причина в тому, що ти просто боїшся чи занадто невпевнений, я це зрозумію. Але в цьому я не бачу причини для того, чому б нам не спробувати; повільно, як сам захочеш, обіцяю тобі.

А він мовчав. Нарешті запитав:

— Можна, я трохи подумаю?

— Звісно, — Вілем кивнув і залишив його самого, причинивши легенько двері.

Він у кабінеті сидів тоді дуже довго й усе думав. Після Ка- леба він собі присягнувся ніколи більше не мати стосунків. Але ж він знав: Вілем ніколи не вчинить із ним зле; та ось його підводила власна уява — не міг думати про стосунки, в яких йому, зрештою, не завдадуть болю, в яких його не скинуть зі сходів, в яких не доведеться знову робити те, що він сам собі вже обіцяв ніколи не робити. Хіба можливо, що він до такого невмолимо не підштовхне навіть такого добросердого чоловіка, як Вілем? Хіба ж не вирішено наперед, що він викличе навіть у нього теж ненависть до себе? Невже його власна жадібність мати партнера не перестерігає від уроків, які принесло власне життя?

Та всередині звучав і інший голос, який заперечував першому: ***«Якщо відкинеш цю можливість, ти просто божевільний. Цій людині ти завжди вірив. Це — не Калеб, він так не вчинить, ніколи».***

Тож нарешті він вирушив на кухню - там Вілем займався обідом. Він сказав:

— Гаразд. Давай спробуємо.

Вілем на нього глянув і усміхнувся. Сказав: «Ходи сюди», і він підійшов, і той поцілував його. Він налякався, запанікував, одразу ж подумав про брата Люка й розплющив очі, нагадуючи собі: це ж Вілем, немає кого боятися. Та щойно розслабився від цієї думки, як сполохом промайнуло в мозку лице Калеба, й він відірвався від Вілема, закашлявся й прикрив долонею рота.

— Пробач, — сказав, відступаючи назад, — пробач, я в цьому не

мастак, Вілеме.

— Це ти про що? — запитав Вілем, повертаючи його до себе. — Ти все чудово умієш.

І він зітхнув із полегшенням: Вілем на нього не розсердився.

Відтоді він постійно з'ясовував, порівнював те, що знав про Вілема, з тим, що можна було би очікувати від іншої людини — будь-кого, хто його хотів фізично, ніби він очікував, що того Вілема, якого він знав, якось підмінить хтось інший, що при інших стосунках і Вілем виявиться іншим. У перші кілька тижнів він побоювався, що чимось його засмутить чи розчарує, що викличе його гнів. Минуло багато днів, доки він наважився йому сказати, що не витримує смаку кави на його вустах (а чому — не пояснив: то брат Люк, його жахливий твердий язик, завжди рештки кавової гущі на яснах. Він у Калебові цінував те, що той не пив кави). І він усе перепрошував і перепрошував, аж доки Вілем не сказав:

— Джуде, все добре. Я сам мав би збагнути, правда. Я більше не питиму.

— Але ж ти любиш каву.

Вілем усміхнувся:

— Кава мені подобається, справді, але я можу без неї обійтися, — він знову усміхнувся. — Мій дантист буде в захваті.

І тоді, в їхній перший місяць разом, вони з Вілемом завели розмову про секс. Звичайно про таке вони говорили вночі, в ліжку, коли легше було якісь речі промовляти вголос. Ніч у нього мала асоціацію з порізами, але тепер ніч була зайнята іншим — цими бесідами в пітьмі з Вілемом, коли він не так боявся доторків і міг виокремити кожну рису його обличчя, а сам ніби прикидався для Вілема невидимим.

Якось уночі він запитав його, і відразу й відчув, як по-дурному ті слова прозвучали:

— Ти хочеш, щоб ми колись зайнялися сексом?

А Вілем його не висміяв:

— Так, я цього хотів би.

Він кивнув. А Вілем чекав.

— Це, мабуть, буде нескоро, — нарешті промовив він.

— Гаразд, я почекаю.

— А що, як аж через декілька місяців?

— Отже, чекатиму декілька місяців.

Він замислився.

— А якщо довше? — запитав він тихо.

Вілем потягнувся і торкнувся його обличчя:

— Хай так.

Вони довго мовчали.

— А що ж ти весь цей час робитимеш? — запитав він, а Вілем розсміявся.

— Я ж маю якийсь самоконтроль, Джуде, — сказав Вілем, усміхнувшись. - Знаю. Може, ти й здивуєшся, та я можу довгенько обходитися без сексу.

— Та я ж не про те, — почав було він винувато, але враз згріб його в обійми й голосно цмокнув у щічку.

— Я жартую. Все гаразд, Джуде, скільки треба, стільки й почекаємо.

У них досі не було сексу, і він уже часом і намагається себе запевнити в тому, що так триватиме й далі. Водночас він уже навчився любити фізичну близькість Вілема, його пестощі, такі прості, природні, спонтанні, що вже й сам почувався з ним природно й невимушено. Вілем спить на лівій половині ліжка, він - на правій. У першу їхню ніч у ліжку він, як завжди, повернувся на правий бік, а Вілем притиснувся ззаду, просунув правицю йому під шию, пригорнув за плечі, а ліву руку поклав на живіт, одну ногу влаштував між ноги.

Він здивувався, але після першої ніяковості виявив, що це подобається, було так, наче його сповили.

Якось червневої ночі Вілем не обвився круг нього, і він стривожився: чи не зробив щось не те. А вранці він запитав (ранок був іще однією порою, коли вони могли обговорити занадто делікатні чи складні, як для дня, питання): чи не сердиться на нього Вілем, і той з подивом відповів:

— Ні, звісно ж, ні.

— Я просто подумав, — почав він, затинаючись, — ти ж уночі не... — і він не докінчив. Просто не зміг вимовити. І побачив, що обличчя Вілема проясніло, він пригорнувся, обхопив його руками.

— Так? — запитав. І він кивнув. — Просто вночі було занадто спекотно. — А він вже чекав, що Вілем його висміє, але ні. — Тільки тому, Джуді.

Відтоді вони щоночі так і спали, обнявшись, навіть у липні, коли й кондиціонер не міг упоратися з важким повітрям — тоді обидва прокидалися вогкі від поту. Він зрозумів: ось саме цього він і хотів від стосунків. Коли він сподівався, що його хтось торкатиметься, то саме так він це і уявляв. Часом Калеб його обнімав — ненадовго, і він соромився його попрохати обійняти його ще, і довше. І ось воно настало: він дізнався, що таке фізична, тілесна близькість, яка буває між двома людьми, що одне одного кохають і кохаються, але без самого моторошного сексу.

Він сам не наважується обійняти Вілема чи попросити його це зробити, а просто чекає: ось він проходить кімнатою повз, і Вілем ловить за руку, тягне до себе й цілує, або підходить ззаду, обнімає за груди, за живіт, як у ліжку годі, коли він у кухні стоїть біля плити. Він завжди захоплювався тим, якими його друзі — Вілем, Джей-Бі - були фізично розкутими, і один з одним, і зі всіма навколо; тоді нін знав, що так із ним самим вони не поведуться, та часом навіть шкодував: якби ж то вони інколи порушували його ж заборону, якби ж так само дружньо безцеремонно й до нього ставилися, як до всіх. Та вони цього ніколи не робили. Лише через три місяці - вже й серпень збігав кінця - він, зрештою, зміг роздягтися в присутності Вілема. Щоночі він лягав у постіль у

футболці з довгими рукавами та штанцях, а Вілем лягав у самому спідньому.

- **Тобі неприємно? - цікавився Вілем, і він заперечно хитав головою: хоч і справді було незатишно, але й не сказав би, що зовсім неприємно. У цей останній місяць він щодня сам собі обіцяв, що зніме одяг, хай там як; ось саме сьогодні й зніме, бо треба ж колись це зробити? Та його уява не пускала далі, він не міг домислити собі реакцію Вілема чи що ж буде наступного дня. Та наставала ніч, вони йшли до ліжка, а рішучість його знову покидала.**

Якось уночі Вілем засунув руки йому під футболку, пригорнув за спину, а він рвонув від нього геть так різко, що впав із ліжка. Тільки й мовив:

- **Пробач, пробач мені, - забрався назад і влігся на самому краєчку матраца.**

Обидва мовчали якийсь час. Він ліг на спину і втупився у люстру. А Вілем нарешті сказав:

— **Знаєш, Джуде, я ж бачив тебе без сорочки. — Він поглянув на того, затамував подих. — У лікарні. Тоді тобі змінювали пов'язки й купали в ванні.**

Стало жарко навіть очам, він і далі вдивлявся у стелю:

— **І скільки ти побачив?**

— **Я не все бачив, — заспокоїв його Вілем. — Лише знаю, що на спині в тебе шрами. І руки твої я бачив раніше. — Він усе мовчав, Вілем вів далі: - Джуде, я тебе запевняю, це не так страшно, як ти гадаєш.**

- **Я боюся, що ти відчуватимеш відразу, - нарешті спромігся сказати. З пам'яті виринули слова Калеба: «Ти й справ ді виродок, так, так. Ти справжній виродок, справжній виродок». — То що, гадаєш, це неправильно, якщо я ніколи не скидатиму одяг? — він уже намагався розсміятися, ніби це був просто жарт.**

— **Неправильно, так. Бо я гадаю, це буде й для тебе добре, Джуде, — хоч ти, може, й не відразу це відчуєш.**

Тож наступної ночі він це зробив. Щойно Вілем ліг, він під укривалом роздягся й, відкинувши ковдру, ліг на свою половину,

спиною до Вілема. Очі постійно тримав заплющеними, та коли відчув, як Вілем поклав на спину між лопаток долоню, він розридався жагуче, гірко, злими сльозами, — так він не плакав багато літ, зіщулившись від сорому. А в пам'яті ще залишалася ніч із Калебом, коли він востаннє був таким беззахисним, коли востаннє так ридав, і він знав, що Вілем зрозуміє причини його біди лише почасти, адже не знає, що сором цих хвилин — бути оголеним, бути у владі іншого — такий рівновеликий, як і сором за те, що він уже відкрив. Швидше, з інтонації він чув, як Вілем щось добре йому каже, як він збентежений і намагається його втішити, та він і слів не годен був розібрати від сум'яття. Спробував було з ліжка вибратися й податися до ванної — нанести собі порізи, та Вілем його спіймав і тримав так міцно, що й поворухнутися несила, тож він якось заспокоївся.

Назавтра він прокинувся пізно - була неділя. На нього глядів Вілем, який здавався стомленим, і запитав:

— Ну, як ти?

Він згадав, що було вночі:

— Вілеме, пробач. Будь ласка, прости мені! Я не знаю, що на мене накотило.

Враз до нього дійшло: досі роздягнений, і він сховав під простирадло руки, підтяг ковдру аж до підборіддя.

Ні, Джуде, це ти мені пробач, - сказав Вілем. - Я не •пав, що це тебе так вразить, — він погладив його по голові, і рохи помовчали. — Я вперше бачив, як ти плачеш.

Він проковтнув клубок у горлі.

— Як бачиш, це чомусь не такий і успішний спосіб звабления, як я сподівався, — він легенько усміхнувся, і Вілем на усміх відповів.

Того ранку вони лежали в ліжку й розмовляли. Вілем розпитував про окремі шрами, і він розповідав. Пояснив, звідки взялися шрами на спині: він намагався втекти з дитячого притулку, а його спіймали, потім побили, а тоді рани від побоїв інфікувалися, на місцях, де в шкіру вп'ялися скалки від держака мітли, протягом багатьох днів гноїлися водянки, і яким він був після цього всього. Вілем запитав, коли він перед кимось востаннє роздягався, і він збрехав, сказавши, що в п'ятнадцять років, не

рахуючи Енді. А Вілем узявся йому говорити щось добре й немислиме про його тіло, та він не дуже й слухав, бо знав — то неправда.

— Вілеме, якщо ти передумаєш зі мною бути, то я все зрозумію...

Він одразу запропонував нікому не повідомляти про те, що їхня дружба, можливо, перейде в щось більше — він пояснив, що це їм дасть більше особистого простору й часу, щоб розібратися, як їм бути далі, і ще він вважав, що так Вілему буде простіше передумати, не зважаючи при цьому на те, що скажуть інші. Без сумніву, на ці рішення вплинули його з Ка лебом стосунки, і вони теж лишалися в таємниці: а ще він мав сам собі нагадувати, що сьогоднішнє - зовсім не те, не те. Доки він сам не зробить тим самим.

— Звісно ж, ні, Джуде, ні!

Вілем краєчком пальця провів по його брові, і цей жеп. невідомо чому, його заспокоїв: у ньому була любов, та не було нічого сексуального.

Нарешті він промовив:

— Просто життя зі мною може виявитися горою неїІ|ІІІ ємних сюрпризів для тебе.

А Вілем похитав головою:

— Може й сюрпризів, але не неприємних.

І от щовечора він уже перед сном роздягається. А часом і не може цього зробити. Часом може дозволити Вілемові торкнутися спини й рук, а часом - ні. Та вдень чи при світлі він просто не в змозі перед ним оголитися або ще щось робити, про що знає з фільмів і з підслуханих розмов, що роблять партнери разом: він не може при Вілемові одягатися чи разом з ним приймати душ (він це просто ненавидів: з братом Люком доводилося робити це).

Та ось його сором'язливістю Вілем зовсім не заражався — він чудувався, як часто, як спокійно той роздягається. Уранці він відкидає край ковдри й вивчає просто з суворістю лікаря його форми, зазначаючи, яке довершене його тіло, а потім згадує, дивно щасливий, що саме він його бачить, саме йому дарована ця краса.

Часом неймовірність того, що з ним відбувається, його аж приголомшує, і він завмирає. Його перші стосунки: брат Люк (а чи ж можна то назвати стосунками?). Другі: Калеб Портер. І треті: Вілем Раґнарссон, його любий друг, найкраща людина зі всіх, кого він знає, людина, яка могла би мати будь-кого, коли побажала б — і жінок, і чоловіків; та і якихось химерних причин — чи нездолання цікавість, чи божевілля, чи жаліть, чи дурість — спинила вибір саме на ньому. Він уже й сон бачив: Вілем з Гарольдом сидять за стоком, схилившись над якимось папірцем, а Гарольд ще й на калькуляторі щось підраховує, й він знає, хоч того ніхто не • казав — це Гарольд платить Вілемові за те, щоб він з ним був. Уві сні він і принижений, і вдячний: Гарольд - не скнара, і Вілем погоджується. Прокидається він із наміром щось кі те сказати, та все ж логіка його спиняє: доводиться самому ‘ °бі нагадати: у Вілема сила грошей, які дивні й неймовірні причини ним не керували б, його ніхто не підштовхував, він тим із власної волі.

І (ієї ночі він чекає на прихід Вілема, читаючи в ліжку, та ■ и ипає, прокидається від доторку до щоки. Він усміхається:

— Ти вдома.

І Вілем до нього всміхається теж.

Вони лежать у пітьмі, розмовляють про вечерю Вілема з режисером, про зйомки, які в кінці січня почнуться у Те- хасі. Кінострічка «Дуети» заснована на романі, який йому подобається; йдеться про чоловіка й жінку, яким доводиться приховувати свою гомосексуальність, обоє живуть у маленькому містечку, обоє — вчителі музики в старшій школі. Фільм охоплює двадцять п’ять років їхнього шлюбу — від шістдесятих до вісімдесятих років.

— Мені знадобиться твоя допомога, доведеться попрацювати серйозно над грою на піаніно. Іще й співати доведеться. Мені й консультанта наймуть, але ти зміг би зі мною позайматися?

— Звісно! І не варто хвилюватися: в тебе красивий голос, Вілеме.

— Він слабенький.

— Дуже гарний.

Вілем сміється, стискає його руку.

— То скажи це Кітові, а то він місця не знаходить. — А він зітхає.

— Як минув твій день?

— Добре, — відповідає він.

Вони починають цілуватися — він при цьому досі очі тримає розплющеними, щоб бути впевненим: із ним не Люк, а Вілем. Усе чудово, аж допоки не виникає згадка про перший вечір з Калебом, як той притиснув його до стіни, і все, що було далі, й він дуже різко відривається від Вілема й одвертається.

— Пробач, — каже. — Пробач!

Сьогодні перед сном він не роздягнувся, зараз натягає рукави сорочки все нижче. А поруч чекає Вілем, і він у тиші чує власний голос:

— Учора помер один чоловік, якого я знав.

— Ох, Джуде, — говорить Вілем. — Мені шкода. Хто він?

Він дуже довго мовчить, підбирає слова.

— З ним у мене були стосунки, — нарешті промовляє він, ледве ворушачи язиком, і просто відчуває, як посилюється увага Вілема, як він підсовується ближче.

— Я й не знав, що в тебе були стосунки, — Вілем говорить спокійно, прокашлюється. — Коли?

— Коли ти знімався в «Одіссеї», — відповідає він і знову відчуває: щось міняється. Пригадалося, як Вілем сказав: «Щось трапилося, доки мене не було. Щось сталося». І Вілем теж, очевидно, те згадав.

По паузі Вілем каже:

— Ну, то розповідай, кому ж так пощастило?

Йому вже й дихати важко, та веде далі:

— Це був чоловік, — він зараз спинив погляд на люстрі, та відчуває, як Вілем підбадьорливо киває, чекає на продовження. Та він не може продовжувати, і Вілемові доводиться ставити запитання, давати підказки:

— Ну, то розкажи. Як довго ви зустрічалися?

— Чотири місяці.

— А чому розійшлися?

Він обмірковує відповідь. Нарешті каже:

— Не дуже я йому подобався.

Гнів Вілема він відчуває раніше, ніж чує слова:

— Значить, він був покидьком, — голос аж здавлений.

— Ні, він був дуже розумним, — він відкриває рота, щоб іще щось додати. Та не може вести далі, рот закриває, і вони мовчки лежать.

Зрештою, Вілем знову запитує:

— І що потім сталося?

Він чекає, і Вілем чекає теж. Зараз дихають у такт і неначе вбирають у себе все повітря з кімнати. З квартири, зі світу, і видихають — вони на всім світі самі. Удвох. Він рахує видихи: п'ять, десять, п'ятнадцять. На двадцятому видиху він веде далі:

— Я тобі розповім, Вілеме, пообіцяй, що не сердитимешся.

Знову відчуває порух.

— Обіцяю, — глухо каже Вілем.

Він набирає у груди повітря:

— Ти пам'ятаєш, я потрапив в аварію?

— Так, — голос звучить невпевнено, уривчасто, дихання частішає.

— Це не була аварія, — руки починають тремтіти, він їх ховає під ковдру.

— Як це? — запитує Вілем, та він мовчить і відчуває, навіть не бачить цього, що той починає розуміти. І враз підсувається, заглядає в обличчя, знаходить його руки. — Джу- де, це той із тобою таке зробив? Це що, хтось, — він заледве може говорить. — Хтось тебе побив?

Він ледь киває й радіє, що не плаче, хоча, здається, що ось-ось просто зірветься. В уяві шматки плоті від кісток відриваються, мов шрапнель, розлітаються по стінах, звисають з люстр, капають кров'ю на постіль.

— О Господи! — Вілем відпускає його руки і притьмом злізає з постелі.

— Вілеме! — кричить він і йде слідом. Там нахиляється над раковиною й важко дихає, він торкається плеча, та той струшує його руку.

Він повертається назад до кімнати і, присівши скраю ліжка, чекає. Вілем повертається, і видно — він плакав.

Вони сидять поруч, торкаючись руками, мовчать. Минають довгі хвилини.

Нарешті Вілем запитує:

— То що, справді є некролог? — він киває. — Покажи мені.

Вони йдуть у кабінет до його комп’ютера, і він стоїть, чекає, доки Вілем прочитає. Двічі, тричі перечитує. А тоді устає й міцно-міцно його пригортає. І він теж його обнімає.

— Чому ти мені нічого не говорив? — запитує, притулившись до вуха губами.

— Це нічого не змінило б.

Вілем відступив назад, тримаючи за плечі, розглядає. Видно, що він намагається стриматися: стискає губи, жовна рухаються.

— Я хочу, щоб ти мені все розповів, — бере його за руки, садовить на диван у кабінеті. — Я сходжу лише на кухню, чогось собі наллю, а тоді повернуся. І тобі теж наллю, — він дивиться на нього, нічого не лишається, крім як кивнути.

Доки чекає, він думає про Калеба. Від тієї ночі він про нього так нічого й не чув, та він хоч раз за кілька місяців шукав щось в Інтернеті про нього. Кожен міг знайти: ось він на вечірках позує й усміхається, на виставках, на шоу. Стаття про перший незалежний бутик «Ротко», де він пояснює, як складно новій марці прокласти шлях до успіху на розвиненому ринку. Друга стаття — про нове життя Квіткового кварталу, де цитують Калеба — він просторікує про те, як живеться в районі, який, незважаючи на всі готелі й бутики, лишається жвавим і не прилизаним. Зараз він думає: а може, той теж цікавився його життям? Чи він тому Ніколасові показував його фото, чи не казав йому: «Я, було, з цим колись водився, ну, справжня потвора». А чи не демонстрував він тому Ніколасові, якого він собі малював білявим, чистеньким, довірливим, — як він пересувається, чи не висміювали вони те, яким поганим, млявим він був у ліжку? Чи не казав, бува, про нього: «Він мені огидний»? А може, взагалі нічого не розповідав? Може, забув про нього чи просто не вважав гідним і спомину: він був помилкою, коротким смутним моментом, обрубком, якого варто було замотати в плівку й усунути в найдальші закутки пам’яті Калеба, разом з поламаними іграшками з дитинства й давнім соромом? Як же він теж хотів уміти забути. Щоб ніколи про нього й не згадувати. І він усе дивується, чому і як він міг

допустити, щоб ті чотири місяці так вплинули на нього, так змінили все його життя. Проте з таким само успіхом він може запитати — і часто запитує себе, як це він узагалі дозволив, щоб перші п’ятнадцять років життя так впливали на наступні двадцять вісім. Йому ж незрівнянно пощастило: доросле життя має таке, про яке багато хто мріє. То чому ж він настійливо згадує, постійно повертається до подій, які так вже давно сталися? Чому ж просто не насолоджуватися теперішнім часом? Чому ж він так береже своє минуле? Чому що далі від нього, то живіше й яскравіше воно проявляється?

Вілем повертається, несе лід у склянках і віскі. Він одягнув уже сорочку. Сидять якийсь час на дивані, попиваючи напій, він відчуває, як по венах розливається тепло.

— Я тобі розповім, — каже він, а Вілем киває, та він передовсім тягнеться і цілує Вілема.

Уперше за весь час він сам починає його цілувати і сподівається, що цим передасть усе, чого не викаже словами ні в темряві, ні в сірій імлі світанку — все, чого соромиться, все, за що вдячний. Цього разу в нього очі заплющені й уявляється, що невдовзі, дуже скоро, й він зможе зайти далеко, як і всі, хто цілується, хто кохається, — до того краю, де він ніколи не бував, та побачити його хоче, той світ, на який він має надію, який для нього не залишиться під забороною назавжди.

Коли до міста приїжджав Кіт, вони разом чи обідали, чи вечеряли, чи бачилися в нью-йоркських агенціях, та коли він повернувся на початку грудня, Вілем запропонував зустрітися на вулиці Грін. Сказав:

— Я тебе пригощу ланчем.

— А чому? — видно, Кіт стурбувався, вони хоч і ладнали, та це не була дружба, і на Грін Вілем його ніколи ще не запрошував.

— Я повинен з тобою дещо обговорити, — сказав він, а сам відчув, що дихання у Кіта було зараз повільне.

— Гаразд, — відповів Кіт. Розумів, краще зараз не розпитувати, хоча з досвіду знав, що фраза «Я повинен з тобою дещо

обговорити» не передбачає нічого доброго.

Він це теж, звісно, знав і міг би розрадити, та якась бісова часточка душі говорила: не варто. І він жваво сказав:

— Гаразд, побачимося наступного тижня!

Поклав слухавку й подумав: з другого боку, може, небажання заспокоїти Кіта — це не дитяча витівка: він вважав, що його новина про те, що вони з Джудом — пара, — новина непогана: але що, як у Кіта на те буде інша думка?

Про їхні стосунки вони вирішили розповісти лише декільком людям. Спочатку Гарольдові й Джулії, це був приємний і радісний момент, хоч Джуд і нервував — і чого б то? Було це всього кілька тижнів тому, на День подяки. Обоє просто неймовірно зраділи, розхвилювалися, його обнімали, а Га- рольд аж сльозу пустив — ну, а Джуд увесь цей час сидів на канапі, поглядав на них трьох і м'яко усміхався.

Потім розповіли Ричардові, який, на їхній подив, мало здивувався.

— Це, я вважаю, прекрасна ідея! — він промовив це так твердо, ніби йому повідомили про якусь спільну інвестицію. Тоді обох обійняв. — Молодці. Молодець, Вілеме!

І він зрозумів, про що він: так само багато літ тому Ричард розумів, що він сам намагався йому сказати, коли говорили про те, що Джудові треба було знайти якесь безпечне житло, насправді він ніби просив його подбати про Джуда, доки самого не буде поруч.

А тоді розповіли Малкольмові, Джей-Бі — кожному окремо. Спершу був Малкольм, і чекали з його боку або потрясіння, або радості, друге й справдилося. Він їм сказав:

— Я так за вас радий, пацани, — глядів на них із щасливим усміхом. — Це неймовірно класно! Ви, удвох, разом! Чудово! — і ще запитував, як так вийшло і коли; а тоді вже лукаво поцікавився: що ж вони вже один про одного дізналися нового. А вони тільки перезирнулися — якби ж то Малкольм тільки знав! — й відповіли, мовляв, нічого, на що той лише вишкірився: певно ж, були десь там безлічі негарних секретів, до яких він колись добереться. А тоді зітхнув: — Мене тільки одне

засмучує... — Вони запитали, що саме. — Твої апартаменти, Вілеме. Така гарна квартира, і стоїть пусткою сама.

Якось вони стримали сміх, а Малкольма втішили, що її орендує один друг, актор з Іспанії, який знімався в одному проекті на Мангеттені й вирішив ще на рік залишитися, а може й довше.

Розібратися з Джей-Бі було складніше — про це можна було здогадатися. Він же відчує, ніби його зрадили, ним знехтували, право власності порушили, і ці почуття ще посилить той факт, що вони з Олівером після чотирьох років стосунків нещодавно розійшлися. Щоб не мав можливості влаштувати сцену (хоча й це не гарантія, на думку Джуда), покликали Джей-Бі десь разом пообідати в місті. І Джуд, — бо з ним Джей-Бі ще й досі тримався обережно, і напевне не став би говорити нічого гидкого, — саме Джуд повідомив новину. А тоді обидва спостерігали, як той повільно відклав убік виделку й затулив руками обличчя.

— Мені зле, — вони почекали, коли ж той опустить руки, тоді додав: — Та я за вас, друзяки, справді дуже щасливий.

Вони видихнули.

Джей-Бі наколов на виделку бурату.

— Я-то серджуся, що ви мені раніше не розповіли, та я щасливий.

Подали основну страву. І він пронизав на тарілці сібаса:

— Я дійсно гніваюся, але я щасливий.

Коли подали десерт, стало зрозуміло, що Джей-Бі, який рвучко збивав ложечкою суфле із гуави, сидить ні в сих, ні в тих. То вони вже один одного під столом ногами штовхали — хотілося і сміятися, і справді остерігалися, що той може просто тут, у ресторані, ошаліти.

По обіді постояли на вулиці, вони з Джей-Бі закурили. Поговорили про наступну, вже п'яту, виставку робіт, студентів із Єлю, де Джей-Бі декілька років викладав; але той недовгий мир порушило дівчатко, що зі словами «Можна з вами сфотографуватися?» підійшло до нього, — Джей-Бі чи то простогнав, чи то форкнув. А вже згодом, удома, вони посміялися: і над збентеженням, і над спробами лишатися ввічливим, і як вони важко йому давалися, над його вічним нездоланним егоцентризмом.

— От бідолашний, — говорив Джуд. — Мені здавалося, його голова ось-ось вибухне, — він зітхнув. — Та його можна зрозуміти. Він у тебе, Вілеме, завжди був закоханий.

— Та ж не в такому сенсі.

А Джуд на нього поглянув і сказав:

— А хто *тепер* не може себе побачити збоку? — запитав, бо раніше це йому закидав Вілем — про те, що його сприйняття і бачення самого себе не співпадає з реальністю.

І Вілем також зітхнув:

— Треба буде йому зателефонувати.

— Ні, сьогодні не варто. Він, коли буде готовий, сам подзвонить.

Так і сталося. У неділю Джей-Бі заявився просто до них, на Грін. Джуд його впустив, перепросив за те, що має справи, зачинився в кабінеті, і вони з Вілемом лишилися наодинці. У наступні дві години Вілем сидів і вислуховував його сумбурну промову, в якій докори й запитання відділялися постійним рефреном «Але я за вас справді щасливий». Джей-Бі гнівався за те, що Вілем не розповідав про це раніше, що не радився з ним, і чому Малкольму й Ричарду — Ричарду! — сказали раніше, ніж йому? Джей-Бі засмутився — нехай Вілем нарешті скаже правду, він же завжди більше любив Джуда, так? Чому ж було в цьому не зізнатися? І ще, він завжди це відчував? Це що ж, він роками спав із жінками — то просто мерзенна брехня, якою він усіх обводив круг пальця?

Джей-Бі ревнував: він розуміє, що так, Джуд привабливий, так, справді, і він знає, що чіпляється нелогічно, і трохи егоїстично, та було би неправдою зізнатися, як він ображений, що Вілем обрав не його, а Джуда.

А він знову й знову йому повторював:

— Джей-Бі, все якось вийшло само собою. Я тобі не казав, бо мені потрібен був час, щоб самому в усьому розібратися. А от щоб сказати, що я не обрав тебе, то я не знаю. Ні, і я в тебе не закоханий, і ти теж, ми ж якось спробували. Пам'ятаєш? Ти ж говорив, що в ліжку я ніякий, пам'ятаєш?

Та Джей-Бі на всі ці слова не зважав. Похмуро говорив:

— А я досі не втямлю, чого це спершу сказали Малколь- мові й

Ричарду? — А Вілемові нічого було сказати. — Та менше з тим, я справді за вас обох щасливий. Правда.

Він зітхнув:

— Дякую, Джей-Бі, тобі. Це для мене багато означає.

Вони ще помовчали.

Джуд вийшов із кабінету і здивувався, що той був іще в них, тоді сказав:

— Джей-Бі, хочеш з нами повечеряти?

— А що буде?

— Тріска. Іще я картоплю спечу, як ти любиш.

— Гаразд, — похмуро сказав Джей-Бі, а вони поверх його голови усміхнулися один до одного.

Він на кухні приєднався до Джуда, що взявся робити салат, Джей-Бі сів до столу й почав гортати роман, який там залишив Джуд. Тоді гукнув до нього:

— Я це читав. Ти хочеш знати, що буде в кінці?

— Ні, я тільки до половини прочитав.

— Отой пастор насамкінець помре.

— Джей-Бі!

А після цього, здається, настрій у Джей-Бі поліпшився. Вже навіть останні вирази обурення були непереконливими.

здавалося, то він уже сердиться для годиться — не тому, що дійсно те відчував.

— От можу побитись об заклад, за десять років ви обидва перетворитеся на двох старих лесбійок. От згадаєте мої слова, ще й котів заведете!

Або ще:

— А як вас обох бачу на кухні, то це просто як та картина Джона Каррена, тільки без расової чіткості. Знаєте, про яку я? Ну, то подивіться при нагоді.

Після їди він запитав:

— Ви збираєтеся всім оголосити чи мовчатимете?

— Ну, прес-реліз я не випускатиму, якщо ти про це, — відповів Вілем. — Але я нічого не приховуватиму.

Зараз же Джуд швиденько додав:

— Здається, це помилка.

А Вілем не звернув уваги — вони вже протягом місяця товкли воду в ступі.

По обіді вони з гостем розсілися на канапі й чаювали, а Джуд ставив посуд до посудомийки. Джей-Бі, здавалося, зовсім вгомонився, — це ж було, як він згадав, йому властиво. Он іще на Ліспенард на початку вечора бував колючим, єхидним, а під кінець утихомирювався, м'якшав.

— І як секс? — поцікавився Джей-Бі.

— Неймовірний!! — швидко відповів він.

А Джей-Бі, сказавши «Дідько!», набурмосився.

Однак це, звісно, було неправдою. Він і поняття не мав, чи було неймовірно, чи ні, бо сексу між ними ще й не було. Минулої п'ятниці до них заходив Енді, і вони йому все сказали. Він устав і урочисто їх обох обійняв — наче то він був Джудові батьком і йому щойно оголосили про заручини. А коли Вілем проводив його до дверей, уже біля ліфта, Енді тихо запитав:

— І як воно?

— Добре, — відповів він по паузі, а той, ніби розшифрувавши несказане, стиснув за плече, сказав йому:

— Я знаю, Вілеме, все непросто. Та ти робиш усе правильно, тільки поглянь на нього — я ще ніколи його не бачив спокійнішим і щасливішим. — Тоді, здавалося, хотів іще щось додати, але що тут скажеш? Не міг же сказати: «Подзвони, коли захочеш про нього погомоніти», чи «Повідом, коли знадобиться моя допомога», тож просто пішов геть, на прощання помахав із ліфта, що рушив униз.

Увечері, коли Джей-Бі пішов додому, він згадував розмову з Енді в кав'ярні. Той попереджав, що буде нелегко, а він тоді не зовсім йому повірив. Розміркувавши, він уже й радий був, що не вірив — якби повірив, то боявся би почати, і може, навіть і не спробував би.

Він повернувся і поглянув на сплячого Джуда. Цієї ночі він зняв одяг, лежав горілиць, закинувши одну руку під голову. Як часто бувало, він пробіг пальцями по руці, відчуваючи ними весь печальний рельєф — обпалені пагорби й долини шрамів. Бувало, коли впевнювався, що Джуд міцно спить, він вмикав світильника зі свого боку ліжка й вивчав його тіло прискіпливіше, адже при

денному світлі той ніколи не роздягався. Розкривав його і долонями проводив по руках, ногах, спині, відчував шкірою, як текстура його шкіри змінювалася від шорсткої до гладенької, дивно було, яких тільки трансформацій та плоть може зазнати, і як же організм уміє зцілюватися, які б не були спроби його руйнувати. Якось він знімався у фільмі на Гавайських островах, і вони з трупою пішли у вихідний аж до плато застиглої лави і спостерігали, як видозмінювалася земля — і пористе й сухе, як закам'янілі кістки, каміння, і чорний, аж до блиску, рельєф — то лава наче глазур, замерзла, перед тим закручена у вирі. І шкіра Джудова була такою само різною й дивовижною, місцями то була не шкіра, а щось неземне й футуристичне, була в його відчуванні й уявленні прототипом шкіри майбутнього, якою вона стане через десять тисяч років.

— Я огидний, — сказав Джуд, удруге знімаючи перед ним одяг, а він хитав головою. Ні, він не відчув огиди, насправді Джуд так уже оберігав і ховав власне тіло, що він навіть був розчарований, коли його нарешті побачив: воно насправді було нормальним, не таким драматично страшним, як він собі було уявляв. Проте на шрами дивитися було важко, і не через естетичне неприйняття, а тому що кожен був свідченням перенесених Джудом страждань. Тому його найбільше засмучували передпліччя. Ночами, коли Джуд спав, він їх гладив, рахував порізи й намагався собі уявити, як це можна перебувати в такому стані, щоб добровільно так мучити себе. Часом він виявляв нові порізи — про це відразу здогадувався. Бо тоді Джуд не знімав на ніч сорочки, й він підкочував рукави, намацував перев'язане місце й думав, нащо ж він їх зробив, як це він не помітив. Коли після спроби самогубства він тут оселявся, Гарольд йому розповів, де той ховає леза, і він теж, як Гарольд, їх викидав. А тоді взагалі перестав знаходити й не міг здогадатися, де ж Джуд їх ховав.

Часом він відчував не цікавість, а благоговійний страх: такої глибини травми він сам навіть був неспроможний собі уявити. Як же він міг досі такого не знати? Як же раніше цього не помічав?

Ну, і звісно, ще постала проблема з сексом. Так, Енді про це його попереджав, і Джудів страх, несприйнятгя його тривожили й часом

лякали. Якось у кінці листопада, коли вони вже були разом півроку, він руку просунув Джудові під плавки й почув від нього дивний, здавлений стогін — такий видає впіймана в зуби хижака тварина, і відкинувся від нього так різко, що головою вдарився об тумбу. «Пробач!» — «Пробач!» — перепрошували вони один одного. І вперше тоді Вілем відчув якийсь страх. Він давно дійшов висновку, що Джуд був сором'язливим, просто занадто, але вважав, що він, зрештою, і іерестане боятися і з часом буде готовий до сексу. Але тієї миті він зрозумів: те, що він бачив як небажання сексу, насправді було глибоким страхом. Можливо, він ніколи не припинить боятися, а коли вони нарешті дійдуть до нього, то лише тому, що Джуд вирішить, що так треба, або він сам його змусить. Ні той, ні той варіанти його не влаштовували. Завжди йому самому легко віддавалися, йому ніколи не доводилося досі чекати, намагатися когось переконувати, що він не небезпечний, що він не завдасть болю. «І що ж мені тепер робити»? — запитував він сам себе. Самотужки важко було розібратися, і спитати немає в кого, а ще, з кожним тижнем посилювалася його пристрасть, ЇЇ важко було ігнорувати, зростала рішучість. Дуже давно він так пристрасно когось хотів, а тим паче що цю людину він так кохав, і чекання ставало непереборним і абсурдним.

Тієї ночі Джуд заснув, а він за ним спостерігав. І подумав: а може, я припустився помилки? А вголос промовив:

— Я не думав, що все буде так складно.

А поруч рівно дихав Джуд і не відав про його підступність.

А тоді настав ранок, і він згадав, чому розпочав ці стосунки, якщо не зважати на власну наївність і самовпевненість. Було ще дуже рано, та він прокинувся і спостерігав крізь ледь причинені двері, як одягався Джуд. До цього вони дійшли нещодавно, і він знав, що й таке для Джуда було нелегким. Він бачив: Джуд дуже докладав зусиль. Такі звичні для інших людей речі — перед кимось одягатися, перед кимось роздягатися — тому доводилося себе до них привчати і тренуватися, і він бачив, як Джуд рішуче й мужньо до цього йшов. Це й самому нагадало: і ти сам маєш пробувати, старатися. Вони обидва були розгублені, обидва

докладали зусиль, обидва в собі не мали впевненості, і йшли вперед, і відступали.

Та вони й далі старатимуться, адже один одному вірили, бо знали, що інший — єдина в усім світі людина, варта таких зусиль, таких перепон, такої беззахисності.

Коли він ще раз розплющив очі, Джуд сидів коло нього на ліжку й усміхався. Його переповнила любов: який він вродливий, який рідний, як легко було його кохати.

— Не йди, — сказав він.

— Я мушу.

— П'ять хвилин.

— П'ять, — сказав Джуд і ліг під ковдру. Вілем обережно, щоб не зім'яти костюм, його пригорнув, заплющив очі. І це теж йому подобалося: знати те, що в такі моменти він робить Джуда щасливим, знати, що він сам йому дарує любов, і що він сам — та людина, що може її дати. Чи була це самовпевненість? Чи це гордощі? Чи це самовдоволення? Мабуть, що ні, та це й не важливо. Цього вечора він сказав Джудові, що, на його думку, час уже про них розповісти Гарольду й Джулії — поїдуть невдовзі до них на День подяки.

— Ти впевнений, Вілеме? — помітно було, що Джуд стривожився, та розумів: насправді він запитував, чи він сам упевнений у їхніх стосунках: він ніби постійно тримав для нього двері відчиненими, даючи зрозуміти, що він може відмовитися, якщо захоче. — Я хочу, щоб ти все обміркував, перш ніж їм сказати.

Цього можна було й не говорити, він і сам розумів, якими будуть наслідки, якщо зараз їм усе розкажуть, а потім він візьме й передумає: вони-то йому пробачать, але ставлення зміниться назавжди. Вони завжди, завжди будуть на боці Джуда. Він це знав — так мало бути.

— Я повністю впевнений.

Отже, вони все розповіли.

Ту розмову він згадав, коли наливав Кітові склянку води й подав на стіл на тарелі закуску.

— Це що? — запитав Кіт, підозріло придивляючись до сандвічів.

— Підсмажений на грилі селянський хліб з вермонтським

чеддером та інжиром, і салат ескаріоль із грушами й хамо- ном, — пояснив він.

Кіт зітхнув:

— Ти ж знаєш, я намагаюся хліба не їсти, Вілеме. — А він цього не знав. Кіт відкусив сандвіч і знехотя мовив: — Смачно, — а тоді відклав його убік і сказав:

— Ну, давай, кажи.

Ну, він і розповів, і додав, що, хоч і не збирається всюди розголошувати, але й не приховуватиме їхніх стосунків. Кіт застогнав:

— От дідько! Я так і знав, не знаю чому, але я так і подумав. До біса, Вілеме, — він опустив голову на стіл, пробурмотів собі під ніс: — Зажди. Дай мені себе опанувати. Ти вже Емілеві сказав?

— Так.

Еміль був Вілемовим менеджером. Найкраще Емілеві й Кітові працювалося тоді, коли вони разом об'єднувалися проти Вілема. Коли між ними була згода, то вони один одному подобалися, а коли ні — ні.

— І що ж він сказав?

— Він сказав: «Боже, Вілеме, я просто щасливий, що ти нарешті зв'язався з людиною, яку справді кохаєш і з якою тобі добре, а я, як твій давній друг і помічник, за тебе дуже радий!» (Насправді Еміль сказав лиш: «Господи, ти впевнений, Вілеме? А Кітові ти вже сказав? І що він?»)

Кіт підвів голову і втупився в нього (почуття гумору він мав так собі):

— Вілеме, я за тебе радий. Я про тебе дбаю. А ти подумав, що буде з твоєю кар'єрою? Ти розумієш, якими будуть тепер твої ролі? Ти не знаєш, що означає в нашому бізнесі бути ак- тором-геєм.

— Та я себе геєм не вважаю, — почав було він, а Кіт закотив очі.

— Не будь наївним, Вілеме. Якщо ти торкнувся до члена — ти гей.

— Як же ти, як завжди, витончено й гарно сказав.

— Хай там як, Вілеме, та легковажити цим не варто.

— Я й не легковажу, Кіте. Але я й так не на перших ролях.

— От любиш ти це сказати! А насправді це не так — чи тобі це подобається, чи ні. Ти зараз так розмірковуєш, ніби твоя кар'єра

вічно плистиме тією самою траєкторією. А ти пам’ятаєш КарлаР

Карл був актором, яким опікувався колега Кіта, один з найяскравіших кінозірок минулого десятиліття. А тоді його змусили розповісти правду про стосунки і — все, кінець кар’єрі. Іронія була в тому, що згасання Карлової зірки дало поштовх популярності Вілема — принаймні дві ролі автоматично перепали йому, а не Карлові.

— Ти, звісно, талановитіший за Карла, і більш різнобічний актор. А відтоді атмосфера змінилася, принаймні в Америці. Але з мого боку було би недоброю послугою, коли б я тебе не попередив: готуйся до прохолоднішого ставлення. Ти раніше приватне життя своє не афішував, може, варто це робити й надалі?

Він на це не відповів, просто взяв іще один сандвіч. Кіт і далі уважно на нього дивився:

— А що про це думає Джуд?

— Він думає, що мені лишається тільки співати куплети, як оті Кандер та Ебб, на круїзному лайнері до Аляски.

Кіт пирхнув.

— А тобі варто триматися десь посередині між твоєю думкою і тим, що думає Джуд, — сказав він. — І це після всього того, чого ми досягли, — додав він траурним тоном.

Він теж зітхнув. Уперше Джуд познайомився з Кітом ще п’ятнадцять років тому. Поговоривши з ним, зауважив Ві- лемові з усмішкою: «Він — твій Енді». Минули роки, й він переконався, що це була правда. А ще Енді з Кітом виявилися навіть знайомими — разом навчалися, були сусідами в гуртожитку на першому курсі, і обидва вважали якоюсь мірою себе творцями Джуда й Вілема відповідно. Вони були їм і захисниками, й опікунами, а ще при кожній нагоді намагалися впливати на порядок і форму їхнього життя.

— Я мав надію, Кіте, хоч на якусь підтримку, — сказав він сумно.

— Чому? Бо я гей? Бути геєм-агентом не те саме, що бути геєм-актором такого класу, Вілеме, — вів далі Кіт, потім форкнув: — Ну, хоч хтось буде щасливим. Ноел, — Кіт мав на увазі режисера «Дуетів», — буде просто в захваті. Для його скромного проекту

це стане гарною рекламою. Вілеме, я сподіваюся, грати в гей-фільмах тобі до вподоби, адже, можливо, тобі доведеться в них зніматися до кінця життя.

— А я не вважаю «Дуети» гей-фільмом, — сказав він, та побачивши, що Кіт закотив очі, швиденько додав: — Навіть якщо й так, нічого страшного.

Кітові він сказав те саме, що й раніше говорив Джудові:

— Я не залишуся без роботи, не хвилюйся.

(Джуд тоді запитав його: «А що, як тебе не кликатимуть зніматися в кіно?» Він відповів: «Гратиму в п'єсах. Чи працюватиму в Європі, мені завжди хотілося більше працювати в Швеції. Джуде, я тобі обіцяю: робота для мене завжди знайдеться». Джуд промовчав — лежали в ліжку, було досить пізно: «Вілеме, я ж не проти, щоб ти тримав усе в таємниці». «А я не хочу», — відповів він тоді і справді не хотів, адже не мав досить сил, уміння планувати й терпіння. Він знав кілька акторів — трохи старших, знаменитіших, які були геями й водночас мали дружин. І розумів, яким порожнім, яким штучним було таке життя. Для себе він такого не бажав, не хотів ще й у реальному житті грати роль. Коли був удома, то хотів почуватися як удома. А Джуд глухо казав: «Я просто не хочу стати для тебе тягарем». І він йому пообіцяв: «Ти ніколи не станеш тягарем».)

Іще з годину він вислуховував похмурі передбачення Кіта. А коли той переконався, що він не передумає, то передумав сам.

— Вілеме, та все буде гаразд, — твердо сказав, наче оце зараз не він сам сумнівався. — Якщо хтось і може таке зробити, так це ти. Ми все влаштуємо. Все буде гаразд, — він нахилив голову й дивився на нього. — Ви збираєтеся взяти шлюб?

— Господи, Кіте, ти щойно намагався нас посварити, — сказав він.

— Зовсім ні, Вілеме, зовсім ні. Я лише намагався тебе вмовити про все мовчати, от і все, — він знову зітхнув, немов відступаючи. — Я сподіваюся, Джуд цінує, яку ти заради нього приносиш жертву.

— Це не жертва, — запротестував він.

Кіт на нього гостро глянув:

— Поки що ні. Але може жертвою стати.

Того вечора Джуд з роботи прийшов рано. Уважно дивлячись на Вілема, запитав:

— Ну, як все минуло?

— Чудово, — сказав він. — Усе гаразд.

— Вілеме, — почав було Джуд, та він його перервав:

— Джуде. Справу вирішено. Все буде гаразд, я присягаюся.

Офісу Кіта вдавалося про все замовчувати впродовж двох тижнів, а коли вийшла публікація, вони з Джудом уже летіли до Гонконга, де мали зустрітися з Чарлі Ма, давнім приятелем ще з гуртожитку на вулиці Хіефорд, далі мали вирушити до В'єтнаму, Камбоджі й Лаосу. Коли він був у відпустці, то намагався не читати своєї пошти, аж ось йому зателефонував журналіст із журналу «Нью-Йорк», й він зрозумів: уже щось надрукують. Коли вийшла публікація, вони були н Ханої, без будь-яких коментарів йому її надіслав Кіт. Він н швидко переглянув, доки Джуд був у ванній. «Раґнарссон наразі у відпустці, і недоступний, щоб давати якісь коментарі, але його представник підтвердив його роман із Джудом Сент-Френсісом, вельми поважним та відомим юристом, який працює у великій компанії „Розен Прітчард і Кляйн", і яким вони разом навчалися і були близькими друзями ще студентами», — прочитав він. «Раґнарссон — найвідоміший з акторів, з тих, хто відкрито з власної волі оголосив про свою орієнтацію», — у стилі некролога повідомляла стаття, а далі наводився список його ролей і фільмів, цитували різноманітні висловлювання агенцій і видань, в яких його хвалили за сміливість, водночас передбачали впевнений спад його кар'єри; іще доброзичливі висловлювання знайомих акторів і режисерів, які запевняли, що його одкровення нічого не змінюють; нарешті заключна цитата безіменного працівника студії, який просторікував, що в ролі романтичного героя він ніколи не був сильним, тож з ним буде все гаразд. У кінці публікації стояло посилання: їхнє з Джудом спільне фото на відкритті Ричардової вересневої виставки у Вітні.

Коли підійшов Джуд, він дав йому телефон, і спостерігав, як той читав.

— Ох, Вілеме, — сказав він, а потім вражено вигукнув: — Тут називають моє ім'я!

Уперше йому спало на думку, що Джуд хотів зберегти їхні стосунки в таємниці не лише заради нього, а й заради себе. Коли вони з Кітом обговорювали, що варто казати репортерам, той запитав:

— А ти не вважаєш за потрібне запитати дозволу в Джуда, перш ніж називати його ім'я?

— Ні, все гаразд. Він не буде проти, — відповів тоді він.

А Кіт помовчав і сказав:

— Він може бути проти, Вілеме.

Та насправді він і не думав про це. А тепер уже гадав, чи не було це самовпевнено. Сам себе запитував: чому це ти вирішив, якщо ти хочеш цього, то він теж погодиться?

— Вілеме, вибач!

Він знав, що Джуда варто розрадити, запевнити, що й він відчуває свою провину, вибачитися, але тоді для таких роз мов він був не в гуморі.

— Я піду, побігаю, — оголосив він, і хоча й не бачив, а відчув, як той кивнув.

Було ще дуже рано, у місті ще тихо, прохолодно, і повітря брудно-біле, на дорогах де-не-де ковзали автівки. Готель розташувався неподалік від старої будівлі французької опери, він її оббіг навколо й повертався до готелю районом забудови в колоніальному стилі; повз вуличних торговців, які присіли біля своїх великих, пласких бамбукових кошиків, де купчилися дрібні яскраво-зелені лайми і зрізана зелень у пучках, яка пахла лимоном, трояндою і перцем. Вулички все звужувалися, він перейшов на крок і повернув убік, а там тісно попритулювалися один до одного манюні імпровізовані ресторанчики: за стійкою жінка розігріває чи суп, чи олію, біля неї стоять чотири-п'ять пластикових табуретів, на них клієнти швидко щось їдять і зникають на початку провулка — сідають на свої велосипеди і мчать геть. Він спинився, пропускаючи велосипедиста; до сидіння ззаду прикріплений великий кошик, з якого визирають списи багетів; ніздрі наповнили густі гарячі пахощі парного молока. Він звернув до іншої вулички, й там теж сиділи навпочіпки торговці, розклавши в'язанки із зеленню, мангостани висилися чорними

гірками, на металевих тарелях виблискували сріблясто-рожеві рибини, настільки свіжі, що було чутно, як вони хапають ротами повітря, відчайдушно вибалушивши очиці. Над головами висіли гірляндами клітки, мов ліхтарі, у кожній цвірінькала яскрава пташка. У нього з собою був якийсь дріб'язок, то купив для Джуда букет запашних трав, скидалися й на розмарин, а пахло милом — приємно, він не знав, що то, подумав, може, Джуд знає?

Коли вертався до готелю, думав, яким же він був наївним — і щодо кар'єри, і щодо Джуда. І чому це він завжди впевнений у тому, що він робить? Чому він вважав, що може робити все, що захоче, що все вийде саме так, як він загадає собі? Чи це в нього брак уяви, чи самовпевненість, чи, може, просто дурість — на це він найбільше приставав. Його ж завжди попереджали, і хто? — люди, яким він довіряв: Кіт щодо кар'єри, Енді щодо Джуда, Джуд щодо себе, а він на них ніколи не зважав. Уперше він замислився, а може, Кіт мав рацію, може, Джуд мав рацію, а що, як не матиме змоги працювати чи принаймні не буде роботи, яку він любить? Чи звинуватить він Джуда? Річ у тому, що він так не думав, сподівався, що ні, що до такого просто не дійде.

Але ще більше його лякало інше питання — він навіть не наважувався собі поставити: а що як він примушує робити Джуда те, що для нього погано? Напередодні вони разом приймали душ — уперше, і після нього Джуд був таким мовчазним, так заглибився в себе, як він це уміє, очі були порожніми й тьмяними, і він ураз налякався. Він же не хотів цього робити, а Вілем його вмовив, він тоді був пасивним, похмурим — з міміки обличчя він зрозумів, що той ледве терпить, що чекає, коли все скінчиться, а він його з душової не випустив, змусив залишитися. Він же повівся (не навмисне, та яка різниця), як Калеб, він примусив Джуда щось робити проти волі, і той послухався, бо він йому звелів. «Тобі сподобається», — запевняв він, і сам у це вірив, а тепер, згадуючи все, його нудило. Ніхто й ніколи ще так безоглядно йому не довірився, як Джуд. А він і не мав поняття, що робить. Згадалися слова Енді: «Вілем — не професіонал, не медик. Вілем — актор». Хоча вони тоді з Джудом сміялися, тепер він не вважає, що Енді помилявся. Хто він такий, щоб керувати душевним здоров'ям

Джуда? Хотілося йому сказати: «Не довіряйся так мені», але якби він міг? Хіба ж не цього він хотів від Джуда й від їхніх стосунків? Стати таким необхідним для іншого, щоб той і життя без нього не міг уявити? І ось так і сталося, а він уже від відповідальності повен страху. Він захотів узяти на себе цю ношу, а сам навіть не розумів, як може нашкодити. Чи він упорається? Він згадав про жах Джуда перед сексом, і знає — за ним ховається ще й інший, а він не зважується навіть про нього запитати.

Що ж тоді він має робити? Якби ж хтось міг йому підказати, чи правильно він усе робить, якби ж мати когось, щоб керував ним у цих стосунках, так як Кіт керує його кар'єрою, підказує, коли варто ризикувати, а коли відступати, коли бути в ролі Вілема Героя, а коли в ролі Раґнарссона Грізного.

Він повторював, мов приспів: «Ох, що ж я роблю?», а ноги самі плескали об шлях, він минав чоловіків, жінок, дітей, які готувалися до сьогоднішніх денних справ, минав будиночки, вузенькі, як комірчини, минав крамнички, де продавали тверді, схожі на цеглини, плетені солом'яні подушечки, минав малого хлопчину, який колисав під грудьми величаву ящірку, і все повторював: «Ох, що ж я роблю?»

Коли він за годину повернувся в номер готелю, відтінок барви неба змінився з білуватого на несмаковитий м'ятно-блакитний. Як завжди, агент для них забронював номер із двома окремими ліжками (він забув попередити, що в замовлення варто внести зміни). На одному з ліжок, де вчора обидва спали, зараз лежав Джуд, повністю одягнений, і читав. Коли Вілем увійшов, він підвівся, підійшов і обійняв його. Він пробурмотів:

— Я весь спітнілий.

Та Джуд його не відпускав.

— Нічого, — відступив крок назад, тримаючи за плечі, оглянув. — Усе буде гаразд, Вілеме, — він говорив твердим, урочистим голосом, яким часом розмовляв телефоном з клієнтами. — Правда. Ти ж знаєш, я завжди про тебе піклувати- муся, так?

Він усміхнувся:

— Я знаю.

Його заспокоїли не самі слова, а Джудова впевненість, значущість, розуміння того, що він теж щось комусь може дати. Це ж нагадало Вілемові і про те, що ці їхні стосунки не були, зрештою, рятувальною місією, вони були продовженням їхньої дружби, а в ній він допомагав Джудові, і так само часто той допомагав і йому. Він виручав Джуда, коли той знемагав від болю, захищав, коли інші ставили забагато запитань, а Джуд завжди був поруч, вислуховував, коли він турбувався про свою роботу, втішав, коли йому не давали ролей, а ще, хоч це було досить принизливо, три місяці оплачував його студентський кредит, коли роботи не було і грошей також. Незважаючи на це, останні сім місяців він вважав своїм обов'язком вилікувати Джуда. Полагодити, тоді як йому те не було потрібно. Джуд ще ніколи в ньому не сумнівався, варто йому було відповідати тим самим.

— Я замовив нам сніданок, - сказав Джуд. — Подумав, ти захочеш усамітнитися. Підеш у душ?

— Дякую! Я гадаю, можна душ прийняти і після їди.

Він вдихнув на повні груди. Відчував, як танула тривога, він повертався до себе самого:

— Може, заспіваймо?

За останні два місяці вони щоранку співали, щоб підготуватися до «Дуетів». У фільмі головний герой із дружиною готували щороку новорічну виставу, і він, і актриса, що грала його дружину, мали співати в фільмі власними голосами. Режисер уже надіслав йому список пісень, над якими потрібно було попрацювати, і вони з Джудом репетирували. Джуд вів мелодію, він вів другий голос.

— Звісно! - погодився Джуд. - Нашу улюблену?

Увесь останній тиждень вони працювали над гімном «Асіе$1е Рісіеіех», який йому доведеться виконувати а капела. Увесь тиждень він зависоко брав уже в самому першому куплеті в тому самому місці - на рядку «Уепііе асіогешш». Він щоразу кривився, почувши власну помилку, та Джуд вів далі, похитавши головою до нього, і вони проспівали до кінця. Казав ще йому:

— Ти занадто помисливий, зависоко ведеш тому, що занадто вже дбаєш про те, щоб заспівати чисто, взагалі не треба думати, тоді все, Вілеме, вийде.

А цього ранку він мав упевненість, що все добре вдасться. Вручив Джудові букет трав, який усе ще тримав у руках, той подякував, потер пальцями дрібненькі квіточки, щоб відчути аромат.

— Я гадаю, це якийсь вид перили, — він підніс пальці, щоб Вілем понюхав.

— Гарно пахне, — сказав він, і один одному всміхнулися.

Отже, Джуд заспівав, а він підхопив і без помилок довів до кінця, завершивши пісню. Щойно стихла остання нота, Джуд одразу почав співати наступну пісню зі списку, «Дитя народилося для нас», за нею — «Добрий король Вацлав»; у Вілема все виходило. Його голос не був таким дзвінким, як Джудовий, та в ці хвилини він відчував, що співає непогано, а може й краще, ніж «непогано», бо співали з Джудом в унісон, й він заплющив очі й дозволив собі насолодитися співом.

Вони все ще співали, коли зателенькав дзвінок — принесли сніданок, та Джуд поклав руку йому на зап'ясток, і вони доспівали до кінця, лишилися на місці, він — стоячи, Джуд — сидячи; коли прозвучали останні слова пісні, він пішов, щоб відчинити двері. А кімнату заполонив аромат незнаних трав, що він знайшов — зелений, свіжий, ледь знайомий, так буває, що ти сам не знаєш, що щось любиш, доки воно не стрінеться в тебе на шляху.

2

Відтоді, коли від нього Вілем поїхав уперше — десь двадцять місяців тому, минули вже два січня — все пішло шкереберть. Ва три тижні від від'їзду до Техасу, де зніматимуть «Дуети», у нього вже тричі скрутило спину (раз ще й в офісі, а один напад удома тривав аж дві години). Повернулися болі в ногах.

На правій литці відкрилася ранка (а він про неї й поняття не мав). А все решта йшло непогано.

— Ти це до біса весело сприймаєш, — сказав йому Енді, коли за тиждень він мусив прийти на прийом. — Мені аж підозріло.

— Ой, та ну, — він ледь говорити міг від сильного болю. — Я й не

таке пережив.

Однак тієї ночі, вже в ліжку, він дякував своєму тілу за те, що так довго дозволило себе тримати під контролем. Усі ці місяці, які він таємно вважав їхнім з Вілемом романом, йому жодного разу не довелося користуватися інвалідним візком. Напади бували рідко, ані разу в присутності Вілема, й вони були короткими. Знав, що то нерозумно, адже той знав, який він, бачив його в найгіршому стані, та однак відчував вдячність за те, що обидва вони побачили один одного ніби в новому світлі. Йому було даровано перерву, період переродження, за цей час йому вдалося побувати в тілі здорової людини. Тож коли він повернувся до свого звичного стану, то не став Вілемові повідомляти про те, що з ним коїться, - йому ця тема вже так набридла, здавалося, що й іншим теж, тож коли Вілем у березні повернувся, йому вже було більш- менш краще, знов ходив ногами й рана трохи затяглася.

Відтоді Вілем вже чотири рази від'їжджав з дому надовго — двічі для зйомок, двічі з промотуром; і щоразу, як він від'їздив, його тіло наче ламалося. І він був вдячний за цей вивірений розрахунок часу. За ґречність: наче його тіло, випереджаючи розум, вирішувало, що він повинен прагнути їхніх стосунків, й воно наче забирало всі перепони й незруч ності, як тільки могло.

Тепер середина вересня, і Вілем знову готується від'їж джати.

Ще від їхньої «останньої вечері» сто років тому в них стало ніби ритуалом перед від'їздом провести вечір субо ти в якомусь екстравагантному місці, а тоді ніч провести
в розмовах. У неділю довго сплять, а по обіді переглядають практичні питання: що треба буде зробити, доки Вілема не буде, нагальні питання, що треба вирішити, термінові рішення, що треба прийняти. Відколи їхні стосунки змінилися до теперішнього вигляду, і розмови між ними прийняли інтим- ніший, і водночас нудніший характер, а останній їхній вікенд завжди буває просто ідеальним згущеним відображенням цих змін: субота з її страхами, секретами, зізнаннями й спогадами; а неділя — вона для логіки, для планування розпорядку, який підтримуватиме поступово їхні життя.

Йому подобаються обидва види розмов із Вілемом, та буденні він цінує чомусь більше, ніж міг собі уявити. До Вілема його завжди прив'язувало щось велике — любов, довіра; а от бути з ним пов'язаним чимось незначним також добре: чи то рахунки, чи то податки, чи то талони до дантиста. У нього завжди в пам'яті залишилася давня поїздка до Гарольда й Джулії. Тоді він злiг із сильною застудою - довелося провести всі вихідні на канапі у вітальні, закутаним у ковдри, — то поринаючи в дрімоту, то вислизаючи назад у дійсність. Суботнього вечора вони разом подивилися фільм, а тоді вже Гарольд з Джулією взялися до розмови про ремонт на кухні в їхньому будинку в Труро. Слухаючи їхню тиху бесіду, він ледь дрімав, вона була монотонною — не вирізняв навіть окремих деталей, та водночас вона наповнювала його відчуттям миру, спокою — ось це й було, на його думку, ідеальним вираженням стосунків дорослих: мати поруч того, з ким можна зажди обговорити механіку спільного існування.

— То я вже надіслав повідомлення тому дендрологу, попередив про те, що ти маєш на цьому тижні подзвонити, чуєш? — запитує Вілем. Зараз вони ще в спальні, займаються приготуванням Вілема до від'їзду.

Гаразд, — каже він. — Я й сам собі занотував, що завтра треба зателефонувати.

— А я вже сказав Мелу, що ти з ним з'їздиш на місце в ті вихідні, знаєш?

— Я знаю. Записав теж собі в розкладі.

Вілем розмовляє й одночасно спаковує складений одяг до сумки, тоді спиняється й дивиться на нього:

— Я почуваюся - гірше не буває. Так багато на тебе самого залишаю.

— Та нічого, — відказує він. — Запевняю тебе, для мене це не проблема.

Основні пункти їхнього розпорядку — в руках Вілемо- вого асистента і його секретарок, та веденням господарства займалися вони самотужки. Ніколи й наперед про це не говорили, та він відчуває, що для них дуже важливо обом створювати й брати

участь в облаштуванні їхнього спільного дому — першого спільного дому після вулиці Ліспенард.

Вілем зітхає:

— Але в тебе й так багато справ.

— Не переймайся, — каже він. — Вілеме, ну що ти, я впораюся.

Тієї ночі вони не склеплять очей. Відколи вони знайомі, у нього зажди те саме почуття при прощанні — напередодні розлуки, і навіть ось зараз з ним розмовляє, а вже передчуває, як то важко буде, коли той поїде. Тепер вони по-справжньому, фізично разом, і дивно, та почуття посилюється, він уже так звик до Вілемової присутності, що розлука здається ще тяжчою і спустошливою.

— Знаєш, що нам ще варто обумовити, — починає Вілем, а він не відповідає. Вілем, натягнувши рукав, бере його ліву руку в свої й веде далі. — Я хочу, щоб ти мені дещо пообіцяв.

— Обіцяю тобі.

Вілем відпускає його лівицю, лягає знову на спину. Якийсь час вони мовчать. Вілем позіхає:

— Ми обидва стомилися.

Так, справді, втомилися. Ось уже майже два роки Вілема вважають геєм, з фірми у відставку пішов Люсьєн, і до нього перейшла посада голови юридичного відділу; в сільській місцевості — за вісімдесят миль від Нью-Йорка — вони будують для себе будинок. Коли вдається провести вихідні разом, він занадто втомлений, щоб кудись їхати, в будні на роботу вирушає раніше, щоб хоч у суботу допізна не лишатися. Вони часом початок вечора проводять разом, просто лежать на дивані у вітальні, можуть навіть не розмовляти; а довкруж денне світло потихеньку зникає. Часом ідуть кудись у місто, та вже рідше, ніж бувало колись.

— Перехід до стадії лесбійства зайняв набагато менше часу, ніж я очікував, — зазначив якось увечері Джей-Бі, коли зі своїм новим партнером Фредріком зайшли до них на обід. Ще були Малкольм із Софі, Ричард з Індією, Енді та Джейн.

— Та облиш їх. Дай їм спокій, Джей-Бі! — м'яко мовив Ричард, а всі засміялися.

А він подумав, що Вілем не був проти і, звісно, сам теж. І взагалі йому до всього було байдуже, крім Вілема.

Він трохи почекав, чи той щось відповість. Зараз він має знати, чи доведеться їм зайнятися сексом, чи ні. Досі він не навчився ще вгадувати його бажання, чи обійми перейдуть у вторгнення, у небажане — та він завжди напоготові, знає, що це може статися. Ось і ще один результат розлуки — він зі скрипом це визнає, просто ненавидить такі думки, в житті такого вголос не вимовить, та у тижні й місяці, доки його не буде, не буде й сексу, і він зможе розслабитися.

їхні інтимні стосунки тривають уже вісімнадцять місяців (сам розуміє, що час уже припинити рахувати їх: статеве життя — це ж не термін ув'язнення, а він не чекає на його закінчення), а Вілем чекав на його згоду майже десять місяців. У той період він дуже гостро відчував, як ніби десь стояв годинник, що час відлічував, і час кінчався, він не був Вілем, терпінню однаково настав би край. За кілька місяців перед тим він почув відповідь на запитання Джей-Бі про секс з ним, і Вілем сказав тоді: «Неймовірний!», він сам собі дав обіцянку погодитися на все тієї самої ночі. Та він занадто боявся й не зміг. І момент було втрачено. Десь через місяць із лишком вони подорожували Південною Азією, він ще раз дав обіцянку собі, що спробує, і знову не зробив нічого.

А тоді настав січень, Вілем подався до Техасу зніматися в «Дуетах», а він тижнями себе готував. Тієї ночі, коли Вілем повернувся, — а він знову був вражений, що взагалі той до нього повернувся, вражений аж до нестями, такий щасливий, що ладен був висунутися з вікна й вищати без причини — просто тому, як все було неймовірно, — тоді він сказав, що готовий.

Вілем уважно на нього дивився:

— Ти впевнений?

Звісно, він не був упевнений. Але знав: якщо хоче залишитися з Вілемом, на це доведеться, зрештою, погодитися. І він сказав:

— Так.

— Ну, ти справді хочеш? - Вілем приглядався й допитувався.

Він не знав, не відав: це виклик чи це справді запитання. Але потрібно бути впевненим. Тож відповів:

— Так. Певна річ, я хочу.

З Вілемової усмішки він зрозумів: відповідь обрано правильну.

Однак спершу він мав розповісти про свої хвороби, колись давно-давно лікар з Філадельфії йому говорив: «Коли в майбутньому займатимешся сексом, маєш розповісти про свої болячки. Ти ж не хочеш відповідати за те, що ще хтось заразиться від тебе». Лікар той був дуже суворим, і він ніколи не забував ні того сорому, ні страху, що доведеться ще й цим брудом із кимось ділитися. Тож сам для себе написав ніби промову, трохи порепетирував, доки напам'ять не вивчив, але говорити про те вголос виявилося куди складніше, ніж думав, і він про все розповідав так тихо, що доводилося слова повторювати, від цього стало ще гірше. Тільки один раз про це раніше говорив — Калебові. А той помовчав і низьким голосом сказав: «Джуд Сент-Френсіс — зрештою, просто гульвіса». А він змусив себе всміхнутися й згодитися. Спромігся ще додати «Коледж», і той ледь посміхнувся.

Вілем теж якийсь час мовчав. Оглядав його, а тоді спитав:

— А коли це ти підхопив, Джуде? Я співчуваю.

Вони лежали кожен на своїй половині ліжка, Вілем — обличчям до нього, він — на спині. Нарешті він сказав:

— У мене був змарнований рік у Вашингтоні.

Звісно, це не було правдою, та щоб сказати правду, знадобилася би дуже довга розмова, а він не був до неї готовий. Поки що не був.

— Джуде, пробач мені, — сказав Вілем і потягся до нього. — Ти мені розповіси?

— Ні, — уперто говорив він. — Я вважаю, нам треба це зробити. Зараз, — він уже підготувався. Ще один день нічого не змінить, а він лише втратить сміливість.

Тож вони це зробили. Значна частина його розуму сподівалася, навіть чекала, що з Вілемом усе буде інакше, що йому нарешті цей процес сподобається. Та щойно почали, як всі старі недобрі відчуття повернулися. Він сам відволікав — на те, як Вілем був набагато ніжнішим за Калеба, як він не проявляв нетерплячки, і це ж був усе-таки Вілем, той, кого він кохав. Та коли все скінчилося, залишився той самий сором, та сама нудота, те саме

бажання завдати собі болю, витягти всі нутрощі назовні й жбурнути їх об стіну, щоб аж чвакнуло.

Вілем тихенько запитав:

— Ну, як ти?

А він повернувся, глянув у кохане обличчя, яке так любив, сказав «так», а сам подумав: «Може, наступного разу буде краще». А наступного разу було так само, й він думав, що через раз буде краще. Він щоразу сподівався, що все зміниться. Сам собі говорив: з кожним разом має бути краще.

І однією з найбільших печалей у житті стало розуміння: навіть Вілем йому не допоможе, він невиліковний, ця сторона життя для нього навіки втрачена.

Він, зрештою, для себе виробив декілька правил. По- перше, не відмовляти Вілемові — ніколи. Якщо саме цього той хотів, то це матиме, він не повинен відмовляти — щоб з ним бути разом, Вілем пожертвував дуже багато чим, а йому приніс такий мир, що він налаштувався бути вдячним йому, як міг. По-друге, як повчав брат Люк, він намагатиметься бути живішим, проявляти ентузіазм. Коли стосунки з Калебом доходили кінця, той вже з ним робив таке, до чого він усе життя відчував огиду: Калеб повертав його задом, стягував йому штани, а він лежав і чекав, коли настане кінець. А тепер, з Вілемом, він пригадав Люкові повчання, яких завжди мав слухатися: повернися, якось застогни, скажи, як тобі подобається; тепер він застосовував їх по можливості, щоб скидатися на активного учасника. Він мав надію, що така компетентність якось приховає відсутність ентузіазму, і доки Вілем спав, він напружував пам'ять, згадував уроки брата Люка, ті уроки, які він намагався забути все своє доросле життя. Він здогадувався, що здивував Вілема досвідченістю: він, який завжди відмовчувався, коли інші хвалилися подвигами в сексуальних утіхах чи тим, чого тільки хотіли, він, який ледь витримував усілякі розмови друзів на цю тему, а сам жодного разу в них участі не брав.

Третє правило: він сам мав проявляти ініціативу щочо- тири рази, щоб стосунки не здавалися якимись нерівними. Четверте: робити має все, що Вілем захоче. Знову й знову він сам собі

нагадував: це — Вілем. Це той, хто тебе ніколи не скривдить, він не попросить нічого нерозумного.

Але виникало перед очима лице брата Люка, і внутрішній голос піддражнював: *«Ти йому теж довіряв, ти теж думав, що він тебе захищає».*

А він з голосом сперечався: ***«Як ти смієш, як можна порівнювати Вілема з братом Люком?»***

А голос пирхав у відповідь: «А ***яка різниця? Вони обидва від тебе хочуть того самого. І, зрештою, ти для них обох є тим самим».***

Його страх перед сексом нарешті зменшився, та не його ставлення. Він завжди знав, що Вілем від сексу отримував задоволення, але був неприємно здивований, що тому так подобалося кохатися з ним. Знав, що він судить несправедливо, але за це він почав менше поважати Вілема, а самого себе за це ставлення — ненавидіти.

Він спробував зосередитися на тому, що з Вілемом було все краще, ніж, коли він був із Калебом. Йому однак було боляче, але не так, як з іншими, і було так само неприємно, але раніше було гірше. Було соромно, проте з Вілемом був хоча б утішений тим, що він хоч щось, хоч якесь задоволення може дати тому, кого більше за всіх кохає, - це усвідомлення й підтримувало його щоразу.

Він сказав Вілемові, що втратив здатність до ерекції після тієї аварії, й це було неправдою. Ще багато років тому Енді його запевнив, для такого не було жодної фізичної причини. Як там не є, це триває багато років, ще з коледжу - а там і то він збуджувався занадто рідко й безконтрольно. Вілем запитав, чи не може він чимось зарадити — чи уколи, може які пігулки, - та він відбувся тим, що має алергію на якийсь із інгредієнтів у таких препаратах, і для нього це взагалі не важливо.

Калеба ця його неспроможність не цікавила, а от Вілем засмутився.

— А може, все ж щось існує, що тобі може допомогти? — знову і знову запитував він. — А з Енді ти радився? Може, спробувати щось іще?

Зрештою, він різко цю тему обірвав, сказав, що від таких запитань почувається якимось неповноцінним.

— Пробач, Джуде, я не хотів, — помовчавши, сказав Ві- лем. — Мені ж хочеться, щоб і тобі було добре.

— Мені добре.

Як же було гидко так багато брехати Вілемові, але хіба ж був який вибір? Скажеш правду — втратиш його назавжди, залишишся на самоті.

Інколи, та навіть часто, він себе проклинав за неповноцінність, а часом ставав добрішим, адже розумів, що це його мозок уберігає тіло, для того щоб захистити, сексуальний потяг вимкнено, вже скам'яніла кожна його часточка, щоб уберегти від болю. Але здебільшого він розумів, що чинить неправильно, знав, що на Вілема сердиться несправедливо. Знав, що даремно не зносить Вілемових попередніх пестощів — отого довгого, набридливого й виснажливого прологу, неначе того покашлювання перед початком промови, маленького фізичного свідчення інтимності, яке Вілем використовував для вираження глибин власного збудження. Та зі свого досвіду він знав: секс — це те, через що доводиться проходити якомога швидше, енергійно й різко, майже брутально. Тож коли Вілем намагався акт продовжити, він починав того направляти рішуче, з відчаєм, а згодом зрозумів, що Вілем те сприймав за пристрасть. І ще в голові чув тріумфальні вигуки Люка: *«Я ж чув, тобі дуже сподобалося!»* — і сам кривився, як од болю. Хотілося крикнути й тоді, й зараз: *«Ні! Ні, це не так!»* Але він не посмів. Він має з Ві- лемом стосунки, а значить, має бути й секс. Якщо він хоче Вілема втримати, отже, повинен і дотримуватися своїх зобов'язань договору, якщо вони йому не до вподоби, це нічого не ЗМІНЮЄ.

І однаково він не здавався. Він сам собі пообіцяв, що спробує виправитися заради них обох. Він купив собі - таємно, а обличчя аж палало, коли мав розплатитися, — три посібники про секс і прочитав їх, коли Вілем їздив у промотур, а коли той повернувся, то спробував застосувати дещо з прочитаного, та нічого не змінилося. Він купував жіночі журнали з порадами, як бути вмілими в ліжку, уважно їх проштудіював. Він навіть замовив собі книжку про те, як жертви сексуального насильства - цей термін він ненавидів, і до себе його не застосовував, як вони вертаються

до нормального статевого життя, та за одну ніч таємно прочитав, зачинившись у кабінеті, щоб часом Вілем не побачив. Але минув рік, і він вирішив власні амбіції зменшити: можливо, він сам ніколи не отримає задоволення від сексу, та це не означає, що він не зможе добре задовольняти Вілема - і з вдячності, і, що таки егоїстично, щоб утримати поруч. Тож відчуття сорому він переборов і сконцентрувався на Вілемові.

Тепер, коли в його житті знову З'явився секс, він усвідомив, як усі ці роки близько був ним оточений, а сам просто викорінив зі свого життя навіть думки. Десятиліттями він відгороджувався ніби щитом від розмов про секс. А зараз чув їх повсюди: балачка колег, жінок у ресторанах, чоловіків на вулиці - всі говорили про секс, як саме все відбувається, як вони хотіли все більше (здавалося, менше не хотів ніхто). Він ніби знову повернувся в студентські роки - ровесники мимоволі ставали його вчителями; й він шукав інформацію повсюди, хотів знайти поради, як жити. Він почав дивитися телевізійні ток-шоу, численні випуски показували пари, які чомусь припиняють інтимні стосунки; ДО студії приходили звичайно подружжя, які вже багато місяців, а то й років, не спали разом. Він уважно все слухав, але ці шоу не давали відповідей на його запитання: як довго при стосунках люди вели статеве життя? Скільки йому ще доведеться чекати, доки у них з Вілемом уже не буде сексу? Він приглядався до героїв передач: чи були вони щасливими? (Звісно ж, не були — вони прийшли на ток-шоу, щоб розповісти чужим людям про інтимне життя, й шукають допомоги.) Але ж вони здавалися щасливими — хіба ні? Чи може, то одна з версій щастя — он ті чоловік із дружиною вже не кохалися три роки, а так торкаються до рук одне одного, що видно — між ними почуття збереглися, і пов'язує їх щось важливіше за секс. Під час перельотів він дивився в літаках романтичні комедії, фарси про одружених, в яких сексу немає. У фільмах про молодь усі хочуть сексу, у стрічках про старих усі хочуть сексу. Він їх дивився і був у відчаї. Коли ж у людей це бажання зникає? Часом він розумів усю іронію життя: Вілем, ідеальний, як не подивись, партнер, усе хоче інтимних стосунків з ним, і він сам, як не поглянь, неідеальний, не хоче їх. Він, каліка, не хоче, а Вілем усе

одно хоче його. Вілем був його власного версією щастя, того щастя, що ніколи й не мріяв, що буде йому доступним.

Він запевняв Вілема, якщо йому не вистачає інтиму з жінками, то він не заперечуватиме. Але: «Ні, я хочу тільки тебе». Іншого такі слова зворушили б, та й його теж, але сам же впадав у відчай: коли ж це скінчиться? Та відповідь невідворотна: може, й ніколи. Якщо йому не дадуть? Він пригадував роки, проведені в мотелях, — та він тоді знав, що кінець настане, чекав дати: шістнадцятиліття (навіть, якщо йому про неї брехали). Йому виповниться шістнадцять, і тоді все скінчиться. Зараз йому сорок п'ять, та здається, що знову одинадцять, він чекає, коли ж хто-небудь — тоді брат Люк, тепер Вілем (як же це несправедливо!) — скаже йому: «Все. Ти свій обов'язок виконав. Уже досить». Якби ж це хтось йому сказав, що, незважаючи на ці почування, він повноцінна людина, що з ним нічого дивного не відбувається. Мали ж бути ще десь на світі люди з такими самими відчуттями? Може, його ненависть до статевого акту — це не хвороба, яку варто лікувати, а просто питання вибору?

Якось уночі вони з Вілемом лежали в ліжку, обидва втомилися після роботи. Вілем раптом почав розмову про стару знайому, з якою зустрівся за обідом, Моллі. Вони з нею раз на кілька років бачаться, а тепер в її житті важкий період: після десятиліть замовчування вона наважилася зізнатися матері в тому, що батько, котрий рік тому помер, у дитинстві її ґвалтував.

Він механічно відреагував:

— Жахливо! Бідолашна Моллі!

— Так, — мовив Вілем. Запанувала мовчанка. — Я їй сказав просто, що тут соромитися нічого, що вона сама не зробила нічого поганого.

Його кинуло в жар.

— Ти правильно сказав, — докинув він, з умислом позіхнувши. — На добраніч, Вілеме!

Вони помовчали, за хвилину-другу Вілем ласкаво почав:

— Джуде, ти збираєшся мені колись про все розповісти?

А він тихенько лежав і думав: що ж я можу тобі сказати?

Чому це він зараз його розпитує? Йому здавалося, що досі він успішно вдавав, що все гаразд, що він нормальний, може й ні? Доведеться краще докладати зусиль. Він ніколи не розповідав Вілемові про те, що було в нього через брата Люка, та крім того, що він був неспроможний про таке говорити, він у глибині душі знав, що й не треба: за останні два роки Вілем з різних сторін підбирався до цієї теми — через історії про друзів, знайомих, одних він називав, інших — ні (певно що багато з них були вигаданими — ніколи неможливо, щоб одна людина мала стільки знайомих, переживши насилля), через розповіді про педофілів, про яких десь прочитав, через обговорення природи сорому, того, що часто він не має підстав. Виголосивши таку промову, Вілем замовкав, чекав, неначе подумки простягав руку, припрошуючи до танцю. Та він ніколи не брав його руки. Щоразу відбувався мовчанкою, змінював тему чи прикидався, ніби той нічого не казав. Він не знав, звідки тому про нього може бути щось відомо, та й не хотів знати. Очевидно було: і Вілем, і Гарольд бачили його не таким, яким він прагнув здаватися.

— Чому ти про це допитуєшся?

Вілем змінив позу.

— Тому що... тому що я мав тебе розговорити вже давно, ну, про це, — він знову помовчав. — Звісно, ще перед тим, як з тобою спати.

Він заплющив очі.

— Я... я щось роблю не так? — він запитав спокійно, та відразу й пожалкував: про таке можна було би питати брата Люка, аж ніяк не Вілема.

З мовчанки Вілема зрозумів, що й того вразило таке запитання.

— Ні, тобто... Але, Джуде, я просто знаю, що з тобою щось сталося, але ти мені не розповідаєш. Якби ти дозволив мені допомогти.

— Усе позаду вже, Вілеме, — нарешті сказав він. — Це було дуже давно, і допомога мені не потрібна.

І знову настала мовчанка.

— Це брат Люк завдав тобі болю?

Він нічого не відповів, а секунди цокали в тиші своїм ходом.

— Тобі подобається кохатися, Джуде?

Якщо зараз заговорить, то заплаче. Тому він змовчав. Це слово «ні» — таке коротеньке, його так легко вимовити, просто дитяче слово, швидше, лиш звук, шум повітря: розімкнеш вуста — слово вже на волі, і що ж? Вілем піде від нього, забере все. Під час сексу він думає: «Я зможу це витримати, зможу». Він терпів заради того, аби щоранку прокидатися поряд з Вілемом, заради тепла, яке той йому дарував, заради радості бути разом. Коли Вілем у вітальні дивився телевізор, а він повз нього проходив, той простягав йому руку, а він її брав, вони завмирали: Вілем — сидячи, очі звернені до телевізора, а він стоячи, рука в руці, аж доки руку відпускав і простував далі. Йому була необхідна присутність Вілема — відколи до нього переїхав, він мав відчуття спокою, те саме, що мав ще коли вони жили разом перед від'їздом на зйомки «Принца Цинамона». Вілем для нього — якір, і він до нього линув, хоча знав, як то егоїстично. Якби він справді любив, то залишив би його. Він дозволив би, а як треба, то примусив би знайти для себе когось кращого для кохання, хто насолоджувався б і сексом, і хто його хотів би по-справжньому, хто мав би менше проблем, хто був би привабливішим. Для нього Вілем був хорошим, а він для нього — ні.

— А тобі подобається секс зі мною? — коли зміг, нарешті заговорив він.

— Так, — негайно відповів Вілем. — Дуже, а тобі?

Він ковтнув клубок у горлі, порахував до трьох.

— Так, — промовив тихо й сам себе ненавидів, та водночас відчув і полегшення: він знову виграв трохи часу — мати поруч Вілема, але й мати секс. А якби він сказав «ні»?

І так усе тривало далі. Компенсацією за секс він мав можливість завдавати собі ран. Робив це все частіше: і щоб притупити відчуття сорому, і щоб покарати за відчуття спротиву. Він уже так довго дотримувався розкладу - один раз на тиждень два порізи — не більше. Але за останні півроку він свої правила порушував ще й ще, тепер різав себе так само часто, як коли був із Калебом, як у ті тижні перед всиновленням.

Ця така часта шкода самому собі стала причиною їхньої першої насправді жахливої сварки — не лише як партнерів, а взагалі

вперше за двадцять дев’ять років дружби. Бувало, порізи їхнім відносинам зовсім не шкодили, а часом вони й були їхніми відносинами — вся їхня розмова, предмет розмови, навіть коли не вимовлено жодного слова. Коли він ішов у ліжко в футболці з довгими рукавами, він ніколи не був певен, чи Вілем змовчить, чи візьметься допитуватися.

Стільки разів уже пояснив усе, що це — його потреба, що це йому допомагає, що він не може припинити, а той не міг і не хотів його розуміти.

— Як ти не розумієш, це мене так засмучує!

— Ні, Вілеме. Я знаю, що роблю. Ти маєш мені вірити.

— Джуде, я тобі вірю, але довіра тут ні до чого. Проблема в шкоді, що ти собі завдаєш.

Так розмова себе вичерпала.

А тоді ще Вілем звертав на інше:

— Джуде, а як би ти почувався, якби я ото таке з собою робив?

А він відповідав:

— Це не одне й те саме, Вілеме.

— Чому це?

— Бо це — ти, і ти на таке не заслуговуєш.

— А ти що, *заслуговуєш*?

Ну, а на таке він не мав відповіді, принаймні адекватної, щоб Вілем зміг зрозуміти.

Десь за місяць до тієї сварки вони мали ще іншу сутичку. Вілем, звісно, помітив, що він наносить собі порізи частіше, а чому — не знав. А ще й почастішали напади, і щойно він, упевнившись, що Вілем спить, намірився прокрастися до ванної кімнати, як раптом той заграбастав його зап’ясток, а він з переляку запнувся:

— Господи, Вілеме! Як ти мене налякав!

— Куди це ти зібрався? — напруженим голосом поцікавився Вілем.

Він спробував вирвати руку, та захват був сильним.

— Мені треба до ванної. Пусти, Вілеме, я серйозно.

Дивилися один на одного в пітьмі, доки Вілем нарешті не відпустив його. Тоді й собі підвівся з ліжка:

— Ходімо разом, я подивлюся.

Вони посварилися. Шипіли один на одного, злостилися, почувалися обидва зрадженими: він докоряв, що Вілем з ним поводиться, мов з дитям, а той — що приховує якісь таємниці від нього, дійшли до того, що розкричалися. Він уже було вирвався з рук і кинувся до кабінету, щоб там зачинитися й нанести рану хоча б ножицями, та в паніці зашпортався, упав і розсік губу; Вілем клопотався навколо, приніс льоду, щоб прикласти, а тоді вже сиділи на підлозі десь на півдорозі між кабінетом і спальнею, притулившись, один перед одним вибачалися.

— Я просто не можу допустити, щоб ти це робив, — говорив Вілем наступного ранку.

— Я не можу цього не робити, — після довгої мовчанки відповів він.

***«Ти не уявляєш, що зі мною без цього буде,* — хотілося йому відповісти. *— І я не уявляю, як я без цього в житті обходився би».* Та так нічого й не сказав. Він ніколи не зумів би йому пояснити, щоб той зрозумів, навіщо він себе ріже: одночасно це і покарання, і очищення, це з нього витравлює всю заразу, весь бруд, допомагає безпричинно не гніватися на інших, на все на світі, утримує від крику, від насилля і дає таке відчуття, ніби його власне тіло і справді його й нікому не належить. І, звісно ж, без цього він не міг би кохатися, часом спадає на думку: що було би з ним, якби брат Люк не запропонував йому такого виходу? Він би, напевне, радше іншим завдавав болю — так він думав, намагався би зробити так, щоб хтось так само гидко почувався, як і він сам; тоді він був би гіршим, ніж зараз.**

Вілем мовчав іще довше:

— Ти спробуй, Джуді, заради мене, спробуй.

Він і намагався. У наступні кілька тижнів він, коли прокидався вночі чи після сексу, чекав, доки Вілем засне, щоб дістатися до ванної, змушував себе лежати рівно, стискав кулаки й рахував подихи. Потилиця, шия вкривалися потом, у роті пересихало. Він малював в уяві сходи в мотелі, і як він з них падає, який від того стоїть гуркіт, і як після того настає приємна втома, як йому від того боляче. Він і шкодував, і водночас радів, що Вілем не має поняття, чого йому це коштує.

Однак часом такого було не досить — і тоді вночі він прокрадався на перший поверх і плавав до знемоги. Наставав ранок, на вимогу Вілема він показував руки. Вони через те сварилися, та зрештою, простіше було їх показати, він до нього гиркав:

— Задоволений? — і виривав назад руки, опускав і застібав рукави, а сам був не в змозі на нього підвести очі.

— Джуде, — порушував мовчанку Вілем. — Іди, полежи тут зі мною.

А він замотав головою, на цілий день пішов. Довго шкодував згодом, і потім Вілем уже не просив полежати поруч, і він себе ще більше ненавидів. їхній новий ранковий ритуал полягав у тому, що той оглядав руки в пошуках нових порізів, і він сидів на ліжку поруч і все глибше занурювався у відчай і приниження.

Однієї ночі, за місяць після даної Вілемові обіцянки, він зрозумів, що не виходить, біда, і він не може придушити потреби завдавати собі болю. Цей день несподівано багатий на спогади, сьогодні тюль, що відділяв минуле від теперішнього, став занадто прозорим. Він ніби боковим зором увесь вечір проглядав уривки якихось епізодів, і вони перед ним пропливали один за одним, увечері він щосили намагався вхопитися за реальність, а не відчалити в страшний і знайомий світ тіней його пам'яті. Тієї ночі вперше він вже майже відмовився кохатися, та стримався, і довелося знову це робити.

А після сексу він лежав ніби зовсім розбитий. Зазвичай у процесі він намагався від реальності не відриватися і далеко в думках не відлітати. Коли він дитиною наче навчився залишати своє тіло, клієнти на це Люкові скаржилися: «Його очі мертві» — таке було їм не до вподоби. І Калеб те ж саме казав: «Прокинься! — і плескав його по щоці. — Ти де»? Він докладав зусиль, щоб не відволікатися, але від цього був ще більше змученим. Тієї ночі він лежав і розглядав сплячого Вілема. Той спав на животі, обхопивши руками подушку, уві сні обличчя жорсткіше, ніж удень. Він чекав, порахував до трьохсот, іще раз до трьохсот — доки не минула година. Ввімкнув світло зі свого боку ліжка і спробував читати, але перед очима бачив лише бритву, від збудження руки аж

поколювало, ніби по них проходили не вени, а проводи, що аж іскрили й сяяли від току.

— Вілеме, — прошепотів він; той не відповів; він поклав руку на його шию, той не ворухнувся. Він піднявся і безшумно, як тільки міг, пішов до гардероба, звідки витяг свого пакунка — він знайшов новий сховок для лез: кишеня зимової куртки. А тоді через усю квартиру подався до ванної в другому кінці, зачинив двері. І тут була велика душова кабіна, і він у ній усівся, зняв сорочку, притулився до прохолодного камінного кахлю. Передпліччя від шрамових наростів аж потовстішали, здавалося, що вони в гіпсі, вже важко й розібрати, в якому місці він різав вени у спробі самогубства. Йому доводилося порізи робити між старими, навколо давніх, накладав їх один на один і маскував шрами. Нещодавно він уже різав руки ще вище (не по біцепсах, що теж були пошрамовані, а вже по трицепсах, та від цього полегшення було меншим, йому подобалося порізи бачити в процесі й шию при цьому не вивертати). Тепер він обережно зробив довгі розрізи повздовж лівого трицепса, при кожному рахував секунди: один, два, три, — і дихав у такт.

Він провів лезом чотири рази по лівій руці й тричі по правій; коли робив четвертий надріз, рука вже тремтіла від солодкої слабкості; він звів очі й помітив у дверях Вілема — той за ним спостерігав. За всі роки під час порізів його ще ніколи ніхто за цим не застав, і він різко спинився від шоку — занадто різким було це вторгнення, він застигнув.

Вілем йому нічого не сказав, але посунув на нього, а він притиснувся до стіни, змертвілий від жаху, що ж то буде.

Стежив, як той присів, обережно забрав з рук лезо, на секунду обидва завмерли, дивлячись на лезо. А тоді Вілем розігнувся, раптово, без попередження різонув себе по грудях.

І тут він ожив.

— Ні! — закричав, спробував підвестися, та сил не було, впав назад. — Вілеме, ні!

— Чорт! — закричав Вілем. — Бл... Чорт! — І однаково зробив іще надріз, просто під першим.

— Припини, Вілеме! — кричав він уже в сльозах. — Вілеме,

перестань, тобі ж боляче!

— Ой, справді? - з блиску в очах видно було, що й у нього зараз сльози закрапають. - Ну, то бачиш, як це, Джуде? - він порізав себе втретє і знову вилаявся.

— Вілеме, — стогнав він і звівся на ноги, подався до нього, та той відступив. - Будь ласка, не треба, я тебе прошу, Вілеме.

Він усе благав і благав, але той припинив тільки після шостого порізу. Тоді важко сперся на стіну.

— Дідько, — говорив тихо, згинаючись у поясі, обхопивши себе руками. - Чорт, це боляче, - а він кинувся зі своїм пакунком до нього, щоб допомогти обробити рани, але Ві лем не дався. — Облиш мене, Джуде, дай спокій!

— Треба ж перев'язати.

— Себе перев'язуй! Прокляття, - він усе ще на нього не дивився. — Нам ще не вистачало такого бісового спільного ритуалу — перев'язувати рани, які самі собі наносили.

Він відступив:

— Я цього не пропонував.

Однак Вілем не відповідав, тож він, зрештою, обробим своє тіло, посунув пакунок до Вілема й той, зморщившій ь, зробив те саме.

Вони потім довго-довго мовчки сиділи. Вілем — зігну» шись, а він не зводячи з нього очей:

— Пробач мені, Вілеме!

— Господи, Джуде, це ж пекельний біль, - сказав через деякий час Вілем. Нарешті поглянув на нього. — Як ти витримуєш?

Він знизав плечима:

— Звикаєш.

А Вілем похитав головою:

- Ох, Джуде, - він побачив, як Вілем плакав. - Ти хоч зі мною щасливий?

Він відчув, як щось усередині нього відламалося й розпалося.

— Вілеме, - а тоді почав іще раз. - Я в житті ще не був таким щасливим, як із тобою.

А той видав дивний звук, який він згодом розпізнав — то був сміх:

- Тоді чому ж ти так часто себе ріжеш? Чому погіршало?

— Не знаю, — сказав він тихо, проковтнув слину. — Певне, я боюся, що ти мене кинеш.

Це була не вся правда, всього він не міг сказати, але частина істини все ж тут була.

- Чому я повинен тебе покинути? — запитав Вілем, а коли нін не відповів, вів далі: - Це що, перевірка? Ти що, намагаєшся з'ясувати, як далеко сам зайдеш і чи я й тоді з тобою і.ілишуся? — витираючи очі, він дивився на нього. — Так?

Він похитав головою.

- Може, й так, - він говорив до мармурової підлоги. — Може, якось мимоволі. Чи ні... я не знаю.

Вілем зітхнув:

Не знаю, як тебе переконати в тому, що я не піду від Ц'бе, що не треба мене випробовувати.

Вони знову мовчали. Вілем глибоко вдихнув:

А може, тобі варто ненадовго ще раз лягти до лікарні? Просто з усім розібратися?

Ні! - а горло аж перехопило від нападу паніки. - Ні, Вілеме, тільки не примушуй мене до цього!

Вілем уважно на нього поглянув:

— Ні, ні, я тебе не примушуватиму. А хотілося би.

Та ніч якось добігла кінця, новий день якось настав. Утомлений так, що аж хитався, він подався на роботу. Ця їхня сварка ні до чого не довела — не було ні обіцянок, ні ультиматумів — але наступні кілька днів Вілем з ним не розмовляв. Чи краще сказати, були розмови, але ні про що. «Гарного дня!» — говорив він уранці. «Як минув день?» — цікавився він увечері. «Добре», — відповідав. Він бачив: Вілем не знає, як бути, як ставитися до теперішньої ситуації. Сам намагається поводитися спокійно. Вночі вони більше не розмовляли, як колись, та мовчанка стала мов живою істотою, що розділила їх у ліжку, — здоровенною, волохатою й грізною, коли її зачепити.

На четверту ніч він уже не стерпів, пролежавши годи- иу-другу безмовно, перекотився через істоту, обійняв Вілема й прошепотів:

— Вілеме, я кохаю тебе. Прости, — Вілем не відповідав, та він вів далі: — Я намагаюся, справді намагаюся, раз спіткнувся, та вже

докладу зусиль, — Вілем і далі не відповідав, він пригорнув його дужче, — Будь ласка, Вілеме, я знаю, тобі тяжко. Прошу, дай мені ще один шанс. Будь ласка, на мене не гнівайся.

Він почув, як Вілем зітхнув:

— Я на тебе не гніваюся, Джуде. Я знаю, що ти намага єшся. Просто я хочу, щоб не доводилося взагалі докладати зусиль, щоб тобі не було з чим боротися так жорстко.

Тепер настала його черга мовчати.

— І мені цього хочеться, — сказав він нарешті.

Відтоді він уже випробував інші методи: він плаває, а ще. буває, вночі щось випікає. Завжди дбає про те, щоб на ку.чіи були борошно, цукор, яйця, дріжджі, а доки страва в духонці. він працює у їдальні за столом; а коли хліб, чи торт, чи тістеч ка (їх потім асистент Вілема надсилає Гарольдові й ДжулиІ) готові, то вже розвидняється, а сам він прослизає назад до ліжка і спить годину-другу до дзвінка будильника. Від утоми весь наступний день очі аж печуть. Він знає, Вілемові не подобається його опівнічне куховарство, та його альтернатива ще менш приваблива, тож він змовчує. Прибирання вже не вихід — відколи вони переїхали на вулицю Грін, до нього приходить чотири рази на тиждень помічниця, місіс Чжоу. Вона наводить лад просто досконало, на його жаль, і часом аж хочеться щось забруднити, а тоді самому вимити. Та він знає: це тупо, тому нічого такого не робить.

— Давай ось що спробуємо, — каже якось увечері Вілем. — Коли ти прокидаєшся з бажанням себе порізати, мене теж буди, гаразд? Коли завгодно, — він дивиться на Вілема. — Давай спробуємо, га? Ну хоч заради мене.

Тож він так і робить — хоча б для того, щоб дізнатися, що той задумав. Якось уночі, було вже дуже пізно, він торсає Вілема за плече й вибачається, коли той розплющує очі. Та Вілем хитає головою, лягає на нього й обнімає так міцно, аж йому стає важко дихати. Каже: «І ти мене обійми, так міцно, щоб здавалося, ніби ми падаємо, що разом тікаємо від страху».

І він так близько пригортає Вілема, що під пучками пальців відчуває життя м’язів спини, так близько, що їхні серця б’ються

одне коло одного, і грудні клітки поєдналися, і животи одного й другого надимаються й опадають разом від дихання. «Міцніше», — каже Вілем, і він напружує руки ще більше, вони аж болять, тоді німіють, і вже все тіло ниє від утоми, і він нарешті має відчуття: вони падають, провалюються крізь матрац, крізь ліжко, крізь підлогу, а тоді вниз поверхами повільно занурюються, а будинок піддається, як '•'1‘ле, й приймає в себе. Ось він спускається крізь п’ятий поверх — у ці дні Ричардова родина тут зберігає марокканські к.іхлі; крізь четвертий, наразі порожній, крізь апартаменти І’ичарда й Індії, крізь його студію аж до цокольного поверху, а тоді в басейн, і далі, далі, крізь тунелі підземки, крізь тверду породу, крізь мул, крізь підземні озера й океани нафти, крізь поклади, крізь сланці, — аж доки він не кружляє в полум’ї земного ядра. Весь час Вілем його огортає. Коли вони потрапляють в полум’я, то не згорають, а просто тануть і зливаються — з ніг, грудей, рук, голів постає одна особа. Коли на ранок він прокидається, Вілем уже не на ньому, він лежить поряд, їхні тіла досі переплетені; а в нього відчуття сп’яніння й полегшення: він уночі не тільки не ранив своє тіло, а навіть вдалося поспати, а ні те, ні інше йому не вдавалося робити ось уже кілька місяців. Уранці він почувається мов омитим і очищеним, наче він знов отримав шанс прожити своє життя правильно.

Однак він же не може щоразу будити Вілема, коли йому заманеться, він встановлює норму: раз на десять днів. Інші шість-сім днів він займає себе сам плаванням, випіканням, куховарством: йому потрібне фізичне навантаження, щоб тримати свої бажання на припоні — і Ричард дав йому ключа від студії, і він у піжамі спускається туди вночі, а там його вже чекає робота, яку загадав Ричард. Вона так допомагає — бездумна, монотонна й одночасно абсолютно дивовижна: одного тижня він групує за розмірами пташині кісточки, другого — розкладає за відтінками купки лискучих, трохи масних тхорячих шкурок. Такі завдання нагадали, як безліч років тому вони вчотирьох у вихідні розплутували волосся для Джей-Бі. Йому хочеться розповісти Вілемові, але ні, не можна. Він і з Ричарда взяв обіцянку нічого нікому не каза ти, хоч і знає, що така ситуація йому зовсім не до

вподоби А ще йому ніколи не давали завдань щось робити лезами чи ножицями й ножами, а це про щось та свідчить, беручи до уваги те, що для витворів Ричарда потрібно було багато рі жучих предметів.

Однієї ночі він суне носа в порожню бляшанку з-під капи залишену там на столі, й знаходить там силу лез: і з коротким краєм, і з широким закругленим, і прості прямокутні, яким сам надає перевагу. Обережно він руку всовує до бляшанки, виймає з неї жменю лез і спостерігає, як вони падають назад. Вибирає одне, прямокутне, й ховає в кишеню штанів. Та коли він уже готовий іти на ніч до себе — такий утомлений, що аж підлога під ногами пливе, — то він кладе лезо обережно назад перед виходом. У години, коли він уночі не спить, а тиняється будинком, то почувається демоном, який лише прикидається людиною, а вночі вже може скинути маскарадний костюм дня і проявити свою істинну природу.

А тоді настає вівторок, день уже зовсім наче літній, і це остання доба Вілема в місті. Рано-вранці він рушає на роботу, але до ланчу ще повернеться, щоб попрощатися.

Як і завжди, він каже Вілемові:

— Я за тобою сумуватиму.

— А я — ще більше, — як завжди, відповідає той і звично додає: — Ти про себе дбатимеш. Обіцяєш мені?

— Так, — відповідає він, не випускаючи його з обіймів. — Обіцяю.

Він чує, як той зітхає.

— Пам’ятай, ти мені можеш завжди телефонувати, коли завгодно, — каже Вілем, і він киває.

— Іди, — говорить він. — Зі мною все буде гаразд.

Вілем ще раз зітхає та йде.

Він ненавидить, коли Вілем від’їздить. Проте відчуває і збудження, хоч це так егоїстично, і ще тому, що в того багато роботи, він відчуває і полегшення, і задоволення. Ще коли вони повернулися в січні з В’єтнаму, до зйомок у «Дуетах», Вілем відчував то занепокоєння, то перебільшену впевненість, хоч про свої сумніви й намагався поменше говорити, він знав, що той хвилюється. Після оголошення про їхні стосунки перша стрічка, в

якій знявся Вілем, була гей-філь- мом. Знав і те, що режисер фантастичної кінострічки, на яку його мали запросити, так швидко, як він сподівався, не зателефонував (хоча він, зрештою, дочекався і все сталося саме так, як він сподівався). Він знав: Вілема турбував потік публікацій, яким, здавалося, не буде кінця, нескінченні прохання про інтерв'ю, телепередачі, плітки в жовтій пресі, статті на перших сторінках газет, які їх зустріли після повернення до Штатів і які, за словами Кіта, неможливо було контролювати чи спинити: просто доведеться перечекати, доки публіці не обридне ця тема, а на це може піти декілька місяців. Вілем принципово не читав про себе публікацій, але в США інформації було занадто багато: коли вмикали телевізора, виходили в Інтернет, розгорнули газету — всюди траплялися усілякі історійки про Вілема, про те, ким він виявився. Коли розмовляли по телефону, Вілем — у Техасі, він — удома, на Грін, він відчував, що той намагається про свої побоювання замовчувати, щоб він сам не відчував власної провини. Він нарешті йому сказав:

— Розкажи про все, обіцяю, я себе не винуватитиму, присягаюся.

Після того як він цілий тиждень те торочив, Вілем нарешті про все розповів, і винним усе одно почувався, і після кожної такої розмови він себе карав, різав, а ще не шукав у Вілема втіхи, не змушував його почуватися ще гірше, він його *вислуховував і намагався його втішати. Після розмови сам себе хвалив: «Добре, дуже добре, що не сказав нічого про власні страхи. Молодець».* А згодом він заганяв лезо в один зі шрамів, розсовував рубці й діставався до живої плоті.

Він вважає факт, що Вілем зараз у Лондоні зніматиметься у так званому гей-фільмі, добрим знаком.

— У звичайній ситуації я від нього відмовився б, — сказав Вілемові Кіт. — Але занадто вже гарний у ньому сценарій.

Фільм має назву «Отруєне яблуко», а йдеться в ньому про останні роки життя Алана Тюрінга, вже після того, як його було заарештовано за непристойну поведінку й піддано хімічній кастрації. Звісно, Тюрінг був для нього кумиром — як і для всіх

математиків, — та сценарій зворушив просто до сліз. І Вілемові він сказав:

— Тобі варто за це взятися.

— Я не знаю, — відповів Вілем. — Іще один фільм про геїв?

— «Дуети» мали успіх, — нагадав він.

І це було правдою: успіх набагато більший, ніж будь-хто очікував. Та це не була справжня суперечка, адже він знав, що Вілем уже дав згоду грати, і він ним пишався, радів, мов дитина, що побачить фільм у прокаті, і як завжди з нетерпінням чекав.

У суботу по від'їзді по нього заходить Малкольм, і вони їдуть на північ, де будують їхній будинок неподалік від Гар- рісона. Вілем придбав земельну ділянку на сімдесят акрів із озером і лісом ще три роки тому, відтоді вона стояла пусткою. Малкольм накреслював плани, Вілем їх затверджував, та все ще й досі не давав команди починати забудову. Аж ось одного ранку вісімнадцять місяців тому він у вітальні застав Вілема, як той переглядав креслення Малкольма. Не відводячи погляду, той простягнув руку, він її узяв і дозволив себе пригорнути. Вілем сказав:

— На мою думку, вже час.

Отож вони знову зустрілися з Малкольмом, і той підготував нові креслення. Спочатку планували двоповерховий будинок, модерністську «солянку», та новий варіант мав лише один рівень, майже всі стіни були зі скла. За будівництво він сам хотів заплатити, та Вілем відмовився. Вони довго сперечалися, і Вілем нагадав, що живе на Грін і нічого не платить, а він запевняв, що то байдуже.

— Джуде, — сказав, зрештою, Вілем. — Ми ж ніколи не сварилися через гроші. Давай і не починатимемо.

Вілем мав рацію: їхня дружба грошима ніколи не вимірювалася. Коли коштів не було, вони про них і не розмовляли, а він завжди вважав, що все зароблене ним належить також і Вілемові; зараз, коли гроші були в обох, він вважав так само.

Вісім місяців тому, коли Малкольм брався за фундамент, вони з Вілемом поїхали на ділянку й там довго бродили. Того дня він почувався надзвичайно добре й дозволив Вілемові взяти себе за

руку. Вони піднімалися пологим схилом, що вів наліво від місця їхнього майбутнього дому до лісу, який огинав озеро. Ліс виявився густішим, ніж вони очікували, земля вкрита наче товстим килимом із соснової глиці, аж ноги провалювалися, земля під їхніми кроками здавалася гумовою й драглистою, мов наповненою повітрям. По такому ґрунті йому було важко ступати й він уже й справді спирався на Ві- лема, та коли той запропонував спинитися, він похитав головою. За двадцять хвилин вони пройшли майже половину шляху довкола озера, і ось перед ними виникла галявина, неначе із чарівної казки. Небо зеленіло верхівками сосон, а під ногами стелився килим глиці. Вони спинилися, роззиралися навколо, і Вілем сказав: «Ось тут і побудуємося», а він усміхнувся, усередині немов щось зрушилося — наче крізь пупа всі нерви натяглися, бо він згадав інший ліс, у якому колись мріялося жити, а тепер він, зрештою, його матиме: будиночок біля води в лісі, а поруч людина, яка його любить. І тоді він затремтів, а коли дрож, струснувши все тіло, минула, Вілем запитав:

— Ти як, замерз?

— Ні, але давай іти далі.

І вони пішли далі.

Відтоді він лісу уникає, та на місце те любить їздити, любить знову працювати з Малкольмом. Через тиждень чи він, чи Вілем їздить у вихідний на ділянку, і бачить, що той радше бачить там його, адже Вілема не цікавлять усі деталі проекту. Він Малкольмові довіряє, та тому не потрібна довіра, йому хочеться комусь показувати сріблистий смугастий мармур, який він виявив було в невеличкому кар'єрі коло Ізміра, хочеться сперечатися, яка кількість достатня, а яка завелика, хочеться примушувати когось нюхати кипарис із Гіфу, який знайшов для їхньої ванни, оглядати предмети, які він обрав для того, щоб залити цементом для підлоги, зацементувати, як трилобітів, — усілякі молоточки, ключі, обценьки. Тут буде і будинок, і гараж, і басейн — один відкритий, другий — у прибудові. Будинок буде готовим уже за три місяці з лишком, а прибудова й басейн — до наступної весни.

Ось він проходить будинком із Малкольмом, рука сама торкається його поверхонь, слухає, як той дає команди підряднику, що потрібно доробити. І як завжди, він захоплено спостерігає за ним за роботою; бачити, як його друзі працюють, його ніколи не втомлює, а перетворення Малколь- ма найдивовижніше зі всіх, що він бачив, навіть краще за Вілемове. У такі хвилини він згадує, як Малкольм методично й ретельно розробляв макети своїх вигадливих споруд, і яким був при цьому серйозним, і як на другому курсі Джей- Бі під кайфом спалив один макет — запевняв, що випадково, — а Малкольм засмутився, розсердився і мало не плакав. Він тоді пішов слідом за ним з гуртожитку, а тоді удвох сиділи на сходах бібліотеки й мерзли.

— Я знаю, що це дурість, — казав Малкольм, заспокоївшись. — Та вони для мене багато означають.

— Я знаю, — говорив він. Йому завжди подобалися Мал- кольмові будинки, а той перший макет, який йому він подарував на сімнадцятий день народження, досі в нього. — Це зовсім не дурість.

Він знав, що для друга означали ті будинки: вони були ствердженням його влади, що серед непевності життя є хоч щось, що він може повністю контролювати; у них він уміє виразити все те, що словами не скаже. Коли той чомусь нервував, Джей-Бі питав: «А Малкольмові вже про що турбуватися?» Але він знав: Малкольм турбувався, бо жити — значить турбуватися. Життя саме лякало, воно непізнане. Навіть гроші Малкольма не можуть повністю його захистити. Життя з ним розбереться, і йому доведеться перед ним відповідати, як їм усім. Усі вони шукали опору: Малкольм — у будівлях, Вілем — у дівчатах, Джей-Бі — у фарбах, він — у лезах; шукали своє власне, що їх зможе утримати у страшній величині й неймовірності цього світу, в нещадності його хвилин, годин і днів.

Зараз Малкольм усе рідше проектує житлові будинки, і бачаться вони з ним рідше. У «Беллкаста» є вже філії у Лондоні й у Гонконгу, і хоч сам Малкольм займається всіма проектами в Америці — зараз він проектує нове крило музею їхнього старого

коледжу, — та в них буває значно рідше. Але їхнім будинком він займається сам і ще жодної зустрічі не пропустив й не переніс.

Як мають уже їхати з їхньої ділянки, він кладе руку на плече Малкольма й каже:

— Меле, я навіть не знаю, як тобі й дякувати.

— Це — мій улюблений проект, Джуде. Для моїх улюблених людей.

Уже в місті він довозить того на Коббл-Гілл і їде через міст на північ, до себе в офіс. Є ще одне, що тішить, коли Вілема немає, — він може довше залишатися на роботі. За відсутності Люсьєна йому на роботі і гірше, і краще, - гірше, бо він з тим час від часу бачиться, хоч той уже на пенсії, і, за його ж словами, вдає, що насолоджується гольфом у Коннектикуті, йому бракує їхніх щоденних розмов, сумує за його звичними спробами вивести його самого з рівноваги. А краще від того, що йому подобається очолювати відділ, працювати в комісії з компенсацій і вирішувати, як щороку розподіляти прибутки компанії. А Люсьєн ще запитав, почувши його зізнання: «Хто ж знав, що ти так жадаєш влади?» А він запротестував. Мовляв, не в цьому річ, йому просто подобається бачити, який прибуток фірма отримує щороку, і як години його роботи в офісі, роботи всіх працівників трансформуються в інші цифри, а цифри — в гроші, а вони — у суть життя його колег, у їхні будинки, навчання, відпустки, авто (про останнє він Люсьєну не казав, а то ще подумає, що він — романтик, а тоді почнеться суха іронічна лекція про його перехід до сентиментальності).

Для нього завжди важливою була його «Розен Пріт- чард», а після Калеба стала в житті головним. У фірмі його цінували за результати в справах, за роботу, яку він виконував, і тут поруч з ним не було минулого й усіх негараздів. Тут інтерес до його життя складають питання: де він вивчав право, що там було, він закінчувався його щоденними успіхами, щорічним підрахунком робочих годин, новими клієнтами, з якими він працював. Тут не було місця для брата Люка, Калеба, доктора Трейлора, монастиря, притулку, вони ставали незначущими й нецікавими деталями, що не стосувалися аж ніяк тієї людини, яку він з себе створив. Тут він не був тим бідаком, що ріже своє тіло у ванній, натомість він був

набором цифр: одна показує, скільки він заробив грошей, друга — скільки він відробив годин, ще інша — зі скількома людьми він працював, ще одна — як він їх винагородив. Цього він ніколи не зумів би пояснити друзям, яких дивувало, як багато він працює, і які його за це жаліли, не міг їм розповісти, що саме тут, в офісі, в роботі, з людьми, які їм видавалися невимовно нудними, він по-справжньому почувається людиною, повного гідності й захищеною.

Доки знімають стрічку, Вілем двічі приїздить додому й проводить із ним довгі вікенди. Першого разу він лежить хворий із черевним грипом, наступного — у Вілема бронхіт. Але обидва рази, як і завжди, коли той заходить до помешкання і гукає його на ім'я, він мусить нагадувати самому собі, що це — його життя, а в його житті додому, до нього, повертається Вілем. Тоді він думає, що його нелюбов до сексу — просто ніщо, він має викинути з пам'яті той жах, а як не вдається, то варто докласти зусиль і менше самому себе жаліти.

Після цих зустрічей він цілує на прощання Вілема й наказує собі: «Зберися! Не смій усе зіпсувати. Не смій скаржитися на те, чого навіть не заслуговуєш».

А тоді однієї ночі менш ніж за місяць до повернення Вілема додому — назавжди — він прокидається й виявляє, що трясеться в причепі велетенського трака, під ним замість постелі — брудна синювата стьобана ковдра, і доки вантажівка гримотить по шосе, кожна його кістка дрижить. «О, ні, — думає він. — Ні!» І кидається до піаніно й береться до гри — сюїти Баха, скільки може пригадати, без порядку, занадто голосно, занадто швидко. Він пригадує байку, яку під час одного з уроків музики розповів йому Люк — про бабцю, яка вдома грала на флейті чимдуж швидше, щоб нечисті під її дверима натанцювалися до знемоги й згинули в болоті. Брат Люк подав байку йому як повчальну історію, щоб показати, що потрібно збільшувати темп, але йому сам образ завжди подобався, і от часом, коли треба якийсь спогад, незначний, який піддається контролю, можна прогнати, заглушити, то він береться до співу чи гри, і він тане, а музика постає мов щит між ними.

Спогади, оті картини з минулого життя, почали на нього насідати тоді, коли він учився на першому курсі юридичного. От займається він якоюсь звичною справою — готує їсти, складає книжки в бібліотеці, прикрашає глазур'ю тістечка в пекарні чи вишукує статті для Гарольда, — і раптом перед очима — німа сцена, шоу для одного глядача. У ті роки спогади були лише зоровими картинками, не цілими історіями, й він бачив одну й ту саму картину-діораму — брат Люк лежить на ньому, або як його перестріває й хапає хтось із учителів з притулку, або як клієнт із кишень штанів витрушує дрібні гроші в його мисочку, що поряд з ліжком для цього виставив брат Люк. Часом той спогад був і коротшим, і туманнішим: шкарпетка клієнта — синя з намальованими кінськими головами — навіть у ліжку не знімав з себе; перший обід, яким доктор Трейлор пригостив його у Філадельфії, - бургер, пакетик смаженої картоплі; вовняна кремова подушка в його кімнаті в домі доктора Трейлора — погляд на неї нагадував про вирваний шмат плоті. Коли ці спогади на нього накочувалися, він не відразу згадував, що бачив. У той час він їм дозволяв вриватися в його ритм життя, часом він опановував себе й виявляв, що в руці досі кондитерський шприц над тістечком або в руках книжка, наполовину засунута на полицю. Саме тоді він почав розуміти, яку частину свого життя він просто зумів стирати, немов з дошки, навіть коли минало лише декілька днів. Та ось якимось чином і невідомо як він цю свою здатність втратив. Він знав, що в цьому була ціна за гарне життя, і якщо він хоче бути готовим отримувати задоволення, то доведеться й заплатити. Якими б не були його спогади болючими, з ними саме життя до нього поверталося шматками — він знав, що зможе все витримати, якщо матиме друзів, якщо не розучиться втішатися в товаристві інших людей.

Він уявляв прохід між двома світами, і перед ним висувалося з рихлого розмерзлого ґрунту *щось* чи *хтось*, давно мертвий, і вимагає, щоб він зізнався, що йому належить. Мертвяки знову вигулькують, виклично поглядають, наче хочуть промовити: *«Ми ось тут. А як це ти думав, що ми тебе зможемо відпустити? Невже ти сподівався, що ми не повернемося?»* Він, зрештою,

усвідомив, яку значну частину життя відредагував, переписав, перетворив на прийнятнішу форму, та навіть із двох останніх років: фільм, який він дивився на другому курсі, — до студента приходять два детективи й повідомляють, що чоловік, котрий його колись покалічив, помер у в'язниці — і він виявився не фільмом, а його життям, це він — той студент, і він стояв на подвір'ї гуртожитку — Гуду, а ті поліціянти, що до нього прийшли, — ті ж самі, які його вночі колись знайшли й заарештували доктора Трейлора, там, у полі, а його забрали до лікарні, а Трейлора — до в'язниці, а тепер зайшли, щоб особисто запевнити в тому, що вже йому нічого боятися. Один з них, оглядаючи красивий кампус, — старі цегляні будівлі, де можна було почуватися в повній безпеці, сказав: «А тут у тебе непогано. Ми тобою пишаємося, Джуде». Та той спогад він змінив. Тепер детектив уже буцімто говорив: «Ми тобою пишаємося», а ім'я він відкинув, як відкинув і паніку — тепер він згадав, вона тоді його охопила; навіть коли почув новину, і весь жах, що охопив від того, що хтось може поцікавитися, з ким це він зараз оце розмовляв; а ще нудота від того, що неприродне минуле життя тепер так ось фізично вривається в його теперішнє.

Він, зрештою, навчився впокорювати спогади. Він не міг їх спинити — якщо вже почалися, кінця їм не буде, та вже умів їх передбачати, міг діагностувати ту мить чи той день, коли ось-ось наплине те щось, і він повинен ще визначити, чого ж воно захоче: чи з ним боротися, чи втішати, чи його уваги? Він зрозуміє, яким гостинним має сам бути, а далі спровадить назад на той світ.

Він тримав на припоні маленький спогад, та минають дні, він чекає на Вілема й у спогаді впізнає довготілого вугра, слизького й невловимого, який повзе просто крізь нього, хвостом чіпляє його нутрощі, і він відчуває спогад як живу й ворожу істоту, яка потужно, м'ясисто хльоскає по його кишках, по серцю, по легенях. Коли спогади були такими, тоді найважче було їх приборкати, накинути ласо, і вони, здавалося, що день — то все більше розростались в середині тіла, і вже почало здаватися, що він складається не з крові, м'язів, кісток і води, а з пам'яті, яка його всього, аж до кінчиків пальців, надуває, як та кулька. Після

Калеба він зрозумів, що деякі спогади йому не вдасться тримати під контролем, а тому єдине, що залишалося, — просто чекати, коли вони самі виснажаться і заповзуть у пітьму підсвідомості, залишивши його знову.

Отож він чекає й дозволяє спогадові про те, як у трейлері він майже два тижні добирався з Монтани до Бостона, заповнити його мозок і тіло, неначе сам він є мотелем, а спогад гостем. Та він намагається виконати обіцянку, дану Вілемо- ві, — не завдавати собі порізів, тож на небезпечні для нього години — між північчю та четвертою ранку — він складає детальний розклад. У суботу розписує кожну ніч, у наступні кілька тижнів — чергує вправляння у плаванні й куховарство, гру на піаніно й випікання, роботу в майстерні Ричарда й перебирання свого та Вілемового одягу, і впорядкування книжкових полиць, і пришивання ґудзиків на сорочках Вілема — те він мав доручити пані Чжоу, та він і сам гарно впорається, і повикидати мотлох із шухляд коло плити — мотузки, гумки, шпильки, сірникові коробки. До повернення Вілема він заготовляє цілі пінти курячого бульйону і заморожує його, випікає буханочки хліба, віддає Ричардові, а той їх занесе до пересувної кухні, до складу правління якої вони обидва входять (він порядкує фінансами). Приготувавши закваску, він за столом читає романи — усі старі, улюблені, а їхні сюжети й герої приносять заспокоєння своєю звичністю й незмінністю. Як би йому зараз хотілося мати домашню тваринку — безмовну вдячну собачку, яка хакала б та усміхалася, чи незворушну кицьку, яка осудливо на нього поглядала б жовтими примруженими очима, чи ще когось, щоб у квартирі чулося дихання живої істоти, щоб із нею можна було заговорити, щоб його приводили до тями м’які кроки лапок. Усю ніч він зайнятий роботою перед тим, як заснути, він робить порізи — один — на лівій руці, один — на правій; він прокидається втомленим, але гордим і задоволеним собою за те, що впорався.

Та ось лишаються два тижні до повернення Вілема додому, коли спогади бліднуть, розсіюються до наступного разу, повертаються його гієни. Хоча ні, це не повернення, відтоді як їх привів із собою Калеб, вони його ніколи не покидали.

Щоправда, тепер вони за ним не ганяють, бо впевнені: в цьому немає потреби, бо його життя — простора савана, там він в їхньому оточенні. Вони розпласталися лінькувато в жовтавій травиці, туляться до нижніх гілок баобаба, що відходять від дерева, наче щупальця, позирають гостро на нього жовтими очима. Вони постійно присутні, а відколи вони з Вілемом почали кохатися, їх побільшало, і кількість ще помножується у важкі дні, коли йому особливо страшно. Він у такі дні відчуває, як тремтять їхні вуса, коли він крадькома пробирається їхньою територією, він відчуває їхнє безпечне презирство: він знає, що ніде не подінеться, і вони знають це теж.

І хоча він так чекає перерви від сексу, яку має завдяки роботі Вілема, та добре знає, що не варто, бо завжди важко знову повертатися в цей світ, так і в дитинстві було — гіршим за ритм сексу було лише повернення, нове пристосування до ритму сексу.

Вілем у телефонній розмові говорить:

— Не можу дочекатися, коли повернуся й побачу тебе.

У тоні його немає хіті, про секс він і не згадує, та з минулих приїздів він уже знає: Вілем захоче з ним спати в першу ж ніч, увесь перший тиждень він його хотітиме частіше, ніж завжди, а особливо тому, що попередні рази вони по черзі хворіли — тоді між ними нічого не було.

— Я теж, — відказує він.

— І як там порізи? — Вілем цікавиться наче безтурботно, наче запитує, як там зростають клени, посаджені Джулією, як там погода. Це запитання звучить при кожній їхній розмові, наче просто з ввічливості, ніби й байдуже.

— Усе гаразд, — звично відповідає він. — За цей тиждень лише двічі, — додає він, і це правда.

— Чудово, Джуді, — каже Вілем, — Слава Богу! Я знаю, що це важко. Я пишаюся тобою.

У ці моменти в його голосі вчувається велике полегшення, неначе він очікував почути щось зовсім інше — а може,
так і є: *«Ні, Вілеме, я так учора себе різав, що рука зовсім відпала. Ти не дивуйся, коли мене побачиш»*. І він теж пишався, і щиро, адже Вілем йому так довіряє. І він його майже не обманює; а ще його пронизує глибока печаль, тому що Вілемові доводиться його про таке запитувати, та й узагалі тільки подумати! Чим вони обидва пишаються! Он інші горді, бо їхні кохані талановиті, бо вродливі, бо в чудовій формі, а ним пишаються тому, що він одну ніч обійшовся без порізів.

Та, зрештою, настає вечір, коли він розуміє, що всі ті зусилля вже не допоможуть, він мусить різати себе, багато, сильно. Гієни вже починають потроху підвивати, вже різко погавкують, і ті звуки, здається, видають якісь вже інші істоти в них усередині, і замовкнути можуть лише від його болю. Він розмірковує, що ж має робити: Вілем буде вдома за тиждень, і якщо він нанесе рани, то до його приїзду вони як слід не загояться; той розсердиться. Але якщо нічого не робити — то він вже не знає, що буде. Він мусить щось зробити, просто мусить. І так уже довго дожидався, сподівався, що впорається, аж занадто переоцінив власні сили.

Він піднімається з постелі й через порожню квартиру простує до тихої кухні. Біліє на поверхні тумби його розклад на сьогоднішню ніч: приготувати печиво для Гарольда, поскладати светри для Вілема, піти до студії Ричарда; список забутий, та він ще чекає, хоче бути виконаним, але порятунок, який він пропонує, такий само нетривкий, як і папір, на якому він надрукований. Якусь мить він стоїть, важко ворухнутися, а тоді повільно, знехотя прямує до дверей, що ведуть на чорні сходи, відмикає їх і по паузі розчиняє. Ці двері не відчинялися від тієї ночі з Калебом. Тепер він перехиляється в їхню пащеку, в чорноту, тримається за одвірок, як тієї ночі, і гадає, чи зможе виконати те, що задумав. Знає, що гієни будуть задоволені. Але як же це принизливо, це ж крайнощі, це боляче, і якщо задумане вдасться, то він перетне ще одну межу, він уже фактично й справді хворий, за таке варто забрати до лікарні. І він нарешті відклеюється від дверей, а руки аж тремтять, він зачиняє їх на засув і шкандибає звідти геть.

Наступного дня на роботі він із партнером фірми на ім'я Санджей і клієнтом, що зараз закурив, спускаються сходами. У фірми декілька клієнтів-курців, і він з ними часто йде донизу, щоб за курінням ще й поговорити. Люсьєн має власну теорію, згідно з якою курці — це найзручніші клієнти, коли вони курять, то розслабляються, і ними тоді легше маніпулювати, і хоч він, таке почувши, лиш посміявся, та мабуть, зрештою, Люсьєн мав рацію. Цього дня він в інвалідному візку, бо ноги болять, а він не любить, щоб клієнти помічали його слабкість. Коли багато років тому він побоюваннями поділився з Люсьєном, той запевнив:

— Повір мені, Джуде, чи ти стоїш, чи ти сидиш, клієнти сумнівів не мають про те, що ти кого завгодно за яйця підвісиш, так що, заради Бога, сиди у візку, як тобі треба.

Надворі сьогодні сухо й холодно, і ноги вже менше болять. Вони утрьох ведуть розмову, він ловить себе на тому, що не може погляду відвести від малесенького жовтогарячого вогника на кінці цигарки, він йому підморгує: клієнт то затягується, то видихає дим, і вогник то яскравіє, то тьмяніє. І враз приходить рішення, що він має робити зараз, цієї самої миті інше одкровення стає просто ударом: він же збирається зрадити Вілема, і йому збрехати.

Сьогодні п’ятниця, й він їде до Енді. По дорозі розробляє план, від того, що рішення знайшлося, він і збуджений, і відчуває полегшення. В Енді сьогодні веселий, задерикуватий настрій, й він дозволяє собі відволіктися й запалитися теж цією живою енергією. Ніби між іншим беруться до обговорення його ніг, часто роблять це, ніби згадують якого непутящого хворобливого родича, якого й не покинеш, бо потребує ж постійного нагляду. Енді каже про ноги «старі відкидьки», і вперше це почувши, він від душі сміявся з точності такого прізвиська, хоч і раніше невдоволення загрожувало перекрити підтекст неохочої симпатії.

— Як там твої старі відкидьки? — запитує зараз Енді, він усміхається й каже:

— Лінуються і випивають із мене всі соки, як завжди.

Та ще голова заповнена його сьогоднішнім задумом, і коли Енді запитує: «А що твоя краща половина каже?» — він огризається: «Ти про що?», Енді змовкає і здивовано на нього дивиться:

— Та так, нічого. Я хотів просто дізнатися, як там поживає Вілем.

***«Вілем»*, — думає він, і звучання імені спричиняє терзання.**

— У нього все чудово, — говорить він тихо.

Як завжди, в кінці Енді оглядає його руки і знову, як і в останні рази, схвально гмукає:

— Ти й справді урізав кількість ран, пробач за каламбур.

— Ну, ти ж знаєш, я завжди готовий до вдосконалення, — відповідає він якомога веселішим тоном, та Енді зазирає в очі:

— Я знаю, Джуде, певно це нелегко, та я радий, я справді радий.

За обідом Енді все скаржиться на нового партнера свого брата, якого дуже незлюбив. То він йому говорить:

— Енді, та ти ж не можеш ненавидіти прямо-таки кожного з бойфрендів Бекета.

— Так, я розумію. Але цей пацан — такий дурник, а Бекет міг же знайти когось набагато кращого. Я казав, що він вимовляє не «Пруст», а «Прауст»?

— Уже не раз, — відповідає він і крадькома всміхається. Гри місяці тому на вечірці в Енді він познайомився з цим хлопцем — веселим і милим, молодим ландшафтним архітектором. — Енді,

а мені він сподобався. А ще він кохає Бекета. І взагалі, ти з ним що, справді хочеш про Пруста вести розмови?

Енді зітхає.

— Ти говориш просто як Джейн, — буркоче.

— Ну, тоді, може, варто прислухатися до Джейн? — знов усміхається він і сміється, вперше за довгі тижні настрій поліпшується, й не лише через ображений вираз на обличчі Енді. — Єй набагато страшніші злочини, ніж не розбиратися в романі «На Сваннову сторону».

Дорогою додому він усе думає про свій задум, а потім розуміє: варто почекати, він же має сказати, що обпікся, доки готував їсти, а якщо щось піде не за задумом і доведеться звертатися до Енді, той поцікавиться, чому це він став до плити того вечора, коли вони щойно поїли. «Тоді завтра, — думає він. — Я зроблю це завтра». А сьогодні він напише Ві- лемові про те, що зібрався приготувати смажені банани, які так полюбляє Джей-Бі, ось таке напівспонтанне рішення, яке призведе до страшних наслідків.

«Ти ж розумієш, що саме так усе спланову́ють божевільні люди, — говорить у душі його сухий нищівний голос. — ***Ти ж знаєш, таке плануватимуть люди, що несповна розуму».***

«Припини, **— наказує він голосу. —** ***Замовкни. Я знаю, що це ненормально, а це значить, що я нормальний».*** **У відповідь голос той заходиться реготом від його виправдання, від його логіки шестилітньої дитини, над його відразою до слова «ненормальний», над його страхом, що це слово може приклеїтися до нього. Але ні цей голос, ні насмішки, що в ньому звучать, ні його чванлива зневага його вже не спинять.**

На другий вечір він одягає футболку з короткими рукавами — Вілемову — і прямує до кухні. Він готує все, що зараз знадобиться: оливкову олію, довгого сірника. Немов пташку, яку зібрався обскубти, він кладе лівицю до раковини, вибирає місцину трохи вище від долоні, змочує в олії паперового рушничка й починає втирати його в шкіру — невеликими колами, мов обводить абрикос. Декілька секунд оглядає блискучу пляму, а тоді робить глибокий вдих і запалює об коробочку сірника, підносить його до руки й чекає, доки вона запалає.

Біль — ну що таке біль? Ще відтоді, як його було травмовано, ще й дня не було в його житті, щоб у нього що-небудь та не боліло. Часом він буває нечастим, легким чи періодичним. Але біль завжди з ним. Енді завжди йому каже: «Будь обережним. Ти так звик уже до болю, що вже втратив здатність розпізнати біль як ознаку чогось серйозного. Тож якщо ти оцінюєш по шкалі свій біль на п’ять чи шість балів, а має вигляд ось такий, — вони того разу обробляли одну з його ран на нозі: він помітив, що шкіра набрала ядучого чорнувато-сірого кольору — кольору гнилі, — то знай, що для більшості людей це вже дев’ять чи десять, тож ти приходь обов’язково до мене. Домовилися?

Однак такого болю він уже не відчував десятки років, і він кричить і кричить. Голоси, обличчя, уривки спогадів, химерні асоціації вирують у голові; запах димної оливкової олії з пам’яті викликає аромат смажених грибів, які вони їли з Вілемом у Перуджі, він звідти переноситься на виставку творів Тінторетто, на якій у двадцять років вони побували з Малкольмом — в музеї Фріка, а звідти до хлопчини в притулку, котрого всі кликали Фріком, а чому — не відомо, адже його ім’я було Джед; а це заводить його до ночей у корівнику, а звідти — до стіжка сіна на порожній застеленій туманом луці під Сономою, де вони якось із братом Люком займалися сексом, а звідти далі, звідти ще далі... Уже чути смаленим м’ясом, він очуняв від трансу й дико оглядається на плиту, чи не забув, бува, там у сковорідці смажитися який біфштекс, та там нічого немає, а до нього доходить, що смердить він сам, його власна рука смажиться, і він уже тоді відкручує крана, і на опік ллється вода, а ще в’ється маслянистий димок, і він знову кричить. І тоді він шпарко правою рукою — ліва так і лежить, мов непотрібна кукса, в металевій раковині у формі нирки — хапає з шафки над плитою коробку з морською сіллю і, схлипуючи, набирає жменю гострих кристаликів і втирає їх у місце опіку, а біль від цього стає біліш від білого, немов він поглянув на сонце й осліпнув.

Він отямлюється на підлозі, голова спирається на тумбочку під раковиною. І руки, й ноги смикаються, його лихоманить, а ще він замерз, і він втискається в дверцята шафки, мов у щось м’яке, мов

воно може його поглинути. Крізь заплющені повіки він бачить гієн. «*Задоволені*? — запитує їх. — *Тепер ви щасливі*?» Та вони, звісно, відповісти не можуть, але їхній вигляд умиротворений і ситий, очевидно, що ослабла їхня пересторожливість, і великі очі задоволено заплющуються.

Наступного дня в нього гарячка. Цілу годину витрачає на те, щоб із кухні дістатися до ліжка: ноги ниють, і на руках він не здужає підтягтися. Він дрімає, і то не сон, а швидше, він то непритомніє, то приходить до тями; болі напливають прибоєм: то відступають, тоді він прокинеться, то накривають сірою брудною хвилею. Пізно вночі він уже має сили поглянути на руку: там великий запечений круг, чорний, отруйний, він — це клапоть землі, на якій він проводив якийсь жахаючий окультний ритуал, наприклад спалив відьму. Або приніс тварину в жертву. Викликав духів. І взагалі не схоже на людську шкіру (та більше це й не шкіра), це нею ніби ніколи й не було, а просто вигоріле дотла дерево, чи папір, чи смола.

Він знає, що до понеділка рана інфікується. Опівдні він змінює пов'язку, що вночі наклав, а коли знімає бинти, відривається й шкіра, йому доводиться носовичка прикусити, щоб не кричати вголос. А з плоті вивалюються кров'янисті, але чорні, згустки, він сидить на підлозі ванної й розкачується вперед-назад, у животі гойдається давня їжа й шлункові соки, а рука виробляє свої хворості, свої екскременти.

Наступного дня біль посилюється, й він іде з роботи раніше, щоб зайти до Енді.

— О Господи! — говорить той, побачивши рану, й замовкає. Такого ще не було, і це його страшно лякає.

— Ти зможеш підлікувати? — шепоче він, а сам до цієї хвилини й думати не міг, що може собі зашкодити так, що потім не одужає. І враз, мов видіння: Енді каже, що руку доведеться відрізати, і одразу заполоняє думка: що ж я скажу Вілемові?

Але Енді відповідає:

— Так. Зроблю все, що зможу, а тоді доведеться їхати до лікарні. Лягай.

Він лягає, дає промити рану, прочистити, перев’язати, дозволяє Енді вибачатися, коли від болю скрикує.

Він лежить годину, Енді йому вколює щось, і рана заніміла. Коли нарешті може сісти, вони обидва мовчать.

— Ти мені збираєшся розповісти, як примудрився отримати такий ідеально круглий опік третього ступеня? — запитує нарешті Енді, та він ігнорує холодний сарказм і переказує приготовану небилицю: банани, як олія загорілася.

Настає знову тиша, вже цього разу іншого типу. Невідомо чому, та мовчанка йому не подобається. А тоді дуже спокійно Енді каже:

— Ти брешеш, Джуде.

— Тобто? — враз у горлі пересихає, хоч і випив щойно помаранчевого соку.

— Ти брешеш, — повторює той, так само тихо, і він спускається з оглядового столу, пляшка з недопитим соком не втримується в руці й котиться до дверей, розплескуючи рідину.

— Стій! — голос Енді холодний і лютий. — Ти, бісів сину, мені, бл... розповіси! Що ти вкоїв?

— Я ж сказав тобі, я все розказав.

— Ні, ти мені скажи, що саме зробив. Давай, скажи словами. Говори, я хочу почути.

— Я вже все сказав! — він кричить, і як же йому паскудно — біль пульсує просто в черепі, на ногах немов плавляться кайдани, рука неначе прикипіла до булькаючого казана. — Я вже піду, Енді. Відпусти мене.

— Ні! — Енді вже й собі кричить. — Джуде! Та ти, ти... — замовкає, і він теж мовчить, обидва чекають наступних слів. — Джуде, ти хворий, — каже Енді тихо, голос зривається. — Це божевілля. Це поведінка ненормальна, за таке тебе треба відправити до божевільні. На довгі роки. Ти хворий, ти ненормальний, ти божевільний, і тобі потрібне лікування.

— Не смій мене називати божевільним! — кричить він. — Не смій! Це неправда, *неправда*!

А Енді ніби й не чує.

— Вілем приїздить у п’ятницю, так? — відповідь він і так знає. — Відсьогодні маєш тиждень, щоб зізнатися, Джуде. Один тиждень.

А після того я сам розповім.

— Це незаконно, ти цього не зробиш! — кричить він, перед очима все пливе. — Я на тебе позиватимуся, і на таку суму, що...

— Ти краще перевір прецеденти, юристе, — сичить на нього Енді. — «Родріґес проти Мети». Два роки тому. Якщо пацієнт, якого вже один раз забирали до лікарні, знову нанесе самому собі серйозні травми, доктор має право — ні, зобов'язаний — повідомити його партнера чи його найближчого родича, незалежно від того, чи пацієнт дає свою, бл... згоду на те, чи ні.

І він вражено мовчить, здається, хитається від болю й жаху та усвідомлення того, про що Енді сказав. Вони стоять обидва в оглядовій кімнаті, де він так часто вже бував, та зараз ноги підкошуються, і охоплює гіркота, яка змінює його гнів.

— Енді, — говорить він, і в голосі — благання. — Прошу тебе, не кажи йому, благаю тебе. Якщо ти йому скажеш, він мене покине.

Ледь це сказав, як розуміє: це правда. Він не знає, чому саме той покине його — чи через те, що з собою зробив, чи через те, що брехав. Але знає: так і буде. І він же так учинив тільки для того, щоб надалі могти з ним займатися сексом, бо якщо цього не буде, то Вілем й тоді його покине.

— Не цього разу, Джуде, — хоч Енді вже ніби не свариться, та говорить похмуро й рішуче. — Цього разу я тебе не прикриватиму. В тебе один тиждень.

— Та це ж його не стосується! Це моя особиста справа, — у відчаї каже він.

— Ось у цьому й проблема. Джуде, це якраз його справа теж. Ось у цьому кляті стосунки й полягають, до тебе що, не доходить? Ти не знаєш, що не можна просто робити те, що тобі заманеться? Не доходить, що якщо боляче тобі, то йому теж буде боляче?

— Ні, — він хитає головою, хапається за край столу правицею, щоб хоч встояти. — Ні, я завдаю біль собі для того, щоб не робити боляче йому. Я це роблю, щоб не зашкодити йому.

— Ні, — каже Енді. - Якщо ти все зіпсуєш, Джуде, якщо й далі обманюватимеш того, хто тебе любить, хто по-справжньому кохає, хто тебе завжди хотів бачити таким, яким ти є, то тільки ти сам будеш в усьому винен. Лише ти сам. Проблема буде не в

тому, хто ти, чи що там з тобою зробили, чи які в тебе хвороби, чи яка зовнішність, а в твоїй поведінці, бо ти не настільки довіряєш Вілемові, щоб з ним говорити чесно, не настільки, щоб не бачити в ньому віри й щедрості, яку він сам завжди простягає до тебе. Я знаю, ти гадаєш, що так його оберігаєш, але це не так. Ти — егоїст. Ти егоїст, упертий, та ще й пихатий, і тепер ти руйнуєш найкраще, що трапилося в тебе в житті. Невже ти не розумієш цього?

Удруге за вечір він втрачає дар мови, та коли, зрештою, починає падати, бо втомлений до знемоги, тоді тільки Енді кидається й підхоплює за талію, і їхня розмова завершується.

Наступні три ночі він проводить у лікарні, як і наполіг Енді. Вдень він — на роботі, увечері повертається сюди, й Енді знову його оформляє до лікарні. Над ліжком висять два пластикові пакети — по одному на кожну руку, він знає: в одному глюкоза, в другому щось іще, від тих ліків його біль наче м'якшає, легшає, а сон стає чимось чорнильним і нерухомим, як те синє небо на японській гравюрі, де була зображена зима, сніг, а в снігу подорожній у солом'яному капелюсі.

Ось і п'ятниця. Він повертається додому. Вілем приїде ввечері близько десятої, і хоч пані Чжоу вже навела лад, він хоче впевнитися, що доказів не видно, що він усе прибрав — оті свідчення, хоч без контексту вони й не є свідченнями: сіль, сірники, оливкова олія, паперові рушники — вони ніякі не зачіпки, вони символи їхнього спільного життя, вони — речі, якими обидва щоденно користуються.

Він так і не вирішив, що робитиме. Має ще час до наступної суботи, він ублагав Енді дати йому ще дев'ять днів, переконав тільки тим, що попереду свята, а ще в середу вони їдуть на День подяки до Бостона, і що йому потрібен час — і розповісти все Вілемові, і (цього він не збирається говорити) щоб спробувати відмовити Енді. Обидва задуми, здається, виконати неможливо. Та він усе одно ризикне. Одна біда: останніми ночами він так багато спав, що вже й часу не було продумати, як йому доведеться ті перемовини вести. Він відчуває, що сам вже для себе перетворюється на якийсь балаган, і всі ті істоти, що його

населяють — тхори, гієни, голоси, — всілися й чекають, як він учинить, а щоб потім осудити й висміяти, якщо вчинить невірно.

Він сідає на канапу у вітальні й чекає, а коли розплющує очі, Вілем сидить поруч і усміхається, кличе на ймення, розкидає руки для обіймів, з лівицею він обережний — намагається не тиснути, і на єдину цю мить усе здається можливим і водночас просто неймовірно важким.

«Як же я без цього житиму?» — запитує він себе.

А тоді: ***«Що ж мені робити?»***

«Лев'ять днів, **- нидить голос усередині. -** ***Дев'ять днів».*** **Та він його ігнорує.**

— Вілеме, — говорить він, сховавшись в обіймах. — Ти вдома. Ти вдома, — він довго-довго видихає, сподіваючись, що той не відчуває його тремтіння. — Вілеме, — повторює він знов і знов, наповнюючи рот цим іменем. — Вілеме, Вілеме... я так скучив, ти навіть уявити собі не можеш.

Найкраще, що може бути у від'їзді — це повернення додому. Хто ж це сказав? Очевидно, не він, але й він це міг теж сказати, говорить він собі подумки, допоки порається по квартирі. Вже полудень, сьогодні вівторок, а завтра вони вирушають до Бостона.

Якщо ти свій дім любиш, та навіть коли це не так, - не буває нічого настільки затишного, зручного, настільки радісного, як провести перший тиждень удома після розлуки. В цей час навіть такі дрібниці, що тебе дратують, — вищання сигналізації якогось авта о третій ранку, голуби, що всілися на підвіконня якраз коло ліжка, і туркочуть, і тупочуть, а ти в цей час хочеш поспати, - лишаються для тебе простими нагадуваннями про твою власну постійність, про те, як саме життя — твоє життя — граціозно впускає тебе назад, до звичного, і не важливо, як ти далеко від нього відлітав, чи як надовго ти його залишав.

У цей тиждень також усе, що ти любиш уже самим своїм існуванням, здається вартим того, щоб через нього радіти: це і продавець зацукрованих горішків на вулиці Кросбі — він тобі махає рукою у відповідь, коли виходиш на вранішню пробіжку,

сандвіч з фалафелем і додатковою порцією маринованої редьки — його продають у фургончику в кінці кварталу, і якого до нестями захотілося якось уночі в Лондоні, і сама квартира, заслана сонячним світлом, яке за день переходить з одного її кінця в інший — з усіма речами, харчами, ліжком, душем і пахощами.

І звісно, там є людина, до якої ти повертаєшся — до її обличчя, тіла, голосу, запаху, доторку, до манери завжди дослухати до кінця і вже потім відповідати — навіть коли ти говориш занадто довго, до того, як поволі її обличчя освітлюється усмішкою, й це нагадує схід місяця, і як відверто вона за тобою сумує, яка щаслива, коли ти до неї повертаєшся. І ще, якщо тобі насправді щастить, там буде й те, що ця людина приготувала, доки тебе не було: в буфеті, морозильнику, в холодильнику на тебе чекатимуть твої улюблені страви, твій улюблений скотч. У шафі ти виявиш улюблений светр, про який думав, що торік у театрі десь загубився, а він тут — випраний і акуратно складений, лежатиме на полиці. І та сорочка — ґудзики всі вже пришиті. На одному краю столу лежатиме твоя кореспонденція, а на берегах контракту про участь у рекламній кампанії австрійського пива, яка проходитиме в Німеччині, з'являться його нотатки про те, що варто обговорити з юристом. Він і не згадуватиме про все це, та ти знатимеш, що все зроблено зі щирою любов'ю, і ти знатимеш, що є причини, може й небагато, любити і цю квартиру, і їхні стосунки, тому що твій партнер завжди створює для тебе затишок, а коли ти про це говориш, він не ображається, він буде радий, і ти сам зрадієш, що ти такий за це вдячний. І в такі хвилини, майже через тиждень після повернення, ти дивуватимешся, навіщо ж так часто залишаєш дім, і чи не варто після того, як усі зобов'язання на наступний рік буде виконано, побути тут, удома, подовше. Але ти знатимеш і те, і він це теж знає, що ті від'їзди цим і спричинені. Після того, як було зроблено публічну заяву про їхні стосунки, Кіт і Еміль із ним разом чекали, як далі розгортатимуться події, знову він відчув ту ж саму непевність, як і в юності — а раптом його більше не зніматимуть? А що, як це кінець? Звісно, він тепер і сам бачив, усе минулося, і справи йшли без найменшої затримки. А все ж таки він сам лише через рік нарешті впевнився і повірив у те,

що нічого не змінилося, як і раніше, ті ж самі режисери й далі хочуть його знімати. І ті ж самі не люблять («То дурня, - сказав Кіт. - З тобою хочуть усі працювати»), і він сам, так чи інакше, залишився таким самим актором, не гіршим і не кращим.

Та ось як тим же актором залишитися вдалося, то тією самою людиною йому не дали залишитися; декілька місяців по тому, як його оголосили гомосексуалістом (а він ті відомості не заперечував, у нього не було агента з преси, і нікому було займатися підтвердженнями чи спростуваннями), то виявив себе господарем стількох варіантів ідентифікації власного «я», що й за все життя стільки не мав. Більшість зрілого життя виявлялося, що він якусь іпостась втрачав: більше не був братом, більше не був сином. А тут одне-єдине одкровення — він ураз перетворився на гея — і чоловіка, і актора, тепер він актор-гей високого рівня, який не афішує своєї орієнтації, зрештою, він актор-гей високого рівня і лицемір одночасно. Десь рік тому він обідав з режисером, якого звали Макс, — його давнім знайомим, і той намагався переконати його, аби він виступив із промовою на одному урочистому обіді на підтримку організації, яка захищає права геїв, і щоб він там оголосив про те, що й сам гей.

Вілем цю організацію завжди підтримував, але відповів, що хоча залюбки вручить нагороду й оплатить участь кількох осіб, як і робив це щороку ось уже десятиліття, та виголошувати нічого не стане, бо впевнений, що з того нічого не вийде, адже сам він не гей.

— Вілеме, та в тебе ж стосунки з чоловіком, ти живеш з мужчиною. Це й називається — бути геєм, — сказав Макс.

— У мене стосунки не з чоловіком, — сказав він, відчуваючи сам, які його слова абсурдні. — У мене стосунки з Джудом.

— О Господи! — пробурмотів Макс.

А він зітхнув. Макс був на шістнадцять років старшим, у його час боротьба за самовизначення і була самовизначенням. Він того не розумів, як і інших, котрі чіплялися й вмовляли публічно визнати свою гомосексуальність, а потім, коли він відмовлявся, звинувачували в боягузтві й лицемірстві, казали, що він сам собі огидний, коли все заперечує. Чи хотів він, чи ні — не важливо, а

просто вирішили за нього, що він має бути представником окремої групи людей. Та він все одно не міг наважитися.

От Джуд говорив, що вони з Калебом жодній людині зі свого оточення один про одного не сказали, і хоча втаєм- ниченість Джуда випливала лише з почуття сорому (щодо Калебової Вілем сподівався, що тут була хоч крихта провини), він також про ці стосунки мав думку, що вони стосуються лише їх двох, часом вони здавалися просто священними, вибореними, унікальними — тільки для них самих. Звісно, було смішно, та саме так він відчував — на його місці бути актором — це не належати собі самому, за нього сперечаються, б'ються, хто завгодно його критикує, говорять про те, про се, про його здібності, про вигляд, про гру, а от в їхніх стосунках усе було інакше: він грав роль лише для однієї особи, тільки ця людина була його публікою, жодна інша його в цьому не бачила, щоб вони там не думали.

Його стосунки відчувалися священними ще й тому, що він лише нещодавно — ось тільки останні шість місяців — пристосувався до їхнього ритму. Людина, яку він знав, — думав, що знає, — насправді з багатьох точок зору виявилася не такою, з часом він виявив у Джуда багато сторін, і вже знав — то ще не всі, було так, ніби фігура, яку він досі вважав пентаграмою, виявилася багатогранним, багатостороннім, складним для вимірювання додекаедром. Та незважаючи на все це, в нього і в думках не було піти від нього, без питань він залишився — через любов, через вірність, через цікавість. Та йому було нелегко. Правду кажучи, неймовірно тяжкі хвилини бували і ще чекають попереду. Він сам собі дав обіцянку — не виправляти Джуда, але забув, що розгадати людину — це й спробувати її виправити, бо коли ти знайшов проблему, то видається байдужим чи неморальним не намагатися її вирішити.

Головною проблемою був секс — сексуальне життя і ставлення до нього Джуда. Коли вони були разом і не спали вже дев'ять місяців (найдовший у його житті — з п'ятнадцяти років — період целібату, він витримав його, швидше, наче виклик самому собі — так дехто закладається не їсти пасту чи хліб за компанію зі своїм милим чи милою), і він усе чекав, коли Джуд буде готовий, і вже

почав серйозно непокоїтися, чим усе скінчиться, і чи той узагалі зможе з ним спати. Він знав, нізвідкіля, завжди знав, що Джуд колись пережив сексуальне насилля, що з ним трапилося щось страшне (а може, й не раз), та соромно зізнатися, він ніяк не міг підшукати потрібних слів, щоб про те з ним поговорити. Він запевнив себе, що навіть як знайде слова, той не розмовлятиме, доки не буде готовий. Та, по правді, він просто був боягузом, ось це й була єдина причина його бездіяльності. А тоді він повернуся з Техасу, й вони, зрештою, кохалися, він зітхнув із полегшенням, та ще й через те, що він отримав задоволення і іцо в їхньому сексі не було нічого незручного, неприродного. А ще виявилося, що Джуд був у ліжку досить умілим, чого він не чекав, і він сам собі дозволив розслабитися, уже втретє. Щоправда, не дуже він замислювався над питанням, звідки ж те вміння взялося, — невже мав рацію Ричард, коли казав, що Джуд, можливо, веде якесь подвійне життя? Це пояснення здавалося занадто простим. Але надпроблема- тичною була альтернатива — що тих умінь він набув ще до їхньої зустрічі — а отже, у дитинстві. І тому він змовчав, хоч почуття провини його мучило. Він радше повірив у теорію, яка не надто ускладнювала життя.

Проте якось уночі він побачив сон, у якому вони з Джу- дом щойно кохалися (а тієї ночі так і було), а по всьому Джуд пожав поруч і плакав, хоч і намагався стримувати себе, та не виходило, і він знав, навіть уві сні, що той плаче тому, що ненавидить те, що було, до чого його змушував Вілем. Наступного вечора він у Джуда запитав прямо: «Тобі це подобається?» Він чекав і не знав, якою буде та відповідь, та коли Джуд відповів «так», він знову зітхнув із полегшенням, адже ця ілюзія триватиме, рівновага не порушиться і не доведеться провадити розмову, яку він не знає навіть як почати. Йому уявлявся човник, легенька шлюпка на хвилях, спочатку хитка, а потім випрямлялася й мирно плинула далі, а води під нею чорні й кишіли страховиськами і клубками водоростей, які з кожною хвилею намагалися затягти бідне суденце вглиб океану, й воно лише булькне і зникне з очей.

Та час від часу — рідко, що й не встежиш, часом він помічав обличчя Джуда, коли він у нього входив або після сексу — він

просто відчував його мовчанку, темну й чорну, вона проникала, мов газ, і тоді він розумів, що Джуд йому збрехав, бо сам він поставив таке запитання, на яке можлива одна-однісінька відповідь, саме її він отримав, а правда була іншою. Тож у душі він починав суперечку, намагався сам себе виправдати й собі ж докоряти. Якщо бути з собою чесним, проблема існувала.

Щоправда, він її не міг і сформулювати, а ще, коли в нього виникало бажання, здавалося, що саме цього хотів і Джуд (а втім, хіба ж це не було підозріло?). І він ще жодного разу не стрічав людини, яка би так не любила прелюдії, яка не любила би так поговорити про секс, і слова самого не вживала навіть. Джуд казав: «Вілеме, мені ніяково, — коли б він не починав говорити. — Давай просто ним займемося, і все».

Часом йому здавалося, що їхній статевий акт розраховано по часу, що це — робота, яку треба виконати по можливості швидко й акуратно, і більше про неї не розмовляти. Його набагато менше турбувала відсутність ерекції у Джуда, ніж те, що часом його самого охоплювало чудне відчуття, і словами не назвеш, таке нечітке й повне протиріч, що після кожного контакту він до Джуда все наближався, а той на ту саму відстань віддалявся. Той казав усе, що в таких випадках годиться, видавав потрібні звуки, був пристрасним і сповненим бажання, та він усе одно знав: щось, *щось* було тут не так. Дивно: іншим кохатися з ним завжди подобалося, а що ж тут? І йому навпаки від цього хотілося ще більше, хоч би для того, щоб отримати відповіді на свої запитання, навіть якщо він їх побоювався.

І так само, як він був упевнений, що з сексом у них були проблеми, він знав, звідки — невідомо, адже ніхто цього не сказав, що Джуд наносить собі рани саме через секс. І від цього знання його кидало в дрож *(«Що це ти собі надумав, Вілеме Раґнарссон? Щоб у всьому розібратися, тобі й клепки не вистачить»)* — від усвідомлення того, як він сам себе виправдовує, щоб не заглиблюватися, аби не дошукуватися, не засовувати руку в минуле Джуда, повне слизу зі зміями та мокрицями, щоб не вивуджувати звідти книжку з багатьма сторінками, забрану в жовту плівку, з якої він нарешті зможе зрозуміти чоловіка, якого

він гадав, що повністю розгадав. Л ще думав, що жоден з них - ні він, ні Малкольм, ні Джей- Ііі, ні Гарольд — навіть не наважилися спробувати. У них знаходилися всякі причини не бруднити своїх рук. І лиш Енді міг сказати протилежне — єдиний.

І як же було легко вдавати, ніби ти ігноруєш те, що знаєш, бо в більшості випадків прикидатися було легко, адже вони були друзями, бо бути разом їм подобалося, бо він кохав Джуда, бо в них було спільне життя, бо він його приваблював, бо він його хотів. Але він мав Джуда — одного - якого знає удень, навіть у сутінках і на світанку. І був іще один Джуд, котрий займав місце першого щоночі на кілька годин, він часом боявся, що то і був Джуд справжній: той, хто никав квартирою на самоті, це він у нього на очах повільно вганяв лезо у власну плоть, витріщивши очі в агонії болю, гой, якого він не міг досягти, скільки б не намагався, як би не заспокоював, як би не погрожував. Часом здавалося, що їхніми стосунками керує саме цей Джуд, і його не міг прогнати ніхто, навіть він, Вілем, та він упертий. Він не здаватиметься, і він міцністю своєї любові, настійливістю, силою прожене його. Знав, що це занадто по-дитячому. Але всі вперті вчинки здаються дитячими. А в цьому випадку впертість — то його єдина зброя. Терпіння, впертість, любов: доводилося вірити, що їх буде достатньо. Доводилося вірити, що вони виявляться сильнішими за всі звички Джуда, як там довго і звично той їх не дотримувався.

Час від часу він отримував від Енді та Гарольда ніби звіти про Джудову успішність, обидва при кожній зустрічі йому дякували, це він вважав і необов'язковим, і все ж підбадьо- рювальним, адже свідчило про те, що зміни, які він сам вбачав у Джудові, — почуття почав більше проявляти, менше соромився власного тіла, — не виплід його власної уяви. Водночас він став відчувати самотність — зі своїми новими підозрами про Джуда, з усвідомленням масштабів проблем, якими Джуд не міг і не хотів ні з ким ділитися. Уже декілька разів він був близьким до того, щоб звернутися до Енді, запитати поради, дізнатися, чи він правильно сам чинить, але так і не зателефонував.

Натомість він дозволив власному природному оптимізму затулити побоювання, а стосунки перетворити на щось веселе й

радісне. Його часто охоплювало відчуття — так було якось і на вулиці Ліспенард, — що вони граються в «доми»: ніби він утілює якусь дитячу фантазію разом із другом утекти від цього світу з усіма його правилами й оселитися у не придатному для житла, проте просторому містечку — у вагоні, в будиночку на дереві — й самим зробити з нього свій дім саме тому, що вони самі так задумали. Пан Ірвінґ хоч частково, та мав рацію, час від часу думав тепер він, життя здавалося занадто довгою піжамною вечіркою, вони в ніїі беруть участь ось уже протягом трьох десятків років, а на ніїі його захоплювало хвилююче відчуття, ніби їм вдалося звідти винести щось цінне, без чого вони мали залишитися давно-давно. Ось, наприклад, були на вечірці. І хтось там щось смішне сказонув, і ти глянеш на нього — сидить за столом навпроти, нуль емоцій, лиш легенько піднята брова, і ти хапаєшся за склянку з водою. Щоб приглушити регіт, щоб їжа від реготу не пирснула з рота, а тоді ви обидва повертаєтеся до вашої квартири — прекрасних аж до абсурдності апартаментів, які так любите, що й зізнатися незручно, а чому — немає потреби пояснювати один одному, і ви смакуватимете подробиці всього дурнуватого обіду, і так регочете, що з радістю асоціюватиметься ще й біль. Або, наприклад, ти хочеш щовечора власні проблеми обговорювати з людиною, яка за тебе набагато розумніша, яка вдумливіша за тебе, про те, іцо минули роки, а ви і досі вражені й почуваєтеся незручно від того, що тепер маєте гроші — ви просто абсурдно багаті, як ті злодії — герої коміксів; чи коли ви їдете в гості до його батьків, чи ти, чи він вмикаєте музику — якийсь позаземний млей-лист, і ви беретеся всі пісні теж горлати — на весь голос, і дурієте так, як ніколи в дитинстві, хоч самі вже давно дорослі. З роками приходить до тебе розуміння того, що дуже мало на світі людей, з якими хочеться бути (а не просто проводити час) довше, ніж декілька днів, і все ж ось ти, а поруч той, з ким хочеш прожити разом багато років, навіть коли було так складно, коли незручно. Отже — він щасливий. Так, він був щасливим. Не варто навіть і думати було про це: зрозуміло, що щасливий. Він знав, що є простою людиною, можливо найпростішою з усіх. І йому випало бути з найскладнішою людиною у світі.

— Усе, що мені потрібно, — він спробував якось уночі « ловами передати те, яке задоволення відчував — воно всередині тоді просто закипало, ніби в ясно-синьому чайнику кода, — це улюблена робота, улюблене житло й людина, яка мене любить. Розумієш? Нічого складного.

Джуд сумовито засміявся, а тоді мовив:

— Вілеме, це все, чого хочу я теж.

— Але в тебе це вже є, — сказав тихо він. Джуд помовчав.

— Так, — нарешті вимовив. — Твоя правда. — Але це не прозвучало переконливо.

Тієї ночі, у вівторок, вони лежать поруч і неквапливо ведуть розмову, перериваючи мовчанкою, — така неспішна напіврозмова для них обох звична, коли спати не хочеться, і все ж таки засинаєш. Аж ось дуже серйозно Джуд кличе його на ймення. І він розплющує очі.

— Що таке? — запитує він, уже наляканий від його серйозного, мирного обличчя. — Джуде? Та кажи вже!

— Вілеме, ти ж знаєш, я дуже намагався не різати себе? — каже Джуд, і він мовчки йому киває. — Я й далі докладатиму зусиль. Але часом — часом мені не вдається себе контролювати.

— Я знаю, знаю, як ти стараєшся, знаю, що тобі важко.

Тоді Джуд від нього одвертається й він перекочується поверх нього, пригортає до себе.

— Я просто хочу, щоб ти мене розумів, коли раптом я зроблю помилку, — голос Джуда ніби приглушений.

— Звісно, я тебе зрозумію, Джуде, звичайно ж. — Обидва мовчать, він чекає, що той ще щось скаже. Він такий худий, мускулатуру має як у бігуна-марафонця, та за останні шість місяців схуд іще більше. Такий майже зараз, як після виписки з лікарні. Вілем пригортає його міцніше. — Ти втратив вагу.

— Робота, — відповідає Джуд. І вони знову замовкають.

— Моя тобі порада — їж більше, — каже він.

Йому самому для ролі Тюрінга довелося від'їстися, і хоч він трохи у вазі вже втратив, поряд із Джудом здається громіздким, таким собі надувним як кулька.

— Енді може подумати, що я погано дбаю про тебе й сваритиметься

на мене, — додає він, а Джуд видає звук, схожий на сміх.

Наступного ранку, в переддень Дня подяки, в них обох гарний настрій — обидва полюбляють водити авто. Вони вантажать до багажника сумку й коробки з печивом, пироги та хлібці, які для Гарольда й Джулії випікав Джуд, і вирушають зарання. Спочатку трясуться брукованими вуличками Сохо, далі мчать магістраллю РТ)К і співають саундтрек до «Дуетів». Минувши Ворчестер, вони спиняються на заправці, й Джуд виходить купити м'ятних льодяників і води. Він очікує в авто, переглядаючи газету. Аж ось дзвонить телефон Джуда. Побачивши, хто телефонує, він вмикає зв'язок.

— Ти вже сказав Вілемові? — Енді заговорив, перш ніж він сказав хоч слово. — У тебе в запасі три дні, Джуде, а то я сам йому скажу.

— Енді? — промовляє він, і в слухавці настає раптова тиша.

— Вілем... чорт, — каже Енді. — Десь там, по той бік, чується радісний дитячий голосок: «А дядько Енді сказав погане слово!» Знову лайка. Далі чується, як зачиняють двері.

— Чого це ти відповідаєш на Джудові дзвінки? А де він сам?

— Ми саме під'їжджаємо додому до Гарольда й Джулії. Він вийшов, щоб купити води.

У телефоні — тиша.

— Енді, — говорить він. — Що таке? Скажи мені.

— Вілеме, — той замовк. — Не можу. Ми домовилися, що це він сам має зробити.

— Та він мені нічого не сказав, — він говорить, а сам відчуває, як на нього шарами лягають різні емоції: страх, тоді на роздратування — страх, на страх — цікавість. — Енді, краще буде, як ти сам скажеш, — десь у глибині душі він відчуває вже паніку. — Все так погано? — а тоді вже благає: — Енді, не треба так зі мною.

Він чує, як той повільно й важко дихає.

— Вілеме, — тихо каже. — Поцікався, звідки насправді той опік на його руці. Мені вже час.

— Енді! — кричить він. — ***Енді!***

Та зв’язок уже перервався.

Він повертає голову й бачить з вікна, як Джуд прямує до авто. Він думає: опік, що ж це за опік? Джуд обпікся, коли смажив банани, так, як любив Джей-Бі. Коли він побачив перев’язану руку, тоді вилаявся: «Бісів син Джей-Бі, і завжди все через нього не слава Богу». А Джуд ще тоді засміявся. І він запитав: «Ну, а серйозно, ти взагалі як, Джуде?» І Джуд йому відповів, що все гаразд, що вже побував у Енді, і що вони вже пересадили на опік якусь ніби штучну шкіру. Тоді вже й погиркалися, адже Джуд одразу йому не сказав, що опік був настільки серйозним, щоб аж пересадку робити. З електронного листа, який від нього отримав, він зрозумів, що то лише звичайний пухир, це ж через таке шкіру не пересаджують; а тоді ще вранці сьогодні — Джуд наполягав, що хоче за кермо, хоч і було видно, що рука досі боліла, і все одно, що ж таке з цим опіком? І враз він розуміє, що лиш одним способом можна розшифрувати слова Енді, й доводиться аж різко голову нахилити від нудоти, наче після удару.

— Вибачай, — говорить Джуд, всідаючись до авто. — Черга була нескінченною.

Він витрушує з торбинки льодяники й нарешті зводить на нього погляд:

— Вілеме, що таке? Вигляд у тебе страшний.

— Енді подзвонив, — відповідає він і дивиться на обличчя Джуда, бачить, як воно кам’яніє з переляку. — Джуде, — веде далі, і власний голос здається дуже далеким, наче він лунає з далекої ущелини, — звідки в тебе на руці опік?

Той не відповідає. Просто мовчки на нього дивиться. Йому вже не віриться, що все це відбувається насправді.

Та ні, це все правда.

— Джуде, — він за своє. — Звідкіля отой опік?

Але той і далі дивиться із зімкнутими вустами, а він знову й знову запитує. І нарешті:

— Джуде! — його аж здивувала власна лють, і Джуд вбирає голову в плечі. — Джуде, відповідай! Зараз же говори!

І тоді той щось промовляє ледь чутно.

— Голосніше! — кричить він. — Я тебе не чую!

— Я обпік себе, — нарешті промовляє Джуд.

— Як? — запитує він люто, і знову той відповідає так тихо, що годі розібрати, та все ж йому вдається зрозуміти окремі слова: *оливкова олія — сірник — вогонь.*

— Чому? — у відчаї кричить він. — Навіщо ж ти це зробив, Джуде?

Він зараз такий злий — на себе, на Джуда — що вперше, відколи вони знайомі, йому хочеться Джудові врізати, вже в уяві бачить, як кулак хляпає тому в ніс, у щоку. Хочеться побачити це лице розбитим, і щоб саме він це зробив.

— Щоб себе не різати, — тихо відповідає Джуд.

І він знову від люті закипає:

— То це я в усьому винен? Ти робиш це, щоб мене покарати?

— Ні, Вілеме, ні! — він говорить благально. — Я просто, я лише...

Та він його перебиває.

— Чому ти досі мені не розповів, хто такий брат Люк? — ніби збоку він чує власні слова.

Видно, що того аж дрожем проймає.

— Що? — запитує Джуд.

— Ти ж обіцяв, що розповіси. Пам'ятаєш? Це мав бути подарунок *до дня народження,* — останні слова прозвучали аж занадто саркастично. — Розкажи. Розкажи про все просто зараз.

— Вілеме, не можу, будь ласка. Я тебе прошу.

Він бачить: той уже на межі, та він і далі рветься вперед.

— Та в тебе аж чотири роки було, щоб придумати, як усе розповісти, — Джуд намагається вставити ключа в запалювання, а він вириває зв'язку з його рук. — Я гадаю, вже період скінчився. Кажи зараз же! — І коли від Джуда й далі ні звуку, він уже кричить: — *Говори!*

— Це був один з братів у монастирі, — шепоче Джуд.

— І... — він і далі волає.

Він кричить, а сам думає: ***«Який же я тупак. Який же дур- ний-дурний, який же я наївний».*** І одночасно: ***«Він боїться мене. Ось кричу на того, кого кохаю, і він мене боїться».*** І враз пригадує, як сам багато років тому кричав на Енді: ***«Ти ж бісишся, що він — пацієнт, а ти не можеш йому нічим допомогти і перекидаєш***

провину на мене». «О Господи! — думає він. — О Господи, навіщо я це роблю?»

— І я з ним утік, — говорить Джуд, і голос у нього ледь чутний. Він нахиляється, щоб розчути.

— І... — продовжує він, та помічає, що Джуд майже плаче. Він враз замовкає й відсовується від нього. Сам почувається виснаженим, відчуває до себе огиду і страх: а що як наступне його запитання нарешті відкриє ворота і все, що коли-небудь він хотів дізнатися про Джуда, все, з чим сам не хотів стикатися, нарешті вихлюпнеться назовні? Вони довго сидять у тиші, автомобіль наповнений їхнім судомним диханням. Він відчуває, що кінчики пальців уже німіють. І врешті говорить:

— Поїхали.

— Куди? — запитує Джуд. І він на нього поглядає:

— До Бостона залишилася година їзди. І вони на нас чекають.

Джуд киває і носовичком протирає обличчя, бере в нього ключі й вони поволі від'їжджають із заправки.

Доки вони їдуть по шосе, він раптом усвідомлює, як це — підпалити себе. Він думає про багаття, які колись, як був бойскаутом, розкладав, як навколо зібганої газети споруджував курінь із гілочок, і як від жаркого полум'я повітря довкруж вигравало, і як то було дуже красиво. І думає про те, як з власного шкірою те ж саме робить Джуд, уявляє жовтизну полум'я, що впивається в живу плоть і відчуває нудоту.

— Спини, — говорить до Джуда, задихаючись, і Джуд різко гальмує, машина з виском з'їжджає на узбіччя, він висовується з неї і блює доти, доки вже блювати нічим.

— Вілеме, — він чує Джудів голос, але це звучання його і сердить, і кидає у відчай водночас.

Решту шляху вони їдуть мовчки. Коли Джуд ривками заводить авто на під'їзну доріжку перед домом Гарольда й Джулії, настає мить, коли їхні погляди стрічаються, і йому здається, що перед ним — людина, яку він бачить уперше в житті. Він на Джуда дивиться і бачить вродливого чоловіка: у нього витончені руки, ноги довгі, красиве обличчя, таке воно — ти тільки глянеш і вже не відірвеш погляду, і якби він його зустрів уперше десь на вечірці

чи в ресторані, то завів би розмову лише для того, щоб на нього дивитися, й на думку ніколи не могло би спасти таке, що ця людина так себе мучить, що на руках цього чоловіка шкіра нагадує нарости, і на шкіру не схожа, і те, що він колись мав стосунки з чоловіком, який мало не до смерті його побив, і що якось увечері він у власну шкіру втирав олію для того, щоб вогонь, який він піднесе до руки, ще сильніше горів і обпікав, і що цю ідею йому подав хтось, хто давно-давно, ще в дитинстві, зробив і ним таке саме тільки за те, що він не втримався і забрав і ненависного столу ненависного настоятеля блискучу річ.

Він уже відкрив було рота, щоб заговорити, аж ось вони чують голоси Гарольда й Джулії — вони їх кличуть, їх вітають — і вони кліпають обидва і виходять з авто, одягаючи на обличчя усмішки. Він цілує Джулію й чує, як позаду Гарольд допитується:

З тобою все гаразд? Упевнений? Щось у тебе вигляд кепський.

Чує, як Джуд у відповідь бурмоче щось заспокійливе.

Із сумкою він прямує до спальні, а Джуд — на кухню. Він розкладає у ванній кімнаті їхні зубні щітки, електробритви, а тоді йде до ліжка й лягає. І спить він аж до вечора, щоб щось робити, не має зовсім сил. За вечерею вони тільки учотирьох, перш ніж спуститися до їдальні, до всіх, він підходить до дзеркала й репетирує, як сміятиметься. За вечерею Джуд майже постійно мовчить, а Вілем намагається і розмовляти, і слухати все, наче нічого й не сталося, і це вдається нелегко, адже думки зайняті тим, про що дізнався.

Попри гнів і відчай, він помічає, що у Джуда на тарілці майже нічого немає, та коли Гарольд каже: «Джуде, тобі варто більше їсти, ти вже занадто худим став, правда ж, Віле- ме?» — і поглядає на нього в пошуках підтримки, адже часто він уже за звичкою таку розмову підтримував, зараз він лише знизує плечима.

— Джуд — вже дорослий, — власний голос його дивує. — Він сам знає, що для нього краще.

Краєм ока він помічає, як переглядаються Гарольд із Джу- лією, а Джуд тільки й втуплюється у тарілку, а тоді відповідає:

— Я наївся, коли готував. — І всі вони знають: це неправда, бо ніколи він не їсть під час куховарства, та й іншим не дозволяє;

он Джей-Бі називає його «кухар штазі'».

Він помічає, як той неуважно прикриває рукою другу, де під рукавом светра ховається опік, потім зводить очі, помічає його погляд, руку забирає і знову опускає очі долу.

Якось вони досиджують до кінця вечері, він допомагає Джулії з посудом, при цьому балакає про щось несуттєве. А тоді йде до вітальні — там на нього чекає Гарольд, вони зібралися дивитися матч, запис якого він спеціально зробив у минулі вихідні. Він нерішуче спиняється в дверях: зазвичай

Штазі — нім. Зіазі — спецслужба, відомство державної безпеки й каральний орган у Німецькій Демократичній Республіці, що функціонувала в період 1950-1989 рр.

вони з Джудом удвох утискуються в одне здоровенне пухке крісло, що стоїть поряд з тим, що в них прийнято називати «Гарольдовим кріслом»; та сьогодні він не сяде поряд з Джудом — ледве здатен на нього глянути. Але якщо не сяде, то Джулія з Гарольдом одразу здогадаються, що в них щось сталося. І доки він вагається, Джуд оголошує, що занадто втомлений і збирається йти до ліжка.

— Справді? — запитує Гарольд. — Ще ж зовсім рано.

Та Джуд запевняє, що дійсно втомлений, бажає доброї ночі, цілує Джулію, махає рукою в бік Гарольда з Вілемом і йде, а він знову помічає: Гарольд із Джулією переглядаються. Невдовзі і Джулія іде спати — вона ніколи не розуміла, як люди можуть захоплюватися американським футболом. Коли вона виходить, Гарольд ставить запис гри на паузу й дивиться на Вілема:

— У вас із Джудом усе гаразд?

Він киває. А згодом, коли й сам уже рушає до спальні, Гарольд бере за руку, коли він проходить повз нього, потискає долоню й говорить:

— Ти знаєш, Вілеме, ми не тільки одного Джуда любимо.

Він киває знову, а очі зволожуються, бажає на добраніч

і виходить.

У спальні тиша, й він деякий час стоїть, дивлячись на Джуда під ковдрою. Він здогадується, що насправді той не (пить, лише вдає — занадто для сплячого він зараз нерухомий — та нарешті сам

починає роздягатися й складає одяг на стілець коло шафи. Він прослизає під ковдру й розуміє — той досі не спить. І вони довго лежать кожен на своїй половині ліжка, і обидва бояться того, що Вілем зараз має говорити.

Утім, він усе ж таки засинає, а коли прокидається, то и кімнаті тиша справжня, він за звичкою перекочується до Джуда, розплющує очі й бачить, що того немає, навіть постіль холодна.

Він сідає. Встає. Він чує тихий звук, такий тихий, що й звуком його годі назвати, повертається і бачить зачинені двері ванної. Скрізь темно. Та однаково він іде, береться за ручку і торсає, різко розкриває двері, а підкладений під двері рушник — щоб з-під них не пробивалося світло — шлейфом тягнеться услід. За дверима на підлозі сперся на ванну Джуд, повністю вдягнений. Очі в нього величезні, переполошені.

— Де воно? — він слова просто випльовує, а хочеться вити й плакати через те, що в нього нічого не виходить, через цю жахливу, гротескну п'єсу — вона відбувається щоночі, а він — її єдиний глядач, і то потрапляє на неї зрідка, адже виставу цю дають навіть при відсутності глядачів у порожній залі, а єдиний задіяний у ній актор такий ретельний і так вправно грає, що вправлятися в майстерності йому ніщо не може завадити.

— Я не ріжу, — каже Джуд, та він переконаний: бреше.

— Де вони, Джуде? — запитує він і присідає поруч, бере його за руки — вони порожні. Але він знає, що він уже різав себе, адже видно, які величезні очі, як посіріли губи, як тремтять руки.

— Я не ріжу, Вілеме, не ріжу, — Джуд говорить, як і він сам, пошепки. А тоді він рвонувся й починає стягувати з Джуда одяг, а той пручається. Але лівицею він не здатен нічого зробити, і сил усе одно в нього мало, і вони один на одного беззвучно кричать. І ось він сідає зверху, придавлює коліньми спину — так колись учив його перед однією роллю тренер із бойових мистецтв — цим прийомом можна і знерухоміти, і завдати болю, — під ним Джуд шалено вивертається, погрожує, а тоді благає спинитися, а він стягує з нього одяг. Якось тупо приходить думка, що збоку може здатися на спробу зґвалтування, та ні, він собі нагадує — просто намагається знайти леза. І тут він чує, як метал дзенькає

об кахлі. Він бере лезо й відкидає подалі, а сам далі роздягає Джуда, брутально, силоміць здирає все, що надіте, і сам дивується своїй спритності, а порізи він помічає лише тоді, коли стягує труси — шість акуратненьких розрізів — стовпчик високо на лівому стегні, і він відпускає Джуда, сповзає з нього геть, як від хворого.

— Ти... ти... божевільний! — коли минає перший шок, він говорить повільно, монотонно. — Це ж ненормально. Ти вже ріжеш ноги — лише подумати! Ти ж *знаєш*, що може бути, можна занести інфекцію. Про що *в біса* ти думаєш? — від напруження, від горя він аж задихається. — Ти хворий, — каже пін, і знову йому здається, що Джуд — незнайомець, помічає, як схуд. Виникає думка, як же він не помітив раніше. — Ти хворий, тобі треба лікуватися в лікарні.

— Досить мене *лікувати*, Вілеме, — огризається Джуд. — Що тобі до мене? Навіщо я тобі здався? Я тобі не *клятий* благодійний проект. Я й без тебе добре справлявся.

— Та невже? Ну, вибачай, що я не дотягую до звання ідеального бойфренда. Ти ж надаєш перевагу стосункам, що межують із садизмом, чи не так? От якби кілька разів скинув зі сходів, то що, тоді підходив би до твоїх стандартів?

Від цих слів Джуд відкидається від нього, втискається у ванну, в очах щось потліло й погасло.

— Я не *Хемінґ*, Вілеме, — сичить до нього. — Одного каліку не врятував, то знайшов собі іншого?

Він відсовується, підводиться, намацує позаду лезо й щосили швиргає його в обличчя Джуда, той затуляється руками, і лезо відскакує від долоні.

— Чудово! — видихає він. — Ну то можеш, бл... себе хоч на стрічки порізати, мені начхати. Видно, ти ж свої порізи любиш набагато більше, ніж мене.

Він виходить, захотілося гримнути дверима, та просто стукає по вимикачеві.

Вже у спальні він заграбастує подушку й одну ковдру та влягається на диван. Якби можна було просто зараз поїхати, він поїхав би, але заради Гарольда й Джулії треба лишитися. Він

лежить і кричить, ричить у подушку, б’є її кулаками і б’є ногами по диванних подушках, наче дитина в істериці, його лють разом із жалем такі безмежні, що він просто не може дихати. Проносяться думки, та їх неможливо передати словами, відділити одну від іншої. Виникає один за одним три плани — фантазії: він сідає в авто, їде геть і ніколи більше не розмовлятиме з Джудом; він повертається до ванної, пригортає і тримає в обіймах, доки той не здасться, доки не зцілиться; він телефонує Енді й уранці його одразу ж забирають до лікарні. Та він з цього не робить нічого, а лише марно дриґає й махає ногами, наче він зараз пливе.

Нарешті він утихомирюється, лежить тихенько, і тоді, коли здається, що минуло неймовірно багато часу, він чує, як до спальні прокрадається Джуд, м’яко, повільно, як побитий — скажімо, собака, як нікому немиле створіння, яке живе лише для того, щоб його били. А тоді він чує скрипіння ліжка.

Ця довга й страшна ніч тягнеться уривками. Він забувається у неглибоких переривистих снах, а коли прокидається, ще тільки починає світати, та він однаково — натягує одяг, кросівки й виходить надвір — весь від утоми мов побитий, він намагається ні про що не думати.

Він біжить, а на очі набігають сльози — чи від холоду, чи від усього разом, він сердито їх витирає, все біжить. Розганяється, великими ковтками немов накачує, мов кару, в себе повітря, відчуває, як уже болять легені. Повернувшись, іде до їхньої кімнати, а там на своїй стороні й досі лежить Джуд, згорнувся клубочком, на мить його вражає страх: а що, як він помер? — і він готовий покликати на ім’я, але той уві сні ворушиться, тож він іде до ванної прийняти душ. Одяг для бігу складає до торбини й перевдягається в щоденний, прикривши тихенько двері, простує на кухню, а тут уже сидить Гарольд, пропонує випити горнятко кави — як завжди, а він уже звично хитає головою — відколи почалися їхні стосунки з Джудом, хоча сьогодні аромат кави, її деревна пориста, смолиста теплота викликає майже вовчий апетит. Гарольд і не знає, чому він кави більш не п’є, і завжди каже, що спробує його навернути на шлях спокуси, а він зазвичай жартує, сьогодні він цього не робить. Він не може навіть на

Гарольда поглянути прямо, йому соромно. І соромно, і образливо, хоч про те не говорили, та він чомусь знає, той упевнений, що сам знає, що робити з Джудом, і він вже уявляє, як той розсердився б, як у ньому розчарувався б, якби тільки знав, що він говорив і що робив уночі.

- **У тебе кепський вигляд, — каже йому Гарольд.**
- **Так, знаю, Гарольде, я маю просити вибачення. Уночі Кіт надіслав повідомлення, я мав з одним режисером зустрітися на тижні, а виявилося, він увечері вже від'їздить. Я маю сьогодні повернутися до Нью-Йорка.**
- **Ні, Вілеме, як же так? — заводить Гарольд, потім входить Джуд, і він звертається до нього. — Вілем каже, що ви, друзі, маєте повертатися сьогодні до Нью-Йорка.**
- **Ти можеш залишитися, — говорить він до Джуда, не підводячи погляду від грінки, яку намащує маслом. — І машина хай лишиться. Але я маю вертатися.**

Ні, — помовчавши, відповідає Джуд. — І мені треба повертатися.

- **І що ж це за День подяки? Ви, значить, поїли й тікаєте? Д іцо ж я маю робити з цілою індичкою? — Гарольд гніва- і ться театрально, хоч і не так сильно, й він помічає, як він до них обох по черзі приглядається, намагається зрозуміти, що і ними, що діється. Доки Джуд збирається, він пробує підтримувати бесіду з Джулією, ігноруючи невисловлені запитання Гарольда. До автомобіля йде першим, даючи зрозуміти, що іа кермом буде він; коли прощаються, Гарольд, здається, хоче наостанок щось сказати, а втім, просто обіймає його.**

Обережно там на дорозі, — напучує він.

Усередині він просто кипить, він усе збільшує швидкість, та опам'ятовується й знижує її. Ще немає восьмої, сьогодні День подяки й на трасі порожньо. Джуд відвернувся до вікна, притиснувся щокою до скла, а він досі не дивиться на нього прямо, навіть не знає, який у нього вираз обличчя, не бачить тієї чорноти під очима, що свідчить, як ще в лікарні пояснював йому Енді, про те, що він себе поранив аж занадто сильно. Щомилі його гнів то набирає обертів, то вщухає. І перед очима виникає той

Джуд, який йому брехав, а отоді вмить, мов спалах, — та він йому постійно бреше, він це розуміє, і лють знову жаркою олією закипає всередині. А ще він пригадує, як сам повівся, що говорив, і всю їхню ситуацію обмірковує, — як же так, що чоловік, якого він любить, такий до самого себе немилосердний, і його охоплює такий жаль, що доводиться щосили стискати кермо, щоб зосередитися на дорозі. Він думає: «Невже Джуд має рацію? Невже я й *справді* бачу в ньому Хемінґа?» І наступна думка: «Ні, це все Джудові вигадки, адже той погано уявляє, що хто-небудь з ним хоче бути взагалі. Це неправда». Та таке пояснення його не заспокоює, а від нього навпаки йому стає ще гірше.

Відразу після Нью-Гейвена він спиняє авто. Зазвичай цей відрізок дороги проходить у балачках і спогадах про те, як вони з Джей-Бі разом навчалися і жили в одній кімнаті в гуртожитку. Розповідав про те, як мусив допомагати Джей-Бі й Генрі Янґу (азіату) витягувати їхню підпільну інсталяцію з підвішених м'ясних туш до дверей медичного коледжу. Про те, як Джей-Бі зістриг дреди й покинув їх у раковині, аж доки він сам їх через два тижні не забрав. Про те, як вони з Джей- Бі танцювали удвох під музику техно аж сорок хвилин — без перерви, доки друг, відеохудожник на ім'я Грег, знімав їх на камеру. «Розкажи, як Джей-Бі напустив Ричардові у ванну пуголовків», — просив, бувало Джуд, наперед уже всміхаючись. «Розкажи ту історію, коли ти жив з лесбійкою». «Розкажи, як тоді Джей-Бі зіпсував феміністкам усю оргію».

Сьогодні вони не зроняють жодного слова й проминають Нью-Гейвен у тиші.

Він виходить з авто, лише щоб заправитися й сходити до туалету. Джудові каже:

— Більше не спинятимемося. — Але той і далі сидить; лише хитає головою.

Він бахкає дверима — гнів повертається.

На вулицю Грін вони приїздять ще до полудня, мовчки виходять з авто, мовчки піднімаються ліфтом, мовчки заходять до квартири.

Він забирає сумку до спальні й чує, як позаду Джуд сідає за піаніно й береться щось грати, потім впізнає — «Фантазію до

мажор» Шумана: це досить енергійна штука для такого слабкого й безпомічного, як Джуд, похмуро думає він, а тоді розуміє, що хочеться піти звідси геть.

Він навіть не знімає пальта, просто повертається до вітальні з ключами в руках.

— Я вийду, — говорить він, та той і далі грає. — Чуєш мене? — він аж кричить. — Я іду!

Тоді Джуд підводить голову й припиняє гру.

— А коли повернешся? — тихо запитує він, і Вілем відчуває, як слабне його рішучість. Але одразу згадує, який був злий, і відповідає:

— Я не знаю. Не чекай на мене.

Він стукає по кнопці, викликаючи ліфт. По паузі Джуд знову береться до гри.

І ось він вийшов на світ Божий, крамниці зачинені, весь Сохо тихий. Він доходить до Вест-Сайдського шосе. Іде по ньому, навколо — тиша, на ньому — сонцезахисні окуляри. Шарф (привіз із Джайпура один для Джуда — сірий, і синій — для себе), його кашемір такий м'якенький, що затяжки виникають навіть від короткої щетини, зараз він обмотаний навколо шиї й підборіддя — неголених. Він іде й іде, пізніше навіть не згадає, про що думав, і чи думав про що-небудь узагалі. Відчувши, що голодний, він звертає на схід, купує шматок піци, майже не відчуваючи смаку, їсть її просто на вулиці, тоді повертається на шосе. Ось він, мій світ, думає він, стоячи на березі річки й поглядаючи на той берег — на Нью-Джерсі. Це — мій маленький світ, а я не знаю, що мені в ньому робити. Почувається наче в пастці, але з іншого боку, про яку пастку може йтися, коли він не годен навіть розібратися з тим невеличким простором, який займає? Як же можна сподіватися на щось більше, коли ти не можеш осягти хоч би те, що маєш?

Раптово й швидко темніє, вітер посилюється, а він і далі йде. Йому хочеться тепла, їжі, бути в залі, де сміються люди, та йти зараз до ресторану немає сил — та ще в День подяки бути там самому. І настрою немає — там його впізнаватимуть, доведеться вести світські розмови, та на люб'язність, на ґречність, яких вимагають такі зустрічі, у нього зовсім немає сил. Друзі часом

дражнилися з нього за цю здатність ставати наче невидимим, що він ніби диригував над тим, чи його впізнають, чи ні, і сам він у цю здатність нещодавно вірив, навіть коли виявлялося протилежне. А тепер він цю самовпевненість бачить як іще один доказ, що він обманює сам себе, немов він уявляє, що світ може підлаштуватися під нього, і що Джудові буде краще тільки тому, що він цього захоче; що він його розуміє тільки тому, що йому подобається так думати, що він пройдеться по Сохо й ніхто не знатиме, хто він такий. Та насправді він — заручник. Заручник своєї роботи. Своїх стосунків, своєї впертої наївності.

Урешті він купує сандвіч і бере таксі. Він їде до власного житла на вулиці Перрі, та квартира вже майже й не належить йому, за кілька тижнів уже точно, адже він її вже продав своєму другу Мігелеві, іспанцю, котрий усе більше часу проводить у Штатах. Та сьогодні квартира ще його, й він обачливо відчиняє двері, неначе побоюючись, що за його відсутності вона вже струхлявіє, чи, відколи його не було, тут, бува, не наплодилися які монстри. Ще рано, та він усе одно роздягається, забирає Мігелеву одіж із шезлонга Мігеля, знімає Мі- гелеву ковдру з ліжка Мігеля, а тоді лягає на те ліжко й дає волю сумбурному дню — один лише день, а стільки всього сталося, — навалитися на себе, і дає волю сльозам.

Доки він плаче, дзвонить телефон. Він схоплюється: може, це Джуд? Та телефонує Енді.

— Енді, — схлипує він, — я все зіпсував, правда, все, я так огидно вчинив.

— Вілеме, - ласкаво каже Енді. - Та все вже не так і погано, я впевнений. Ти, гадаю, занадто вже до себе суворий.

Тоді він, затинаючись, розповідає йому все, пояснює, що сталося, а коли замовкає, Енді теж мовчить.

А тоді зітхає:

— Ох, Вілеме, — він не сердитий, ні, хіба сумний. — Гаразд, згоден. Це справді кепсько, твоя правда.

І від цих слів він чомусь уже нервово сміється. А тоді стогне.

— Що ж мені робити?

Енді знову зітхає.

— Якщо ти хочеш з ним залишитися, то варто піти додому ії з ним

поговорити, — мовить він повільно. — І якщо більше не хочеш з ним бути, я би все одно пішов і поговорив, — він спинився знову. — Вілеме, мені шкода. Пробач!

— Та знаю, — відказує він.

Коли Енді прощається, він враз його перебиває:

— Енді, от скажи чесно. У нього з головою все гаразд? Він ненормальний?

Енді мовчить довго, а тоді відповідає:

— Я думаю, ні, Вілеме, з ним на хімічному рівні все гаразд. Все, що в ньому божевільного, — то від людей, — він знов замовкає. — Примусь його з тобою поговорити, Вілеме, якщо він виговориться, тоді... тоді ти зрозумієш, чому мін такий.

І враз він відчуває: треба додому, просто зараз, й він швидко вдягається, вискакує за двері, ловить таксі, сідає, виходить, заскакує до ліфта, розчиняє двері, в квартирі — тиша, безкінечно тихо. Доки добирався, перед очима стояла картина, якесь передчуття — Джуд уже мертвий, наклав на себе руки — і він вбігає в квартиру, вигукуючи його ім'я.

— Вілеме? — чує він і кидається до спальні, пробігає її простір — ліжко заслане, він знаходить Джуда в куточку гардероба — лежить клубочком, вткнувшись у стіну.

Він не замислюється навіть, чому той лежить тут, а просто падає поруч, на долівку, не знає, чи той дозволить доторкнутися, та байдуже — він обіймає Джуда руками. І каже до його потилиці:

— Прости! Вибач мені, вибач, я це говорив не серйозно... мені буде зле, якщо ти собі зашкодиш, я вже в розпачі, — він видихає. — І я ніколи-ніколи не мав щось робити тобі силоміць. Джуде, пробач мені!

— І ти мені пробач, — шепоче Джуд, вони мовчать. — Пробач за те, що сказав тобі. Пробач, що брехав.

Вони довго лежать тихо.

— Ти пам'ятаєш, колись казав мені, що боїшся, ніби станеш для мене купою неприємних сюрпризів? — Джуд легенько киває. — Ні, це не так. Та все одно, бути з тобою — це наче опинитися посеред фантастичного пейзажу, — він повільно веде далі: — Ти думаєш одне: це — ліс, а воно раптово міняється, і вже це луки,

чи джунглі, чи обледеніла скеля. Це все прекрасне, але водночас і чудне, а ти не маєш карти, і не розумієш, як з однієї місцевості так швидко потрапляєш до іншої, не відаєш, коли станеться новий перехід, у тебе й потрібного спорядження немає. А ти простуєш усе далі, на ходу намагаєшся пристосуватися, та насправді ти й не знаєш, що робиш. І часом ти спотикаєшся і робиш неправильні кроки. Ось на що це схоже.

Вони мовчать.

— Отже, в цілому, — нарешті говорить Джуд. — Ти хочеш сказати, що я — Нова Зеландія?

Лише через секунду він розуміє: Джуд жартує, а тоді береться реготати нерішуче, і з полегшенням, і з гіркотою, і повертає до себе Джуда й цілує його:

— Так, так, ти — Нова Зеландія.

Потім вони знову замовкли, посерйознішали. Та тепер хоча би один одного бачать.

— Ти мене покинеш? — Джуд запитує так тихо, що годі почути.

Він роззявляє рота й закриває знов. Дивно — за останню добу він стільки всього передумав, а про те, щоб покинути, в голову не приходило. Тепер він за це думає.

— Ні, я так не думаю, — він бачить, як Джуд заплющує очі, розплющує, киває. — Джуде, — починає він, і слова наче самі тепер ллються, й він розуміє, що чинить правильно. — Я й справді думаю, що тобі потрібна допомога — така, яку я не зможу дати, — він робить глибокий вдих. — Я хочу, щоб ти або сам ліг до лікарні, або погодився відвідувати доктора Ломана двічі на тиждень.

— А якщо я не хочу — ні того, ні іншого, тоді що, ти підеш від мене?

Він хитає головою:

— Джуде, я ж тебе люблю. Але я не можу... не можу потурати такій твоїй поведінці. Я не зможу бути поруч і бачити, як ти із собою поводишся, й розуміти, що ти ще й вважатимеш, що я нібито на це все погоджуюся. Так, ось тоді — так, я напевне піду.

Вони знову мовчать, Джуд перевертається, лягає на спину. А тоді переривчастим голосом каже:

— Якщо я тобі розповім, що зі мною було, якщо я тобі розкажу про все, що ні з ким узагалі не можу обговорювати, то тоді все одно доведеться туди йти?

— Так, усе одно треба. Але я маю надію, що ти все одно розповіси. Я й справді сподіваюся. Що б там не було. Що б там не було.

Вони знову затихають, і цього разу тиша переходить у сон, і пригорнувшись один до одного, вони довго сплять, аж доки Вілем не прокидається від Джудового голосу. Він прокидається і вслухається в той голос, а Джуд розповідає. Це триває годинами, час від часу Джуд просто не може вести далі, а Вілем чекає, пригортає до себе так міцно, що тому й дихати важко. Він двічі намагається вирватися з обіймів, та Вілем притискатиме його до підлоги й триматиме, доки не втихомириться. Через те, що лежать у гардеробній, не знатимуть, котра година, лише помітять, що день настав і що минув — буде видно, як від спальні, від ванної перекотяться до їхніх дверей пласкі клаптики світла. Він слухатиме оповіді, просто неймовірні, огидні оповіді, йому доведеться тричі вибачатися і добиратися до ванної, глядіти в дзеркало на себе й нагадувати собі, що він мусить мати мужність дослухати до кінця, хоч і хочеться заткнути власні вуха і Джудів рот, щоб оповіді припинилися. Він розглядатиме потилицю Джуда — той не може повернути обличчя до нього — і він уявляє, як людина, яку він думав, що знав, розпадається на уламки, навколо збурюються хмари пилу, таке враження, що поряд ремісники намагаються вибудувати його з нових матеріалів, надати йому нової форми — іншу людину, не ту, що перед ним стояла роки й роки. Розповіді йтимуть одна за другою, і на їхньому шляху валятимуться покидьки — кров, кістки, бруд, болото, хвороби, лиха. Коли він закінчить оповідь про час, проведений із братом Люком, Вілем запитає його знову, чи йому подобається займатися сексом, хоч трішечки, хоч рідко, і довго триватимуть хвилини, а тоді Джуд відповість: ні, це нестерпно, він це ненавидить і завжди ненавидів, а він кивне й від сорому буде спустошеним, та, дізнавшись правду, відчує полегшення. А потім запитає, не усвідомлюючи навіть, де запитання й взялося, чи йому

подобаються чоловіки, а той, помовчавши, відповість, що не впевнений. Спав тільки з чоловіками, то й думав, що так і буде завжди. «А ти не думав про секс із жінками?» — запитає він. І знову Джуд довго мовчатиме, а тоді похитає головою, і скаже: «Ні, для мене вже занадто пізно, Вілеме». А він казатиме, що не пізно, що йому можна допомогти, але той знову похитає головою. «Ні, ні, Вілеме. Досить уже з мене. Більше не треба». І до нього ляпасом дійде вся правда тих слів, і він припинить про це говорити. Вони знову заснуть, і цього разу він бачитиме уві сні жахи. Йому примариться, що він — один із тих чоловіків у мотелях, зрозуміє, що сам поводиться, як вони, і прокинеться від жаху, і тепер вже Джуд його втішатиме. Вони нарешті підведуться з підлоги — у суботу під вечір — пролежать на підлозі гардероба з четверга, приймуть душ, поїдять — гарячої, мирної їжі, з кухні підуть прямо до кабінету, він почує, як Джуд лишить повідомлення докторові Ломану, чию візитівку Вілем багато років носив у портмоне, а тепер, немов фокусник, дістане, а тоді ляжуть до ліжка й дивитимуться один на одного, боячись заговорити: він — попросити Джуда закінчити оповідь, а Джуд — запитати, коли він його кине, адже це, найімовірніше, станеться, тут і гадати нічого.

Вони нескінченно вдивляються один в одного, аж доки обличчя Джуда перестане бути обличчям, а стане чергуванням кольорів, планет, форм, які загадані приносити задоволення іншим, але тільки не йому самому. Він не знає ще, що робитиме, у нього голова обертом від почутого, від розуміння того, як він сильно помилявся, від того, як довелося його уявленням розтягтися за межі розумного, від того, як його акуратно вибудовані життєві позиції тепер руйнуються і їх неможливо буде ремонтувати.

Але поки що вони лежать в їхньому ліжку, в їхній спальні, в їхній квартирі, він бере Джуда за руку й ніжно потискує.

— Ти розповів мені, як потрапив до Монтани, — чує він власний голос. — Тепер розкажи, що було далі.

Про цей період, про втечу до Філадельфії, він думав рідко, бо в той час він настільки від себе самого відділився, що щоденне

існування йому здавалося якимось сновидінням, а не реальністю, в ті тижні він часом розплющував очі й насправді не міг розрізнити, чи з ним що відбувалося насправді, а чи може — в його уяві. І виявився цей непроникний постійний лунатизм досить корисною навичкою, і він його захистив, та, на жаль, ця здатність, разом зі здатністю до забування його покинула, і він нею знову так і не оволодів.

Це відособлення він уперше пережив у притулку. Ночами його будив хтось із вчителів, і він ішов за ним до кабінету, де постійно ще хтось був на варті, й він робив усе, що вони хотіли. Закінчивши, його відводили до комірчини з двох'ярусним ліжком, в якій він проживав разом із розумово відсталим хлопцем, млявим, гладким, який завжди глядів налякано, і в якого бували напади люті, — він знав, що того вчителі часом також водили з собою ночами, а тоді знову замикали. Вони використовували кількох хлопчиків, він знав це, але хто був ще — невідомо, проте вони були. Під час цих екзекуцій він німів, стоячи на колінах, присівши, лежачи, він уявляв круглий циферблат, по якому безпристрасно бігає секундна стрілка, а він рахував її оберти — доки все не кінчалося. Та він ніколи не благав, ніколи не просив, ніколи не торгувався, не обіцяв, не плакав. Він не мав сил, не мав стійкості — більше її не було, не лишилося зовсім.

За декілька місяців після вікенду, проведеного з родиною Лірі, він знову спробував утекти. В муніципальній школі в нього були уроки по понеділках, вівторках, середах і п'ятницях, у ці дні один з викладачів зажди чекав його на зупинці, щоб відвезти назад. Він так боявся кінця уроків, боявся їзди назад і ніколи не знав, хто з учителів чекатиме на нього, і коли він підходив до машини, часом кроки уповільнювалися, коли бачив, хто там сидів, але він ішов, наче він — магніт, і до машини його притягує не власна воля, а іони.

Але одного дня в березні — невдовзі йому виповнювалося чотирнадцять — він завернув за ріг і помітив учителя Роджера, який був з них усіх найжорстокішим, найвибагли- вішим, найзловіснішим. Він спинився. Уперше за довгий період усередині

щось запротестувало. Замість того щоб іти до Роджера, він позадкував у фойє і, переконавшись, що його не видно, побіг.

Він до втечі й не готувався, плану не мав, та все одно якась потаємна люта частка свідомості постійно була напоготові, доки решта розуму дрімала, наче загорнена в товстий кокон, а тепер він виявив, що біжить до корпусу наукової лабораторії, яку ремонтували, втискається під синю завісу брезенту, що прикриває споруду з того боку, де ведуться роботи. А тоді стає у ніші завширшки всього вісімнадцять дюймів — вона відділяє нову стіну, зовнішню, від старої, майже зруйнованої. Місця вистачає ледь-ледь, і він утискається в цей проміжок якнайглибше, а щоб ніг не було видно, вмощується горизонтально.

***Лежачи* в тій криївці, він замислився, що ж робити далі. Роджер чекатиме, а як не прийде, то його відразу ж почнуть розшукувати. Якщо зможе тут досидіти дотемна, якщо дождеться, доки все навколо затихне, йому вдасться втекти. Далі його думка не сягала, хоча кмітливості йому вистачило, щоб розуміти, що шансів у нього мало: в нього не було що їсти, не було грошей, і він устиг вже промерзнути, а ще й не було п’ятої.**

Він відчував, як німіли від холоду притиснута до цементу спина, ноги, долоні, та взагалі, все, і як його нерви тисячами кольок нагадують про себе, але ще він відчував, як уперше за багато місяців наче прокидається його розум, відчував уперше за багато років хмільну радість вирішувати самостійно, якими б рішення не виявлялися там нездалими чи нереальними. Поколювання нервів враз з кари перетворилися на тріумф - усередині на його честь спалахнули сотні мініатюрних феєрверків, саме тіло нагадувало про те, хто він такий і кому воно належало.

Так він витримав дві години, перш ніж собака охоронців його виявив, і тоді його витягнули за ноги, а долоні шкреблися об цементні блоки — він усе за них хапався, хоча до того часу так замерз, що осклілі від холоду пальці не могли відчинити дверцята машини. Щойно він сів, як Роджер щосили вдарив його в обличчя — з носа полилася кров, густа, гаряча і виявилася, на диво, заспокійливою, а смак на вустах його наситив, мов той суп, і саме

тіло, вже здавалося, мов чарує й саме себе зцілює, воно твердо намірилося врятуватися.

Цього вечора його забрали до корівника — вже туди колись ночами його водили й так побили, що він знепритомнів майже одразу. Вночі ж забрали до лікарні й ще через декілька тижнів, коли рани роз'ятрилися інфекцією, забрали знову. Доки ті тижні тяглися, його не чіпали. І хоча в лікарні заявили, що він — порушник, брехун, що несповна розуму, до нього гарно ставилися медсестри; одна з них, немолода вже жінка, сідала поруч із ліжком, подавала яблучний сік з соломинкою у склянці, і він смоктав через неї, не підводячи голови (лежав тоді на боку, щоб можна було обробляти й лікувати рани на спині).

— Мені байдуже, що ти там вкоїв, — говорила вона одного вечора, змінюючи пов'язки. — Такого ніхто не заслуговує. Чуєш мене, парубче?

А він хотів сказати: *«То допоможіть мені. Прошу вас. Допоможіть!»* Але він так і не попросив про допомогу. Йому було занадто соромно.

Вона знову сіла поруч і поклала долоню йому на чоло.

— Спробуй гарно поводитися, гаразд? — говорила вона ласкаво. — Я тебе тут знову бачити не хочу.

Коли вона виходила, він знову хотів сказати: *«Допоможіть мені, будь ласка, будь ласка!»*, та не зміг. І більше він її не бачив.

Згодом, уже дорослим, він усе гадав, чи, було, не вигадав цю медсестру, чи зі свого відчаю він не сконструював таку собі обманку доброти, таку вагому, аж реальну? Чи існувала вона взагалі, чи ні - сам наче сперечався: якщо вона реальна, хіба ж не розповіла би про нього хоч комусь? Хіба ж тоді хоч хто-небудь не прийшов би на допомогу? Та спогади про той період життя були затуманеними й ненадійними. Коли минуло багато років, він поступово впевнювався, що завжди з власного життя, з дитинства намагався створити щось більш прийнятне і нормальніше. Здригаючись, він пробуджувався від снів про вчителів і намагався себе втішити: *«Та ж їх було всього двоє, тих, хто тобою користався, три від сили. Інші - ні. Не всі вони були з тобою жорстокими»*. А тоді цілими днями намагався пригадати, скільки

ж їх було насправді: двоє чи все ж таки троє? Він довгі роки навіть не міг зрозуміти, чому ж це для нього було так важливо — чому це його так мучить. Чому він усе намагається із власними спогадами сперечатися, витрачає на те стільки часу, обмірковує кожну деталь того минулого. А потім зрозумів: він вважає, якщо сам себе переконає в тому, що не так усе вже й жахливо було, то тоді й зможе себе переконати в тому, що він сам не такий уже й неповноцінний, не такий ненормальний, яким боявся бути.

Нарешті його заслали назад до притулку й, уперше побачивши в дзеркалі у ванній власну спину, він похитнувся і кинувся звідти, аж послизнувся на кахлях і впав. Як почали рани гоїтися, у перші тижні рубцева тканина ще не сформувалася, і на спині вона здулася, набухла горбами. За сніданком він сидів окремо, а старші хлопці кидали кульки з мокрих серветок — намагалися в ті горби поцілити й веселилися, влучивши. Досі він ніколи не замислювався ще по-справжньому над своєю зовнішністю. Він знав, що негарний. Він знав, що порчений, знав про хвороби. Та ще ніколи він не вважав себе за потвору — тепер ще й це, та видно, це було неминуче — він щороку до цього йшов, ставав усе гіршим, усе гидотнішим, усе розпуснішим. Щороку його право називатися людиною зменшувалося. Щороку від особистості в ньому залишалося все менше й менше. І йому вже до того ставало байдуже, він сам собі вже не дозволяв переживати.

Але без переживань було важко жити, й він, як не дивно, не міг забути обіцянку брата Люка про те, що ось йому виповниться шістнадцять, і все, старе життя скінчиться, а почнеться нове життя; він знав, він був упевненим, що брат Люк брехав, та припинити думати за те не міг. Шістнадцять. Думав він ночами; *«Шістнадцять. Коли мені виповниться шістнадцять, це скінчиться»*.

Якось він поцікавився у брата Люка, як вони житимуть, коли йому виповниться шістнадцять. А той зразу ж відповів: «Ти підеш у коледж». І він невимовно зрадів. Він запитав, у який, і Люк назвав йому той, де навчався він сам (проте коли він до нього справді вступив, то переглядав документи в архівах, і записів про Люка — Едгара Вільмота — так і не знайшов. Тоді відчув

полегшення — в нього з ним у цьому не було нічого спільного. Хоча думку про навчання там зародив саме Люк).

— І я теж переїду до Бостона, а тоді ми з тобою одружимося і житимемо в квартирі, а не в кампусі.

Час від часу вони й про такий поворот у житті вели розмови — про предмети, які він вивчатиме, про студентські роки брата Люка, про те, де вони подорожуватимуть після отримання ним диплома.

— Може, коли-небудь у нас буде син, — сказав Люк одного разу, й він завмер. Хоч той і не говорив, та він напевне знав, що з тим уявним сином Люк робитиме все те саме, що і з ним. Й він пам'ятає, що поклав собі, що цього не станеться ніколи. Ніколи він не дозволить уявній, примарній дитині справдитися, не дозволить іншій дитині опинитися поряд з братом Люком. Пам'ятає, як вирішив захищати цього сина, і на коротку страшну мить йому враз схотілося ніколи не досягти шістнадцяти, адже він знав, коли доживе, то Люкові знадобиться хтось новий, а він ніколи цього не допустить.

Та тепер Люк мертвий, і уявна дитина вже в безпеці, небезпека вже його в шістнадцять років не підстерігатиме. Шістнадцятиліття безпечне.

Минали місяці. Загоювалася його спина. Тепер після уроків на нього очікував охоронець, він його відводив на парку- вальний майданчик, де чекав черговий учитель.

Якось у кінці осіннього семестру після уроку з ним заговорив викладач математики: чи він уже думав про вступ до коледжу? Він у цьому зможе посприяти. Допоможе вступити до якогось гарного вишу. Можна в найкращий. Так. Він хотів, як же він хотів виїхати, потрапити до коледжу! Він у ті дні просто розривався між спробою змиритися з тим, що його життя таким і лишиться назавжди, і надією, хоч була вона крихітною й нерозумною, та впертою, що життя коли-небудь стане іншим. Співвідношення між смиренням і надією щодня змінювалося, щогодини, часом щохвилини. Він завжди, він постійно намагався вирішити, що має робити — спрямовувати думки на прийняття чи на втечу. Тієї хвилини він поглянув на викладача й хотів уже було відповісти: «Так. Так,

допоможіть мені» — але щось його спинило. Цей професор до нього завжди був добрим, але ж хіба така доброта не нагадувала про брата Люка? Чого коштуватиме йому така допомога? І він сперечався сам із собою, а викладач чекав на його відповідь. Доведена до відчаю його частина, яка так хотіла втекти, яка щодня рахувала до шістнадцятиліття, говорила йому: *«Один раз тобі не зашкодить». А над нею нищівно насміхалася друга частина: «Ще раз. Черговий клієнт. І не варто зараз бути надто гордим».*

Та все ж він проігнорував той голос — він так стомився, замучився, від розчарувань уже знесилився, і зараз похитав головою.

— Коледж не для мене, — сказав штучно тоненьким від брехні голосом. — Дякую, та ваша допомога мені не потрібна.

— Я вважаю, що ти припускаєшся великої помилки, Джу- де, — відповів на те викладач. — Пообіцяй, що подумаєш, — він простягнув долоню, торкнувся його руки, та він різко скинувся, і той дивно глянув на нього. А він розвернувся й кинувся з кімнати, помчав так швидко, що весь коридор уже здався мерехтливими бежевими прямокутниками.

Тієї ночі його забрали до корівника. Приміщенням не користувалися, в ньому лише тримали все, що виготовили на уроках трудового навчання і автосправи: в стійлах валялися напівзібрані карбюратори, остови напіврозібраних причепів, невишкурені крісла-гойдалки, якими торгували потім. Його вкинули в стійло з кріслами, і доки один учитель погойдувався в його плоті, він покинув власне тіло й полинув над стійлами аж до стропил, а там затримався, поглянувши на сцену внизу: там механізми й меблі інопланетними скульптурами завмерли на брудній долівці, засипаній жмутиками сіна, — вона нагадувала про перше призначення корівника, а його, здається, повністю й не вдасться ніколи стерти: там двоє людей наче перекинулися на чудернацьку восьминогу істоту, одна людина — тиха, а друга — шумна, хекаюча, хитлива, жива. І він відлетів крізь круглий отвір віконця високо над сиротинцем, над його грядками, які в літню пору були такими красивими, зеленими, жовтими від квітучої гірчиці, тепер — у грудні — все одно мали свою особливу красу.

Вони розкинулися осяйними просторами місячної білизни, припорошені свіжим, новим снігом, а по ньому ще не прокладено жодних слідів. І він пролітав над цією красою, над небаченими пейзажами, про які лиш читав у книжках, над горами — такими чистими, що тебе очищало саме їх споглядання; над озерами, велетенськими, як океани; і нарешті він закружляв над Бостоном, доки не почав спускатися до тих будинків, які обсипали краї річки, до он того кола споруд, перемежованого квадратами зелені — ось туди він дістанеться, там переродиться, де почнеться його життя, і там він прикинеться, що все, що з ним було до цього — то життя чуже, чи просто купа помилок, їх ніхто не згадає, ніхто не вивчатиме.

Коли він очуняв, учитель на ньому верхи заснув. Це був Колін, завжди п'яний, ось і тепер до нього доносився гарячий кислий сморід. Сам він був голий, на Коліні — лише один светр; якийсь час він лежав, придавлений вагою тіла, важко дихав і чекав, коли ж той прокинеться й випровадить його до спальні — і там він зможе вже нанести собі порізи.

Аж ось, бездумно, так, наче за руки-ноги маріонетки хтось смикав, він з-під Коліна виплутався, спокійно, швидко натяг на себе одіж, не думаючи, заграбастав Колінів пуховик з гачка на стінці, нап'яв на себе. Колін був більшим, глад- шим, накачаним, але зросту вони були майже однакового, і на ньому куртка сиділа не так уже й незграбно, як то здавалося. А тоді він підняв з підлоги джинси, витяг гаманця, забрав з нього гроші — стільки їх там було — й не рахував, та з товщини стосика зрозумів, що небагато — всунув гроші до кишені власних джинсів, а тоді побіг. Він зажди був вправним бігуном — бігав прудко, нечутно, стрімко — брат Люк, спостерігаючи за його забігами на стадіоні, завжди казав, що хтось з його предків, певно, був з могікан, — а тепер він вибіг з корівника, розчинивши двері у сяючу принишклу ніч, оглянувся навколо, нікого не побачив і помчав по полю, яке починалося за будівлею зі спальнями.

Звідти до дороги було півмилі. Звичайно після корівника йому було боляче. Та тієї ночі він не відчував болю, а лише піднесення, якусь наджвавість, яка ніби спеціально для цієї ночі зародилася,

для цієї пригоди. Коли дістався кінця території притулку, він припав до землі, заховавши кисті рук у рукава завеликої куртки, він підтяг вище колючі дротини — частину огорожі і проповз під нею. І ось він у безпеці, вільний, його піднесення посилилося, й він помчав на схід — він знав, де схід, до Бостона, подалі від притулку, від заходу. Подалі від усього.

Він знав, що доведеться зійти з цієї дороги, вузької ґрунтовки й повернути до траси, а там його буде легше помітити, але й важче впізнати, й він швидко збіг з пагорба, а за ним простирався густий темний ліс, який і відділяв дорогу від федеральної траси. По траві бігти було важче, та він усе ж біг, тримаючись краю лісу, щоб з наближенням якого транспорту можна було гайнути в хащу, сховатися за деревами.

Коли він став дорослим — дорослим калікою, а згодом вже справжнім калікою, що й ходити вже не міг, для якого біг уже здавався якимись чарами, неймовірними, як і політ, він із благоговінням згадував ту ніч: яким же він був тоді спритним, прудким, невтомним, як тоді пощастило. Він вирахував, як же довго тоді безупинно біг — дві години щонайменше, а то й три, та тоді він про те все не думав, а лише мав вибратися якнайдалі від притулку. На небі вже показався край сонця, і він забіг до лісу, якого дуже боялися молодші хлопчаки — в його гущавині було темно й тісно — навіть зараз він боявся, хоч природа його загалом не лякала. Він дедалі заглиблювався, бо ж однаково йти треба було лісом до траси, а ще він знав, що далі він ховатиметься, то важче буде його знайти. Зрештою він спинився коло великого дерева, величезного, напевне, найбільшого, і його велич обіцяла хоч якусь безпеку, наче воно могло оберігати й захистити. Він примостився між корінням і заснув.

Прокинувся він знову в сутінках, і не орієнтувався — було то надвечір'я чи світанок. І знову він узявся продиратися крізь дерева, мугикаючи щось для хоробрості й щоб показати комусь невидимому, що він зовсім не має страху. Коли нарешті ліс його з себе виплюнув, було темно, й він зрозумів, що проспав день, і настає ніч, і це знання надало йому сил і енергії. Він себе вмовляв: *сон важливіший за їжу* — їсти хотілося страшенно, а тоді віддавав

наказ ногам: *рухайтеся.* і вони рухалися, понесли його вгору — до шосе.

У лісі йому спало на думку: щоб дістатися Бостона, йому залишається лише один спосіб, тож він став обіч дороги, його підібрала вантажівка, піднявшись до кабіни, він уже знав, що доведеться робити, коли вони зупиняться, і він це робив. Він робив це знову і знову. Часом водії давали йому поїсти. Давали грошей, а часом — нічого. У всіх у них у трейлерах були влаштовані такі собі кубельця — ось там вони з ним і лягали, інколи після такого підвозили його трохи далі, а він спав, і під ним увесь світ рухався постійним землетрусом. На заправках він купував щось поїсти і знову чекав; до нього підходили — завжди хтось підходив — і він сідав до кабіни. Його питалися:

— Куди їдеш?

— До Бостона, — відповідав. — У мене там дядько.

Часом йому ставало так соромно від того, чим займався, що аж нудило. Він розумів: тепер йому не вдасться самому собі казати, що його примушували — він з ними займався сексом добровільно. Він сам дозволяв робити з собою все, що заманеться, він робив своє діло вміло і з ентузіазмом. Часом було не до сентиментів — він робив це, бо мусив. Він не мав іншого виходу. Він мав одне уміння, він гарно справилися, і все заради однієї мети — щоб стало краще; він себе використовував, щоб порятуватися.

Бувало, хтось хотів утримати його на довше, і вони ночували в мотелях — тоді йому у ванній кімнаті уявлявся брат Люк. Часом вони з ним і розмови вели: у мене, мовляв, твого віку син чи дочка — твоя ровесниця, а він лежав і слухав. Часом перед тим, як зробити те саме, вони й телевізор дивилися. Деякі були з ним жорстокими, деякі залякували, погрожували його вбити чи так побити, що й не зможе утекти — і тоді він лякався і у відчаї шкодував, що поряд з ним немає брата Люка, що він не в монастирі, що немає поруч тієї доброї медсестри. Але здебільшого вони були ні жорстокими, ні добрими. Вони були його клієнтами, а він давав їм те, чого вони хотіли.

Минули роки, він зміг той час оцінити об'єктивніше й тоді вжахнувся від власної глупоти, від того, яким вузьким був його

світогляд: чому ж він просто не втік? Чому не скористався зробленими грошима й не придбав собі квиток? Намагався згодом пригадати, скільки ж мав тоді грошей, і хоч їх було не так вже й багато, але ж на квиток їх вистачило б — як не до Бостона, то хоч кудись іще. Але такого йому й на думку не спало. Здавалося, що весь припас винахідливості, кожну крихту мужності витратив він на втечу з притулку, а тепер, коли він опинився сам, то дозволив іншим собі диктувати умови, а пропускаючи через себе одного за одним мужчин, він просто займався тим, чого його навчили. А з усіх змін, яких він досяг, ставши вже дорослим, саме це — уявлення, що він здатен сам сформувати хоча б частину власного майбуття, — виявилося для нього найскладнішим і водночас найвдячнішим життєвим уроком.

Якось клієнт так смердів, був просто велетенським і пінявим, а він майже відмовився. І хоч секс з ним був жахливим, та чоловік виявився добрим, купив йому сандвіч і га- зовану воду, розпитував по-справжньому про його життя і уважно вислухав його вигадані, спеціально підготовлені відповіді. Він з ним провів дві ночі, а коли їхали в машині, той слухав музику в жанрі блюграс і підспівував записам. Голос мав гарний, низький і чистий, а він, вивчивши слова.

й сам несподівано для себе заспівав, а під колесами стелився рівний шлях.

— Боже, Джоуї, який у тебе гарний голос! — сказав той чоловік. І він дозволив собі зрадіти (яким же був тоді слабким, яким жалюгідним), накинутися на схвалення, як той щур кидається до шкуринки пліснявого хліба. На другий день чоловік запитав, чи не захоче він залишитися з ним. Тоді вони їхали по Огайо і, на жаль, він не планував пробиратися далі, на захід — тепер він вирушав на південь. Та якби він погодився з цим залишитися, він був би задоволений, про нього би напевне турбувалися. Він відмовився від пропозиції, і чоловік кивнув, наче такого й чекав, дав йому пачку грошей, поцілував — він з усіх єдиний це зробив.

— Щасти тобі, Джоуї, — сказав на прощання й поїхав.

Згодом він гроші порахував, виявилося, що їх багато,

більше, ніж він мав за цілих десять попередніх днів. Пізніше черговий клієнт був грубим, жорстоким, скотиною, він пожалкував, що не поїхав з тим водієм. Враз Бостон йому здався не таким уже й важливим, як доброта, як той, хто його захистить і добре до нього ставитиметься. Й він дуже шкодував за тим, що так погано знається на людях, от не зміг оцінити як слід людей порядних. І знову згадував брата Люка, а той же його жодного разу не вдарив, ніколи не накричав, ніколи не обзивав.

Він і захворів, а де саме заразився — чи на дорогах, чи ще в притулку — не знав. Він змушував клієнтів користуватися кондомами. Та деякі з них казали, що надінуть, і не одягали їх. Тоді він пручався, кричав, та не міг нічого вдіяти. З минулого досвіду він знав: потрібно до лікаря. Від нього вже смерділо. Боліло так, що важко було ходити. Коли проїздили через передмістя Філадельфії, він вирішив: потрібна перерва, інакше не можна. У рукаві Колінової куртки він зробив дірочку, гроші скрутив у рурочку, засунув у отвір і заколов шпилькою, яку десь колись знайшов у мотелі. Він зійшов з останньої вантажівки, хоча тоді ще не здогадувався, що вона для нього стане останньою, тоді думав: іще одна, ще одна, і я доберуся до Бостона, і так важко було спинятися саме зараз, коли він був уже так близько. Але розумів: йому потрібна допомога, він і так дотерпів до останнього.

Водій спинився на бензоколонці неподалік від в'їзду до міста — не хотів в'їжджати до Філадельфії. Там він поволі побрів до туалету й спробував причепуритися. Від хворості він швидко втомлювався. Почалася гарячка. Здається, це було в кінці січня. Було холодно, а ще вогкий сильний вітер кольками жалив його лице. Останнє, що лишилося в пам'яті з того дня, — це дорога від краю газозаправки до невеличкого деревця, оголеного, покинутого й самотнього, і те, як він сідає, спираючись на нього спиною, і крізь брудну Колінову куртку відчуває кострубатий ненадійний стовбур, як він заплющує очі в надії, що після бодай короткого сну він почуватиметься хоч трішечки краще.

Прокинувшись, він побачив, що лежить на задньому сидінні машини, він їде, звучить музика Шуберта, й він собі дозволив бути заспокоєним — у незнайомості він віднайшов хоч щось знайоме,

він — у чужому авто, за кермом — чужий чоловік, щоб чужака роздивитися, треба хоча би сісти, а він занадто слабкий; їдуть повз незнані краєвиди у невідомому напрямку. Вдруге він прокинувся вже у кімнаті, вітальні. Оглядівшись, він помітив диван, на якому лежав, чайний столик перед ним, два крісла, кам'яний камін — усе брунатного відтінку. Він підвівся, похитуючись, проте вже не так сильно, і тут помітив у дверях чоловіка, який на нього глядів. Зростом був за нього трохи нижчим, худим, але з черевцем і мав по-жіночому широкі стегна. На носі — окуляри, верхня частина яких наче прикрита чорною смужкою пластику, а знизу оправи не було; коротко підстрижене волосся нагадувало тонзуру, було м'яким, мов хутро норки.

— Іди до кухні й поїж, — тихим голосом без інтонацій сказав чоловік. Він повільно пішов услід до кухні, не рахуючи стін і кахлів на підлозі, тут теж переважав брунатний колір: і стіл, і буфет, і стільці. Він усівся на стільця скраю столу, чоловік поставив перед ним таріль із гамбургером, картоплею фрі та склянкою молока.

— Звичайно в мене фаст-фуду не буває, — сказав чоловік, розглядаючи його.

Він не знав, що варто було сказати.

— Дякую вам, — відповів.

А чоловік кивнув:

— їж.

Доки він їв, той сидів, поглядаючи на нього, в центрі столу. Зазвичай він ніяковів би, та сьогодні був занадто голодний, щоб зважати.

Поївши, він відсунувся від столу й знову чоловікові подякував; той знову кивнув. Запала тиша.

По паузі той промовив:

— Ти — проститут.

І він почервонів, втупився в стіл, у полірову коричневу деревину.

— Так, — визнав він.

Чоловік видав носом якийсь звук — поклацав?

— І давно ти займаєшся проституцією?

Та він не міг відповісти й мовчав.

— Ну? Два роки? П’ять років? Десять? Усе своє життя?

Говорив нетерпляче чи щось таке, та голос був лагідним. Він його не лаяв.

— П’ять років, — відповів він, а той знову чмихнув носом.

— У тебе венерична хвороба, я чую із запаху.

Він наїжачився. Опустив голову й кивнув.

Чоловік зітхнув.

— Тобі пощастило, бо я — лікар, в мене тут є якісь антибіотики, — він підвівся, підійшов до однієї з шафок і повернувся з пластиковою баночкою оранжевого кольору в руках. Він вийняв одну пігулку.

— Випий, — сказав чоловік, і він випив. — Допий молоко. — Він допив, а чоловік пішов з кімнати і чекав його у дверях. — Ну? За мною йди.

Він пішов, а ноги чомусь стали ватними. Чоловік відімкнув двері протилежної від вітальні кімнати, відчинив їх і чекав. А він завагався, так той нетерпляче мугикнув щось, а тоді:

— Давай. Це спальня.

А він утомлено заплющив очі в передчутті жорстокості — тихенькі люди завжди такі.

Коли підійшов до дверей, то побачив — вони вели до підвалу. Йому треба буде спуститися дерев’яними східцями, такими

крутими, що нагадували драбину — і він знову обачно спинився, а той знову видав якийсь комашиний звук і несильно попхав його в поперек, і він умить уже був унизу.

Він очікував, що опиниться в підземеллі — слизькому, вогкому, в патьоках, та тут і справді виявилася спальня: на матраці лежали простирадла й ковдра, коло нього — круглий синій килимок, а вся ліва стіна була завішана полицями з такої самої, як сходи, необробленої деревини, на них були книжки. Весь простір заливало яскраве світло, агресивне й безжальне — воно нагадувало про лікарні й поліційні відділки; а ген високо в дальній стіні було вирізьблене манюнє, мов словничок, віконце.

— Я тобі одяг там поклав, — сказав чоловік. Й він побачив на матраці складені сорочку, спортивні штани, рушник, зубну щітку. — Ванна кімната — там, — показав той у дальній правий куток.

А тоді рушив назад.

— Почекайте! — покликав він услід, і той, спинившись, поглянув на нього. А він почав розстібати на собі сорочку, відчуваючи його погляд. У виразі обличчя чоловіка щось змінилося, й він піднявся ще на кілька сходинок вище й промовив:

— Ти хворий. Спочатку підлікуйся.

І вийшов. Двері зачинилися, клацнув замок.

Тієї ночі він спав — і від нічого робити, і від виснаження. Наступного ранку прокинувся, вловивши пахощі їжі, зіп'явся на ноги. Підійшов до сходів і знайшов нагорі пластмасову тацю, на ній — тарілку з яйцями пашот, два слайси бекону, булочку, склянку з молоком, банан і нову порцію білих пігулок. Голова паморочилася, й він побоявся, щоб не впасти з цим усім, тож сів просто на нефарбовану дерев'яну сходинку, з'їв усе й ліки теж.

Трохи відпочивши, він підвівся, хотів занести тацю до кухні, та поторсав ручку дверей і виявив, що вони замкнені. Унизу був малий квадратний отвір — котячі дверцята, так він собі вирішив, хоч поки що ніякого кота тут не бачив: він відхилив гумову запону й заглянув у дірку.

— Агов? — погукав. Зараз дійшло, що навіть не знає, як того чоловіка звати. Не дивно — він ніколи не знав їхніх імен.

— Пане! Агов!

Та ніхто йому не відповів, а з тиші в будинку він дійшов висновку, що лишився сам.

Він мав би відчути паніку, страх, та не було нічого — лиш тягар втоми; лишивши тацю коло дверей, він поволі почвалав донизу, до ліжка і знову заснув.

Той увесь день він проспав. Прокинувшись, побачив: над ним стовбичить той чоловік і дивиться. Він різко сів.

— Обід, — сказав чоловік. Він пішов за ним нагору. На ньому й досі висів мішком чужий одяг, заширокий у талії і з закороткими рукавами й ногавицями. Він свого одягу не знайшов, подумав було: «Мої гроші!» — проте думка так і спинилася — він був і так збитим з пантелику.

Знову сидів він у брунатній кухні, чоловік дав пігулку, тарілку з брунатним м'ясним рулетом, жменьку картопляного пюре й броколі; поставив тарілку й для себе, і вони взялися мовчки їсти. Він не турбувався через мовчанку — звичайно був за неї вдячним, проте поведінка цього чоловіка скидалася на самоспоглядання: так само кішка сидить і дивиться, дивиться, дивиться невідривно, а що тоді бачить — не знати, і враз як плигне, як вхопить щось лапами!

— А який ви лікар? — поцікавився обережно він, а той на нього глянув.

— Психіатр. Ти знаєш, що це?

— Так, — відповів він.

Чоловік знову видав свій звук.

— Тобі подобається бути проституткою? — запитав, а в нього враз очі наповнилися слізьми, та він зморгнув, і їх не стало.

— Ні, — відповів він.

— Тоді чому ти цим займаєшся? — запитав, а він захитав головою. — Відповідай.

— Я не знаю, — відповів він. А чоловік пирхнув. — Це те, що я вмію.

— І що. Добре вмієш? — запитав, і вдруге він відчув, як защипало в очах. Він довго мовчав.

— Так, — нарешті відповів. І це було найгірше зізнання в його

житті, це виявилося для нього найтяжчим словом.

Після їди лікар знову відконвоював його до дверей підвалу, так, як і вчора, підштовхнув досередини. Коли двері зачинялися, він сказав:

— Зачекайте. Мене звати Джоуї, — чоловік мовчав, тільки дивився на нього, і він запитав: — А вас?

Той і далі на нього дивився, зараз майже усміхався чи ще якось, подумав він, на його обличчі хоч якийсь вираз мигнув, та не проявився.

— Доктор Трейлор, — відповів і швидко замкнув двері, наче ця інформація пташкою могла вилетіти, не лишитися разом із ним у пастці унизу.

Наступного дня болю стало менше, не так лихоманило. Та коли зводився на ноги, все ж відчував слабкість, хитаючись і пробуючи втриматися за повітря руками, він уже не падав. Дістався до поличок, почав переглядати книжки — картонні обкладинки від спеки й вологи понабухали й нудотно тхнули пліснявою. Він знайшов примірник «Емми», яку читав у притулку незадовго до втечі, повільно дістався верху сходів, сів, знайшов місце, де тоді спинився, і взявся, читаючи, снідати, і ліки прийняв. Цього разу був на таці ще й сандвіч, загорнений у паперовий рушник. А на ньому від руки дрібними літерами написали: «Ланч».

Поївши, він із книжкою і сандвічем у руках сходами пішов униз. Він лежав у ліжку й думав, як же йому весь час не вистачало читання і як зараз він радий мати можливість облишити своє життя.

Він знову спав. Він знову прокидався. Під вечір він був утомленим. І болі повернулися. Хоч і не такі сильні, і коли Трейлор відчинив двері й чекав, він довго піднімався сходами. За вечерею він нічого не говорив. Той теж мовчав, та коли він запропонував помити посуд, той лиш зирнув:

— Ти хворий.

— Мені вже краще. Я можу допомогти на кухні, якщо хочете.

— Ні, ти хворий. Ти заразний, не можна, щоб ти торкався моєї їжі.

Він принижено потупився.

— Де твої батьки? — помовчавши, запитав доктор Трейлор, а він

похитав головою знову. — *Говори,* — цього разу говорив роздратовано, хоч голосу й не підвищував.

— Я не знаю, — він уже заїкався. — У мене їх ніколи не було.

— Як ти став проститутом? Ти сам захотів чи хтось у цьому допоміг?

Він проковтнув клубок — відчував, як у шлунку харчі перетворюються на мішанку.

— Мені хтось допоміг, — прошепотів він.

Знову тиша.

— Тобі не подобається, коли я тебе проститутом називаю?

Цього разу він зміг підвести голову й поглянути на Трейлора.

— Ні, — відповів він.

— Я розумію, — вів той далі. — Але це так і називається, чи не так? Хоча я тебе можу й по-іншому назвати, повією наприклад, — він знов помовчав. — Так краще?

— Ні, — прошепотів він.

— Отже, будеш проститутом, еге ж?

Він поглянув на Трейлора й урешті кивнув.

Тієї ночі він узявся в спальні шукати, чим можна було би себе різати, та нічого гострого так і не знайшов, — навіть сторінки книжок були потертими й м'якими. Тож він зігнувся і уп'явся власними нігтями в литку, тремтячи від зусилля, від незручної пози, і йому вдалося продерти шкіру, а тоді нігтями розколупати рану. Вдалося зробити тільки три ранки на правій нозі, він дуже стомився і швидко заснув.

Третього ранку він почувався значно краще: були і сили, і готовність до дії. Поїв сніданок, почитав книжку, відсунув тацю, просунув в отвір у дверях голову і спробував пропхати ще й плечі. Як тільки не пробував — і під різними кутами — не вдавалося. Він був завеликим. Отвір — занадто для нього малий, і довелося ті спроби припинити.

Відпочивши, він знову висунув голову. Звідси можна було побачити вітальню ліворуч і кухню праворуч. І він усе уважно оглянув, думаючи про вихід, будинок був дуже акуратним. Судячи з цього, він дійшов висновку, що доктор Трейлор мешкає сам.

Вивернувши шию, далеко ліворуч побачив сходи, які вели на другий поверх, відразу за ними — виднілися передні двері, щоправда годі було розібрати, скільки ж то на них замків. Та загалом цей будинок вирізнявся своєю тишею: не цокали годинники, знадвору не було чутно ні машин, ні людей, було в ньому так тихо, ніби будинок проносився крізь космічний простір. Єдиний звук доносився від холодильника — він через проміжки гуркотів. Та коли гул припинявся, тиша була абсолютною.

Так, будинок був безликим, та однак він полонив його увагу, він — третій справжній будинок у його житті. Другий належав родині Лірі. А перший — клієнтові, як казав тоді брат Люк, дуже великому цабе з Солт-Лейк-Сіті, який переплатив, щоб не приходити до них у мотель. Той був величезний будинок зі скла й пісковику, брат Люк прийшов гуди теж, причаївся у ванній кімнаті — настільки просторій, наче який мотельний номер, — була вона поруч зі спальнею, де вони з клієнтом переспали. Згодом, коли вже став дорослим, він перед будинками просто благоговів, особливо перед власними. Навіть перед тим, як поселився на Грін, і до Ліхтарного, і до лондонської квартири, майже щомісяця він дозволяв собі задоволення — купував журнали про інтер'єри, про людей, які витрачали час на те, щоб свої чудові домівки зробити ще прекраснішими, — він повільно гортав сторінки ії вивчав кожне зображення. Друзі за це з нього підсміювалися. Та йому було байдуже — він жив мрією про той день, коли вже матиме і дім, і все в ньому, що належатиме лише йому.

Увечері доктор Трейлор знову його випустив, і знову вони повечеряли мовчки. Він насмілився сказати:

— Мені вже краще.

Той не відповідав. А він додав:

— Якщо ви чогось хочете...

Він реально оцінював ситуацію: просто звідси піти йому піхто не дозволить. Доведеться якось із доктором Трейло- ром розплачуватися; його підтримувала надія на те, що його все ж таки відпустять.

Але той похитав головою.

— Тобі краще, але ти й досі заразний, — сказав він. — Щоб

антибіотики знищили інфекцію, потрібно десять днів, — витяг з рота прозору риб'ячу кістку, поклав на край тарілки. — От тільки не кажи, що це твоя перша венерична хвороба, — підвів на нього прямий погляд, і він знову почервонів.

Тієї ночі він обмізковував, що ж тепер має робити. Він вважав, що вже досить зміцнів для того, щоб тікати. Коли наступного разу вечерятимуть, він дочекається, доки той обернеться спиною, а тоді помчить до дверей і вискочить надвір — шукатиме допомоги. В плані були прогалини — з ним не було ні його одягу, ні черевиків, але відчував: з цим будинком щось не так. З цим доктором Трейлором щось не так, треба рятуватися.

Наступного дня намагався накопичувати сили. Він занадто нервував для читання. А ще доводилося утримуватися, щоб не ходити туди-сюди підвалом. Свій полуденок — сандвіч — він не з'їв, а приховав до кишені чужих штанів, аби мати чим перекусити на випадок, якщо переховуватися доведеться довго. В другу кишеню він запхав поліетиленовий мішок із урни на сміття з ванної — коли втече від Трейлора подалі, то розірве мішок навпіл і обмотає ступні замість взуття... а тепер лишалося тільки чекати.

Але на вечір його взагалі з підвалу не випустили. Зі свого сідала коло запони у дверях він бачив: у вітальні ввімкнули світло, почув запах їжі — щось готували. «Докторе Трейлор! Агов! — але долинали лише звуки від смаження м'яса і вечірніх новин по телевізору. — Докторе Трейлор! Будь ласка, допоможіть!» Та нічого не ворухнулося, а він стомився кричати і спустився сходами донизу.

Тієї ночі йому наснився сон про те, що на горішніх поверхах була сила таких самих спалень із низькими ліжками і круглими плетеними килимками, в кожному ліжку був хлопчик. Одні ніби були молодшими, інші — старшими, і вони тут провели вже багато часу. Жоден з них не знав про існування інших — один одного не чули. І він подумав, що навіть не підозрює про реальні розміри будинку, а ввесні той взагалі видався йому хмарочосом, набитим сотнями кімна- ток-камер із хлопчиками, кожен з яких чекав, коли ж доктор Трейлор його відпустить... прокинувся він від того, що задихався. Тоді побіг нагору, але коли спробував відсунути

завісу, вона не піддалася. Піднявши гуму, побачив, що отвір забитий сірою пластиковою дошкою; як він не намагався її відсунути, нічого не виходило.

Що діяти — невідомо. Він усю ніч не лягав спати. Та все одно заснув, а прокинувшись, виявив, що таця — на місці, на ній — його сніданок, ланч і дві пігулки — вранішня і вечірня.

Він затис ліки в руці й замислився — якщо їх не приймати, він не одужає і доктор Трейлор його не чіпатиме — він же буде нездоровим. Але він тоді ж не вилікується. А він уже знав з попередніх разів, як зле почуватиметься. Яким він буде просто неймовірно гидким — наче його всього — і ззовні, і навіть зсередини — облили фекаліями. Він став розхитуватися вперед-назад; *«Що ж мені робити? Що робити?»* Подумав про того гладкого водія, такого доброго. *«Допоможи мені, — благав його. — Допоможи мені!»*

«Брате Люк, — благав. — Допоможи мені!»

І він знову подумав, що обрав хибне рішення: «Я залишив гніт, де я принаймні мав свіже повітря, мав школу. Там я знав, що зі мною буде. А тепер в мене цього нічого немає».

«*Який же ти дурень*, — озвався всередині голос. — Який дурний!»

Так тривало ще шість днів: їжа з'являлася тоді, коли він спав. Ліки він приймав: інакше не міг.

На десятий день двері відчинилися, за ними стояв доктор І рейлор. А він так налякався, так здивувався, що виявив, що до такого зовсім не готовий. Не встиг звестися на ноги, як гой зачинив двері й рушив до нього. Легко, як несуть бейсбольну битку, він тримав на плечі кочергу. Доки насувався

Трейлор, він із жахом думав: що це означає? Що з ним збираються робити?

— Знімай одяг, — сказав йому тим самим безбарвним голосом. Він роздягся, доктор Трейлор кочергу від плеча відвів, а він відхитнувся і автоматично затулив руками голову. Він почув той короткий вологий смішок. Доктор Трейлор розстебнув штани і вже став зовсім близько.

— Ану знімай усе! — не встиг він і почати, як той кочергою тикнув

йому в шию. — Ти тільки спробуй вкусити чи щось таке! Я тобі по голові вріжу так, що перетворишся на овоч. Зрозуміло?

Він кивнув, від жаху просто онімів.

— Відповідай! — гаркнув Трейлор, і він здригнувся.

— Так, так, — він хапав повітря. — Я зрозумів.

Звісно, він боявся доктора Трейлора, він усіх їх боявся. А от битися з клієнтами, злити їх йому на думку ніколи не спадало. Сила була на їхньому боці, а не на його. Та ще й брат Люк його добре натренував. Він був занадто слухняним, як мусив зізнатися доктор Трейлор, він був доброю проституткою.

Те саме повторювалося щодня, секс був не гіршим за попередні рази з іншими. Але він відчував: це ще тільки прелюдія, вона все ж переросте у щось набагато гірше, в щось ненормальне. Від брата Люка він чував оповідки та ще й відео бачив — про те, що можуть робити з людьми, які при цьому використовують предмети, інструменти, зброю. І самому навіть довелося кілька разів таке пережити. Але він знав, багато в чому йому ще пощастило: найгірше його оминуло. Страх перед невідомістю був навіть більшим за страх перед сексом. Ночами він часом уявляв те, про що й поняття не мав, і від паніки задихався, від поту навіть одяг — тепер не той, інший, — ставав аж вогким.

Після одного акту він попросив у доктора Трейлора дозволу піти: «Будь ласка, благаю!», але той відповів, що десять днів він до нього проявляв гостинність, і він мусить за те заплатити. «І що, тоді можна буде піти?» — запитав він, та Трейлор уже виходив за двері.

На шостий день «відплати» у нього з'явився план. Як гой розстібав ремінь, у нього була одна-дві секунди, коли кочерга опинялася під пахвою. Якщо все гарно розрахувати, він тоді спробує кинути йому в обличчя книжку, а сам — побігти до дверей. Доведеться бути дуже швидким, дуже спритним.

Він оглянув книжки на полицях. Знову пожалкував, що тут не було жодної в твердій обкладинці — самі лише грубі томики паперових. Він подумав ще, маленькою книжкою удар — то не удар, а лише ляск, але нанести буде зручно. Він спинив вибір на виданні «Дублінців» — була досить тонка, щоб зручно обхопити й

досить гнучка, щоб ляснути нею. Спочатку запхав її під матрац, та потім вирішив, що можна просто її покласти збоку. Він так і зробив.

А тоді знову явився з кочергою доктор Трейлор, став розстібати ремінь, а він підскочив, ударив його книжкою по обличчю, і почув, і відчув, як той верескнув, як із брязкотом упала на цементну підлогу кочерга, а той схопив його за литку, та він нею хвицнув і помчав сходами нагору, розчинив двері, побіг до виходу. На зовнішніх дверях побачив силу-силен- пу замків і, мало не плачучи, пальцями, що ледь згиналися, відчиняв запори. І ось він уже надворі, і побіг так швидко, як у житті ще ніколи не бігав. Усередині голос просто волав: тобі вдасться, ти це зробиш! — хоч раз голос вирішив його підбадьорити; а тоді ще загальніше: *«Швидше, швидше!»* Коли він одужував, доктор Трейлор почав приносити щоразу менші порції харчу, а тому він постійно відчував слабкість і втому; та зараз він зібрав усі сили, був насторожі, був спритним, він біг і кликав на допомогу. Та вже на бігу бачив, що його крик нікому почути — довкруж не побачив жодного іншого житла, сподівався на дерева — їх теж не було, а були лише голі рівнинні простори, і сховатися серед них ніде. Ось тут же він відчув і холоднечу, і як у підошви впивається нерівний ґрунт. Та він усе одно біг.

А тоді позаду почув іще тупіт і знайоме поклацування. І зрозумів — це Трейлор. І не кричав. Не погрожував. Він оглянувся, щоб знати, наскільки той уже був близько — був вже дуже близько, лише кілька метрів — а тоді зашпортнувся і впав, вдарився щокою об землю. Він упав, і все — усі сили покинули його, неначе зграйка пташок ураз спорхнула й полетіла геть. Донеслося металеве брязкання — то доктор Трейлор розстібав і витягував ременя, щоб його відшмагати. Він зіщулився, а той його бив і бив. Не кричав, не погрожував при цьому, було чутно лише важке дихання, гаряче хекання у ритмі з ударами. Здавалося, удари щоразу ставали сильнішими — по спині, по ногах, по шиї.

Уже в будинку побої поновилися, щодня, щотижня його все били й били. Вони були нерегулярними — ніколи не знаєш, коли це станеться знову, та було це часто, а ще він дуже мало їв, тому

постійно паморочилося в голові, він хирів, тепер уже боявся, що ніколи не окріпне для наступної втечі. І з сексом тепер було дедалі гірше, як він і боявся: його примушували робити таке, про що потім ніколи він не наважувався нікому розповісти, навіть самому собі, хоч акти не завжди були жахливими, та однак таке траплялося досить часто, і тепер життя вкривалося пеленою страху, й він уже боявся, що так і помре в підвалі. Якось уночі він побачив сон: він — уже дорослий, справжній дорослий чоловік, але й далі сидить у підвалі й чекає на доктора Трейлора; а ще, там, уві сні, він бачив, що з ним уже щось не те, що він звихнувся, уподібнився до того сусіда по кімнаті, з притулку. Прокинувшись, він почав молитися про швидшу смерть. А коли він спав удень, то у сни приходив брат Люк; прокинувшись, знову думав, як же той його добре захищав, як з ним гарно поводився, який із ним був добрий. А тоді він дошкутильгав
нагору, де починалися сходи й кинувся шкереберть униз, а тоді кинувся з них ще раз.

А тоді якось (через три місяці? через чотири? Пізніше Ана говорила, що доктор Трейлор повідомив, що відтоді як він його підібрав на заправці, минуло дванадцять тижнів) той йому сказав:

— Ти мені набрид. Ти бруднющий, ти потворний, я хочу, щоб ти забирався геть.

Він просто не міг повірити. А тоді збагнув: треба ж відповісти.

— Гаразд. Гаразд, я зараз і піду.

— Ні, — сказав доктор Трейлор. — Ти підеш так, як я захочу.

Декілька днів не відбувалося нічого, й він було вирішив: йому збрехали, й він зрадів, що не дозволив собі занадто сподіватися і що нарешті навчився розпізнавати неправду. Тепер поїсти йому приносили на газеті. Якось він поглянув на дату й зрозумів: у нього день народження. У тиші кімнати прозвучало його проголошення:

— Мені п’ятнадцять років.

Почув власний голос, згадав усі приховані надії, фантазії і їх неможливість — і йому стало зле. Та він не заплакав: здатність не плакати стала його єдиним досягненням, єдиним, чим можна було пишатися.

А тоді якось уночі прийшов доктор Трейлор із кочергою:

— Вставай!

І почав його в спину штовхати кочергою, і він поспішив (ходами нагору, падаючи на коліна, підводячись, спотикаючись і встаючи знову. Стусани його гнали аж до вхідних дверей. Трохи прочинених, а тоді вже тривали й надворі. Все ще було холодно, було сиро, та навіть крізь страх він розумів: погода змінюється. Навіть коли для нього час зупинився, для всього світу життя тривало; пори року самі по собі байдуже змінювалися, запах повітря ставав смарагдовим. Поруч он стояв голий кущ із чорними гілками, а на верхівці вже розпускався світло-бузковий бутон, і він збуджено в нього втупився, глядів і пробував закарбувати в пам'яті, а тоді його знову вдарили в спину.

Біля автомобіля доктор Трейлор відчинив багажника, знову його штовхав кочергою. Він схлипував, але не плакав — він так ослаб, що Трейлору довелося його підсаджувати, до нього навіть торкатися не хотів, то просто тягнув за рукав.

Вони рушили. Багажник був чистий, просторий, він на поворотах у ньому перекочувався, відчував, як машина то піднімалася вгору, то з гори, а трохи його потрусило по рівній дорозі. Нарешті спинилися.

Деякий час — три хвилини, він порахував — не відбувалося нічого. Він напружено прислухався, та чув лише власне дихання,власне серцебиття.

Відчинилася кришка багажника, доктор Трейлор, вхопивши за сорочку й підштовхуючи кочергою, допоміг йому вибратися назовні, поставив перед автомобілем.

— Стій тут, — сказав.

Він стояв і тремтів, дивився, як той всідається на сидіння, опускає вікно й висовує голову до нього, як каже:

— Біжи, — а він просто застиг на місці. — Ти ж любиш бігати, чи не так? Ну то біжи.

Врешті двигун завівся й він побіг.

Були вони в полі, на просторому клапті голої землі — за кілька тижнів тут проросте травичка, а поки що не було нічого, крім невеликих калюжок, покритих кірочкою криги, і його босі ноги

ковзали й пробивали лід, як черепки, а невеликі камінчики світилися, як зорі. В середині поле наче вгиналося, праворуч була дорога. Чи велика, чи ні — не видно, він просто бачив, що вона є, та не було жодної машини. Ліворуч поле обгороджували дроти, а що там за ними — годі було побачити.

Він мчав, а слідом їхав автомобіль. Спершу бігти було радісно — бути на природі, подалі від будинку, і навіть гострі, мов скло, крижинки під ногами, навіть вітер, що бив в обличчя, навіть бампер авто, що доганяв і підштовхував, — навіть це було краще, ніж будинок і його кімната зі шлакобетонними стінами й манесеньким віконцем, яке й віконцем годі назвати.

Він біг, доктор Трейлор його переслідував, часом швидкість авто зростала, і тоді він прискорював біг. Та він не міг уже так бігати, як колись, він падав знову й знову... і щоразу машина вповільнювала хід, виглядав Трейлор і кричав — не злісно, навіть не голосно:

— Уставай. Вставай, біжи, інакше поїдемо знову додому.

Він змушував себе зводитися на ноги й знову бігти.

Він біг і не знав тоді, що бігає востаннє у житті. Набагато пізніше він роздумував про те, гадав: а якби це знав, чи міг би тоді бігти швидше? Але, звісно, на це запитання неможливо було відповісти, це було не-питання, аксіома без рішення. Він падав знову і знову, на дванадцятий раз спробував щось сказати, але в нього не вийшло. І знову чув:

— Уставай. Вставай, біжи, наступне твоє падіння стане останнім.

— І він знову підвівся.

На цей час уже не було довгих пробіжок, він ішов, спотикався, майже повз від машини подалі, а вона все сильніше й сильніше била бампером його по ногах. Хай тільки це припиниться, думав він, хай припиниться. Пригадалась історійка — і хто йому розповів? — один з братів, а котрий? — про жалюгідного маленького хлопчика. Той хлопчик, як іому сказали, опинився в набагато гірших, ніж він зараз, умовах, той дуже довго був чемною дитиною (ось у цьому між ними була різниця), і якось уночі він почав молити Бога про те, щоб він його забрав: «Я готовий», — сказав хлопчик; і ангел, страшний і золотокрилий, ангел з

палаючими вогнем очима явився, огорнув хлопчика своїми крилами, і хлопчик перетворився на попіл, і зник, звільнився з цього світу.

Й він сказав: «Я готовий, я готовий!» — і почав чекати на ангела страшної, жагучої краси, щоб він явився і порятував.

Коли він упав востаннє, підвестися вже не мав сили. Він чув крик Трейлора: «Вставай! Вставай!» — та встати не міг. А тоді почув рев двигуна й побачив, як насуваються фари, два вогняні потоки, ті очі ангела, він відвів голову вбік і чекав, а машина наблизилася, переїхала його й усе, звершилося.

І це був кінець. Після цього він став дорослим. Він лежав у лікарні, поруч сиділа Ана, й він сам собі давав обіцянки. Він правильно оцінив усі допущені помилки. Він ніколи не міг правильно визначити, кому слід довіряти, й ішов за кожним, хто проявляв хоч якусь доброту. Після всього він вирішив, що тепер чинитиме інакше. Ніколи він більше легко не довірятиме людям, ніколи ні з ким не спатиме. Ніколи не сподіватиметься, що його порятують.

— Так погано вже ніколи не буде, — говорила йому в лікарні Ана. — Життя вже ніколи не буде таким гірким.

І він розумів, що говорила вона про фізичний біль, а ще хотілося думати, що вона має на увазі його життя загалом: з кожним роком воно покращуватиметься.

І вона мала рацію: все й справді налагодилося. І брат Люк теж мав рацію: у шістнадцять років змінилося його життя. Уже через рік після доктора Трейлора він навчався в коледжі, про який так мріяв, минали дні, він не займався сексом і все більше очищався. Щороку життя ставало все неймовір- нішим. З кожним роком власна фортуна все примножувалася і зростала, він знову й знову чудувався щедрості її дарунків, людям, які входили в його життя, так несхожим на людей, яких він доти знав, що вони аж здавалися іншим видом — як же інакше можна до того ж самого класу віднести доктора Трейлора й Вілема? Отця Габрієля і ЕндіР Як можна зрівняти брата Люка й Гарольда? Невже те, що було в перших, другі також мали, а якщо й так, то як же так вийшло, що друга група обрала інший шлях, що вони стали іншими? Його

життя не просто виправилося. Воно навіть пішло у протилежному напрямку і ступінь виправлення був просто абсурдним — він від нуля, від ніщо, дійшов до непристойного багатства. Він пригадав слова Гарольда про те, що життя компенсує свої втрати, які саме завдає, і зрозумів усю правду того твердження, хоч іноді здавалося, ніби тут ішлося вже не просто про компенсацію, все оберталося так екстравагантно, наче його власне життя тепер благало про прощення, обсипало благами, оточувало прекрасним, чудовим, бажаним, що він не противився, що дозволяв життю вести його далі. І от минали роки, й він усе ж таки порушував дані самому собі обіцянки знову і знову. Він знову довірявся людям. Він знову займався сексом. Він сподівався на порятунок. І це було правильно, здебільшого, хоча й не щоразу. Він уже ігнорував уроки минулого й усе частіше, ніж сам думав, життя за це винагороджувало. Він ні про що не шкодував, навіть про секс, бо займався ним з надією, а ще, щоб тішити іншого, того, хто йому давав усе.

Якось увечері вже після того, коли вони з Вілемом стали справжньою парою, вони опинилися на вечірці в Ричарда. Це було галасливе звичне зібрання тих людей, яких вони любили, які їм подобалися, — тут були Джей-Бі, Малкольм, Генрі Янґ (чорний), Генрі Янґ (азіат), Федра, Алі, усі їхні партнери, чоловіки, дружини. Він на кухні допомагав Ричарду з десертом, коли увійшов Джей-Бі, вже захмелілий, обхопив його за шию, поцілував у щоку.

— Дивись, Джуді, — сказав. — Ти все, зрештою, отримав, чи не так - кар'єру, гроші, квартиру, мужика? І як це тобі так пощастило?

Джей-Бі весело шкірився, він усміхнувся у відповідь. Був радий, що поруч не було Вілема, що він таке не почув, адже знав: той розлютиться і вважатиме, що Джей-Бі просто заздрить, адже завжди впевнений, що життя у всіх було легшим за його власне, і що Джуда якось доля особливо наділила.

А от він на це дивився по-іншому. Він знав, що той у такий спосіб почасти іронізує, а ще він його вітає з удачею, яка, як вони обидва знали, була завеликою, а тому й особливо цінною. І якщо бути справедливим, ця заздрість йому лестила: для Джей-Бі він —

не каліка, якому безмежно пощастило, що за нещастя вже віддячено. Ні, він йому — рівня, він у ньому бачить лише привід для заздрості, а не для співчуття. До того ж його правда — і як це йому пощастило? Як це йому так багато всього дісталося? І сам він ніколи не дізнається, завжди дивуватиметься.

— І сам дивуюся, Джей-Бі, — сказав з усмішкою і вручив тому перший відрізаний шматок торта, прислухаючись до голосу Вілема — той у кімнаті щось розповідав, і його супроводжували спалахи сміху звуками чистої радості. — Та ти ж знаєш, що мені щастить усе життя.

3

Жінку звати Клодін, вона - подруга одного приятеля їхнього знайомого, ювеліра: і для нього це вже — відступ від традицій, адже зазвичай він спав із тими, хто має стосунок до кіноіндустрії, — до них швидше звикаєш, вони й легше пробачають і зв'язки переважно тимчасові.

їй тридцять три роки; волосся має довге й темне, до кінчиків відтінок світлішає, руки маленькі, це взагалі руки дитини, на пальцях нанизані персні її власного дизайну — темне золото й сяючі самоцвіти. Перед тим як вони йдуть до ліжка, їх вона знімає останніми. Наче прикраси, а не білизна приховують найпотаємніше в ній.

Вони сплять уже майже два місяці — лише кохаються, а не зустрічаються, бо він ні з ким не зустрічається, — і це йому теж не властиво. І він наперед знає, що все невдовзі й скінчиться. Коли все з нею починалося — тільки з сексу — він її попередив, що все це лише заради сексу, що кохає він зовсім іншу людину, що він з нею й ночі не проводитиме, і вона на це погодилася, сказала, що все гаразд і що сама закохана в іншого. Проте в її квартирі він жодних ознак перебування іншого чоловіка не виявив, а коли би він їй не надсилав повідомлення, вона завжди була готова зустрітися. Ось і ще одна тривожна ознака: він мусить покласти край.

Зараз він сідає й цілує її у чоло. Каже:

— Я маю вже йти.

— Ні, — говорить вона. — Лишися, побудь іще трохи.

— Не можу, — каже він.

— Лише п’ять хвилин!

— П’ять, — погоджується він і знову лягає, але за п’ять хвилин він її на прощання цілує — у щоку. — Я справді вже маю йти.

Від неї чутно якісь звуки — вчувається і протест, і відступ, а тоді вона перекочується на свій бік ліжка.

Він іде до її ванної кімнати, приймає душ, полоще рота й повертається до неї. Цілує.

— Я тобі напишу, — каже він і відчуває до себе огиду: і як це він опустився до того, щоб розмовляти самими кліше? — Дякую за те, що дозволила прийти.

Удома він тихенько проходить неосвітленою квартирою, у спальні роздягається, стогне, вкладаючись у ліжко, а тоді перекочується і забирає в обійми Джуда, який уже прокинувся і повернувся до нього.

— Вілеме, ти вже вдома! — говорить Джуд, а Вілем його цілує, приховуючи за цим провину й жаль, які завжди його накривають від полегшення і щастя, що вчуваються в Джудовім голосі.

— Аякже, — відповідає він. Він завжди повертається додому, ще не було інакше. — Пробач, що сьогодні так пізно.

Ніч сьогодні й спекотна, і парка, і тиха, та він усе одно тулиться до Джуда, наче намагається зігрітися, і ноги їхні переплітаються. Він подумки вирішує: «Завтра треба покласти край стосункам із Клодін».

Хоч вони не говорили про це з Джудом, та він переконаний: Джуд знає, що він спить з іншими. Він навіть дав Віле- мові на це свій дозвіл.

Це сталося вже після того жахливого Дня подяки, коли через багато років приховувань Джуд перед ним повністю розкрився і хмара, яка затуляла завжди справжнього Джуда, нарешті, пошматована, розлетілася. Минуло багато днів, а він так і не знав, що ж робити (а може, й самому йти психіку лікувати: наступного

дня, як Джуд записався на сеанс до доктора Ломана, він теж подзвонив до психіатра). Щойно він кидав на Джуда погляд, як уривки оповіді верталися, він уважно до нього приглядався: як же той зміг після того, ким був колись, стати тим, ким він є зараз, він не йняв віри: як можна стати ось такою людиною, коли все в його житті цьому суперечило. Він тоді відчував і благоговіння до нього, і відчай, і жах — таке можна відчувати перед якимись ідолами, аж ніяк не перед людьми, принаймні не перед жодним із його знайомих.

— Я знаю, що ти відчуваєш, Вілеме, — сказав йому Енді під час їхньої секретної розмови. — Та він не хоче, щоб ти його обожнював, він хоче, щоб ти його сприймав таким, яким він є, він чекає, що ти скажеш: його життя, яким би не було неприйнятним, усе одно залишається життям, — він зробив паузу. — Ти розумієш, про що я?

— Я знаю, — відповів він.

У перші затуманені дні після розповіді Джуда він відчував: поруч з ним Джуд принишк, здається, він намагається не привертати до себе зайвої уваги, наче не хоче Вілемові нагадувати про те, що він уже знав. Якось увечері десь за тиждень після розповіді вони обідали мовчки вдома, і Джуд тоді сказав м'яко:

— Ти більше на мене й глянути не можеш.

Він тоді звів погляд і побачив бліде перелякане обличчя. Тоді взявся за стілець під собою і підсунувся близько до Джуда, заглянув в обличчя:

— Пробач. Я боюся, що можу сказати якусь дурницю.

— Вілеме, — Джуд говорив спокійно. — Якщо взяти все до уваги, я все-таки залишився нормальним, чи не так? — у голосі вчувалися напруження й надія.

— Так, — відповів він, Джуд зморгнув. — Я вважаю, якщо взяти все до уваги, що ти виявився надзвичайним. Хіба не так?

І Джуд нарешті усміхнувся.

Того вечора вони розмірковували, що тепер мають робити.

— Боюся, що ти від мене не відклеїшся, — сказав він і побачив полегшення на Джудовому обличчі, а тоді сам себе вилаяв за те, що раніше не спромігся добре пояснити те, що він збирається

залишитися з ним. А тоді він зібрався з думками й вони мали розмову стосовно фізіології: як далеко йому можна заходити, чого не захоче тепер Джуд.

— Ми робитимемо все, що ти захочеш, — відказав Джуд.

— Але ж тобі не подобається.

— Але я перед тобою маю зобов'язання.

— Ні. Так не повинно бути — ти мені нічого не винен, — він помовчав. — Якщо це не збуджує тебе, то й мені теж цього не треба, — додав він.

Йому було соромно, та він і досі відчував до Джуда фізичний потяг, ні, він цього не робитиме більше ніколи, та навіть якщо Джуд не хоче, це не означає, що він перестане його жадати.

— Але ж ти багато від чого відмовився, щоб зі мною бути.

— Наприклад? — здивовано запитав він.

— Від нормальних стосунків. Соціальної сприйнятості, легковажності. Навіть від кави. Не варто до списку додавати ще й секс.

І вони все говорили й говорили. І нарешті йому вдалося Джуда переконати визначитися в тому, що Джудові подобалося робити (ну, не так вже й багато).

— І що ж тобі тепер робити? — запитав його Джуд.

— Ой, та все буде гаразд, — відповів він, насправді себе мало знаючи.

— А знаєш, Вілеме, — сказав Джуд. — Це ж очевидно: ти можеш собі спати з тим, з ким захочеш, я, — він затнувся, — просто... Хоч це й егоїстично так казати, я про це не хочу чути.

— Це не егоїстично, — говорив він, тягнучись до Джуда через усе ліжко. — А я не займатимуся цим. Ніколи.

Це було ще вісім місяців тому, і в ці вісім місяців усе пішло на краще: він ще подумав, це «краще» не було його колишньою версією кращого: він тоді прикидався, що все гаразд, коли він ігнорував усі незручні докази чи підозри, що свідчили про протилежне, а все стало справді кращим. Він бачив: Джуд і справді розслабився, вже не був таким фізично сором'язливим, був ласкавішим, і це все тому, що він, Вілем, його звільнив від того, що вважав своїм обов'язком. І набагато рідше вже наносив собі порізи.

Вже й без Гарольда та Енді він бачив, що Джудові краще, він знав, що правда, так і було. Залишалася тільки одна проблема: він фізично хотів Джуда, часом сам себе спиняв. Нагадував: далі заходити не можна, що він уже наближається до визначеної межі — далі Джуд не витримує; і він змушував себе спинитися. У такі моменти він відчував злість — ні, не на Джуда й не на себе — він ніколи не відчував провини за бажання кохатися, не звинувачував себе за це зараз, а на саме життя за те, що так вийшло, що воно змусило Джуда боятися того, в чому він сам знаходив тільки задоволення.

Він був обачним і обирав таких жінок (здебільшого це були жінки, яких знав ще з попереднього досвіду), знав або відчував, що він їх цікавить лише заради сексу, тож триматимуть такі стосунки в таємниці. Часто вони бентежилися, та він їх за це не звинувачував. Запитували в нього:

— Хіба ж ти не живеш із чоловіком?

А він їм відповідав:

— Так, живу, але в нас насправді відкриті стосунки.

— То виходить, що ти не гей?

А він відповідав:

— Ні, не обов'язково.

Жінки молодші швидше приставали на такий розклад, у них тоді або раніше були партнери, кохані, що колись і з чоловіками, і з жінками спали. І тоді вони відповідали:

— Ага, он як. — І на цьому їхня розмова звичайно кінчалася; якщо в них і були запитання, вони їх не ставили.

Ці жінки — молодші — актриси, гримери, костюмери теж не прагнули до справжніх стосунків із ним, часто навіть узагалі не хотіли жодних стосунків. А ще інколи вони його запитували й про Джуда — як вони познайомилися та який він, тоді він їм відповідав, а сам починав сумувати за ним.

Та він стійко захищав від втручання їхнє з Джудом приватне життя. Одного разу у пресі в колонці світських пліток з'явилася маленька стаття — імена не називалися, та він зрозумів, що вона про нього — її переслав для нього Кіт. Повагавшись трохи, чи варто про неї розповісти Джудові, чи ні, він вирішив промовчати.

Та стаття сама на очі не трапиться, і зовсім необов’язково змушувати Джуда реально зіштовхуватися з тим, про що йому випадало лише чути.

Джей-Бі, проте, статтю читав (певне й інші їхні знайомі її бачили, та при ньому не згадували), і він запитав, чи правда в ній написана.

— Я, хлопці, й не знав, що у вас відкриті стосунки, — він говорив, швидше, зацікавлено і їх не звинувачував.

— А, справді, ще з самого початку, — відповів він.

Звісно, його засмучувало те, що його сексуальне й домашнє життя протікали наче у двох віддалених світах, та він уже був досить досвідченим, щоб знати, що в будь-яких стосунках існують якісь нездійсненні питання, які розчаровують, буває таке, чого доводиться шукати на стороні. Приміром, його друг Роман мав за дружину жінку вродливу й вірну, проте зовсім не розумну: вона не розуміла тих фільмів, у яких Роман знімався. Під час розмов доводилося постійно зважати й підбирати і швидкість, і складність, і зміст бесіди, адже вона розгублювалася, коли мова заходила про політику, фінанси, мистецтво, їжу, архітектуру чи екологію. Він знав: про такий недолік Лізи Роман знав. Якось він Вілемові сказав: «Якщо я захочу мудрої бесіди, то завжди зможу поговорити з друзями. Чи не так?»

Серед усіх його друзів саме Роман одружився першим, а він був вражений, не міг повірити в такий вибір. Та тепер він уже знав: завжди щось приноситься в жертву. От питання лише що? Він знав, що деяким друзям його власна жертва видаватиметься нечуваною. Колись вона була б нечуваною і для нього самого.

У ці дні йому часто на згадку спадала п’єса, яку вони ставили у випускному класі коледжу, яку написала одна плодюча й метка студентка курсу драматургів, згодом вона прославилася як авторка сценаріїв шпигунських кінострічок, а в студентські роки намагалася описати життя нещасливих пар у стилі Гарольда Пінтера. Її п’єса «Як у кіно» була про нещасливе подружжя з Нью-Йорка: він — професор класичної музики, вона — лібретистка. їм обом було років по сорок (у той час такий вік здавався безбарвним, сірим краєм, неймовірно далеким і незбагненно похмурим), обом

бракувало гумору й обоє перебували в постійному стані суму за молодими роками, за тим часом, який, здавалося, був сповнений надій та обіцянок, час романтики, і коли саме життя здавалося романом. Він тоді грав роль професора. Давно вже прийшло розуміння: та п'єса була поганенькою (у ній вигулькували часом слова, як приміром «Це тобі не „Тоска", це життя»), та от останнього, фінального монологу він ніколи не міг забути. У другій дії, коли дружина заявила про своє рішення його покинути, що у шлюбі вона себе не реалізувала, і впевнена, що їй ще зустрінеться хтось кращий.

СЕТ: Як же ти не розумієш, Емі? Це ж помилка. Стосунки ніколи не можуть дати всього. Вони дають тільки *дещо.* От усе, що ти від свого партнера хочеш бачити, — сексуальність приміром, красномовство, щоб тебе матеріально забезпечував, щоб був інтелектуалом, щоб був добрим, вірним — з цього списку ти можеш обрати лише три пункти. Три, і все. Якщо дуже пощастить, може бути й чотири. А от решту доведеться шукати деінде. Це лише в кіно буває інакше, там одна людина дає тобі все; та ми не в кіно. У реальному світі доводиться визначатися, які три якості для тебе найважливіші в людині, з якою ти хочеш провести все життя, а тоді вже й шукай таку людину. Ось що таке реальне життя. Хіба ж ти в цьому не бачиш пастки? Якщо шукатимеш усе одразу, то залишишся ні з чим.

ЕМІ *(Плаче):* І що ж вибрав ти?

СЕТ: Не знаю. *(Пауза.)* Я не знаю.

Тоді він не вірив у ці слова, адже в той час здавалося можливим усе: йому двадцять три роки, усі юні, красиві, розумні, гламурні. Усі вважали, що лишатимуться друзями на десятки років, та назавжди. Але для більшості, звісно, все це не збулося. З роками ти починав розуміти, що якості, які ти цінував у людях, з якими спав, з якими зустрічався, уже не важливі для людини, з якою хотів би прожити все життя. Якщо ти розумний, якщо пощастить, то ти цю істину засвоїш і приймеш. Ти з'ясуєш, що для тебе в житті найважливіше і саме таке шукатимеш, навчишся бути реалістом.

Усі вони вибирали різне: Роман красу, доброту, надійність; Малкольм, на його думку, обрав надійність, здоровий глузд (Софі була страшенно практичною) і спільні естетичні погляди. А він? Він обрав дружбу, вміння поговорити, доброту, розум. Коли йому було ледь за тридцять, він приглядався до людських стосунків і мучився питанням, яке постійно підігрівало товариські застільні бесіди: що відбувається, як двоє живуть разом? А зараз йому невдовзі вже сорок вісім років, він у людських стосунках бачив відображення їхніх найго- стріших і водночас невиражених бажань. їхніх сподівань і комплексів, які набирали фізичної форми в образі іншої людини. Він зараз дивився на сімейні пари — в ресторані, на вулиці, на вечірці — і дивувався: чому ви разом? Що для вас виявилося найважливішим? Яку якість, чого вам самим бракує, і ви те шукаєте в партнера? Тепер він вважав, що стосунки виявляються успішними тоді, коли кожен із партнерів побачив у іншого все найкраще й вирішив: саме це й варто цінувати.

І можливо, що не випадково він уперше сам сумнівається у психотерапії, в її засадах, у тому, що вона обіцяла. Він завжди її вважав щонайменше нешкідливою, а в молоді роки навіть до неї ставився як до розкоші, своє право розмовляти п'ятдесят хвилин без переривання про власне життя, на його думку, свідчило про те, що його життя тепер достойне такої ретельної уваги, такого вдячного слухача. Та ось останнім часом він почав помічати, він не терпів вже її зловісної — так йому вже видавалося — педантичності, і ідеї, що саме життя можна ніби відремонтувати, і те, що існує якась там соціальна норма, що пацієнта варто направляти в її русло.

Ідріс, котрий ось уже багато років був його психотерапевтом, говорив уже йому:

— Ти щось не договорюєш.

Він промовчав. Психотерапія і психіатри запевняли, що утримаються від оцінки (але ж хіба таке можливо - розмовляти з людиною і не бути нею оціненим?), та все одно за кожним запитанням ховався поштовх, який тихенько й невідступно змушував: ану ж бо, зізнайся, що ти маєш ваду, давай вирішувати проблему, про яку ти навіть не підозрював. За довгі роки він

бачив, як багато знайомих, які вважали своє дитинство щасливим, батьків — люблячими, так через терапію виявлялося: ні, не було, ні, не любили їх. Для себе він такого не хотів, не бажав чути, що його задоволення власним життям — то лише ілюзія.

— А як ти ставишся до того факту, що Джуд більше не хоче з тобою кохатися? — запитав Ідріс.

— Я не знаю, — відказав він. Та він знав і тому відповів: — Я хотів, щоб було не так, і тільки заради нього. Мені шкода, що він позбавляє себе блага — одного з найкращих у житті. Але я вважаю, він заслужив право на такий вибір.

Ідріс сидів напроти й мовчав. Правду кажучи, він узагалі не хотів, щоб той вказував, що було не гаразд з його стосунками. Не хотів чути, що говоритиме, як їх виправляти. Він не хотів, щоб йому чи Джудові доводилося щось робити, чого вони не хотіли, задля годиться. Він відчував, що їхні стосунки з Джудом були єдині в своєму роді й були дієвими.

І не хотів чути, що це не так. Часом спадало на думку, що їм обом із самого початку бракувало творчого підходу, тому вони вважали секс обов'язковою умовою, та тоді це здавалося єдиним способом виразити всю глибину їхнього почуття. Слово «друг» здавалося занадто нечітким, недостатнім, не задовольняло — як це можна тим самим словом виказати його ставлення до Джуда і до, скажімо, Генрі Янґів? А тому вони обрали іншу, більш близьку форму стосунків, та вона не спрацювала. І тепер ішов процес винаходження своєї власної форми стосунків, яка офіційно не була визнана історією, і в поезії, і в піснях її не увіковічили, та з нею вони можуть лишатися щирими, вона їх не зв'язує.

Він, проте, не поділився своїм зростаючим скептицизмом щодо психотерапії з Джудом, бо він усе ж таки вважав її дієвою для тих, хто справді хворий — йому довелося собі зізнатися. Джуд був дійсно хворим. Знав, що той ненавидить ходити до психотерапевта: після перших сеансів додому він повертався таким тихим, відстороненим, і Вілемові довелося самому собі нагадати, що він його примушує туди ходити для його ж добра.

Він нарешті не витримав, запитав якось увечері через місяць від початку візитів:

- **Як справи з доктором Ломаном?**

Джуд зітхнув.

- **Вілеме, як довго я ще маю туди ходити?**
- **Не знаю. Я про це ще не думав.**

Джуд на нього уважно поглянув:

- **Тож ти думав, я ходитиму до нього вічно.**

Насправді він про це й думав.

- **Ну, це що, так жахливо? — помовчавши, вів далі: — То справа в Ломані? Давай пошукаємо іншого лікаря.**
- **Ні, річ не в ньому, - Джуд зітхнув. - Це... сам процес.**

Він теж зітхнув, а тоді сказав:

- **Послухай, я знаю, що тобі важко. Я це розумію. Але давай походи хоч рік, гаразд, Джуде? Рік. І ти там гарно старайся. А там побачимо.**

Джуд дав обіцянку.

Потім навесні він поїхав на зйомки, з Джудом вони розмовляли по телефону. І той сказав:

- **Вілеме, якщо ми вже домовилися про повну довіру, я повинен тобі дещо сказати.**
- **Гаразд, давай, — він міцніше стис у руці слухавку. Тоді він перебував у Лондоні, знімали там «Генрі й Едіт»2. Він сам грав (хоч і був на дванадцять років молодшим і шістдесят фунтів легшим, як сказав йому Кіт, — проте хто там рахує?) Генрі Джеймса в період початку його дружби з Едіт Вортон. Сама стрічка розповідала насправді про подорож, знімали переважно у Франції та Південній Англії, і залишилися вже останні сцени.**

— **Мені немає чим хвалитися, але чотири останні сеанси з доктором Ломаном я пропустив. Чи, як то правильніше сказати буде, я ходив, та не дійшов.**

— **Що це означає?**

— **Ну, я приїжджаю, а тоді сиджу в машині коло дверей, читаю весь час сеансу, тоді вертаюся назад на роботу.**

Він мовчав. Джуд теж, а тоді обидва розсміялися.

— **А що ти читаєш? — запитав він, коли був уже в змозі заговорити знов.**

— **«Вступ до нарцисизму», — відповів Джуд, і вони знову взялися**

реготати, та так, що аж довелося сісти, нарешті він сказав:

— Джуде...

— Я знаю, Вілеме, знаю. Я повернуся, ходитиму до нього знову. Це було по-дурному, просто ніяк не міг себе примусити туди зайти, а чому — не знаю.

Він від єднався і все ще усміхався, а в голові пролунав голос Ідріса: «А як ти, Вілеме, ставишся до того, що Джуд не виконує своїх обіцянок?» Він аж рукою перед обличчям змахнув, відганяючи марево... брехня Джуда, його власний самообман — він розумів — були такими собі формами самозахисту, засвоєними з дитинства звичками, які допомагали перетворювати світ у щось більш прийнятне, ніж він часом бував. А тепер Джуд уже намагається менше обманювати, і він вже сам старався прийняти той факт, що деякі речі и житті не вписуються у його власні поняття про життя, як би він на те не сподівався, як би сам себе не обманював. І він насправді розумів, що психотерапія навряд чи допоможе

Джудові. Знав, що той і далі наноситиме собі рани. Знав, що ніколи його не зможе вилікувати. Той, кого він кохав, був хворим. Він хворим залишиться назавжди, і він зобов'язаний його не лікувати, а зробити менш хворим. І йому ніколи не переконати Ідріса побачити цю різницю, іноді він і сам її не міг зрозуміти.

Цієї ночі в нього побувала жінка, асистентка художни- ка-постановника, вони лежали, і він давав відповіді на звичні запитання: пояснив, як з Джудом познайомився, хто він такий — варіанти відповідей були продумані вже давно.

— Тут дуже гарно, — сказала Ізабель, і він на неї блимнув уже підозріло. Якби помешкання побачив Джей-Бі, то сказав би, що воно було зґвалтоване східним базаром, а от у Ізабель, за словами їхнього головного оператора, був чудовий смак. — Я серйозно. Тут так мило, — додала вона, побачивши його вираз обличчя.

— Дякую, — сказав він.

Це була його квартира — його і Джуда. Лише два місяці тому вони її придбали після того, як стало зрозуміло, що в Лондоні в них обох усе більшає роботи.

Він сам узявся підшукувати місце, він за це відповідав, тож навмисне обрав тихий і занадто нудний квартал Мері- лебон — не через консервативну привабливість чи зручність, а за великий вибір лікарів, які там практикували.

— О, — сказав Джуд, вивчаючи список пожильців, доки чекали обидва на агента, який мав їм показати квартиру, яку вподобав Вілем. - Поглянь-но, унизу тут клініка хірурга-ор- топеда. — Він поглянув на Вілема, підняв брову. — Як зручно співпало, чи не так?

Він усміхнувся:

— І справді.

Та за тими жартами приховувалося щось таке, що вони обидва не були готовими обговорювати — не лише як пара, а навіть як друзі — вони знали, що коли-небудь Джудів стан здоров'я може погіршитися. Що це може означати, Вілем не був певен. Та, намагаючись бути чесним, він уже до того готувався, вони готувалися до майбутнього, яке неможливо було передбачити, в якому Джуд, можливо, не буде здатен ходити ногами, не зможе й стояти. Отож, зрештою, єдиним відповідним варіантом виявилося помешкання на вулиці Гарлі, на четвертому поверсі. З усіх варіантів, які він оглянув, воно єдине нагадувало їхній дім — на Грін. Це були однорівневі апартаменти з широкими дверними проходами, просторими коридорами, великими квадратними кімнатами, з ванними кімнатами, які можна буде легко пристосувати для потреб візочника (а останнім непереборним аргументом на користь квартири стала наявність ортопедичної клініки на першому поверсі).

Вони квартиру купили, перевезли до неї всі килими, світильники, укривала, які назбиралися за довгі роки його поїздок по світу і які на вулиці Грін, в підвалі, так і стояли, запаковані в ящики. Перш ніж він по закінченню зйомок повернеться до Нью-Йорка, один із Малкольмових колишніх колег, молодик, що приїхав до Лондона працювати у філіалі «Беллкаста», розпочне тут ремонт.

Коли він кидав погляд на планування квартири, все думав, як же важко, як сумно насправді жити в реальному житті. На

останній зустрічі з архітектором йому ще раз про це нагадали, коли він запитав у Вікрама, навіщо заміняти старі дерев я ні вікна на кухні, які дивилися на вимощене цеглою патіо, на дахи Веймут М'юз.

— А може, залишимо їх? Вони такі гарні, — дивувався він.

— Так, вони *гарні,* але щоб відчинити ці вікна, потрібно звестися на ноги, докласти зусиль — сидячи не вдасться. —

І він зрозумів, що Вікрам усе врахував і запам'ятав з їхньої першої розмови, знав, що один з пожильців квартири напевне матиме проблеми з пересуванням.

— Ох, — сказав він і закліпав очима. — Справді. Дякую! Дякую!

- Звісно, - сказав Вікрам. - Я вам обіцяю, Вілеме, для вас обох квартира стане справжнім домом.

Вікрам мав приємний, м'який голос, і Вілем не зрозумів, чи печаль, яка його охопила після тих слів, була спричинена теплотою змісту слів, чи теплотою, з якою те було сказане.

Він згадав про це тепер, коли знову повернувся до Нью-Йорка. В кінці липня він переконав Джуда взяти вихідний, і вони поїхали до свого заміського будинку. Останні тижні Джуд дуже стомлювався, бував незвично слабким, та в той вікенд сталося навпаки; і ось саме в подібні дні — коли небо над ними було таке живе і синє, повітря жарке й сухе, поля навколо їхнього дому - маслянисто-жовтаві від квіту деревію й калюжниці, каміння, яке оточувало басейн, холодило ноги, коли Джуд щось співав собі під ніс, одночасно готуючи для Джулії та Гарольда лимонад - вони приїхали в гості, — Вілем знову потрапляв під вплив старої звички прикидатися. У ці дні він піддався впливу такої собі зачарованості — і життя здавалося неймовірним, і парадоксально прийнятним. Звісно ж, Джудів стан здоров'я не погіршиться. Звісно ж, його можна буде вилікувати. Звісно, саме він, Вілем, йому в цьому допоможе. Звісно, це можливо, звісно, це ймовірно. Такі дні, здавалося, що й ночей за собою не вели; а немає ночей - то не буде й порізів, не буде печалей, не буде чого лякатися.

«Ти мрієш про якісь чудеса, Вілеме», — сказав би йому Ідріс, якби дізнався про його думки, і він був з цим згоден. Та однак думав: а хіба його життя, а Джудове життя - хіба вони не були

чудесними? Він же міг би й у Вайомінгу за лишитися, стати собі підручним у ранчеро. А Джуд міг уже опинився у в'язниці, в лікарні. Чи взагалі помер би, а то й гірше. Але ні, так не сталося. Хіба ж не дивовижа, що тоіі. хто ніби нічим особливим не визначався, тепер жив таким життям, в якому заробляв мільйони тим, що вдавав із себе інших людей, тепер він літав від одного міста до другого, кожна забаганка в його житті тепер виконувалася, а жив у такому штучному комфорті, як якийсь правитель невеликої корумпованої країни. Хіба ж не диво, що у тридцятилітньому віці тебе можуть всиновити, — знайдуться люди, які так тебе любитимуть, що захочуть, щоб ти став їм рідним? Хіба ж не диво — вижити просто в неможливих для життя умовах? Хіба ж дружба сама по собі не є дивом; як це - знайти іншу людину, яка весь одинокий світ зробить для тебе менш самотнім? А цей будинок, з його красою, з його затишком, з його життям — хіба ж не диво? Тоді хто ж його може звинуватити в тому, що він сподівається на ще одне диво, хоч і розумом знає, що ні, проти біології, проти часу, проти історії не підеш — вони не стануть винятком — те, що бувало з іншими людьми з подібними травмами, те буде і з ним; поряд з тим, що той вже пережив, йому доведеться пережити й це?

Він сидить біля басейну, розмовляє з Гарольдом і Джулі- єю, коли раптово відчуває ту дивну порожнечу всередині — часом таке буває, коли вони з Джудом в одному домі: він за ним сумує, дивно, та відчуває гостре бажання його зараз побачити. Хоч він ніколи Джудові й не зізнається, та в чомусь він йому нагадує Хемінґа — у відчутті, легкому, мов помах крила, що люди, яких він любить, недовговічніші за всіх решту, що ось він їх ненадовго отримав, та коли-небудь їх заберуть. «Не йди, — говорив він Хемінґові по телефону, як гой уже помирав. — Не залишай мене, Хемінґу», а от медсестри, які тримали слухавку біля вуха Хемінґа, казали, щоб мін говорив протилежне: що той може відійти, що Вілем його підпускає. Та він не міг.

Як і не міг він відпустити тоді в лікарні Джуда: ліки його гак запаморочили, що очі швидко туди-сюди бігали, і це його найбільше лякало.

— Відпусти мене, Вілеме, - благав він. - Відпусти!
— Ні, Джуде, — плакав він, — я не можу.

Він трусить головою, відганяючи спогад. Каже Гарольдо- ві й Джулії: «Сходжу поглянути, як він там», — аж ось чує, як розчиняються скляні двері, вони утрьох підводять голови й бачать на горбку Джуда з тацею з напоями, всі троє підводяться — підійти, допомогти нести. І на якусь мить, перед тим як їм піти вгору схилом, а Джудові донизу, вони застигають, і це йому нагадує знімальний майданчик, а там кожну сцену можна відзняти заново, виправити кожну помилку, перезняти всі печалі. Та цієї хвилини вони на одному кінці кадру, а Джуд на другому, але всі одне одному всміхаються, і здається, що світ принесе лише радість.

Востаннє в житті він міг сам ходити — по-справжньому ходити, не плентатися з кімнати в кімнату, спираючись на стінку, не чвалати насилу переходами «Розен Прітчард», не переступати п'ядь за п'яддю від коридору до гаража й падати зі стогоном полегшення на сидіння авто - під час їхньої відпустки на Різдво. Йому було тоді сорок шість років. Були вони тоді в Бутані, як він згодом зрозумів, то був гарний вибір як на останню можливість ходити власними ногами (звісно, що тоді він не міг про це знати), адже це була країна, в якій пішки ходили всі. Люди, з якими вони там познайомилися, включно з їхньою старою приятелькою ще з коледжу Кар- мою, тепер міністром лісових угідь, про відстані говорили не кілометрами, а годинами пішої ходи. «А-а, так, - говорила Карма, — коли мій тато ще малим був, то у вихідні витрачай чотири години, щоб навідати свою тітоньку, а тоді ще чотири години плентався назад».

Вони з Вілемом так із того чудувалися, але згодом дійш ли згоди: там були такі гарні пейзажі — чергування крутих, заростих деревами парабол під тонкою і ясною синню неба, — що час, витрачений на пішу ходу, здається, минає швидше і приємніше, ніж деінде.

У тій подорожі він почувався не дуже добре, та принаймні він хоча би міг рухатися. У попередні місяці він ставав усе слабшим, і

не зрозуміло було, від чого, що ту слабкість спричинило, — бо ж на якісь серйозні проблеми зі здоров'ям ніщо не вказувало. Просто швидше став втрачати сили, тіло не стільки боліло, а більше нило, із глухими постійними ударами болю він і засинав, і прокидався. Різниця полягала в тому, як він згодом пояснив Енді, як між одиночними місячними грозами й місяцем, коли щоднини мрячило — дрібним, сірим дискомфортним дощем. У жовтні йому вже щодня доводилося користуватися інвалідним візком — так часто він у житті ще від візка не залежав. У листопаді він почувався досить стерпно, щоб на День подяки приїхати до Гарольда, та на те, щоб сидіти за святковим столом, уже не стало сил — так боліло все тіло, і він увесь вечір пролежав тихо-тихо в спальні, краєчком свідомості вловлюючи, як Гарольд, Вілем і Джулія заглядають перевірити, як він, як він сам вибачається за зіпсоване свято, як з їдальні долинає притишена говірка — їх троє, а ще Лоуренс, Джилліан, Джеймс, Кері. Після цього Вілем узагалі хотів від подорожі відмовитися, та він наполіг на ній і був цьому радий — адже відчував тепер, у цій красі краєвидів, у ясності й спокої цих гір було щось відновлювальне, живильне, і в тому, як було бачити Вілема в оточенні струмків, дерев — здавалося, що саме тут його місце.

Гарна це була відпустка. Та вона скінчилася — і він був радий повертатися. Йому загалом на цю поїздку вдалося вмовити Вілема тільки тому, що його товариш Елайджа, який керував хедж-фондом, де він і сам працював, вирушив з родиною у поїздку до Непалу, і вони туди й назад летіли разом тим самим літаком. Він побоювався, що Елайджа захоче потеревенити, та цього не було, і він із вдячності майже весь політ проспав, горіли пеком і ступні, і спина.

Вони повернулися на вулицю Грін, а наступного дня він не мав сили встати з ліжка. Так почувався, наче тіло перетворилося на один оголений нерв, заточений з обох кінців, здавалося: як упаде на нього зараз крапля води — він засичить і заіскрить. Рідко коли він бував таким виснаженим, ще ніколи не боліло так, що й сісти не міг, і хоч при Вілемові він не подавав виду — все одно бачив,

який той стурбований через нього, і довелося його навіть вмовляти, щоб не викликав Енді.

— Ну, гаразд, — знехотя сказав Вілем, — та якщо тобі до завтра не стане легше, то я йому дзвонитиму. — Він кивнув, а Вілем зітхнув: - От, дідько, Джуде, я знав, що не варто було нам їздити.

Наступного дня стало легше — він принаймні зумів підвестися з ліжка. Ходити він ще не міг: увесь день було таке відчуття, наче спину, ноги, стопи залізними гвинтами просвердлили, та він вимушено усміхався, розмовляв, рухався, але щойно Вілем виходив з кімнати чи відвертався, він відчував, як обличчя знеможено спадає.

Отак усе й було, і обидва вони до того звикли — тепер він жодного дня не міг обійтися без візка, та намагався хоч трохи ходити ногами, скільки міг, хоча б у туалет, і був обереж ним, старався берегти сили. Коли готував їсти, то заздале гідь про все дбав, щоб було напохваті, на стійці в кухні, щоГ> не доводилося вертатися до холодильника; він відмовлявпі від запрошень на обід, на вечірки, на відкриття виставок, на благочинні ярмарки, пояснював усім, і Вілему теж, що занадто багато має роботи, а сам насправді вертався додо му й поволі котив по квартирі. По такій болюче величезній квартирі, коли треба, спиняючись, а то й дрімав у ліжку, щоб набратися сил для розмов із Вілемом, коли той повер неться.

У кінці січня він усе ж таки поїхав на прийом до Енді; той послухав, оглянув його уважно.

— Нічого *аж такого* в тебе немає, — сказав той після огляду. — Ти просто старієш.

— А-а, — промовив він. Тоді вони помовчали трохи — іцо тут можна було сказати? - Гаразд, - продовжив він, - а може, я так ослабну, що переконаю Вілема в тому, що вже не матиму сил ходити до доктора Ломана? — Якось восени вночі він тупо, напідпитку чи то романтично пообіцяв Ві- лему, що ходитиме до доктора Ломана на сеанси ще дев'ять місяців.

Енді зітхнув, теж усміхнувся.

— От ти капосник, — сказав він.

А тепер він уже той час згадує з ніжністю, бо як не поглянь, та зима була славною. У грудні Вілема було номінова- но на одну з головних кінопремій року за роль в «Отруєному нблуці», і він її в січні отримав. Тоді була ще одна номінація — на більшу й престижнішу премію, і знову він отримав нагороду. Коли оголошували номінантів, він був у відрядженні в Лондоні, та він завів будильник на другу ночі, щоб подивитися церемонію онлайн, а коли оголосили ім'я Вілема, він аж скрикнув, і дивився, як Вілем просяяв, як цілував Джулію, яку взяв за супутницю на церемонію, як той сходить на сцену, як дякує творцям фільму, Емілю, Кіту, самому Ала- иу Тюрінгу, Роману, Кресі, Ричарду, Малкольму, Джей-Бі,

моїм свекрам, Джулії Альтман та Гарольдові Стайну, за те, що зажди до мене теж ставилися як до власного сина, і нарешті, найголовніше, Джуду Сент-Френсісу, моєму найкращому другові, коханню всього мого життя — за все».

Він тоді ледь зумів сльози стримати, а коли за годину до-
івонився до Вілема, вже справді заплакав:

— Я так пишаюся тобою! Вілеме... я знав, що ти переможеш, знав.

Ти завжди так думаєш, — розсміявся Вілем, у відповідь він засміявся теж, адже це була правда — він завжди так думав.

Щоразу, як того номінували на якусь премію, він вважав, що саме Вілем і повинен її отримати, а якщо не виходило, то щиро дивувався: звісно, відігравали роль і політика, і погляди; та от як могли люди, що мали право голосу, судді, не віддати перемогу за об'єктивно найкращу гру об'єктивно найкращому акторові й узагалі людині?

А на ранок під час ділових зустрічей, на яких він уже намагався ледь стримуватися не від сліз, а від того, щоб безглуздо не всміхатися, його вітали колеги, запитували, чому він сам не поїхав на церемонію, а він хитав головою.

— Це не для мене, — відповідав. І справді: по роботі Вілем мав бувати сам на багатьох прем'єрах, вечірках, церемоніях із вручення різних премій. А сам він побував лише на двох- трьох.

Торік впливовий літературний журнал узявся написати велику статтю, присвячену Вілемові. Щоразу, як до них приїжджав журналіст, він з дому йшов геть. Розумів, що Вілем на нього за те не ображатиметься, вважає, що не любить бувати на публіці, адже оберігає власний простір. Він вгадав, та то була не єдина причина.

Якось невдовзі після того, як вони з Вілемом вже стали парою, їхню спільну світлину було опубліковано в «Нью-Йорк Тайме» разом зі статтею про Вілема і про першу частину шпигунської трилогії, в якій той щойно знявся. Знімок було зроблено на п'ятій довгоочікуваній виставці робіт Джей-ВІ, яка нарешті відкрилася; вона називалася «Ропух і Жаб», і па всіх полотнах були лише вони двоє. Щоправда, зображення всі були якісь розмиті, абстрактніші, ніж усі попередні роботи Джей-Бі. Вони не розуміли, як варто сприймати таку назву виставки. Та Джей-Бі запевняв, що зробив це з любові. «Арнольд Лобел! — завищав він у відповідь на їхні розпитування. — Гей! Ви що?» Та ні він, ні Вілем книжок Лобела в дн тинстві не читали, то довелося вже придбати й прочитати, щоб уяснити, що ж мав на увазі Джей-Бі. Цікаво, та саме ця виставка навіть більше, ніж сама стаття в журналі, нарешті впевнила їхніх друзів у серйозності їхніх відносин, хоча всі фото, на основі яких створювалися полотна, були зроблені задовго до того.

Як висловився Джей-Бі, ця виставка стане його опорною точкою для злету: незважаючи на продажі, рецензії, гранти,

нагороди, йому не давала спокою ретроспективна виставка Ричарда (і Генрі Янґа (азіата)), як вони знали — у них вже відбулася, а в нього ще ні. А от після «Ропуха і Жаба» для Джей-Бі вже наче настав переломний момент, як для Вілема — після «Платанового двору», а для Малкольма — після музею в місті Доха, так і для нього — як уже хвалитися, то хвалитися — стала переломним моментом справа «Малґрейв і Баскетт». Щоправда, варто було тільки поглянути за межі їхнього дружнього світу, й він розумів, яким цей переломний момент був цінним і унікальним — вони на нього так довго чекали, і він усе ж таки настав. З усіх лише Джей-Бі був досить упевнений, що він на нього повністю заслуговує, що для нього він напевне настане, та ні в нього, ні у Вілема, ні в Малкольма не було тієї впевненості, тому нони свій успіх і сприймали спантеличено. Та хоч Джей- Бі довелося на зміни в житті чекати найдовше, він ту зміну сприйняв спокійно — в ньому неначе щось перегоріло, вперше, відколи вони його знали, він наче розтанув, а його гострий гумор, що часто бив, мов током, неначе розмагнітився і стих. Він був за Джей-Бі радий, адже той нарешті отримав визнання, на яке заслуговував, те визнання, що мало настати ще після його серії «Секунди. Хвилини. Години. Дні».

— От лишається тільки запитання: хто з нас Жаб, а хто Ропух? — сказав Вілем після того, як вони в студії побачили виставку, а тоді того самого вечора читали один одному до- (іросерді книжечки й реготали, як навіжені.

Він усміхнувся: лежали тоді обидва в ліжку.

— Це ж очевидно, я — Ропух, — сказав він.

— Ні, — відповів Вілем. — Я вважаю, що ти Жаб, у тебе очі того самого кольору, як шкірка в жабок.

Вілем говорив це так серйозно, що він засміявся.

— І *це* всі твої докази? — запитав він. — Тоді що ж у тебе спільного з Ропухом?

— Ну, здається, у мене саме такий є піджак, як у нього, — зауважив Вілем, і вони знову покотилися від реготу.

Та він добре знав, що насправді є Ропухом, і знайшов ще одне підтвердження, коли побачив їхнє спільне фото в «Нью- Йорк

Тайме». Він засмутився не через себе — взагалі намагався менше замислюватися про власні негаразди — а через Вілема, адже помічав, якою неповноцінною була їхня пара, йому перед ним було соромно, і він боявся, що його присутність у житті Вілема може тому зашкодити. Тому й старався поменше бувати разом з ним на публіці. Він завжди сподівався, що Вілем усе ж буде здатний його коли-небудь зцілити, та минали роки, і він уже почав побоюватися: якщо Вілем здатен його вилікувати, то може він, у свою чергу, сам може його заразити? А так само, якщо Вілем його здатен перетворити на людину, на яку вже не так огидно дивитися, то може, й сам він здатен перетворити Вілема на когось бридкого? Він розумів, що в таких судженнях немає логіки, але все одно так думав і часом, коли вони збиралися разом кудись іти, ловив власне віддзеркалення у ванній кімнаті, бачив безглузде са- мовдоволене обличчя — таке безтямне і гротескне, неначе мавпа нап'яла на себе дорогі шати, — і тоді йому хотілооі врізати у дзеркало кулаком.

А ще він боявся: якщо його бачитимуть у товаристві Ві лема, то рано чи пізно все викриється. З найпершого днн у коледжі його переслідував страх, що колись хто-небудь чи один з його клієнтів, чи якийсь хлопчак з притулку — за хоче його знайти і в обмін на мовчанку щось від нього ви магати. Ана тоді його запевняла: «Нічого такого, Джуде, не
станеться. Обіцяю: адже тоді їм доведеться й розповісти, звідки тебе знають». Та страх цей завжди був із ним, і за всі роки привиди з минулого все ж кілька разів з'являлися. Першою звісткою невдовзі після того, як він став до роботи на «Розен Прітчард», була всього лише листівка від чоловіка, котрий повідомив, що вони знайомі з притулку — його ім'я — Роб Вілсон — нічого йому не говорило; він тоді весь тиждень прожив у паніці і спати не міг, перебирав подумки можливі сценарії, один жахливіший за інший. А раптом цей Роб Вілсон добереться до Гарольда, добереться до його колег і розповість, хто він такий, про те, чим він займався? Та він змусив себе ніяк не зреагувати на листівку, не робити того, про що відразу було подумав: відписати напівістеричного листа з вимогою під страхом позову відмовитися від переслідування,

листа, який нічим не допоможе, а тільки підтвердить існування його минулого, — Роб Вілсон більше про себе не нагадував.

Однак після появи в пресі їхнього з Вілемом спільного фото він отримав іще два листи, одного електронного, всі — на робочу адресу. Електронний і один звичайний лист були під чоловіків, які писали, що з ним навчалися в притулку. Знову їхні імена йому нічого не говорили, він їм не відповів, і ті більше про себе не нагадували. А от у другому листі виявилася копія чорно-білої світлини: оголений хлопчина лежить на ліжку, щоправда, якість була поганою і було неможливо впізнати, чи то був він, чи ні. Ось із цим листом він учинив саме гак, як багато років тому йому звеліли (він був ще дитиною і лежав у лікарні, прикутий до ліжка у Філадельфії), — якщо коли який з клієнтів його впізнає і спробує з ним зв'язатися. Він уклав лист і фото до конверта й відправив поштою до ФБР. Там завжди знали, де він, і десь раз на чотири-п’ять років до нього на роботу заходив агент, показував фото й запитував, чи не впізнає він кого-небудь із клієнтів — чоловіків, яких вони знаходили й через десятки років, які виявлялися друзями й співучасниками доктора Трейлора, брата Люка. Рідко коли вони попереджали про свій прихід, та за довгі роки він уже навчився, як слід для самого себе нейтралізувати наслідки їхньої появи, як оточити себе людьми, подіями, шумом, галасом — усіма доказами свого справжнього теперішнього життя.

У той час, коли він отримав листа і з ним упорався, від палючого сорому й гостроти самотності він просто розривався — тоді Вілем ще нічого не знав про його дитинство, а Енді знав не досить, щоб розуміти цілком його жах, а коли все скінчилося, він усе-таки наважився і найняв детективів (щоправда, не з тієї агенції, послугами якої користувалися у «Ро- зен Прітчард»), щоб вони знайшли про нього самого всю можливу інформацію. Пошуки (вони тривали місяць) майже нічого не виявили — принаймні нічого, що виявило би зв’язок із тим, яким він був колись. Лише тоді він собі дозволив розслабитися й нарешті повірити в правоту Ани і звикнути до того, що від його минулого і сліду не залишилося, наче й не було його. Ті люди, які про нього найбільше знали, що були свідками його минулого і були його

творцями — бра г Люк, доктор Трейлор, Ана, - вже померли, а мертві нічого й нікому не повідають. *«Ти в безпеці»*, — нагадував він час від часу собі. Нагадував, але обачності не забував, це не означало, що тепер варто було погоджуватися на те, щоб його фото з'являлися в журналах і газетах.

Так, він змирився: саме таким і буде його життя з Шлемом. Та часом йому хотілося, щоб було трохи інакше, щоб бути менше пильним, говорячи про Вілема, як і той, коли говорить про нього. У вільні хвилини він знову й знову не реглядав запис промови Вілема, і в нього паморочилося в го лові, так само як і тоді, коли при чужій людині Гарольд на і вав його сином. Це і справді з ним сталося, думав він: «Я Це **не вигадав. І тепер той самий сон із Вілемом: це правда, н • ним — він сам це сказав».**

У березні, коли закінчився сезон кінонагород, вони з Ри- чардом організували на честь Вілема у себе на Грін вечірку. 11 ятий поверх щойно звільнили від партії різьблених дверей із тику, і Ричард понатягував попід стелею гірлянди ліхтариків, а вздовж стін понаставляв банок із запаленими свічками. Менеджер студії Ричарда притарабанив нагору два найбільші столи, а він замовив доставку їжі і найняв бармена. Вони покликали усіх спільних друзів, кого тільки могли знайти, і друзів Вілема теж. Гарольд і Джулія, Джеймс і Кері, Лоуренс і Джилліан, Лайонел і Сінклер приїхали з Бостона, Кіт — із Лос-Аджелеса, Кароліна - з Йонтвіля, Федра й Сітізен - з Парижа, Вілемові друзі Кресі й Сюзанна - з Лондона, Мітель — з Мадрида. Він примушував себе зводитися на ноги й іти до товариства, де були люди, знайомі тільки з розповідей Вілема — режисери, актори, сценаристи, — і вони до нього підходили, казали, що роками про нього щось чули, а тепер раді познайомитися, що навіть мали підозру про те, ніби Вілем його вигадав, і він, звісно, сміявся, та ще й відчував печаль, можливо від того, що варто було вже махнути рукою на власні страхи і більше часу проводити у Вілемовому житті.

І стільки тут зібралося народу, і так багато було тих, хто роками не бачився, що вечірка виявилася шумною, - на такі збиралися, бувало, в молодості; усі розмовляли, намагаючись перекричати музику, за неї відповідав один Ричардів помічник, діджей-аматор, і

за кілька годин він уже натомився, просто стояв, притулившись до стіни, й спостерігав, як інші танцювали. Десь у гурті він і Вілема помітив — той танцював із Джулією; він з усмішкою на них дивився, а тоді й Гарольда помітив на іншому кінці лофту — так само стояв і спостерігав и Вілемом і Джулією, так само усміхався. І Гарольд його теж помітив, відсалютував келихом, і він у відповідь підняв свій келих і побачив, як той став пробиратися до нього.

- Чудова вечірка, — прокричав йому у вухо Гарольд.

- Це все заслуга Ричарда! - прокричав він у відповідь, щось іще хотів додати, та музика стала гучнішою, вони пере- зирнулися з Гарольдом, знизали плечима й розсміялися.

Стояли ще якийсь час усміхнені, спостерігали за рухами й танцями людей; він стомився, все тіло боліло, але на те не зважав; ця втома була солодкою й теплою, а біль - очікуваним і знайомим, а ось саме в такі хвилини він розумів, що ще не втратив здатність радіти життю, що і в нього життя не без ложки меду. А ось музика попливла, стала неспішною, і Га- рольд прокричав йому, що зібрався визволяти Джулію з лап Вілема.

- Іди, - відповів він і ось, під впливом якогось імпульсу, він простяг руки й обійняв Гарольда це вперше він піс - ля випадку з Калебом із власної волі доторкнувся до нього. Він помітив, як це вразило Гарольда, як той зрадів, і почуття провини огорнуло його, і він швиденько відсунувся, вказуючи на гурт: мовляв, іди й танцюй.

В одному з кутків Ричард облаштував гніздечко з мішків, набитих ватою, щоб можна було й посидіти. То він туди й по прямував, коли Вілем вхопив за руку.

— Ходімо танцювати, — покликав.

— Вілеме, — почав він з усмішкою відмовлятися. — Ти ж знаєш, що в танцях я не мастак.

Вілем його окинув оцінювальним поглядом.

- Ходімо, - сказав він, і він пішов - у східний край лофту, Вілем затяг його до ванної, зачинив двері, постамии келих на край раковини - музику тут теж було чути - зну чала пісня, яка була популярною, коли вони навчалися іцг в коледжі, така безглузда,

зворушлива своєю сентименталі. ністю, солодкістю, щирістю; протікала у ванну глухим стру мочком з далекої долини.

— Пригорни мене ось так, — сказав він. Він пригорнув. Тепер я ногу ставлю вперед, а ти праву ногу відставляй на зад. — Він відставляв.

Деякий час вони тупцяли на місці, поволі, недоладно, дивилися мовчки один на одного.

- Ну, бачиш? - спитав Вілем. - Ти танцюєш.

— Я дуже погано танцюю, — він знітився.

Усе ідеально, сказав Вілем. І хоч вже ноги боліли так, що аби від зусиль не закричати, його кидало в піт, він усе рухався, хоч трошки, тож до кінця пісні вони просто гойдалися, не відриваючи від підлоги ніг, а Вілем втримував його від падіння.

Коли вони покинули ванну кімнату, гурт гостей, що були найближче до дверей, схвально загалакали, і він зашарів- ся — востаннє вони з Вілемом переспали півтора року тому, та Вілем засміявся і скинув догори руку. Наче щойно в бою отримав перемогу.

А тоді настав квітень, прийшов сорок сьомий день народження. За ним травень, і в нього на обох литках відкрилися Рани, а Вілем вирушив до Стамбула, щоб знятися в другій частині шпигунської трилогії. Про рани він Вілемові розказав - він намагався розповідати йому про все, що відбувалося, навіть коли події не здавалися важливими. І Вілем засмутився.

Га сам він не хвилювався. Скільки вже їх було за довгі роки? Десятки, дюжини. Змінилося одне: вже більше часу йшло на те, щоб з ними впоратися. Тепер він відвідував Енді інші на тиждень, по вівторках в обід і увечері в п'ятницю, один раз, щоб очистити рани, другий — для вакуумної терапії - її проводила медсестра. Раніше Енді вважав, що для такого лікування його шкіра занадто делікатна (на відкритій рамі закріпляли стерильну піну, через насадку повітря відкачували, піна всотувалася разом з омертвілою тканиною), та ос таннім часом він переносив процедуру непогано — вона краще допомагала, ніж звична чистка.

З кожним роком поступово погіршувався стан цих його рам: частота виникнення, тяжкість, розмір, дискомфорт від них. Вже в

минуле відійшли ті дні, коли з ранами на ногах він міг просунутися на своїх двох хоча б на якусь відстань. (Спогади про те, як він з такою ось раною міг прогулятися, хоч і з болями, - від Чайнатауна до Верхнього Іст-Сайду, - були тепер такими дивними і далекими, наче вони й не йому належали.) Коли він був молодшим, то часом така рана могла зажити за декілька тижнів, а тепер на це йшли місяці. Та в нього було стільки проблем зі здоров ям, що ті рани його турбували найменше - хоча він так і не звик до їхньої появи. Звісно, він не боявся крові, та от, хоч вже стільки років минає, а він усе не може спокійно дивитися на гній, гниття, на відчайдушні спроби власного тіла зцілитися тим, що частково себе ж знищувало.

Допоки Вілем уже назовсім повернувся додому, йому не стало краще. Він мав аж чотири рани на литках — уперше стільки за раз. Та хоч він щодня все ж пробував ходити пішки, йому було навіть важко стояти на ногах, тепер він уважно аналізував кожну спробу й мав визначити: чи це він іде, бо йому здається, що ходити може, чи тому, що хоче самому собі довести, що ще спроможний ходити. Відчував, що втратив вагу, відчував, що ослаб - уранці вже й плавати не міг, та впевнився тільки тоді, коли побачив Вілемове обличчя.

- Джуді, - тихо сказав той і опустився навколішки біля ліжка. - Чому ж ти не сказав одразу?

Дивно, звісно, та нічого йому й сказати було, адже все це й було ним. А так він почувався добре, якщо не брати до уваги ноги й спину. Він почувався, хоч і не наважувався про це казати, щоб не видатися занадто самовпевненим, душевно здоровим. Різав себе всього раз на тиждень. Він виявив, що посвистує тоді, коли вечорами знімає штани й оглядає навко ло пов'язок шкіру, - хоче впевнитися, чи вони не промокли. Усі люди звикають до того, що дає їхнє тіло, він винятком не був. Якщо твоє тіло здорове - то ти чекаєш, що воно буде слухняним, постійно. А якщо нездорове, то ти Іншого й чекаєш від нього. Принаймні він себе намагався до цього привчити.

Вілем повернувся в кінці липня і нарешті дозволив йому припинити спілкування з доктором Ломаном, здебільшого

мовчазне, та лише з тієї причини, що на це в нього й справді не залишалося часу. На лікарів він витрачав чотири години на тиждень - дві на Енді, дві на Ломана - йому ці дві години були потрібні для того, щоб двічі на тиждень у лікарні знімати штани, перекидати краватку на плече й засовуватися в барокамеру - таку собі скляну труну, в якій лежав, працював і сподівався, що його рани швидше загоюватимуться від концентрованого кисню. Він відчував провину за те, що за півтора року майже нічого не розповів Ломану, що обороняв власні таємниці, як хлопчак, намагався не виказати геть нічого, і тільки гаяв час — свій і Ломана, і хоча ноги були однією з небагатьох тем, які вдалося обговорити — не про те, як він отримав травму, а як він їх лікує, і під час останнього сеансу Ломан запитав, що буде, якщо не одужає.

— Я гадаю, ампутація, — відповів він по можливості звичним тоном, хоча, звісно, що звичного тут не було і грама. Він знав напевне те, що коли-небудь помре, і те, що помре він без ніг.

Просто сподівався, що станеться це не дуже швидко. Бувало, благав власні ноги: ***«Будь ласка, дайте мені ще кілька років. Ще десять років. Дозвольте цілим дожити до п'ятдесяти, до шістдесяти. Я про вас дбатиму, обіцяю вам».***

До кінця літа він уже звик до нового етапу своєї хворості й до лікування, то навіть не замислювався, як вона вплине на Вілема. На початку серпня вони обговорювали, як і чи варто святкувати сорок дев'ятий день народження, і той сказав, що цього року можна буде обійтися просто.

— Ну, тоді на наступний рік, на п'ятдесятиріччя, — казав він, - ми влаштуємо щось грандіозне. Якщо, звісно, я доживу, аж
зваживши на незвичну Вілемову мовчанку,
він відірвався від плити й поглянув на того. Тоді зрозумів власну помилку. — Перепрошую, Вілеме, — сказав, вимкнув плиту й поволі, долаючи біль, поплентався до нього. — Прости!

— Не варто цим жартувати, Джуде, — сказав Вілем і обійняв його.

— Та знаю, — відповів. — Пробач! Я змолов дурню. Звісно, в наступному році я нікуди не дінуся.

— І ще багато наступних років.

— І ще багато наступних років.

Вже настав вересень, і він лежить на кушетці у приймальній Енді. Рани на ногах - відкриті, неначе стиглі й репані гранати, а ночами лежить поруч із Вілемом. Він усе ще відчуває, які ж незвичні їхні стосунки, і часто відчуває провину за те, що не хоче виконувати одне з фактично основних зобов'язань спільного життя. Він навіть час від часу намагається спробувати знову, та щойно збереться Вілемові про те сказати, як спиняється, і втрачається ще один шанс. Та навіть це почуття провини, хай яке воно велике, не може заглушити ні величезного полегшення, ні вдячності за те, що він зміг зберегти Вілема, незважаючи на неповносправність, — це велике диво. Й він старається використати будь-яку нагоду, щоб донести свою вдячність до Вілема.

Якось посеред ночі він прокидається увесь спітнілий, аж простирадла скидаються, ніби їх із калюжі витягли, ще напівсонний він підводиться, не розуміючи, що не втримається на ногах, і падає. Тоді прокидається Вілем, несе йому термометр, доки він міряє температуру під язиком, стоїть поряд.

— Тридцять вісім і п'ять, - каже Вілем, кладе руку на чоло. — Та тебе лихоманить, — стурбовано дивиться на ньо го. — Зараз зателефоную Енді.

— Та не дзвони до Енді, - каже він, незважаючи на гаряч ку, і те, що його лихоманить, він почувається нормально, нг хворим. — Мені просто треба випити аспірину.

І Вілем приносить йому аспірин, подає сорочку, міняє постільну білизну; вони засинають, обійнявшись.

І наступної ночі він прокидається з жаром — знову тремтить, знову весь спітнілий.

- Щось там в офісі гуляє, — цього разу каже він Вілемові. — Якийсь дводобовий грип, мабуть, там підхопив.

Він приймає аспірин. Знову стає легше, він знову засинає.

Наступного дня — у п ятницю, він їде до Енді прочищати рани, та про гарячку, яка за дня зникає, він не каже нічого. Увечері Вілема вдома немає - вечеряють десь із Романом, він лягає спати зарання, перед сном приймає кілька пігулок аспірину. Спить уночі так міцно, що навіть не почув, коли повернувся Вілем, але вранці

прокидається мокрий мов хлющ, а ноги й руки заніміли й аж тремтять. Поруч тихенько сопе Вілем, і він мовчки сідає, руками пригладжує вологе волосся.

Тієї суботи йому справді кращає. Він їде на роботу. Вілем обідати йде з режисером. Перед тим як увечері їхати з офісу, він залишає повідомлення Вілему, щоб той запросив Ричарда з Індією зустрітися у Верхньому Іст-Сайді, поїсти суші в ресторанчику, куди вони часом після процедур заходять з Енді.

І у них з Вілемом є два улюблені місця на вулиці Грін, де вони часом залюбки їдять суші, але там доводиться сходами спускатися, а він їх не подолає, тож не ходили туди вже декілька місяців. За вечерею в нього чудовий апетит, та ось хоч і десь посередині його раптово охоплює втома, все одно він відчуває, що час проводить чудово, такий радий опинитися в такому маленькому теплому місці з жовтими вогниками ліхтариків над головою, з поданою на стіл дерев'яною дошкою, схожою до гети, наповненою язичками сашимі зі скумбрії — улюбленою стравою Вілема. І якоїсь миті, він притуляється в» Вілемового боку, навіть не усвідомлюючи, доки той його пригортає до себе.

А тоді він прокидається вже вдома, розгублений, бачить поруч із ліжком Гарольда, який на нього уважно дивиться.

— Гарольде, — каже він. — А ти що тут робиш?

Але той не відповідає нічого, а мовчки на нього накидається, і враз до нього доходить: той намагається з нього поздирати одяг, й від цього його нудить. «Ні, — думає він. - Тільки не Гарольд. Цього не може бути». Зараз справджується один з його найглибших, найгидотніших, найпота- ємніших страхів. І враз прокидаються його старі інстинкти: Гарольд — іще один клієнт, з ним він боротиметься. І він береться галасувати, викручується, вивертається, махає руками, як може - ногами. Намагається налякати, присоромити цього ось мовчазного й цілеспрямованого Гарольда і кличе на допомогу брата Люка.

І враз Гарольд зникає, і на його місці з'являється обличчя Вілема — той так близько і щось йому говорить - не розібрати. За спиною у Вілема стоїть Гарольд, такий незвично похмурий. І він

знову починає пручатися. Чує чиїсь голоси, Вілем із кимось розмовляє, крізь власний страх відчуває він страх і у Вілема.

— Вілеме, — кличе він, — він намагається на мене напасти, не віддавай мене йому на поталу, Вілеме! Допоможи мені! Допоможи, прошу!

А далі — ніщо, відрізок почорнілого часу. Він опритомнює в лікарні.

— Вілеме! — гукає він до кімнати. І враз вигулькує Вілем. Сідає скраєчку ліжка, бере за руку. З його кистей простяглисн пластикові трубки, зміяться догори.

— Обережно, — каже Вілем. — Ти під крапельницями.

Вони мовчать, Вілем гладить його по голові.

— Він на мене хотів напасти, - затинаючись, зізнається він нарешті Вілему. — Я нізащо не подумав би, що він на такс здатний.

Він бачить, як напружується Вілем.

— Ні, Джуде, - каже Вілем. - Гарольда тут не було. В тебе просто лихоманка. І через неї було марення.

Він його слухає з жахом і полегшенням. Відчуває полегшення, бо всього цього не було, а жах - бо все здавалося таким реальним, таким справжнім. Він був наляканим, бо що ж це все про нього говорить - про його спосіб мислення про страхи, якщо навіть він про Гарольда зміг був отаке подумати? Який же тоді жорстокий його власний розум, що хоче його налаштувати проти того, кому він так важко звикав довіряти, людини, від якої він бачив лише доброту? На очах уже сльози, та все ж він мусить запитати у Вілема:

— Але ж він нічого такого не зробить, правда ж, Вілеме?

— Ні, — каже Вілем. Голос напружений. — Ніколи, Джуде. Нізащо. Ніколи Гарольд з тобою так не вчинить.

Як прокидається знову, то не знає, який сьогодні день. А коли Вілем каже, що понеділок, то в паніці вигукує:

— Робота! Я мушу їхати на роботу.

— Якраз, дзуськи, - відповідає різко Вілем. — На роботу я зателефонував, Джуде, ти нікуди не поїдеш, доки Енді не розбереться, що з тобою.

Гарольд і Джулія приїжджають пізніше. Він змушує себе відповісти на Гарольдові обійми, хоч і поглянути на нього не може. За Гарольдовим плечем помічає Вілема, той підбадьорливо киває йому.

Вони все ще разом, коли заходить Енді.

— Остеомієліт, - спокійно повідомляє йому. — Кісткова інфекція. — Тоді пояснює, чого чекати: доведеться залишитися в лікарні на тиждень щонайменше.

— Тиждень! — вигукує він, і враз усі четверо беруться на нього кричати, не даючи й змоги протестувати далі — а може й два, аж доки не спаде температура. Антибіотики йому вводитимуть у вену через центральний катетер, а тоді ще десять-одинадцять тижнів він проходитиме лікування амбулаторно. Щодня приходитиме медсестра і ставитиме крапельницю на годину, не можна пропустити жодного разу. Коли він знову пробує заперечувати, втручається Енді й каже:

— Це серйозно, можеш мені повірити. Мені начхати на тих клятих «Розен Прітчард». Якщо ти хочеш зберегти ноги, то мусиш виконувати все, що я скажу, зрозуміло?

Решта мовчать.

— Так, — нарешті відповідає він.

Входить медсестра — вона готується поставити катетер в підключичну вену — просто під праву ключицю.

— Яка ж хитра ця вена, в неї попасти важко, така вона глибока, — каже медсестра, відгортаючи комірець лікарняної сорочки, протирає місцину на шкірі. — А з доктором Кон- трактором вам пощастило. Він гарно впорається зі шприцом, ще ні разу не схибив.

Він зовсім не хвилюється, та знає, що хвилюється за нього Вілем. І сам його бере за руку, доки Енді проштрикує шкіру холодним металом голки, а тоді крізь неї проводить кільця провідника. Каже Вілему:

— Не дивися. Все гаразд.

Тому Вілем дивиться йому прямо у вічі, а сам намагається лишатися незворушним. Не здригатися, коли Енді встановлює катетер і на грудях закріплює тонкі трубки.

Він спить. Якось сподівався, що й у лікарні зможе працювати. Та виявилося, що він почувається тут виснаженим, такого не чекав, більш затуманеним, і в нього стає сил лише на те, щоб хоч із керівниками відділів поговорити і з кількома колегами — ні на що більше.

Від'їздять Гарольд із Джулією — у них заняття, консультації, — та, крім Ричарда і кількох Джудових колег, нікому не повідомляють про те, що він у лікарні: довго він тут не затримається, а, на думку Вілема, сон для нього важливіший, ніж відвідувачі. Субфебрильна температура все ще не минула, та вже не так його тривожить, марення більше не повертаються. Дивина, та хоч те й було з ним, а він почувається якщо й не зовсім оптимістично, то принаймні спокійно. Навколо нього усі такі серйозні, вуста стиснули, а він уже серйозно налаштувався їм довести, що неправда, не так усе вже й серйозно, як вони торочать.

Вже й згадати важко, коли ж вони з Вілемом лікарню почали сприймати як готель «Контрактор» на честь Енді, — здавалося, що так завжди й говорили.

Коли ще на вулиці Ліспенард жили, бувало, говорить Вілем:

— Обережніше ти. — А він тоді сікачем саме рубав на стейки шматок м'яса, подарований у кінці зміни Вілемові привабленим су-шефом. — Сікач дуже гострий. Гляди — від- батаєш кусень пальця — доведеться в готель «Контрактор» їхати.

Або ще, лежав якось він у лікарні зі шкірною інфекцією, Вілем був тоді на чергових зйомках, так він надіслав тому повідомлення: «В готелі „Контрактор". Нічого серйозного. Не хотів, щоб ти дізнався від М. чи ДБ.». Щоправда, зараз, коли він пробує про готель «Контрактор» жартувати — приміром, що доставка їжі й напоїв до палат поза критикою чи якість простирадл просто ніяка — Вілем на жарти не відповідає.

— Не смішно, Джуде, — дратується в п'ятницю вранці, коли обидва чекають на Гарольда, який приїде по обіді. — Чорт, ти би став уже серйознішим! — І він замовкає. Дивляться тоді один на одного. — Я так налякався, — каже Вілем тихенько. — Тобі було погано, я не знав, що далі буде. І так тоді злякався.

— Вілеме, — ласкаво говорить він. — Я знаю. Я так тобі вдячний.

— І доки Вілем не вистиг відповісти, мовляв, йому не потрібна ніяка вдячність, йому потрібно, щоб він сприймав ситуацію серйозно, вів далі: — Я слухатимуся Енді, обіцяю. Я сприйматиму все серйозно, чесно. І кажу тобі чесно, я почуваюся непогано. І все буде гаразд.

Через десять днів спад температури Енді задовольнив, його виписали і відправили додому — два дні на відпочинок, на роботу він виходить у п’ятницю. Завжди він був проти того, щоб його возив водій, — він любив бути незалежним, любив самотину, та тепер асистент Вілема підшукав і найняв для нього водія, невеличкого серйозного чоловіка на ім’я Ахмет. Тепер дорогою до офісу й назад, додому, він спить. Пан Ахмет возить також його медсестру Патрицію, жіночку хоч і неговірку, та добросерду — вона щодня приїздить до нього до «Розен Прітчард» о першій годині. Його офіс увесь зі скла, а тому він опускає жалюзі, знімає піджак, краватку й сорочку та лягає в самій майці на диван. Патриція прочищає катетер, оглядає, чи, бува, не з’явилися ознаки інфекції на шкірі — чи не припухла, чи не почервоніла — а тоді ставить крапельницю й чекає, а ліки капають у катетер і проникають у вену. Він у цей час працює, а вона читає якийсь медичний журнал чи плете. І це вже стає нормою: він щоп’ятниці відвідує Енді — той прочищає рани, оглядає його, відправляє в лікарню на рентген — потрібно стежити, щоб інфекція не поширювалася.

І через це лікування вони тепер не можуть нікуди у вихідні поїхати, та на початку жовтня після того, як він уже місяць приймав антибіотики, Енді йому повідомляє, що вони з Ві- лемом поговорили і, якщо він не заперечуватиме, на вихідні він і Джейн приїдуть до них у Гаррісон, тоді й поставить йому сам крапельницю.

Як чудово і як нечасто таке випадає — вирватися з міста, опинитися в своєму домі, насолоджуватися товариством — їх тут четверо. У нього навіть стає сил провести Енді невелику екскурсію — той тут бував навесні й улітку, а от восени все інакше — так вогко, печально й гарно, а весь дах прибудови обсіяний

жовтим опалим листям гінкго, і здається, ніби він — з листового золота.

У суботу за вечерею Енді в нього питається:

— А ти взагалі розумієш, що ми вже знаємо один одного тридцять років?

— Розумію, — всміхається він.

На річницю він навіть купив подарунок — сафарі з відкритою датою для нього і для всієї його родини, та поки що нічого не сказав про нього.

— Тридцять літ непослуху, — стогне Енді, і всі сміються. — Я тридцять років роздаю неоцінені медичні поради, які виробив за роки роботи й навчання в найкращих закладах, і заради чого? — тільки для того, щоб їх ігнорував *корпоративний юрист*, який вирішив собі, що краще за мене знається на біології людини.

Коли загальний сміх стих, Джейн говорить:

— А знаєш, Енді, коли б не Джуд, я заміж за тебе не вийшла би, — а тоді до нього: — Коли ми з ним у медичному навчалися, Джуде, я про нього була такої думки, що він — самозакоханий блазень, таким був пихатим жовторотиком...

— Що-що? — з показною образою каже Енді.

— ...І я вважала, що він стане таким собі типовим хірургом, що «не завжди має рацію, та завжди впевнений». А тоді якось почула, як він говорив про тебе, як він тебе любить і шанує, і тоді вже подумала: може, в ньому і є щось? І я не помилилася.

— Так, — говорить він до неї після нового вибуху сміху.

А тоді всі поглядають на Енді, який аж зніяковів і налив собі вина.

За тиждень Вілем починає готуватися до нових зйомок. Коли він місяць тому захворів, то Вілем було від того проекту відмовився, та заради нього терміни перенесли, і зараз, коли начебто налагодилося, він повернувся до проекту. Він узагалі не розуміє, нащо тоді було відмовлятися — фільм був ремейком «Відчайдушних героїв», майже всі сцени зніматимуть ген за річкою — на Бруклінських Висотах, і він радий, що Вілем знову при ділі, а не носиться з ним, не допитується постійно зі

стурбованим виразом на обличчі, чи він упевнений, що має досить сил зробити, за що хоче взятися — вже навіть найлегше, як-от сходити до крамниці, приготувати страву, затриматися на роботі.

На початку листопада з гарячкою він знову опиняється в лікарні, цього разу на два дні. Щотижня Патриція бере в нього на аналіз кров, а Енді сказав, що варто набратися терпіння, адже кісткова інфекція швидко не минає. Напевно, лише коли мине тримісячний цикл лікування, знатиме, чи вдалося її повністю вилікувати, чи ні. Та загалом усе відбувається по-старому: він ходить на роботу. Ходить на свої процедури в компресійній камері. На вакуумну очистку ран. На перев'язки. Є й побічні ефекти від прийому антибіотиків — діарея й нудота. Він втрачає вагу з такою швидкістю, що вже й сам її вважає за проблему: довелося вшивати вісім сорочок і два костюми. Енді виписав йому висококалорійні напої, які призначають для дітей з недоїданням, і він їх по п'ять разів на день випиває, запиваючи ще й водою, — їхній смак якийсь вапняний, липкий. Якщо не брати до уваги звичну роботу в офісі допізна, то це він уперше так ретельно виконує всі приписи Енді — робить усе, що той йому загадає. А думки про те, чим може скінчитися цей напад хвороби, він від себе гонить. І тривогу теж, а в темні, спокійні хвилини він програє в пам'яті слова Енді після недавнього огляду: «Серце ідеальне. Легені ідеальні. Зір, слух, холестерин, простата, рівень цукру в крові, тиск, ліпіди, робота нирок, робота печінки, робота щитовидної залози — все в ідеальному стані. Твоє тіло, Джуде, може працювати на повну, і ти йому, дивися, не заважай». Він усе ж таки знає, що це ще неповна картина його стану: наприклад, кровообіг не в порядку, рефлекси не в порядку, а все, що нижче від мошонки, під великим питанням, та все ж у словах Енді він шукає для себе втіху, сам собі нагадує: все могло бути й гірше. А загалом він здоровий і йому щастить у житті.

Минає листопад. Вілемові зйомки у «Відчайдушних героях» завершуються. Вони святкують День подяки з Га- рольдом і Джулією в їхній нью-йоркській квартирі; і хоча вони щовихідних тут — навідують його, він бачить, що вони себе ледь стримують, аби не згадати в розмові його вигляд і те, як він мало їсть за

обідом. Наступний за Днем подяки тиждень — це вже й останній тиждень курсу його лікування, і після чергових аналізів та рентгену Енді врешті повідомляє, що антибіотики можна припинити. Він прощається з Патри- цією — сподівається, що назавжди, вручає їй на знак подяки за турботу подарунок.

Хоча його рани зменшилися, та не настільки, як Енді сподівався, тому вони, за його порадою, на Різдво залишаються в Гаррісоні. Обидва дали Енді обіцянку, що це буде спокійний тиждень. Усе одно на вихідні з Нью-Йорка всі пороз'їжджалися, залишаться вони удвох, Гарольд і Джулія.

— У тебе два завдання: їсти й спати, — каже Енді йому перед тим, як сам від'їздить у Сан-Франциско до Бекета на канікули. — До першої п'ятниці січня маєш набрати п'ять фунтів.

— П'ять фунтів — це забагато, — відповідає він.

— П'ять, — повторює Енді. — А в ідеалі — згодом іще п'ятнадцять.

На Різдво, якраз через рік після того, як вони з Вілемом гуляли низьким горбистим нагір'ям у Пунакхі, добрели до мисливської сторожки короля — таке враження склалося, що там могли зібратися хіба чосерівські паломники, а не члени королівської родини, він каже Гарольду, що хотів би прогулятися. Джулія з Вілемом подалися на сусідню ферму, щоб покататися верхи; він сьогодні почувається дужим, як давно не було.

— Я не впевнений, Джуде, чи варто, — вагаючись, говорить Гарольд.

— Ну, давай же, Гарольде, — каже він. — Он просто до першої лавочки дійдемо. — Малкольм у ліску, який починався відразу за домом, проклав стежину, розмістив на ній три лавки.

— Йтимемо поволі. Я візьму ціпка, — він уже роками ним не користувався при ходьбі, ще як був підлітком. А тепер він потрібний постійно, коли тільки треба пройти далі за п'ятдесят ярдів. Гарольд нарешті погоджується. Тож він притьмом хапає кашне й пальто, доки той не передумав.

Щойно виходить за двері, ейфорія все зростає: він любить цей будинок, любить його вигляд, його тишу, і головне, те, що він належить їм з Вілемом, годі навіть уявити щось більш відмінне від Ліспенард, та це дім, як і та квартира, — місце, яке вони

облаштували, яким ділилися. Споруда зі скляних кубів — їхній будинок виходить на ще один ліс, трохи інший. Крізь нього до дому змійться дорога — досить покручена, так що навіть усіх вивертів і не зразу побачиш. У вечірній час вмикають світло, і будинок просто сяє, як той ліхтар, аж Малкольм у монографії назву йому вигадав — Ліхтарний. За ним — лужок, а за ним видніється озеро. Ген на лужку й басейн, устелений плитами зі сланцю, а тому вода тут завжди прохолодна й прозора, навіть у найспекотніші дні; басейн є і в прибудові, а ще — вітальня; стіни можна піднімати, і тоді весь інтер'єр — як на долоні; звідти можна милуватися піоновими деревами та бузковими кущами, які зацвітають наприкінці весни, і суцвіттями гліциній, які з даху надвисають на початку літа. Праворуч від будинку — поле, яке в липні замальовується червоними маками, ліворуч — ще одне. І там вони з Вілемом насіяли тисячі насінин польових квітів: космею, маргаритки, наперстянку, дику моркву. Було якось, щойно переїхавши, вони майже два дні витратили на те, щоб обійти обидва лісочки, й то тут, то там понасаджувати конвалію під дубами, в моху понасівати м'яту. Знали: Малкольм не схвалює їхніх спроб себе на ниві ландшафтного дизайну — йому вони здавалися сентиментальною банальністю — розуміли і його можливу правоту, та все одно — їм було байдуже.

Навесні та влітку повітря тут таке вже запашне, що часто їм пригадується настирлива огидність Ліспенард та як їм тоді навіть фантазії бракувало, щоб уявити таке місце — беззаперечно прекрасне, з його нічим не ускладненою красою; і їм досі часом усе здавалося якоюсь ілюзією.

Простують із Гарольдом у напрямку лісу — завдяки твердій стежці там уже легше гуляти — не так, як на початку будівництва. Та навіть зараз він мусить обачно дивитися під ноги, адже стежку прибирають раз на сезон — решту часу тут проростають пагони, папороть, гілочки-галузки.

Не здолали вони ще й півшляху до лавки, як він розуміє, що припустився помилки. Щойно він минув лужок, як затремтіли ноги, пішли кольки по підошвах, кожен крок уже спричиняє муку. Він не каже нічого, тільки все міцніше стискає ціпка, намагається

біль перерозподілити і йде вперед, і скрипить зубами, і стискає щелепи. Коли доходять до лавки — а то й не лавка, а просто валун з темно-сірого вапняку — в нього перед очима вже все пливе, і вони довго сидять, ведуть розмову й поглядають на озеро — сріблясте в холодному повітрі.

— Щось холоднувато, — зауважує Гарольд нарешті, це правда: він під собою відчуває холод каменю крізь штани. — Час уже тобі й додому добиратися.

— Гаразд, — він ковтає клубок у горлі, підводиться, хапає ротом повітря — розпеченим кілком біль пронизав ноги, та Гарольд не помічає нічого.

Проходять лісом якихось тридцять кроків, і він Гарольда спиняє.

— Гарольде! Мені треба... мені треба... — та договорити він не здатен.

— Джуде, — видно, що Гарольд стурбований. Бере його за ліву руку, перекидає через свою шию, руку тримає в руці. — Обіприся на мене так, як тільки можеш, — говорить Гарольд, обнімаючи його за талію, і він киває. — Готовий? — Він киває знову.

Вдається ступити ще двадцять кроків - таких повільних, він чіпляється ногами за ґрунт, а тоді вже йти несила.

- **Я не можу, Гарольде, - каже він, заледве повертаючи язиком, а болю настільки гострого він роками не відчував уже. Відтоді ще - з лікарні у Філадельфії - так одразу не боліли його ноги, спина, ступні; він відпускає Гарольда й валиться на землю.**
- **Боже мій, Джуде! - Гарольд над ним нахиляється, допомагає спертися на дерево. А він уже думає про те, який же він бовдур і який егоїст. Гарольдові сімдесят два роки, і хоч той у чудовій формі, він не повинен просити про фізичну допомогу, він і очей не може зараз розплющити, адже світ навколо нього кружляє, та чує, як Гарольд по телефону набирає Вілема. Але ліс занадто густий, зв'язок поганий, то Гарольд лається.**
- **Джуде, — чує він Гарольдів голос, якийсь той голос слабкий. — Я сходжу назад, до будинку, й привезу твій візок. Пробач мені, я одразу ж повернуся.**

Він киває, ледь-ледь, і відчуває, як той на всі ґудзики застібає на ньому пальто, руки просовує до кишень, чимось обгортає ноги — то нове Гарольдове пальто.

- **Я швидко, - каже Гарольд, - я невдовзі повернуся.**

Чує Гарольдові кроки, як вони віддаляються, чує, як під ногами хрускають гілочки та шурхотить листя.

Він одвертає голову, земля під ним ненадійно смикається, й він вибльовує все, що з'їв за сьогоднішній день — повзе на губах, стікає по щоці. Стає трохи легше, він знову прихиляється до дерева. Це йому нагадало ліс, через який він колись тікав із притулку, як він тоді сподівався, що дерева його захистять, і тепер він теж на них сподівається. Він з кишені витягує руку, намацує ціпка і стискає його як тільки може міцно. Поза заплющеними повіками яскраві краплі світла розбризкуються, мов конфетті, розмазуються лискучими плямами. Він зосереджується на звуках свого дихання, на ногах, які тепер йому бачаться як громіздкі, сучкуваті дубини, а в них впаяні десятки металевих гвинтів, і кожен з них десь із палець завтовшки. Він уявляє, як ті гвинти викручуються, як кожен з них виходить поволі з тіла і з брязкотом падає на цементну долівку. Він блює знову. Йому зимно. Тіло береться спазмами.

Та ось чує, як до нього хтось біжить. І він упізнає за запахом Вілема ще до того, як чує його голос, — аромат сандалового дерева. Вілем його підхоплює, бере на руки, і все навколо хитається знову, знову здається, що його зараз знудить, та ні — і він обхоплює Вілема за шию правицею, обличчям, брудним від блювотиння, тулиться до плеча й дозволяє себе нести. Він чує, як Вілем сопе, — звісно, він-то важить менше самого Вілема, та зросту вони обидва однакового, і він розуміє, як, певно, його незручно отак таскати, та ще з ціпком, який він так і не випускає з рук, і він висить, та ще й гупає Вілема по ногах, а ноги висять і хляскають того по ребрах — і тому він уже радий, коли його нарешті садовлять у візок.

І чує над головою голоси Гарольда й Вілема. Він нахиляється, спирається лобом на коліна; інвалідний візок викочують з лісу, котять пагорбом до будинку, а тоді його самого перекладають у ліжко. Хтось знімає його черевики, від болю він кричить, перед ним вибачаються, хтось обтирає обличчя, хтось до рук вкладає грілку, хтось закутує ковдрами ноги. Десь над ним обурюється Вілем:

— Якого біса ти погодився? Ти ж, телепню, знав, що в нього катма сил!

І жалюгідний вибачливий голос Гарольда:

— Та знаю, Вілеме, так, не варто було. Це ідіотизм. Але ж він так хотів прогулятися.

Він намагається сказати щось на виправдання Гарольда, пояснити Вілемові, що він сам винен, що сам примусив Гарольда піти, та в нього не виходить.

— Розтули рота, - наказує йому Вілем, він відчуває, як на язиці опиняється пігулка, гірка і з металевим присмаком. Відчуває, як до вуст підносять склянку води.

— Ковтай, — каже йому Вілем, і після цього світ припиняє існувати.

Коли він опритомнів, то бачить на ліжку й Вілема, який на нього уважно дивиться.

— Пробач мені, будь ласка, — шепоче він, а той мовчить.

Він випростує руку, торкається Вілемового волосся.

— Вілеме, — каже він. — Гарольд ні в чому не винен. Я примусив його піти.

Вілем форкає:

— Ну звісно, та йому все одно не варто було погоджуватися.

Вони довго мовчать, і він думає про те, що має тепер сказати, про те, що завжди думав, та ніколи ще не висловив.

— Я знаю, це тобі, напевно, здасться нелогічним, — починає він, Вілем зводить погляд на нього. — Та ось скільки років уже минуло, а я все одно не в змозі вважати себе інвалідом. Ну, тобто, я знаю, що інвалід. Знаю. Я був інвалідом удвічі довше, ніж ним не був. Ти мене знав тільки таким, як такого, кому постійно потрібна була допомога. А я ж пам'ятаю, як міг ходити, куди захочеться, я міг бігати. І мабуть, кожна людина, коли вона стає неповносправною, думає про те, наче її обкрадено. Та напевне мені якось здавалося, ніби якщо я оголошу себе неповносправним, то значить, доктор Трейлор переміг, отже, я дав йому розпорядитися моїм життям. А тому я й вдаю, ніби це не так, прикидаюся тим, ким я був до нашої з ним зустрічі. Я розумію, як це нелогічно й непрактично. І ще, мені шкода, бо... тому що я знаю, який це егоїзм. Знаю, що моя удаваність і на тебе виливається. І я... більше не буду.

Він набирає повні груди повітря. Очі заплющує й розплющує знов.

— Я каліка. Я інвалід, - визнає він. І хоч зараз почувається останнім дурником — уже ж сорок сім! Він на таке зізнання мав аж тридцять два роки — та все одно відчуває, що ось-ось заплаче.

— Ох, Джуде, — каже Вілем і пригортає його до себе. — Я знаю, як тобі шкода, знаю, як це важко. Я розумію те, чому ти так ніколи не хотів це визнавати. Я за тебе просто хвилююся, я часом, здається, більше за тебе хочу, щоб ти жив.

Він зіщулюється.

— Ні, Вілеме, — говорить він. — Ну, може, колись і було. Але не тепер.

— То доведи це, — по паузі каже Вілем.

— Доведу, — відказує він.

Січень, лютий. Справ під зав’язку, такого вже давненько не бувало. Вілем репетирує п’єсу. Березень: з’являються дві нові рани, обидві на правій нозі. Болі стають жорстокими, він не встає з візка — хіба що для душу, сходити в туалет, одягтися чи роздягтися. Болі в ногах мучать його вже понад рік. Та все одно він щоранку, прокинувшись, опускає ноги й хоча б на секунду сповнюється надією. А що, як сьогодні йому стане краще? Може, сьогодні біль попустить? Та краще не стає, біль не попускає. Все одно він сподівається. Квітень: день народження. Прем’єра п’єси. Травень: нічне спітніння повертається, і гарячка, і тремтіння, і дрижаки, і лихоманка. Повертається він знову до готелю «Контрак- тор», і повертається до нього катетер: цього разу чіпляють на грудях ліворуч. Цього разу й зміни є: нова вже якась інфекція, вводять тепер антибіотики раз на кожні вісім годин, а не на добу. Повертається Патриція, тепер уже двічі на день до нього приїздить: о шостій ранку на вулицю Грін, о чотирнадцятій — в офіс «Розен Прітчард», а ввечері о десятій на Грін приходить нічна медсестра — Ясмин. Відколи триває їхня з Вілемом дружба, вперше він лише раз бачить Віле- мову гру в новій ролі в театрі — день його такий подрібнений, настільки підлягає контролю лікування, що він просто не може вибратися вдруге. Вперше, відколи понад рік тому почалося це лікування, він відчуває, як упадає у відчай, відчуває, що здається. І доводиться самому собі нагадувати: він повинен довести Вілемові, ніби хоче жити далі, хоча насправді вже хоче одного: спинитися. І річ тут не в депресії, а у втомі. Вже раз після огляду Енді поглядає на нього якось дивно й цікавиться, чи він усвідомлює, що вже не різав себе понад місяць, тоді він замислюється. Так, справді; він занадто вже стомився, занадто він зараз стурбований, щоб іще про це думати.

— Ну що ж, - каже Енді. — Я радий, шкода тільки, що лише це тебе, Джуде, спинило.

— Мені також, — відповідає він.

Обидва замовкають і, схоже, з ностальгією згадують ті часи, коли найсерйознішою проблемою були його порізи.

Настає червень, приходить липень. Рани на ногах — і старі, яким уже понад рік, і нові, які он тільки в березні роз’ятрилися, не

загоюються. Навіть майже не зменшилися. Ось тоді, після вихідних на Четверте Липня після того, як Вілем закінчив сезон у театрі, Енді запитує, чи можна їх відвідати - є розмова. Він знає, про що йтиметься, і бреше, ніби Вілем зайнятий, що у Вілема часу немає, наче, віддаляючи розмову, він таким чином зможе відкласти й майбутнє, та ось одного суботнього вечора він приїздить додому, а вони обидва вже там, чекають.

Ідеться про те, чого він і очікував. Енді рекомендує, настійливо рекомендує, ампутацію. Розмовляє м'яко, аж занадто м'яко, і так уже завчено, так формально, що він розуміє Енді дуже нервує.

— Ми завжди знали, що цей день усе ж таки настане, — заводить мову Енді. — І від цього не легше. Джуде, лише ти сам знаєш, скільки болю й незручностей зможеш іще витерпіти. Я тобі цього не скажу, та я знаю напевне, що ти витерпів уже більше, ніж змогли би на твоєму місці витерпіти більшість людей. Я знаю, якої це неймовірної мужності вимагає, — і не роби таке обличчя, — я й уявити не здатен, як можна так страждати. Та давай-но на хвилинку про це забудемо — навіть якщо тобі здається, що тобі стане сил, що все так і триватиме далі, давай-но поглянемо на факти. Лікування не дає ефекту. Рани не загоюються. Мене дуже тривожить те, що за один рік у тебе вже була двічі кісткова інфекція. Я побоююся, що може й алергія з'явитися на який-небудь з антибіотиків, і тоді ми опинимося точно в дупі. Та навіть як не буде алергії, ти не переносиш ліків так, як я сподівався, ти занадто швидко, просто страшно, як швидко, втрачаєш вагу, і щоразу, як я тебе бачу, ти все більше слабшаєш. Тканини твоїх ніг у верхній частині здаються здоровими, нам вдасться зберегти коліна — це напевне. Джуде, повір, після ампутації тобі одразу стане значно краще. Болі в ногах припиняться. В тебе ніколи не було ран на стегнах, гадаю, можна не боятися, що колись і будуть. А протези тепер роблять — уяви - в рази кращі, ніж навіть десять років тому, і запевняю, хода в тебе з ними буде краща і природніша, ніж дотепер. Операція нескладна — близько чотирьох годин, і я проведу її сам. Післяопераційний період недовгий: менш ніж тиждень пробудеш у лікарні, й одразу ж підберемо тобі тимчасові протези.

Енді замовкає; руки на колінах, він починає їх розглядати. Усі троє довго мовчать, а тоді Вілем береться за розпитування, ставить розумні запитання, ті, що мав би ставити він сам. Скільки часу триватиме післяопераційний період? Яку йому призначать фізіотерапію? Яких ризиків можна очікувати від операції? Відповіді майже не слухає — він більш-менш і сам усе знає, адже вже давно весь цей сценарій він проробляв відтоді, як Енді вперше про це заговорив ще сімнадцять років тому.

Нарешті він втручається в розмову.

— А якщо я не погоджуся? — запитує і бачить, якими засмученими стають обидва їхні обличчя.

— Якщо ти відмовишся, ми тебе й далі переконуватимемо й сподіватимемося, що це колись спрацює, — відповідає Енді. - Але, Джуде, завжди краще зробити ампутацію тоді, коли сам *вирішиш*, а не тоді, коли вже не буде виходу, — Енді спиняється. — Якщо інфекція потрапить у кров, якщо почнеться сепсис, нам уже обидві ноги *доведеться* ампутувати, і тоді не буде жодної гарантії, що вдасться вберегти твої коліна. Я тоді навіть не зможу гарантувати тобі, що ти не втратиш іще якусь кінцівку — палець, скажімо, чи руку, інфекція з литок і стоп може перекинутися й далі.

— Але ж ти не можеш гарантувати навіть, що й перше я збережу коліна, — говорить він примхливо. — І що не буде сепсису в майбутньому.

— Не можу, — зізнається Енді. — Але я ж сказав, що шанс *зберегти* твої коліна великий. І я вважаю, якщо забрати най- ураженіші частини, то ми попередимо поширення хвороби.

Вони знову мовчать.

— Отже, вибір такий: вибору ніякого, — мимрить він.

Енді зітхає:

— Як я вже сказав, Джуде, вибір є. І *ти* його маєш зробити. Не обов'язково вирішувати просто завтра чи от на цьому тижні. Але я хочу, щоб ти все добре обмізкував.

Енді виходить, і вони з Вілемом залишаються удвох.

— Ти гадаєш, треба це обговорити зараз? — запитує він, коли нарешті знаходить сили поглянути на Вілема. Той хитає

головою. За вікном небо вже набирає рожевої барви; сонце сідатиме довго й прекрасно. А він прекрасного не хоче. Зараз раптом виникає бажання поплавати. Та відколи вперше виникла кісткова інфекція, він не плавав узагалі. Він нічого не робив. Він нікуди не їздив. Лондонських клієнтів банку йому довелося передати колегам, адже крапельниці його прив'язали до Нью-Йорка. Зникли вже його м’язи, тепер на кістках м’яка плоть, і рухається він по-старечому.

— Я піду спати, — говорить він Вілему, а коли той тихенько нагадує: «Через кілька годин прийде Ясмин», йому хочеться плакати. — А справді, — каже він до підлоги. — Гаразд Я просто подрімаю. Коли Ясмин прийде, прокинуся.

А після візиту Ясмин уночі він уперше за довгий час себе ріже; споглядає, як струмочками кров стікає по мармуру до стоку ванної. Він знає, яким нераціональним, може, видається його прагнення зберегти ноги, ноги, які так багато спричиняли проблем, на які пішло стільки часу, витрачено стільки грошей, які завдавали стільки болю? Та все одно: вони належать йому. Це ж його ноги. Вони — це він. Як же він добровільно може частину себе відрізати? Він знає, що за ці роки вже й так багато від себе відрізав: плоть, шкіра, шрами. Але це — не те, він сам не знає чому. Якщо він ще й ногами пожертвує, то цим зізнається доктору Трейлору, що той переміг, значить, він йому здався, перед тією ніччю з машиною в полі.

А ще він знає: щойно лишиться без ніг, як уже припинить прикидатися. Він не зможе вдавати, ніби й далі зможе ходити, що коли-небудь одужає. Він вже не зможе прикидатися, що не каліка. От тоді його статус у цирку виродків злетить угору. Він стане людиною, яку передовсім завжди оцінюватимуть за те, чого в нього немає. А ще він стомився. Не хоче вчитися ходити знову. Не хоче набирати ваги знову, адже згодом знов її втрачатиме — на додачу до тієї, яку намагався добрати ще з часів першої інфекції — тієї, яку втратив і тоді, а тепер іще більше. І не хочеться повертатися до лікарні, прокидатися зніяковілим і збентеженим, не хоче повернення нічних жахіть, не хоче пояснювати колегам те, що захворів знову. Не хоче довгих місяців немочі й боротьби за те,

щоб повернути рівновагу. Йому не хочеться, щоб Вілем його бачив безногим, не хочеться його випробовувати знову, не хочеться, щоб той звикав до нового каліцтва. Він хоче бути нормальним, усе своє життя хотів лишень одного — бути нормальним, а натомість щороку дедалі відхиляється від нормальності. Він знає, що неправильно думати про розум і тіло як про окремі суперечливі сутності, та нічого не може з собою вдіяти. Він не хоче, щоб тіло отримало над ним іще одну перемогу, щоб знову все вирішило за нього тіло, щоб воно довело всю його безсилість. Він не хоче залежати від Вілема, просити вкладати себе в постіль і піднімати, бо руки стануть непотрібними і слабкими, щоб він і в туалеті йому допомагав, щоб бачив його закруглені обрубки-кукси. Він завжди вважав, що спершу має ніби якесь попередження отримати, ніби тіло має просигналити перед тим, як стане гірше не можна. Він розуміє, так справді розуміє, що попередні півтора року й *були* таким сигналом — довгим, протяжним, невпинним і невідчепним попередженням, а він через власну пиху й через марну надію його не розпізнав. А натомість він сподівався, через те, що завжди одужував, що одужає й цього разу. Він самовпевнено вважав, що його наділено привілеєм безмежної кількості шансів.

На третю ніч він прокидається з гарячкою знову. І знову його забирають до лікарні, знову виписують. Температура підвищилася тому, що шкіра навколо катетера інфікувалася, а тому його видалили. Натомість новий катетер поставили вже у яремну вену. І він тепер випинається так, що й сорочка не дуже приховує.

Перша ніч удома, він кидається крізь сни, а тоді розплющує очі й розуміє: Вілема поруч немає; тож він перелізає на інвалідний візок і котиться з кімнати.

Вілема він бачить перш, ніж той помічає його — сидить за обіднім столом, над головою — лампа, спиною до поличок з книжками, втупився в простір. Перед ним на столі склянка з водою, лікоть на столі. Підперте рукою підборіддя. Він глядить на Вілема й розуміє, який той утомлений. Як постарів. Як побіліло його колись яскраве волосся. Він вже так давно Вілема знає, так часто бачив його обличчя, що ніколи не був в змозі поглянути на нього по-новому — його обличчя він знає ліпше за своє. Він

розуміє значення кожної усмішки Вілема, коли по телевізору дивиться його інтерв'ю, добре розуміє, коли то щира усмішка через щось смішне, а коли вона просто із ввічливості, він знає, на яких зубах Вілема було поставлено коронки, які зуби йому Кіт звелів вирівняти, коли вже стало очевидно, що він стане кінозіркою, коли вони зрозуміли, що він не лише гратиме в театрі, не лише зніматиметься в інді-фільмах, а що його чекають попереду інша кар'єра й інше життя. А зараз він споглядає Вілема, його обличчя — все ще вродливе, та таке вже втомлене, а він же вважав, що тільки сам відчуває себе настільки стомленим, й тепер розуміє, що той стомився не менш за нього, і що життя Вілема — їхнє спільне життя — перетворилося на каторгу якусь, на низку хвороб і лікарень, і тепер він знає, що зробить, що мусить зробити.

— Вілеме, — каже він і бачить, як той здригається і кидає погляд на нього.

— Джуде, — говорить Вілем. — Що скоїлося? Тобі недобре? Чому ти піднявся з постелі?

— Я збираюся погодитися на операцію, — каже він і думає, що вони обидва зараз, ніби актори на сцені, ведуть розмову на величезній відстані, тож він під'їжджає ближче. — Я збираюся погодитися на операцію, — повторює він, а Вілем киває, вони притуляються чолом до чола й плачуть. — Пробач мені, — каже він Вілему, а той трясе головою, чіпляючи його лоб.

— Пробач мені, — відповідає Вілем. — Джуде, мені так шкода, так шкода.

— Я знаю, — відповідає він, адже знає.

Наступного дня він телефонує Енді; той новину сприймає з полегшенням, а ще стримано, ніби з поваги до нього. От вже після цього події розгортаються швидко. Вони обирають дату: спершу Енді запропонував день народження Вілема. І хоча й була домовленість про те, що п'ятдесятиріччя Вілема святкуватимуть тоді, коли йому стане легше, та все одно бути прооперованим саме того дня він не хоче. А тому дату операції призначають на кінець серпня, за тиждень до

Дня праці, за тиждень до того, коли зазвичай вони їхали до Труро. На наступному засіданні правління він робить коротке

оголошення про операцію, при цьому підкреслює, що вона запланована, в офісі його лише тиждень не буде, максимум — десять днів, що нічого немає страшного, що все буде гаразд. Потім він про те оголошує в своєму відділі; хоча й не збирався цього робити, так він їм каже, та не хоче, щоб хвилювалися їхні клієнти, не хоче, щоб вважали так, ніби з ним щось набагато серйозніше, ніж є насправді. Не хоче перетворюватися на об'єкт для пересудів (хоча й знає, що цього не уникнути). Так він мало про себе завжди на роботі розповідає, що щоразу, як починає щось про себе говорити, так бачить, як слухачі аж з місця піднімаються, аж видно, здається, як їхні вуха загострюються. Він і з усіма їхніми дружинами й чоловіками знайомий, із партнерами й партнерками, а от вони Вілема ніколи не зустрічали, він того жодного разу з собою не запрошував ні на виїзні семінари, ні на корпоративні святкування, ні на щорічні літні пікніки.

— Тобі вони не сподобаються, — каже він Вілемові, хоча й знає, що то неправда. — Ти вже мені повір.

У відповідь той завжди казав:

— А я залюбки пішов би.

Однак він жодного разу не дозволив приєднатися. Чомусь утовкмачував собі в голову, що таким чином він оберігає того від низки нудних заходів. Та ось жодного разу на думку не спало, що цим він може його образити, а може, Вілем хоче з ним розділити й ту частину життя, яка виходить за межі вулиці Грін і їхніх друзів. Зрозумівши ось таке, тепер він зашарівся.

— Є запитання? — питає він, на відповідь і не чекаючи, і враз помічає, як один із молодших партнерів, Ґейб Фрестон, начебто й не чутливий, щоправда, страшенно працьовитий, піднімає руку. — Фрестон?

— Я лише хотів сказати, що я тобі дуже співчуваю, Джу- де, — каже той, і всі йому неголосно підтакують.

Йому хочеться відбутися жартом, кинути: «Такі щирі слова, Фрестоне, чув лише торік, коли оголошували суму твого річного заробітку», адже це так і є, та він цього не робить, лише набирає в груди повітря:

— Дякую, Ґейбе! Дякую всім вам! А тепер повертайтеся до роботи.

І всі розходяться.

Операцію призначено на понеділок, у п’ятницю він сидить допізна на роботі, а в суботу не їде до офісу. Вдень збирає речі для лікарні, а увечері вони з Вілемом вечеряють у тому самому суші-ресторані, де в них була перша «остання вечеря». У четвер до нього востаннє приходять Патриція і Ясмин; рано-вранці телефонує Енді, повідомляє, що вже отримав його останні рентгенівські знімки — його інфекція нікуди не ділася, але й не поширилася.

— З понеділка таких проблем уже й не буде, — каже Енді, а він судомно ковтає слину, як і кілька днів тому — Енді сказав було: «Наступного тижня твої ноги вже не болітимуть».

Тоді він пригадує, що вони позбудуться не проблеми, а *джерела* проблем. Одне другому не дорівнює, але ж, певно, що треба бути вдячним за це позбавлення, і вже не зважати на його форму.

Він востаннє вечеряє в неділю о сьомій: операцію призначено на восьму ранку наступного дня, а тому йому вже не можна буде поки що нічого їсти, не приймати жодних ліків, не пити.

Через годину вони з Вілемом спускаються ліфтом на перший поверх для останньої прогулянки пішки, на власних ногах. Він примусив Вілема дати йому обіцянку, щоб її здійснити, але ще й не почали — а простуватимуть вони на південь по Грін, далі весь квартал до Гранд, далі квартал до Бустера, чотири квартали до Г’юстона, повернуть на захід до Грін і дійдуть додому — а він уже має сумніви, чи подужає той шлях. Високо вгорі небо набуло кольору крововиливу, і він раптом пригадує, як його голого колись був виштовхував на вулицю Калеб.

Він піднімає ліву ногу й ступає крок. Вони простують тихою вуличкою, а після повороту на Гранд він бере Вілема за руку, чого досі прилюдно ніколи не робив, тепер він міцно її тримає; вони знову звертають праворуч і йдуть по Бустера.

Так йому хотілося здійснити повне коло, і як не дивно, його нездатність таке звершити (біля вулиці Спрінг, за два квартали до Вест-Г’юстон, Вілем на нього поглядає і, навіть не питаючись, веде його назад, на Грін) переконує в тому, що рішення він обрав правильне. Його притисла необхідність, і він робить єдиний

можливий вибір, і не лише заради Вілема, а й заради самого себе. Прогулянка виявилася майже нестерпною, як повертаються вже до квартири, він з подивом розуміє, що обличчя мокре від сліз.

Наступного ранку в лікарні його зустрічають Гарольд із Джулією — посірілі, перелякані. Він розуміє, що заради нього вони намагаються триматися непохитно; сам їх обіймає й цілує, запевняє, що з ним усе буде гаразд, що нічого боятися. Його забирають і беруться готувати до операції. Після травми на ногах волосся росте нерівномірно — навколо й поміж шрамів, та зараз шкіра вище й нижче колін чисто поголена. Входить Енді, стискає в долонях його обличчя, цілує в чоло. Нічого не говорить, просто бере до рук маркер і малює на його ногах пунктиром лінії, що скидаються на знаки азбуки Морзе, вони арками вкривають його литки на кілька дюймів нижче колін; а тоді каже, що невдовзі повернеться, а поки що покличе Вілема.

Вілем заходить, сідає на краєчок ліжка. В тиші вони тримаються за руки. Захотілося щось сказати, дурнувато пожартувати, але Вілем починає плакати, не просто плакати, він. судомно скорчившись, ридає і голосить. І схлипує так, як ні хто ще при ньому в житті не ридав.

— Вілеме, — говорить він у відчаї, — Вілеме, не плач, зі мною все буде нормально. Правда, не плач, не плач, Вілеме!

Він сідає, пригортає Вілема.

— Ох, Вілеме, — зітхає він і сам мало не плаче. — Вілеме, все буде гаразд, я обіцяю.

Та він не може ніяк утішити, Вілем усе плаче й плаче.

Він відчуває, як той про щось намагається сказати, і гладить йому спину, просить повторити.

— Не йди, — чує Вілемів голос. — Не кидай мене.

— Я обіцяю, я тебе не покину, — каже він. — Обіцяю, Вілеме, це проста операція. Ти ж розумієш, я повинен тут іще лишитися, а то кого ж Енді вичитуватиме, га?

Ось заходить Енді.

— Ну, хлопці, готові? — а тоді він бачить і чує Вілема. — Господи, — говорить, а тоді підходить і обнімає обох. — Вілеме, я тобі обіцяю, що з ним так обережно поводитимуся, наче різатиму

власне дитя, ти віриш? Ти ж знаєш, я нізащо не дозволю, щоб із ним щось сталося?

— Знаю, — чують вони нарешті Вілемів схлип. — Знаю. Знаю.

Нарешті їм вдається Вілема заспокоїти, і він вибачається й витирає очі.

— Пробачте мені, — каже той, але він хитає головою, тягне за руку, а коли той нахиляється, цілує його на прощання.

— Не вибачайся, — каже йому.

Перед операційною Енді до нього нахиляє голову, знову цілує. Цього разу в щоку.

— Я після всього не зможу навіть тебе торкнутися, — каже до Енді. — Я буду весь стерильний. — І обидва враз сміються. А Енді хитає головою:

— А ти для таких дитячих жартів не занадто старий?

— А ти? — питається він. — Тобі вже майже шістдесят!

— Ніколи.

А тоді вони вже в операційній, він оглядає білий яскравий диск світла над головою.

— Здоров, Джуде! — чує він позаду голос, а тоді бачить анестезіолога — друга Енді на ймення Іґнатіус Мба, було, якось бачилися з ним у гостях у Енді та Джейн.

— Здоров, Іґнатіусе, — відповідає він.

— Давай зараз порахуй назад від десяти до одного, — каже Іґнатіус. І він починає рахунок. Після семи вже далі рахувати не може; останнє, що він відчуває, — це поколювання в пальцях на правій нозі.

Три місяці по тому настав День подяки, святкують його на вулиці Грін. їжу приготували Вілем з Ричардом, усе організували, доки сам він спав. Одужання після операції виявилося важчим і довшим, ніж він очікував, ще й двічі підхопив уже інфекцію. Навіть поставили на якийсь час зонд — для годування. Та Енді мав рацію: вдалося зберегти обидва коліна. В лікарні він прокидався і говорив то Вілему, то Гарольду, то Джулії, що має таке відчуття, ніби в ногах у нього сидить слон, туди-сюди розхитується і кістки перетирає задом на суху крихту — аж на попіл. Вони йому жодного разу не сказали, ніби тільки так

здається, а лише повідомляли: медсестра через це і додає в крапельницю знеболювальне, тому невдовзі він почуватиметься краще. А тепер ці фантомні болі з'являлися все рідше, щоправда, назовсім ще не зникли. І слабкість, і втома його не відпускають, то Ричард на чолі столу поставив лілове оксамитове крісло з підголів'ям і на коліщатах, яке часом Індія використовувала для зйомки — щоб він мав де прихилити голову, коли зовсім стомиться.

На вечерю зібралися Ричард і Індія, Гарольд і Джулія, Малкольм і Софі, Джей-Бі і його мати, Енді та Джейн, які дітей відправили до брата Енді в Сан-Франциско в гості. Він починає виголошувати тост, усім за все дякує — за все. що зробили, за все, що дали, та коли доходить черга до тієї людини, якій він хоче висловити найбільшу вдячність — до

Вілема, що тут ось, праворуч сидить, — йому важко продовжувати далі, він підводить погляд від папірця з промовою і бачить: у всіх на очах сльози; і тоді він вмовкає.

Він насолоджується цим вечором, його веселить навіть, що гості все підкладають йому на тарілку наїдки, хоч він і першої порції ще не з'їв, та почувається вже сонним. Тож, зрештою, вмощується в тому кріслі й заплющує очі, усміхається, слухаючи, як простір навколо заповнюється знайомими розмовами, знайомими голосами.

І нарешті Вілем помічає, що він уже засинає. Тож чує, як той підводиться.

— Так, — каже Вілем. — Час уже нашій примі залишити сцену, — вивозить крісло з-за столу, і починає котити в напрямку спальні, а він уже щосили намагається з-поза закрученої спинки крісла висунутися і відповісти на смішки, на прощальні побажання, усміхнутися і підняти руку, помахати самими пальцями — так собі мляво й театрально.

— Не розходьтеся, — закликає всіх, доки його везуть геть. — Будь ласка, залишайтеся. Лишайтесь, прошу, і дайте Вілему шанс на приємну бесіду. — І вони кажуть, що залишаться, ще ж навіть сьомої нема, і вони, мовляв, мають ще багато-багато часу.

— Я вас люблю! — вигукує він до них, і вони у відповідь усі разом

викрикують те ж саме, і навіть у цьому хорі голосів він може розрізнити голос кожного з них.

При вході до спальні Вілем піднімає його на руки — так він схуд, а без протезів не такий уже й довгий, як той журавель, що тепер і Джулії стане сил його підняти, — і заносить до спальні, вкладає до ліжка, допомагає роздягтися, зняти тимчасові протези, укриває ковдрою. Наливає склянку води, подає пігулки: антибіотик, жменьку вітамінів. Він їх ковтає, та Вілем на нього дивиться, а тоді ще якийсь час сидить з ним поруч на ліжку, не торкаючись, просто сидить поряд.

— Пообіцяй, що ти підеш туди й будеш там до ночі, — каже він Вілему, той потискає плечима.

— Може, я просто побуду з тобою, — відповідає він. — Схоже, їм разом і без мене добре.

І справді — з їдальні долинають вибухи реготу, а вони переглядаються й усміхаються.

— Ні, ти мені пообіцяй. — І Вілем нарешті обіцяє. — Дякую, Вілеме, — чомусь говорить недоладно, а очі вже заплющуються самі. — Гарний був день.

— Гарний, чи не так? — ще чує Вілемове запитання, той іще щось каже, та він не чує, бо вже спить.

Уночі його будять сни. Сни оці — один з побічних ефектів якогось антибіотика, який він мусить приймати, і цього разу вони ще гірші. Щоночі вони до нього приходять. Йому сниться, наче він у мотелях, що в домі доктора Трейлора. Сниться, ніби йому й досі п'ятнадцять років, ніби й не було ніколи наступних тридцяти трьох. Сняться якісь окремі клієнти, окремі випадки, а він і подумати не міг, що все те пам'ятає. Сниться, що сам став братом Люком. Знову й знову сниться, що Гарольд перекидається на доктора Трейлора, а прокинувшись, відчуває сором, що він таке міг приписати Гарольдові, хай навіть несвідомо, та все одно боїться, і тоді він собі нагадує Вілемові слова: *«Ніколи, ніколи, Джуде! Він ніколи з тобою так не вчинить, нізащо».*

Інколи ті сни такі живі, такі реальні, що повернутися в реальність, переконати себе в тому, що ось це свідоме життя і є реальним життям, його життям — на це потрібні йому довгі

хвилини, а то й година. Часом прокидається й не може пригадати, ким є, так уві сні він віддаляється від самого себе.

— Де я? — у відчаї тоді запитує, а тоді: — Хто я? Хто я?

І тоді він чує голос — такий близький, що здається, він доноситься з його власної голови — Вілемів шепіт, його мантру:

— Ти — Джуд Сент-Френсіс. Ти — мій найдавніший і найдорожчий друг. Ти син Гарольда Стайн і Джулії Альтман. Ти друг Малкольма Ірвінґа, Жана-Батиста Маріона, Ричарда Ґолдфарба, Енді Контрактора, Люсьєна Вуата, Сітізена ван Страатена, Родеса Ероусміта, Елайджі Козма, Федри де лос Сантос, обох Генрі Янґів.

Ти живеш у Нью-Йорку. Ти мешкаєш у Сохо. Ти працюєш волонтером у мистецькому фонді, ти працюєш волонтером у пересувній кухні.

Ти плавець. Ти кондитер. Ти кухар. Ти читач. Ти маєш прекрасний голос, хоча ніколи більше не співаєш. Ти надзвичайний піаніст. Ти колекціонуєш твори мистецтва. Ти мені пишеш чудові послання, коли я їду. Ти терплячий. Ти щедрий. Ти найкращий слухач серед усіх моїх знайомих. Ти найрозумніша людина з усіх, кого я знаю — в усіх відношеннях. Я нікого хоробрішого за тебе не знаю — як не поглянь.

Ти юрист. Ти голова юридичного відділу в «Розен Пріт- чард і Кляйн». Ти любиш свою роботу, ти багато працюєш.

Ти математик. Ти логік. Ти намагався мене цих наук навчити. Старався знову і знову.

З тобою поводилися жахливо. Ти все витерпів. Ти завжди залишався собою.

Вілем усе шепоче й усе викликає його назад — до себе, а згодом удень, вже часом і за кілька днів, він пригадує уривками, що Вілем тоді говорив, і він міцно за ті слова тримається. Не стільки за сказане, скільки за несказане, за те, ким він його не назвав.

А ночами йому занадто страшно, щоб це зрозуміти, він занадто вже розгублений. Занадто реальна, занадто поглинаюча його паніка.

— А ти хто? — запитує він у мужчини, котрий його пригортає, котрий описує якогось незнайомця, якому, схоже, багато дано,

якого, схоже, люблять, якому можна позаздрити. — Ти хто?

І на це запитання чоловік знає відповідь.

— Я Вілем Раґнарссон, — каже він. — Я тебе ніколи не відпущу.

— Я іду, — говорить він до Джуда, та сам не рухається. Над ними гуде бабка, блискуча, наче жук скарабей. — Я пішов, повторює він, але так і не рушає з місця, от лише після третього разу, як скаже, він нарешті вже може підвестися з шезлонга, так вже його розморило від гарячого повітря; він всовує ноги в лоуфери.

— Лайми, — каже Джуд, поглядаючи на нього з-під дашка долоні, якою затуляється від сонця.

— Ага, — каже він. Нахиляється, знімає з Джуда сонцезахисні окуляри, цілує повіки й надягає окуляри знову. Літо — ось Джудова пора, — казав завжди Джей-Бі, тоді шкіра темніє, а волосся світлішає, вони зливаються в кольорі. А від того очі стають ну просто нереально зеленими — Вілем усе мусить себе спиняти, щоб не торкатися його так часто, як того хоче. — Я недовго. Швидко повернуся.

Позіхаючи, він плентається нагору — до їхнього будинку, в раковину ставить склянку з чаєм — лід уже зовсім розтанув — простує до машини, а під ногами хрускає гравій доріжки. Сьогодні один з тих літніх днів, коли повітря настільки гаряче, сухе й непорушне, сонце над головою настільки біле, що ти все навколо швидше сприймаєш на слух, на запах, на смак: гудіння газонокосарки — бджолине, цвіркуняче, тонкий перчений аромат соняхів, спека залишає на язиці чуд ний мінеральний присмак, наче ти щойно в роті тримав ка мінчики. Спека розслабляє, а втім, не давить, і вони просто розм'якають і сидять сонні, беззахисні перед нею, і цій летар гії і віддаються. І вже її потребують. У таку спекотну погоду вони просто годинами лежать коло басейну, нічого не їдять, а тільки п'ють — на снідання глечики м'ятного чаю з льодом, на обід літри лимонаду, на вечерю пляшки аліготе — і залишають усі вікна й навіть двері відчиненими навстіж, вентилятори на стелях крутяться постійно, і тоді вночі, коли все зачинять, то й зловлять у пастку дому аромати луків і дерев.

Сьогодні субота, завтра — День праці, і зазвичай вони в такий час їздили до Труро, та цього року вони винайня- ли для Гарольда й Джулії будинок біля Екс-ан-Прованса й тому на вихідні удвох подалися в Гаррісон. Завтра приїдуть Гарольд і Джулія, можливо, з ними будуть Лоуренс і Джил- ліан, може й ні, а сьогодні Вілем має на залізничній станції зустріти Малкольма із Софі та Джей-Бі з його напівпостій- ним бойфрендом Фредріком. Вони так рідко тепер з друзями бачаться — Джей-Бі отримав грант і провів останні півроку в Італії, Малкольм із Софі настільки заклопотані проектуванням нового музею кераміки в Шанхаї, що востаннє вони збиралися разом аж у квітні, в Парижі — він був там на зйомках, Джуд прибув з Лондона, де був по роботі, Джей-Бі - з Риму, а Малкольм з Софі завернули до них по дорозі до Нью-Йорка.

Майже щоліта він думає: це літо — найкраще. Та тепер знає, що найкраще — саме це, теперішнє. Та й не лише літо, а й весна, і зима, і осінь. Як стає все старшим, то щоразу частіше до нього приходять думки про те, що його життя — це серія ретроспектив. І він оцінює кожну пору, що минає, як вінтаж вина, він ділить прожиті роки на історичні епохи: Роки Амбіцій, Роки Сумнівів, Роки Слави, Роки Помилок, Роки Надії.

Коли він про це розповів Джудові, той усміхнувся.

— То в яку ж епоху ми зараз живемо? — запитав, і він теж усміхнувся:

— Я не знаю, поки що не вирішив, як назвати.

Але обидва дійшли думки про те, що принаймні вже скінчилися страшні роки. Два роки тому він провів такі самі вихідні — День праці — в лікарні у Верхньому Іст-Сайді, втупившись у вікно; його просто нудило від напруженої ненависті до санітарів, до медсестер, лікарів у їхніх багнисто-зелених піжамах, які там товклися ззовні, їли, курили собі, теревенили по телефону так, наче й не було тут жодних помираючих людей на різних стадіях хвороби, серед яких тут був і чоловік — його чоловік, який цієї самої миті перебував у медикаментозній комі зі шкірою, подразненою від гарячки, який востаннє розплющував очі ще чотири дні тому, тоді, коли прийшов до тями після операції.

— Усе з ним буде гаразд, Вілеме, — лепетав до нього Га- рольд, який завжди навіть більше за нього самого за все переживав. — З ним усе буде добре. Так Енді сказав.

Знову й знову Гарольд торочив те саме, переказував, як той папуга, слова Енді, які він і сам чув. Тож він, зрештою, спалахнув:

— Господи, Гарольде, та замовкни вже! Ти що, досі віриш усьому, про що говорить Енді? І що, *краще йому стало?* Що, хіба *схоже*, що він одужує?

Але тоді він помітив, як змінилося обличчя Гарольда: вираз благання, гарячкового відчаю на обличчі літнього чоловіка, сповненого надії, — і від сорому за власні слова він підійшов і пригорнув його.

— Пробач, — сказав він Гарольдові, тому Гарольдові, який одного сина вже втратив і тепер себе переконував у тому, що не втратить другого. — Пробач! Прости мені, Гарольде! Я поводжуся, як покидьок.

— Ти не покидьок, Вілеме, — відповів Гарольд. — Та ти не смій мені казати, що він не одужає. Не смій!

— Я знаю, — сказав він. — Звісно ж, він одужає, — сказав він зовсім так само, як Гарольд, як відлуння Гарольда, яке пов торює за Гарольдом. — Звісно, одужає. — Але глибоко в душі страх ворушився, мов жук: звісно ж, ніяких *звісно* не було. І пі коли не було. *«Звісно»* просто розтануло ще вісімнадцять міси ців тому. «*Звісно*» назавжди зникло з їхнього життя.

Він завжди був оптимістом, але в ті місяці оптимізм його десь подівся. Він скасував до кінця року всі зйомки, але осінь так довго тяглася, що він уже пошкодував про те, йому хотілося, щоб хоч щось його могло відволікти. В кінці вересня Джуда виписали з лікарні; та він тоді був таким худим, таким тендітним, що страшно його було й торкнутися, страшно на нього дивитися, страшно бачити, як коло рота через загострені вилиці вже виникли постійні тіні, йому було страшно бачити, як б'ється пульс у виїмці коло горла, наче там, усередині, хтось живе й намагається з тіла прорватися назовні. Він розумів, що Джуд його намагався втішити, старався й жартувати, а він від того боявся ще більше. Коли він рідко виходив з дому («Ти повинен виходити, — Ричард сказав

йому сухо. — Інакше збожеволієш»), то все зволікав, щоб телефона вимкнути, бо ж щоразу, як він дзеленчав — коли телефонував Ричард (чи Малкольм, чи Гарольд, чи Джулія, чи Джей-Бі, чи Енді, чи Генрі Янґи, чи Родес, чи Елайджа, чи Індія, чи Софі, чи Люсьєн, чи хто там тієї миті сидів коло Джуда, доки він розсіяно блукав вулицями, або займався у спортзалі внизу, або он кілька разів намагався висидіти спокійно на сеансі в масажиста, або на обіді з Романом чи Мігелем), то він собі казав; *«Ось і все. Він помирає. Він помер»* — і чекав ще секунду, іще секунду, перш ніж відповісти на дзвінок і почути; телефонують лише для того, щоб звітувати про Джудів стан: той поїв, Джуд не їв, що він спить, що його нудить. Зрештою, йому довелось їм сказати: «Не дзвоніть мені, якщо немає нічого серйозного. Мені все одно, як хочете щось швидко запитати — пишіть повідомлення. Коли ви мені телефонуєте, я уявляю собі найгірше». Вперше в житті він зрозумів, що це значить, коли кажуть, що серце з грудей мало не вискакує — та не лише серце, йому здавалося, наче всі нутрощі підстрибували догори, намагалися знайти вихід через рот. Від тривоги все всередині стискалося.

Люди про процес одужання завжди говорять як про щось передбачуване й неспинне, як про діагональ, що прямує з нижнього лівого кута до верхнього правого. Але коли з Хемінґом було не так (і взагалі, він так і не одужав), і тепер з Джудом усе не так: у них графіки нагадували зубчики гір з підйомами й западинами, а в середині жовтня, коли Джуд вийшов на роботу (і далі страшенно худий, і далі страшенно слабкий), то вночі прокинувся від такої гарячки, аж напали корчі — і Вілем уже був упевнений: це кінець. Тоді він зрозумів, що, незважаючи на весь страх, він так ніколи до цього готовим не був. Що ніколи не думав: а що ж тоді буде, тоді ніколи він не торгувався ні з ким, та тепер уже почав торгуватися — з кимось чи з чимось, у що й сам не знав, що вірив. Він обіцяв бути терплячішим, вдячнішим. Обіцяв менше злословити, бути менш марнославним, менше займатися сексом, менше про себе думати, менше скиглити, не бути самоза- цикленим, бути меншим егоїстом, не бути таким боягузом. І Джуд вижив, а його полегшення було настільки всепогли- нальне та

безжальне, що він знепритомнів, то Енді вже йому виписав ліки проти тривожності й на вихідні відправив його з міста подалі — до Гаррісона за компанію з Джей-Бі, а Джу- да взяли під опіку Енді з Ричардом. Йому завжди здавалося, що, на відміну від Джуда, він сам уміє приймати допомогу, яку пропонували інші, та в найскладніші періоди він про те забував і був радий, коли йому про те намагалися нагадувати друзі, і він був їм за те вдячний.

А до Дня подяки справи не сказати б, що вже зовсім пішли вгору, та принаймні більше не погіршувалися, і вони дійшли згоди, що то однаково. Набагато пізніше вони зрозуміли, що то була точка біфуркації, за нею пішли дні, згодом тижні, тоді вже місяці, коли не погіршувалося нічого, коли вони вже й згадали спосіб прокидатися щодня без страху, а з метою, коли вони, хоч і озираючись, усе ж таки могли поговорити про майбутнє, подбати про те, як успішно мине не лише деіи.

сьогоднішній, а й багато наступних, яких ще навіть важко їм було уявити. І вже тоді вони почали розмовляти про те, що потрібно буде зробити, тоді Енді став для них складати серйозний розклад — графіки з конкретними завданнями на місяць, два, шість, в яких було записано, скільки він хотів, щоб Джуд набрав ваги, коли йому виготовлять постійні протези, коли він має ступити перші кроки на них, і коли той вже хотів бачити його ходячим. Вони знову занурилися в потік життя; знову навчилися жити за календарем. У лютому Вілем знову читав сценарії. У квітні на свій сорок дев'ятий день народження Джуд уже ходив — поволі й незграбно, та ходив — і знову мав вигляд звичайної людини. У серпні, майже рік минув після операції, на день народження Вілема, його хода вже була значно кращою, як і передбачав Енді, — він ішов плавніше й упевненіше, ніж на своїх двох, і він знову став схожим на нормальну людину — став схожим на себе самого.

— Ми ж так нічого й не влаштували на твоє п'ятдесятиліття, — нагадав Джуд за святковим обідом, коли йому виповнився п'ятдесят один рік — тим обідом, який Джуд увесь приготував сам, кілька годин простоявши біля плити без жодних ознак утоми, та Вілем усміхнувся.

— Оце все, що мені треба, — сказав він — і справді так думав.

Звісно, дурницею було порівнювати його два жорстокі виснажливі роки з тим, що довелося витримати Джудові, та вони його переродили. Він відчував, наче його відчай у ньому викликав відчуття непереможності, здавалося, наче все те поверхневе й м'яке, що в ньому було, тепер вигоріло. І залишився сам оголений сталевий каркас, хоч і незламний, та гнучкий, і він здатен усе витримати.

День народження вони провели в Гаррісоні удвох, і після обіду пішли до озера, він роздягнувся й зістрибнув з помосту в воду, яка виглядом і запахом скидалася на великий басейн з чаєм.

— Ходи сюди, - сказав він Джудові, але той вагався, тож він додав іще: - Я іменинник, тож наполягаю, іди!

І Джуд поволі почав роздягатися, відстебнув протези й нарешті руками відштовхнувся з краю помосту й зістрибнув, а Вілем його упіймав. Коли Джуд хоч трохи одужав, він став усе більше соромитися власного тіла; і Вілем розумів — з того, як той намагався ховатися, коли одягав чи скидав протези, — як же Джудові було важко прийняти свій новий зовнішній вигляд. Коли був ще слабшим, то дозволяв Вілему себе роздягати, та тепер він зміцнів. І Вілем роздягнутим тепер міг його побачити лише випадково, тільки частинами. Та він вирішив, що ця сором'язливість — то ознака одужання, це принаймні доводило, що до нього поверталися сили, доводило, що в душ він уже здатен залізти самотужки, назад теж, що сам може лягти до ліжка й устати — все те, що доводилося йому заново вчитися робити, а раніше ще не було на це сил.

А зараз вони погойдувалися на плесі озера. Пливли чи просто тулились один до одного в тиші; як Вілем вийшов з води, то Джуд також вибрався, спираючись руками на поміст, а тоді сиділи, осяяні літнім сонцем, голі, обидва дивилися на округлені кукси Джудових ніг. Він уперше за тривалий час бачив Джуда голим. Не знав, що говорити, тож просто пригорнув його, притягнув близько-близько, і виявилося (так він вирішив), що саме це й треба було сказати.

Та все одно час від часу в нього виникав страх. У вересні він мав від'їжджати на перші за більш ніж рік зйомки, а за кілька

тижнів до того Джуд знову прокинувся з високою температурою, цього разу вже його не просив не телефонувати Енді. А Вілем навіть вже й дозволу не питав. Вони поїхали до Енді в офіс. Лікар їх одразу направив на рентген, здавати аналізи крові та всього, чого було можна, і вони там чекали, лежали на ліжках в окремих оглядових, доки не зателефонував рентгенолог — сказати, що ознаки якої-небудь кісткової інфекції не виявлені, і доки не подзвонили з лабораторії: аналізи нормальні.

— Ринофарингіт, — сказав їм з усмішкою Енді, — звичайна застуда.

А він торкнувся рукою потилиці Джуда, і було видно, як той теж зітхнув з полегшенням. Як же швидко, як страшенно швидко прокинувся в них інстинкт страху, і сам страх видавався вже якимось зачаєним вірусом, якого їм не вдасться позбутися назавжди. І радість, і легкість — їм доведеться знову виробляти ці вміння, треба їх знову заробляти. А от відчуття страху їм не доведеться виробляти — у всіх трьох страх житиме як спільна хвороба і лискучою ниткою вплітатиметься в їхні ДНК.

І він тоді вирушив на зйомки до Іспанії, в Галісію. Скільки він пам'ятав Джуда, той усе хотів пройтися по Камі- но-де-Сантьяго (стародавній дорозі паломників, яка вела до Галісії). Вони тоді ще й у Франції не побували, а Джуд говорив:

— Вирушимо від Піренеїв, від перевалу Аспе, і йтимемо на захід. Дорога займе цілі тижні. А ночуватимемо в спеціальних хостелах для паломників. Я про них читав, а харчуватимемося самим чорним хлібом з кмином, йогуртом і огірками.

— Не знаю, не знаю, — відповів він, хоча в той час ще майже не думав за те, що в Джуда навіть тоді стане сил такий шлях подолати, — був ще занадто молодим. Обидва були занадто молодими, щоб і справді вірити, що у Джуда можуть бути якісь обмеження, — тоді він більше за себе думав. — Це все ж звучить занадто стомливо, Джуде.

— Ну, то я тебе понесу, — відразу ж обізвався Джуд, і він усміхнувся. — Або дістанемо ослика й він повезе тебе. Але, Вілеме, справді, сенс у тім, що весь шлях треба подолати пішки, а не проїхати.

Вони старшали і вже розуміли, що та Джудова мрія так і залишиться мрією, тому їхні фантазії про шлях по Каміно ставали все вигадливішими.

— А ще такий сюжет, — говорив Джуд. — Чотири незнайомці: китаянка — лаоська монашка, яка насилу пристосовується до власної сексуальності, недавній в'язень — поет із Британії, колишній торговець зброєю з Казахстану, що сумує за померлою дружиною, і чутливий та неврівноваже- ний студент з Америки, котрий покинув навчання (це будеш ти, Вілеме), зустрічаються на Каміно — шляху святого Якова і на все життя лишаються друзями. Зйомки триватимуть у режимі реального часу, триватимуть стільки, скільки займе вся їхня дорога. Вам доведеться постійно йти.

У цей час він уже реготав.

— І чим усе закінчується? — запитував.

Черниця-даоїстка закохається в жінку з Ізраїлю — колишнього офіцера, що трапиться їм у дорозі, вони повернуться до Тель-Авіва й там відкриють лесбійський бар під назвою «У Редкліфа». Колишній в'язень наприкінці зійдеться з торговцем зброєю, а твій герой зустріне цнотливу шведку, яка в душі буде трохи повією, разом вони відкриють висококласний міні-готель у Піренеях, і там вони всі щороку збиратимуться.

— А як фільм називатиметься? — запитував він, посмію- ючись.

Джуд трохи подумав.

— «Сантьяго-блюз», — відповів він, а Вілем зареготав.

Відтоді коли-не-коли вони «Сантьяго-блюз» згадували, а персонажі змінювалися й дорослішали разом з ним, та сюжет і локація залишалися тими самими. Коли йому пропонували нову роль, Джуд запитував:

— Як там сценарій?

А він зітхав:

— Та нічого так, звісно, не «Сантьяго-блюз», але годиться.

Але якось невдовзі після того вирішального Дня подяки Кіт, котрому він розповів про Джудовий інтерес до Каміно, надіслав йому сценарій з однією лише нотаткою: «Сантьяго-блюз»! Ну, звісно, це був не зовсім він. І слава Богу! — погодилися вони з

Джудом — цей фільм мав бути набагато кращим, та події теж розгорталися на шляху Каміно, і навіть зйомки частково теж ішли в реальному часі, і починався фільм справді в Піренеях, у Сен-Жан-П'є-де-Пор, а закінчувався в Сантьяго-де-Компостела. Головні персонажі стрічки «Зорі над Сантьяго» — двоє чоловіків, обидва мали ім'я Поль, обох мав грати один актор; перший Поль, французький монах, жив у шістнадцятому столітті перед початком Реформації, простував шляхом Каміно з Віттенбер- га, а другий — сучасний американський пастор з невеликого містечка, що став сумніватися у своїй вірі. Якщо не брати до уваги кількох другорядних персонажів, які з'являтимуться і зникатимуть у кадрах з життя обох Полів, то його роль буде єдиною роллю у фільмі.

Він дав Джудові сценарій, і той, прочитавши, зітхнув. І сказав сумно:

— Геніально. Якби ж то, Вілеме, і я міг з тобою поїхати.

- Ага, якби ж то, — тихо промовив він. Як він хотів би, щоб Джуд мав яку простішу мрію, яка могла б здійснитися, яку Вілем допоміг би здійснити. Та Джудові мрії завжди були пов'язані з рухом: то він хотів подолати якусь просто неможливу відстань, то пересікти якийсь незвичайний ландшафт. І хоч тепер він уже міг ходити, і болі про себе менше нагадували, а такого Вілем уже багато років не пам'ятав, — вони знали, що в нього ніколи не буде життя зовсім без болю. Неможливе так і залишиться неможливим. Він повечеряв з Емануелем, режисером з Іспанії, молодим, та вже прославленим, і, незважаючи на майбутній складний і меланхолійний фільм, сам був жвавим і життєрадісним, і все вигукував здивовано, як навіть не чекав, що Вілем гратиме в його фільмі, що він просто мріяв з ним співпрацювати. А він, у свою чергу, розповів Емануелеві про «Сантьяго-блюз» (почувши про сюжет, той розреготався. «Непогано!» — сказав, і Вілем засміявся теж. «Ні. Ми ж хотіли, щоб вийшло погано», — виправив він). Він розповів про те, як Джуд завжди хотів пройти тим шляхом, і як йому шкода, що пройде той шлях за нього.

— А-а, — сказав Емануель лукаво. — То це через цього чоловіка ви

зруйнували свою кар’єру? Чи не так?

Він усміхнувся й сказав:

— Так, це він.

Час на знімальному майданчику «Зорі над Сантьяго» тягся довго, як і передбачав Джуд, дуже багато довелося там ходити пішки (тільки замість осликів за ними поволі повз караван трейлерів), часто зникав зв’язок, тому Джуду він рідко телефонував, натомість писав йому повідомлення, які, здавалося, тут більше пасували, як на паломників, а вранці він надсилав фото свого сніданку (чорний хліб із кмином, йогурт, огірки) і відтинка шляху, який мав того дня подолати. Значна частина шляху пролягала крізь галасливі міста, а тому їм доводилося сходити з головної дороги. Щодень він на узбіччі підбирав кілька білих камінчиків і складав до банки, щоб відвезти їх додому; ночами сидів у номерах готелів, обгорнувши ноги нагрітими рушниками.

За два тижні до Різдва зйомки скінчилися: у Лондоні в нього були зустрічі, то він літав туди, а тоді повернувся до Мадрида, де вони зустрілися з Джудом, орендували автомобіль і через Андалусію поїхали на південь. В одному містечку на горі високо над морем вони зустрілися з Генрі Янґом (азіатом), стояли й спостерігали, як той плентається на гору, а тоді він їх помітив і замахав обома руками, чкурнув і останні сто ярдів до них просто летів.

— Слава Богу, ви даєте мені шанс вибратися з цього клятого дому.

Останній місяць він жив у резиденції для художників біля підніжжя гори — в долині, зарослій помаранчевими деревами, та просто зненавидів шістьох своїх сусідів, що, як на нього, було незвично: мисками поїдали апельсинові кружальця, що плавали в лікері з їхнього соку, посилані цукром, розкришеною гвоздикою і мигдалем, і сміялися з історій Генрі Янґа про його колег-художників. Після того, як з ним попрощалися й пообіцяли, що в Нью-Йорку зустрінуться вже наступного місяця, поволі обійшли середньовічне містечко, а в ньому кожна будівля була наче блискучий соляний куб, де на вулицях лежали, подриґуючи хвостами, смугасті кішки, повз них котили візки перехожі.

Наступного вечора під’їжджали тоді до Гранади. І Джуд сказав, що приготував для нього сюрприз, тож вони сіли в авто, яке чекало коло ресторану, у Джуда в руках був коричневий конверт, який він тримав поруч увесь вечір.

— Куди ми їдемо? — запитав він. — Що в конверті?

— Побачиш, — відповів Джуд.

Піднялися на пагорб, спустилися в долину, аж ось авто спинилося коло арки, яка вела до Альгамбри, там Джуд вручив охоронцеві листа, який той уважно прочитав, кивнув, і авто заїхало крізь ворота, спинилося, і тоді вони вийшли й опинилися в тихому дворику.

— Це — для тебе, — сказав сором’язливо Джуд, киваючи на будівлі й сади, що розляглися внизу, — принаймні години на три. — І Вілем не міг видобути й слова, а Джуд тихо додав: — Пам’ятаєш?

Він ледь кивнув.

— Так, звісно, — так само тихо відповів.

Саме так і мав скінчитися їхній Каміно — шлях до Сантьяго: сідають на поїзд і їдуть на південь, до Альгамбри. Минуло стільки років, він хоч і знав, що не пройдуть увесь шлях удвох, та все ж жодного разу не виділив хоч кілька днів наприкінці чи на початку зйомок, сам не з’їздив, бо чекав на той день, щоб Джуд міг туди поїхати з ним.

— Це один наш клієнт, — відповів Джуд, не встиг він і запитати. — Ось так — когось захищаєш, а в них хрещений може виявитися міністром культури Іспанії, а той дозволяє тобі зробити щедрий внесок на ремонт і благоустрій Аль- гамбри, дає привілей відвідати її самому, — він усміхнувся до Вілема. — Я ж казав тобі, що на п’ятдесяту річницю ми влаштуємо щось надзвичайне, хоч і на півтора року пізніше. — Він поклав руку йому на плече.

— Вілеме! Не плач.

— А я й не збирався, — каже він. — Я ж не тільки плакати, я в житті багато ще чого вмію. — Хоча й сам уже не був у цьому впевнений.

Він відкрив конверта, який подав Джуд, усередині знайшовся згорток; він розв’язав стрічку й зірвав обгортку — там виявилася книжка, виготовлена вручну, вона складалася з окремих частин — «Алькасаба», «Палац левів», «Сади», «Хенераліфе», кожна з них мала сторінки, списані почерком Малкольма — він колись і дисертацію Альгамбрі присвятив, і з дев’ятирічного віку приїздив сюди щороку. Між окремими частинами були малюнки — зображення окремих деталей комплексу — квітучий білосніжний жасминовий кущ, кам’яний фасад, облицьований кобальтовими кахлями, — всі були причеплені всередині книги. Кожен з них присвячений йому і підписаний тими, кого він знав: Ричард, Індія, Генрі Янґ (азіат), Алі. І тепер він уже й справді плакав і усміхався крізь сльози. Аж доки Джуд не сказав, що краще їм почати рухатися, бо ж не можна весь час стояти при вході й плакати. І тоді він його схопив в обійми й поцілував, не звертаючи жодної уваги на мовчазних охоронців у чорних строях позаду.

— Дякую, — казав йому. — Дякую! Дякую!

І вони пішли далі крізь тишу ночі, перед ними пробігала смуга світла від ліхтарика Джуда. Вони входили до палаців, а мармур там був таким старим, що будівлі здавалися виточеними з м’якенького білого масла, до зал зі склепіннями вгорі — такими височенними, що під ними беззвучно пурхали птахи, з настільки симетричними й ідеально розміщеними вікнами, що від місячного сяйва всередині було світло. Вони ходили і спинялися переглянути Малкольмові записи, щоб розгледіти деталі, які напевне могли й пропустити, якби про них не знали, а тоді виявляли, що спинилися в покої, де тисячу літ, а може й більше, тому, султан диктував листи. Вони вивчали ілюстрації, звіряли намальоване й те, що бачили перед очима. Перед кожною ілюстрацією їхні друзі ще написали, коли побачили Альгамбру вперше й чому вони саме те обрали для малюнка. І знову їх охопило відчуття — те, ще знайоме їм з молодості, ніби кожен з їхніх знайомих вже так багато побачив світу, а вони ж іще ні; і знаючи, що все не так, вони все одно на життя друзів поглядали з благоговінням: як багато вони вже здійснили й пережили і як же вони вміли те цінувати. І як талановито вміли все зобразити. В садах Хенераліфе вони увійшли

до кімнати, вирубаної в лабіринті кипарисових заростей, і там він почав цілувати Джуда — наполегливо — давно вже він цього собі не дозволяв, і не зважав навіть на тихі кроки охоронця, чиї черевики тупали камінною стежкою.

Коли були вже в готелі, то продовжили поцілунки, і він прочитав власні думки; якби зняти кіноверсію цієї ночі, то тепер вони перейшли би до сексу. І він уже майже сказав про те вголос, та враз опам'ятався, спинився, відкотився від Джуда. Та все одно здавалося, наче він усе сказав. Бо тоді вони мовчки один на одного дивилися, і Джуд тихо промовив:

— Вілеме, якщо ти хочеш, давай це зробимо.

— А *ти* хочеш? — запитав нарешті він.

— Звісно, — сказав Джуд, але з того, як він дивився вниз, з легкої заминки в голосі він зрозумів: неправда.

Ще якусь секунду він вирішував, чи не вдавати, чи дозволити собі йому повірити, ніби той каже правду, але не зміг. Тож сказав:

— Ні, — і відкотився від нього. — Досить уже за один вечір вражень.

І поруч він почув, як той видихнув, а тоді вже, засинаючи, почув шепіт:

— Пробач, Вілеме!

Хотів було сказати Джудові, що все розуміє, та вже й справді засинав. І слів вимовити не зміг.

Однак це було єдиним, що їх засмутило за всю подорож, і різними були причини того смутку: він знав, що Джуд засмучується тому, що відчуває невдачу, адже впевнений — і Вілему не вдається переконати його в протилежному, що він не виконує свій перед ним обов'язок. А він сумував саме через Джуда. Він час від часу замислювався над тим, яке в того було б життя, якби довелося для себе самому відкривати, що таке секс, а не насильно про нього дізнаватися — та який був сенс від таких думок, вони його так засмучували. Тож він ті думки від себе відганяв. Але вони нікуди не зникали, а пронизували всю їхню дружбу, наче розложиста бірюзова жилка на камені.

Проте в їхньому житті була нормальність, буденність — це було набагато краще й за секс, і за збудження. Було усвідомлення, що

того вечора Джуд ходив — хоча й повільно, та впевнено — майже три години поспіль. У Нью-Йорку їх чекало життя, звичні справи, які налагодили свій плин, адже Джуд мав тепер сили за них братися, бо тепер уже міг висидіти до кінця п'єсу, оперу, вечерю, вже міг піднятися сходами до передніх дверей будинку Малкольма на Коббл-Гілл, міг спуститися бруківкою до будинку Джей-Бі на Вінегар-Гілл. Можна з приємним полегшенням слухати у п'ятницю о пін на шосту сигнал будильника Джуда, чути, як той підводиться і йде плавати, заглядати в шухляду на кухонному столі й ба чити медикаменти - запасні трубки для катетера, бинти, залишки калорійних білкових сумішей, що нещодавно Енді для Джуда скасував і які той передасть у лікарню. В такі хви лини він пригадував, як два роки тому він повертався з те атру й оглядав сплячого Джуда, такого вже тендітного, аж катетер під сорочкою видавався артерією, здавалося, що він усе всихатиме без кінця. Аж доки не залишаться самі нерви, судини й кістки. Він, бувало, згадував той час і лякався: оті люди - тоді - хіба й справді то були вони? І куди вони поділися? Чи не повернуться вони знову? Чи, може, вони стали тепер зовсім-зовсім іншими? І тоді він собі вигадував, що ті люди щезли не зовсім, а просто зачаїлися всередині в них в очікуванні часу, коли можна буде вигулькнути й назад правити свої тіла і розум, у тих особистостей настала ремісія, та вони назавжди залишаться з ними.

Хвороби ще не так давно бували частими гостями, тож вони їх ще пам'ятали добре і з вдячністю проживали кожен день — навіть нічим не примітний, хоч уже звикли до них. Коли Вілем за багато місяців уперше побачив Джуда в інвалідному візку, як устав з дивана, коли вони дивилися фільм, не додивившись, бо почався напад, і хотів побути сам, то йому стало недобре й довелося самому собі нагадати, що це теж частина Джуда: його тіло часто підводить і так буде завжди. Операція ж цього не змінила, змінила тільки Віле- мову реакцію на все. А згодом, коли він зрозумів, що Джуд знову себе ріже — хоч і нечасто, та все одно регулярно — він мусив собі нагадати, що це теж частина Джуда, і цього теж не змінила операція.

— Та менше з тим, — одного ранку він сказав Джуду: — А може,

нам варто назвати цей період «щасливими роками»?

Надворі лютий, сніжило, а вони ще були в ліжку — не застилали постелі допізна по неділях.

— Не знаю, — промовив Джуд. Вілем бачив тільки краєчок обличчя, та досить, щоб помітити усмішку. — Ми так наче долю спокушаємо, хіба ні? От назвемо так, а в мене відваляться руки. І взагалі, назву вже використовують.

— Так, справді, — так мав називатися наступний фільм Вілема — якраз на його зйомки він і від'їжджав уже за тиждень: його чекають шість тижнів репетицій і одинадцять місяців фільм зніматимуть. Щоправда, це була не перша назва стрічки. В оригіналі мало бути «Танцівник і сцена», але Кіт щойно повідомив, що продюсери змінили назву на «Щасливі роки».

Нова назва йому не подобалася.

— Вона ж цинічна, — сказав Джудові після того, як поскаржився Кітові й режисерові. — Якась тут вчувається неприємна іронія.

Було це кілька ночей тому, вони лежали на дивані після його щоденних виснажливих уроків з балету. І Джуд масажував його ноги. Він має грати Рудольфа Нурієва в останні роки життя — після призначення на посаду директором балетної трупи Ґранд-Опера в Парижі у 1983 році, коли вже захворів на ВІЛ, коли помітив перші ознаки хвороби й за рік до смерті.

— Я розумію, про що ти, — сказав Джуд після того, як він усе ж таки припинив ремствувати. — А може, ті роки якраз і були для нього щасливими. Він був вільним, мав роботу, яку любив, навчав молодих танцівників, він відродив усю трупу. Поставив декілька найвизначніших танців.

— Вони з тим данським танцівником...

— Ерік Брун.

— Так, з Еріком Бруном, вони ж були разом, принаймні ще деякий час. І він уже пізнав усе. про що в молодості, певно, не міг навіть мріяти, він був іще досить молодим, щоб усім тим насолодитися: грошима, славою, свободою творчості, любов'ю, дружбою, — він м'яв Вілемові кісточками пальців підошву, і той зморщився. — Звучить так, що в нього тоді було щасливе життя.

Вони трохи помовчали. Нарешті Вілем сказав:

— Але він був хворим.

— Тоді ще ні, - нагадав йому Джуд. - Не в активній формі.

— Ну, може й так, — сказав він. — Але ж він помирав.

Джуд усміхнувся.

— Помирав. То й що? — сказав зневажливо. — Всі ми помираємо. Він просто вже знав, що смерть прийде раніше, ніж планував. Та це ж не значить, що ті роки не були щасливими, що життя було нещасливим.

І він тоді поглянув на Джуда й відчув те ж саме почуття, що охоплювало його, коли він про нього думав, думав по-справжньому, про те, яким було його життя: сум — так можна було би визначити це почуття, але то був сум без жалощів, набагато більша печаль, яка, здавалося, охоплювала всіх знедолених, нещасних, ті мільярди людей, яких він не знав, які жили своїм життям, сум, що змішався зі здивуванням і благоговінням перед тим, як усюди люди намагалися жити, хоча їхнє життя бувало таким важким і обставини такими страшними. І він у такі хвилини думав: життя таке печальне, але ми всі його проживаємо. Всі ми за нього чіпляємося. Всі чекаємо на те, що дасть нам утіху.

Але ж він, звісно, нічого такого не сказав, підвівся, обхопив руками Джудове обличчя, поцілував і знову впав на подушки.

— І як це ти такий розумний? - він запитав у Джуда, той у відповідь вишкірився.

— Я не занадто тисну, — натомість запитав, сам усе ще масажуючи його стопи.

— Недосить тиснеш.

Тепер у ліжку він повернувся так, щоб бачити Джудове обличчя:

— Ну, доведеться змиритися: нехай уже будуть «Щасливі роки». Просто ризикнемо твоїми руками.

І Джуд засміявся.

Наступного тижня він полетів до Парижа. Почалися майже найважчі зйомки в його житті; у нього був дублер — артист балету, та в деяких епізодах він і сам танцював, і навіть бували дні, коли він піднімав у повітря справжніх балерин і захоплювався їхніми міцними, м'язистими тілами, — дні,

коли він бував таким утомленим, що вночі вистачало сили тільки на те, щоб самого себе вмочити у ванну, а потім з ванни витягти. За останні роки він виявив, що якось несвідомо його приваблюють ролі, що вимагали фізичних зусиль. Його самого дивувало й тішило те, як власне тіло героїчно справлялося зі всіма вимогами. Він наче заново власне тіло пізнавав, і зараз, витягуючи руки для стрибка, відчував, як оживав заради нього кожен м'яз, як тіло дозволяло робити те, що він від нього хотів, знав, що нічого не зламається, і щоразу його слухалося. Він знав, що з такою вдячністю до свого тіла він не самотній: під час поїздок до Кембриджа вони щодня виходили погратися в теніс із Гарольдом, і він без розмови про те бачив, що вони з ним обидва вдячні за те, яке мають тіло, розумів, як важлива для обох здатність плигати бездумно кортом за м'ячем.

Наприкінці квітня Джуд до нього приїхав у Париж, і хоч раніше він пообіцяв був, що нічого спеціально не організовуватиме на Джудову п'ятдесяту річницю з дня народження, він усе одно організував сюрприз — на вечірку прилетіли не лише Джей-Бі, Малкольм і Софі, а й Ричард, Елайджа, Генрі Янґ (чорний), Гарольд і Джулія, Федра, Сітізен, котрий і допоміг усе організувати. А наступного дня Джуд заявився до нього на знімальний майданчик, що робив дуже рідко. Тоді вони працювали над сценою, в якій Нурієв намагається молодому танцівникові поставити кабріоль, усе повторює й повторює, а тоді, зрештою, сам показує, як слід його виконати; та перед цією сценою мала бути ще інша — її ще не знімали — там Нурієв дізнається про те, що хворий на ВІЛ, і ось він робить стрибок, схрещує ноги і... падає, і вся студія стихає. Останній кадр — його обличчя, в ньому він мав передати розуміння вироку й рішення про нього відразу забути.

Вони знімають дубль за дублем цієї сцени, після кожного Вілемові треба було відійти й привести дихання в норму.

До нього в цей час підбігали гримери і стилісти й промокали піт на обличчі й шиї, і коли він був готовим, ступав знову на мітку. Коли нарешті відзнятою сценою режисер залишився задоволеним, то він уже важко дихав, проте й сам був задоволеним.

— Пробач, — вибачився він, підходячи до Джуда. — Така нудьга тут на зйомках.

— Ні, Вілеме, — заперечив Джуд, — це просто неймовірно, таким ти був прекрасним, — він наче на мить замислився. — Навіть важко було повірити, що це ти.

Він узяв Джудову руку і стиснув — він знав, що той не допускає жодних інших проявів ніжності на людях. Та він і досі не знав, що для Джуда означало, коли він відкрито проявляв свої почуття. Минулої весни Джей-Бі, знову розлучившись із Фредріком, почав зустрічатися із зіркою сучасного танцю з якогось відомого гурту, і всі вони ходили подивитися на їхній виступ. Коли Джосая танцював соло, Вілем кинув погляд на Джуда й побачив: той аж уперед подався, підпер рукою підборіддя і так заглибився у споглядання сцени, що аж здригнувся, як Вілем торкнувся його спини. Сказав «пробач», а коли вони вже лежали в ліжку, Джуд був дуже тихим, і Вілем дивувався: чи він засмутився? Чи про щось шкодує? Чи за чимось сумує? Але просити Джуда сказати вголос те, що, певно, й самому словами висловити важко, було б недобре.

Він повернувся до Нью-Йорка в середині липня; коли лежали в ліжку, то Джуд почав його розглядати.

— У тебе тепер тіло танцівника балету, — сказав тоді Джуд. Наступного ранку він себе оглянув у дзеркалі й зрозумів, що він мав рацію.

Минуло кілька днів, і вони вечеряли на даху — там Індія з Ричардом нарешті закінчили ремонт, а Ричард з Джудом насіяли трав і посадили фруктові дерева — і він показав свої нові уміння, й коли виконував на майданчику свої жете, то відчував, як ніяковість переростає у радість, а друзі йому аплодували, а над ними кривавився шлях сонця до ночі.

— Іще один прихований талант, — сказав згодом Ричард, і він усміхнувся.

— Я знаю, — відказав Джуд, усміхаючись теж. — Вілем сповнений сюрпризів, хоч і стільки вже років.

Та всі вони були сповнені сюрпризів, це він уже знав. В юності вони один одному нічого не могли дати — лише свої таємниці: замість валюти ходили зізнання, ці одкровення були для них

інтимною близькістю. Якщо ти щось приховував від друзів про подробиці свого життя, то це їх непокоїло, а тоді й ображало, і вони давали зрозуміти, що образа ця заважатиме справжній дружбі.

— Щось ти, Вілеме, приховуєш, — докоряв йому час від часу Джей-Бі. — Ти що, ти від мене якісь секрети приховуєш? Ти що, не довіряєш? Я гадав, що ми близькі люди.

— Близькі, Джей-Бі, — говорив він йому. — Я ж від тебе нічого не таю.

Він нічого й не таїв. Бо нічого було й приховувати. Це лише Джуд мав таємниці, справжні таємниці, але той, схоже, не збирається ними ні з ким ділитися, і колись за це на нього Вілем сердився, та він ніколи не відчував, що ті секрети заважають їм бути близькими, і ніколи вони не заважали Джуда любити. Йому цей урок дався важко — думка, що Джуд ніколи цілком йому не належатиме, що він любить чоловіка, який так і залишиться настільки незвіданим і недосяжним для нього.

І досі він ще відкривав для себе Джуда. Навіть через тридцять чотири роки після знайомства, і він усе ще був зачарованим тим, що бачив. У липні Джуд уперше запросив Вілема на корпоративне барбекю, яке щоліта організовували в «Ро зен Прітчард».

— Тобі зовсім необов'язково приходити, — одразу шви денько додав. — Там насправді буде дуже нудно.

— У цьому я сумніваюся, тому я піду, — сказав він. Пікнік проводили на землях великого старого особняка на березі Гудзона, трохи більш вилощеного родича того дому, де вони знімали «Дядю Ваню», і запросили всіх працівників фірми й партнерів, і молодших партнерів, усіх з родинами. Коли підходили до натовпу вкритим конюшиною лужком позаду будинку, він раптом незвично засоромився, відчув гостро: йому тут не місце, а коли через кілька хвилин голова правління перехопив Джуда й відвів його, сказавши, що терміново з ним мають обмізкувати одну справу, він ледь стримався, щоб не вхопитися за Джуда, який з вибачливою усмішкою повернувся до нього й підняв руку вгору — п'ять хвилин!

Тож він зрадів, побачивши Санджея, одного з небагатьох знайомих колег Джуда, торік він став разом із Джудом на чолі

відділу, щоб той міг більше уваги приділяти новим справам, а Санджей вже займався управлінською та адміністративною роботою. Вони удвох лишилися на пагорбі, і Санджей показував йому різних юристів і молодших партнерів, котрих вони з Джудом не терпіли (деякі з бідолашних партнерів оглядалися. Помічали, що Санджей на них дивиться, і той махав їм рукою, весело, та крізь зуби бурмочучи про те, що їм не стає компетентності й винахідливості). Він уже помітив, як на нього самого почали поглядати люди й відводити очі, а одна жінка, яка піднімалася на горбок, ураз, помітивши його, розвернулася — негарно — й пішла назад.

— Я бачу, що тут дуже популярний, — пожартував він, а Санджей усміхнувся.

— Вони не тебе бояться, Вілеме, — сказав Санджей, — вони бояться Джуда. — Він розсміявся. — Ну, гаразд, тебе теж.

Зрештою, Джуд повернувся і вони побалакали з головою фірми («Я ваш великий шанувальник») і Санджеєм, після чого спустилися вниз, де Джуд його познайомив з людьми, про яких він роками чув раніше. Один асистент попросив дозволу з ним сфотографуватися, а потім на це вже наважилися інші, Джуда знову кудись покликали, і йому ще й довелося слухати, як один з партнерів із податкового відділу переказує йому його ж трюки з другого фільму його шпигунської серії. Якоїсь миті він повернув голову, спіймав Джудів погляд — той стояв скраю лужка — і губами промовив вибачення, він похитав головою й усміхнувся, а тоді потягнув себе за ліве вухо — той їхній давній сигнал, навіть не чекав, що він спрацює, та коли знову поглянув у бік Джуда, то побачив, як той уже йшов до них.

— Перепрошую, Айзеку, — сказав твердо, — та я маю забрати в тебе Вілема на десять хвилин, — і потяг його за собою. — Вілеме, ти мені пробач, — шепотів дорогою, — сьогодні особливо дається взнаки наша соціальна недоречність; ти як, почуваєшся, наче панда в зоопарку? А з другого боку, я ж тебе *справді* попереджав про те, що буде нестерпно. Обіцяю, ще хвилин десять, і все.

— Та нічого, — відказав він. — Мені тут весело.

Він завжди дізнавався щось нове про Джуда. Коли ось так бачив того в іншому житті, в оточенні людей, які з ним разом проводили більше часу, ніж він сам. Трохи раніше він помітив, як той підійшов до групки молоді — молодші партнери голосно іржали, розглядаючи щось у телефоні. Та ледве помітивши, як до них підходив Джуд, одне одного почали підштовхувати ліктями і ввічливо вмовкли, і дуже жваво й неприродно радісно його привітали, що Вілема аж пересмикнуло, а щойно той від них відійшов, то знову схилилися над телефоном, та цього разу поводилися вже тихше.

Коли Джуда від нього забрали кудись утретє, то він уже освоївся і сам почав заводити розмови, приєднувався до гуртів людей, які, усміхаючись, на нього поглядали. Він познайомився з високою азіаткою, яку звали Клариса, згадав, як Джуд схвально про неї говорив.

— Я про вас чув багато доброго, — сказав він, і Кларисине обличчя від полегшення осяяла широка усмішка.

— Джуд про *мене* вам говорив? — запитала вона.

Познайомився він з молодшим партнером, чиє ім'я й не запам'ятав, і той сказав, що стрічка «Чорна ртуть 3081» була першою з категорії «16+», яку той подивився, і він відчув себе неймовірно старим.

Зустрів тут іншого партнера з Джудового відділу, і той говорив, що в коледжі бував на двох семінарах Гарольда, він цікавився, яким сам Гарольд є насправді. Він познайомився з дітьми секретарок Джуда, і з сином Санджея, з десятками інших людей, імена мало кого з них він чув раніше.

Це був спекотний, безвітряний, яскравий день, і він пив постійно — лимонад, воду, просекко, чай з льодом, — та коли вони за дві години зібралися вже звідти йти — стільки там було народу, — то виявили, що ні той, ні той не мали змоги навіть чогось поїсти, тож вони спинили авто коло фермерської вуличної крамниці й купили кукурудзу, щоб згодом підсмажити її на грилі з цукіні й помідорами з їхнього городика на даху.

— Я сьогодні багато про тебе дізнався нового, — сказав він Джудові, коли вони вечеряли під синім темним небом. — Я

дізнався, що на фірмі більшість працівників тебе просто страшно бояться, і думали, якщо до мене зуміють підлизатися, то я, може, й гарне словечко замовлю. Я дізнався, що зараз набагато старший, ніж гадав. Дізнався, що ти мав рацію, бо й *справді* працюєш з букетом ботаніків.

Джуд з усмішкою слухав, а потім зареготав:

— От бачиш? А я ж тебе попереджав, Вілеме.

— Та я добре провів час, — сказав він. — Чесно! І хочу піти знову. Та наступного разу, мабуть, варто буде ще Джей-Бі запросити, і цим ми просто підірвемо колективний розум «Розен Прітчард».

І Джуд розсміявся знову.

Було це майже два місяці тому, і відтоді він жив у Ліхтарному будинку майже весь час. На п'ятдесят другий день народження він наперед собі попросив Джуда відмовитися працювати по суботах до кінця літа, і той згодився: щоп'ятниці він приїжджає до їхнього дому, а рано в понеділок їде назад до міста. На тижні машиною користується Джуд, тож він для себе орендував автомобіль - такий собі кабріолет «повійно-червоної», як назвав Джуд, барви; ніби й для жарту, та йому подобалося в ньому кататися. В будні він читає, плаває, готує страви і спить: попереду його очікує напружена осінь, та з того, як почувається спокійним і оновленим, він знає, що зі всім упорається.

У продуктовій крамниці він у паперовий пакет набирає даймів, у другий — лимонів, купує мінеральну воду про запас, а тоді їде на станцію, відкинувши голову на спинку сидіння, чекає із заплющеними очима, а коли чує голос Мал- кольма, який кличе його, ледь підводиться.

— Джей-Бі не приїхав, — голос Малкольма звучить роздратовано, Вілем тим часом вітається і цілує його й Софі. — Вони з Фредріком сьогодні рано начебто знову розлучилися. А може й ні, бо ж сказав, що має приїхати завтра. Я й не зрозумів до пуття, що там у них відбувається.

Він стогне.

— Передзвоню вже з дому, — говорить. — Вітаю, Соф. Любі, а ви вже обідали? Щойно приїдемо, можна вже й приготувати щось.

Вони ще не обідали, тож він дзвонить Джудові й каже, щоб для пасти вже поставив воду, та той уже й сам почав готувати.

— Я лайми купив, — говорить йому. — А Джей-Бі немає, приїде завтра, щось там у них із Фредріком - Мел і сам не зрозумів. Може, зателефонуєш і поговориш з ним, що там у них?

Він кладе на заднє сидіння сумки друзів, а Малкольм поглядає на авто, а тоді каже:

— Цікавий колір.

— Дякую, — відповідає він. — Називається «повійно-чер- воний».

— Що, справді?

Постійна довірливість Малкольма викликає усмішку.

— Так, — підтверджує. — Ну що, готові?

Вони їдуть і ведуть розмову про те, як давно не бачилися, як Софі й Малкольм раді вже повернутися додому, і яке лихо, що Малкольму не вдається здати на права, про те, яка чудесна погода і як солодко пахне повітря — нагадує сіно. Він знову думає: найкраще літо!

Від станції до дому машиною їхати півгодини, можна й збільшити швидкість, та він нікуди не поспішає — адже сама їзда приємна. І коли вони вже минають останнє перехрестя, то він навіть не помічає, як на них несеться вантажівка, пропорює весь рух, летить на червоне світло. І коли вже нарешті це відчуває - найпотужніший удар, який з боку пасажира, там, де сидить Софі, просто зминає авто, то він уже в повітрі, вже летить.

— Ні! — він кричить, а може, тільки думає, що кричить, і враз миттєвим спалахом виринає Джудове обличчя, нечітке якесь, вирване з тіла, затуляє йому темне небо. І вуха, і голова наповнюються скреготом покоробленого металу, вибухаючого скла, його власним безсилим виттям.

Та остання його думка — не про Джуда, про Хемінґа. Він бачить будинок, в якому дитиною жив, там коло виїзду до стаєнь на моріжку сидить в інвалідному візочку Хемінґ, і дивиться на нього уважно й спокійно, так, як за життя ніколи не міг дивитися.

А він стоїть на початку під’їзної дороги, там, де болото переходить уже в асфальт, а побачив Хемінґа, і так схотів бути поруч!

— Хемінґу! — кричить він, і тоді знов, нерозумно: — Почекай на мене!

І кидається бігти до брата. Й так швидко, що за мить уже й ніг під собою не чує.

Дорогий товаришу

1

Один з перших фільмів, де знімався Вілем, називався «Життя після смерті». Сюжет був заснований на легенді про Ор- фея та Евридіку, його обіграли з двох точок зору й зняли два різних дуже відомих режисери. Вілем грав молодого О., музиканта зі Стокгольма — його дівчина щойно померла і він бачив видіння, ніби під час виконання ним певних мелодій вона з'являється поруч. Померлу подругу грала італійська акторка Фауста.

А іронія стрічки була в тому, що доки О. втуплював очі й ридав за своїм земним коханням, Е. чудово проводила час у пеклі, — там вона нарешті змогла відірватися на повну:' відпочити від доглядання за примхливою матір'ю і забитим батьком, не слухати більше скигління клієнтів — працювала вона адвокатом для малозабезпечених і годі було хоч колись дочекатися вдячності: вона могла вже не дослухатися до легковажних самозакоханих балачок подруг, не підбадьорювати милого бойфренда, що не вилазив з депресії. Натомість вона в пеклі — там їжі було вдосталь, від фруктів вгиналися дерева, там вона могла підколювати інших, не дбаючи про наслідки, там вона навіть привернула милостиву увагу самого Аїда — грав його високий мускулястий актор з Італії, якого звали Рафаель.

«Життя після смерті» розвело критиків на два табори. Одним фільм сподобався, бо так багато говорилося про абсолютні відмінності в підході двох культур до самого життя (лінію О. чудовий шведський режисер зобразив у притлумлених сіро-синіх тонах; лінію Е. повідав італійський режисер, і він славився бурхливою життєрадісністю), водночас і краплини м'якої самоіронії тут були присутні теж. і вигадливі перепади тональності, і старанний та несподіваний підхід, обраний для втішання всіх, хто живе.

Але були й такі, що стрічку ненавиділи. їм здалися неприємними і настрій, і палітра фільму, і тон двоякої сатири не був до вподоби; просто ненавиділи музичний номер, який виконує в пеклі Е., тоді як нещасний О. на землі бренькає безрадісні й скупі композиції.

Незважаючи на ті дебати (а в СІНА стрічку практично ніхто й не бачив. Зате всі мали свою впевнену думку), критики в одному погодилися: виконавці головних ролей Вілем Раґнарссон і Фауста Сан-Філіппо зіграли неперевершено, і їх чекає велика кар'єра.

Із плином часу «Життя після смерті» все переглядали, переосмислювали, переоцінювали, вивчали ще раз, і коли Вілему було вже понад сорок, стрічка стала визнаним хітом, улюбленим шедевром серед поціновувачів творчості обох режисерів. Символом кінематографа, дружнього, нешанобливого, безстрашного, та все ж захоплюючого — такого і послідовників тепер знайти важко. Вілем зіграв у фільмах і виставах, на диво, різноманітних. І Джуду завжди цікаво було дізнатися у знайомих, яка ж то роль була їхньою улюбленок». **а тоді він їх відповіді переказував самому Вілему. Наприклад, чоловіки молодші з «Розен Прітчард» любили шпигунські**

стрічки. Жінки любили «Дуети». А тимчасовим працівникам (деякі й самі акторами були) подобалося «Отруєне яблуко». Джей-Бі любив «Непереможного», Річард – « Зорі над Сантьяго», Гарольд і Джулія – «Детективів з Лакуни» та «Дядю Ваню». А студенти-кінематографісти, які мало ніяковіли, щоб чи в ресторані чи на вулиці підійти до Вілема – ті незмінно любили «Життя після смерті». «Та це ж одна з найкращих робіт Доніцеті», – казали впевнено, або: «Як же, певно дивовижно було зніматися у Берґссона».

А Вілем завжди був ввічливим.

–Згоден, – казав, і студенти сяяли від задоволення, – Звісно ж, було там дуже класно.

Цього року вже виповнюється двадцять років після виходу «Життя після смерті»; якось виходить він лютневого дня на вулицю і виявляє тридцятитрьохрічне обличчя Вілема на фасадах

будівель, на автобусних зупинках, воно розмножене в стилі Ворхола й прикрашає будівельні ліси. Зараз субота, та замість ттого, щоб іти на прогулянку, він розвертається і йде нагору, лягає до ліжка знову, заплющує очі й знову засинає. У понеділок він – на задньому сидінні авто, пан Ахмед везе його по Шостій авеню; і раптом бачить перший постер, приклеєний на вікні порожньої крамниці. Він заплющує очі й так їде, доки авто не спиняється й пан Ахмет не каже, що вони вже коло офісу.

За декілька днів він отрмує запрошення від Музею сучасного мистецтва: видно, «Життя після смерті» в червні відтриватиме ретроспективу фільмів Симона Берґссона, а після показу буде зібрано круглий стіл за участю обог режисерів і Фаусти, і вони сподіваються на його участь, незважаючи на те, що він відмовився, – так, вони вже до нього з пропозицією зверталися, та все одно вони будуть неймовірно раді, якщо він зможе взяти участь у дискусії й розповісти про те, як Вілем знімався. Він здивувався: хіба його вже запрошували? Ну може й так. Та він цього не пригадує, І дуже мало залишилося в пам'яті з того, що відбулося за останні півроку. Дивиться на дату проведення фестивалю: з 3 по 11 червня. Він так відкоригує свої плани, щоби в ці дні бути поза містом — просто мусить це зробити. З Берґссоном вони підтримували товариські стосунки, і Вілем знявся у нього ще в двох фільмах. Ні, він не хоче більше бачити постерів з Вілемовим обличчям, знову натрапляти на його фото в газетах. Не хоче він бачити й Берґссона.

Увечері, перед тим як іти вже спати, він підходить до шафи з Вілемового боку — на поличках, на вішаках там досі його одяг, внизу рядком — взуття. Ось що йому потрібно — знімає картату сорочку винного кольору, простьобану жовтими крученими нитками, її той носив удома навесні, і натягає через голову. Та руки не просовує, а пов'язує рукава спереду, тепер сорочка нагадує чимось гамівну — та якщо сконцентруватися, то тоді він може уявити, ніби руки Вілема його обнімають. Він лягає в постіль. Від такого ритуалу йому ніяково й трохи соромно, та він його виконує лише тоді, коли в ньому гостра потреба — сьогодні це йому й справді потрібно.

Він не засинає. Він потрошки тулиться до комірця носом, намагається вловити те, що на сорочці залишилося від Вілема, та це вже щораз важче. Він уже використав три Вілемоні сорочки, і ця — четверта, і він дбає про те, щоб зберегти за пах щонайдовше. Він майже щоночі одягав перші три сороч ки — тепер вони не пахнуть Вілемом, а пахнуть ним самим Часом намагається втішитися думкою про те, що й власний запах йому теж було даровано Вілемом, та надовго тієї втіхи не вистачає.

Ще раніше — задовго до того, коли вони стали парою, Вілем привозив щось йому із місць, де побував, а повернув шись зі зйомок «Одіссеї», привіз дві пляшечки парфумів і ч замовив у відомого парфумера у Флоренції.

— Я розумію, це видаватиметься дивакуватим, — сказав ще тоді, — але хтось, — він усміхнувся до себе, бо здогадній в цей хтось — дівчина, — мені про таке розповів. І я ще подумав, що звучить цікаво.

Вілем пояснив, що йому тоді довелося його описати парфумерові — улюблені кольори, смаки, місця — і той створив особливий тільки для нього аромат.

Він понюхав: пахло зеленню, трохи перцем, і скріплено було чимось ніби сирим, болючим.

— Ветівер, — сказав Вілем. — Ти спробуй.

Він тоді й попробував — бризнув на кисть, бо не хотів, щоб Вілем бачив його зап'ястки.

Вілем понюхав.

— Мені подобається, — сказав він. — Саме на тобі гарно пахне.

Вони враз обидва зніяковіли.

— Дякую, Вілеме, — сказав він. — Мені сподобалося, дуже!

Вілем і для себе аромат замовив. У його парфумах базовою ноткою був аромат сандала, і він вже звик для себе асоціювати сандал з ним. І коли би де би не чув цей запах — особливо в подорожах, коли був у справах далеко від дому — в Індії, Японії, Таїланді — завжди думав про Вілема, тоді йому ставало не так самотньо. Вони так і замовляли парфуми в того ж флорентійського парфумера — рік за роком — і щойно він вже хоч трохи зібрався з думками, два місяці тому він одразу ж замовив велику партію

спеціальних Віле- мових парфумів. І з таким полегшенням, з таким збудженням він ту посилку розгортав, коли вона нарешті надійшла, що руки тремтіли, коли знімав пакування й відкрив коробку. Він уже знав, що мусив щось робити, щоб Вілема втримати, той від нього все зникав. Хоча він легенько, щоб економити, побризкав парфумами сорочку Вілема, та все одно це було не те. Та взагалі — не одеколон надавав одягу його запаху, — це він сам, його сутність. Він лежав тієї ночі в сорочці, заповненій солодким сандалом, що перекрив усі інші запахи, які нагадували про Вілема. Вперше за довгий час він тоді заплакав, а наступного дня ту сорочку зняв — склав, запакував у коробку, засунув у найдальший куток шафи, щоб вона не заразила інший одяг.

Парфуми, ритуал із сорочкою — ці два елементи фундаменту, хиткого й ненадійного, який йому вдалося звести, щоб хоч якось рухатися вперед і животіти далі. Хоча часто приходить відчуття, що він не живе, а існує, що дні його просто оминають, а не він їх проживає свідомо. Та за це не дуже й докоряє собі: просто існувати — це досить важко теж.

Перш ніж він розібрався, що зможе допомогти, минули місяці. Спершу він заглиблювався у щоденний перегляд фільмів з Вілемом, він прокручував сцену за сценою з ним, аж допоки не засинав на канапі. Але його наче віддаляли ті діалоги. Сама гра. А не наближали до нього, то він вже виявив, що краще було якийсь кадр просто спинити — нехай на нього дивиться, і він сам вглядатиметься в нього безкінечно, доки в очах не починало пекти. Як минув місяць, він зрозумів, що варто більше берегти запас фільмів, щоб вони не втратили своєї сили. От він і став картини переглядати по черзі — від найпершої стрічки — «Дівчини зі срібними руками» — і щоночі жадібно його переглядав. Спиняючи кадри, перемотуючи, довго вдивляючись в окремі кадри. Цілими годинами він стрічку переглядав у вихідні: починав раненько — ще небо тільки вбиралося з ночі до ранку, вимикав, коли вже давно стемніло. Далі зрозумів, що небезпечно дивитися фільми підряд; це означало, що він підбирається з кожним днем до дня загибелі. Тоді став фільми щомісяця обирати навмання, і так було безпечніше.

А найголовнішою вигадкою, найзаспокійливішою, — ній собі нафантазовує, що Вілем просто поїхав, бо знову зніми тиметься у фільмі, зйомки тривалі й дуже складні, але все ж вони колись дійдуть кінця і Вілем повернеться ДО НЬОГО І І.Г **була нелегка ілюзія, адже ще не бувало в них з Вілемом ти кої розлуки, щоб вони не розмовляли по телефону, щоб не надсилали повідомлення чи електронні листи (або одне, і друге, й третє) щодня. І він так радів, що зберіг безліч електронних листів Вілема, що якийсь час міг їх щовечора перечитувати, навіть вдавати, ніби їх щойно отримав; і коли часом хотілося перечитати все скопом, він стримувався і дозволяв собі не більш як один лист за раз. Він знав, що вони вічно його не тамуватимуть. І потрібно й у видачі листів бути до себе суворішим. Зараз він читає одного листа на тиждень, не більше. Те, що читав уже, може перечитувати знову, але мусить не торкатися нечитаних. Це було ще одне правило.**

Та це все не вирішувало головної проблеми — мовчанки Вілема: які ж обставини, думав він, плаваючи вранці або вночі стоячи над плитою, втупившись у чайник, доки не засвистить, можуть так не давати Вілемові вийти на зв'язок під час зйомок? Він, зрештою, вже вигадав сценарій. Знімають уявну стрічку про часи «холодної війни», про екіпаж радянських космонавтів, і зйомки відбуваються у справжньому космосі, адже їх фінансує очевидно божевільний російський мільярдер-промисловець. Тож Вілем десь у нього високо-високо над головою, щодня й щоночі кружляє навколо землі, і додому вже хоче, і з ним на зв'язок вийти не може. І неспокійно було від такого фантастичного сюжету і власного відчаю, та все одно такий розвиток подій його влаштовував, був наче досить імовірним, щоб примусити себе в його реальність повірити хоч трохи, хоча б на кілька днів. (І тоді він відчував вдячність за те, що часом нелегко було повірити в реалії роботи Вілема; і тепер, коли він так цього потребував, ця несправдешність індустрії кіно допомагала йому вірити в неможливе.)

«А *як називається* стрічка?» — виникав в уяві Вілем, він запитував і усміхався.

«Дорогий товариш», — відповідав він Вілему, бо саме так вони часом адресували один одному електронні листи: _дорогий товаришу, дорогий Джуде Гарольдовичу, дорогий Вілеме Раґнаровичу,_ а почалося це тоді, коли Вілем знімався ще в першій частині шпигунської трилогії, дія там відбувалася в Москві 60-х років. У його уяві фільм з Вілемом зніматимуть цілий рік. Щоправда, строки _«Дорогого товариша»_ доведеться відкоригувати: був уже березень, а в уяві Вілем мав би повернутися в листопаді, та вже знав ніби, що до листопада ще не відмовиться від гри. Знав, що доведеться вигадати ще повторні зйомки, затримки. Розумів, що він має вигадати й сиквел і ще якусь зачіпку, яка ніби затримує Вілема ще на довше.

Щоб надати цій фантазії більшої вірогідності, він щовечора вмощувався за комп'ютера й писав Вілему листа, в якому описував усе, що відбулося в той день — так, як це робив би, якби Вілем ще жив. Кожне послання завжди однаково закінчувалося: _«Сподіваюся, що зйомки твої успішні. Я за тобою дуже сумую. Джуд»_.

І лише торік у січні він нарешті вийшов зі ступору, тоді неминучість Вілемової відсутності нарешті стала в ньому резонувати. І тоді вже він зрозумів, що все насправді погано. Мало що залишилося в пам'яті від попередніх місяців, від того самого дня. Пам'ятав, як тоді доробив салат із пастою, над мискою поодривав листочки базиліку, кинув погляд на годинника й уже дивувався, куди ж то вони поділися. Та не тривожився: Вілем полюбляв проїздити сільськими дорогами, а Малкольм любив пофотографувати, тож, певне, спинилися десь і втратили лік часу.

Він зателефонував Джей-Бі, вислухав скарги на Фредріка, тоді нарізав до десерту диню. На той час вони вже серйозно затримувалися, і він подзвонив Вілемові, але чув лише гудки. Він ще роздратовано подумав: куди ж це вони поділися?

Минув ще якийсь час. На місці не сиділося. Подзвонив на телефон Малкольма, Софі, і відповіді не було. Знову набирав Вілема. Подзвонив Джей-Бі, чи не телефонували йому, бува? Чи не чув нічого? Той нічого не чув.

— Не хвилюйся, Джуде, — сказав йому. — Мабуть, кудись по

морозиво заскочили, чи ще по щось, а може, разом утекли.

— Ха, — сказав він і вже знав, що щось не так. — Гаразд, Джей-Бі, я передзвоню пізніше.

І щойно він відклав телефон, як задзвонили у двері, і він нажахано завмер, бо доти ще ніхто ніколи у двері не дзвонив. Цей будинок важко було знайти, його ще пошукати треба було, а від головної дороги ще доводилося довго йти пішки вгору — якщо перед тим не подзвониш, щоб відчинили ворота, а він дзвінка від воріт не чув. «О *Господи,* — подумав він. — О *ні! Ні!*» Але подзвонили знову, й він виявив, що рухається до дверей, а коли відчинив їх, то не стільки з виразу на обличчях поліціянтів, а з того, що вони зняли кашкети, він усе зрозумів.

Після того він просто втратив себе. Лише спалахами приходив до тями, бачив ті самі обличчя — Гарольда, Джей-Бі, Ричарда, Енді, Джулії, — що й після його спроби самогубства: ті самі люди, ті самі сльози. Вони плакали тоді, вони плакали зараз, час від часу він губився, вже думав, що минуле десятиліття — роки життя з Вілемом, втрата ніг — може, все було сном, і він усе ще в психіатрії лежить. Пам'ятав, що в ті дні якось він дізнавався про всі подробиці, а як — і не знав, бо в пам'яті не лишилося жодної розмови. Напевне, якісь розмови відбувалися. Дізнався, що саме він їздив на упізнання тіла, хоча йому не показали обличчя — з машини Вілема викинуло, він головою, лицем урізався у в'яз, який ріс на другому боці дороги, всі кістки були переламані. Він його упізнав за невусом на лівій литці, за родимкою на правому плечі. Він дізнався, що тіло Софі було розчавлене — хтось вимовив «зруйновано», слово запало в пам'яті — і що в Мал- кольма настала смерть мозку, він ще чотири дні прожив на апараті, а його батьки дозволили його органи взяти на пересадку. Дізнався він і те, що всі троє були пристебнуті пасками безпеки, що цей орендований автомобіль — проклятий автомобіль — мав несправні подушки безпеки, і що водій вантажівки, який працював на пивоварну компанію, був як чіп п'яний і проїхав на червоне.

Майже постійно він тоді жив на ліках. І коли ходив на поминальну службу по Софі — зовсім нічого не пам'ятав, жодної

подробиці; і коли пішов на поминальну службу по Малкольму, там запам’ятав, як до нього кинувся пан Ірвінґ, обхопив і тряс його, обійняв, аж важко було дихати, і ридав, притиснувшись до нього, доки хтось — певне, Гарольд, — щось не сказав, і його відпустили.

Він знав, що якась поминальна служба по Вілему відбулася теж, якась скромна; Вілема кремували. Та з цього він не пам’ятав нічого. Не знав, хто її організував. Навіть не був певен, що сам на ній побував, а спитати боявся. У пам’яті залишилися слова Гарольда: той казав, що нічого страшного, якщо він не проголошуватиме прощальне слово над труною, що він на пам’ять про Вілема може щось пізніше влаштувати, коли вже буде готовий. Пам’ятав, що тоді кивнув, пам’ятав, що подумав: я ж ніколи не буду готовим.

А тоді якось і на роботу повернувся: здається, наприкінці вересня. Він тоді вже знав, що сталося. Він справді це знав. Та все ж таки тоді намагався не знати, і це йому порівняно легко вдавалося. Він газет не читав. Новин не дивився. За два тижні після Вілемової загибелі вони йшли з Гарольдом вулицею, по дорозі натрапили на кіоск із пресою, і там перед очима з’явився журнал з обличчям Вілема і з двома датами, і до нього дійшло, що перші числа — дата народження, а другі — дата смерті. Він стояв там, утупившись у журнал, і Гарольд узяв його за руку.

— Ходімо, Джуде, — сказав йому ласкаво. — Не дивися. Ходімо зі мною.

І він послухався.

Перед поверненням додому він дав Санджею інструкції:

— Я не хочу жодних висловів співчуття. Не хочу, щоб при мені про це згадували. Ніколи щоб ніхто не згадував його ім’я.

— Гаразд, Джуде, — тихо відповів Санджей, вигляд у нього був наляканий. — Я зрозумів.

Вони його послухали. Ніхто не сказав, як їм було шкода. Ніхто не промовляв його ім’я. Ніхто його тепер не промовляє. А йому хочеться чути звучання Вілемового імені. Сам не може його вимовити. Хоча б хтось це зробив. Випадково на вулиці чує щось

схоже: «Вільяме!» — гукає якась мама сина, а він жадібно обертається на той голос.

У перші місяці він мав важливі справи — які не давали йому спинитися, які заполоняли гнівом дні, і гнів той надавав форми його дням. Він подав позов на виробника автомобілів, на виробника пасків безпеки, на виробника подушок безпеки, на компанію з оренди автомобілів. Він позивався до водія вантажівки й до компанії, на яку водій працював. Той водій, за словами адвоката, мав хронічно хвору дитину, і суди згублять їхню сім'ю. Йому на це начхати. Колись він би ще замислився. Та не зараз. Тепер він був злим. Він був безжальним. «Нехай його буде знищено, — думав він. — Нехай зруйнується все життя. Нехай відчує те саме, що відчуваю я. Нехай той втратить усе, що надає сенсу». Він хотів витиснути з них кожен долар — зі всіх тих компаній, зі всіх їхніх працівників. Він хотів їм не лишити навіть надії. Хотів їх спустошити. Хотів, щоб лишилися в запустінні. Хотів, щоб вони загубилися у своїх життях.

Він виставив їм усім, кожному з них, позов на таку суму, яку Вілем заробив би, якби мав можливість сам прожити своє життя: цифра була вражаючою, абсурдною. І він, її побачивши, щоразу впадав у відчай — не через самі гроші, а через роки, що за нею стояли.

Вони з ним домовлялися, були готові скласти угоду й виплатити збитки, повідомив його адвокат на ім'я Тодд, спеціаліст із деліктів, який відомий був жорстокістю і безпринципністю — знав його ще по роботі над юридичним оглядом, — той сказав, що виплати будуть щедрими.

Щедрі чи ні — це його не цікавило. Його цікавили лише страждання, яких завдадуть їм ті виплати.

— Не залиши на них живого місця, — наказав він Тодду голосом, що аж скрипів від гніву, аж Тодд був враженим.

— Усе зроблю, Джуде, — сказав він. — Не хвилюйся.

Звісно, йому не були потрібні гроші. Йому вистачало власних. За винятком грошових виплат помічнику й похрес- нику та грошей, які він виділив для пожертви у різні благочинні організації — ті самі, яким Вілем допомагав щороку, і ще одному

фонду, що допомагав дітям, яких було експлуатовано, — Вілем залишив йому всі свої статки, — аналогічно, так як і він сам залишив йому свої. Раніше того року у власному виші вони з Вілемом заснували дві стипендії на честь сімдесятип'ятиліття Гарольда: одну — в юридичній школі, названій на честь Гарольда, другу — в медичній — на честь Джулії. Фінансували їх удвох, і Вілем лишив ще досить грошей у трастовому фонді надалі. Решту майна він розподілив згідно із заповітом: він попідписував чеки для благочинних організацій, фондів і музеїв, які Вілем указав як своїх бенефіціантів, він роздав Вілемовим друзям — Гарольду й Джулії, Ричарду, Джей-Бі, Роману, Кресі, Сусанні, Мігелю, Кіту, Емілю, Енді — але не Малкольму, тому вже не можна було нічого віддати — ті речі (книжки, картини, сувеніри, пов'язані з кінострічками і п'єсами, витвори мистецтва), які той для них залишив. У заповіті Вілема не було сюрпризів, хоча йому часом такого хотілося: з якою би вдячністю він зустрівся з якоюсь таємною його дитиною, яка його зустріла би Віле- мовою усмішкою, як би його налякав і захопив прихований лист з відкладеними зізнаннями. Яким би він був вдячним за привід, що дав би йому змогу Вілема ненавидіти, на нього сердитися, за таємницю, яку він мусив би розгадувати й на те поклав би довгі роки. Та нічого такого не було. Життя Вілема скінчилося. Він і в смерті був таким чистим, як і в житті.

Він гадав, що добре зі всім справляється чи принаймні не дуже погано. Одного дня зателефонував Гарольд і запитав, що він надумав робити на День подяки, то на якусь хвилю він не міг втямити, про що ж той торочить, що ж то таке — День подяки. Сказав йому:

— Я не знаю.

— Це на наступному тижні, — говорив Гарольд, голос у нього був новий, як і у всіх, хто з ним розмовляв. — Хочеш до нас приїхати, чи давай ми до тебе, а може, разом десь з'їздимо?

— Мабуть, я не зможу, Гарольде, — відповів він. — Маю занадто багато роботи.

Але той наполягав:

— Де завгодно, Джуде. З ким завгодно, чи тільки з нами. Але ми

маємо тебе побачити.

— Зі мною вам не вдасться час провести гарно, — сказав він нарешті.

— Нам не вдасться гарно час провести без тебе, — відповів Гарольд. — Або ж проведемо його просто ніяк. Будь ласка, Джуде. Хоч куди.

Тож вони подалися до Лондона. Спинилися в їхній з Ві- лемом квартирі. Він з полегшенням поїхав з країни, де по телевізору показують сцени з родинного життя, а навколо тебе колеги все радісно базікають про дітей, дружин, чоловіків, про свекрів, тестів. У Лондоні був звичайний день. Вони гуляли пішки, усі втрьох. Гарольд самовпевнено готував жахливі страви, і він їх їв. Він постійно спав. А потім вони повернулися додому.

А тоді в грудні однієї неділі він прокинувся і зрозумів: Вілема більше немає. Він від нього пішов назавжди. Він більше не повернеться. Він його більше ніколи не побачить. Він ніколи не почує його голосу, не вдихне його запаху, не відчує на собі його обіймів. І він ніколи не скине з себе важку ношу

спогадів, схлипуючи від сорому, не виборсається, білий від жаху, з одного зі своїх марень, щоб відчути на обличчі його руки, щоб почути поруч його голос: «Ти в безпеці. Джуде, все гаразд. Уже все позаду, все позаду, все позаду». І тоді він заплакав, по-справжньому заплакав уперше після аварії. Він плакав за Вілемом, за тим, як він напевне, злякався, як він страждав, плакав про його нещасне коротке життя. Але він більше плакав про себе. Як же йому тепер жити без Вілема? Все життя після брата Люка, після доктора Трейлора і життя після монастиря, в номерах мотелів, у притулку і вантажівках, у тій частині життя, що про неї дійсно варто говорити, — з ним завжди був Вілем. Жодного дня не минуло, відколи у шістнадцять років він з ним познайомився в Гуді у кімнаті гуртожитку, щоб вони так чи інакше не спілкувалися.

— Джуде, — сказав Гарольд, — *стане* легше, я обіцяю, я присягаюся. Зараз тобі здається, що це неможливо, але *буде* легше.

Усі вони так казали: Ричард, і Джей-Бі, і Енді; ті, хто надсилав йому листівки, — Кіт, Еміль. Вони й говорили йому це — що стане легше. Але хоч він і розумів, що вголос такого ніколи не скаже, він добре знав: не стане. У Гарольда Джейкоб був п’ять років, у нього Вілем — тридцять чотири. Тут не варто було порівнювати. Вілем був першим, хто його полюбив, він у ньому не бачив того, кого можна якось використати чи пожаліти, а бачив інше — друга; він був іншою людиною, яка завжди — завжди — була з ним доброю. Якби в нього не було Вілема, то не було б тоді нікого з них — він ніколи не зміг би так довіритися Гарольду, якби спершу не довірився Вілему. Він не міг собі уявити, яким буде життя без Вілема, тому що саме він визначав, яким те життя було і могло бути.

Наступного дня він учинив так, як до того ще ніколи не робив: він зателефонував Санджею і сказав, що його не буде на роботі два дні. А тоді лежав у ліжку, плакав і кричав у подушки, доки й голосу не стало кричати.

Але за ті два дні він знайшов нове для себе рішення. Тепер він залишається на роботі допізна, так довго, що у вікні офісу інколи бачив сонце, яке прокидалося. Так робить у будні й у суботу. А от у неділю він спить якомога довше. А прокинувшись, приймає пігулку — вона знову вводить його в сон, а ще притлумлює всі спроби прокинутися. Спить, доки не кінчається дія ліків, іде в душ, а тоді знову лягає і приймає нову пігулку — від неї сон його неглибокий, крихкий, так він спить до ранку понеділка. Коли прокидається, то вже минають двадцять чотири години, а то й більше без їжі, його тіло тремтить, і думок немає жодних. Він іде плавати й вирушає на роботу. Як пощастить, то побачить сни про Вілема, хай навіть і короткі. Він купив довгу пухку подушку, у зріст людини — таку випускають, щоб нею користувалися вагітні або хворі з болями в спині, а він поверх натягає Вілемову сорочку й коли спить, пригортає до себе. Хоча за життя саме Вілем його пригортав. Він себе за це ненавидить, але припинити не може.

Він туманно розуміє, що друзі за ним спостерігають, що вони за нього хвилюються. А тоді виявилася ще одна причина, чому він так мало пам’ятає час після аварії: його забрали до лікарні, щоб

простежити й запобігти новій спробі самогубства. А зараз він з дня на день і сам дивується, чому не вбиває себе. Адже саме тепер так і годилося це зробити. Нікому його звинувачувати тепер. Але він усе ж таки цього не робить.

Ну, тепер хоч ніхто йому не говорить, що варто рухатися далі. Він не хоче рухатися далі, не хоче жодного іншого напрямку. Хоче лише залишитися на тій самій стадії назавжди. Ну, хоч ніхто йому не каже, що він заперечує реальність. Лише заперечення його зараз підтримує, і він боїться, що настане день, коли ілюзії втратять свою силу переконання. Вперше за кілька десятків років він не завдає собі порізів — узагалі. Коли він себе не ріже, тоді живе наче в отупінні, а зараз йому це потрібно — залишатися в отупінні. Не треба, щоб тепер світ занадто вже наближався до нього. Нарешті він досяг того, чого завжди сподівався для нього Вілем: виявилося, щоб такого досягти, треба було відібрати в нього Вілема.

У січні йому наснився сон, що вони з Вілемом у заміському будинку, готують обід і ведуть бесіду — таке вони робили вже сотні разів, та вві сні він голос свій чув, але не чув Вілема — він бачив, як ворушилися губи, та не міг почути ані слова. Він прокинувся, перекинув себе у візок і притьмом поїхав до кабінету, став похапцем перебирати електронну пошту, доки нарешті не знайшов декілька голосових повідомлень від Вілема — забув їх колись стерти. Повідомлення були короткими й нічим не видатними, але він умикав і про- слуховував їх знову й знову, і плакав, зігнувшись від горя, ридав. І навіть банальність цих повідомлень: «Здоров, Джу- де! Я збираюся на фермерський базар. Куплю дикої цибулі. А може, ти ще хочеш чогось? То дай знати» — була такою цінною, вона була доказом їхнього спільного життя.

— Вілеме, — промовляв він уголос у своїй квартирі часом, коли йому було вкрай погано. — Повернися до мене, повернися.

Він не відчуває провини за те, що вижив, а швидше, відчуває нерозуміння — адже він завжди, завжди знав, що помре раніше за Вілема. Це всі знали: Вілем, Енді, Гарольд, Джей- Бі, Малкольм, Джулія, Ричард — він помре раніше за всіх. Залишалося тільки питання: як помре — чи від власних рук, чи все ж від інфекції. А

от чого й справді ніхто не очікував — це того, що раніше за нього піде Вілем. Для такого ніколи не було ні планів, ні передбачених заходів. Якби ж то він знав про таку ймовірність наперед, якою б не була вона абсурдною, то хоч якісь запаси зробив би, хоча б записував і зберігав голос, коли Вілем йому про щось розповідав. Він тоді зробив би більше світлин. Він би тоді й запах тіла Вілема, його хімію визначив. Тоді, щойно Вілем прокинувся, він його відвів би до флорентійського парфумера й сказав би: «Ось. Ось такий запах. Наготуйте його, налийте в пляшечку». Колись Джейн йому розповідала, що ще малою якось вжахнулася від думки про те, що ЇЇ батько колись може померти. Тоді вона таємно почала записувати, як батько щось диктував і зберігала все на флешках. А коли батько чотири роки тому й справді помер, вона їх дістала й часто сиділа, слухаючи його записані вказівки, його спокійний, терплячий голос. Як же він заздрив Джейн, як же жалкував, що й сам такого не зробив.

Але з ним принаймні були Вілемові фільми, його електронні повідомлення, листи, які той писав, і він їх роками зберігав. Він принаймні мав одяг Вілема, статті, написані про нього, які він назбирав. Він принаймні мав картини Джей-Бі, на яких той зобразив Вілема, принаймні мав він фотографії Вілема — їх були сотні. І в цьому він себе теж обмежував. Він вирішив, що розглядатиме десять світлин на тиждень — і він дивився й дивився на них годинами. Сам обирав, скільки за раз розглядати: чи одну на день, чи всі десять зразу. Прийшов страх: а що як комп'ютер раптом зламається і файли буде втрачено? — і тоді він зробив копії на різних носіях, і диски зберігав у різних місцях — в сейфі на вулиці Грін, у сейфі в Ліхтарному будинку, в письмовому столі у «Розен Прітчард», у банківському сховищі.

Він ніколи не думав, що Вілем може вести постійний облік свого життя — сам він теж цього не робить, аж ось однієї березневої неділі він не провалюється в звичний нескінченний сон, а їде натомість до Гаррісона. З вересня він лише двічі тут побував, але садівники й самі приходять, і вздовж доріжки вже набухли пуп'янки квітів. А коли він заходить у дім, бачить свіжі зрізані гілочки сливи у вазі, і він завмирає: хіба він надіслав економці

записку про те, що має приїхати? Напевне. Але ось на хвильку він уявляє, що на початку кожного тижня хтось приходить і ставить на стіл нову композицію з гілочок, і в кінці тижня — чергового тижня, коли так ніхто й не приїхав, приходять і викидають їх геть.

Він заходить до свого кабінету, в якому облаштував і місце для речей Вілема, щоб складав папки й свої папери. Він усідається на підлозі. Виплутується з пальта і, глибоко вдихнувши, береться за першу шухляду. Тут складені папки з файлами, на кожній приклеєна назва п'єси або фільму, а всередині кожної постановочна версія сценарію з примітками Вілема. Часом трапляються і викличні листки на ті дні, коли Вілем мав зніматися разом з актором, яким дуже захоплювався: пам'ятає ще, як на зйомках *«Платанового двору»* той радів і надіслав йому фотокопію колшіта, де відразу під іменем Кларка Батерфілда було надруковано його ім'я. Вілем написав тоді: «Уявляєш?»

***«Я цілком можу це уявити»*, — написав він у відповідь.**

Він перегортає файли й папки, вибираючи навмання, уважно їх сортує за змістом. У інших трьох шухлядах все те саме: фільми, п'єси, інші його проекти.

У п'ятій шухляді лежить папка, підписана «Вайомінг», і в ній він знаходить світлини, більшість з яких уже він бачив; фото Хемінґа, Вілема й Хемінґа, їхніх батьків, братика й сестри, яких Вілем уже не застав, — Брітти й Акселя. Там же знаходить і конверт із фотографіями самого Вілема, лише Вілема — світлини шкільні, у формі бойскаута, в футбольній формі. Він не відриває погляду від світлин, руки стиснуті в кулаки, та все ж складає їх назад у конверт.

У папці «Вайомінг» є й інші папери: відгук на прочитану книжку за третій клас — акуратним почерком Вілем писав твір про «Чарівника з країни Оз» — він викликає усмішку, намальовану власноруч листівку Хемінґові до дня народження — через неї йому захотілося плакати. Повідомлення про смерть його матері, про смерть батька. Копія їхнього заповіту, декілька його листів до батьків, від батьків. Усі шведською мовою — їх він відкладає убік, щоб хтось згодом переклав.

Він знає, що Вілем ніколи не вів щоденника, та однаково, переглядаючи папку, підписану «Бостон», він усе думає, що напевне щось там може знайти. Але нічого не знаходить, лише пачку світлин самого Вілема, усі він уже бачив: він на них осяйно прекрасний, там є і підозрілий, і трохи дикуватий Малкольм, а на голові — невдалі липкі дреди, які усе в коледжі хотів відростити, Джей-Бі, який має майже такий само вигляд, як і тепер — веселий, повнощокий; він сам, наляканий, понурий і дуже худий у своєму огидному й завеликому одязі зі страшним задовгим волоссям, у жахливих скобах, що тримали, ніби в чорних пінопластових кайданках, його ноги. Взявши до рук фото, де вони удвох сидять на канапі в гуртожитку, в Гуді, він завмирає: Вілем до нього нахилився, вочевидь, про щось говорить, усміхаючись, а він сам сміється, прикриваючи рота рукою — сам себе до такого привчив, коли вчителі в притулку сказали, що його усмішка бридка. Вони двоє скидаються не просто на двох різних людей, а на різних узагалі істот. І йому доводиться швиденько ховати світлину назад, щоб не піддатися бажанню роздерти її надвоє.

Вже стає важко дихати, та він продовжує. У папках «Бостон» і «Нью-Гейвен» зібрано рецензії із університетських газет на студентські п’єси за участю Вілема, там є і про інсталяцію Джей-Бі, навіяну роботами Лі Лозано; знайшов там і зворушливо збережену копію відомості екзамену з математики — єдиний раз тоді Вілем отримав «добре», бо вони цілі місяці до нього готувалися.

Він знову всовує руку в шухляду, дістає вже не тоненьку папку, а велику офісну теку, що розкривається гармошкою, — такими вони у фірмі користуються. Він її витягає і бачить напис — лише одне його ім’я — і поволі її розгортає.

Усередині — всі листи, які він колись писав, роздруковані хоч трохи суттєві електронні листи. Вітальні листівки, які він Вілему надсилав. Його фотокартки — деяких він і не бачив ніколи. Випуск «Артфоруму», на обкладинці якого надрукований «Джуд із сигаретою». Листівка від Гарольда, написана відразу після всиновлення, з подякою за приїзд і за подарунок. Стаття про те, як він під час навчання в юридичному отримав приз — він її Вілемові

точно не надсилав. Виходить, що надіслав її хтось інший. Отже, йому й не треба було вести облік власного життя — це постійно робив за нього Вілем.

Але чому ж Вілем так про нього піклувався? Чому ж так багато часу хотів проводити з ним поруч? Він ніколи не був здатен цього зрозуміти і тепер уже ніколи не зрозуміє.

«Мені часом здається, наче мені більше, ніж тобі, хочеться, щоб ти жив», — він пригадує ці Вілемові слова й переривчасто, глибоко вдихає.

І далі, й далі він знаходить деталі власного життя, і коли заглядає до шостої шухляди, там виявляє ще одну папку-гармошку — таку саму, а на ній — напис: «Джуд-2», за нею «Джуд-3» і «Джуд-4». Та зараз йому вже несила дивитися. Він акуратно кладе їх на місце, шухляди засовує, замикає дверцята. Листи Вілема і його батьків він складає до конверта. Тоді ще до одного — для зберігання. Він забирає сливові гілки, зрізані кінчики замотує целофаном, воду з вази виливає в раковину, замикає двері будинку, поклавши поруч гілки на сидіння, їде додому. Але перш ніж піднятися в свою квартиру, він заходить до Ричардової студії, бере бляшанку з-під кави й ставить у неї гілочки, і лишає їх на робочому столі Ри- чарда — уранці той їх побачить.

Кінчається березень, він у себе на роботі. Минає вечір п'ятниці, а точніше — починається ранок суботи. Він одвертається від монітора й дивиться у вікно. Перед ним — чіткий краєвид, ген над Гудзоном бачить, як небо світлішає. Так довго стоїть він і споглядає брудну сіру річку, кружляння зграї птахів. Він повертається до роботи. Він відчуває, що за ці останні місяці змінився, що люди його бояться. Він і не був раніше на роботі веселуном. Та зараз розуміє, яким став. Сам відчуває, що став безжальнішим. Відчуває, як став ще холоднішим. Бувало, раніше з Санджеєм вони обідали удвох, скаржилися один одному на колег, та тепер він ні з ким не може розмовляти. Завдяки йому крутиться бізнес. Він виконує свою роботу, робить навіть більше, ніж потрібно, — та відчуває, що поруч із ним не раді бути. «Розен Прітчард» йому потрібна, без роботи він узагалі себе втратить. Але

від неї вже немає жодного задоволення. Та нічого. Намагається він себе втішити: робота — це не для радості — у більшості людей саме так, але для нього колись було все інакше. Тепер все змінилося.

Два роки тому, коли після ампутації він вже одужував, то тоді так зморювався, що Вілемові доводилося його вкладати в ліжко й піднімати з нього. Тоді в них відбулася одна розмова. Мабуть, тоді надворі було досить холодно, бо в пам'яті залишилося відчуття тепла, затишку, безпеки, і він тоді сказав:

— Якби ж то ось так завжди лежати.

— То й лежи, — сказав Вілем (Ось так вони перекидалися словами регулярно: дзеленчав будильник. Він підводився з ліжка. А Вілем до нього: «Не ходи. Нащо взагалі вставати? Куди ти постійно мчиш?»).

— Не можу, — усміхаючись, відповів він.

— Послухай-но, — сказав Вілем. — А чому тобі просто не звільнитися?

А він засміявся і сказав:

— Я не можу покинути роботу.

— Але чому? — запитав Вілем. — Якщо не брати до уваги повну відсутність інтелектуальних стимулів і перспективи мати мене єдиним співрозмовником. Назви мені хоча б одну причину.

Він знову усміхнувся.

— Ну, тоді причини немає жодної, — відповів він. — І мені подобається мати тебе своїм єдиним співрозмовником. Але що ж я цілими днями робитиму на твоїх хлібах?

— Куховаритимеш, — сказав Вілем. — Читатимеш. Гратимеш на фортепіано. Займатимешся волонтерською діяльністю. Усюди зі мною їздитимеш. Вислуховуватимеш, як я скаржитимуся на ненависних яких акторів. Ходитимеш на масаж обличчя. Співатимеш для мене. Підгодовуватимеш мене своїми похвалами.

Він засміявся, Вілем засміявся разом із ним. А тепер ось він думає: «Чому ж я не *звільнився*? Чому я дозволив, щоб стільки місяців, щоб стільки років він був від мене так далеко, а я міг же з ним подорожувати? Чому ж я більше часу приділяв «Розен

Прітчард», ніж Вілему?» Але тепер вибір зроблено за нього, і «Розен Прітчард» — це все, що в нього є.

А тоді він думає: чому я не давав ніколи Вілему того, що слід було давати? Чому я примусив його шукати секс на стороні? Чому в мене не вистачало мужності? Чому я не впорався зі своїм обов'язком? Чому ж він усе одно залишився зі мною?

Він повертається додому, на вулицю Грін, щоб прийняти душ і кілька годин поспати: після полудня він повернеться на роботу. Коли їде, то очі намагається опустити, щоб не бачити постери до стрічки «Життя після смерті», переглядає повідомлення: Енді, Ричард, Гарольд, Генрі Янґ (чорний).

Останнє повідомлення — від Джей-Бі, той йому дзвонить чи пише щонайменше двічі на тиждень. Не знає чому, але він просто не може бачити Джей-Бі. Фактично він його ненавидить, і ця ненависть така чітка — давно він ні до кого такого не відчував. Він добре тямить, яким нераціональним є це ставлення. Він же добре розуміє, що той ні в чому не винен, аніскільки. Ненависть не має жодного сенсу. Того дня Джей-Бі навіть не було в машині, він абсолютно ніяк, ні з якої вивернутої логіки, не може бути відповідальним за те, що сталося. Та все одно, коли він виринув із небуття і побачив Джей-Бі, в його голові пролунав голос: *«Це мав бути ти. Джей-Бі»*. Він не сказав цього, та, можливо, щось на його обличчі цю думку виказало, бо Джей-Бі, що підходив з наміром його обійняти, враз спинився. Відтоді вони бачилися лише двічі, обидва рази в присутності Ричарда, і обидва рази він мусив стримуватися, щоб не сказати щось злостиво, щось таке, що не можна пробачити. Та все одно Джей-Бі телефонує і залишає для нього повідомлення. їхній зміст завжди той самий: «Здоров був, Джуді, це я. Хотів просто дізнатися, як ти там? Я багато про тебе думав. Добре було би побачитися. Ну, гаразд. З любов'ю, бувай». А він, як завжди, надішле тому одне й те саме повідомлення: «Здоров, Джей-Бі! Дякую за листа. Вибачай, що не бачимося. Так багато роботи. Невдовзі поговоримо. Обіймаю, Дж.», та хоч і відповідає, він не збирається розмовляти з Джей-Бі, напевно, більше ніколи.

Щось у цьому світі дуже неправильно влаштовано, думає він, у світі, де із них чотирьох — з нього, Джей-Бі, Вілема й Малкольма — двоє найкращих, найдобріших, найрозумніших, загинули, а два гірших представники людського роду вижили. Джей-Бі принаймні хоча б обдарований, тож він заслуговує, щоб жити. Але навіщо жити йому — він не може знайти причин.

«У нас більше нікого не залишилося, Джуде, — сказав йому якогось дня Джей-Бі. — Та ми хоча б маємо один одного». А в нього в голові тоді думка виникла, одна з тих фраз, що так і просочувалися на поверхню, та йому добре вдавалося утримуватися, щоб вони не прозвучали: *«Я тебе на нього проміняв би»*. Він на Вілема проміняв би їх усіх. Джей-Бі — миттєво. Ричарда й Енді — бідолашні Ричард та Енді, вони ж усе для нього робили — миттєво. І навіть Джулію, Гарольда. Він будь-кого з них, усіх разом віддав би за одного Вілема. І уявляє Аїда, цю лискучу гору м'язів по-італійськи, що тягає підземним царством Е. *«У мене для тебе пропозиція,* — каже він Аїду. — *П'ять душ за одну. Ти ж не відмовишся?»*

Одного суботнього дня у квітні він довго спить, аж ось чує стукіт. Голосний і настирливий, прокидається, лягає на бік, ховає голову під подушку, а очі й далі заплющені, і, зрештою, грюкіт припиняється. Тож коли він відчуває на руці чийсь легенький доторк, то скрикує і підстрибує. І вже бачить тоді Ричарда, що сів поруч з ним на ліжку.

— Пробач, Джуде, — каже Ричард і додає: — Ти що, цілий день спав?

Він ковтає слину, притуляється до стіни. По неділях у нього й жалюзі спущені, штори запинають вікна теж, то насправді й не скаже, чи то день, чи то ніч.

— Так, — відповідає він. — Я стомився.

— А-а, — помовчавши, каже Ричард. — Вибачай, що я так до тебе ввірвався. Але до телефона ти не підходиш, а я хотів було тебе запросити на вечерю — тут, унизу, у мене.

— Ох, Ричарде, я навіть не знаю, — починає він, намагаючись щось вигадати, щоб відмовитися. Ричард правду каже: він вимкнув телефон, та всі телефони, щонеділі заховується, як у

кокон, щоб ніщо не могло перервати його дрімоту, його спроби віднайти Вілема у снах. — Я не дуже добре почуваюся. З мене не вийде гарної компанії.

— А я й не чекаю на розваги, Джуде, — говорить Ричард з легкою усмішкою. — Ходімо. Ти ж маєш поїсти. Лише ти і я; Індія подалася за місто до друзів на вихідні.

Якийсь час вони обидва мовчать. Він розглядає кімнату, зім'яту постіль. Повітря сперте, і стоїть запах сандала, підігрітого паровим радіатором.

— Ходімо, Джуде, — тихо наполягає Ричард. — Давай, повечеряймо разом.

— Гаразд, — погоджується він. — Гаразд.

— О'кей, — Ричард підводиться. — Чекатиму тебе внизу за півгодини.

Він приймає душ і справді йде на поверх Ричарда, з собою несе пляшку темпранільйо, яке, знає, полюбляє Ричард. В апартаментах господар з кухні замахав руками, щоб не заходив туди, і він сідає за довгий стіл, що займає весь центр кімнати, за яким можуть поміститися — і не раз розміщалися вже — двадцять четверо, і гладить Ричардового кота Муста- ша, який одразу плигнув до нього на коліна. Він пригадує, коли вперше побачив ці апартаменти з підвісними світильниками й великими скульптурами з воску; з роками вони видаються вже більш обжитими, та вони все ще, без сумнівів, Ричардові: все витримано в тонах слонової кістки та жовтавого воску, щоправда, зараз на стінах висять картини, написані Індією, — яскраві, сміливі зображення оголених жінок. А на підлозі лежать килими. Тут він уже не був багато місяців, а раніше хоч раз на тиждень, та зазирав. З Ричардом, звісно, вони бачаться, але лише мимохідь, він намагається його уникати, а коли той кличе його повечеряти чи запрошує зайти, він відмовляється, завжди каже, ніби зайнятий дуже чи стомлений.

— Я вже не пам'ятаю твого ставлення до мого смаженого сейтана. Тож приготував просто гребінці, — каже Ричард і ставить перед ним тарілку.

— Я люблю твої знатні смажені сейтани, — каже він, хоч і не може

згадати, що то за страва була, і чи подобалася вона йому.

Ричард розливає вино в келихи й піднімає свій.

— З днем народження, Джуде! — урочисто проголошує, і тут він розуміє, що й справді, сьогодні день його народження. Гарольд на цьому тижні телефонував і писав повідомлення так часто, що йому й не властиво було, а він і відповідав коротесенько, і по телефону не говорив з ним. Він розумів, що Гарольд за нього хвилюватиметься. І Енді теж щось написав йому, та й ще від когось листи отримав, то тепер він зрозумів чому, і почав плакати: через доброту друзів, за яку він як слід і віддячити не може, і через самотність, і від доказу того, що, незважаючи на його зусилля, життя все ж таки триває далі. Йому п'ятдесят один рік, Вілема ось уже вісім місяців немає.

Ричард не говорить нічого, просто присідає поруч на лаві й обіймає.

— Я знаю, що від цього тобі не стане легше, — нарешті каже. — Але я тебе, Джуде, теж люблю.

Він трусить головою, не маючи сили нічого вимовити. За останні роки його звички змінилися: раніше він соромився своїх сліз, згодом він плакав на самотині, а тоді вже при Вілемові, а згодом він уже зовсім втрачав рештки гідності, плакав при будь-кому, будь-коли, байдуже де, через що завгодно.

Він прихиляється до Ричардових грудей і схлипує в сорочку. Ричард — це ще одна людина, чиїй непорушній і незмінній дружбі й співпереживанням він дивувався постійно. Він розуміє, що частково Ричардова прихильність до нього пов'язана із прихильністю до Вілема, і він розуміє так: Ричард дав Вілему обіцянку й має до своїх зобов'язань ставитися серйозно. Але в стійкості Ричарда, у його повній надійності в поєднанні з його зростом і міццю — є щось таке, що навіює думки про величного деревного божества, про дуб, який набрав людської форми, про щось правічне й незламне. Стосунки в них небагатослівні, та ось саме Ричард став другом його зрілості, і навіть не стільки другом, а навіть батьком, хоча той на чотири роки за нього старший. Мабуть, краще, братом, чиї надійність і порядність незламні.

Нарешті йому вдається себе опанувати, перепросити, сходити у ванну умитися: а тоді вони сідають їсти, поволі п’ють вино, ведуть розмову про Ричардову роботу. Коли вечеря добігає кінця, Ричард з кухні несе горбистий тортик, у ньому шість свічок. «П’ять плюс один», — пояснює Ричард. Він примушує себе усміхнутися, свічки задуває; Ричард відрізає шматки йому й собі. Торт начинений інжиром, він крихкий і більше нагадує кекс; вони мовчки їдять.

Він підводиться, щоб допомогти з посудом, та коли Ричард каже, щоб він пішов нагору, він відчуває полегшення, адже давно вже так ні з ким разом не спілкувався — ще з Дня подяки. Коло дверей Ричард щось протягує — пакунок, загорнутий у брунатний папір, і обіймає його.

— Він не хотів би, щоб ти був нещасним, Джуді, — каже Ричард, а він киває, притулившись до його щоки. — Як то йому не сподобалося б, коли побачив би тебе таким.

— Я знаю, — відповідає він.

— Зроби мені послугу, га? — Ричард веде далі, а його не відпускає. — Подзвони Джей-Бі, гаразд? Тобі важко, я знаю, але він Вілема теж любив, ти ж знаєш? Звісно, не так, як ти, та все ж таки любив. І Малкольма теж. Він за ним теж сумує.

— Я знаю, — повторює він і відчуває, як навертаються на очі сльози. — Знаю.

— Приходь наступної неділі знову, — говорить Ричард і цілує його. — Чи будь-коли, в інші дні. Мені тебе бракує.

— Я прийду, — обіцяє він. — Ричарде, дякую тобі!

— З днем народження, Джуде!

Заходить у ліфт і їде нагору. Виявляється, що вже пізно. У себе він заходить до кабінету, сідає на канапу — там стоїть ще не відкрита коробка, яку йому надіслала з кур’єром Флора декілька тижнів тому; в ній — те, що дісталося йому за заповітом Малкольма. І те, що мало дістатися Вілемові. І тепер теж уже його. Єдине, чому послужила смерть Вілема, — це притлумити удар і жах від смерті Малкольма; і все ж він і досі не розкрив коробку.

Та тепер уже відкриє. Спершу він розгортає подарунок Ричарда. В пакунку маленький вирізьблений дерев’яний бюст, вчеплений до кубічної підставки з чорного заліза; це Вілем, і йому перехоплює

подих, неначе від удару в груди. Ричард постійно заявляв, що фігуративна скульптура йому ніколи не вдавалася, але це не так, і ось перед ним — доказ. Пальці гладять невидющі очі Вілема, його буйну чуприну, а тоді він їх нюхає і відчуває аромат сандалового дерева.

Знизу на підставці — гравірування: «Дж. до 51-річчя. З любов'ю від Р.».

Він знову заливається сльозами; припиняє плакати. Бюст ставить поруч на диванну подушку й відкриває коробку. Спочатку там знаходить лише обривки газет, тоді він обережно запускає туди руки, аж ось намацує щось тверде, і він піднімає макет Ліхтарного будинку зі стінами із самшиту — бачив таке колись в офісі «Беллкаста», там, де були макети всіх проектів фірми, і втілених, і лишень задуманих. Завдовжки сторони основи — близько двох футів. Він ставить будиночок на коліна, підносить до очей, щоб заглянути крізь тоненькі плексигласові віконця, піднімає дашок і пальцями прогулюється кімнатками.

Він витирає очі і знову запускає руки всередину коробки. Тепер дістає звідти товстенного конверта з фотокартками, на яких і вони вчотирьох, і з Вілемом удвох, і з коледжу, і вже сфотографовані в Нью-Йорку, Труро, Кембриджі, Гаррісоні, в Індії, у Франції, в Ісландії, в Ефіопії — усі ті місця, де вони жили, куди подорожували.

І невеличка та коробка, і все одно він дістає звідти щось іще: дві витончені, рідкісні книжечки із зображеннями японських будиночків, виконані французьким митцем, невелика робота молодого художника-британця, творчістю якого він захоплювався; більший малюнок чоловічої голови відомого американського митця, який подобався завжди Вілему; два ранні альбоми Малкольма, сторінки заповнені його фантазійними спорудами; і нарешті дістає щось іще, замотане в шари газетного паперу, і поволі його розгортає.

І ось у нього в руках їхнє житло на Ліспенард: квартира дивних пропорцій з імпровізованою другою спальнею, з вузькими коридорчиками й міні-кухонькою. Видно, що ця робота Малкольма давня, бо вікна зроблено з паперу для кальки, а не з

веленевого паперу чи плексигласу, а стінки — з картону, а не з деревини. По квартирі Малкольм розставив меблі, вирізані й складені з цупкого паперу: вугруватий подвійний футон на шлакобетонній основі, канапу з поламаними пружинами, що її знайшли на вулиці, легеньке скрипляче крісло на коліщатках, яке подарували їм тітки Джей-Бі. Не було лише паперового Джуда й паперового Вілема.

Він ставить «квартиру на Ліспенард» на підлогу коло ніг і сидить із заплющеними очима довго, незворушно, відпускає свідомість вільно блукати навколо; він розуміє, що ті роки не були огорнені романтикою, тоді вони й не знали, на що можна сподіватися, і він не знав, що життя може бути кращим, ніж на Ліспенард.

— А що, якби ми ніколи так і не переїхали звідти? — час від часу запитував його Вілем. — А якби ніколи я всього не досяг? А що, якби ти так і залишився працювати в офісі генерального прокурора? А якби я й досі працював в «Ортола- ні»? Як ми жили б тепер?

— І як довго ти теоретизуватимеш, Вілеме? — запитує з усмішкою він. — А ми були би й тоді разом?

— Звісно, ми були би разом, — говорив Вілем. — Це ніколи не помінялося б.

— Ну, тоді, — каже він, — тоді насамперед слід було би знести ту стіну й відновити вітальню, а тоді підшукали би пристойне ліжко.

Вілем сміявся:

— Ми подали би позов на власника будинку, щоб нарешті встановив пристойний ліфт, який не ламався б.

— Точно, ось це буде наступний крок.

Він сидить, чекає, доки знов почне дихати рівно. Тоді вмикає телефон, переглядає пропущені дзвінки: Енді, Джей- Бі, Ричард, Гарольд і Джулія, Генрі Янґ (чорний), Родес, Сіті- зен, знову Енді, знову Ричард, Люсьєн, Генрі Янґ (азіат), Фе- дра, Елайджа, знову Гарольд, знову Джулія, Гарольд, Джулія, Джей-Бі, Джей-Бі, Джей-Бі.

Він телефонує до Джей-Бі. Вже пізно, та Джей-Бі ніколи не лягає рано.

— Здоров, — каже він, коли Джей-Бі бере слухавку. З відповіді чує, що той здивований. — Це я. Ми можемо поговорити?

2

Хоча б раз на місяць, по суботах, він зранку їде не до офісу, а до Верхнього Іст-Сайду. Як виходить із дому на Грін, то бутики й крамнички поблизу ще зачинені, а коли вертається — вже на ніч зачинені. В такі дні він може собі уявити Сохо таким, яким його пам'ятав Гарольд з дитинства: район із зачиненими дверима, без людей, місце без життя.

Перша зупинка на його шляху — будинок на розі Паркової і Сімдесят Восьмої вулиць; він ліфтом їде на шостий поверх. Покоївка проводить його до квартири, він іде за нею до кабінету — просторої сонячної кімнати, де чекає Люсьєн — не сказати б, що на нього, а просто чекає.

Пізній сніданок завжди чекає на нього: то тонесенько покраяний копчений лосось і крихітні млинчики з гречаного борошна; то тістечко з лимонною глазур'ю. Йому ніколи не вдається примусити себе хоч щось з'їсти. Та інколи просто безпомічно бере з рук покоївки тарілочку зі шматком торта й так і сидить, поставивши її на коліна, до кінця візиту. І хоча не їсть нічого, та він чашку за чашкою п'є чай — він завжди йому тут смакує. І Люсьєн теж нічого не їсть — до його приходу його вже нагодували — і нічого не п'є.

Він підходить до Люсьєна. Бере за руку.

— Вітаю, Люсьєне, — каже до нього.

Він саме був у Лондоні, коли зателефонувала Люсьєно- ва дружина Мередіт: того тижня у «МоМа» відбувалася ретроспектива робіт Берґссона, і він влаштував усе так, щоб у справах поїхати з міста. Вона сказала, що у Люсьєна — серйозний інсульт, він житиме, та лікарі не знають, наскільки значними будуть ушкодження.

Люсьєн у лікарні провів два тижні, і його виписали, та було зрозуміло, що організм серйозно уражено. Відтоді минуло п’ять місяців, та стан залишився таким самим: всі риси на лівій стороні обличчя розпливлися, не може поворушити ні лівою рукою, ні ногою. Як не дивно, розмовляти може, ще й непогано, а от пам’ять його зникла, з неї було повністю стерто останні двадцять років. На початку липня він упав, ударився об сходи головою і впав у кому; ходити він був занадто слабким, і Мередіт його перевезла з їхнього дому в Коннектикуті назад до Нью-Йорка — ближче до лікарні й до дочок.

Йому здається, що той радіє його візитам чи принаймні він не проти них, точніше важче сказати. Люсьєн його не впізнає, він — той, хто часом у його житті з’являється, а потім зникає, щоразу доводиться йому відрекомендовуватися.

— Хто ви? — запитує Люсьєн.

— Джуд, — відповідає він.

— Ох, нагадайте-но мені, — каже люб’язно Люсьєн, наче зустрілися вони на вечірці, — звідки я вас знаю?

— Ви були моїм наставником.

— А, — каже Люсьєн, і вони обидва мовчать.

Перші декілька тижнів він намагався змусити того хоч щось пригадати: розповідав про «Розен Прітчард», про спільних знайомців, про судові справи, з приводу яких у них бували суперечки. Та згодом він зрозумів, що вираз, який він через свої дурні надії сприймав було за вдумливість, — насправді був страхом. Більше він не заводить мову про минуле, нічого принаймні не згадує про минуле, що було для них спільним. Дає можливість Люсьєнові самому вести розмову, і хоч не розуміє його посилань, та все ж усміхається, ніби втямив усе.

— Хто ви? — запитує Люсьєн.

— Джуд, — відповідає він.

— Так, а скажіть мені, звідки я вас знаю?

— Ви були моїм наставником.

— А, в Гротоні!

— Так, — каже він, намагаючись усміхатися у відповідь. — У Гротоні.

Щоправда, іноді Люсьєн поглядає на нього й запитує:

— Наставником? Я ж занадто молодий, щоб бути чиїмсь наставником!

А часом узагалі нічого не запитує, починає розмову просто з середини, і тоді, щоб розібратися, яку роль йому приписуватимуть — чи давнього залицяльника однієї з доньок, чи однокурсника, чи приятеля із заміського клубу — доводиться чекати, щоб набралося досить підказок, аби відповідати не навмання.

У ці години він дізнається більше про життя Люсьєна, ніж той йому хоч колись розказував. Хоча при цьому він уже й не Люсьєн, принаймні не той Люсьєн, якого він знав. Цей Люсьєн — туманний, нечіткий, він гладенький і позбавлений кутів — як те яйце. Навіть той його голос скрипучий, протяжний, який, бувало, видавав фрази, що ставали афоризмами, і паузи, які вставляв спеціально — для того, щоб слухачі посміялися, і те, як особливо він виділяв абзаци, починав і закінчував кожен жартом, що й жартом не було, а швидше уколом, прихованим під шовковою накидкою — все змінилося. Ще коли вони працювали разом, він знав, що Люсьєн на роботі зовсім не той, що Люсьєн у заміському клубі, хоча другого він ніколи не бачив. А тепер нарешті розуміє, він бачить тільки такого Люсьєна. Цей говорить про погоду, про гольф-клуб, про вітрильники, про податки, про податкове законодавство — щоправда про те, що було колись, двадцятилітньої давнини. Про нього самого він ніколи не розпитує: ні хто він, ні чим займається, ні про те, чому їздить в інвалідному візку. Люсьєн усе говорить, а він усміхається, все киває, тримаючи в руках горнятко з вистиглим чаєм. Коли Люсьєнові руки тремтять, він бере їх у свої — сам знає, як то допомагає — так колись робив Вілем, і дихав з ним в унісон, таке його завжди заспокоювало. Коли з рота Люсьєна котиться слина, він краєчком серветки її витирає. А от, на відміну від нього самого, Люсьєн не соромиться ні дрожу в руках, ні пускання слини, і він радий, що це так: йому за Люсьєна не ніяково, а тільки за те, що він для нього не може зробити чогось більшого.

— Він радіє, коли ти приходиш, — каже завжди Мередіт, та він насправді їй не вірить. Часом здається, наче він приходить лише

заради неї, а не заради Люсьєна, і враз розуміє, що так і має бути: ти навідуєшся не до загубленого, а до людини, яка шукає загубленого. Люсьєн цього не розуміє, а він пам'ятає, як було з ним самим — він хворів, і першого разу, і другого Вілем про нього дбав. Яким він був вдячним, коли прокидався і бачив біля себе когось іще, крім Вілема. «Вони з Романом», — казав Ричард чи Малкольм, або: «Вони з Джей-Бі пішли пообідати», — і тоді він розслаблявся. В ті тижні після ампутації, коли все, чого хотілося, — це здатися, ті хвилини, коли він уявляв, що Вілема хтось може втішити, були єдиними хвилинами радості. Тож і сидить він із Мередіт після того, як виходить від Люсьєна, вони ведуть розмови; і хоч вона нічого не розпитує, як йому живеться, йому добре. Вона самотня, він також самотній. Вони мають із Люсьєном двох доньок, одна з яких мешкає в Нью-Йорку, та постійно потрапляє в реабілітаційну клініку. Друга ж з чоловіком і трьома дітьми живе в Філадельфії, як і Люсьєн, вона теж юрист.

Він знайомий з обома дочками, молодшими за нього років на десять, хоча Люсьєн — Гарольдів ровесник. Коли він приходив до лікарні, щоб навідати там Люсьєна, старша донька, та, з Нью-Йорка, просто з ненавистю на нього поглянула, що він мало не відступив назад, а тоді мовила до сестри:

— Ти поглянь-но, татів улюбленець заявився. От сюрприз!

— Давай уже подорослішай, Порціє, — прошипіла молодша до неї. — Джуде, дякую, що ти прийшов! Співчуваю тобі з приводу Вілема.

— Дякую тобі, що прийшов, Джуде, — каже зараз йому Мередіт, цілуючи на прощання. — Ти невдовзі прийдеш?

Вона завжди ставить йому це запитання, наче він міг колись їй відповісти, що не прийде.

— Так, — відповідає він. — Я вам і напишу.

— Напиши, — говорить вона і махає услід рукою, доки він простує коридором до ліфта. Його постійно огортає відчуття, ніби до них більш ніхто не заходить, але хіба ж це можливо? Він думає: хоч би це було не так, завжди у Мередіт і Люсьєна була сила друзів. Вони вдома й вечірки влаштовували. Часто Люсьєн просто з офісу йшов у костюмі, що годився для прийомів і, закотивши

очі, говорив: «Благочинний бал», «Вечірка», «Весілля», «Звана вечеря».

Він почувається змученим після цих відвідин Люсьєна, та, незважаючи на це, все одно іде пішки — сім кварталів на південь і півквартал на схід до Ірвінґів. Він їх уникав багато місяців, а тоді якось, минулого місяця, на річницю, вони запросили його, Джей-Бі та Ричарда, і він знав, що доведеться піти.

Це були вихідні після Дня праці. Весь минулий місяць — і день, коли Вілему мало виповнитися п'ятдесят три роки, і день його смерті, — був одним з найгірших у його житті. Знав, що буде йому зле, і відповідно спланував свій час. Фірма повинна була когось послати до Пекіна, і він хоч і розумів, що мав би лишатися у Нью-Йорку — справа, над якою він працював, вимагала його присутності нагальніше, ніж пекінські питання, — та він усе одно зголосився і полетів. Спершу він сподівався, що це допоможе: його обгортала ковдрою де- синхронія, часом вона мало відрізнялася від оніміння його горя, та й інші фізичні незручності тут були — і спека, яка теж огортала й тиснула, — і він сподівався, що все те його відволікатиме. Аж ось одного дня, майже перед від'їздом, після довгих перемовин він визирнув з вікна авто й побачив сяючий просто над дорогою величезний білборд з обличчям Вілема. Це була реклама пива, Вілем знявся в ній два роки тому — призначалася лише для країн Східної Азії. З верхівки білборда на висотних кріпленнях звисали люди, й він зрозумів, що вони рекламу замальовують, стирають Вілемове обличчя. Він ураз ледь не задихнувся, вже майже наказав водієві спинити машину, але той не зміг би цього зробити — вони виїхали на естакаду, там не було зупинок чи поворотів, тож довелося просто сидіти непорушно й чекати, доки серце там усередині просто вибухало, рахувати до самого готелю удари пульсу, тоді подякувати водієві, вийти, проминути фойє, їхати ліфтом, пройти коридором, ввійти в номер, і там навіть не думаючи, врізатися в холодну мармурову стінку душової, відкривши рота й заплющивши очі, і битися об неї, аж допоки від нелюдського болю кожен, здається, хребець не вискочить зі своєї ямки.

Тієї ночі він різав своє тіло знову, жорстоко, безконтрольно, доки його вже не почало трусити так, що було несила продовжувати, тоді він почекав, вимив підлогу, випив соку, щоб набратися сил, і продовжив знову. І після трьох заходів він забився у куток душової й, піднявши над головою руки, ридав. І волосся замазалося кров'ю, а тоді тут і спав. Укрившись рушником, не ковдрою. Коли він був малим, так іноді чинив, і так тоді почувався, наче ось-ось зірветься, сам від себе відділиться, як зірка, що гасне, й тоді потрібно було знайти найменше місце. Забитися туди, як у нірку, щоб усі кістки в тілі стали ніби зв'язаними докупи. Тоді ще він з-під брата Люка вилізав обережно і щулився на загидженому килимку під ліжком, слизькому від використаних презервативів і незрозумілих вогких плям, а то й у ванну залазив або до шафи. Намагався якомога щільніше стиснутися. «Бідолашний мій жучок, — казав, знайшовши його, брат Люк. — Навіщо ти так робиш, Джуде?» Той говорив ласкаво, стурбовано, та він ніколи не міг пояснити чому.

Якось він усе ж таки пережив, дочекався від'їзду, якось дожив цей рік. У день смерті Вілема йому наснилося, як вибухають скляні вази, як підлітає тіло Вілема, як розбивається об дерево його обличчя. А прокинувся з такою скорботою за ним, аж було таке відчуття, що він сліпне. Тоді повертався додому й побачив перші афіші стрічки «Щасливі роки», якій уже повернули давнішу назву «Танцівник і сцена». На деяких був зображений Вілем, волосся, як у Нурієва, задовге, на ньому топ з глибоким вирізом на грудях, шия довга й міцна. На деяких — лише скульптурне зображення його ноги, Віле- мової, — він знав це — у балетному пуанті, і знімок зроблений зблизька, аж видно вени й волосинки, і вузькі напружені м'язи, і випнуті сухожилки. На афіші — надпис *«Прем'єра вДень подяки»*. «О Боже! — думав він, повертаючись до квартири. — О Боже!» Як він хотів, щоб йому припинили нагадувати, і як же боявся дня, коли припинять нагадувати. Останніми тижнями в нього з'явилося відчуття, що Вілем від нього висковзає, хоча горе не зменшувалося, не слабшало.

Наступного тижня вони поїхали до Ірвінґів. Якось не домовившись зарання, все одно зібралися на квартирі в Ричар- да;

він йому дав ключі від авто, і Ричард їх повіз. Усі мовчали, навіть Джей-Бі, він сам дуже нервував. Чомусь було таке відчуття, що Ірвінґи на нього сердяться, що він на їхній гнів заслуговував.

На обід подали улюблені страви Малкольма, і коли вони їли, йому здавалося, що пан Ірвінґ не зводив з нього погляду, і йому з думки не сходило: чому Малкольм, чому не він?

Місіс Ірвінґ запропонувала, щоб усі присутні по черзі поділилися якимись своїми спогадами про Малкольма, і він слухав, що інші розповідали: вона розказувала, як

Малкольму було шість років, і вони оглядали Пантеон, і як виявилося, що він зник через п’ять хвилин після того, як усі вже звідти пішли, й вони кинулися назад і виявили, що він сидить на підлозі й усе вглядається і вглядається в отвір у куполі; Флора повідала про те, як Малкольм у другому класі присвоїв собі й забрав з мансарди її ляльковий будиночок, позабирав з нього її ляльок і заповнив увесь десятками малесеньких стільчиків, столиків, диванчиків, незнаних узагалі меблів, виготовлених із пластиліну; Джей-Бі — про те, як одного дня всі вони до Гуду повернулися напередодні Дня подяки, прорвалися в гуртожиток — вони були там єдиними. І як Малкольм у каміні вітальні розпалив багаття, й вони змогли собі насмажити ковбасок; коли настала черга розповідати, він повів історію про те, як Малкольм для їхньої квартири на Ліспенард змайстрував стелаж для книжок, та він їм у вітальні ледь міг поміститися, там було так вузько, що сидячи на кріслі й витягнувши ноги, ти обов’язково вже спирався ними об книжки. Та він тоді так хотів мати стелаж, і Вілем погоджувався з ним. Тож Малкольм до них поприносив найдешевшу деревину, яку вони знайшли, — залишки пиломатеріалів, винесли тоді все з Вілемом на дах, щоб там полиці змонтувати і не тривожити сусідів шумом. А тоді готовий стелаж занесли в квартиру й поставили.

Але потім Малкольм зрозумів, що припустився помилки при замірах, і полиці виступали завширшки аж на три дюйми більше, ніж треба, і край стелажа виступав аж у коридор. Йому було байдуже, Вілему теж, а от Малкольм хотів усе переробити.

— Малкольме, не варто, — казали йому, — все чудово, все гаразд.

— Не все чудово, — відповів Малкольм печально, — не все гаразд. — Вони його таки переконали, і той пішов. Пофарбували з Вілемом дошки яскравою кіновар'ю, порозставляли книжки. Аж ось рано-вранці наступної неділі заявився з дуже рішучим виглядом Малкольм.

— Я постійно про це думаю, — сказав їм. Поставив на підлогу сумку й витяг з неї ножівку і почав нею вгризатися у стелаж, а вони все на нього кричали, аж доки не втямили, що він однак усе переробить, — чи з їхньою допомогою, чи без, — а тому всю конструкцію знову відправили на дах, а потім принесли донизу, і тепер він став на місце вже ідеально.

— Я завжди згадую про цей випадок, — сказав він, а інші його уважно слухали, — тому що це історія про те, як усе ж таки серйозно Малкольм ставився до своєї роботи, як він у ній завжди прагнув до досконалості, як він поважав матеріал, чи то мармур, чи то фанера — однаково. І ще, я вважаю, що він мав повагу і до місця, до будь-якого простору — хай навіть то жахлива, несправна, вбога квартира в Чайнатауні — але навіть таке місце заслуговує на повагу. І ще ця історія свідчить про те, як він поважав своїх друзів, як він для нас усіх бажав, щоб ми жили в таких будинках, які він для нас сам вигадав: чудових, незвичайних, якими для нього були будинки з його фантазій.

Він спинився. Хотів іще про одне сказати, та не наважиться, напевне, відчуває, що не зможе, — про те, як почув випадково розмову, вийшов, щоб з-під раковини дістати фарбу й щітки: Вілем почав скаржитися, що знову доведеться тарабанити стелаж, а Малкольм прошепотів: «Якщо я так і залишу, як є, то він може об нього спіткнутися і впасти, Вілеме. Ти цього хочеш?» Помовчавши, Вілем відповів, і з голосу було чутно, він присоромлений: «Ні. Звісно ж ні. Твоя правда, Меле». Як він згодом зрозумів, Малкольм першим з його друзів усвідомив, що він — інвалід, зрозумів це ще раніше за нього самого. І він завжди так вважав, хоча ніколи не ставив його в незручне становище. Хотів лише полегшити йому життя, а це його колись навіть сердило.

Того вечора, коли вони вже розходилися, пан Ірвінґ поклав руку йому на плече.

— Джуде, ти не міг би трохи ще побути? — запитав у нього. — Монро потім тебе відвезе додому.

Довелося погодитися — він сказав Ричардові, щоб забрав авто і їхав додому, на вулицю Грін. Вони якийсь час із паном Ірвінґом удвох сиділи у вітальні — мати Малкольма лишилася в їдальні, з Флорою, її чоловіком і дітьми; вони погомоніли про здоров'я — його, Ірвінґа, Гарольда, про його роботу; а тоді пан Ірвінґ розплакався. Він було стояв, а тоді сів, невпевнено поклав йому руку на спину, соромлячись і почуваючись ніяково, відчуваючи, як з плечей скидається тягар десятиліть.

Пан Ірвінґ їм усім завжди здавався такою собі фігурою загрозливою. Його високий зріст, стримані манери, великі, грубі риси обличчя — він наче зійшов зі світлин роботи Ед- варда Кьортіса*, і вони й називали його відповідно — Вождем. Коли Малкольм сказав, що має намір іти з «Ратстара», Джей-Бі запитав: «А що скаже на те Вождь, Меле?» — вони тоді разом намагалися його вмовити. Або (знову Джей-Бі); «Меле, будь ласкавим, запитай у Вождя, чи я міг би спинитися у вашій квартирі, коли наступного місяця проїжджатиму через Париж»?

Та пан Ірвінґ більше не був Вождем: хоча досі зберіг і логічність мови, і поставу, та йому вже було вісімдесят дев'ять, і його колись темні очі набули того сіруватого кольору, що й назвати важко — він буває у маленьких діток і в дуже старих — кольору моря, з якого ми приходимо, кольору моря, в яке усі ми повертаємося.

— Я любив його, — сказав йому пан Ірвінґ. — Ти ж це знаєш, Джуде, чи не так? Ти ж знаєш, як любив.

— Так, — відповів він.

От він завжди казав Малкольму: «Звісно, що твій батько тебе, Меле, любить. Звичайно ж, любить. Батьки люблять

Едвард Шериф Кьортіс (1868-1952 рр.) — американський фотограф, відомий унікальною колекцією фотографій Дикого Заходу та індіанців.

своїх дітей». Але якось, коли Малкольм був занадто роздратований (вже й не пригадаєш чому), то огризнувся: «Можна подумати, ти щось про це можеш знати, Джуде». Після того запанувала мовчанка, а тоді наляканий Малкольм почав

перепрошувати. «Пробач мені, Джуде, — казав, — пробач!» Та йому нічого було відповісти, бо це була правда: він нічого не міг про це знати. Все, що він знав, було взято із книжок, а книжки кажуть неправду, вони все занадто прикрашають. Це було найгіршим, що він хоч коли почув від Малкольма, сам він про те ніколи й не згадував, а от невдовзі після всиновлення якось про те нагадав сам Малкольм:

— Я ніколи не забуду, що тоді тобі сказав.

— Меле, та забудь, — відповів він йому, зрозумівши, про що він. — Ти був засмучений, і було те сто років тому.

— Але це було неправильно, — заперечив Малкольм, — я помилявся, в усьому помилявся.

І тепер, сидячи поруч із паном Ірвінґом, він думав: як же шкода, що Малкольм цього не почув. Це з Малкольмом так треба було їм поговорити.

Тож тепер після Люсьєна він їздить навідати Ірвінґів теж, і ці візити чимось схожі. Під час кожного вони поринають у минуле, обидва старенькі заглиблюються у свої спогади, які він з ними розділити не зможе, в минуле, яке йому було невідоме. І хоча вони його вганяють у депресію, у нього відчуття, що навідувати їх варто — обидва чоловіки завжди знаходили час з ним поговорити, коли він того потребував, а сам не знав, як попросити про те. У двадцять п’ять років він уперше приїхав до Нью-Йорка, мешкав у Ірвінґів, і пан Ірвінґ з ним вів розмови про ринок, про право; давав йому поради: не про те, як просто жити, а як бути новачком у світі, де новачкам не дуже й раді були. «Дивлячись на те, як ти ходиш, люди про тебе по-іншому думатимуть, — якось говорив йому пан Ірвінґ, а він тоді потупився. — Ні, Джуде, ти не ховай очей. Тобі нічого соромитися. Ти — вже зараз яскрава особистість, ти й будеш неординарним, і за це тебе буде винагороджено. Але якщо ти поводитимешся так, наче тобі тут не місце, наче вибачаєшся за сам факт свого існування, тоді й інші відповідно до тебе ставитимуться, — він глибоко зітхнув. — Повір мені». Пан Ірвінґ тоді йому ще сказав; *«Будь твердим, яким хочеш бути, не старайся нікому догоджати. Не намагайся бути м'якшим, щоб тільки колегам з тобою легше велося».* Гарольд його навчив думати

як юристи, а пан Ір- вінґ — поводитися як юристи. Люсьєн у ньому розпізнав ці вміння і правильно їх оцінив.

Того вечора він довго не засиджується в них — пан Ір- вінґ стомлений, а виходячи, він зустрічає Флору — «Казкову Флору», якою так пишався Малкольм, якій заздрив, і вони в дверях кілька хвилин розмовляють. Стоїть ранній жовтень, надворі тепло, ранки ще як літні, а надвечір швидко темніє і здіймається вітер; ідучи до авто, він пригадує, як колись по суботах сюди заходив ще років двадцять тому; та де, навіть більше. Дорогою додому зазирав ще, бувало, до модної й дорогої крамнички з випічкою на Медісон-авеню — там купував буханець з горішками, що коштував стільки, як він витрачав на всю вечерю — і з Вілемом його вони з'їдали з маслом і сіллю. Крамниця випічки на тому самому місці, і він звертає з Парк-авеню на захід, щоб купити такий хліб, а вартість його залишилася такою самою, принаймні в його пам'яті, а от усе інше зросло в ціні. До того, як він став по суботах навідувати Люсьєна й Ірвінґів, він у цьому районі вдень бував рідко — на прийом до Енді він приїздив увечері — і тепер не поспішає, поглядає на милих діток, які бігають довгими чистими тротуарами, на їхніх милих мам, які ідуть за ними. На липи, листочки на яких знехотя набирають блідо-жовтої барви. Проходить Сімдесят П'ятою вулицею, де він так давно займався уроками з Феліксом, тому вже тридцять три роки — лише подумати! — і більше вже в панк-гурті не співає, а — що більш неймовірно — очолює хедж-фонд, як колись його батько.

Удома він нарізає хліб, крає сир, несе тарілку до столу й втуплює в неї погляд. Він справді намагається нормально їсти, поновити буденні звички й дії. Але йому стало важко їсти. Зник апетит, усе якось смакує, наче тісто, чи, швидше, наче те картопляне пюре з порошку, яке їм колись давали в притулку, та все ж він старається. Трохи вдається краще робити це на людях, і тому він щоп'ятниці йде вечеряти кудись з Енді, а щосуботи — із Джей-Бі. Почав уже недільними вечорами ходити до Ричарда — там вони ставали до плити — готували якісь капустяні вегетаріанські страви, Індія приєднувалася до них уже за столом.

Він знову почав читати газети, і зараз відсовує вбік хліб із сиром і обережно, ніби його щось може вкусити, відкриває рубрику культури. Два тижні тому він так довірливо розгорнув недільний випуск і в очі впала стаття про стрічку, в якій Вілем мав зніматися минулого вересня. В ній ішлося про те, як розпочали новий кастинг, як фільм уже наперед отримав підтримку від критиків, а головного героя вже перейменували на честь Вілема — і він згорнув газету, пішов до ліжка, накрив голову подушкою і довго не міг піднятися знову. Він знає, що років два ще йому траплятимуться статті, афіші, якісь знаки, рекламні ролики, пов'язані з фільмами, в яких той був задіяний останні дванадцять місяців життя. Та в сьогоднішній газеті немає нічого, крім афіші на всю сторінку «Танцівника і сцени», і він довго-довго вдивляється у світлину Вілема розміром як наживо, прикриває тому рукою очі, тоді руку забирає. «Якби це відбувалося в кіно, — думає він, — то це лице з ним заговорило б. Якби це було кіно, то він підняв би очі, а Вілем стояв би тут, перед ним».

Він час від часу думає: «Мені вже стає краще». Часом він прокидається, сповнений сил і енергії. «От саме сьогодні, — думає він. — Саме сьогодні буде перший день, коли полегшає. Сьогодні я менше сумуватиму за Вілемом». А потім відбувається щось — просте, незначне зовсім — як-от заходить він до гардеробної й бачить самотні вішаки з Вілемовими сорочками, які чекають, але їх більше ніхто ніколи не одягне. І тоді його плани, надії розчиняються, і він знову впадає у свій відчай. Часом він думає: «Я зможу». Але тепер усе частіше й частіше розуміє: ні, не зможе. Він собі дав обіцянку: щодня повинен знаходити причину для того, щоб жити далі. Бувають ті причини й дрібні: те, що йому дуже смакує, симфонії, які любить слухати, картини, будівлі, опери, книжки - ті, що він любить, місця, де хоче побувати - чи знову, чи вперше - все одно. Є й інші причини: обов'язок - бо це потрібно. Бо він може це. Бо Вілем хотів би цього. Є причини й серйозні: заради Ричарда. Заради Джей-Бі. Заради Джулії. І особливо, заради Гарольда.

Менш ніж за рік по тому, як він намагався накласти на себе руки, вони з Гарольдом пішли на прогулянку. Був День праці,

зустріли його у Труро. Він пам’ятає, як того дня важко було волочити ноги, згадав, як обережно в дюнах ступав по піску, як Гарольд намагався його не торкатися, не допомагати.

Зрештою, вони присіли відпочити. Дивилися на океан і вели розмову, про справу, яку він наразі вів, про відставку Лоуренса, про нову книжку Гарольда. І раптом Гарольд сказав:

— Джуде! Ти мені мусиш пообіцяти, що більше ніколи такого не зробиш... - тон і суворість - а він дуже рідко буває суворим - примусили його підвести на нього погляд.

— Гарольде... — почав було він.

— Я тебе намагаюся ні про що не просити, - говорив Гарольд, - бо не хочу, щоб ти думав, ніби ти мені винен, і ти й нічого не винен. Гарольд до нього повернувся, і вираз на його обличчі теж був суворим. - Але зараз я тебе прошу. Про це прошу. Ти мусиш пообіцяти.

Він завагався.

— Я обіцяю, — сказав нарешті, і Гарольд кивнув:

— Дякую!

Більше вони ніколи це питання не обговорювали, і хоч він знав, що в цьому мало логіки, та не хотілося порушувати обіцянки, даної Гарольдові.

Часом здавалося, що ця обіцянка - просто домовленість на словах - лише одна й утримує його від нової спроби; та водночас він уже знав, що якщо надумає, то це вже буде не спроба, він уже подбає про те, щоб виконати задумане. З дня смерті Вілема він про це думає майже щоденно, він знає, як усе розрахувати, коли його мають знайти. Два місяці тому в нього видався дуже важкий тиждень, і він переписав заповіт: тепер він звучить як остання воля людини, яка помирає і просить пробачення, яка своїми розпорядженнями ніби хоче загладити свої провини. І хоч він не розраховує, що заповіт набуде чинності - як сам собі про це нагадує - та змінювати в ньому нічого не збирається.

Він сподівається, що десь візьметься яка інфекція - швидка, і що вона стане фатальною, щоб від неї померти й не бути в смерті винним. Та інфекцій немає. Після ампутації рани в нього не з’являються. В нього так само бувають болі, але не сильніші, ні,

навіть уже менші, ніж раніше, він одужав чи принаймні він зараз здоровіший, ніж будь-коли був.

Ну, то вже й немає приводу справжнього, щоб бачитися раз на тиждень з Енді, та все одно він до нього навідується, бо знає, що той хвилюється за нього, боїться, щоб не наклав на себе руки. Тож щоп'ятниці він їде на околицю. Майже завжди вони зустрічаються, щоб просто разом піти на вечерю, крім другої п'ятниці щомісяця — тоді перед вечерею його Енді оглядає. В цій процедурі мало що змінилося, хіба що його відсутні ноги. Відсутні литки - докази того, що зміни відбулися. А в усьому іншому він повернувся до себе - минулого, яким був десятки років тому. Він знову сором'язливий. Знову лякається доторків. За три роки до того, як Вілем помер, він нарешті його вже наважився просити втирати крем до шрамів на спині, і Вілем це постійно робив. І він на якийсь час став почуватися по-новому, так, ніби та змія, на якій відростає нова шкіра. А тепер, звісно, йому допомогти нікому, і шрами знову напнуті, набряклі, на спині напружуються, мов пружини еспандера.

Тепер він знає: люди не змінюються. Він не може змінитися. Вілем вважав, що його змінив той період, коли допомагав йому одужати: самого здивувало, які ж він у собі виявив ресурси, яку терплячість. Але він, та й усі інші, завжди знали, що у Вілема ці якості були. Завдяки тим місяцям Вілем краще пізнав самого себе, та все, що він у собі виявив, не стало для друзів сюрпризом. І ось так само втрата Вілема допомогла йому пізнати себе самого. За ті роки, що вони провели разом, йому вдалося себе переконати, що він — інша людина: щасливіша, вільніша, сміливіша. Та тепер Вілема немає, і він знову став таким самим, як і двадцять, як тридцять років тому.

І знову п'ятниця. Він іде до Енді. Зважування: Енді зітхає. Розпитування: його відповіді — серія коротких *«так»* і *«ні»*. Так, почувається нормально. Ні, боліти стало не більше, ніж завжди. Ні, жодні рани не з'явилися. Так, буває напад десь раз у десять днів чи на два тижні. Так, він спить. Так, з людьми він бачиться. Так, він їсть. Так, тричі на день. Так, щодня. Ні, він не знає, чому так втрачає вагу. Ні, він не збирається змінювати рішення і знову

ходити до доктора Ломана. Оглядання рук: Енді бере його руки в свої, повертає і так, і сяк. Шукає порізи, порізів немає. Він тоді прийшов до Енді після повернення з Пекіна — де він узагалі втратив над собою контроль, то Енді поглянув на руки й охнув, а він потупив очі і пригадував, як йому часом бувало важко, яким ставав просто божевільним. Та Енді не сказав нічого, а прочистив рани, після того взяв його руки в свої.

— Рік, — сказав Енді.

— Рік, — луною повторив він. Обидва помовчали.

Після огляду вони йдуть до італійського ресторанчика за рогом, який обом подобається. Щоразу на такій вечері Енді стежить, щоб якщо він начебто не досить їсть, то щоб замовляв іще, і не відчепиться, допоки він не доїсть. Проте цього разу видно, що Енді щось тривожить: доки чекають на замовлення, він швидко випиває, тоді трохи обговорює футбольні новини, хоч він добре знає, футболом він не дуже цікавиться і ніколи з ним про нього не говорить. Часом вони з Вілемом могли поговорити про спорт, а він спостерігав, як ті просто сперечалися про ту чи іншу команду, сидячи за столом і смакуючи фісташки, доки він сам готував десерт.

— Вибач, — нарешті каже Енді. — Щось я забалакався.

їм приносять закуски, вони мовчки їдять, а тоді Енді набирає в груди повітря.

— Джуде, — говорить він, — я хочу облишити практику.

Він саме відрізав шматочок баклажана, а тепер спиняється, відкладає виделку вбік.

— Ну, не одразу, — швидко додає, — десь роки за три, не раніше. Але цього року зі мною працюватиме партнер, щоб підготувати перехід — і для співробітників, і для пацієнтів особливо. З кожним роком він перебиратиме на себе моє навантаження. — Він мовчить якийсь час. — Я гадаю, він тобі сподобається, я просто впевнений. Я буду твоїм лікарем, допоки працюватиму, і перш ніж перестану практикувати, дам тобі знати, коли це буде. Та я хочу, щоб ти з ним познайомився, треба впевнитися, чи ви гарно поладнаєте, — Енді злегка всміхався, а от він не знайшов у собі сил на усмішку. — А якщо піде щось не так, то в нас буде

ще сила часу, щоб для тебе знайти когось іншого. Я маю на думці ще кількох чоловік, які тобі зможуть забезпечити повноцінне лікування. І я не піду з роботи, доки все не підготуємо.

А він не в силах відповісти, навіть голови не може підвести й поглянути на Енді. Чує тільки, як той тихо, благально говорить:

— Як же мені хочеться залишитися працювати назавжди — заради тебе, Джуде. Ти — єдиний, заради кого я хотів би працювати. Та я втомився. Мені майже шістдесят два роки. І я ж собі завжди присягався, що до шістдесяти п'яти піду на пенсію. Я...

Він його спиняє.

— Енді, — каже, — звісно, що ти маєш іти на пенсію, коли вважатимеш за потрібне. Ти мені не мусиш нічого пояснювати. Я за тебе радий. Справді радий. Я просто... просто за тобою сумуватиму. Ти був завжди до мене таким добрим. — Він замовкає. — Я від тебе залежу, — нарешті зізнається він.

— Джуде, — починає Енді і спиняється. — Джуде, я завжди лишатимуся твоїм другом. Я завжди буду готовий тобі допомогти, і з лікуванням, і як завгодно. Але тобі потрібен лікар, який разом з тобою старітиме. Моєму майбутньому партнерові сорок шість років, якщо ти захочеш, він тебе лікуватиме до кінця життя.

— Якщо я помру в найближчі дев'ятнадцять років, — чує він власний голос. Знову запановує мовчанка. — Вибачай, Енді, — говорить він, а самого вже лякає те, яким почувається нещасним, як він поводиться жалюгідно. А він же завжди знав, що коли-небудь Енді та піде на пенсію. А зараз розуміє: ніколи не спадало на думку, що він тоді ще житиме. — Вибач, — повторює він. — Ти мене не слухай.

— Джуде, — тихо говорить Енді. — Я завжди буду в твоєму розпорядженні, так чи інакше. Я тобі колись це обіцяв, і від своїх слів не відмовляюся.

— Послухай, Джуде, — веде він далі після паузи. — Я знаю, що це для тебе буде нелегко. Я знаю, що наша з тобою історія ні з ким іншим не повториться. Я це кажу не через самовпевненість, просто навряд чи ще хтось може все зрозуміти повністю. Але ми

спробуємо знайти щось настільки ж близьке. І хіба ж можливо тебе не любити? — Енді знову всміхається, і знову він сам не може вимучити усмішки у відповідь. — Так чи інак, я хочу тебе познайомити з моїм партнером, його звуть Лайнус. Він гарний лікар, і, що не менш важливо, гарна людина. Я про тебе не вдаватимуся в подробиці, просто давайте я вас познайомлю, гаразд?

Тож наступної п’ятниці він знову йде до Енді, у нього в кабінеті бачить ще одного чоловіка, невисокого, гарного, з усміхом, що чимось йому нагадав Вілема. Енді їх один одному відрекомендовує, і вони потискають руки.

— Я багато про вас чув, Джуде, — каже Лайнус. — Я радий з вами нарешті познайомитися.

— Я радий теж, — каже він. — Мої вітання.

Енді їх залишає, і вони ведуть розмову — трохи ніяково жартують про те, що це знайомство чимось нагадує побачення наосліп. Лайнус знає про його ампутацію, і вони коротко її обговорюють, і остеомієліт, який операції передував.

— Лікування саме просто вбивче, — говорить Лайнус, але не висловлює з приводу відтятих кінцівок свого співчуття, і він за це вдячний. Раніше той уже з різними лікарями мав спільну практику, як і згадував Енді, тепер же він щасливий від того, що працюватиме з Енді, бо щиро ним захоплюється.

Нічого поганого в Лайнусі він не бачить. Із тих запитань, що він ставить, з поваги, яка звучить у його голосі, він відчуває, що це й справді гарний лікар, певно ж, що й хороша людина. Та він уже знає, що ніколи не зможе перед ним роздягтися. Він не може уявити, що з кимсь іще обговорюватиме те, що обговорював із Енді. Ні перед ким він не відкриє доступу до свого тіла, до своїх страхів. А коли тільки згадає, що хтось колись погляне на його тіло, то аж здригається: сам він після ампутації на нього поглянув лише один раз. Він бачить обличчя Лайнуса, і його несподівану Вілемову усмішку, і хоча сам за нього старший усього на п’ять років, та відчуває, наче старший на цілі століття, почувається поламаним і розтрісканим, і кожен, хто на нього погляне, захоче

відразу на таке накинути брезент і скаже: «Заберіть це сміття геть».

Він думає про те, що доведеться тепер розповідати, про всі необхідні пояснення: про спину, руки, ноги, про болячки.

Від власних страхів і пересторог його самого нудить, та як би вони самого не втомили, все одно він завжди під їхнім впливом. Він вже уявляє, як Лайнус гортатиме його медичну карту, ту, що вів Енді цілими десятиліттями, — оглядатиме облік порізів, ран, виписаних ліків, поновлення інфекцій. Читатиме записи про спробу самогубства, про спроби його направити до доктора Ломана... Він знає, що в Енді все занотовано, той дуже методичний.

«Тобі доведеться комусь розповідати», — казала йому Ана не раз, і коли він став дорослим, то її слова інтерпретував буквально: Комусь Одному розповідати. Він тоді думав: колись я все ж знайду спосіб, щоб комусь одному все розповісти. І тоді розповів, довірився, але та людина померла, і він не має сил розказувати про все знову. Та все ж, усі розповідають про своє життя — розповідають справді все — лише одній людині? Як же часто можна все знову повторювати, щоразу здираючи з плоті одяг і плоть із кісток, аж доки не станеш жалюгідним, як мала рожева миша? І він розуміє, що не зможе ходити до іншого лікаря. Приходитиме й далі до Енді, доки той зможе його приймати. А потім — він не знає, що робитиме, щось він придумає. Поки що його життя, вся приватність належить йому. І нікому поки що не треба нічого знати. А думки його так заполонив Вілем — він усе намагається втримати в пам'яті його обличчя, голос, старається його відтворити — що минуле, як ніколи, відійшло вбік: він — посеред озера, намагається втриматися на плаву й не може подумати про те, щоб вернутися на берег і жити серед спогадів знову.

Цього вечора він не має бажання іти кудись із Енді вечеряти, та все ж таки йде. Попрощавшись із Лайнусом, мовчки заходять до ресторану, де подають суші, мовчки сідають, роблять замовлення і далі мовчать.

— Ну, яка твоя думка? — нарешті запитує Енді.

— Він трохи скидається на Вілема, — відповідає він.

— Справді? — запитує Енді, а він потискає плечима.

— Трохи. Усмішкою.

— А, може бути. І справді. — Вони знову мовчать. — Так що ж ти думаєш? Знаю, з одного разу важко визначити, та як ти вважаєш, з ним ти зможеш поладнати?

— Не думаю, Енді, — каже нарешті він і бачить, що Енді розчарований.

— Що, справді, Джуде? Що в ньому не сподобалося?

Та він не відповідає, і врешті Енді зітхає й каже:

— Пробач. Я подумав, ти з ним почуватимешся досить вільно і хоча би спробуєш обдумати все. А може, все ж подумаєш? Може, дати йому ще один шанс? І взагалі, є ще один лікар — Стівен Ву. І з ним тобі варто познайомитися. Хоч він і не ортопед, та може, це й на краще, він — найкращий терапевт, з яким я колись працював. Або ось іще один. Його звати...

— Господи, Енді, припини! — каже він і у власному голосі відчуває гнів — навіть не знає, де взявся. — Припини! — Він бачить, який вражений Енді. — Так мрієш мене позбутися? Просто облиш мене, чуєш? Дай мені хоч трохи часу, звикнути? Ти що, не розумієш, як це важко? — Він розуміє, як нерозумно й егоїстично поводиться і почувається нещасним. Та не може спинитися. Вдарившись об стіл, зводиться на ноги.

— Джуде, — каже Енді, та він уже вийшов з-за столу, а тут уже й офіціантка замовлення принесла, і лайнувшись, почав діставати гроші, а він вибрався з ресторану. По п'ятницях пан Ахмет не працює, тож на зустріч з Енді він їде сам, та зараз він не повертається до свого авто, припаркованого коло входу до офісу Енді, а ловить таксі. І перш ніж Енді може його наздогнати, сідає швидко в таксі й від'їжджає.

Цієї ночі його телефони вимкнено, він випиває ліки й забирається до ліжка. Назавтра він прокидається й набирає повідомлення до Джей-Бі та Ричарда, пояснює, що почувається не дуже добре, і скасовує призначені обіди, а тоді знову напивається ліків і спить до понеділка. Понеділок, вівторок, середа, четвер. Він не відповідає на дзвінки, СМС і електронні листи від Енді, та хоча вже на нього не злиться, тепер лише соромно, та перепрошувати

— такого він не перенесе, не переживе власної жалюгідності й слабкості. «Я боюся, Енді, — хочеться йому сказати. — Що я без тебе робитиму?»

Енді полюбляє солодощі, і в четвер після обіду він просить одну зі своїх секретарок замовити з улюбленої цукерні Енді по-дурному величезну кількість шоколадних цукерок. Вона запитує: «Покласти записку?», а він хитає головою й каже: «Ні, лише ім'я». Вона киває, вже виходить, а він кличе її назад, хапає зі столу папірець і на ньому шкрябає: *«Енді, мені так незручно. Будь ласка, пробач! Джуд»* — і віддає їй.

Та наступного вечора він на огляд не їде, а добирається додому — приготувати вечерю Гарольдові, який без попередження нагрянув до Нью-Йорка. Минулої весни був останній семестр, коли Гарольд працював, а він і не помітив, аж доки не настав вересень. Вони з Вілемом усе загадували влаштувати справжнє свято, коли Гарольд нарешті вийде на пенсію — так, як зробили для Джулії, коли вже звільнилася вона. Та він забувся й не зробив нічого. А тепер все одно нічого не робить.

Він утомився. Бачити Гарольда він не хоче. Та однак готує вечерю, знаючи, що сам не їстиме, а подає страви Гарольду й сідає поруч з ним.

— А ти ж хіба не голодний? — запитує Гарольд, він хитає головою.

— Я о п'ятій вже пообідав, — відповідає, хоч це й неправда. — Пізніше попоїм.

Він спостерігає за Гарольдом, доки той їсть, і бачить, як він постарів, шкіра на руках стала м'якою й гладенькою, як у дитини. Все частіше він думає за те, що ось сам стає на рік, на два і вже ось на шість років старшим, ніж був Гарольд, коли вони познайомилися. І все одно в його сприйнятті всі роки Гарольд залишався вперто тим самим сорокап'ятилітнім, лише це сорокап'ятиліття його стає все старішим. Перед самим собою соромно визнавати, та вже віднедавна в нього почала виникати думка про те, що дуже ймовірно те, що він сам Гарольда переживе. Прожив він уже й так стільки, що уявити було важко. Може, проживе ще більше?

Він пам’ятає їхню розмову, коли йому виповнилося тридцять п’ять років.

— Я тепер людина середнього віку, — сказав ще тоді, а Гарольд засміявся:

— Ти молодий. Ти такий молодий, Джуде. Вважатимеш це середнім віком тоді, коли плануєш померти в сімдесят. Але краще не треба. Я не хочу йти на твій похорон.

— Тобі тоді вже буде дев’яносто п’ять, — сказав він. — Ти думаєш, що будеш ще живий?

— І живий, і жвавий, оточений повногрудими молоденькими медсестрами, і на довгу й нудну панахиду не буде настрою пертися.

Він нарешті всміхнувся:

— А хто оплачуватиме послуги повногрудих медсестер?

— Звісно ж, ти, — відповів Гарольд. — Матимеш гарний дохід від фармацевтичних клієнтів.

Та тепер він побоюється, що так може й не бути. «Не покидай мене, Гарольде, — думає він, та якесь це прохання мляве, не наповнене духом, таке, що й відповіді годі чекати. Воно не від справжньої надії. — Не залишай мене».

— Нічого мені не відповідаєш, — говорить Гарольд, і він повертається до реальності.

— Перепрошую, Гарольде, я трохи відволікся.

— Та бачу. Я говорив, що ми з Джулією плануємо тут проводити більше часу. Житимемо в нью-йоркській квартирі постійно.

Він закліпав очима:

— В сенсі, ви що, переїжджаєте?

— Ну, дім у Кембриджі ми ще залишимо, — каже Гарольд. — Але взагалі, справді так. Наступної осені я, певно, вестиму семінари в Колумбійському університеті, і взагалі нам же тут подобається проводити час, — Гарольд глядить на нього. — І ми хотіли би бути ближче до тебе.

Він не знає навіть, як сприймати цю новину.

— А як же ваше життя там? — новина вибила його з колії: Гарольд і Джулія обожнюють своє кембриджське життя. Ніколи й

подумати не міг, що вони можуть виїхати. — Як же Лоуренс і Джилліан?

— Лоуренс і Джилліан, як і всі решта, часто бувають у Нью-Йорку, — Гарольд уважно на нього дивиться. — Ти, здається, не дуже зрадів такій новині, Джуде.

— Пробач, — каже він і опускає очі. — Але я просто сподіваюся, що ви... ви ж не переїжджаєте сюди через мене?

Обидва мовчать.

— Сподіваюся, що я не здамся самовпевненим, — каже нарешті він, — та якщо це через мене, Гарольде, тоді не варто. У мене все гаразд. Зі мною все нормально.

— Справді, Джуде? — дуже спокійно запитує Гарольд, а він раптом різко підводиться і йде до ванної кімнати поруч із кухнею, там сідає на сидіння унітазу й ховає в долонях обличчя. Він чує, як за дверима на нього очікує Гарольд, він не каже нічого, Гарольд теж. Нарешті за кілька хвилин, опанувавши себе, він прочиняє двері, і вони дивляться один на одного.

— Мені п’ятдесят один рік, — говорить він.

— І що це значить? — запитує Гарольд.

— Це значить, я сам можу про себе подбати, — каже він. — Це значить, мені не потрібно допомагати.

Гарольд зітхає.

— Джуде, потреба в допомозі чи потреба в людях не має строку давності. Немає такого віку, щоб це припинилося. — Вони знову мовчать. — Ти такий худий, — каже Гарольд, а він не відповідає. — Що на це каже Енді?

— Я вже не витримую цієї розмови, — нарешті хрипким, надтріснутим голосом каже він. — Не можу, Гарольде. І ти теж не можеш. Здається, я тільки й роблю, що тебе розчаровую, і мені шкода, ти справді пробач мені за все. Та я стараюся. Я стараюся, як тільки можу. Пробач, якщо цього не досить.

Гарольд пробує щось сказати, та він перебиває.

— Я ось такий, як є, ось і все, Гарольде. Ти прости, що я став для вас тягарем. Пробач, що псую твій вихід на пенсію. Пробач, що я не можу стати щасливішим. Пробач, що я не можу забути Вілема. Пробач, що моя робота — така, яку ти не поважаєш.

Пробач, що я така нікчемна особистість, — він уже й не тямить, про що говорить, вже не знає, що зараз відчуває, йому хочеться себе порізати, просто зникнути, лягти й ніколи більше не встати, розчинитися в просторі. Він ненавидить себе; він жаліє себе; він ненавидить себе за жалощі до себе.

— Ти повинен піти, — каже він. — Краще йди.

— Джуде...

— Прошу тебе, іди, — говорить він. — Будь ласка. Я стомився. Мені треба побути самому. Будь ласка, облиш мене.

Він одвертається від Гарольда й встає, чекає, а тоді чує, як Гарольд виходить.

Після того як той пішов, він ліфтом піднімається на дах. Тут понад краєм споруджено кам'яну стіну — по груди йому, і він на неї спирається. Ковтає прохолодне повітря, кладе поверх стіни свої долоні, намагаючись приборкати дрож. Він думає про Вілема, як вони, бувало, стояли тут на даху вночі, не розмовляли, а просто поглядали на вікна чужих квартир. З південного краю даху вони ледь не бачили дах свого старого будинку на Ліспенард, часом прикидалися, ніби й будинок угледіли, і себе самих у ньому — тих, давніх, які грали свою роль у театрі життя.

«У просторово-часовому континуумі існує складка, — тоном голосу героя фантастичних фільмів говорив Вілем. —
У цей час ти тут, коло мене, і тим часом ***я можу бачити, як ти он там кружляєш по тій убогій норі-квартирі.*** Господи Боже, Сент-Френсісе, ***ти хоч розумієш, що відбувається?!»***

Тоді він ще сміявся, а пригадує все зараз, і йому не смішно. Його єдина радість — то думки про Вілема, і все одно ті самі думки викликають і найглибшу печаль. Він хотів би про все забути, от так, як Люсьєн; Вілема не існувало, не було їхнього із ним спільного життя.

Він стоїть на даху і доходить думки, що наробив, яким був нераціональним. Знову він розізлився на людину, яка запропонувала йому допомогу, до якої він відчуває вдячність, якій зобов'язаний, яку любить. «Чому ж я так чиню?» — думає він. Але відповіді немає.

«Нехай мені стане легше, - просить він. — _Нехай стане краще або нехай це все скінчиться!»_ Він ніби замкнений у холодній бетонованій кімнаті, яка має декілька виходів, але одні за другими він двері всі зачиняє, його шанси на втечу зникають. Але навіщо ж він це робить? Чому він загнав себе в пастку в такому місці, яке ненавидить, якого боїться, адже існують інші місця, де він міг би опинитися? «Це і є покарання, — думає він, — за те, що він так покладається на інших: одне за одним вони його покинуть». Він знову лишиться самотнім, та цього разу буде важче, адже він пам'ятає те, як гарно йому було колись. У нього знову з'явилося відчуття, наче життя рухається назад, воно стає все меншим і меншим, навколо нього стискається та бетонована кімната доти, аж допоки він тільки й може, що скорчитися на підлозі, бо якщо ляже, то стеля опуститься і його просто розчавить.

Перш ніж іти спати, він пише Гарольдові записку з вибаченнями за власну поведінку. Працює він упродовж усієї суботи, спить упродовж усієї неділі. Починається новий тиждень: у вівторок він отримує повідомлення від Тодда. По першому з судових позовів є вже результат: сума значна, та Тодду вистачає тями не пропонувати йому відсвяткувати.

Повідомлення від нього — і по телефону, і електронною поштою — короткі, діловиті: назва компанії, яка погоджується на виплати, сума, коротке «Вітаю!».

У середу він має намір навідатися до арт-фонду, де він і далі надає безплатну юридичну допомогу, та натомість у Вітні в центрі зустрічається з Джей-Бі: там відбувається ретроспектива його робіт. Ця виставка — ще одна пам'ятка з примарного минулого: її планування займало ось уже два роки. Коли Джей-Бі про неї розповів, то на його честь вони утрьох влаштували на Грін вечірку.

— Ну, Джей-Бі, ти ж розумієш, що це означає, чи не так? — запитав його тоді Вілем, вказуючи на два полотна ще з першої виставки — «Вілем з дівчиною» і «Вілем і Джуд, вулиця Ліспенард II», — які висіли на стіні вітальні одна поруч з другою. — Щойно виставка закінчиться, їм буде пряма дорога на аукціон «Крісті».

І всі вони розсміялися, голосніше за всіх Джей-Бі — в голосі вчувалися і гордість, і радість, і полегшення.

Ось ті роботи й буде виставлено у Вітні, разом із картинами «Вілем, Лондон, 8 жовтня, 9:08» із серії «Секунди. Хвилини. Години. Дні», яку він придбав, і *«Джуд, Нью-Йорк, 14 жовтня, 7:02»*, яку придбав Вілем, з картинами із серії «Усі, кого я колись знав...», і з серії «Путівник Нарциса до само- ненависті», і з серії «Ропух і Жаб», а ще малюнки, рисунки, ескізи Джей-Бі, які він їм дарував, які вони зберегли ще з коледжу, багато робіт, що раніше ніколи не виставлялися.

Одночасно в галереї будуть виставлені нові роботи — чергова виставка його картин. Щоб побачити їх, він спеціально пішов до студії Джей-Бі у Грінпойнті. Серія називається «Золота річниця» — це хроніка життя його батьків, коли ті були разом ще до його народження, а також в уявному майбутньому, де вони довго живуть до глибокої старості. В дійсності його мати, як і обидві тітки, досі живі, та на полотнах батько Джей-Бі, який насправді помер у тридцять шість років, теж живий. Серію складають шістнадцять полотен, деякі з них розміром менші за його попередні роботи, і, походжаючи студією, він розглядав картини з вигаданими сюжетами з домашнього життя — шістдесятирічний батько чистить яблуко, а мати робить бутерброд; сімдесятилітній батько сидить з газетою на канапі, на задньому плані видніються материні ноги — вона спускається сходами, — і він мимоволі бачить, яким могло би бути його життя. Ось саме за такими сценами з їхнього з Вілемом життя він сумував найбільше, за незначними моментами, які й не запам’ятовуються, — наче нічого й не відбувається, але їх нестачу просто неможливо нічим заповнити.

Крім портретів, тут були й натюрморти. На них були зображені предмети також із імовірного життя його батьків — дві подушки на ліжку, прим’яті від лежання, наче хтось ложкою провів по збитих вершках; дві чашки для кави, на обідку однієї рожевіє слід губної помади; світлина в рамці, а на ній — підліток Джей-Бі з батьком, тут він сам себе зобразив один-однісінький раз. І, дивлячись на ці роботи, він знову чудується, як же глибоко Джей-

Бі розуміє спільне життя, його життя, і як у його квартирі все — спортивні штани Вілема, що й досі висять на сушарці, зубна щітка Вілема, що й досі стоїть у ванній кімнаті в підставці, годинник Вілема з роздробленим циферблатом — тоді, в аварії, — що й досі лежить на тумбочці коло ліжка — це все стало тотемними знаками, рунами, які тільки один він може прочитати. Столик, що стоїть коло їхнього ліжка з Вілемового боку, у Ліхтарному будинку став чимось на кшталт ненавмисної каплички на його честь: стоїть на ньому горнятко, з якого востаннє пив Вілем, окуляри в чорній оправі, які той почав носити зовсім недавно, книжка, яку читав, досі розгорнута сторінками донизу — так, як її залишено.

— Ох, Джей-Бі, — зітхнув він, і хоча хотів щось додати, та не зміг. Але Джей-Бі все одно йому подякував. Тепер один з одним вони поводяться обережно, і він не знає, чи то тому, що Джей-Бі так змінився, чи він так тільки з ним поводиться.

Зараз він стукає у двері музею, і один зі студійних помічників Джей-Бі вже чекає на нього й впускає, каже, що Джей- Бі десь нагорі керує підготовчими роботами, а йому краще почати з шостого поверху й так рухатися вище, там і зустрінуться. Він так і робить.

На цьому поверсі — галереї, присвячені раннім роботам Джей-Бі, зокрема й ювенілії (найранніші), тут цілий стелаж дитячих робіт у рамочках, навіть аркуш з контрольною з математики, на якому він олівцем намалював милі портрети, найімовірніше, однокласників: восьми-дев'ятирічні діти схилилися над партами, чи смокчуть льодяники, чи годують пташок. При цьому жодна задача не розв'язана, і на сторінці вгорі червоною ручкою стоїть «Незадовільно», разом із записом: «Шановна пані Маріон! Ви бачите, в чому проблема. Будь ласка, приходьте. Нам потрібно поговорити. Ваш Джеймі Ґрінберґ. Р. 5. Ваш син надзвичайно талановитий». Дивлячись на малюнок, він усміхається, уперше щиро всміхається за такий довгий час. Посеред зали в прозорому кубі експонується декілька предметів із серії «Щоденне», там і волохата щітка для волосся, яку Джей-Бі йому так і не повернув, і він знов усміхається. Пригадує, як у вихідні вони колись полювали за обрізками волосся.

Решту простору поверху відвели під картини із серії «Хлопці», і він простує залами, розглядаючи зображення Малкольма, його, Вілема. Ось вони удвох у спальні на Ліс- пенард, сидять на однакових ліжках, дивляться прямо в камеру, Вілем легенько всміхається: знову вони вдвох, за чайним столиком, він пише, над чимось замислився. Вілем читає книжку. А ось вони на вечірці. Ще одна — тут інша вечірка. Ось він із Федрою, ось Вілем з Ричардом. Ось Малкольм із сестрою, Малкольм з батьками. Ось «Джуд із сигаретою», «Джуд після хвороби». Ось стіна з ескізами до цих картин.

виконаними тушшю. Ось і фото, на основі яких і були написані картини. Ось і світлина, з якої було написано «Джуда з сигаретою»: сам він — той вираз обличчя, сутулі плечі — він дивиться наче на незнайомця і водночас одразу впізнає себе.

Стіни понад сходами обвішані картинами, які не ввійшли до жодної серії — рисунки, малюнки, етюди, експерименти — все, що Джей-Бі створив між основними віхами. Він бачить свій портрет, який той написав для Гарольда й Джулії до дня всиновлення; ось він у Труро, він у Кембриджі, Гарольд, Джулія. Ось вони вчотирьох, ось тітки Джей-Бі, його мати й бабуся, ось Вождь та пані Ірвінґ, ось Флора, ось Ричард, Алі, Генрі Янґи, Федра.

Наступний поверх. «Усі, кого я колись знав. Усі, кого я колись любив. Усі, кого я колись ненавидів. Усі, з ким я колись спав»; «Секунди. Хвилини. Години. Дні». Позаду та навколо нього крутяться працівники, які готують виставку, руками в білих рукавичках щось поправляють, відступають назад, придивляються до стін. Він знову на сходах. Підводить очі і знову бачить себе: обличчя, як він стоїть, він у візку, він з Вілемом, він сам. Ці всі портрети Джей-Бі написав тоді, коли вони не розмовляли, коли він Джей-Бі покинув. Є на картинах і інші люди, та його портретів найбільше, його і Джексона. Знову й знову: то він, то Джексон, як на шаховій дошці. Його зображення сумливі, бліді, олівець, олівець і туш, акварель. Портрети Джексона виконані акриловими фарбами, грубішими лініями, вони розмашисті, сердитіші. Висить зовсім невеличкий його портрет, як листівка, а коли він його уважніше роздивляється, то помічає

майже стертий напис «Дорогий Джуде», «будь ласка». Та після цих слів нічого більше немає. Він одвертається, дихання пришвидшується, і бачить квітку камелії, що її Джей-Бі для нього прислав до лікарні після спроби самогубства.

Наступний поверх — «Путівник Нарциса до самоненави- сті». Ця виставка була найменш успішною в комерційному плані, і він розуміє чому — роботи, від яких віяло незборним гнівом і ненавистю до себе, одночасно і подобалися, і від них ставало страшенно незручно. «Пропащий» — називалось одне полотно, «Фігляр», «Блазень», «Принеси-подай». На кожному — зображення самого Джей-Бі: лискуча чорна шкіра, пожовтілі вибалушені очі; він то танцює, то кривиться, то скалиться, ясна страшні, великі, кольору сирої риби; а на задньому фоні постійно з мутних тонів, коричневих, сірих, як на полотнах Гойї, виринають Джексон із друзяками, і його дражнять, і плещуть у долоні, і тицяють пальцями, і регочуть. Остання картина з цієї серії має назву «Навіть мавпи мають чорні дні», на ній Джей-Бі на голові має елегантну червону феску, закоротку куртку з еполетами, сам без штанів на одній нозі стрибає в порожньому складі. Він на цьому поверсі затримується, просто не може відірвати погляду від картин, кліпає, в горлі застрягає клубок; тоді нарешті піднімається сходами востаннє.

І ось він уже нагорі, тут народу більше. Він трохи стоїть собі збоку й спостерігає, як Джей-Бі розмовляє з кураторами й своїм галеристом, сміється й жестикулює. Тут галерея завішана здебільшого полотнами з серії «Ропух і Жаб», і він від однієї до іншої переходить, і не стільки розглядає їх, скільки пригадує. Як він їх уперше побачив у студії Джей-Бі, коли вони з Вілемом тільки почали пізнавати один одного по-новому, коли він, здавалося, відрощував нові частини тіла — друге серце, другий мозок — щоб розмістити відчуття, що його переповнювали, те диво в його житті.

Він розглядає одну картину, коли нарешті його помічає Джей-Бі й підходить; він його міцно обнімає і вітає.

— Джей-Бі, — каже, — я так тобою пишаюся.

— Дякую, Джуді, — каже Джей-Бі, всміхаючись. — Я собою пишаюся теж, дідько б мене узяв, — і додає вже без усмішки: —

Якби ж це вони теж були тут.

Він хитає головою.

— Якби ж то, — насилу промовляє.

Вони якийсь час мовчать. А тоді Джей-Бі каже:

— Ходи сюди.

Бере його за руку й тягне в дальній куток зали; вони минають галериста, котрий йому махає рукою, проминають останню партію коробок із картинами в рамах, які саме взялися тут розпаковувати; підходять до стіни, а тут з полотна обережно знімають пакувальну дуту плівку. Джей-Бі спиняється з ним біля цієї картини, і коли плівку знято, він бачить, що це портрет Вілема.

Робота невелика — чотири на три фути, композиція горизонтальна. Можливо, це найреалістичніший, просто фотографічний портрет, який виконав Джей-Бі за стільки років: тут багаті, густі кольори, від тонесеньких мазків пензля волосся тонке, мов пір'їнки. Вілем тут такий, яким був незадовго до смерті: певно, за кілька місяців до чи після зйомок «Танцівника і сцени» — він для ролі відростив трохи довше волосся і фарбував у темніший тон. Після зйомок, вирішує він, бо на Вілемові светр чорний із зеленим, як листя магнолії, — він для нього купив його в Парижі, коли приїхав туди його навідати.

Він на крок відступає, очей не відірвати. Вілем на картині сидить прямо перед глядачем, а голову повернув праворуч. Видно майже його профіль, нахилився трохи до чогось чи до когось і всміхається. Він добре знає Вілемові усмішки й тому розуміє, що його зобразили, коли він дивиться на те, що любить, цієї миті він щасливий. Обличчя і шия займають майже все полотно, і хоч тло і нечітке, лише вгадується, та він розуміє: Вілем сидить за їхнім столом — це видно з того, як на обличчя падають тіні й світло. Йому здається, якщо він Вілема зараз назве на ім'я, обличчя на картині повернеться, щоб йому відповісти, йому здається, якщо він простягне руку й погладить полотно, то пальцями відчує Вілемове волосся, його вії.

Та він цього, звісно, не робить, лише зводить очі й бачить сумну усмішку Джей-Бі.

— Табличка з назвою уже висить, — каже той, і він поволі йде до стіни за картиною, бачить назву: «Вілем слухає, як Джуд розповідає історію. Вулиця Грін», і він відчуває, що несила дихнути, а серце змовкає й холоне, стає, як той фарш. Воно, мов стиснуте в кулак і починає сочитися крізь пальці, і крихти його впадуть на підлогу, ляпнуть до ніг.

У нього різко запаморочилося в голові.

— Мені треба сісти, — нарешті промовляє він, і Джей-Бі виводить його в невеличкий закуток — зразу ж за тією стіною, де висить Вілем. Він сідає на край ящиків, що там складені, опускає голову на руки, лікті — на колінах.

— Пробач, — ледве промовляє він. — Пробач, Джей-Бі!

— Це тобі, — каже той тихо. - Коли виставка закриється, Джуде, ти його забереш.

— Дякую тобі, Джей-Бі, — відповідає він.

Він примушує себе звестися, відчуває, як усередині все зрушилося. «Треба поїсти», — думає він. Коли ж він востаннє їв? Згадує, що снідав, та то ще вчора. Він вхоплюється за ящик, щоб утримати рівновагу: його хитає. Відчуває це спиною й головою, і так уже не раз; він наче пливе - такий тоді стан. Майже блаженний. *«Забери куди-небудь мене,* — чує він усередині голос, але й сам не знає, ні до кого він звертається, ні куди його слід забрати. — *Забери мене, забери мене».* Саме це в його думках, він обхопив себе руками, аж ось раптом Джей-Бі пригортає його за плечі й цілує в губи.

Він виривається.

— Якого *біса* ти робиш? — він відкидається назад, долонею витирає рот.

— Пробач, Джуде, я не хотів, - каже Джей-Бі. - Ти... ти таким нещасним видаєшся!

— То ось чому ти це зробив? — шипить він. А Джей-Бі ступає крок до нього. — Не *смій* мене торкатися, Джей-Бі!

Десь там — на задньому плані — він чує теревені установників, галериста, кураторів. Він знову ступає крок, до краю стіни. Думає: «Зараз я зомлію», але все ж лишається стояти.

~ Джуде, — говорить Джей-Бі, його обличчя змінюється. — Джуде?

Але він іде геть:

— Відійди від мене. Не торкайся до мене. Дай спокій!

— Джуде, — говорить Джей-Бі тихо, ідучи слідом. — У тебе поганий вигляд. Давай я тобі допоможу.

Та він усе йде, намагається втекти.

— Пробач, Джуде, пробач!

Він помічає, як тісною купкою якісь люди простують залою, вони не помічають ні його, ні Джей-Бі, наче їх тут немає.

Ще двадцять кроків до ліфтів, прикидає він, ще вісімнадцять, ще шістнадцять, п'ятнадцять, чотирнадцять. Підлога під ним дзиґою обертається й хитається навколо осі. Десять, дев'ять, вісім.

— Джуде! - Джей-Бі ніяк не вмовкне. — Дай-но я допоможу, чого ти до мене не розмовляєш?

Він уже біля ліфта, долонею б'є по кнопці виклику, опирається на стіну й молиться про те, щоб утриматися на ногах.

— Йди геть! - шипить він до Джей-Бі. - Залиш мене.

Приходить ліфт, розкриваються двері. Він ступає крок усередину. Його хода змінюється: як і раніше, ліва нога веде. Як і раніше, він її занадто високо підносить — це через травму, тому й не змінилося. Та праву ногу він уже не волочить, бо протези дуже добре підігнані — краще слухаються, ніж справжні ноги колись, — він відчуває, як ноги відриваються від підлоги, чує той складний чудовий ляск — одна частина, тоді друга.

А коли він стомлений, коли засмучений, то повертається його давнє шкандибання, коли кожна нога на землю опускається пласко й неоковирно, а права ще й тягнеться услід. Заходячи в ліфт, він забуває про те, що ноги його зроблені зі сталі і склопластику, що вони розраховані на щось більш витончене, ніж плаский крок, і він спотикається й падає. Він чує крик Джей-Бі: «Джуде!», та відчуває таку слабкість, що на мить в очах темніє, а коли зір повертається, він бачить, як люди почули вигук і зграйкою поспішають до ліфта. Він бачить над собою обличчя Джей-Бі, та вже занадто стомлений, щоб прочитати, який на ньому вираз. «Вілем слухає, як Джуд розповідає історію», — думає він, і

перед очима виникає картина. Обличчя Вілема. Усмішка Вілема, та Вілем дивиться не на нього, а кудись убік. Народжується думка: а що, як Вілем на картині виглядає його? Йому хочеться стати праворуч від картини, сісти в те крісло, яке Вілем ніби бачить, назавжди залишитися на картині. Вілем тепер вічний полонений односторонньої бесіди, і він теж бранець, бранець життя. Він уявляє собі, як ночами в порожньому музеї самотній Вілем усе чекає й чекає на нього, коли ж він розповість свою історію. *«Пробач мені, Вілеме,* — говорить він Вілему. — *Пробач, що я тебе залишаю тут! Пробач, я маю вже йти!»*

-Джуде, - каже Джей-Бі. Зачиняються двері ліфта, Джей-Бі простягає йому руку.

Та він на неї не звертає уваги, зводиться на ноги, забивається в куточок кабіни. Люди вже зовсім близько. Всі так швидко рухаються, не те що він.

— Не чіпай мене, — говорить він до Джей-Бі вже спокійно. — Облиш мене. Прошу, дай мені спокій.

— Джуде, — знову заводить Джей-Бі. — Пробач!

Починає говорити щось іще, та двері ліфта зачиняються, і він залишається сам.

3

Він почав це несвідомо. Справді несвідомо, та зрозумівши, що він робить, уже не спиняється. Зараз середина вересня. Після ранкового запливу він вибирається з басейну, і коли він береться за поручні, які Ричард спеціально встановив, щоб йому легше було спускатися з інвалідного візка й сідати в нього, коли на них підтягується, то світ просто зникає.

Він отямився: минуло лише десять хвилин. Ось щойно, коли він вибирався нагору, була шоста сорок п’ять, як уже враз на годиннику шоста п’ятдесят, а він навзнак лежить на чорній гумовій долівці, на якій від мокрого тіла плями, а руки тягнуться в бік візка. Стогнучи, він сідає й чекає, допоки кімната вирівняється, доки йому нарешті вдасться всі- стися у візок.

Удруге це було за кілька днів. Він щойно повернувся з роботи. Час був пізній, усе зростає відчуття, що «Розен Пріт- чард»

підживлює його енергією, та щойно він покидає територію фірми, як його полишають сили; щойно пан Ахмет зачиняє задні дверцята авта, він одразу засинає і не прокидається до самої вулиці Грін. Але того вечора, ввійшовши до темної тихої квартири, він просто втрачає орієнтацію, до такої міри, що якийсь час стоїть і розгублено кліпає, а тоді підходить до канапи у вітальні й лягає на неї. Збирається просто декілька хвилин спочити, зібратися на силі й підвестися знову, та коли розплющує очі, то вже настав новий день, вітальня вже від світла Сіріє.

Утретє таке було в понеділок уранці. Він прокидається ще до дзвінка будильника і навіть лежачи відчуває, як усе навколо й усередині в нього теж ніби крутиться, наче він — це напівповна пляшка з водою, яка погойдується у хмарному океані. Останнім часом по неділях він себе вже не напихає ліками: в суботу повертається додому після вечері з Джей- Бі. Залазить у ліжко, а прокидається тільки вранці, коли до нього заходить Ричард. А коли того немає — ось цієї суботи вони з Індією поїхали погостювати до її батьків у Нью-Мексико, — то він цілий день спить, цілу ніч. Йому нічого не сниться, ніщо не заважає його сну.

Звісно, він розуміє, в чому річ: він дуже мало їсть. І так уже не один місяць. Буває, коли скуштує якусь дещицю — скибку фрукта, кусень хліба — а то й зовсім нічого за день не з'їсть. І не сказати б, що він так вирішив — припинити їсти взагалі, — а просто вже й не тягне, більше й не може; він неголодний, от і не їсть. Хоча цього понеділка не так: він встає, тупцяє донизу. Він плаває — погано, повільно. Тоді піднімається до себе в квартиру, готує собі снідання. Сидить і їсть, втупивши погляд у простір квартири, поруч лежать нероз- горнуті газети. Розтуляє рота, всовує виделку з харчем, жує, ковтає. Він машинально це робить, але враз спадає на думку, який це гротескний процес — що-небудь вкладати до власного рота, пересовувати туди-сюди язиком, проковтнути вимочений у слині згусток, — і припиняє. Та все одно обіцяє собі: «Я їстиму, навіть через не хочу, бо я живий, і це просто необхідність». Але сам і забуває, постійно забуває.

А тоді через два дні дещо сталося. Він щойно повернувся додому, настільки змучений, що ось-ось розчиниться, випарується у

повітрі. Став уже немов таким безтілесним, наче сам не з плоті й крові, а з пари, з туману, і ось уже бачить перед собою Вілема. Він роззявляє рота, щоб до того звернутися, а тоді кліпає, і Вілема уже немає, а сам він хитається з витягнутими руками.

— Вілеме, — говорить він уголос у порожній квартирі. Вілеме!

Він заплющує очі, наче так можна буде його викликати знову, та Вілем більше не з'являється.

Однак Вілем виникає наступного дня. Він знову вдо ма. Знову ніч. Знову він нічого не поїв. Він лежить у ліжку й дивиться в пітьму кімнати. І ось раптом виникає Вілем, поблискує, мов голограма, його обриси мерехтять, і хоч на нього Вілем не дивиться — дивиться кудись в бік дверей, дивиться напружено, і йому хочеться за тим поглядом простежити, що ж той побачив, та розуміє, що кліпати зараз не повинен, не можна одвертатися — той зникне — досить і того, що він його бачить, що знає, що той якимось чином існує, що зникнення хоч і відбувається, та не до кінця. Та, зрештою, доводиться кліпнути, і Вілем знову щезає.

Він, однак, не дуже засмучується, адже знає: якщо не їсти, якщо протриматися майже до зомління, то в нього почнуться галюцинації, в цих видіннях він бачитиме Вілема. Вночі він засинає задоволений — уперше в душі такий мир за майже п'ятнадцять місяців, бо тепер він знає, як йому викликати Вілема, тепер знає, що його викликати вже в його волі.

Візит до Енді він скасовує і залишається вдома, щоб про-експериментувати. Це вже третю п'ятницю поспіль він не ходить до Енді. З того вечора в ресторані вони поводяться один з одним чемно. Енді Лайнуса більше не згадує, інших лікарів теж, хоч і сказав, що за півроку це питання збирається порушити знову.

— Питання ж не в тому, Джуде, чи я хочу тебе позбутися, чи ні, — сказав йому. — І мені справді шкода, вибач мені, коли це так прозвучало. Я просто хвилююся і хочу впевнитися в тому, що ми знайдемо того, хто тобі сподобається, з ким ти почуватимешся комфортно.

— Я тобі дуже вдячний, слово честі. Це я повівся негарно й викликав на себе твій гнів. — Та він знає, що зараз варто бути обережним: уже відчув гнів на смак і вже знає, що його потрібно

контролювати. Він відчуває, як гнів уже готується вирватися з рота роєм жалких чорних мух. «Де ж ховався той гнів? — запитує він себе. — Як його примусити зникнути?» Останнім часом він снить насиллям, жахами, які відбуваються з тими людьми, яких ненавидить і яких любить: бачить, як брата Люка запихають у мішок на сміття, повний писклявих голодних щурів; бачить, як голова Джей-Бі сплющується об стіну й мізки сірою масою розлітаються навколо. В цих снах він завжди присутній теж, стоїть безпристрасно, уважно спостерігає, а коли все кінчається, він розвертається і йде геть. Коли прокидається, з носа тече кров — таке бувало з ним у дитинстві, коли намагався втриматися від істерики, і тремтять руки, і обличчя аж перекошується.

Тієї п'ятниці Вілем до нього так і не приходить. А наступного вечора, коли він їде з роботи на вечерю з Джей-Бі, то повертає голову праворуч і бачить — поруч на сидінні сидить Вілем. Йому здається, що цього разу той чіткіший, начебто не такий безтілесний, він усе дивиться й дивиться, а тоді кліпає, і Вілем зникає.

Після цих епізодів він виснажений, і світ навколо тьмяніє, неначе і енергія, і електрика витрачені на створення Вілема.

Він каже панові Ахмету забрати його додому замість ресторану, і доки вони їдуть на південь, набирає повідомлення до Джей-Бі, мовляв, почувається недобре, приїхати не виходить. І таке відбувається з ним усе частіше: він скасовує заплановані зустрічі — так незручно і непростимо запізно — як то за годину до важливої вечері, що вже давно була зарезервована, за декілька хвилин до призначеної зустрічі в галереї, за декілька секунд до того, як підніметься над сценою завіса. Ричард, Джей-Бі, Енді, Гарольд, Джулія — це останні люди, які все ще намагаються з ним налагодити контакт постійно, тиждень за тижнем. Він уже не пам'ятає, коли востаннє розмовляв із Сітізеном, Родесом, Генрі Янґа- ми, Елайджею, з Федрою — певне ж, відколи телефонували, минули тижні й тижні. І хоч він знає, що це мало б його тривожити, але вже байдуже. І надія його, і енергія припинили бути джерелом, що постійно відновлювалося, його ресурси стали

обмеженими, і він їх має витрачати на пошуки Вілема. хай навіть те полювання ефемерне, хай навіть він у ньому програє.

Отож він вирушає додому й чекає, чекає, коли ж йому явиться Вілем. Того все немає, і він засинає.

Наступного дня він усе чекає. Вже в ліжку намагається втриматися між безсонням і дрімотою, адже саме тоді найвища (так він думає) вірогідність того, що знову побачить Вілема.

У понеділок, прокинувшись, він уже почувається дурником. Сам собі каже: ***«Це треба припинити. Ти повинен повернутися до складу живих. Ти поводишся як божевільний. Видіння? Ти розумієш, на що це схоже?»***

Він згадує монастир, там брат Павло полюбляв йому розповідати історію про одну черницю, що жила в одинадцятому столітті. Звали її Хільдеґардою. Вона мала видіння: щойно заплющувала очі, як перед нею з'являлися сяючі предмети; її дні наповняло світло. Та брата Павла цікавила більше не Хільдеґарда, а її наставниця, Ютта, яка відреклася від світу матеріального, щоб аскетом жити у крихітній келії, щоб померти для клопотів земних, щоб жити, не живучи. «Ось що з тобою трапиться тоді, коли не слухатимешся», — все говорив Павло, жахаючи його. В монастирських володіннях стояв і маленький сарай, темний, холодний, наповнений зловісними залізяками, із кожної стирчала якась спиця, піка чи серп, і коли брат розповідав йому про Ютту, він уявляв, як його вкидають до сараю, як їсти дають лиш стільки, щоб зовсім не помер, і як він довго-довго там животітиме, майже забутий, та не до кінця, майже мертвий, та не до кінця. Але навіть Ютта мала когось поруч — Хільдеґарду. А в нього нікого не буде. Як же він цього боявся, як же був упевнений, що рано чи пізно це з ним станеться.

Тепер у ліжку він чує шепіт із давньої німецької пісні: «Я став утраченим для світу, — співає тихенько, — в якому змарнував так багато часу».

І хоч це нерозумно, він усе одно не може примусити себе їсти. Йому стала огидною сама процедура споживання.

Хотілося б не бажати нічого, не потребувати нічого. І життя власне вже скидається на використаний не раз змилок, заточений,

перетворений на тупе вістря, від якого щодень лишається все менше.

І є ще те, в чому сам собі не хоче він зізнатися, та не може не думати. Він не може порушити даної Гарольду обіцянки, він її не порушить. Але якщо він припинить їсти, якщо припинить старатися жити, то кінець буде таким самим.

Зазвичай він розуміє, яким його життя стало мелодраматичним, який же це нарцисизм, як він відірвався від реальності, і він сам собі, хоч раз на день за це докоряє. І ще... йому все важче стає викликати з пам'яті дрібниці, пов'язані із Вілемом, не маючи матеріальних підказок: він не пам'ятає звук його голосу, аж доки не прослухає записане на автовід- повідачі повідомлення. Він вже не може згадати Вілемів запах, не взявши й не понюхавши одну з його сорочок. А тому він і боїться, що його журба — не через Вілема, а за власним життям — незначущим, непотрібним.

Ніколи його не хвилювало, що по ньому лишиться, принаймні так йому здавалося. Що не хвилювало, то й добре, адже по ньому не залишиться жодної пам'яті: ні будівель, ні картин, ні фільмів, ні скульптур. Ні людей — ні дружини, ні дітей, певно, й батьків нема, ні друзів, якщо поводитиметься так і далі. Ні навіть нового закону. Він нічого не створив, нічого, крім грошей — тих, що заробляв сам, тих, що отримав як відшкодування за смерть Вілема. Квартира залишиться у володінні Ричарда. Решту майна роздадуть або розпродадуть на користь доброчинних організацій. Витвори мистецтва передадуть до музеїв, книжки — до бібліотек, меблі — меблі роздадуть тим, хто їх захоче. І буде все так, ніби його ніколи й не існувало. І залишається відчуття, і таке вже болюче, що він, виявляється, найважливішим у житті був тільки в мотельних номерах, там принаймні був для когось наче єдиним, потрібним, хоча те, що він міг запропонувати.

від нього забирали силоміць, він робив усе не з власної волі. Але там хоч він для іншої людини був реальним: його бачили таким, яким він був. Там він найменше прикидався.

Він ніколи до кінця не міг повірити у Вілемову інтерпретацію його особи: сміливого, винахідливого, чудового чоловіка. Вілем таке говорив, а йому ставало соромно, наче той його дурив: та хто

ж *той* чоловік, про якого Вілем розказує? Навіть зізнання не змінило до нього ставлення Вілема — здавалося, що той навпаки, не менше, а більше почав його поважати; ніяк не міг такого зрозуміти, але дозволив собі в тому знаходити втіху, навіть не будучи впевненим, йому давала опору думка про те, що хтось його вважав достойною людиною, що хтось думав про його життя як про значуще.

Їхньої останньої з Вілемом весни вони скликали на вечерю друзів - їхня четвірка, Ричард і Генрі Янґ (азіат); і тоді Малкольм укотре шкодував про їхнє із Софі спільне рішення не мати дітей, а всі вони йому нагадували про те, що вони самі цього не хотіли, — то запитав:

— А без них я сам себе запитую: в чому сенс? А ви, хлопці, про таке не думали? Як же нам знати, чи є сенс у нашому житті?

— Перепрошую, Меле, — сказав Ричард, доливаючи тому залишки вина, доки Вілем відкорковував наступну пляшку, — а я вже це вважаю образливим. Отже, ти стверджуєш, що наші життя мають мало сенсу тому, що в нас немає дітей?

— Ні, — відповів Малкольм, та, подумавши, продовжив: — Можливо.

— Я знаю, що *моє* життя має сенс, — ураз вставив Вілем, і Ричард до нього всміхнувся.

— Та *твоє* якраз повне сенсу, - відказав Джей-Бі. — Ти твориш фільми, які люди справді *хочуть* побачити, не порівняти зо мною, Малкольмом, Ричардом і Генрі.

— Люди хочуть бачити наші роботи, — голос Генрі Янґа звучав ображено.

— Я мав на увазі людей, окрім Нью-Йорка, Лондона, Токіо й Берліна.

— А-а, таких. А кому яке до *них* діло?

— Ні, — сказав Вілем після того, як вони припинили реготати. Та спинився, наче й засоромився, помовчав, а тоді вів далі: — Тому що я гарний друг. Я люблю своїх друзів, я про них піклуюся і думаю, що роблю їх щасливішими.

У кімнаті стало тихо, декілька довгих секунд вони з Віле- мом поверх столу дивилися один на одного, а решта друзів і вся

квартира наче розчинилися: лише вони удвох сидять на стільцях, а довкола — ніщо.

— За Вілема, — сказав нарешті він і підняв склянку, а за ним і всі інші.

— За Вілема! — повторили, і Вілем до нього всміхнувся.

А пізніше того вечора, коли всі порозходилися, вже в ліжку він сказав Вілему про те, що його правда:

— Я радий, що ти розумієш, яке значення має твоє життя. Радий, що в цьому мені тебе не треба переконувати. Я радий, що ти знаєш сам, який же ти чудовий.

— Але твоє життя так само осмислене, як і моє, — відповів Вілем. — Ти теж чудовий. Хіба ж ти цього не знаєш, Джуде?

Тоді він буркнув щось під ніс, начебто погоджуючись — щоб Вілем так сприйняв, та Вілем заснув, а він усе лежав без сну. Йому завжди здавалося, що тільки від нічого робити люди починають розумувати про те, чи є сенс у житті, чи немає, він не вважав, що в його житті є якийсь сенс. Та це йому було якось байдуже.

І хоча він і не турбувався, чи там має його життя якийсь сенс, чи не має, його завжди *дивувало,* для чого ж він сам, як і багато інших, узагалі живуть; часом себе в цьому було важко переконати, але ж стільки народу, мільйони, мільярди живуть так вбого, що й у голові не вкладається, у настільки екстремальних умовах, сутужно, заболено, що й уявити таке не в силі. Але вони живуть собі й живуть далі. А може.

рішення жити далі — то не свідомий вибір, а задум еволюції? Чи є щось у самому мозку, у сузір'ї нейронів, стверділих і вкритих рубцями, мов жили, — те, що утримує людину від того кроку, який начебто диктує їм уся логіка? Та все ж таки інстинкт цей не непереможний — він його раз уже переборов. І що з ним потім сталося? Ослаб він чи зміцнів? Чи може він іще вирішувати, як з власним життям вчинити?

Після перебування в лікарні він уже знав, що переконати когось жити заради самого себе неможливо. Він часто роздумував, що набагато кращим методом лікування було переконувати людей жити заради інших: для нього самого цей аргумент став найпереконливішим. Так і було — він мав зобов'язання перед

Гарольдом. Перед Вілемом. І якщо вони хотіли, щоб він жив, то ось він і жив. День за днем він плентався по життю, чому — сам добре й не розумів, та тепер вже бачив, що робив це заради них, і навіть за цей рідкісний вияв егоїзму може пишатися. Він так і не зрозумів ніколи, чому ж вони хотіли, щоб він жив далі, лише знав, що хотіли, тому й це робив. І згодом навіть навчився у житті знаходити задоволення, навіть радість. Але починалося все не так.

Та тепер знову він своє життя бачить усе складнішим, кожен новий день усе не можливішим за попередній. У кожному дні життя стоїть дерево, чорне помираюче дерево з єдиною гіллякою, випнутою праворуч, таке собі городнє опудало з протезом, і от на цій гілляці він і висить. Над головою завжди дощові хмари, а тому гілка завжди слизька. Та він усе одно чіпляється за неї, тому що під ногами — в землі зяє глибоченна діра, що й дна не видно. Йому моторошно відпустити гілку, бо знає, що впаде просто в яму, та він знає, що рано чи пізно це доведеться зробити: він так замучився. Сила його слабне, потроху, з кожним тижнем.

І тому з почуттями жалю, провини, а ще з почуттям неминучості він обманює щодо даної Гарольду обіцянки. Обманює, коли говорить, що його у справах посилають до
Джакарти — тому пропустить День подяки. Обманює, коли починає відрощувати бороду, щоб приховати виснаженість, яка проступає на обличчі. Обманює, коли відповідає Сан- джею, що з ним усе гаразд, просто шлунковий грип. Обманює, коли говорить секретареві, що нічого не треба йому на обід, бо дорогою на роботу щось купив. Обманює, коли впродовж місяця скасовує зустрічі з Ричардом, Джей-Бі та Енді, ніби має купу роботи. Обманює щоразу, коли дає волю непрошеному голосу нашіптувати: *«Вже лишилося недовго, вже недовго»*.

Він ще не настільки відсторонений, щоб не розуміти, що не зможе буквально заморити себе голодом, але справді думає: настане день — він ще ніколи до нього не був настільки близьким — і він уже так ослабне, що зашпортнеться й упаде, й розіб'є голову о бетонну долівку в коридорі дому на вулиці Грін, там вчепиться який-небудь вірус, з ним організму вже буде несила боротися.

Принаймні одна вигадка правдива: він і *справді* має багато роботи. За місяць почнуться апеляційні дебати, і він радий, що може так багато часу проводити у «Розен Прітчард» — з ним нічого поганого там ніколи не траплялося, там і Вілем знає, що не варто його непокоїти нежданими візитами. Якось уночі він чує, як Санджей бурмоче: «О, до біса, та вона мене приб'є!», він зводить очі й розуміє: уже не ніч, а день, і Гудзон набуває олійно-оранжевої барви. Все помічає, та не відчуває нічого. Тут життя трошки призупиняється; тут він може стати ким завгодно, де завгодно. Може залишатися допізна — скільки захоче. Ніхто його не чекає, ніхто не занепокоїться, коли він не дзвонитиме, ніхто не сердитиметься, якщо він не повернеться додому.

Перед судом у п'ятницю він допізна працює, заглядає секретарка й повідомляє, що на нього чекає відвідувач, це доктор Контрактор, чи потрібно його пропустити до нього? Він вагається, не впевнений, що ж робити, Енді його набирав, та він йому не передзвонював; то зараз він навряд чи піде просто так.

— Так, — каже він до неї. — Нехай пройде до південно-східної конференц-зали. — Він чекає в залі - найприват- нішій — навіть без вікон, а коли входить Енді, видно, як рот його стиснувся, проте вони потискають один одному руки, мов незнайомці, лише коли секретарка виходить, той підводиться й іде до нього.

— Встань, — велить йому Енді.

— Не можу, — відповідає він.

— Чому?

— Бо ноги болять, — каже він, та це неправда. Він не може стояти тому, що протези на ньому вже не тримаються. «У цих протезах дуже добре те, що вони надчутливі, що легкі, - казав йому протезист, коли їх приміряв йому, — але погане те, що в них лунки не пристосовані до великої різниці у вазі. Якщо втратите чи наберете понад десять відсотків ваги — у вашому випадку — плюс-мінус чотирнадцять-п'ятнадцять фунтів, — і доведеться тоді або повертати попередню вагу, або міняти протези». Останні три тижні він їздить в інвалідному візку, і хоча ті ноги й далі носить, вони йому служать лише для вигляду — щоб чимось заповнити ногавиці: вони тепер уже зовсім не підходять, він не

може ними користуватися, а щоб їхати знову до протезиста, він занадто стомлюється, та ще й доведеться вести з ним розмову, вигадувати пояснення.

— А я вважаю, що ти брешеш, - каже Енді. - Здається мені, ти так схуд, що протези з тебе спадають, чи не так? — Та він не відповідає. — Наскільки ти схуд, Джуде? Коли я тебе востаннє бачив, ти вже тоді на дванадцять фунтів схуд. А зараз скільки? Двадцять? Більше? — Вони мовчать. — Що ж ти в біса коїш? - Енді стишує голос. — Що ти з собою робиш, Джуде? Ти просто жахливий маєш вигляд, — веде Енді далі. — Це просто страшно. Ти видаєшся хворим, - він вмовкає. — *Та скажи вже щось, говори хоч щось, чорт забирай, Джуде!*

Він знає, до чого ця сцена має вести: Енді кричить, а він кричить на нього у відповідь. У результаті вони зголосяться на рішення, яке нічого не змінить, він погодиться на що-не- будь, не дію, а лише пантоміму, аби лише Енді стало легше. Але щось гірше пізніше як станеться, виявиться, що пантоміма — лише пантоміма, нічого більше, і тоді його змушуватимуть до лікування, якого він не хоче. Втрутиться Гарольд. Йому все вичитуватимуть, вичитуватимуть і вичитуватимуть, а він усе брехатиме, брехатиме і брехатиме. Той самий цикл, те саме коло, знову, знову й знову — той потік, передбачуваний, як ті мужики в мотелях — заходили в кімнату, застеляли своє простирадло, займалися з ним сексом, виходили. Потім наступний, наступний, наступний. На другий день усе те саме. А його життя — то чергування жахливих повторів: секс, порізи, те, інше. До Енді, до лікарні. «Ні! Цього разу ні», — думає він. Цього разу він вчинить інакше, тепер він усього уникне.

— Твоя правда, Енді, — каже він голосом спокійним і безе-моційним, який тільки може підібрати — таким користується в судовій залі. — Я схуд. Пробач, що не прийшов раніше. Не приходив, боявся тебе засмутити: в мене був важкий шлунковий грип, ніяк не міг з нього виборсатися, та вже все позаду. Я вже оклигав. Я вже їм, правда. Знаю, я й справді маю поганий вигляд. Але запевняю тебе, я над цим працюю. — Так, яка іронія: він і *справді* більше почав їсти в останні два тижні:

потрібно довести до кінця судовий процес. Він не хоче зомліти просто в судовій залі.

І що на таке може відповісти Енді? Підозри лишилися, та що він може вдіяти?

— Якщо на наступному тижні не прийдеш на огляд, я повернуся, — каже до нього перед тим, як іти до виходу вслід за секретаркою.

— Чудово, — відповідає він так само ґречно, — через вівторок. Процес уже тоді скінчиться.

Енді виходить, а він на мить відчуває тріумф, неначе сам — казковий герой, і щойно переміг небезпечного ворога. Але, звісно, Енді ніякий не ворог, він поводиться смішно, і за почуттям перемоги приходить відчай. Як то часто з ним буває, приходить відчуття, що він не є творцем власного життя, а воно просто з ним трапилося. Ніколи йому не вдавалося уявити, яким стане його життя; навіть дитиною, коли він мріяв про інші місця, інші життя, ніколи не вдавалося ті місця й життя візуалізувати; він вірив усьому, що йому казали про те, ким він є і ким він стане. Та його друзі — Ана, Люсьєн, Гарольд, Джулія — уявляли його життя замість нього. Вони його бачили зовсім не так, як він сам себе бачив; вони йому дозволили повірити в можливості, про які він навіть і не мріяв. Він у своєму житті бачив аксіому рівності, а вони — ще одну задачу, яку й назвати важко: *Джуд = x*, і замість *x* писали такі величини, які ніколи ні брат Люк, ні вчителі в притулку, ні доктор Трейлор не підставляли і його самого теж до такого не спонукали. Хотілося б повірити в усі їхні докази, так, як вірили в них вони, якби ж то показали, як же вони дійшли до таких рішень. Якби він знав, як вони знайшли рішення задачі, тоді, можливо, він зрозумів би, навіщо йому жити. Ось і все, що йому потрібно; єдина відповідь. Усе, що потрібно, — це щоб його хоч раз переконали. І не треба, щоб доведення було красивим, головне, щоб було переконливим.

Починаються судові слухання. Йому все вдається. Повернувшись у п’ятницю додому, він їде візком до спальні, лягає в ліжко. Увесь вікенд минає в стані сну, дивному, незнайомому, це навіть і не сон, а ковзання, невагоме пересування між царинами пам’яті й фантазій, забуттям і свідомістю, тривогою й надією. Це

не світ снів, думає він, це — щось інше, і хоча він усе усвідомлює, коли прокидається — люстру над головою, простирадла коло нього, канапу напроти з оббивкою в листі папороті, — та він не годен відрізнити того, що являється у видіннях від того, що справді було. Він бачить, як у руці підносить лезо до передпліччя, як по живій плоті робить глибокий надріз. Та з рани виштрикується металева стружка, наповнювач, кінський волос, і приходить розуміння: він мутував, вже більше не людська істота він. Тож настає полегшення — вже не треба порушувати даної Гарольдові обіцянки: він зачарований, і тепер зникли і почуття провини, і людська подоба.

«Це правда? **— тонесенький, сповнений надії голос його запитує. —** ***Ми тепер бездушні?»***

Та він не може сам на це відповісти.

Знову й знову він бачить брата Люка, доктора Трейлора. Як став слабшати, як свідомість почала його спливати, він усе частіше їх бачив, і якщо Вілем і Малкольм уже затуманювалися, то такого не відбувалося з братом Люком і доктором Трейлором. Своє минуле він відчуває ніби ракову пухлину, яку варто було вже давно пролікувати, та він її ігнорував. Тепер же брат Люк і доктор Трейлор пустили метастази, і вони вже занадто великі, занадто повносилі, щоб він їх міг позбутися. Вони тепер заявляються без слів: постають перед ним, а то й сидять у спальні пліч-о-пліч на канапі, пильно вдивляються, і краще би вони щось говорили, адже зрозуміло: вони намагаються вирішити, що ж із ним робити, то він знає, до чого би вони не дійшли згоди — все буде гірше за всю його уяву, гірше за все, що з ним уже в житті було. Настає мить, коли він помічає, як ті двоє про щось радяться пошепки, точно про нього — він упевнений. «Припиніть! — кричить він до них. — Припиніть, припиніть!», та вони уваги не звертають, а коли він намагається підвестися і прогнати їх, нічого не виходить. Чує свій заклик: «Вілеме, захисти мене, допоможи, примусь їх піти звідси, хай заберуться геть!» — та Вілем не з'являється, тож приходить розуміння: він сам-один, і тоді він, наляканий, ховається під ковдрою, лежить, принишклий, і чомусь упевнений, що час повернувся назад, що його примусять знову своє життя прожити

ще раз. *«Коли-небудь буде легше,* — обіцяє він самому собі. — *Пам'ятай, за важкими роками йшли хороші роки».* Та він цього знову вже не може повторити, не може прожити ще раз п'ятнадцять років — ті п'ятнадцять літ напівжиття, період розпаду яких виявився таким тривалим і відчутним, які вплинули на все, ким він став і що робив.

Коли на ранок понеділка він нарешті повністю прокидається, то знає: вже перейдено певний поріг у житті. Він знає, що вже близько, вже він дійшов межі між світами. Доки пересідає у своє крісло, аж двічі стаються з ним затьмарення. Дорогою до ванної він непритомніє. Та от лишається живим, ніщо його не бере чомусь. Вбирається у свої сорочку й костюм, знову занадто вільний після того, як перешивали місяць тому, всовує кукси до протезів і спускається сходами вниз: на нього чекає пан Ахмет.

На роботі все те ж саме. Вже настав новий рік. Після свят і відпусток усі повертаються. Під час засідання правління він для того, щоб не втрачати уваги, запускає нігті собі в стегно. Він відчуває, як слабнуть руки, які тримаються за гілку.

Цього вечора Санджей іде з роботи рано, і він також. Сьогодні приїздять Гарольд та Джулія, й він пообіцяв, що з'їздить до них у гості. Вже більш як місяць з ними не бачився. І хоч він уже не переймається тим, який вигляд має, та все ж таки надягає під низ кілька шарів одягу — спідня сорочка, сорочка, светр, кардиган, піджак, пальто — хоч трохи повнішим здаватиметься. В будинку Гарольда його впускає портьє, і він входить, намагаючись не кліпати очима, бо від того його більше нудить. За дверима квартири він обхоплює руками голову й так сидить, доки не відчуває, що має сили рухатися далі, а тоді повертає ручку дверей. В'їжджає досередини, а тоді витріщає очі.

Тут усі: звісно, Гарольд із Джулією, а ще Енді, Джей-Бі, Ричард, Індія, Генрі Янґи обидва, Родес, Елайджа, Санджей, а ще Ірвінґи — усі порозсідалися, хто де знайшов — на різних меблях, наче для тієї фотосесії, й на мить він уже злякався, що почне сміятися. А тоді приходить здивування: невже я сплю? Хіба це насправді? Спадає на думку те марення, в якому він став подертим матрацом, і він уже думає: я хоч досі справжній? Я досі притомний?

— Господи, — вимовляє, коли нарешті здатен здобути хоч слово. — А це ще що таке?

— Саме те, що ти думаєш, — чує він голос Енді.

— Ні, мені цього не треба, — намагається сказати він, та не може, він і рухатися не може, не може й поглянути на них — натомість оглядає руки — ліву, зі шрамом, праву, нормальну, тоді як там, над ним, і далі звучить голос Енді. Вони вже декілька тижнів за ним стежили: Санджей позначав дні, коли він хоч щось їв на роботі, Ричард заходив до квартири з тим, щоб заглянути до холодильника.

— Втрату ваги ми вимірюємо в ступенях, — він чує, як Енді веде далі. — Втрата в межах від одного до десяти відсотків маси — це перший ступінь. Від одинадцяти до двадцяти — це другий. При другому ступені вже розглядають питання щодо встановлення зонду для введення харчу. Ти знаєш це, Джуде, адже це з тобою вже не вперше, і, поглянувши на тебе, я скажу, що тут уже другий ступінь — щонайменше.

Енді все щось торочить, а він, здається, починає плакати, та сльози не виходять — не можуть вийти. Все пішло не так, думає він, чому ж усе так неправильно? Як же йому вдавалося добре забути про те, ким він був, коли вони були разом з Вілемом? Неначе та людина разом з Вілемом померла, а те, що залишилося, — то просто його кістяк — той, що йому самому ніколи не подобався, той, хто так і не пристосувався, щоб жити тим життям, яке всупереч самому собі все ж таки творив.

Він нарешті піднімає голову й бачить, яким поглядом на нього дивиться Гарольд, той беззвучно плаче, дивиться й дивиться на нього.

— Гарольде, — каже він нарешті, хоча Енді й далі говорить. — Звільни мене від тієї обіцянки. Не примушуй мене й далі до цього. Не примушуй!

Але його ніхто не звільняє: ні Гарольд, ні будь-хто інший Натомість його беруть у полон і відвозять до лікарні, і там, у лікарні, він починає боротися. «Це моя остання битва», — думає він і бореться сильніше, ніж будь-коли, жорстоко бореться, як колись у монастирі, перетворюючись на того монстра, яким його

обзивали, виючи й відпльовуючись — на Гарольда, на Енді, вириваючи катетер із вени, звиваючись у лікарняному ліжку, роздряпуючи Ричардові руку, аж доки, лаючись, медсестра не виштрикує його голкою, вколює заспокійливе.

Він прокидається із зап'ястками, пристебнутими до поручнів ліжка, зі знятими протезами, пов'язкою на ключиці — зрозуміло, що туди вставили катетер. «Знову те саме, — думає він. — Те саме і те саме».

Але цього разу все не так само. Цього разу йому не дали вибору. Цього разу його штучно годують через зонд, який ввели через живіт просто в шлунок. Цього разу його примушують до сеансів з доктором Ломаном. Цього разу за ним спостерігатимуть при кожному прийомі їжі: за сніданком — Ричард, за обідом — Санджей, і коли він затримається на роботі допізна, то він і стежитиме за вечерею. Гарольд наглядатиме за ним у вихідні. До туалету йому дозволяють піти не раніше, ніж через годину після прийому їжі. Він повинен щоп'ятниці ходити на прийом до Енді. Щосуботи він мусить зустрічатися з Джей-Бі. Щонеділі мусить зустрічатися з Ри- чардом. Він мусить зустрітися з Гарольдом, щойно той скаже, що так треба. А якщо помітять, що він пропустить прийом їжі, зустріч чи якось викидає їжу, його покладуть до лікарні, і цього разу кількома тижнями він не обійдеться, лікування триватиме місяці. Він мусить набрати вагу — тридцять фунтів як мінімум, і коли втримається в цих межах півроку як мінімум, тоді ці вимоги до нього припиняться.

Ось так починається його нове життя, життя, в яке він проходить через приниження, через жаль, через надії. В цьому житті його стомлені друзі зі зомореними обличчями спостерігають, як він поїдає омлети, бутерброди, салати. Це вони сидять напроти й дивляться, як він намотує пасту на виделку, як возькає ложкою по тарілці з полентою, як одрізає з кісток м'ясо. Це вони заглядають у його тарілку, в його миску та або кивають головою - так, можна йти, або хитають головою — *ні, Джуде, треба більше з'їсти.* На роботі він приймає рішення, і люди їх слухаються. Та о першій годині привозять в офіс обід, і протягом тридцяти хвилин, хоча в офісі більше ніхто цього не знає, його рішення не означають

нічого, бо абсолютна влада тоді в Санджея, він має підкорятися всьому, що той загадає. Одне повідомлення від Санджея до Енді — і все, його повезуть до лікарні, там знову зв'яжуть, проти волі начинятимуть їжею. Всі вони можуть це зробити. І здається, що всім байдуже те, що не цього він хоче.

«Ви всі що, забули, чи що — хочеться запитати їх. — Ви його зовсім забули? Ви забули, як він мені потрібен? Ви забули, що я не знаю, як бути живим без нього? Хто ж мене навчить? Хто скаже, що мені тепер робити?»

Уперше до доктора Ломана його відіслали як ультиматум, і повертається він до нього цього разу теж унаслідок ультиматуму. З ним він завжди був раніше привітним, привітним і відстороненим, та тепер він поводиться вороже, різко.

— Я не хочу тут бути, — говорить він одразу, як доктор Ломан вітає його й каже, що радий бачитися з ним знову, й запитує, що він з ним хотів би обговорити. — І не треба мені брехати: ви мене не раді бачити, а я тут не хочу бути. Це марно згаяний час, мій і ваш. Я тут, бо мене змусили.

— Ми можемо й не розмовляти про те, чому ви тут, Джуде, якщо ви не схочете, — каже доктор Ломан. — Про що ви хотіли б поговорити?

— Ні про що, — огризається він, і нависає тиша.

— Розкажіть мені про Гарольда, — пропонує йому доктор Ломан, і він роздратовано зітхає:

— Нічого розповідати.

Він бачиться з доктором Ломаном щопонеділка й щочетверга. Після сеансу в понеділок він ще повертається увечері на роботу, та в четвер його примушують відвідувати Гарольда з Джулією, і з ними він теж поводиться страшенно грубо, і не просто грубо, а злобливо, просто огидно. Така поведінка дивує його самого - ще ніколи в житті він не посмів таким бути, навіть у дитинстві, за таке його хто завгодно побив би. Та не Гарольд, не Джулія. Вони йому ніколи не докоряють, ніколи не «виховують».

— Це огидно, — каже він увечері, відсовуючи тарілку з тушкованою куркою, яку приготував Гарольд. — Я це не їстиму.

— Я тобі щось інше принесу, — швидко говорить Джулія,

підводячись. — Що ти хочеш, Джуде? Хочеш сандвіч? Може, яєць?

— Що-небудь, — каже він. — Це якесь собаче їдло.

Та говорить те він насамперед до Гарольда, дивиться прямо на нього: чи витримає, чи не зірветься? І пульс уже відчувається просто в горлі, він уже бачить, як Гарольд кидається, як ляскає його по обличчю. І бачить: Гарольд заливається слізьми. Бачить, як Гарольд виганяє його геть із дому.

«Забирайся до біса, геть, Джуде! — скаже Гарольд. - Вимітайся з нашого життя й ніколи не вертайся».

«Гаразд, — відповість він. — Гаразд, гаразд. Ти, Гарольде, мені все одно не потрібен. Мені ніхто тут не потрібен». —

З яким полегшенням він дізнається, що насправді ніколи й не хотів його, що всиновлення було примхою, дурницею, і новизна від нього вже давно розсіялася.

Та нічого з того Гарольд не робить, просто на нього дивиться.

— Джуде, — каже до нього тихо нарешті.

— Джуде, Джуде, — передражнює він у відповідь, мов сойка, прописує своє ім'я: — Джуд. Джуд. — Охоплює така злість, такий гнів: і слів не стає, щоб описати, який він. Його венами бурлить ненависть. Гарольд хоче, щоб він жив, то ось воно, його бажання. Ось глянь, який я.

«А ти розумієш, якого болю можу тобі завдати? — ось це він хоче запитати в Гарольда. — ***Ти знаєш, що я таке тобі скажу, що забути неможливо, за що ти мені ніколи не простиш? Ти розумієш, що у мене є така влада? А ти знаєш, що відколи ми знайомі, я тобі постійно брехав? Ти знаєш, ким я є насправді? Ти знаєш, зі скількома мужиками я переспав, що я їм із собою робити дозволяв, що всередині в мене перебувало, які я звуки видавав?»*** Його життя — єдине, що насправді йому належить, захоплено іншими людьми: Гарольдом, який хоче підтримувати його життя, демонами, котрі шкребуть тіло зсередини, пронизують ребра, протикають кігтями легені. Братом Люком, доктором Трейлором. ***«Для чого потрібне життя?*** — запитує він себе. — ***Для чого потрібне моє життя?»***

«Ох, — думає він, — так що, невже я ніколи не забуду? Невже це і є я, незважаючи на всі ці роки?»

Він відчуває, як ніс починає кривавити, і відсовується від столу.

— Я йду, — каже їм, коли Джулія заходить до кімнати з сандвічем. Він бачить, що на них шкуринки пообрізувані, і всі сандвічі нарізані акуратними трикутничками — мов для дитини, а він мить вагається, готовий розплакатися, та потім опам'ятовується і знову похмуро дивиться на Гарольда.

— Ні! Нікуди ти не йдеш, — каже Гарольд не сердито, але рішуче. Підводиться зі стільця, вказує на нього пальцем. — Ти залишаєшся і закінчуєш.

— Ні, не буду, — заявляє він. — Дзвони собі до Енді, мені байдуже. Я збираюся піти з життя, Гарольде. Я себе вб'ю, і ти не зможеш мене спинити.

— Джуде... — чує, як шепоче Джулія. — Джуде, будь ласка...

Гарольд підходить до нього, мимохідь забирає у Джулії тарілку, а він думає: ось і все, зараз. Він піднімає підборіддя, чекає, коли ж Гарольд його вдарить тарілкою в обличчя, та ніхто його не б'є: Гарольд ставить тарілку перед ним на стіл.

— їж, — каже до нього напруженим голосом. — Ти маєш це з'їсти, зараз.

А він несподівано пригадує той день, коли вдома у Гарольда з ним уперше трапився напад. Джулія пішла до крамниці по продукти, а Гарольд у себе нагорі роздруковував тривожно складнющий рецепт суфле, який пообіцяв приготувати. А він лежав у комірці майже в агонії, щосили стримуючись, щоб не колотити ногами від болю, чув, як Гарольд спускався сходами до кухні.

— Джуде? — покликав його, бо не побачив там, а він, як не стримувався, усе одно якийсь звук видав, той відчинив двері й усе одно його знайшов. До цього дня вони вже років шість були знайомі, та він завжди був обережним, і боявся, і чекав того дня, коли Гарольд виявить, яким він є насправді. Намагався сказати «Пробач», але все, що він зміг — це прохрипіти.

— Джуде, — налякано говорив Гарольд, — ти мене чуєш?

Він лише кивнув. Гарольд увійшов до комірки, пробрався між стосиками паперових рушників і пляшками з мийними засобами, опустився на підлогу поруч, ласкаво підняв його голову й поклав собі на коліна, і на мить виникла думка, що настав момент, якого він частково чекав: ось Гарольд розстібне штани й доведеться йому зайнятися тим, чим завжди займався. Та Гарольд такого не зробив, лише погладив його по голові, а він ще якийсь час лежав, звивався й рикав, і тіло аж корчилося від болю, що жаром охоплював суглоби, аж доки не дійшло, що Гарольд йому співає. Пісню цю він ніколи раніше не чув, та інстинктивно впізнав: це була дитяча пісня, колискова, і доки він тремтів, смикався, сичав крізь зуби, стискав у кулак і розтискав лівицю, а правицею вчепився в горлечко найближчої пляшки з оливковою олією, Гарольд усе співав і співав. І він усе лежав там, у відчаї, принижений, і розумів, що після такого інциденту Гарольд або від

нього зовсім віддалиться, або навпаки, наблизиться сильніше. Оскільки він не знав, як же воно буде, то зрозумів, що виникла надія — такого не траплялося ніколи ні до, ні після, — що напад ніколи не скінчиться, що пісня та не матиме кінця, що ніколи не доведеться дізнатися, що ж буде далі.

Тепер він набагато старший, і Гарольд набагато старший, і Джулія набагато старша, вони всі троє — літні люди, і йому дали сандвічі, як для дитини, і командують ним так, як дитиною — *їж!*

«Ми вже такі старі, що знову як діти», — думає він, бере тарілку й жбурляє її об протилежну стіну, і вона дуже видовищно розбивається на друзки. Тепер видно, сандвічі з сиром були підсмажені на грилі; один з них прилип до стіни й тепер поволі з неї сповзає, залишаючи тягучі патьоки.

Ось зараз, думає він майже із захопленням, коли Гарольд знову наближається, ну ж бо, тепер, тепер. І Гарольд піднімає руку, а він чекає, коли ж його вдарять так сильно, що ця ніч нарешті дійде кінця, а він прокинеться у власному ліжку й хоч трохи все це зможе забути, забути, що сам зробив.

Та натомість Гарольд обнімає його, а він намагається його відштовхнути, та Джулія його обіймає теж, перегнулася над візком, і він опиняється поміж них.

— Дайте мені спокій! — горлає він до них, та сили його вже розвіялися, він слабкий і голодний. — Дайте мені спокій, — пробує він знову, та слова його безформні, непотрібні, так само, як руки, як ноги, тож він уже припиняє свої спроби.

— Джуде, — говорить до нього Гарольд тихенько. — Мій бідолашний Джуд, мій бідний, мій любий. — І враз він починає плакати: ніхто ніколи після брата Люка не називав його любим, часом пробував так казати Вілем — любий, казав йому, коханий, та він його перебивав, адже ті ніжності були забруднені для нього, були словами приниження і розбещеності.

— Мій любий, — знову говорить до нього Гарольд, а він хоче, щоб замовк, він хоче, щоб ніколи не змовкав. — Дитя моє!

Він плаче й плаче, плаче за всім, ким він був; за всім, ким міг би бути; за всіма старими ранами, за кожним старим щастям, плаче від сорому й від радості; від того, що нарешті він отримав

можливість побути дитиною, з усіма примхами, потребами і страхами; від того, що отримав привілей погано поводитися і бути пробаченим; за розкіш ніжності, ласки; від того, що йому подають їсти і примушують усе з'їсти; за можливість нарешті, нарешті повірити в утішання батьків, повірити, що для когось він є особливим, незалежно від усіх його помилок і ненависності, та саме через усі його помилки й ненависність.

Кінчається все тим, що Джулія все ж таки рушає на кухню й готує для нього ще один сандвіч, зрештою, він його з'їдає: вперше за стільки місяців по-справжньому відчуває голод, урешті-решт він залишається на ночівлю у гостьовій спальні, на добраніч Гарольд і Джулія його цілують, він гадає, чи можливе таке, що час, зрештою, об'єднався в коло, і в цій версії Гарольд і Джулія і справді є його батьками, і хто там знає, яким він сам буде, та вже точно, що він буде кращим, буде здоровішим, буде добрішим, йому не доведеться більше так запекло боротися проти свого власного життя. Ось видіння: йому п'ятнадцять років, він забігає до їхнього дому в Кембриджі, вигукуючи: «Мамо! Тату!» — такого він ще зроду не говорив, й хоча уявити не може, що ж у цій мрії його могло так захопити (він багато дізнавався всього про дітей та їхні інтереси, але багатьох деталей не знає), та розуміє, що там він щасливий. Можливо, на ньому зараз футбольна форма; руки й ноги голі. Може, з ним зараз товариш чи його дівчина. Певне він ще ніколи не кохався, та при нагоді пробує це робити. Часом виникають думки про те, ким він буде, та ніколи й на думку не спаде, що в майбутньому житті не буде кохання, сексу, можливості бігати м'якою, як килим, травою. А весь час, ті всі години, які він змарнував тоді, коли себе різав, а тоді те приховував, та боровся зі своїми спогадами — що ж він натомість робитиме в той звільнений час? Ця людина буде кращою, він просто впевнений у цьому. В неї буде більше любові.

«А може, — думає він, — може ще не занадто пізно». Може, він зможе ще один раз прикинутися, і цей останній показ для нього все змінить, зробить із нього таку людину, якою він міг стати. Йому п'ятдесят один рік, він старий. Але, може, ще є час. Можливо, його все ще можна полагодити.

Він про це думає і в понеділок, коли йде до доктора Ло- мана, просить пробачення за те, як негарно поводився з ним минулого тижня, та й за попередні тижні теж.

І цього разу вперше за весь час він намагається справді з доктором Ломаном розмовляти. Старається відповідати на його запитання, відповідати правдиво. Він намагається почати розповідати те, що досі розказав лише один раз. Та це дуже важко робити, і не тільки тому, що про таке розповідати просто неможливо, а тому що, все розказуючи, він не може не думати про Вілема, як було, коли він про те розповідав, то він був з тією людиною, яка після Ани вперше бачила його таким, яким він був, яка змогла й не перейматися тим, яким він був, і одночасно його бачити всього. Але згодом він засмутився, він задихається, різко розвертає візок — треба ще шість-сім фунтів набрати, тоді вже зможе користуватися протезами, — і вибачившись, їде з кабінету Ломана, мчить коридором до туалету, там зачиняється, намагається дихати спокійніше. Розтирає долонею груди, неначе втихомирюючи серцебиття. І тут, у туалеті, де так прохолодно й тихо, він грається в свою стару гру «Якби не». Якби я не пішов услід за братом Люком. Якби я не дався доктору Трейлору. Якби я не впустив Калеба в квартиру. Якби я більше дослухався до Ани.

Він грає у гру, і ті звинувачення відбиваються ритмом у голові. Але потім виникає думка: а якби я ніколи не зустрів Вілема. Якби я ніколи не зустрів Гарольда. А якби я ніколи не зустрів Джулію, чи Енді, чи Джей-Бі, чи Малкольма, чи Ричарда, чи Люсьєна, чи багатьох інших людей — Родеса, Сі- тізена, Федру, Елайджу, Генрі Янґів, Санджея. Усі найжахли- віші «Якби не» пов'язані з людьми. І всі чудові «Якби не» — теж про людей.

Нарешті йому вдається заспокоїтися, і з туалету він виїжджає. Знає: можна звідси їхати зовсім. Ось ліфт, по піджака можна буде послати пана Ахмета.

Але він не їде до ліфта. Він повертає візок і їде до кабінету, а там у своєму кріслі й досі сидить доктор Ломан і чекає на нього.

— Джуде! Ви повернулися, — каже до нього.

Він глибоко вдихає повітря.

— Так, — відповідає він. — Я повернувся.

Вулиця Ліспенард

На другу річницю твоєї смерті ми поїхали до Рима. Начебто й співпало, але не зовсім: він знав, ми знали, що треба в цей час з міста, із самого штату кудись виїхати. Мабуть, Ірвінґам так само здавалося, бо на той час і запланували вони церемонію — на самий кінець серпня, коли вся Європа мігрувала деінде, а ми якраз і летіли на той континент, опустілий від щебетливих зграйок місцевої фауни.

Усе відбувалося в Американській академії, до якої приїжджали і де спинялися свого часу і Софі, і Малкольм; а тепер Ірвінґи тут заснували стипендію для молодих архітекторів. Самі й допомагали у відборі першого стипендіата, ним стала височенна й зворушливо нервова молода англійка з Лондона, здебільшого вона створювала тимчасові споруди, досить непрості — із землі, дерну й паперу, та ще й здатні з часом розкладатися: відбулося оголошення заснування стипендії, а ще грошової премії, потім офіційний прийом, на якому Флора виголосила промову. Окрім нас і партнерів Софі й Малкольма з «Беллкаста», там були Ричард і Джей-Бі — вони в Римі теж проживали на стипендію, — і по церемонії всі пішли до невеличкого ресторанчика поблизу — в ньому вони обоє любили бувати ще коли тут жили, і там Ричард нам показував, яка частина стін — етруська, а яка — римська. І гарно ми посиділи, так було затишно, але ще цей вечір вийшов тихим, і я якоїсь миті підняв очі й зрозумів — ніхто не їсть нічого, поглядають на стелю, на тарілки, одне на одного, і кожен щось про своє думає. І водночас я знав — думки були спільними.

Наступного дня Джулія по обіді прилягла спочити, а ми з ним пішли прогулятися. Спинилися ми в готелі на іншому березі, коло Іспанських сходів, та взяли авто й нас довезли через міст до Траставерe. І ми довго ходили вуличками, такими вузькими й темними, що скидалися на коридори, допоки не дійшли в кінці до маленької відточеної площі, її прикрашало лише сонячне світло.

Там ми сіли на камінну лаву. Старенький дід з білою бородою в льняному костюмі сів з другого кінця лави й кивнув до нас, і ми кивнули йому.

Ми довго сиділи мовчки, на самому пеклі, і враз він сказав, що згадав ось цю площу, бував тут колись із тобою, і що близько — за дві вулиці тут є знамените кафе-морозиво.

— Сходити мені? — запитав він з усмішкою.

— Думаю, ти сам знаєш відповідь, — відповів я, і він підвівся.

— Я невдовзі повернуся, — сказав він.

— Страчателa, — сказав я, і він кивнув:

— Я знаю.

Ми дивилися, як він пішов: дідусь і я. Тоді той до мене всміхнувся, і я всміхнувся до нього. Не дуже він був, зрештою, і старий: видно, лише на кілька років за мене старший. Та от я ніколи не міг (і досі не можу) сприймати себе як літню людину. Часом я прикидався, нібито знаю, що старий, скаржився на свій вік. А насправді то була лиш комедія або для того, щоб інші почувалися коло мене молодшими.

— Іди е 1ио іщііо? — запитав мене чоловік, і я кивнув. Завжди було так дивно й радісно, коли нас сприймали тими, ким ми були один для одного, адже ми з ним не були подібними зовсім; та все одно я думав — я сподівався — що було в тому, як ми один з одним поводилися, якесь більш значуще свідчення нашого родичання, ніж проста фізична схожість.

— А-а-а, — сказав чоловік, знову глянув, як він звертав за ріг і зникав із виду. — Моїіо Ьеііо.

— 5і, — сказав я і враз засмутився.

Тоді він хитро на мене зирнув і запитав, чи то пак — ствердно виголосив:

— Тиа то§1іе СІЄУЄ **еззеге тоїіо Ьеііа, по? — ще й вишкірився, ніби показуючи, що він жартує, але й наче комплімент зробив: я ж звичайний чоловік, та мені пощастило, якщо маю таку вродливу дружину, яка мені подарувала такого вродливого сина, так що ображатися мені не варто. Я на нього глянув з усмішкою.**

— Так, гарна, — сказав я, а він усміхнувся — не здивувався.

Чоловік у льняному костюмі вже пішов, спираючись на

ціпка, кивнувши на прощання, коли він повернувся, тримаючи ріжок морозива для мене й контейнер з лимонною грані- тою для Джулії. Я сподівався, що він і для себе щось купить, та він не купив.

— Треба йти, — сказав він, і ми пішли звідти; того вечора він рано пішов спати, а наступного дня — у день, коли ти помер, — ми його не бачили зовсім — в адміністратора він нам залишив записку, де написав, що пішов прогулятися, що побачимося взавтра, що просить вибачення; і весь день ми теж гуляли, і хоч я й сподівався, що випадково можемо десь зустрітися — зрештою, Рим не таке вже й велике місто, — ми не зустрілися, і увечері, роздягаючись перед сном, я розумів, що шукав його там — на кожній вулиці, в кожному гурті.

А наступного ранку він сидів за сніданком, читав газету, обличчя бліде, та з усмішкою нас зустрів, ми не стали розпитувати, що ж він напередодні робив, а він сам не визвався розказати. Того дня ми просто ходили містом невеличким і трохи незграбним гуртом — утрьох у ряд іти узбіччям не виходило — і ми йшли одне за одним, чергуючись одне з одним, хто йтиме спереду, але ходили ми місцями вже знайомими, пройденими, де неможливо було зустрітися з таємними спогадами, з чимось занадто особистим. Поблизу Віа Кондот- ті Джулія зазирнула у крихітне вікно крихітної ювелірної крамнички, і ми зайшли туди гуртом, заповнили весь простір, усі ми потримали в руках ті сережки, якими вона милувалася знадвору. Сережки були вишуканими — із литого золота, важкі, масивні — у вигляді птахів з очками з круглих рубінчиків і з золотими гілочками в дзьобиках, і він купив їх для неї, а вона знітилася й зраділа — вона багато прикрас не носила, та він, здавалося, радів, що може це зробити, і я радів від того, що так радів він і що так раділа вона. Увечері за прощальною вечерею ми зустрілися з Джей-Бі та Ричардом, а вже вранці ми вирушили на північ, до Флоренції, а він — додому.

— Побачимося за п’ять днів, — сказав я йому, і він кивнув.

— Гарно вам провести час, — побажав він. — Щасливої вам поїздки! Невдовзі побачимося.

Він махав рукою. А ми, від'їжджаючи автомобілем, повернулися назад і махали йому. Пам'ятаю, як я тим помахом сподівався телеграфувати йому те, що не наважувався передати на словах: *не смій!* Попереднього вечора, доки він розмовляв із Джулією та Джей-Бі, я запитав, чи зручно йому буде, допоки нас не буде, повідомити мені, що і як, і він пообіцяв, що так і зробить. Він уже набрав вагу — майже досяг установленої Енді норми, та вже двічі зривався — одного разу в травні, удруге в липні — тож ми й досі за ним стежили.

Часом було таке відчуття, ніби наші стосунки розвиваються у протилежному напрямку — нема, щоб уже менше через нього тривожитися — так ні, я щораз більше хвилювався. З кожним роком усе більше відчував, який він тендітний, усе менше вірив у свою компетентність. Коли Джейкоб був ще малям, я почувався упевненішим з кожним місяцем, неначе що довше він перебував у цьому світі, то більше він у нього укорінювався. Неначе проживаючи життя, він якось і права на нього заявляв. Звісно, така думка була безглуздою, і вона найстрашнішим чином була заперечена. Та я не міг такого не думати: життя прив'язується до життя. І все одно був у його житті момент — якщо вже визначати точно, то я сказав би, що після Калеба, від якого в мене виникло відчуття, ніби він стоїть у кошику повітряної кулі, яка до землі приєднана довгим мотузком, і з кожним роком куля все більше й більше натягує поворозки, все більше смикається й намагається вирватися в небо. А внизу скупчилися ми, все тягнемо кулю назад, до землі, туди, де безпечно. Отож я завжди за нього боявся, і я завжди й його самого боявся теж.

Чи можуть у людини бути справжні стосунки з тим, кого вона боїться? Звісно, можуть. Та він усе одно мене лякав, тому що в нього була сила, а в мене ні: якби він наклав на себе руки, якби себе у мене забрав, я знаю, що я це пережив би, але я розумів і те, що те виживання стало б для мене мукою: постійно вишукував би пояснення, просіював би минуле, вишукуючи в ньому власні помилки. І ще я знав, як тяжко за ним побиватимусь — я знав, хоч і були вже спроби піти з життя, та мені ніколи не навчитися з ними справлятися, ніколи до них не звикнути.

Але ми повернулися додому, і все стало так, як і раніше. Пан Ахмет нас в аеропорту зустрів і відвіз додому; в консьєржа на нас чекали пакунки з продуктами — щоб не доводилося ще вирушати до крамниць. Наступного дня, у четвер, навідався й він, і ми повечеряли, а він розпитував, що ми де бачили, що робили, а ми розповідали. А тоді ще мили посуд, і коли він подавав мені миску, щоб покласти в посудомийку, вона вислизнула в нього між пальців, брязнула й розбилася об підлогу.

— *Прокляття*! — вигукнув він. — Пробач, Гарольде! Я такий дурний, я такий недолугий.

І хоч ми запевняли, що нічого страшного, що все гаразд, та він усе більше журився, та так, що аж почали тремтіти руки, що носом пішла кров.

— Джуде, — сказав я, — все гаразд. З усіма буває.

Та він похитав головою.

— Ні, — відповів, — це через мене. Я все псую. Все, чого торкаюся, я нищу.

Він збирав черепки, а ми з Джулією поглянули одне на одного, не знаючи, що й казати, що зробити, так не відповідала його реакція тому приводу. Та в минулі місяці перед тим були теж інциденти — вже після того, коли він пошпурив тарілкою через усю кімнату, — і я зрозумів, уперше, відколи він був з нами, скільки в ньому зріє гніву, і як тяжко йому щодня доводилося гнів той контролювати.

Після першого інциденту з тарілкою за кілька тижнів трапився ще один. Було це в Ліхтарному будинку, де він давненько — місяцями — не бував. Уранці, одразу після сніданку, ми з Джулією зібралися до крамниці і я пішов запитати в нього, чи нічого не треба купити. Він тоді був у спальні. Двері не причинені, і коли я побачив, що він робить, то чомусь до нього не обізвався, не відійшов, а стояв мовчки за дверима й спостерігав. Один протез він уже одягнув, і тепер одягав другий, а я, що ніколи його без ніг іще не бачив, спостерігав, як він вставляє ліву ногу в лунку, затягує еластичний рукав навколо коліна й стегна, поверх опускає ногавицю. Ти ж знаєш, у цих протезів ступні так оформлені, що нагадують перед справжньої ноги з її пальцями, і п’яту теж, і я

дивився, як він поверх натягував шкарпетки, а тоді черевики. Потім він набрав у груди повітря і підвівся, я бачив, як він ступає крок, другий. Та навіть мені було видно, що щось було негаразд — протези й досі були йому завеликими, він і досі був занадто худим — і не встиг я до нього озватися, як він утратив рівновагу й повалився вперед — на ліжко й нерухомо там якийсь час полежав.

А тоді він сягнув їх руками й відірвав — спочатку один, потім другий — а вони й досі були в шкарпетках і черевиках, і на секунду здалося, ніби то його справдешні ноги, і він щойно вирвав шматок власної плоті, і я вже майже чекав, як зараз рине струмінь крові. Але він натомість підібрав один протез і взявся бити ним об ліжко, знову й знову, натужно хриплячи, а тоді жбурнув його об підлогу й завмер, сидячи скраю ліжка, затулив обличчя руками й уперся ліктями об ноги, почав погойдуватися. «Будь ласка, - почув я, - будь ласка». Та не сказав він більше нічого, а я, на сором мені, тихенько відповз і пішов до нашої спальні, і там усівся, скопіювавши його позу. І теж став невідь чого чекати.

У ті місяці я часто замислювався над тим, що намагаюся зробити. І про те, як важко втримати того, хто не хоче жити. Спочатку ти пробуєш скористатися логікою (*так усього багато на світі, заради чого варто жити),* потім почуттям провини *(ти зобов'язаний передімною),* тоді гнів, погрози, благання *(я такий старий, ти не можеш так зі мною вчинити).* Але потім, коли вони погоджуються, то ти, який тільки і вмовляв, якось потрапляєш у тенета самообману, адже добре видно, як їм важко, видно, як їм не хочеться тут залишатися, видно, що сам факт існування для них виснажливий, так тоді самого себе доводиться вмовляти: ти все робиш правильно. Дозволити людині зробити те, що їй хочеться, - протиріччя законам природи, законам любові. Ти хапаєшся за щасливі моменти. Ти їх демонструєш, наче докази: *ось бачиш? Ось чому варто жити. Ось чому я змушую його пробувати* — навіть якщо ті моменти не здатні компенсувати всі інші, яких моментів було набагато більше. Ти думаєш, як я думав за Джейкоба: для чого дається дитина? Чи для того, щоб дати мені втіху? Щоб було кому мені за втіху бути? А якщо дитину вже більше не можна

втішити, чи маю я дати свій дозвіл, щоб вона пішла? А тоді ти знову думаєш: це ж нестерпно, я не можу так.

Та я, звісно, докладав зусиль. Старався весь час. Та із кожним місяцем я відчував: його все меншає. Не в сенсі фізичному: до листопада він свою вагу відновив, принаймні досяг найменшої точки вже прийнятної межі, — мав кращий вигляд, навіть певно, кращий, ніж будь-коли. Він став тихішим, тихішим, ніж зазвичай, але ж завжди був тихим. Тепер він говорив дуже мало, а коли ми зустрічалися, то часом я бачив, що бувало на щось дивиться, для мене невидиме, а тоді ледь скидав головою, наче кінь, який пряде вухами, і тоді себе опановував.

Якось ми традиційно зустрілися в четвер за вечерею, і я побачив на його шиї й обличчі синці, та лиш з одного боку, наче підвечір він стояв на осонні коло стіни, і один бік обличчя був затемнений. Синці були темними, іржаво-коричневого кольору, наче кров запеклася, і я аж задихнувся.

— Що трапилося? — запитав я.

— Я впав, — коротко відказав він. — Не варто турбуватися.

Але, звісно ж, я занепокоївся. А коли я синці на ньому побачив удруге, то спробував його втримати.

— Розкажи мені все, — почав вимагати, а він спробував вирватися:

— Нічого мені розказувати.

Я й досі не знаю, що там сталося. Чи то він сам із собою щось зробив? Чи він дозволив, щоб хтось із ним таке зробив? Я навіть не знаю, що гірше. Я не знав, що мені робити.

Він сумував за тобою. І я теж сумував за тобою. Та й усі ми. Думаю, що ти повинен розуміти, що я за тобою сумував не тому, що з тобою йому було добре, а саме за тобою, яким ти був. Мені так бракувало бачити, з яким задоволенням ти займався тим, що подобалося: їв, гнався за тенісним м'ячем, залітав у басейн. Мені не вистачало наших з тобою розмов, того, як ти рухався кімнатою, як ти під навалою онуків Лоу- ренса падав на моріжок і прикидався, що під їхньою вагою не можеш підвестися. (Того самого дня наймолодша Лоуренсо- ва онучка, яка тебе дуже вподобала, сплела для тебе браслет із кульбабок, а ти їй подякував,

а браслет носив цілий день, а вона щоразу, як на руці його помічала, бігла до батька й ховалася за його спину — і цього мені так бракувало.) Але найбільше я сумував за часом, коли бачив вас удвох, я сумував за тим, як ти за ним дивився, а він за тобою, сумував за тим, як ви один одного берегли, сумував, як без роздумів, як щиро ти був з ним ласкавим, сумував, як ви один одного вислуховували — якими ви при цьому уважними були. А та картина, що написав Джей-Бі — «Вілем слухає, як Джуд розповідає історію», — вона ж така правдива, так той вираз був точно схоплено, що навіть не прочитавши назви, я вже знав, який момент був зображений.

І я не хочу, щоб ти думав, наче не було в нас щасливих моментів, радісних днів, коли тебе не стало. Певне ж, їх поменшало. їх було важче віднайти, важче влаштувати. Але вони траплялися. Після повернення з Італії я почав вести семінар у Колумбійському університеті, його могли відвідувати і студенти юридичного, і будь-які інші студенти. Курс називався «Філософія закону, закон філософії», ми його вели удвох зі старим товаришем, і обговорювали на заняттях справедливість закону, моральні підвалини юридичної системи, про те, як часом вони суперечать поняттям моральності, притаманним нації, — усе ж таки після стількох років знову Драймен, 241! Після обіду я зустрічався з друзями, а Джулія брала уроки малювання з натури. Ми працювали волонтерами в некомерційній організації, яка допомагала різним спеціалістам (медикам, юристам, вчителям) з інших країн (з Судану, Афганістану, Непалу) знайти роботу у своїх сферах, навіть якщо ця робота досить приблизно нагадувала їхні попередні заняття: медсестри ставали санітарками, судді — референтами. Кільком чоловікам я допоміг і подати документи для вступу на юридичний, я тоді, коли ми з ними бачилися, трохи розмовляли про те, що зараз вивчають, як це право відрізняється від того права, з яким вони стикалися перед цим.

— Я гадаю, добре було б нам започаткувати якийсь проект, — сказав я йому тієї осені (він і далі працював у арт-фон- ді без оплати, і який, коли я й сам став працювати волонтером, — виявився навіть зворушливим, не таким, як я думав: я гадав,

що там виявиться гурт бездарних тупаків, які все пнуться чогось досягти в своїй творчості, коли було добре видно, що в них нічого не вийде; і хоча саме такими й були там справи, я сам незчувся, як почав ними захоплюватися так, як і він, їхнім завзяттям, їхньою тупуватою й твердою вірою. Це були люди, яких ніхто й ніщо не могло відрадити від життя, від правильності їхньої впевненості в праві на нього).

— І який проект? — запитав він.

— Ти мене можеш навчити готувати їсти, — сказав я йому, а він зирнув на мене тим своїм поглядом, коли він майже усміхається, та не зовсім, наче йому смішно, та ще в цьому не впевнений. — Я серйозно. По-справжньому готувати. Щоб у мене було в арсеналі шість-сім страв.

І він за це взявся. По обіді в суботу після його візитів до Люсьєна й Ірвінґів ми їхали до Гаррісона — чи самі, а часом і з Ричардом, з Індією, чи з Джей-Бі, чи котримсь із Генрі Ян- ґів із дружинами, а в неділю ми готували якісь страви. Як виявилося, основною моєю проблемою був брак терпіння, нездатність примиритися з нудьгою. Я відволікався на те, щоб знайти щось почитати й забував, що на плиті лишилося ри- зото, і воно перетворювалося на липку масу, або забував помішати скибочки моркви в калюжці з олії, а повернувшись, виявляв, що вона вже пристала до дна пательні. (Здається, що здебільшого куховарство полягає в тому, щоби щось обмацувати, купати, стежити, відбивати, перевертати, давати відпочити — все те, що в мене асоціюється з доглядом за малятами.) Другою моєю проблемою, як мені сказали, було моє наполегливе прагнення до новинок, а це для пекаря — гарантія провалу.

— Це хімія, Гарольде, а не філософія, — повторював він з напівусмішкою. — Ти не можеш перехитрити задані пропорції й сподіватися, що все вийде як слід.

— А може, й вийде щось краще, — сказав я, головне, щоб його розвеселити — завжди був радий грати дурника, коли знав, що він буде задоволений — і тепер він усміхався, по-справжньому усміхався.

— Не вийде, — заперечив він.

Та я, зрештою, і справді навчився готувати декілька страв: гриль-курку, яйця пашот, смаженого палтуса. Я навчився пекти морквяний пиріг і хлібчик з різними горіхами, який, бувало, я часто купував у пекарні в Кембриджі; його рецепт був винятковим, і я тижнями випікав буханку за буханкою.

— Просто чудово, Гарольде, — сказав він одного дня, скуштувавши шматок. — Бачиш? Тепер, коли тобі буде сто років, ти зможеш сам собі готувати їжу.

— Що значить — я готуватиму собі? — запитав я. — Це ти для мене муситимеш готувати.

І він усміхнувся до мене сумною, дивною усмішкою, нічого не сказав, і я швидко змінив тему розмови, щоб він не встиг сказати щось таке, аби мені довелося вдавати, наче я того не почув. Я завжди намагався посилатися на майбутнє, на роки вперед будувати плани, щоб він з ними погодився, а мені можна було вимагати, щоб він виконував дані обіцянки. Та він був обережним: ніколи не давав обіцянок.

— Можемо влаштувати і заняття з музики — для мене і для тебе, — сказав я до нього, і сам мало уявляючи, що ж я маю на увазі.

Він ледь усміхнувся.

— Ну, може, — відповів на це. — Звісно, ми про це поговоримо. — Ось це і все, що він дозволяв собі сказати.

Після занять із куховарства ми ходили на прогулянку. Коли бували за містом, то йшли стежкою, яку проклав Мал- кольм: повз ту місцину в лісі, де мені колись його довелося залишити під деревом, зсудомленого болем, повз першу лаву, повз другу, повз третю. Біля другої лави ми спинялися, щоб посидіти, відпочити. Йому перепочинок був і не потрібним — не так, як раніше, та й брели ми досить повільно, не встигали й стомитися. Та ця зупинка вже була церемонією: саме звідси гарно було видно задню частину будинку, ти пам'ятаєш? Малкольм зрубав кілька дерев, і коли ми сиділи на лаві, відкривався гарний вид на будинок, а якщо ви виходили на задній ґанок, то лаву було добре видно. «Який же гарний цей дім!» — завжди говорив я і завжди сподівався, що він ці мої слова чутиме й розумітиме мою гордість за нього, за цей дім, який він побудував, за життя, яке він тут будував у ньому.

Якось приблизно за місяць після повернення з поїздки до Італії ми сиділи на тій лаві й він сказав мені:

— Як ти думаєш, він був зі мною щасливим?

Він говорив так тихо, що я подумав було, що ті слова мені почулися, та він на мене глянув, і я зрозумів: ні, не почулися.

— Звісно, — відповів я. — Я знаю, він був щасливим.

А він похитав головою.

— Я так багато не робив для нього, — сказав нарешті.

Я не знав, про що йшлося, та моя думка не змінилася.

— Що б то не було, воно не мало значення, — відказав я. — Я знаю, з тобою він був щасливим. Він це мені говорив. — Тут він на мене глянув. — Я знаю, я це знаю, — повторив я. (Ти мені такого ніколи не казав, принаймні прямо, та знаю, що за ці слова мені пробачиш, обов'язково пробачиш. Я знаю, ти хотів би, щоб я сказав йому це.)

Іншого разу він сказав:

— Доктор Ломан вважає, що мені тобі варто про що-не- будь розповідати.

— Про що розповідати? — запитав я обережно, намагаючись не дивитися на нього.

— Про те, який я, — відповів він, помовчавши. — Про те, хто я.

— Ну, тоді, — сказав нарешті я, — мені це сподобається. Я хотів би дізнатися про тебе більше.

А він на це всміхнувся:

— Дивно таке чути, чи не так? «Дізнатися про тебе більше». Ми так давно знаємо один одного.

Коли в нас з ним бували такі ось розмови, мені завжди здавалося, що хоч і якоїсь єдиної правильної репліки могло й не бути, та неправильна хоч одна, але трапляється, і після неї він уже нічого більше не скаже: тож я завжди намагався вирахувати, що не варто йому казати взагалі.

— Це правда, — погодився я. — Та мені завжди тебе хочеться більше пізнати.

Він кинув на мене швидкий погляд, тоді знову задивився на будинок.

— Гаразд, — сказав він. — Може, й спробую. Можливо, щось

напишу.

— Мені цього хотілося б, — сказав я. — Коли ти будеш готовим, давай.

— Це так швидко не буде, — промовив він.

— Та нічого, — відказав я. — Я чекатиму, скільки тобі треба.

Це навіть добре, що швидко не буде — це означає, що попереду ще роки, упродовж яких він намагатиметься знайти спосіб, як що розповісти, і хоча роки будуть тяжкими, болючими, та він принаймні їх проживе. Ось таке я подумав: нехай краще страждає і живе, ніж помре.

Та, зрештою, багато часу йому й не знадобилося. Було це в лютому, приблизно за рік після нашого наступу на нього.

Якщо до травня він підтримуватиме свою вагу, ми припинимо за ним стежити, якщо захоче, зможе відмовитися від сеансів з доктором Ломаном, хоча ми з Енді вважали, що варто продовжувати на них ходити. Та тепер не ми це вирішуватимемо.

Тієї неділі ми залишилися в Нью-Йорку і після уроку куховарства (терин зі спаржею й артишоками) ми вийшли, як завжди, прогулятися.

Була прохолодна, але безвітряна днина, ми крокували вулицею Грін на південь, вона змінилася на Черч, а тоді далі, по ТріБеКа, по Вол-стріт, і дійшли вже до самого кінця острова, стояли й дивилися на річку, як хлюпочуть об берег сірі води. Тоді розвернулися й попростували тією самою дорогою на північ: від Трініті на Черч, від Черч до Грін. Увесь день він був мовчазним, спокійним, тихим, а я все просторікував — то про чоловіка середнього віку, з яким познайомився в центрі зайнятості, біженця з Тибету, на рік чи два старшого, ніж він, той був лікарем і тепер подавав документи, щоб його прийняли до якоїсь американської медичної школи.

— Я від нього в захваті, — сказав він. — Важко все починати спочатку.

— Важко, — погодився я. — Але ж ти теж усе почав спочатку, Джуде. І від тебе я в захваті. - Він кинув на мене погляд, тоді відвів очі. — Я серйозно, — сказав я.

Пригадалася одна прогулянка — десь за рік після його виписки з лікарні після спроби самогубства, він приїхав до нас у Труро. Ми тоді також чимало гуляли.

— Я хочу, щоб ти назвав мені три речі, в яких ти можеш усіх перевершити, на твою думку, — сказав я йому, коли ми всілися на піску, і він, надувши щоки, втомлено пирхав.

— Гарольде, не зараз, — відказав він.

— Ну, давай же, - наполягав я, — три речі. Три речі, які в тебе найкраще виходять, і тоді я від тебе відчеплюся. — Він усе думав і думав, та видно, нічого не зміг вигадати, а в мене його ця тиша вже почала викликати паніку. — Отже, три справи, які тобі найкраще даються, — повторив я. — Три речі, які тобі в собі подобаються, — я вже його благав. — Будь-що, — казав я, — що завгодно.

— Я високий, — нарешті він здобувся на відповідь. — Досить високий.

— Високий — це добре, — сказав я, хоч сподівався почути щось інше, щось визначальніше. Та все ж цю відповідь прийму, вирішив я: і так він її довго здобував. — Ще дві.

Та він більше нічого не міг пригадати. Було видно, як він засмутився, як йому незручно, і, зрештою, я перевів мову на інше.

А тепер, коли ми йшли по ТріБеКа, він ніби між іншим згадав, що йому запропонували очолити фірму.

— Господи, — сказав я, — це надзвичайно, Джуде! Господи! Прийми мої вітання!

Він злегка кинув.

— Та я думаю, що відмовлюся, — сказав він, а я був приголомшений. — Це після всього, що він віддав тій клятій «Ро- зен Прітчард» — усіх годин, усіх років — і він відмовиться?

— Я думав, що ти зрадієш, — глянувши на мене, сказав він, а я похитав головою.

— Ні, — відповів я йому. — Я ж знаю, скільки... яке задоволення тобі приносить ця робота. Я не хочу, щоб ти думав, що я тобою не задоволений, що я тобою не пишаюся. — Він нічого не відповів. — Чому ти хочеш відмовитися? В тебе добре вийде керувати. Ти для цього народився.

Він при цьому аж смикнувся — не знаю чому, — і відвернувся.

— Ні, — сказав він. — Не думаю, що в мене вийде. Та все одно це було спірне рішення, як я розумію. Крім того, — почав було він, а тоді замовк. Ми і йти припинили чомусь, наче розмовляти й рухатися одночасно суперечило одне одному, і якийсь час просто на вітрі стояли. — А крім того, я вирішив, що за рік-два з фірми звільнюся, — він дивився на мене, ніби чекав, як я на це відреагую, а тоді звів погляд на небо. — Я подумав, може, почну подорожувати, — сказав він, а голос при цьому якийсь порожній, безрадісний, наче його відправляли в заслання, а він не хотів. — Я міг би поїхати, — говорив він майже сам до себе. — Є такі місця, які мені варто побачити.

Я не знав, що й сказати, дивився й дивився на нього.

— Я міг би поїхати з тобою, — прошепотів до нього, він отямився й подивився на мене.

— Так, — погодився він, і в голосі була така впевненість, що мені полегшало на душі. — Так, ти міг би зі мною поїхати. Або удвох із Джулією десь до мене приєднатися.

Ми знову рушили.

— Я зовсім не хочу, щоб ти без причини відмовлявся від ідеї подорожувати світом, — сказав я, — та я гадаю, тобі все ж таки варто переглянути пропозицію від «Розен Прітчард». Може, ти очолюватимеш її кілька років, а тоді лети собі на Балеарські острови, чи там до Мозамбіку, чи куди ти ще захочеш. — Я знав: якщо він згодиться на пропозицію очолити фірму, то не накладе на себе руки, занадто вже він відповідальний, щоб покинути справи незавершеними. — Гаразд? — Я все його підштовхував.

І він усміхнувся тоді своєю давньою, яскравою, красивою усмішкою.

— Гаразд, Гарольде, — відказав він. — Обіцяю тобі ще подумати.

Нам залишалося пройти лише кілька кварталів, я зрозумів, що ми підійшли до вулиці Ліспенард.

— О Боже! — сказав я, намагаючись підтримувати його гарний настрій, підтримати на плаву нас обох. — Джерело моїх нічних страхів — Найгірша у Світі Квартира.

І він засміявся, ми повернули з Черч праворуч, півкварта- лу йшли вздовж Ліспенард і спинилися перед вашим старим будинком. Якийсь час я ще побідкався про те, яким же це місце було жахливим, для більшого ефекту ще й вигадливо перебільшуючи, щоб він і посміявся, і заперечував.

— Я завжди побоювався, що коли-небудь почнеться пожежа і ви там обидва загинете, — сказав я. — Мені навіть снилося, як дзвонять з аварійної служби й повідомляють, що вас загризла на смерть навала щурів.

— Та не було все *так* жахливо, Гарольде, — він усміхнувся. — У мене щодо цього місця дорогі серцю спогади. — Але тоді настрій у нього знову змінився, ми обидва знову стояли, втупившись у будинок, і думали про тебе, про нього, про всі роки, які відтоді пролетіли, — відколи я його вперше зустрів і дотепер, а він був молодим, таким юним, і тоді це був просто іще одним студентом, неймовірно розумним, розвинутим інтелектуально, але не більше — я й помислити тоді не міг, якою людиною він міг стати згодом для мене.

А тоді він сказав — і він теж намагався, щоб мені полегшало — ми обидва один для одного грали ролі:

— А я колись тобі розказував, як одного разу ми з даху зістрибнули до пожежних східців коло вікон нашої спальні?

— Що? — запитав я, щиро перелякавшись. — Ні, ніколи не розказував. Я таке точно запам’ятав би.

Проте, хоч я не міг собі уявити, ким він для мене стане, та я знав, як він мене покине, незважаючи на всі мої надії, благання, натяки, погрози, заклинання, я це знав. І п'ять місяців по тому — 12 липня, день, на який не випадало жодної річниці, звичайний, ніякий день — він це зробив. Задзвонив телефон, і хоч не була глупа ніч, і хоч нічого перед тим не відбулося, щоб я передчував біду — та я зрозумів, я відразу зрозумів. На іншому кінці лінії був Джей-Бі, він дивно дихав — швидко, похапцем, і перш ніж він хоч щось вимовив, я зрозумів. Йому було п’ятдесят три роки, п’ятдесят три і ще лише кілька місяців. Він собі в артерію вколов повітря, і це спричинило інсульт; хоч Енді мені й сказав, що смерть була швидкою й безболісною, та я згодом глянув у Мережі й

виявилося, що Енді збрехав: як мінімум двічі доводиться для такого колоти голкою завтовшки як дзьоб у колібрі, агонія була болісною.

Коли я нарешті опинився в його квартирі, там було все так акуратно — стояли складені в коробки речі з офісу, з холодильника все забрали, і все — заповіт, листи, розкладені на обідньому столі, наче іменні картки на весіллі. Тут постійно були Ричард, Джей-Бі, Енді, всі твої і його старі друзі, по квартирі пленталися, зіштовхувалися, шоковані й не шоковані водночас, дивувалися лише нашому здивуванню, спустошені, приголомшені, а найбільше — безпомічні. Чи ж ми щось проґавили? Чи могли ми коли вчинити інакше? Після поминальної служби, на якій зібрався просто натовп, там були і його, і твої друзі, їхні батьки й родини, однокурсники з юридичного, клієнти, співробітники й клієнти арт-фонду, керівництво пересувної кухні, і просто неміряна кількість працівників «Розен Прітчард», і колишніх, і теперішніх, також Мередіт, яку супроводжував майже повністю дезорієнтований Люсьєн (як не жорстоко, він і далі живе, хоч поселився в будинку для літніх людей у Коннектикуті), наші друзі, і люди, яких я й не чекав побачити: Кіт, Еміль, Філіппа, Робін, — Енді, плачучи, підійшов до мене й зізнався мені, що все стало негаразд після того, як він йому повідомив про те, що зібрався покинути практику, сказав, що він винен у тому, що сталося. А я й не знав, що Енді йшов на пенсію — ніколи мені про таке він не казав — та я, як міг, його втішав, казав, що його провини немає. Ніскільки він не винен, він же завжди був таким добрим, і я йому зажди довіряв.

— Ну, принаймні немає тут Вілема, — сказали ми один одному, — хоч він цього не бачить.

Але ж, звісно, якби ти був тут, хіба ж і його з нами не було б?

Хоч я і не можу сказати, що не знав, як він помре, проте я можу сказати, що я дуже багато не знав, не знав узагалі, не

Зміст

I
Вулиця Ліспенард
5
II
Постмен
100
254
III
Грим

IV
Аксіома рівності
337
V
Щасливі роки
511
VI
Дорогий товаришу
767
VII
Вулиця Ліспенард Подяка
856
878

Notes

[←1]

Ясудзіро Одзу (1903-1963 рр.) - один із загальновизнаних класиків японської і світової кінорежисури.

[←2]

«Генрі й Едіт» — вигадана назва п’єси про життя американського письменника Генрі Джеймса (1843-1916 рр.).